

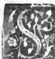
HABES IN HOC

VOLVMINE LECTOR OPTI
me diuina Lactātii Firmiani opa nup
p Janū Parrhasiū accuratissime ca
stigata: graeco integro adiūcto: qđ
in aliis cū mācū. tū corruptū iueni
tur. In hoc vero emēdatissimū i
uenies. Eiusdē Epitome. Car
mē de Phoenice. Carmē de
Resur. Dñi. Habes etiam
Joan. Chry. de Eucha. quā
dam expositionem ⁊ in
eandē materiā Lau.
Val. sermonē hēs
Phi. adhortatio
nē ad Theodo.
⁊ aduersus gē
[redacted] tes Tert. apo [redacted]
logeticō hēs
qȝ tabulaȝ
nouiter i
pressaȝ.

EPISTOLA

¶ Ioannes Tacuinus Reuerendis. In Christo patri: & Domino. D. Marco sanctae Mariae in porticu Diacono Cardinali Cornelio. S.P.D.

Olebant Romani illi prisci frugalitatis: & disciplinarum omnium cultores Amplissime ac gloriosissime Cardinalis: eos clientes suscipere: quos patrocinio suo dignos arbitrabantur: illosq; sanctius chariusq; habere: q̃ cognatos & affines omnes: quem morem praeclarissimum a Corneliis uestris longa serie per manus traditum ueluti peculiarem adhuc retinet Venetiis inclyta illustrisq; familia tua. Siquidem sub eius tutela: ac benignissimo patrocinio: & interdum contubernio innumerabile homines doctissimi: & omnium laudatarum artium peritissimi: uirtutes: ac liberalitatem uestram admirati esse uoluere. In quorum numero (ut Ennium illum Aphricani Scipionis generis uestri principis haud poenitendi aliosq; post illum praeterea) occurrit in primis recenti memoria. Pomponimus ille laetus Romani pauloante Gymnasii princeps: cuius morte latina lingua multum amisit: qui quo tempore Venetiis aegit: nusq̃ per triennium nisi in aedibus uestris esse uoluit. Idem etiam fecit Gregorius Tiphernas: Idem Franciscus Philelphus. Idem Georgius ille Merula omnium sui saeculi eruditissimus: Idem Georgius Trapezuntius: Mattheus Siculus: ac Paulus Marsus: qui etiam clarissimo Equiti senatoriq; nobilissimo Georgio Cornelio patri Reueren. D. tuae enarrationes illas lucubratas in Ouidii fastos dicauit: His etiam nostra memoria addendus uidetur Nursius ille Veronensis poeta elegantissimus: qui clarus uirtute multiuga: & qui mores hominum multorum nouit & urbes: in aedibus ac rebus uestris iamdiu consenuit & utit nũc aura benignissima gloriosissimę Reginę uestrae Cypriae His etiam non in postremis annumerandus uidetur Bartholomaeus Merula: quem tua amplitudo uel ab ipsis Crepundiis in studiis prius grammatices: deinde etiam Eloquentiae praeceptorem habuit minime proletarium: Nunc ea ad Cardinalatus fastigiũ euecta a secretis utitur: si nuq; ueluti parentem benignissimo fouet maioraq; illum in dies ductu & auspiciis Reueren. D. tuae consecuturum omnium est opinio certissima: praeceptoribus siquidem ac parentibus omnia debemus: nouit enim ea in homine (quod paucis concessum est) per annos quatuordecim: & amplius integritatem summam: religionem conspicuam: mores sanctissimos: elegantiam: eruditionem: doctrinamq; excellentem. Alios etiam praetereo multiscios clientes uestros inter quos me quoq; in angulo patrocinii gentis Corneliae iampridem locatum non parum me assecutum esse arbitror: q tutela uestra me dignum esse iudicastis: cuius mansuetudinis & humanitatis ego quoq; pro uirili parte enixi debeo ne ingratus aut immemor fuisse uidear: Nam cum proxime opus Lactantii Firmiani exactissima cura emendandum imprimendumq; curauerim: addiderimq; opusculum elegantissimum Ioannis Chrysostomi de coena Domini: Necnon: Laurentii Vallensis de sacramento Eucharistię oratiunculam: & Sermonem cuiusdam ad quendam Iudaeum de fide Christiana cum appendice & coronide Apologetici libelli Tertuliani praesbyteri Carthaginensis: qui sub Seuero & antonino Caracalla floruit: statui labores istos tuae amplitudini dicare Cardinalis ac Domine Reueren. Quoniam doctos amas: religionem Christianam tueris: cum sis ipse religiosissimus. Ideo opus hoc diuinarum institutionum cum reliquis dignum auribus tuis emendatum mitto: testorq; quoquo modo possum meam erga Reueren. D. tuam ac domum Corneliam: cui addictus sum ac iampridem auctoratus, fidem, amorem, & obseruantiam: Tuae igitur fuerit amplitudinis: & humanitatis hilari (ut soles) uultu munusculum suscipe a deuotissimo cliente & Seruulo Ioanne Tacuino Tuo: eiusq; animum deditissimum metiri magisq̃ laborem hunc nostrum: meminisseq; Plynianum illud: Et diis lacte rusticos multasq; gentes supplicare: & mola tantum salsa litare: qui non habent thura: nec ulli fuisse uitio Deos colere quoquo modo posset. Valebit igit̃ q̃ foelicissime Reuerẽ. D. tua q̃ ppediẽ alia his longe maiora: & huberiora opa expectabit. Venetiis annos. M.CCCCC.X. quintodecimo kalen. Ianuarias.

¶ IOAN. PETRVS VALERIANVS.

Lacteus in lucem quoties Lactantius almam.
  Prodiit, excussis dentibus ora tulit.
Est itaq; explicito nunq̃ sermone locutus:
  Nec bene Romano: nec bene Cecropio.
Vir bonus ut doluit sortem Tacuinus iniquam:
  Qui bene sanarent: apposuit medicos.
Authoris praestans igitur facundia tanti:
  Integra compositis dentibus ora feret.

ELENCHOS HVIVS OPERIS

EX HIERONYMO DE VIRIS ILLVSTRIBVS

Irmianus q & Lactātius: Arnobii discipulus, sub Diocletiano principe accitus cū Flabo grāmatico, cuius de medicinalib' uersu cōpositi extāt libri Nicomediæ rhethoricā docuit, ac penuria disciploꝝ ob græcā uidelicet ciuitatē: ad scribēdū se cōtulit. Hēm'.n. Symposiū qd adolescētulus scripsit Aphricæ, & Odeporicō de Aphrica usq̧ Nicomediā hexametris scriptū uersibus, & aliū librū q īscribit' grāmaticus: & pulcherrimū de ira Dei & Inst. diuin. aduersus gētes libros. vii. Epitomē eiusdē opis in libro uno acephalon, & ad Asclepiadē libros duos. De psecutiōe librū unū, ad Probū epistolaꝝ lib. iiii. ad Seueꝝ Epist. li. ii. ad Demetriū auditorē suū Epist. li. ii. ad eūdē de opificio Dei uel formatiōe hois, librū unū. Hic in extrema senectute magister Crispi Cæsaris filii Constātini in Gallia fuit, qui postea a patre interfectus est.

Quomodo

De impia

Quod

ftatur,qđ cũ ueriffime dicať,tñ ifta exiliter ítẽdít aduerfus eũ pħm ut fomnia/re potius q̃ litigare,ne dicam difputare,uideatur. Cap. II.

Scribit de diluuio tpe Deucaliõis:& qd antea dixerit de diluuio oblit⁹ ẽẽ digno/(fcitur.Cap. II.

Errata tertii libri.

PRimus error in phia: qñ dicit fi ãtipodes ẽẽnt capita deorfum hẽrẽt pedes uero furfum.Et ubi uere fint ãtipodes,ibi docet. C.XXIIII.

Secũdus qñ Platoni dat uitio eũ audiffe dicere mřimõia effe cõia , fed tam illuftrẽ philofophũ nequaq̃ intellexit. Cap. XXI.

Sequit̃ defenfio Platonis aduerfus Ariftotelẽ.qui Platonẽ ipfum & Socratem reprehẽdit,quod uoluerit uxores effe cõmunes. Cap. XXI.

Item Platonis alia defenfio contra Ariftotelem,qui illum & Socratem dãnat qđ uoluerit facultates effe communes. Cap. XXI.

Tertius qñ dixit oẽm phiã abiiciẽdã,& eã plixius ĩfectať de laudibus Socratis & (Platonis. Cap. XXIIII.

Quarti libri errata.

PRimus quando fpiritus fancti omnino negat fubftantiam, & ibi incipit tractatus de trinitate perfonarum. Cap. VI.

Secundus error quando dixit ex Deo Deum.f.filium ex prolatione potuiffe generari. Cap.VIII.& ẽt.XIII.& Cap.VII.

Tertius error quando ait ꝙ pater filium,& filius patrem facit. Cap. XXI.

Quartus eft quãdo ait ꝙ integrum corpus Crifti e patibulo tractũ eft: ne læfum & minutum ad refurgendum inhabile redderetur. Cap. XXV.

Quintus error eft qñ dicit Chriftũ in Galilea profectũ noluiffe fe iudæis oftẽdere,ne adduceret eos in penitentiam,& improbos relanaret. Cap. XX.

Sextus error ẽ qñ dicit pilatũ ĩ xp̃m mortis fñiam nequaq̃ ptuliffe.Cap.XVIII.

Septim⁹ error qñ dicit xp̃m ĩ pricipio adolefcẽtiæ a ioãne ẽẽ baptizatũ.Ca.XV.

Octauus error eft quando dicit nihil credendum quod oculis mortalibus cernit̃ quia mortale fit neceffe eft. Cap. XXIIII.

Nonus error eft quando dicit Deum uirtutem docere nõ poffe,quia expers corporis non faciet quæ docebit. Cap. XXIIII.

Decimus quando dicit Chriftum foluiffe legem Moyfi. Cap. XVII.

Libri fexti errata.

PRimus error eft quando dicit eos effe ftultiffimos:q candelas & cæreos in ecclefia fuccedunt. Cap. II.

Scds error ẽ qñ dicit ñ ẽẽ cõgruẽs deũ ĩ nřm adiutoriũ ĩuocari. Cap.ulti.

Rẽphẽdit Lactãti⁹Ci.qđ dixerit eũ uirꝫ bonũ ẽẽ:q pfit qb⁹poffit:& noceat nemini nifi laceffit⁹ iniuria:fed ibi Ci.defendit̃.Lactãti⁹uero iuř rẽphẽdit̃.C.XVIII.

Quartus qñ dicit fi qs liberos ob pauperiẽ nõ poterit educare, fancti⁹ eft ut fe ab uxoris cõgreffiõe cõtineat q̃ fceleratis manib⁹ Dei opa corrũpat. Cap. XX.

Difputatio pulchra ubi Lactãtius rẽphẽdit Ciceronẽ nõ recte fenfiffe đ liberalitate & hofpitalitate: & mřti aliis:uerꝫ calũniator ẽ nõ ueritatis affertor.Ca.XII.

Errata feptimi libri.

PRim⁹error ẽ qñ diẽ cõpletis fex milib⁹ ãnoꝝ mũdũ deftituẽẽ.c.XIIII.

Secundus dũ dicit ꝙ oĩs expectatio de fine mũdi non amplius effe q̃ ducentorum uidetur annorum.Eodem loco. Cap.XXII.

Tertius error:& diridendus est dum dicit,incolumi urbe Roma de interitu mundi nihil esse metuendum. Cap. XXV.
Quartus de diuinatione & astrologia multa incidenter & pulchra dicuntur per Lactantium:nescitur quo oraculo diuinare præsumpserit. Cap. XV.
Quintus quando de fine septimi millesimi & fine ducẽtorum annorum sibimet aduersatur & contradicit. Cap. XXV.
Sextus quando mille annos illos famosissimos quibus diabolus carcerandus est. quid sibi uelint non intelligit sed delirat. Cap. XXIIII.
Septim⁹ qñ dicit hoĩes post iudiciũ ad paradisũ delitiaꝝ redituros. Cap. XXVI.
Octauus error est (fortasse somniarat) quando dicit Romanorum imperium in Asiam reuersurum iterum. Cap. XV.
Nonus quando dicit ꝙ qui in Dei iuditio erunt uiui,nequaq̃ morientur, sed per mille annos infinitam multitudinem generabunt. Cap. XXIIII.
Decimus est qñ dicit ꝙ gẽtes in iudicio nõ extinguent̃ oĩno. Cap. XXIIII.
Vndecimus est quando dicit ꝙ peracto iudicio ciuitas santa pulcherrima a Deo in medio terre constituetur. Cap. XXIIII.
Duodecimus error est qñ implicat in suis eloquiis duos in fine mundi antichristos esse uenturos,nec imprudens errorem suũ percipit. Cap. Vltimo.
Decimus tertius qñ cœlum medium intempesta nocte & non ex tenebrosa aperiri debere quando dominus ad iudicium uenerit. Cap. XIX.
Decimus quartus qñ putat dñm Christũ comitãtibus angelis aduersum antichristũ in aerẽ descẽsuꝝ,& quarto ꝑlio illũ supare debere. Cap. XIX.
Decim⁹ qntus est qñ credit añ diẽ iudicii Christũ uẽruꝝ de cœlo cũ Antichristo cõflictuꝝ,& ita aduẽtus duos ĩprudẽs ponit admodũ ꝓpiquos. Ca. XXIII.
Decimus sextus quia contra Platonem disserere & disputare de mundo contendit sed friuolis & exilibus nimium argumentis. Cap. I.
Decimus septimus quando dicit in resurrectione uniuersali nõ erit caro illa quã Deus homini superiecit huic terrenæ similis. Cap. XXIIII.
Decim⁹ octau⁹ qñ dicit Deũ in fine mũdi factuꝝ ne sol ꝑ triduũ occidat,& de Lactãtii eloquẽtia uideat̃ qd Seneca multis annis añ ꝓnserat. Cap. penul.
Decimus nonus error est quando non a Deo iudicandos dicit, sed tantum eos q in Dei religione uersati sunt. Cap. XXV.
Vigesimus error est quando dicitꝙ illi quos plena iustitia & maturitas uirtutis incoxit ignem iudicii non sentient. Cap. XX.
Vigesimus primus error est quando dicit animas usꝗ ad diem iudicii in una communi custodia detineri reclusas. eodem.
Vigesimus secundus est quando dicit ꝙ qui ab inferis suscitabuntur, hi præerũt uiuentibus ueluti iudices. Cap. XXIIII.
Vigesimus tertius est quando credit ætatem auream propositam a poetis esse ueram:& eam quidem post diem iudicii esse futuram. Cap. II.
Vltimus error est quando dicit duo iudicia uniuersalia, duasꝗ resurrectiões uniuersales esse futuras. Tempus autem intermedium esse mille annoꝝ plenũ omni iustitia & pace,omnibusꝗ delitiis,quo tẽpore finito scilicet in fine septimi millesimi soluetur diabolus & persequetur fideles ut prius. Cap. ulti-

Index uocabulorum notabilium Lactantii ex uno quoque capite per abecedarium ordine sao recte cōpactus.

FINIS

L. COELI LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITVTIONVM, ADVERSVS GENTEIS. DE FALSA RELIGIONE LIBRI PRIMI, PRÆFATIO, AD IMPERATOREM CONS.

Quanti sit & fuerit semper cognitio ueritatis. Et q nec sine religione sapientia, nec sine sapientia sit probanda religio. Cap. I.

AGNO & excellēti ingenio uiri: cum se doctrinæ penitus dedissent, quicquid laboris poterat impendi: contemptis omnibus publicis: & priuatis actionibus, ad inquirendæ ueritatis studium cōtulerunt. Existimantes multo esse præclarius; humanarū diuinarumq; rerum, inuestigare ac scire rationem: q̄ aut struendis opibus, aut cumulādis honoribus inhærere. Quibus rebus quoniā fragiles terrenæq; sunt, & ad solius corporis ptinent cultū, nemo melior, nemo iustior fieri pōt. Erant quidem illi ueritatis cognitione dignissimi: quā scire tantopere cupierunt, atq; ita ut eā rebus omnibus anteponerent. Nam & abiecisse quosdā res familiares suas: & renūciasse uniuersis uoluptatibus cōstat: ut solam nudāq; uirtutem, nudi expeditiq; sequerentur: tm̄ apud eos uirtutis nomen atq; authoritas ualuit: ut in ea omne summi boni præmium prædicarent. Sed neq; adepti sunt id quod uolebant: & operam, simul atq; industriā pdiderunt. qa ueritas idest arcanū summi Dei, q fecit oīa, ingenio ac propriis nō pōt sensibus cōpræhendi. alioqui nihil inter Deū hoīemq; distaret, si cōsilia & dispositiones illius maiestatis æternæ cogitatio assequeret' humana. Quodq; fieri nō potuit, ut homini p se ipsum ratio diuina innotesceret: nō est passus hoiem Deus lumē sapiētiæ requirētē diutius oberrare: ac sine ulla laboris effectu uagari per tenebras inextricabiles: Aperuit oculos eius aliqñ: & notionem ueritatis munus suū fecit: ut & humanam sapiētiā, nullā esse mōstraret: & erranti ac uago uiā cōsequēdæ immortalitatis oñderet. Verum qm̄ pauci utūtur hoc cœlesti beneficio ac munere: q obuoluta iobscuro ueritas latet: eaq; uel cōtemptui doctis est, quia idoneis assertionibus eget: uel odio indoctis: ob insitā sibi austeritatē: quā natura hoīum procliuis in uitia pati nō pōt. Nā quia uirtutibus amaritudo permixta est: uitia uero uoluptate condita sunt: illa offensi, hac deliniti feruntur impræceps, ac bonorum specie falsi: mala pro bonis amplectunt'. Succurrendū esse his erroribus credidi: ut & docti ad uerā, sapiētiā dirigant': & indocti ad uerā religionē. Quæ pfessio multo, melior, utilior gloriosior, putāda est, q̄ illa oratoria: in qua diu uersati, nō ad uirtutē, sed plane ad argutam malitiam iuuenes erudiebamus. Multo quippe nunc rectius de præceptis cœlestibus

Sapia cūctis opib' honoribus q pstātior

Veritatis inquisitio

Phi quātos studio uirtutē sectarentur

Dei consilia cur hūana cogitatio non assequatur

Virtutib' amaritudo permixta

differemus, quibus ad cultum ueræ maiestatis mentes hominum instruere pos-
Phi maiores in glã q̃ oratores
simus, Nec tam de rebus humanis bene meretur, qui scientiã benedicendi affert
q̃ qui pie atq; innocẽter docet uiuere, iccirco maiori in gloria philosophi, q̃ orato
res fuerũt apud græcos. Illi.n. recte uiuendi doctores sunt existimati. Q d est lon
ge præstabilius, q̃m bene dicere ad paucos pertinet, bene autẽ uiuere ad omnes.
Multum tñ nobis exercitatio illa fictarũ litiũ contulit: ut nũc maiori copia, & fa-
cultate dicendi cãm ueritatis perorẽmus, quæ licet possit sine eloquentia defendi:
ut est a multis sæpe defensa: tñ claritate ac nitore sermonis illustranda, & quodã
modo differenda est, ut potẽtius in aĩos influat, & ui sua instructa, & luce oratio-
nis ornata. De religione itaq; nobis rebusq; diuinis instituit̃ disputatio. Nam si q̃
dam maximi oratores pfessionis suæ quasi ueterani: decursis operibus actionũ
Oratores emeriti Phiæ se tradunt.
suarũ: postremo se philosophiæ tradiderunt, eãq; sibi requiẽ laborũ iustissimam
putauerũt, si aĩos suos in earum rerũ quæ inueniri non poterãt inquisitione torque
rent, ut nõ tam ociũ sibi, q̃ negociũ quæsisse uideantur. Et quidẽ multo molestius
q̃ in quo fuerãt ante uersati: quanto iustius ego me ad illã piã, uerã diuinã sapien-
tiam, quasi ad portũ aliquem tutissimum conferam? in qua oĩa dictu prona sunt:
auditu suauia, facilia intellectu, honesta susceptu? Et si quidam prudentes. & ar-
bitri, æquitatis, institutiões ciuilis iuris compositas ediderũt, quibus ciuium dis-
sidentium lites contentionesq; sopirent: quanto melius nos & rectius diuinas in-
stitutiones litteris prosequemur, in quibus non de stillicidiis aut aquis arcendis,
de manu conserenda, sed de spe, de uita, de salute, de immortalitate, de Deo loque
mur, ut superstitiones mortiferas, erroresq; turpissimos sopiamus. Q uod opus
Cõstãtinus imp. xpianorum omnium primus
nũc nois tui auspicio icoamus Cõstãtine Impator maxime. Q ui primus Roma-
norũ principũ, repudiatis erroribus, maiestatẽ Dei singularis ac ueri, & cognoui
sti & honorasti. Nã cũ ille dies fœlicissim9 orbi terrarũ illuxisset: quo te De9 sum
mus ad beatum imperii culmẽ euexit, salutarem uniuersis & optabilẽ principa-
tum, præclaro initio auspicatus es. Cũ euersam sublatãq; iustitiã reducẽs: teter-
rimũ aliorũ facinus expiasti, pro quo facto dabit tibi Deus felicitatẽ, uirtutẽ, diu-
turnitatẽ, ut eadẽ iustitia qua iuuenis exorsus es gubernaculum Reip. etiã senex
teneas, tuisq; liberis, ut ipse a patrẽ accepisti: tutelã Romani nois tradas. Nã ma-
lis, qui adhuc aduersus iustos, in aliis terrarum partibus sæuiunt, quanto serius,
tanto uehemẽtius idem oĩpotens mercedẽ sceleris exoluet: quia ut est erga pios
indulgẽtissimus pater: sic aduersus impios rectissimus iudex. Cuius religionem,
cultumq; diuinum cupiens defendere, quem potius appellem? quem alloquar?
Nisi eum, per quem rebus humanis iustitia ac sapientia restituta est? Omissis er-
go huiusce terrenæ philosophiæ athoribus, nihil certi asserentibus, aggredia-
mur uiã rectã, quos equidẽ, si putarẽ satis idoneos ad bñ uiuendum duces esse, et
ipse sequerer, & alios ut sequerent̃ hortarer: Sed cũ inter se magna cõcertatione
dissideãt, secũq; ipsi plærũq; discordent, apparet eorũ iter nequaq̃ esse directum,
siquidẽ sibi quisq; ut est libitum, [illegible] prias uias impresserunt, confusionemq; ma-
gnã quærentibus ueritatem reliqu[illegible]runt. Nobis autem qui sacramentum ueræ
religionis accepimus, cum sit ueritas reuelata diuinitus, cum doctorem sapien-

tiæ, ducemq; ueritatis deum sequamur, uniuersos sine ullo discrimine, uel sexus, uel ætatis ad cæleste pabulum conuocamus. Nullus enim suauior animo cibus est, q̃ cognitio ueritatis, cuius asserendæ, atq; illustrandæ septem uolumina desti nauimus: quis ea res infiniti pene sit operis & immensi, ut siquis hæc dilatare atq; exequiplenissime uelit, tanta illi rerum copia exuperet: ut nec libri mundum, nec finem reperiat oratio. Sed nos icirco breuiter omnia colligem9, q; omnia quæ allaturi sumus tam clara sunt, & lucida, ut magis mirum esse uideatur, tam obscuram uideri hominibus ueritatem, & his præcipue, qui sapientes uulgo putantur, uel q; tantũ modo instruendi nobis homines erunt, hoc est ab errore, quo sunt impliciti, ad rectiorem uiam reuocandi. Quod si fuerimus (ut spero) assecuti mittemus eos ad ipsum doctrinæ uberrimum fontem ac plenissimum, cuius haustu, atq; potu, conceptam uisceribus sitim sedent, ardoremq;, restinguant. Eruntq; illis omnia facilia, prona manifesta, modo ne pigeat ad percipiendam sapientiæ disciplinam, legendi, uel audiendi patientiam commodare. Multi enim uariis superstionibus pertinaciter inhærentes obdurant se contra manifestam ueritatem: non tam de suis religionibus, quas praue asseruut benemeriti: q̃ de se male, qui cum habeant iter rectum, deuios sequuntur anfractus: planum deserunt, ut per præcipitium labantur, lucem relinquunt, ut in tenebris cæci ac debiles iaceant. His consulendum est, ne contra se pugnent, uelintq; se tandẽ ab inueteratis erroribus liberari, quod utiq; facient, si quare sint nati aliquando peruiderint. Hæc enim prauitatis est causa, ignoratio sui, quam siquis cognita ueritate discusserit, sciet quo referẽda, & quemadmodum sibi uita degẽda sit. Cuius scientiæ breuiter summam circumscribo, ut neq; religio ulla sine sapientia suscipienda sit: nec ulla sine religione probanda sapientia.

Veritatis cognitio suauis.

Religio si ne sapiẽtia suscipiẽda non est.

¶ De errore philosophorum euacuantium prouidentiam, & publica statuentium fide. Cap. II.

SVscepto igitur illustrandæ ueritatis officio: non putaui adeo necessarium ab illa q̃one principium sumere: quæ uidetur prima esse, natura siue prouidentia, quæ rebus omnibus consulat, an fortuitu, uel facta sint omnia uel regantur? Cuius sententiæ author est Democritus: Confirmator Epicurus, Sed & antea Protagoras, qui deos in dubium uocauit, & postea Diagoras qui exclusit, & alii nonnulli, qui non putauerunt deos esse, quid aliud efficerũt, nisi ut nulla eẽ prouidentia putaret? quos tñ cæteri philosophi ac maxime Stoici acerrime retuderunt: dicentes nec fieri mundũ sine diuina rõne potuisse, nec constare, nisi summa rõne regeret. Sed & M. Tullius q̃uis academicæ disciplinæ defensor esset: De ꝓuidẽtia gubernatrice rex, & multa sæpe disseruit, stoicoꝝ argumenta cõfirmans, & noua ipse asserẽs plurima, quod facit, tũ in oibus suæ philosophiæ libris, tum maxime in his, qui sunt de natura deoꝝ. Nec difficile sane fuit paucoꝝ hoium praue sentientium redarguere mendacia, testimonio philosophoꝝ atq; gentium in hac una re non dissidentium. Nemo est.n. tam rudis, tam feris moribus, qui non oculos suos in cælum tollẽs, tãetsi nesciat cuius dei ꝓuidẽtia regat hoc oẽ, quod cernitur, aliquam tamen esse intelligat ex ipsa rerum magnitudine, motu, dispositione, constantia, utilitate, pulchritudine, cõparatione. Nec posse fieri, quin id

Prouidentiã a q̃bꝰ sublata.

Prouidentiã contensus hominũ probat

quod mirabili ratione constat: consilio maiori aliquo sit instructum. Et nobis utique facillimum est exequi hanc partem, quamlibet copiose. Sed quia multum inter philosophos agitata res est, & prouidentiam tollentibus satis responsum uidetur ab hominibus argutis, & eloquentibus, & de solertia diuinæ prouidentiæ per totum hoc opus, quod suscepimus, sparsim dicere nos necesse est: Omittamus hanc in præsenti quæstionem, quæ cum cæteris sic cohæret, ut nihil a nobis differri posse uideatur, ut non simul de prouidentia disseratur.

¶ An potestate unius dei mundus regatur, an multorum. Cap. III

Dei unus an plures.

Sit igitur nostri operis exordium quæstio illa consequens ac secunda. Vtrum potestate unius dei mundus regatur, an ne multorum? nemo est quidem qui sapiat, rationemque secum putet, qui non unum deum esse intelligat, qui & condiderit omnia & eadem qua condidit, uirtute moderetur. Quid enim multis opus est ad mundi regimen sustinendum? nisi forte arbitremur si plures sint, minus habere singulos neruorum atque uirium? Quod quidem faciunt hi, qui esse multos uolunt, quia necesse est imbecilles esse, siquidem singuli sine auxilio reliquorum, tantæ molis gubernaculum sustinere non possent. Deus autem, quid est æterna mens, ex omni utique parte perfectæ consumatæque uirtutis est. Quod si uerum est, unus sit necesse est. Potestas enim uel uirtus absoluta, retinet suam propriam firmitatem, Id autem solidum extimandum est, cui nihil decedere, id perfectum, cui nihil possit accedere. Quis dubitet potentissimum esse regem, qui totius orbis habeat imperium? Neque immerito, cum illius sint, quæ ubique sunt omnia: cum ad eum solum omnes undique copiæ congregantur. At si plures partiantur orbem, minus certe opum, minus uirium singuli habebunt, Cum intra præscriptam portionem se quisque contineat. Eodem etiam modo: si dii plures sint minus ualebunt: aliis tantundem in se habentibus. Virtutis autem perfecta natura non potest esse nisi, in eo in quo totũ est, non in eo in quo pars exigua de toto ẽ. Deus uero si perfectus est (nã perfectus est) ut esse debet: non põt esse nisi unus, ut in eo sint oĩa. Deorum igitur uirtutes: ac potestates infirmiores sint necesse est, quia tãtum singulis deerit, q̃tum in cæteris fuerit, ita quanto plures, tanto minores erunt. Quid, quod illa summa rerũ potestas ac diuina uis ne semel quidem diuidi potest? Quicquid.n. capit diuisionem, & interitum capiat necesse est. Si autẽ interitus procul est a deo, quia incorruptibilis est & æternus, consequens est, ut diuidi potestas æterna non possit. Deus ergo unus est, si nihil aliud esse potest, quod tãtundẽ capiat potestatis. At hi bene q multos esse arbitrantur. Officia inter se dicunt esse partitos, de quibus omnibus suo loco disputabimus. Illud interim: quod ad præsentem locum pertinet teneo. Si partiti sunt officia inter se, eodem reuoluitur res, ut ex his quilibet sufficere omnibus nequeat. Perfectus igitur iam non erit, qui cessantibus cæteris, non potest omnia gubernare, Ita fit: ut ad regendum mundum unius perfecta uirtute magis opus sit, q̃ imbecillitate multorum. Qui autem putat hanc tantam magnitudinem non posse ab uno regi, fallitur. Nec enim quanta uis ptãlisque sit diuinæ maiestatis intelligit, si existimat singularem deum, qui facere mundum potuit, eundem regere non posse: quẽ fecit. At si concipiat animo, quanta sit diuini

Solidũ qd Perfectũ quid.

Dei potestas diuidi non põt.

huius

huius operis immensitas, cum antea nihil esset, tamen uirtute atq; consilio dei ex nihilo esse conflarám: quod opus nisi ab uno inchoari perficiq; non potuit, iam intelliget multo facilius ab uno regi, quod est ab uno cōstitutū. Dicat fortasse aliquis, ne fabricari quidē tā immensum opus mūdi, nisi a pluribus potuisse, quālibet multos, quamlibet magnos faciat, quicquid in multis magnitudinis, potestatis, uirtutis, maiestatisq; posuerit, id totum in unum confero, & in uno esse dico, ut tantum in eo sit istarum rerum, quantum nec excogitari, nec dici potest. Qua in re, quoniā & sensu deficimus & uerbis, quia neque tantæ intelligentiæ lucem, pectus humanum, neque explanationem tantarum rerum capit lingua mortalis: idipsum intelligere nos oportet, ac dicere. Video rursus quid e contrario dici possit. Tales esse illos plures, qualem nos uolumus unum. At hoc fieri nullo pacto potest, q; singulorum potestas progredi longius non ualebit, occurentibus sibi potestatibus cæterorum. Necesse est enim, ut suos quisque limites, aut transgredi nequeat, aut si transgressus fuerit, suis alterū finibus pellat. Non uident, qui deos multos esse credunt, fieri posse, ut aliquid diuersum uelint, ex qua re disceptatio inter eos & certameri oriatur. Sicut Homerus bellantes inter se deos finxit, cum alii Troiam capi uellent, alii repugnarent. unius igitur arbitrio mundum regi necesse est. Nisi & singularum partium potestas ad unam prouidentiam referatur, non poterit summa ipsa constare ptās, unoquoq; nihil curante amplius, quā quod ad eum proprie pertineat. Sicut ne res quidē militaris, nisi unum habeat ducem atq; rectorem. Quid si in uno exercitu tot fuerint imperatores, quot legiones, quot cohortes, quot cunei quot alæ? primum nec instrui poterit acies unoquoq; periculum recusante, nec regi facile, aut temperari, quod suis propriis consiliis utantur omnes, quorum diuersitates plus noceant, quam prosint. Sic in hoc rerum naturæ imperio, nisi unus fuerit, ad quem totius summa cura referatur: uniuersa soluentur & corruent. Dicere autem multorum arbitrio regi mundum, tale est, quale si quis affirmet, in uno corpore multas esse mentes, quoniam multa & uaria sunt ministeria membrorum: ut singulos corporis sensus, singulæ mētes regere credantur. Item multi affectus quibus commoueri solemus, uel ad iram, uel cupiditatem, uel lætitiam, uel metum, uel ad miserationem, ut in his omnibus totidem mentes putentur operari.

Deorū certamina.

¶ Quod sub uno eximio deo pticulares plures esse non pñt. Cap. IIII.

Quod si quis profecto dicat, ne ipsam quidem, quæ una est habere uideatur, quod si in uno tempore tātarum rerum gubernationem mēs humana possideat, & uniuersis simul intenta est, cur aliquis existimet mundum non posse ab uno regi, a pluribus posse? Quod quia intelligunt isti assertores deorum, ita eos præesse singulis rebus, ac partibus dicunt, ut tantum unus sit rector eximius. Iam ergo cæteri dii non erunt, sed satellites ac ministri: quos ille unus maximus, & potens omnium officiis his pfecerit, ut ipsi eius imperio ac nutibus seruiant, si uniuersi pares non sunt, non igitur dii omnes sunt. Nec enim potest hoc idē esse quod seruit, & quod dominat̄. Nā si deus ē nomē summæ potestatis, incorruptibilis eē debet pfectus, inpassibilis, nul-

Deos plures eē sub uno eximio non posse.

læ rei subiectus. Ergo dii non sunt, quos parere uni maximo deo necessitas cogit. Sed quia non frustra falluntur hi, qui hoc ita putant, causam huius erroris paulo post aperiemus. Nunc uninatem diuinæ potestatis testimoniis comprobemus. Prophetæ qui fuerunt admodum multi, unum deum prædicant, unum loquuntur, quippe qui unius dei spiritu pleni, quæ futura essent pari & consona uoce prædixerunt. At enim ueritatis expertes non putant his esse credendum. Illas enim non diuinas sed humanas uoces fuisse aiunt, uidelicet quia de uno deo præconium faciunt, aut insani, aut mendaces fuerunt. At qui impleta esse in plærisq; cottidie illorum uaticinia uidemus, & in unam sentētiā congruens diuinatio docet non fuisse furiosos. Quis enim mentis emotæ, non modo futura præcinere, sed etiam cohærentia loqui possit? Num ergo fallaces erant qui talia loquebantur? quid ab his tam longe alienum fuit, q̄ ratio fallendi? cum cæteros ab omni fraude cohiberent. Iccirco enim a deo mittebantur, ut & præcones essent maiestatis eius, & correctores prauitatis humanæ. Præterea uoluntas fingendi, ac mentiendi eorum est, qui opes appetunt. Lucra desiderant, quæ res proculdubio ab illis sanctis uiris absuit. Ita enim delegato sibi officio functi sunt, ut derelictis omnibus ad tutelam uitæ necessariis, non modo in futurum, sed ne in diem quidem laborarent, contenti ex temporali cibo, quem deus subministrasset, & hi non modo quæstum ullum habuerunt, sed etiam cruciatus atque mortem. Amara sunt enim uitiosis, ac male uiuentibus præcepta iustitiæ. Itaq; hi quorum peccata arguebantur, & prohibebantur, excruciatos eos acerbissime necauerunt. Ergo a quibus absuit studium lucri, absuit etiam uoluntas peccandi & causa fallendi. Quid, quod aliqui eorum principes, aut ēt reges fuerunt, in quos cadere non posse suspitio cupiditatis ac fraudis, & tamē præconiū dei singularis, eadem, quam cæteri diuinatione fecerūt.

Prophetarū fides eluabatur.

Lucri studiū mētiēdi uoluntatem parit.

¶ De testimoniis poetarum. Cap. V.

Sed omittamus sane testimonia prophetarum, ne minus idonea probatio uideatur esse, quibus ab his omnino non creditur. Veniamus ad auhtores, & eos ipsos ad ueri probationem testes citemus, quibus contra nos uti solent, poetas dico ac philosophos, ex his unum deum probemus necesse est. Non quod illi habuerint cognitam ueritatem, sed quod ueritatis ipsius tanta uis est, ut nemo possit esse tam cæcus, qui non uideat ingerentem se oculis diuinam claritatem. Poetæ igitur, q̄uis deos carminibus ornauerint, & eorum res gestas amplificauerint summis laudibus, sæpissime tamen confitentur spiritu uel mente una, contineri regiq; omnia. Orpheus, qui & uetustissimus poeta, & æqualis ipsorum deorum. Siquidem traditur inter argonautas cum Tyndaridis & Hercule nauigasse, Deum uerum πρωτόγονον & magnum primo genitum appellat, q; ante ipsum nihil sit genitum, sed ab ipso sint cuncta generata. Eundem etiam φάνητα, id est apparentem nominat. quoniam cum adhuc nihil esset, primus ex infinito apparuerit & extiterit. Cuius originem atque naturam, quia concipere animo non poterat, ex aere immenso natum esse dixit πρωτόγονος φαέθων περιμήκεος ἠέρος υἱός, id est principio genitus Phaeton longo aere natus. Aliud enim amplius quod diceret, non habebat. Hunc ait esse omnium deorum parentem, quo & cæ cælū cōdiderit,

Dei puidētia mundū regi.

Orpheus poetarū antiquissimus unus argōautarum.

Phaneta quē dixerit Orphe.

derit liberisq; pspexerit, ut haberet habitaculum sedemq; communem ἔκτις ἐν ἀθα νατοις δόμον ἄφθιτον. i. condidit immortalibus domũ incorruptibilem. Natura igit & ratione ducente intellexit esse præstantissimam potentiam cæli: ac terræ conditricem. Non poterat. n. Iouem dicere esse principẽ rerum, qui erat Saturno genitus, neq; Saturnũ ipsum, qui cælo natus ferebatur. Cælũ autem tanq̃ Deũ primũ cõstituere nõ audebat, qd uidebat esse elementũ mũdi. qd ipsum eguerit authore. Hæc eum rõ pduxit ad illũ deũ primogenitũ, cui assignat, & tribuit principatũ. Homerus nihil nobis dare potuit, quod ptineat ad ueritatem, qui humana potius q̃ diuina conscripsit. Potuit Hesiodus, qui deoȝ generationem unius libri opere complexus est. Sed tñ nihil dedit, nõ a deo conditore sumẽs exordiũ, sed a Chao quod est rudis inordinatæq; materiæ cõfusa congeries, cũ explanare añ debuerit chaos ipsum, unde qñ, quomodo esse aut constare cœpisset. Nimirum sicut ab aliquo artifice, disposita: ordinata, effecta sunt oia, sic ipsam materiam fictã esse ab aliquo necesse est. Quis igitur hanc nisi Deus fecerit: cui⁹ potestati subiacẽt oĩa. Sed refugit hoc ille dum horret incognitam ueritatẽ. Non. n. musaȝ instinctu, sicut uideri uolebat, in Helicone carmen illud effudit, sed meditatus uenerat & paratus. Nostrorum primus Maro non longe fuit a ueritate, cuius de summo Deo quem spiritum ac mentem nominauit hæc uerba sunt. Principio cælum ac terras camposq; liquentes Lucentemq; globum lunæ titaniaq; astra. Spiritus intus alit, totamq; infusa per artus. Mens agitat molem, & magno se corpe miscet. At neq; forte ignoret quis nã esset illi spiritus, q tãtum haberet potestatis, declarauit alio loco dicens. Deum nanq; ire p omnes, terrasq; tractusq; maris, cęlũq; pfundum. Hinc pecudes, armenta, uiros, genus omne feraȝ. Q uẽq; sibi tenuis nascentem accessere uitas. Ouidius quoq; in principio præclari operis sine ulla nois dissimulatione a deo quem fabricatorem mundi, quem rerum opificem uocat, mundum fatet instructũ. Quod si uel Orpheus, uel hi nostri quæ natura ducẽte senserũt in perpetuũ defendissent, eandem quam nos sequimur doctrinam comprehensa ueritate tenuissent. Sed hactenus de poetis, ad philosophos ueniamus, quorum grauior est authoritas, certiusq; iudicium, quia non rebus cõmentitiis sed inuestigandæ ueritati studuisse credunt. Thales Milesius (q unus e numero septem sapientium fuit, qui primus omnium quæsisse de causis naturalibus traditur, aquam dixit aqua nata sunt omnia. Deum autem esse mentem, qui ex aqua cuncta formauerit. Ita materiam omnium reȝ posuit in humore, principium causamq; nascendi posuit in deo. Pythagoras ita diffiniuit quid esset Deus, animus qui p uniuersas mundi partes omnemq; naturam commeans: atq; diffusus, ex quo omnia quæ nascuntur animalia: uitam capiunt. Anaxagoras Deum esse dixit infinitam mentem: quæ per seipsum moueatur. Antisthenes multos quidem esse populares deos, unum tamẽ naturalem, summæ totius artificem. Cleanthes & Anaximenes æthera dicunt esse summum Deum, cui opinioni poeta noster assensit. Tum pater omnipotens fœcundis hymbribus æther. Coniugis in gremiũ lætæ descendit, & omnes Magnus alit, magno permixtus corpore fœtus. Chrysippus naturalem uim diuina ratione pdictam, interdum diuinam necessitatem Deum pdicat. Item

Homer. humana potius q̃ diuina cõscripsit.
Hesiodi Theogonia.
Chaos qd
Verg. Aeneid. vi
Ouid. præclarum opus metamor.
Thales milesius.
Deus qd
Ether summus deus
Verg. loco
Fatalis necessitas

Zenon diuinam naturaleq; legem. Hoꝝ.n.oīum sententia q̄uis sit incerta, eodem tñ spectat, ut puidentiā unam esse consentiant, siue.n. natura, siue æther, siue rō, siue mens, siue fatalis necessitas, siue diuina lex: siue quid aliud dixeris, idē est quod a nobis dicitur Deus. Nec obstat appellationū diuersitas, cū ipsa significatiōe ad unum oīa reuoluant. Aristoteles q̄uis ipse secū dissideat, ac repugnantiā sibi & dicat & sentiat, in summū tñ unam mētem mundo pesse testat. Plato q omnium sapientissimus iudicatur, monarchiā plane apteq; defendit, nec æthera aut rōnem, aut naturam, sed ut est Deum noīat ab eo mundum hunc perfectum atq; mirabilem esse fabricatū. Quem Cicero secutus atq; imitatus in plurimis Deum freq̄nter confitet, ac supremum uocat in his libris, quos de legibus scripsit, ab eoq; regi mundum argumentat, cum disputat de natura deoꝝ hoc mō. Nihil est pstantius Deo, ab eo igitur mūdum regi necesse est. Nulli igitur est naturæ obediēs aut subiectus Deus. oēm ergo regit ipse naturam. Quid autem sit Deus in consolatiōe diffinit. Nec uero Deus ipse q intelligitur a nobis, alio mō intelligi pōt nisi mens soluta quædā & libera & segregata ab omni cōcretione mortali, oīa sentiens & oīa mouens. Annæus quoq; Seneca q ex Romanis uel acerrimus stoicus fuit, q̄ sæpe summū Deum merita laude proseqtur. Nam cū de immatura morte dissereret. Non intelligis inqt authoritatē ac maiestatē iudicis tui rectoris orbis terraꝝ cęliq; & deoꝝ oīum Dei, a quo ista numina q̄ singula adoramus & colimus suspēsa sūt. Item in exhortationibus. Hic cū prima fundamēta mollis pulcherrime iaceret, & hoc ordiretur quo neq; maius quicq̄ nouit natura, nec melius ut oīa sub ducibus suis irent, q̄uis ipse p totum se corpus intenderat, tñ ministros regni sui deos genuit. Et q̄ multa alia de Deo nostris similia locutus est, quæ nunc differo, quæ aliis locis oportuniora sunt. Nunc satis est demōstrare summo ingenio uiros attigisse ueritatem ac pene tenuisse, nisi eos retrorsum infucata prauis opinionibus consuetudo rapuisset, qua & deos alios esse opinabantur. Et ea quæ in usum hominis Deus fecit tanq̄ sensu prædita essent, pro diis habenda & colenda credebant.

Aristoteles ipse secum dissentit. Plato oīum sapientiss.

Deus qd.

Seneca stoicorum romani generis acerrimus.

ℭ De testimoniis prophetarum & philosophoꝝ & de testimoniis Cottæ pontificis Trismegisti, & de decem Sibyllis. Cap. VI.

Nunc ad diuina testimonia transeamus, sed prius unū pferā, qd est simile diuino, & ob nimiā uetustatē, & q; is quem noīabo, ex hoībus inter deos relatus est. Apud Ciceronē. C. Cotta pōtifex disputās cōtra stoicos de religiōibus & de uarietate opinionū, quæ solent esse de Diis ut more academicoꝝ oīa faceret incerta, quinq; fuisse Mercurios ait & enumeratis pordinē q̄tuor, qntū fuisse eū, a quo Argus occisus sit: ob eamq; cām in Ægyptū pfugisse, atq; ægyptiis leges ac lrās tradidisse. Hunc ægyptii Thoth appellāt, a quo apud eos primus anni sui mensis.i. septēber nomen accepit. Idē condidit oppidū, qd etiā nūc græce uocatur Mercurii ciuitas, & saitæ seruāt: & colūt eū religiose. Qui tametsi hō fuerit antiqssimus tñ & instructissimus oī genere doctrinæ, adeo ut ei multaꝝ reꝝ & artiū sciētia Trismegisto cognomen imponerēt. Hic scripsit libros & qdē multos, ad cognitionē diuinaꝝ reꝝ ptinētes in q̄bus maiestatē sūmi ac singularis Dei asserit, hisdēq; noib9 appellat q̄bus nos deum

Mercurii quinq;.

Trismegistus qui: & unde

deum & patrem, ac nequis nomen eius requireret, ἀνώνυμον .i. sine nomine esse dixit eo q̃ nõis proprietate non egeat, ob ipsam .s. unitatem, ipsius hæc uerba sunt. ὁ δὲ θεὸς εἷς, ὁ δὲ εἷς ὀνόματος οὐ προσδέεται, ἔστι γὰρ ὁ ὢν ἀνώνυμος. i. Deus aũt unus unus autem nomine non eget, est .n. qui est sine nomĩe. Deo igitur nomen non est, quia solus est, nec opus est proprio uocabulo, nisi cum discrimen exigit multitudo, ut unamquãq; personam sua nota & appellatione designes. Deo autem quia semper unus est, proprium nomen est Deus. Super est de responsis carminibusq; sacris testimonia, quæ sunt multo certiora proferre. Nam fortasse hi cõtra quos agimus, nec poetis putant esse credendum, tanquam uana fingentibus, nec philosophis qui errare potuerunt, quia & hi homines fuerunt. M. Varro, quo nemo unquam doctior, ne apud græcos quidem neq; apud latinos uixit, in libris rerum diuinarum, quos ad .C. Cæsarem scripsit pontificem maximum, cum de quindecim uiris loqueretur: sibyllinos libros ait non fuisse unius Sibyllæ, sed appellari uno nomine sibyllinos, q̃ omnes fœminæ uates: Sibyllæ sunt a uersibus nuncupatæ, uel ab unius Delphidis nomine, uel a consiliis deorum denunciandis. σιούς. enim deos non θεούς. & consilium non βουλὴν sed βυλὴν appellabant æolico genere sermonis. Itaq; sibyllam dictam esse quasi θεοβουλὴν. Cæterum Sibyllas decẽ numero fuisse, easq; oẽs enumerauit sub authoribus, qui de singulis scriptitarunt. Primã fuisse de Persis, cuius mentionẽ fecerit Nicanor q̃ res gestas Alexãdri Macedõis scripsit. Secũdam Libycã, cuius meminit Euripides in Lamiæ prologo. Tertiam Delphicam, de qua Chrysippus loquitur in eo libro, quem de diuinatione composuit. Quartã Cumæam in Italia quã Neuius in libris belli punici, Piso in annalibus nominat. Quintam Erythræã, quam Apollodorus Erythræus affirmat suam fuisse ciuem. Eamq; graiis Ilium petentibus uaticinatam & perituram esse Troiam, & Homerum mendacia scripturum. Sextam Samiam, de qua scripsit Erathostenes in antiquis annalibus samiorum reperisse scriptum. Septimam Cumanam nomine Amalthæam, quæ ab aliis Demophile uel Herophile nominatur, eamq; nouem libros attulisse ad Regem Tarquinium Priscum, ac pro eis trecentos philippeos postulasse. Regemque aspernatum precii magnitudinem & derisisse mulieris insaniam, illam in conspectu Regis tres combusisse, ac pro reliquis iidem precium postulasse. Tarquinium multo magis mulierem insanire putasse. Quæ denuo tribus aliis exustis. Cum in eodem precio perseueraret, motũ esse Regem ac residuos trecentis aureis emisse, quorum postea numerus sic auctus, capitolio refecto q̃ ex omnibus ciuitatibus & italicis & græcis, & præcipue erythræis coacti allatique sunt Romam, cuiuscunque Sibyllæ nomine fuerunt. Octauam Helespontiacam in agro Troiano natam uico Marpessocirca opidum Gergithium quam scribit Heraclides ponticus Solonis & Cyri fuisse temporibus. Nonam Phrygiam, quæ uaticinata sit Ancyræ. Decimam Tiburtem nomine Albumeam quæ Tiburi colitur ut dea iuxta ripas Anienis, cuius in gurgite simulachrum eius inuentum esse dicitur tenens in manu librum. Cuius sacra senatus in Capitolium transtulerit. Harum omnium Sibyllarum carmina, & ferũtur & habentur præterquam Cumææ, cuius libri a Romanis occuluntur nec eis ab

Sibyllæ q̃ quot & unde

Amalthæa Herophile Sibyllini libri qui

Albumea sibylla

Quindecim uiri sibyllini
Erythraea sibylla

ullo nisi quindecim uiris inspici fas est. Et sunt singularum singuli libri, qui quia Sibyllæ nomine i scribũtur, unius esse creduntur, suntq; confusi nec discerni ac suum cuiq; assignari potest ꝑter. Erythreæ, quæ & nomen suũ carmini uerum inseruit: & Erythream se nominatum iri prælocuta est, cum esset orta Babyloniæ, sed & nos confuse sibyllam dicemus sicubi testimoniis earum fuerit abutendum. Omnes igitur hæ sibyllæ unum Deum prædicant, maximæ tamen Erythrea, quę celebrior inter cæteras ac nobilior habetur, siquidem Fenestella diligentissimus scriptor de. xv. uiris dicens ait. Restituto capitolio rettulisse ad senatũ. C. Curionẽ cõs. ut legati Erythræas mitterent, q carmina sibyllæ cõquisita Romã reportarẽt. Itaq; missos esse, P. Gabinium. M. Octatilium. L. Valerium, qui descriptos a priuatis uersus circa mille Romã deportarunt, idem supra ostendimus dixisse Varronem. In his ergo uersibus quos legati Romam attulerũt, de uno Deo hæc sunt testimonia εἷς θεὸς ὃ μόνος ἐστὶν ὃς ὑπερμεγέθης ἀγένητος. i. unus Deus qui solus principatur, hisq; amplissimus increatus. Hunc esse solum Deum summum qui cælum fecerit, luminibusq; distinxerit ἀλλὰ θεὸς μόνος εἷς πανυπέρτατος ὃς πεποίηκεν οὐρανὸν ἠέλιόν τε, ἀστέρας, ἠδὲ σελήνην, καρποφόρον γαῖάν τε, καὶ ὕδατος οἴδματα πόντου. i. sed Deus solus unus eminentissimus, qui fecit cælum solemq; & stellasq; fructiferamq; terram, & aquæ maris fluctus. Qui quomodo solus sit ædificator mundi, & artifex rerum, uel quæ in eo sunt solum coli oportere testatur. αὐτὸν μόνον ὄντα σέβεσθ' ἡγήτορα κόσμου, ὃς μόνος εἰς αἰῶνα κἐξ αἰῶνος ἐτύχθη. idest ipsum qui solus est colite principem mundi, qui solus est in seculum atq; a seculo factus. Item alia Sibylla quæcũq; est. Cum perferre se ad homines Dei uocem diceret, sic ait, μόνος γάρ εἰμι θεὸς καὶ οὐκ ἔστι θεὸς ἄλλος. i. solus enim Deus sum, & non alius. Exequerer nunc testimonia cæterarum, nisi & hæc sufficerent, & illa oportunioribus locis reseruarem. Sed cum defendamus causam ueritatis apud eos qui aberrantes a ueritate falsis religionibus seruiunt. Quod genus probationis aduersus eos magis adhibere debemus, q̃ ut eos deos; suorum testimoniis reuincamus?

Quindecim uiri sibyllini
Capitolio restituto
C. Curio cons.
P. Gabinius
M. Octatilius
L. Valerio

De testimoniis Apollinis & Deorum. Cap. VII.

Apollo enim quem præter cæteros diuinum maximeq; fatidicum existimant: Colophonæ respondens quod Delphis credo emigrauerat. amœnitate ductus Asiæ, quærenti cuidam quis esset, aut quid esset omnino Deus, respondit uiginti & unum uersibus. Quorum hoc principiũ est αὐτοφυὴς ἀδίδακτος ἀμήτωρ ἀστυφέλικτος οὔνομα μηδὲ λόγῳ χωρούμενον ἐν πυρὶ ναίων. τοῦτο θεός μικρὰ δὲ θεοῦ μερὶς ἄγγελοι ἡμεῖς. i. ex se ortus indoctus sine matre inexpugnabiles nomẽ, nec uerbo capiendum, in igne habitas hoc De9 modica. aũt Dei portio anũtii nos. Nũq̃d potest suspicari de Ioue esse dictum q matrẽ habuit & nomẽ. Quid quod Mercurius ille ter maximus, cuius supra mentionem feci. Non modo sine matre, ut Apollo sed sine patre quoq; appellat Deum, q; origo illi non sit aliunde, nec enim potest ab ullo generari, qui ipse uniuersa generauit. Satis (ut opinor) & argumentis docui, & testibus confirmaui, quod per se satis clarum est. Vnum esse regem mundi.

Deus q̃d

unum

unum patrem, unum deum. Sed fortasse quærat aliquis a nobis idem, illud quod apud Ciceronem quærit Hortensius. Si Deus unus est, quæ esse beata solitudo queat? tanquam nos qui unum esse dicimus desertum ac solitarium esse dicamus? Habet enim ministros quos uocamus nuncios. Et est illud uerum quod dixisse in exortationibus Senecam supra retuli, genuisse regni sui ministros deum. Verum hi neq; Dii sunt, neq; deos se uocari, aut coli uolunt: quippe qui nihil præter iussum ac uoluntatem dei faciant. Nec tamen illi sunt qui uulgo coluntur: quorum exiguus & certus est numerus. Quod si cultores deorum ipsos eos se colere putant: quos summi Dei ministros appellamus: nihil est q; nobis faciant inuidiam: qui unum dicamus: multos negemus. Si eos multitudo delectat: non duodecim dicimus, aut trecentos sexagintaquinque (ut Orpheus) sed innumerabiles esse arguimus cum errores in uniuersum: qui tam paucos putant. Sciant tamen quo nomine appellari debeant: ne deum uerum uiolent, cuius nomen exponunt dum pluribus tribuunt. Credant Apollini suo: qui eodem illo responso: ut Ioui principatum: sic etiam cæteris diis abstulit nomen. Tertius enim uersus ostendit dei ministros, non deos uerum angelos appellari oportere. De se quidem ille mentitus est, qui cum sit e numero dæmonum angelis se dei aggregauit: deniq; in aliis responsis dæmonem se esse confessus est. Nam cum interrogaretur quomodo sibi supplicari uellet: ita respondit. πάνσοφι παντοδίδακτ᾽ ἐπολοίςροφι κλῦτι δαῖμον. idest omnia sapiens: omnia docte: qui per cuncta uersaris exaudi dæmon. Item rursus cum præces in Appolinem sminthium rogatus exprimeret, ab hoc uersu exorsus est. ἁρμονίη κόσμου φαί σολε κὰι σοφὲ δαῖμον. idest concentus mundi & omnino lucide: & sapiens dæmon. Quid ergo superest nisi ut sua confessione uerberibus ueri dei ac pœnæ subiaceat sempiternæ? Nam in alio responso ita dixit. δαίμονες ὃι φοιτῶσι περὶ χθόνα καὶ περὶ πόντον ἀκάματοι δάμνανται ὑπαὶ μάστιγι θεοῖο. idest dæmones qui permouent circa terram & circa pontum infessi: domantur sub flagellis dei. De utrisq; generibus in .ii. lib. disseremus. Interim nobis sat est, q; dum se honorare uult, & in cœlo collocare: confessus est id quod res se habet, quomodo sint appellandi qui deo assistunt. Retrahant ergo se homines ab erroribus & abiectis religionibus prauis, parentem suum dominumq; cognoscant, cuius nec uirtus existimari potest, nec magnitudo perspici, nec principium comprædhendi, cum ad illum mentis humanæ intentio, & acumen & memoria peruenerit quasi subactis & consumatis omnibus uiis subsistit; hæret: deficit: nec est aliquid ulterius quo progredi possit, uerum quia fieri non potest, quin id quod sit, aliquando esse cœperit, consequens est, ut quoniam nihil ante illum fuit, ipse ante omnia ex seipso sit procreatus, ideoq; ab Apolline. αὐτοφυής idest ex se ortus. A Sibylla, αὐτογενής. idest ex se genitus, & ἀγένητος. idest ingenitus, & ἀποίητος idest nõ factus nominat qd, Seneca uir acutus in exortationibus uidit. Nos inquit aliunde pendemus. Itaq; ad aliquem perspicimus, cui quod est optimum in nobis, debeamus, Alius nos edidit, alius non instruxit, Deus ipse se fecit.

Deo unus an beatus esse Possit Solitudo beata esse non potest

Angeli qui

Dii trecenti sexagintaquinq;

Apollinis hymnus

dæmonũ pœnæ

Deus ipse se fecit.

¶ De cæcitate eoꝶ, qui plures deos opinãtur, & uñ hic error habuit originẽ, & q; corpus deo non est necessariũ, nec propagatio liberoꝶ. Cap. VIII.

Dei maiestas inæstimabilis.

Is igitur tot & tantis testibus comprobatur: unius dei potestate, ac prouidentia mundum gubernari, cuius uim maiestatemq; tantam esse dicit in Timæo Plato: ut eam neq; mente concipere: neq; uerbis e narrare quisquam possit ob nimiam eius, & inæstimabilem potestatem. Dubitet ergo aliquis, an quicq̃ difficile, aut impossibile sit Deo, qui tãta tãq; mirifica opera, prouidẽtia, excogitauit: uirtute constituit: ratione perfecit, nunc autem spiritu sustentet, potestate moderetur, inexcogitabilis, ineffabilis, & nulli alii satis notus q̃ sibi, Vnde mihi de tanta potestate sæpius cogitanti, qui deos colunt interdum uideri solent tam cæci, tam incogitabiles, tam excordes, tam non multum a mutis animalibus differentes, qui credant eos, qui geniti sunt maris, ac fœminæ coitu, aliquid maiestatis diuinæq; uirtutis habere potuisse, cum Sibylla Erythræa dicat, οὐδ' ὑπ' ἀνδρὸς ἐκ μηρῶν καὶ μήτρας... ideſt non potest ex uiri semine & matricis Deus formatus esse, Quod si est uerum sicut est apparet Herculem, Apolinem, Liberum, Mercurium, Iouemq; ipsum cum cæteris homines fuisse, quando sunt ex duobus sexibus nati. Quid est autem tam remotum a deo, q̃ id opus, quod ipse propagandam sobolem mortalibus tribuit? eo q; sine substantia corporali nullum potest esse. Dii ergo, si sunt immortales & æterni, quid opus est altero sexu? nimirum ut generentur, ipsa progenie quid opus est, cum successione non egeant, qui futuri sunt semper? Nam profecto in hominibus cæterisq; animalibus diuersitas sexus & coitio, & generatio nullam habet aliã rationem, nisi ut omnia genera uiuentium, quoniam sunt conditione mortalitatis obitura, mutua possint successione seruari. Deo autem qui est sempiternus, neq; alter sexus, neq; successio neccessaria est. Dicet aliquis ut habeat ministros, uel in quos ipse possit dominari. Quid ergo opus est sexu fœmineo, cum Deus qui est omnipotens. ut uocatur, sine usu, & opera fœminæ possit filios procreare? Nam si quibusdam minutis animalibus id præstitit, ut sibi e foliis natos e suauibus herbis ore legant, cur existimet aliquis ipsum deum nisi ex permixtione sexus alterius non posse generare. Illos igitur, quos imperiti & insipientes tanq̃ deos, & nuncupant & adorant: Nemo est tam inconsideratus, qui non intelligat fuisse mortales. Quomodo ergo inquiet aliquis, Dii crediti sunt? nimirum quia reges maximi, ac potentissimi fuerunt: ob merita suarum uirtutum, aut munerum aut artium repertarum: cum cari fuissent his quibus imperitauerant: in memoriam sunt consecrati. Quod si quis dubitet, res eorum gestas, & facta consideret, quæ uniuersa tam poetæ q̃ historici ueteres prodiderunt.

Incogitabilis.

Coitus in aialibꝰ cur

Dii cur ex hoibus.

¶ De Hercule & gestis euis, atq; ortu eiꝰ Ioue, & Alcmẽa & morte eiꝰ. C. IX.

Herculis res.

Ercules q ob uirtutem clarissimus, & q̃si africanus inter deos habetur non ne orbẽ terræ, quem pagrasse: ac expurgasse narratur, stupris libidinibus, adulteriis inquinauit? nec mirum, cum esset adulterio genitus Alcmenæ. Quid tandem potuit in eo esse diuini, q suis ipse uitiis mancipatus, & mares & fœminas conra omnes leges, infamia, dedecore: flagitio affecit? Sed ne illa quidem, quæ magna & mirabilia gessit, talia iudicanda sunt, ut uirtutibus diuinis tribuenda uideantur? Quid.n. tam magnificum si leonem aprum

qꝫ

q superauit, si aues sagittis deiecit, si regium stabulum egessit, si uirginem uicit, cingulumq; detraxit, si equos feroces cum domino interemit? Opera sunt ista fortis uiri, hominis, tamen. Illa enim quæ uicit fragilia & mortalia fuerunt, Nulla enim est (ut ait orator) tanta uis quæ non ferro, ac uiribus debilitari frangiq; possit. At animum uincere, iracundiam cohibere, fortissimi est, quæ ille nec fecit unquam, nec potuit. Hæc qui faciat, non modo ego eum summis uiris comparo sed simillimum deo iudicio. Vellem adiecisset de libidine, luxuria, cupiditate, insolentia, ut uirtutem eius impleret, quem similem deo iudicabat. Non enim fortior iudicandus est qui leonem, q qui uiolentiam, & in seipso inclusam feram superat iracundiam, aut qui rapacissimas uolucres deiicit, q qui cupiditates auidissimas coercet. Aut qui Amazonem bellatricem, q qui libidinem uincit, pudoris ac famæ debellatricem, aut qui fimum de stabulo, q qui uitia de corde suo egerit quæ magis sunt perniciosa, quia domestica & propria mala sunt, q illa quæ poterant, uitari, & caueri. Ex quo fit, ut ille solus uir fortis debeat iudicari, qui temperans, & moderatus est & iustus, Quod si cogitet aliquis quæ sint dei opera, iam hæc quæ mirantur homines ineptissimi, ridicula iudicabit. Illa enim non diuinis uirtutibus quas ignorant, sed infirmitate suarum uirium metiuntur. Nam illud quidem nemo negauit, Herculem non tantum Eurystheo seruisse regi, quod aliquatenus honestum uideri potest, sed etiam impudicæ mulieri Omphale, quæ illum uestibus suis indutum, sedere ad pedes suos iubebat pensa facientem, detestabilis turpitudo, sed tanti erat uoluptas. Quid tum inquiet aliquis poetis ne credendum putas? Quid ni putem? Non enim ista Lucillius narrat, aut Lucianus, qui diis & hominibus non pepercit, sed potissimum qui deorum laudes canebant. Ergo quibus credemus, si fidem laudantibus non habemus? Qui hos mentiri putat, proferat alios quibus credamus authores, qui nos doceant qui sunt isti dii? Quomodo? unde orti? Quæ sit uis eorum? Qui numerus? Quæ potestas? Quid in his admirabile? Quid cultu dignum? Quid deniq; certius ueriusq; mysterium, nullus dabit. Credamus igitur istis; qui non ut repræhenderent, sunt locuti, sed ut prædicarent. Nauigauit ergo cum argonautis expugnauitq; Troiam iratus Laomedonti ob negatam sibi pro filiæ salute mercedem. Vnde quo tempore fuerit apparet. Idem furore atq; insania percitus, uxorem suam cum liberis interemit, hunc homines deum putant, Sed Philoctetes eius hæres non putauit, qui facē supposuit arsuro, q arctus suos & neruos cremari ac dissolui uidit, qui ossa eius ac cineres in Oeta monte sepeliuit, pro quo munere sagittas eius accæpit.

Animum uincere & iracundiā: fortis est.

Omphale

Lucianus irrisit eos deos

Troia ab Hercule expugnata

¶ De Æsculapio, Apolline, Neptuno, ac Marte, & Castore, Polluce, atque Mercurio. Cap. X

Esculapius & ipse non sine flagitio Apollinis natus, Quod fecit aliud diuinis honoribus dignum, nisi q sanauit Hippolytum mortem sane habuit clariorem, quia a deo meruit fulminari. Hunc Tarquitius de illustribus uiris disserens, ait incertis parentibus natum, expositū & a uenatoribus inuētū, canino lacte nutritū, Chironi traditū didicisse medicinam, fuisse autem Messenium, sed Epidauri moratū. Tullius et Cynosuris

Aesculapij eiusq; res & coiectatio

Cynosuræ ciui.

(urbe arcadiæ

Apollo. cur admeto famulatus.

ait sepultum. Quid Apollo pater eius? Nonne ob amorem quo flagrabat turpissime gregem pauit alienum, & muros Laomedonti extruxit? cum neptuno mercede conductus, quæ illi negari potuit impune, ab eoq; primo rex perfidus quicquid cum diis pepigisset, didicit abnegare. Idem formosum puerum, & dum amat

Mars homicidia ac Adulter

uiolauit & dum ludit occidit. Homicida Mars, & per gratiam cædis crimine ab Atheniensibus liberatus, ne uideretur nimis ferus & immanis, adulterium, cum Venere commisit, Castor & Pollux, dum alienas sponsas rapiunt. esse gemini desierunt. Nam liuore iniuriæ concitatus Idas, alterum gladio transuerberauit, & eosdem poetæ alternis uiuere, alternis mori narrant, ut iam sint non deorum tan-

Castor & Pollux alternis uiuunt.

tum, sed omnium mortalium miserrimi quibus semel mori non licet. Hos tamen Homerus ambos simpliciter (non ut poetæ solent) mortuos esse testatur. Nam cum faceret in muris assidentem Priamo Helenam cunctos græciæ principes recognoscere, solus autem se fratres suos requirere, subiecit orationi huiusmodi uersum. Hæc ait, ast alios retinebat terra sepultos,

Mercurius fur ac nebulo.

Fur ac nebulo Mercurius quid ad famam sui reliquit, nisi memoriam fraudum suarum? Cælo dignus, quia palæstram docuit, & lyram primus inuenit. Liberum patrem in senatu deorum summæ authoritatis primæq; esse sententiæ necesse est, quia præter Iouem solus omnium trimphauit, exercitum duxit, Indos debellauit, sed inuictus ille Imperator

Liberi pris Gesta.

inclytus maximus ob amorem ac libidinem turpissime uictus est. Delatus enim Diam cum semiuirio comitatu, nactus est impudicam mulierem in littore, ac fiducia uictoriæ iclytæ uir esse uoluit, ne nimium mollis esse uideretur, atq; illam patris proditricem fratris interemptricem ab alio relictam, & repudiatam in coniugium sibi uendicauit, & liberam fecit, & cum ea pariter ascendit in cælum. Quid omnium horum pater Iuppiter, qui in solēni præcatione optimus maximus nominatur? Nonne a prima sua pueritia impius ac pene, parricida deprahenditur? Cũ

Iouis ipie flagitiose q facta.

patrem regno expulit ac fugauit, non expectauit mortem decrepiti senis, cupiditate regnandi. Et cum paternum solium per uim, per arma cæpisset, bello est a Titanibus lacessitus, quod humano generi principium fuit malorum, quib9 uictis et pace in perpetuum comparata, reliquam suam uitam in stupris adulteriisq; consumpsit. Omitto uirgines quas imminuit, id enim iudicari solet tolerabile. Amphitryonē ac Tyndarum præterire non possum, quorum domos dedecore, atq; infamia, plenissimas redidit, illud uero summæ impietatis ac sceleris, q regiũ puerũ rapuit ad stuprum. Parum enim uidebatur, si in expugnanda fœminarum pudicitia, maculosus ac turpis esset, nisi etiam sexui suo iniuriam faceret, hoc est uerum adulterium, quod fit contra naturam, hæc qui fecit uiderimus, an maximus certe optimus non est, quod nomen a corruptoribus, ab adulteris, ab incestis abest, nisi forte nos erramus homines, qui talia facientes sceleratos uocamus ac perditos, omnibusq; pœnis dignissimos iudicamus. Stultus autem M. Tullius qui, C. Verri adulteria obie-

Clodius sororem incestauit.

cit. Eadem enim Iuppiter, quem colebat, admisit. Qui. P. Clodio sororis incestum. At illi optimo maximo eadem fuit, & soror & conix.

¶ De ipsius Iouis parentibus, & ortu, & uita eius flagitiosissima, morte, & sepultura, & opificio poetarum. Cap. XI.

quis est

Vis est igitur tam excors, qui hũc in cœlo regnare putet, qui ne in terra quidẽ debuit? Nõ insulse quidã poeta triumphũ Cupidinis scripsit, quo in libro nõ modo potẽtissimum Deorũ cupidinem: sed ẽt uictorem facit. Enumeratis.n.amoribus singulorũ, quibus in potestatem cupidinis ditionẽq; uenissent, instruit pompã, in qua Iuppiter cum cæteris diis ante currũ triumphantis ducitur cathenatus. Eleganter id quidem dicitur a poeta figuratũ: sed tñ non multum distat a uero. Qui.n. uirtutis ẽ expers, qui cupiditatibus, ac libidinibus malis uincitur, non cupidini (ut ille finxit) sed morti subiectus ẽ sempiternæ. Sed omittamus de moribus dicere, rem cõsideremus, ut intelligant hoĩes in quibus miseri uersent erroribus. Regnare in cœlo Iouem uulgus existimat, id doctis pariter, & indoctis psuasum est. Quod & religio ipsa & præcationes, & hymni, & delubra, & simulacra demõstrant. Eũdem tamẽ Saturno, & Rhea gẽitum cõfitentur. Quomodo potest Deus uideri aut (ut ait poeta) hoĩum rerũq; repertor? ante cuius ortum infinita hoĩum millia fuerunt? Eorum scilicet qui Saturno regnante uixerunt: ac priores luce q̄ Iuppiter sunt potiti? Video alium Deũ regem fuisse primis temporibus, aliũ cõsequẽtibus. Potest ergo fieri, ut alius sit postea futurus. Si enim regnum prius mutatũ est, cur desperemus, & posterius posse mutari? nisi forte Saturnus generare potuit fortiorẽ, Iuppiter nõ potest. Atqui diuinum imperium, aut semper immutabile est, aut si ẽ mutabile, quod fieri nõ potest, semper utiq; mutabile est. Potest .n. Iuppiter regnũ amittere, sicut & pr̄ eius amisit. Ita plane, nam cũ idẽ neq; uirginibus neq; maritatis unq̄ pepercisset, & abstinuit se tñ una Thetide, Q̄d rñsum fuit maiorẽ patre suo futurũ, quisquis ex illa natus esset. Et primũ in eo prudẽtia nõ Dei, cui nisi Themis futura dixisset, ipsa nesciret. Si aũt diuinus nõ sit, ne Deus quidem sit, unde ipsa diuinitas noĩatur, ut ab homine humanitas. Deinde cõsciẽtia imbecillitatis, timuit utiq; maiorẽ, quod qui fecit, scit utiq; profecto nõ esse se maximũ, q̄ quidem põt aliq̄d maius existere. Idem pet stygiã paludem sanctissime iurat, Vna supstitio supis, q̄ reddita diuis que est ista supstitio? aut a quo reddita est? Ergo aliqua potestas maxima est, quæ peierãtes Deos puniat, quæ tãta formido ẽ paludis infernæ, si sunt immortales? quid metuũt eã? quã uisuri nõ sunt, nisi quos mori necesse est. Quid igitur hoĩes oculos suos in cœlum tollũ? q̄d per supos deierant, cũ ipsi superi ad inferos deuoluantur? Ibiq; habent quod uenerent, & adorẽt. Illud uero quale ẽ, esse fata q̄bus dii oẽs & ipse Iuppiter pareat, si parcarũ tanta uis ẽ, ut plus possint q̄ cœlestes uniuersi, quãq; ipse rector ac dñs, cur non ille potius regnare dicantur, quarũ legibus ac statutis parere oẽs Deos necessitas cogit? Nũc cui dubiũ ẽ, q̄n is q̄ alicui rei obseq̄t maxius non sit, Nã si sit, nõ accipiat fata sed faciat. Nũc ad illud q̄d omiserã, redeo. In una utiq; sola fuit cõtinẽtior, cũ eam deperiret, & non uirtute aliqua sed metu successoris. Quæ fortitudo utiq; eius ẽ? q̄ sit mortalis & ĩbecillis, & nihil. q̄ppe q̄ potuit, & tũc cũ nasceret extingui, ne ut frater eius añ genitus extinctus est, qui si uiuere potuisset, nunq̄ minori concessisset imperiũ. Ipse aũt furto seruatus, furtimq; nutritus, ζεὺς siue ζὴν appellatus ẽ, non ut isti putant a feruore cœlestis ignis, uel

Cupidinis triũphus.

Thetide cur abstinuit Iupp.

Diuinitas unde.

Fatis paret etiam Iuppiter.

Iuppiter unde Zeus

ꝙ uitæ sit dator, uel ꝙ animātibus inspiret animas (quæ uirtus solius Dei est quã enim possit inspirare aĩam, qui ipse accipit aliunde) Sed ꝙ primus ex liberis Saturni maribus uixerit. Potuerũt igitur homĩes alium Deum habere rectorem, si Saturnus nõ fuisset ab uxore delusus. At enim poetæ ista finxerunt. Errat quisquis hoc putat. illi enim de hoĩbus loquebantur, sed ut eos ornarent, quorũ memoriam laudibus celebrabant, Deos esse dixerũt. Itaq; illa potius ficta sunt, quæ tanquã de diis, nõ illa quæ tanquã de hominibus locuti sunt. quod clarum fiet ex exemplo quod inferrem9, Danaen uiolaturus Iuppiter aureos nũmos largiter in sinũ eius infudit. Hæc stupri merces fuit. At poetæ qui quasi de Deo loquebãtur, ne authoritatem creditæ maiestatis infringerent, finxerunt ipsum in aureo hymbre delapsum, eadem figura, qua hymbres ferreos dicũt, cum multitudinẽ telorum sagittarumq; describunt. Rapuisse dicitur in aquila Catamitum, poeticus color est, sed aut per legionem rapuit cuius insigne aquila est, aut nauis in qua est impositus tutelam habuit in aquila figuratã, sicut taurum figuratũ cũ rapuit, & transuexit Europam, eodem modo conuertisse in bouem traditur Io Inachi filiam, quæ ut iram Iunonis effugeret, ut erat iam setis obsita. iam bos tranasse dicitur mare in Ægyptumq; uenisse, atq; ibi recepta pristina forma dea facta, quæ nunc Isis uocatur. Quo igitur argumento probari potest? nec Europam in tauro sedisse, nec Io factam bouem? quod certus dies habetur in fastis, quo Isidis nauigium celebratur, quæ res docet nõ tranasse illã, sed nauigasse. Igitur qui sapere sibi uidentur, quia intelligunt uiuum terrenumq; corpus in cœlo esse non posse, totam Ganymedeam fabulam pro falso repudiant, non sentiunt in terra, id esse factum, quia res ac libido ipsa terrena est. Non ergo res ipsas gestas finxerunt poetæ, ꝙ si facerent essent uanissimi, sed rebus gestis addiderunt quendam colorem. Nõ enim obtrectãtes illa dicebant, sed ornare cupiẽtes Hinc homĩes, decipiuntur, maxime dum hæc omnia ficta esse arbitrant̃ a poetis, colunt quod ignorant, nesciunt qui sit poeticæ licentiæ modus, quousq; progredi fingendo liceat, cum officium poetæ sit in eo, ut ea quæ gesta sunt uere, in aliquas species obliquis figurationibus, cum decore aliquo conuersa traducant. Totum autem quod referam, fingere idest ineptum esse & mendacem potiusq̃ poetam, sed finxerunt ista, quæ fabulosa creduntur. Num etiam illa, quæ de dis fœminis Deorumq; connubiis dicta sunt? Cur igitur, sic figurant̃, sic coluntur. nisi forte non tãtum poetæ, sed & pictores fictoresq; imaginũ mentiuntur. Si enim hic est Iuppiter, qui a nobis dicitur Deus, si non is est qui ex Saturno, & ope natus est, non oportuit nisi solius simulacrum in templis omnibus collocari. Quid sibi mulieꝝ effigies uolunt? Quid sexus infirmus: in quem si cecidit ipse Iuppiter, tum uero ipsi lapides hominem fatebũtur. Mentitos aiunt esse poetas, & his tamen credũt immo uero non esse mentitos re ipsa probãt. Ita enim Deoꝝ simulacra cõfingũt, ut ex ipsa diuersitate sexus appareat: uera esse quæ dicunt poetæ. Nam quod est aliud argumentum imago catamiti, & effigies aquilæ, cum ante pedes Iouis ponuntur in templis? & cum ipso pariter adorantur, nisi ut nefandi sceleris ac stupri memoria maneat in æternum? Non igitur a poetis totum fictum est, aliquid fortasse

Danaæ fabula ad historiam relata.
Hymbres ferrei.
Ganym. raptus.
Europæ raptus.
Io in bouem.
Poetæ officium.
Ganym. imago ante pedes Iouis.

fortasse traductũ: & obliqua figuratione obscuratum: quo ueritas inuoluta tegeretur, sicut illud de sortitione regnorũ. Aiunt.n. Ioui cœlũ obtigisse: Neptuno mare: inferna Plutoni. Cur non terra potius in sorté tertiã uenit? nisi q; in terra gesta res est? Ergo illud in uero est: q; regnum orbis ita partiti sortitiq; sunt: ut orientis imperiũ Ioui cederet: Plutoni cui cognomen Agesilao fuit: pars occidẽtis obtingeret. Eo q; plaga orientis: ex qua lux mortalibus datur: superior: occidentis autem inferior esse uideatur. Sic ueritatem mendacio uelauerũt: ut ueritas ipsa persuasioni publicæ denegaret. De Neptuni sorte manifestũ est, cuis regnum tale fuisse dicimus: quale. M. Antonii fuit infinitum illud imperiũ, cui totius oræ maritimæ potestaté senatus decreuerat, ut prædones persequeretur, ac mare omne pacaret. Sic Neptuno maritima omnia cum insulis obuenerunt, quomodo id probari potest? Nimirum ueteres historiæ docent: Antiquus author Euhemerus, qui fuit ex ciuitate messana, res gestas Iouis & cæterorum, qui dii putantur collegit, historiamq; contexuit ex titulis, & inscriptionibus sacris, quæ in antiquissimis templis habebantur, maximeq; in fano iouis Triphylæ, ubi auream columnam positam esse ab ipso ioue titulus indicabat in qua colũna gesta sua pscripsit: ut monumenta essent posteris rerum suarum. Hãc historiã interpretatus est Ennius & secutus: cuius hæc uerba sunt. Vbi Iuppiter imperium neptuno dat maris, ut insulis omnibus, & quæ loca sunt secus mare omnibus regnaret. Vera sunt ergo quæ loquuntur poetæ: sed obtentu aliquo specieq; uelata. Potest & mons Olympus figuram poetis dedisse, ut Iouem diceret cœli regnum esse sortitũ, q; Olympus ambiguum nomen est, & montis & cœli. In Olympo autem Iouem habitasse docet historia eadem: quæ dicit, Eadem tempestate Iuppiter in monte Olympo maximam partem uitæ colebat, & eo ad eum in ius ueniebant, siquæ res in controuersia erãt. Item si quis quid noui inuenerat: quod ad uitam humanam utile esset: eo ueniebat, atq; Ioui ostendebat. Multa in hunc modum poetæ transferunt: non ut in deos mentiantur, quos colunt, sed ut figuris uersicoloribus uenustatem ac leporem carminibus suis addant, qui autem nõ intelligunt quo modo aut quare quicq; figuretur, poetas uelut mendaces & sacrilegos insequũtur: Hoc errore decepti, & philosophi q; ea quæ de ioue feruntur minime in deum conuenire uidebantur, duos ioues fecerunt: unum naturalem, alterum fabulosum. Viderunt ex parte, q; erat uerum, cum scilicet de quo poetæ loquuntur, hominem fuisse. In illo autem naturali Ioue uulgari cõsuetudine religiõis inducti errauerũt: q; in deum nomẽ hoĩs transtulerũt. q(ut supra diximus) qa solus est, nõ indiget noĩe. Iouem aũt illũ esse, qui sit ex Ope Saturnoq; natus negari non põt. Vana igitur psuasio est eo℞, q̃ nomẽ iouis summo deo tribuũt: Solent.n. qdã errores suos ex hac excusatione defendere, q cõuicti de uno deo, cũ id negare non possunt, ipsum se colere affirmant. Verum hoc sibi placere, ut iuppiter noĩetur, quo qd absurdius? Iuppiter.n. sine contubernio coniugis filiæq; coli non solet. Vnde qd sit, apparet, nec fas est id nomen eo trãsferri, ubi nec Minerua est ulla, nec iuno. Quid, q; huius nominis ꝓprietas nõ diuinã uim exprimit, sed humanã? Iouẽ.n. iunonemq; a iuuãdo esse dictos Cicero interpretat̃. Et iuppiter quasi iuuans pater dicit̃, qd nomẽ in deũ minime cõgruit, quia iuuare hoĩs est, opis aliquid conferentis in eum, qui sit alienus

Mõdi sortitio.

Plutõ Agesilaus.

M. Antõĩ iperiũ maritimum.

Euhemerꝰ Messenius Iouis Triphilæ fanum.

Neptunus imp. maris sortitus.

Olympus mons.

Olympus cœlum.

Poetarum fictiones.

Ioues duo nãlis & fabulosus.

Iouis nomen sũmo deo nõ tribuendum

Iuppit̃ uñ. Iuno uñ. Iuuare qd

& exigui beneficii. Nemo deum sic precatur: ut se adiuuet: sed ut seruet, ut itatā salutemq; tribuat, quod multo plus ac maius est q̄ iuuare. Et quoniam de patre loquimur, nullus pater dicitur filios iuuare: cum eos generat aut educat. Illud enim leuius est: q̄ ut eo uerbo magnitudo paterni beneficii exprimatur: quanto id magis in conueniens est deo qui uerus est pater: per quem sumus: & cuius toti sumus, a quo fingimur: animamur: illuminamur: qui nobis uitam impertit: salutem tribuit: uictum multiplicem subministrat: non intelligit beneficia diuina: qui se iuuari modo a deo putat. Ergo non imperitus modo, sed etiam impius est: qui nomine iouis uirtutem summæ potestatis imminuit. Quare si Iouem ex rebus gestis & ex moribus hominem fuisse, in terraq; regnasse deprehendimus. Superest ut mortem quoque eius inuestigemus. Ennius in sacra historia de scriptis omnibus, quæ in uita sua gessit, ad ultimum sic ait, Deinde iuppiter postquam terra quinquies circuiuit, omnibusq; amicis atq; cognatis suis imperium diuisit: reliquitq; hominibus, leges, mores, frumentaq; parauit. multaq; alia bona fecit: immortali gloria memoriaq; affectus sempiterna monumenta suis reliquit, ætate pessumata in Creta, uitam commutauit, & ad Deos abiit. Eumque Curetes filii sui decorauerunt curaueruntq; eum, & sepulchrum eius est in Creta in oppido Gnoso: & dicitur Vesta hanc urbem creauisse, in qua sepulchro eius est inscriptum antiquis literis græcis ὁ ζεὺς τοῦ κρόνου: id est latine: Iuppiter Saturni filius. Hoc certe non poetæ tradunt, sed antiquarum rerum scriptores: quæ adeo uera sunt, ut ea sibyllinis uersibus confirmentur. qui sunt tales.

Iouis obitꝰ

Pessumata ætate.

Gnosi cōditrix uesta.

Iouis sepulchrū.

δαίμονας ἀψύχους νεκύων εἴδωλα καμόντων

ὧν κρήτη καύχημα τάφους ἡ δύσμορος ἔχει: id est dæmones inanimes cadauerum simulacra mortuorum: quorum sepulchra habet Creta male peritura. Cicero de natura Deoꝝ cum tres Iouis a theologis nominari diceret, ait tertium fuisse Cretensem Saturni filium, cuius in illa insula sepulchrum ostenditur. Quomodo igitur potest Deus alibi esse uiuus: alibi mortuus. alibi habere templum, alibi sepulchrum? Sciant ergo romani capitolium suum: idest summum caput religionum suarum publicarum, nihil esse aliud q̄ inane monumentum. Veniamus nunc ad eius patrem, qui ante regnauit, & qui fortasse plus habebat in se q̄ ex coitu tantorum elementorum genitus esse dicatur. Videamus quid in eo fuerit Deo dignum. In primis illud, q aureum seculum narratur habuisse q iustitia sub eo fuerit in terra. Teneo aliquid in eo quod in eius filio non fuit. Quid enim tam conueniens Deo: q̄ iustum regimen ac pium seculum? Sed cum eadem ratione natum esse cogito: non possum putare Deum summum: q uideam esse aliquod antiquius cœlum scilicet atq; terram. At ego Deum quæro: ultra, quem nihil est omnino, qui fons: & origo sit rerum. Hic sit necesse est, qui cœlum ipsum condidit, terrāq; fundauit. Saturnus autem si his natus est (ut putatur) quemadmodum potest esse Deus principalis, qui aliis ortum suum debet, Aut quis præfuit mundo, ante q̄ Saturnus gigneretur? Sed hoc poeticum est (ut dicebam paulo ante) figmentum: nec enim fieri poterat, ut elementa insensibilia, tantoq; interuallo separata in unū coirent; ac filiū procrearent, aut is qui natus esset non potissimum genitoribus similis

Capitoliū quid.

Saturnus qs & unde

similis existeret: sed eam formã gereret: quam parentes sui non habebant. Quæramus ergo quid ueritatis sub hac figura lateat: Minutius felix in eo libro qui octauius inscribitur: sic argumentatus est, Saturnum: cum fugatus esset a filio, in Italiamq; uenisset, Cœli filium dictum q; soleamus eos quorum uirtutem miremur, ad eos qui repentine aduenerint: de cœlo cecidisse: dicere: Terræ autem q; ignotis parentibus natos: terræ filios nominemus. Sunt hæc quidem similia ueri: non tamen uera quia constat etiam tunc cum regnaret. ita esse habitum. Potuit & sic argumentari. Saturnum cum potentissimus rex esset: ad retinendam parentum suorum memoriam nomina eorum cœlo, terræq; indidisset. cum hæc prius aliis uocabulis appellarentur: qua ratione & montibus & fluminibus nomina sunt imposita. Neq; enim cum dicunt poetæ de progenie Altantis: aut Inachi fluminis id potissimum dicunt: homines ex rebus sensu carentibus potuisse generari, sed eos utiq; significant, qui nati sunt ex his hominibus, qui uel uiui, uel mortui. nomina montibus, aut fluminibus indiderunt. Nam id apud ueteres, maximeq; græcos usitatum fuit, sic maria eorum traxisse nomina accepimus, qui deciderant in ea; ut Ægæum: Icarium: Hellespontiacum, & in Latio auentinus uocabulum monti dedit, in quo sepultus est. Tyberinus uel tyberis amni in quo mersus est. Non ergo mirandum, si nomina eorum cœlo, terræq; attributa essent, qui reges genuerant potentissimos. Apparet ergo non ex cœlo natum esse, quod fieri non potest sed ex eo hoc nomine, cui nomen Vranos fuit, quod esse uerum, Trismegistus author est, qui cum diceret admodum paucos extitisse, in quibus esset perfecta doctrina in his Vranum: Saturnum, Mercurium, cognatos suos nominauit. Hæc ille quia ignorauit: alio traduxit historiam. qui quoniam quomodo potuerit argumentari: ostendit. Nunc dicam quomodo, ubi a quo sit hoc dictum, non enim Saturnus hoc, sed Iuppiter fecit, in sacra historia, sic Ennius tradit. Deinde panem deducit in montem, qui uocatur cœli stella Postq̃ eo ascendit, contemplatus est late terras, ibiq; in eo monte aram creat cœlo. Primusq; in ea ara Iuppiter sacrificauit, in eo, loco suspexit in cœlum, quod uranos nominatur, idq; quod supra mundum erat, quod æther uocatur, de sui aui nomine cœlo nomen indidit, idq; Iuppiter, quod æther uocatur, placans primum cœlum nominauit terræq; hostiam, quam ibi sacrauit, totam adoleuit. Nec hic tantum sacrificasse Iuppiter inuenitur. Cæsar quoq; in arato refert, Aglaosthenem dicere, Iouem cum ex insula Naxo aduersus Titanas proficisceretur: & sacrificium faceret in littore, aquilam ei in auspicium aduolasse, quam uictor bono omine acceptam tutelæ suæ subiugarit. Sacra uero historia, & ante consedisse illi aquilam in capite: atq; illi regnum portendisse testatur. cui ergo sacrificare potuit Iuppiter, nisi cœlo auo, quem dicit Euhemerus in oceaniam mortuum: & in oppido Aulatia sepultum.

Saturnus Cœli. F. & cur.

Terræ Filii.

Atlantis filii qui Inachi progenies q

ægæũ mar unde.

Auentinus mons uñ.

Tyberius Fl. unde.

Vranus saturni pater

Pan iouis comes.

Creat pro ædificat.

Ara omnium prima Cœlo uñ.

Terræ hostia oium prima.

Aglã cur i tutela iouis.

Oceania regio.

Aulatia opp.

¶ Quo stoici figmẽta poetaȝ ad philosophicã transferant rõnẽ. Cap. XII.

Voniam reuelauimus mysteria poetarum: & saturni parentes inuenimus, ad uirtutes eius & facta redeamus. Iustus in regno fuit. primum ex hoc ipso iam Deus non est: qui fuit. Deniq; q; ne iustus quidem fuit: sed inpius non modo in filios quos necauit, uerum etiam in

Fuit q iam non est.

Saturni res gestæ.

patrem: cui dicitur abscidisse genitalia, quod forsitan uere acciderit. Sed homines respectu elementi quod dicitur cœlum, totam fabulam explodunt, tanquam ineptissime fictam, quam tamen stoici (ut solent) ad rationem physicã conantur traducere: quorum sententiam, Cicero de natura deorũ differẽs posuit. Cœlestem inquit: altissimam ætheriamq; naturam: idest igneam, quæ per sese omnia gigneret uacari uoluerunt ea parte corporis: quæ coniunctione alterius egeret ad procreandum. Quæ ratio in uestam potuit conuenire, si mas diceretur. Iccirco, enim uirginem putant Vestam, quia ignis inuiolabile sit elemẽtum, nihilq; nasci possit ex eo: quippe qui omnia quæ arripuerit: absumat: Ouidius in fastis.

Vesta cur uirgo

¶ Nec tu aliud Vestam q̃ uiuam intellige flammam,

¶ Nataq; de flamma, corpora nulla uides.

¶ Iure igitur uirgo est: quæ semina nulla remittit,

¶ Nec capit: & cõites uirginitatis amãt. Vulcanoq; id potuit ascribi, qui quidem putatur ignis, & tamen poetæ non asseruerunt. Potuit & soli: in quo est natura & causa gignentium, nam sine solis igneo calore, neq; nasci quicquam: neq; augeri potest, ut nulli elemento magis opus sit genitalibus: q̃ calori: cuius fetu concipiũtur: nascuntur, sustentantur omnia, postremo etiam si ita sit (ut uolunt) qui magis abscisum esse cœlum putet, q̃ omnino sine genitalibus natum. Nam si per se gignit, non indigebat utiq; genitalibus, cum saturnum ipsum procrearet. Si uero habuit, & a filio abscisa sunt, ortus rerum & natura omnis interisset. Quid, quod ipsi Saturno non diuinũ, modo sensus sed humanũ quoq; adimũt, cum affirmant esse eum saturnum qui cursum & conuersionem spaciorum & temporum continet. Eumq; græce idipsum nomen habere, χρόνος enim dicitur quod est idem quod χρόνος: idest spacium temporis, Saturnus enim est appellatus, q saturetur annis. Hæc Ciceronis uerba sunt exponentis sententiam stoicorum, quæ q̃ uana sit: cuius intelligere promptissimum est. Si enim saturnus cœli est filius, quomodo potuit, aut tempus a cœlo gigni, aut cœlum a tempore abscidi, aut postea tempus imperio spoliari a filio Ioue? Aut quomodo Iuppiter natus est ex tempore, aut quibus annis saturari possit æternitas, cui nullus est finis?

Sol causa oium q̃ gignuntur

Calore cõcipiuntur omnia.

Saturnus idẽ qđ tps

Saturnus unde.

¶ Quomodo poetæ, & historici euacuant stoicorum traditionem, de Ioue & Saturno & aliis diis. Cap. XIII.

SI ergo uanæ sunt istæ rationes philosophorum, quid superest nisi, ut uere factum esse credamus, idest hominem ab homine abscisum: nisi forte aliqs existimet dictum fuisse, qui timuit cohæredem cum si quid diuinitatis habuisse, non patris genitalia debuerit amputare, sed propria: ne Iuppiter nasceretur, qui eum regni possessione priuauit, idem sororem suam Rheam, quam latine Opem dicimus, cum haberet uxorem, responso ueritus esse dicitur mares liberos educare: q futurum esset, ut a filio pelleretur, quam rem metuens, natos sibi filios non utiq; deuorabat (ut ferunt fabulæ) sed necabat, quanquam scriptum sit in historia sacra. Saturnum & Opem, cæterosq; tunc homines humanam carnem solitos esitare. Verum

Rhea q̃ & ops.

Carnis humanæ esus

rum primum Iouem leges hominibus moresq; condentem: edicto prohibuisse, ne liceret eo cibo uesci: quod si uerum est: quæ potest in eo fuisse iustitia? Sed fictum sane putemus, Saturnum filios deuorasse, modo cum aliqua ratione Nunc circo q; ait uulgus. comedisse filios suos eum qui extulerit: sepulturæq; mandauerit. Ops autem cum Iouem peperisset: subtraxit infantem: eumq; nutriendum furtim misit in Cretam. Rursum imprudentiam repræhendam necesse est. Cur enim responsum ab alio accepit potius? Cur in cœlo constitutus, quæ gerebantur in terra non uidebat? Cur eum corybantes cymbalis fefellerunt? Postremo cur extitit aliqua uis potentior aut maior, quæ illius uinceret potestatem? Nimirum senex a iuuene facile uictus est, ac spoliatus imperio. Fugit expulsus: & in Italiam nauigio uenit: cum errasset diu sicut Ouidius in fastorum libris refert.

Saturnus. F. uorabat.

¶ Causa ratis superest thuscum rate uenit ad amnem:

¶ Ante pererrato falcifer orbe Deus. Hunc errantem atq; inopem Ianus excepit, cuius rei argumenta sunt nummi ueteres, in quibus est cum duplici fronte ianus, & in altera parte nauis, sicut idem poeta subiecit.

Ianus hospes saturni. Nũmi ueteres ipressi sub imagine iani & nauis.

¶ At bona posteritas puppim formauit in ære:

¶ Hospitis aduentum testificata Dei. Omnes ergo non tantum poetæ: sed historiarium quoq; ac rerum antiquarum scriptores, hominem fuisse consentiunt: qui res eius in Italia gestas memoriæ prodiderunt, græci Diodorus & Thallus: Latini Nepos &, Cassius, & Varro. Nam cum agresti quodam more in Italia uiueretur.

¶ Is genus indocile ac dispersum montibus altis

¶ Composuit: legesq; dedit, Latiumq; uocari

Latiũ unde

¶ Maluit: his quonam tutus latuisset in oris. Censet ne aliquis Deum esse, qui pulsus est, qui fugit, qui latuit? Nemo tam stultus est, qui enim fugit aut latet, & uim & mortem timeat necesse est. Orpheus, qui temporibus eius recentior fuit, aperte saturnum in terra & apud homines regnasse commemorat.

πρώτισος μὲν ἄναξε πιχθονίων κρόνος ἀνδρῶν.

ἐκ δὲ κρόνου γέντ' αὐτὸς ἄναξ ζευς εὐρύοπα ζεύς. idest primus quidem regnauit terrestrium saturnus uirorum, Ex Saturno autem generatur rex magnus: & latis uisibus Iuppiter sonans. item Maro noster.

Saturnus rex oium primus.

¶ Aureus hanc uitam in terris saturnus agebat: Et alio loco

¶ Aureaq; (ut perhibent) illo sub rege fuere

¶ Secula, sic placida populos, in pace regebat. Neque superius dixit in cœlo egisse uitam: neq; inferius superos in pace rexisse. Vnde apparet, illum regem fuisse terrenum, quod alibi apertius declarat

Rex oium primus. Iuppiter saturni F.

¶ Aurea condet Secula, qui rursus latio regnata per arua.

Aurea secula.

¶ Saturno quondam: Ennius quidem in Euhemero non primum dicit regnasse saturnum, sed Vranum patrem. Initio inquit, primus in terris imperium summum, Vranus habuit. is id regnum, una cum fratribus suis, instituit, atq; parauit. Non magna dissensio, siquidem maximorum authorum de filio patreq; dubitatio est: sed tamen utrunq; fieri potest, ut & primus Vranus eminere inter cæteros potentia cœperit, & principatum habere non regnum, postea Saturnus, ma-

Rex oium primus.

iores sibi opes comparauerit: ac regium nomen asciuerit.

¶ Quid idem Ennius docet in sacra historia. Cap. XIIII.

Nunc quoniam ab his quæ retulimus: aliquantulũ sacra historia dissentit: apperiamus ea. quæ ueris litteris continentur: ne poetarum ineptias in accusandis religionibus sequi, ac probare uideamur. hæc Ennii uerba sunt. Exin Saturnus uxorem duxit opem. Titan qui maior natu erat postulat ut ipse regnaret: ibi Vesta mater eorum, & sorores Ceres, atq; Ops suadent saturno: ut de regno non concedat fratri: Ibi titam: qui facile deterior esset: q̃ saturnus iccirco & q; uideat matrem, atq; sorores suas operam dare: ut saturnus regnaret concessit ei, ut is regnaret: Itaq; pactus est cũ Saturno, uti siquid liberorum uirilis sexus ei natũ esset, neque educaret. id eius rei causa fecit, uti ad suos gnatos regnum rediret. Tum Saturno filius qui primus natus est eum necauerunt. Deinde posterius nati sunt gemini Iuppiter, atq; Iuno. Tum iunonem saturno in conspectum dedere, atq; Iouem clam abscondunt, dantq; cum Vestæ educandum cœlantes Saturnum. Item neptunum clam Saturno Ops parit: eumq; clanculum abscondit ad eundem modum, Tertio partu Ops parit geminos Plutonem & Glaucam. Pluton latine est diespiter: alii Orcum dicunt, ibi Glaucam filiam saturno ostendunt ac filium Plutonem cœlant atq; abscondunt Deinde Glauca parua emoritur. Hæc (ut scripta sunt) Iouis fratrumq; eius stirps, atq; cognatio, in hunc modum nobis ex sacra scriptione traditum est. Item paulo post hæc refert. Deinde Titan postquam resciuit, Saturno filios procreatos atq; educatos esse clam seducit secum filios suos qui Titani uocantur: fratremq; suum Saturnum atq; Opem comprehendit: eosque muro circum agit; & custodiam his apponit. Hæc historia q̃ uera sit docet Sibylla Erythræa eadem fere dicens, nisi q; in paucis quæ ad rem non pertinent, discrepat. Iuppiter ergo liberatur summi sceleris crimine, q; patrem uinxisse compedibus, perhibetur. Id enim Titan patruus fecit: q; ille contra pactionem, iusq; iurandum mares liberos sustulisset. Reliqua historia sic contexitur. Iouem adultum cum audiuisset patrem atq; matrem cu stodiis circũ septos: atq; in uincula coniectos, uenisse cum magna cretensium mul titudine, titanumq; ac filios eius pugnando uicisse, parentes uinculis exemisse: patri regnum reddidisse, atq; ita in cretam remeasse. Post hæc deinde Saturno datam sortem, ut caueret ne filius eum regno expelleret, illum eleuandæ sortis, atq; effugiendi periculi gratia insidiatum Ioui, ut eum necaret. Iouem cognitis insidiis regnum sibi denuo uendicasse, ac fugasse saturnum, qui cum iactatus esset per omnes terras, persequentibus armatis, quos ad eum comprehendendum uel necandum Iuppiter miserat: uix in Italia locum in quo lateret, inuenit.

Saturni generis et res ab eo gestæ. Titan saturni frater

Iuppiter atq; Iuno gemini. Pluton q.

Titani.

Saturnus a Ioue fugatus & cur.

¶ Qua ratione homines dii cœpeint nominari. Cap. XV

Vibus ex rebus cum constet illos homines fuisse, non est obscurum qua ratione dii cœperint nominari. Si enim nulli reges ante Saturnum, uel Vranum fuerunt propter hominum raritatem: qui agrestem uitam sine ullo rectore uiuebant, non est dubium, quin illis temporibus homines regem ipsum totamq; gentem summis

summis laudibus, ac nouis honoribus iactare cœperint, ut etiam deos appellarent: siue ob miraculum uirtutis hoc uere putant rudes adhuc & simplices, siue (ut fieri solet) in adulationem præsentis potentię, siue ob beneficia, quibus erant ad humanitatem cōpositi, Deinde ipsi rēs eum cari fuissent his, quorum uitam cōposuerant: magnū sui desiderium mortui reliquerunt. Itaq; homines eorum simulacra finxerunt, ut haberent aliquod ex imaginum cōtemplatiōe solatium. Progressiq; longius per amorem meriti, memoriam defunctorum colere cœperunt, ut & gratiam referre benemeritis uiderētur, & successores eorum allicerent ad bene imperandi cupiditatem. Quod Cicero de natura deorum docet dicens: *Suscæpit autem uita hominum consuetudoq; communis, ut beneficiis excellentes uiros in cœlum fama, ac uoluntate tolleret. Hinc Hercules, hinc Castor, hinc Pollux, hinc Æsculapius, hinc Liber.* Et alio loco atq; alio in plærisq; ciuitatibus intellgi potest, acuendæ uirtutis gratia: aut quo libentius reipublicæ causa periculum adiret optimus quisque, uirorum fortium memoriam honore deorum immortalium consecratam. Hac scilicet ratione Romani Cæsares suos consecrauerunt, & Mauri reges suos. Sic paulatim religiones esse cœpere, dum illi primi qui eos nouerant, eo ritu suos, liberos ac nepotes, deinde omnes posteros imbuerunt. Et hi tamen summi reges ob celebritatem nominis in prouinciis omnibus colebantur. Priuatim uero singuli populi gentis, aut urbis conditores, seu uiri fortitudine insignes erant, seu fœminæ castitate mirabiles, summa ueneratione coluerunt, ut Ægiptii Isidem, Mauri iubam, Macedones Gabyrim, Pœni, Vranum, Latini Faunum: Sabini Sanctum, Romani Quirinum. Eodem utiq; modo, Athenæ Mineruam, Samos Iunonem, Paphos Venerem, Lemnos Vulcanum, Naxos liberum. Apollinem Delphi. Sic per populos atq; regiones uaria sacra suscœpta sunt, dum grati homines esse in suos principes cupiunt. Et quos alios honores uita carentibus deferant, inuenire non possunt. Præterea pietas eorum qui successerant, plurimum contulit ad errorem, qui (ut diuina stirpe nati uiderentur) diuinos honores parentibus detulerunt: deferriq; iusserunt. An ne potest aliquis dubitare, quomodo religiones deorum sint institute, cum apud Maronem legat Æneæ uerba sociis imperantis?

Dii cur ex hominibꝰ Hoīes uū consecrati. reges

Reges a suis cōsecrati

ast Carand

Vir. Aenei. dos. y.

imperantis

¶ Nunc pateras libate ioui, præcibusq; uocate

¶ Anchisen genitorē. Cui non tm̄ immortalitatē, ueṝ ēt uētoꝶ tribuit ptātem.

¶ Poscamus uentos, atq; hæc mea sacra q; annis:

¶ Vrbe uelit posita templis sibi ferre dicatis. Idē scilicet de Ioue Liber & Pan, & Mercurius & Apollo fecerunt. Ac postea de his ipsis successores eorum: Accesserunt etiam poetę, & compositis ad uoluptatem carminibus in cœlum eos sustulerunt, sicut faciunt qui apud reges etiam malos panegiryicis mēdacibus adulantur, quod malum a græcis ortum est, quorum leuitas instructa dicendi facultate & copia, incredibile est quantas mendaciorum nebulas excitauerit. Itaq; admirati eos & susceperunt primi sacra illorum, & uniuersis gentibus tradiderunt. Ob hanc uanitatem Sibylla sic eos increpat.

Græcorū leuitas

ἑλλὰς δὴ τί πέποιθας ἐπ' ἀνδράσιν ἡγεμόνεσσι. πρὸς τί δὲ δῶρα μάταια καταφθιμένοις ἀνατίθης θύεις εἰδώλοις τίς τοι ἐνὶ νῷ πλάνην ἔβαλεν ὥστε σὲ τάδε ποιεῖν μεγάλου θεοῦ. προσώπου ἀπολειπομένου. idest Græcia quid confidis in uiros principes? ad quid dona inania mortuis ac offers? immolas idolis, quis tibi in menteın errorem imposuit? ut hæc perficias magni dei ore relicto? M. Tullius qui non tantum perfectus orator: sed philosophus fuit. Siquidem solus extitit Platonis imitator, in eo libro quo, seipsum de morte filiæ cõsolatus est: non dubitauit dicere deos, qui publice colerentur homines fuisse Q uod ipsius testimonium eo debet grauissimum iudicari: q; & augurale habuit sacerdotium: & eosdem se colere uenerariq; testatur. Itaq; intra paucos uersiculos duas res nobis dedit. Nam dum imaginem filiæ eodem se modo consecraturum esse profitetur, quo illi a ueteribus sunt consecrati, & illos mortuos esse docuit, & originem uanæ superstitionis ostendit. Cum uero inquit & mares & fœminas complures ex hominibus in Deorum numero esse uideamus: & in eorum urbibus atq; agris augustissima delubra ueneremur: assentiam eorum sapientiæ: quorum ingeniis & inuentis omnem uitam legibus & institutis excultam, cõstitutamq; habemus. Q uod si ullum unquam animal cosecrandum fuit; illud profecto fuit, si Cadmi aut amphitryonis progenies, aut Tyndari in cœlum tollenda fama fuit: huic idem honos certe dicandus est, quod quidem faciam. Teque omnium optimam doctissimamq; approbantibus diis immortalibus ipsis; in eorum cœtu locatam ad opinionem omnium mortalium consecrabo. Fortasse dicat aliquis pro nimio luctu delirasse Cicero. Atqui omnis illa oratio: & doctrina, & exemplis & ipso loquẽdi genere perfecta non ægri sed constantis animi ac iudicii fuit. Et hæc ipsa sententia nullum præfert indicium doloris. Neque enim puto illum tam uarie, tam copiose, tam ornate scribere potuisse, nisi luctum eius & ratio ipsa & consolatio amicorum, & temporis longitudo mitigasset. Q uid, q; idem dicit in libris de republica? idem de gloria? Nam de legibus, quo in opere Platonem secutus est, leges uoluit ponere: quibus putaret: usuram esse iustam, & sapientem ciuitatem de religione ita sanxit. Diuos & eos qui cœlestes semper habiti sunt, colunto. Et illos quos in cœlum merita locauerunt: Herculem, Liberum, Æsculapium, Pollucem: Castorem: quirinum. Item in Thusculanis cum diceret totum pene cœlum humano genere completum. Si uoluero, inquit, scrutari uetera: & ex illis ea quæ scriptores Græciæ prodiderunt, eruere coner: ipsi illi maiorum gentium dii qui habentur, hinc a nobis profecti in cœlum reperientur, Q uære quorum demonstrantur sepulchra in Græcia: reminiscere, quoniam ex initiatus quæ traduntur mysteriis. Tum deniq; q̃ hoc late pateat intelliges. Testatus est, uidelicet Attici conscientiam ex ipsis mysteriis intelligi posse, q; omnes illi homines fuerunt qui coluntur: & de Hercule: Libero: Æsculapio: Castore, Polluce, incontanter fatentur. De Apolline ac Ioue patribus eorum: item de Neptuno, Vulcano, Marte, Mercurio, quos maiorũ gentium Deos appellauit, timuit apte cõfiteri. Et iccirco ait late hoc patere ut idẽ de Ioue, cæterisq; antiquioribus.

M. Tulli. nõ tm̃ pfectus orator: sed philosophus.

Tulliolam consecrare Ci. statuit

Cicer. libri de legib.

Cieeron. locus ex Tusc.

Maiorũ gẽtium dii.

antiquioribus diis intelligamus, quorum memoriam si eadem ratione ueteres consecrauerunt, qua se imaginem nomenq; filiæ consecraturum esse dicit, ignosci mærentibus potest, credentibus non potest. Quis enim tam demens: qui consensu & placito innumerabilium stultorum, aperiri cœlum mortuis arbitretur? aut aliquid, quod ipse non habeat dare alteri posse? Apud Romanos Deus iulius, quia hoc scelerato homini placuit Antonio. Deus Quirinus, quia hoc pastoribus uisum est, cum alter germani fratris extiterit, alter patriæ patricida quod si consul non fuisset Antonius. C. Cæsar pro suis in rempublicam meritis & defunctis hominis honore caruisset. Et quidem consilio Pisonis soceri: & L. Cæsaris propinqui: qui uetabant funus fieri. Et Dolabellæ consulis, qui columnam in foro, id est titulum eius euertit, ac forum expiauit. Nam Romulum desiderio suis fuisse declarat Ennius, apud quem populus amissum regem dolens hæc loquitur.

Cæsar ab Antonio cōsecratus

Columna cæsaris euersa

O Romule Romule dic,

Qualem te patriæ custodem dii genuerunt?

Tu produxisti nos intra luminis oras.

O pater: o genitor: o sanguen diis oriundum. Ob hoc desiderium facilius creditum est Iulio proculo mentienti, qui subornatus a patribus est, ut nunciaret plæbi suæ uidisse se regem humano habitu augustiorem, eumq; mandasse ad populum, ut sibi delubrum fieret, se Deum esse & Quirinum uocari. Quo facto & ipsi populo persuasit, Romulum ad Deos abiisse: & senatum suspitione cædis regiæ liberauit.

Romulus desiderio suis fuit.

Sanguen.

Quirinus q

¶ Qua ratione dii esse non possunt, quos Secus discernit. Et q in naturam Dei non accedit aut sexus, aut coitus officiū generandi Cap. XVI.

Secus pro sexu

Poteram his quæ rettuli esse contentus: sed supersunt adhuc multa suscepto operi necessaria. Nam quamuis ipso religionum capite destructo uniuersa sustulerim: libet tamen prosequi cætera: & redarguere plenius inueteratam persuasionem: ut tandem homines pudeat suorum ac pœniteat errorum. Magnum hoc opus & homine dignum. Religionum animos nodis exoluere pergo (ut ait Lucretius) qui quidem hoc effiecre non poterat, quia nihil ueri afferebat. Nostrum est hoc officium, qui & uerum Deum asserimus, & falsos refutamus. Illi ergo qui poetas finxisse de diis fabulas opinantur: & deas fœminas esse credunt, & colūt: reuoluūtur imprudentes ad id quod negauerant, coire illos ac parere. Nec enim fieri potest, quin duo sexus generandi causa sint instituti. Recepta uero sexuum diuersitate, non intelligunt cōsequens esse, ut concipiant, quod in Deum cadere non potest, ut isti putant: nam & Iouis esse filios dicunt & cæterorū Deoꝶ. Nascuntur ergo & cotidie quidem dii noui, nec. n. uincuntur ab hoibus fœcunditate. Igitur Deorum innumerabilium plena sunt oīa, nullo scilicet moriente. Nam cū hominū uix incredibilis numerus sit & inestimabilis, quos tñ sicuti nascūtur:

mori necesse est. Quid Deorum esse tandem putemus: qui tot sæculis nati sunt, immortalesq; manserunt? Cur ergo tam pauci coluntur? nisi forte arbitramur non generandi causa, sed tantummodo capiendæ uoluptatis duos esse sexus Deorum, & ea exercere, quæ homunculos & facere, & pati, pudet. Cum uero dicant aliqui ex aliquibus nati, consequens est ut semper nascantur, siquidem aliquando sunt nati, uel si aliquando nasci desierunt, scire nos conuenit cur, aut quando desierint. Non illepide Seneca in libris moralibus philosophiæ. Quid ergo est inquit, quare apud poetas salacissimus Iuppiter desierit liberos tollere? Vtrum sexagenarius factus est: & illi lex Papia fabulam imposuit? an impetrauit ius trium liberorum? An tandem illi uenit in mentem, ab alio expectes, alteri quod feceris. Et timet ne quis sibi faciat, quod ipse Saturno? At isti qui Deos asserunt, uideant quomodo respondeant huic argumento: quod inferemus. Si duo sunt sexus Deorum, sequitur concubitus. Et si coeunt: & domos habeant necesse est. Nec enim carent uirtute ac pudore, ut hoc promiscue aut in propatulo faciant, sicut muta uidemus facere animalia, si domos habent: consequẽs est ut & urbes habeant, & quidem authore Nasone, qui ait: ... T Plæbs habitat diuersa locis, hac fronte potentes ... O cœlicolæ: clariq; suos posuere penates. Si habent urbes, & agros igitur habebunt. Iam quis non uideat quæ sequantur? arare illos & colere, quod quidem uictus causa fit, ergo mortales sunt. quod argumentum retrouersum idem ualet. Si enim agros non habent, ne urbes quidem. Si urbes non habẽt, ne domos quidem, Si domibus carent, ergo & concubitu, Si concubitus ab his abest: & sexus igitur fœmineus. In diis autem uidemus & fœminas esse: ergo dii non sunt. Dissoluat hoc argumentum si quis potest. Ita enim res rem sequitur, ut hæc ultima necesse sit confiteri. Sed ne illud quidem dissoluet aliquis, ex duobus sexibus alter fortior alter infirmior est. Robustiores enim mares sunt, fœminæ inbecilliores. Imbecillitas autem non cadit in Deum. ergo nec fœmineus sexus. Huic additur superioris argumenti extrema illa conclusio: ut dii non sint, quoniam in diis & fœminæ sunt.

Iuppiter salacissimus. Lex Papia Ius trium liberorum.

Deorum duo sexus eĩ nõ põt.

Mares robusti. Fœminæ imbecillæ.

¶ Q d' stoici fidẽ historiaꝝ & poetaꝝ figmenta, inani physica rõne peruertunt: & quæ miseriæ & turpitudines de diis referant. Cap. XVII.

B has rationes stoici alio uersu Deos interpretantur. Et quia non præuident quid sit in uero, conantur eos cum rerum naturalium ratione coniungere, quos Cice. secutus de diis ac religionis eorum hanc sententiam tulit. Videtis ne igitur: ut a physicis rebus bene atq; utiliter inuẽtis trahat ratio, ad commentitios ac fictos Deos? quæ res genuit falsas opiniones erroresq; turbulentos: superstitiones pene aniles: & formę enim Deorum nobis & ætates & uestitus ornatusq; noti sunt. Genera præterea: coniugia: cognationes omnes, omniaq; traducta ad similitudinem imbecillitatis humanæ. Quid planius: qd uerius dici potest? Romanæ philosophiæ princeps, & amplissimo sacerdotio præditus commentitios ac fictos Deos redarguit, quoꝝ cultus superstitiones pene aniles esse testatur, falsis opinionib9 erroribusq;

Cicero romãæ phiæ princeps.

erroribusq; turbulentis implicatos esse homines querit. Nam totus liber tertius, de natura deo℞ oẽs funditus religiões euertit, ac delet. Q uid ergo a nobis expectatur amplius? num eloquentia supare possumus Ciceronẽ? minime id qdem, sed fiducia illi defuit ignorantis ueritatem; quod: ipse simpliciter in eodem opere confitetur. Ait. n. facilius se posse dicere: quid non sit q̃ quid sit: hoc est falsa se intelligere, uera nescire. Clarum est igitur hoies fuisse illos: qui dii putant. Et eorũ memoriam post mortem consercatam esse: ideo etiã ætates diuersæ sunt. Et certe imagines, singulo℞q; in eo habitu & ætate singulorum simulachra configurata sunt, in qua quemq; mors deprehendit: cosideremus (si placet) erumnas infœlicium deo℞. Isis filium pdidit: Ceres filiam, expulsa & per orbem terræ iactata Latona uix insulam paruam in qua pareret inuenit. Deum mater & amauit formosum adolescentem: & eundẽ cum pellice deprehensum exectis uirilibus semiuirum reddidit. Et nunc a gallis sacerdotibus sacra eiũs celebrantur, Iuno pellices, acerrime persecuta est. quia parere ipsa non potuit ex fratre. Insulam Samum scribit Varro prius partheniam nominatam: q; ibi Iuno adoleuerit, ibiq; etiam ioui nupserit. Itaq; nobilissimum: et antiquissimum templum eius est Sami, & simulachrum in habitu nubentis figuratum? & sacra eius anniuersaria nuptiarum ritu celebrantur. Si ergo adoleuit: si fuit uirgo primo, postea mulier hominem fuisse qui non intelligit: pecudẽ se fateretur, Q uid loquar obscœnitatem Veneris omnium prostitutę libidinibus, non deorum tantũ, sed & hoium. Hæc enim ex famoso Martis stupro genuit Harmoniam, ex Mercurio Hermaphroditum, qui est natus Androgynus. Ex Ioue Cupidinem. Ex anchisa Æneam, & ex Bute Erycen. Ex adone qdem nullũ potuit, qui etiã, tum puer ab apro ictus occisus est, quæ prima (ut in historia sacra continetur) artem meretriciam instituit, auctorq; mulieribus in cypro fuit, uti uulgo corporum quæstum facerent. Q uod iccirco impauit, ne sola præter alias mulieres impudica, & uirorum appetens uideretur. Etiam ne habet hæc aliquid numinis? cuius plura numerantur adulteria, q̃ partus? Sed ne illæ quidem uirgines illibatã castitatẽ seruare potuerũt, Vnde. n. putemus Erichthoniũ esse natum? An ex terra (ut poetæ uideri uolũt) At res ipsa clamat. Nam cum Vulcanus diis arma fecisset: eiq; iuppiter optionẽ dedisset præmii (quod uellet) postulandi, iurassetq; (ut solebat) per infernam paludem se nihil negaturum, tum faber claudus Mineruæ nuptias postulauit. Hic iuppiter optimus maximus tanta religione constrictus: abnuere non potuit, Mineruam tamen monuit repugnare, pudicitiamq; defendere. Tum in illa colluctatione Vulcanum in terram profudisse aiunt semen, unde sit Erichthonius natus. Idq; illi nomen impositum ἐκ τῆς ἔριδος καὶ χθονός. idest ex certamine atq; homo. Cum igit uirgo eum puerum cum dracone conclusum & obsignatum tribus uirginibus Cecropidis commendauit? euidens (ut opinor) incæstum: quod nullo modo possit colorari. Altera cum pene amatorem suũ perdidisset: qui erat turbatis distractus equis, præstantissimum medicum Æsculapium curando iuueni aduocauit, eumq; sanatum.

Secretis alma recondit.
Sedibus, & nymphæ Egeriæ, nemoriq; relegat
Solus ubi in syluis italis ignobilis æuum

Cice. de deorum natura.

Latonæ errores

Attis

Samos insula.

Parthenia insula

Iũo famia

Veneris adultetia

Harmonia

Hermaphroditus

Cupido

Eryx

Erichthonius qui & unde

Hippolytus a Diana amatus

Virbius. Exigeret, uersosq; ibi nomine uirbius esset. Quid sibi uult hæc tam diligens: tam sollicita curatio? quid secretæ sedes? quid relegatio uel tam longe: uel ad mulierem: uel in solitudinem? quid deinde nominis commutatio? Postremo quid equorum tam pertinax abominatio? Quid significant hæc omnia, nisi conscientiam stupri? aut amorem minime uirginalem. Errant planecur tantum aborem pro tam fideli iuuene susciperet, quia amanti nouercę obsequium pernegaret.

Quõo refellant hi, q, Deos esse factos ex hoibus mentiant. Cap. XVIII.

Oc in loco refellẽdi sunt etiam hi, qui deos ex hominibus esse factos non tantum fatentur: sed ut eos laudent, etiam gloriantur, aut uirtutis gratia, ut Herculem, aut munerum, ut Cererem ac Liberum, aut artium repertaq;, ut Æsculapium, uel Mineruam. Hæc uero q̃ inepta sint, quamq; non digna, propter quæ, homines inexpiabili se scelere contaminent, hostesq; Deo uero fiant, quo contempto mortuorum sacra suscipiunt: ex singulis rebus ostendam. uirtutem esse dicunt, quæ hominem tol-Virtus hominẽ tollit in cœlum. lat in cœlum, non illam de qua philosophi dixerunt; quæ posita est in bonis animi, sed hanc corporalem quæ dicitur fortitudo: quæ quoniam præcipua in Hercule fuit, immortalitatem meruisse creditur. Quis tam stulte ineptus est, ut corporis uires diuinum, uel etiam humanum bonum iudicet: cum sint & maiores pecudibus Herculi bustum. attributæ, & uno morbo sæpe frangantur: uel ipsa senectute occulcum minuantur & corruant. Itaq; idem cũ ille deformari ulceribus toros suos cerneret, nec sanari se uoluit: nec senem fieri nequãdo seipso minor, aut deformior, uideretur. Hunc ergo qui uiuum seipsum conbusserat, ascendisse in cœlum putauerũt, eaq; ipse, quæ stultissime admirati sunt simulachris, et imaginibus compræssa & consecreta posuerũt, ut in perpetuum uanitatis eorum monumẽta perstarent, qui ob necem bestiarum Greci res leuissimas p max. habent. Deos fieri credidissent. Sed hæc græcorũ fortasse culpa, qui res leuissimas pro maximis semper habuerunt. Quid nostri num sapientiores? qui athleticam quidẽ uirtutem contemnunt: quia nihil obest, sed regiam (quia late solet nocere) sic admirãtur: ut fortes & bellicosos duces, in Deorum cœtum locari arbitrentur. Nec esse ullam aliam ad immortalitatem uiam: q̃ exercitus ducere: aliena uastare, urbes delere: oppida excidere, liberos populos aut trucidare aut subiicere seruituti, uidelicet quo plures homines afflixerint, spoliauerint, occiderint, eo se nobiliores, & clariores putant. & inanis gloriæ specie capti: sceleribus suis nomen uirtutis imponunt. Iam mallem, ut a ferarum cœdibus Deos sibi fingerent: q̃ immortalitatem tam cruentam probarent. Siquis unum hominem iugulauerit, pro contaminato ac nefario habetur: nec ad terrenũ hoc domicilium Deorum admitti eum fas putant. Ille autem, qui infinita hominum milia trucidauerit: cruore campos inundauerit: flumina infecerit: non modo in templum, sed etiam in cœlum admittitur; apud Ennium sic loquitur Aphricanus: Si fas cædendo cœlestia scandere cuiquam est: Mi soli cœli maxima porta patet. Scilicet quia magnam partẽ generis humani extinxit, ac Aphricani epitaphi. pdidit. O quantus in tenebris Aphricane uersatus es, uel potius o poeta, q per cædes & sanguinem patere hominibus in cœlũ ascensum putaueris: Cui uanitati & Ci. assentit

sentit. Est uero inquit Aphricane, nam & Herculi eadem ipsa porta patuit: tanq̃ ipse plane cum id fieret, ianitor fuerit in cœlo. Equidem statuere non possum: do lendum ne potius an ridendum putem, cum uideam, & graues, & doctos, & (ut sibi uidentur) sapientes uiros, in tam miserandis errorum fluctibus uolutari. Si hæc est uirtus, quæ nos immortales facit, mori equidẽ malim: q̃ exitio esse q̃ plu rimis. Si aliter parari immortalitas non põt nisi per sanguinem, quid fiet si om nes in concordiam consenserint? Quod certe fieri poterit si pernicioso & impio furore proiecto innocẽtes esse ac iusti uelint. Num igit̃ nemo erit cœlo dignus? Num peribit uirtus, quia hominibus in homines sæuire nõ dabitur? Sed isti qui euersiones urbium populorumq́ summam gloriam computant, ocium publicũ non ferrent, rapient, sæuient, & iniuriis insolenter illatis humanæ societatis fœ dus irrumpent: ut habere hostem possint, quem sceleratius deleãtq̃ lacessierint. Nunc ad reliqua pergamus. Nomen deorum Cereri, ac libero traditio mũerum fecit. Possum diuinis docere litteris: uinum atq́ fruges ante progeniem cœli, atq́ Saturni, fuisse in usum hominum, sed ab his sane inuenta esse fingamus. Num potest plus aut minus uideri collegisse fruges, hisq́ factis panẽ facere docuisse, aut uuas de uitibus lectas expressisse: uinumq́ fecisse: q̃ fruges ipsas aut uites ge nerasse aut protulisse de terra? Reliquit hæc sane deus humanis ingeniis eruen da, tamen fieri non potest, quin ipsius sint omnia, qui tribuit sapientiam homini ut inueniret: & ipsa illa, quæ possent inueniri primus inuenit. Artes quoq́ suis in uentoribus immortalitatem peperisse dicũtur, ut Æsculapio medicina. Vulcano fabrica. Colamus igitur & illos: qui fullonicam, sutrinãq́ docuerunt. Cur aũt fi guline repertori honos non habet? An quia isti diuites uasa samia contemnũt? Sunt & aliæ artes: quarum repertores humanæ uitæ plurimum profuerunt. Cur non enim illis attributa sunt tẽpla? sed nimirum Minerua est, quę oẽs repperit, Ideoq́ illi opifices supplicant. Ergo ab his sordibus Minerua ascendit in cœlũ. Est uero causa cur quisq̃ derelinquat eum: qui terram cum animãtibus: cœlum cum astris & luminibus exorsus est, ut eam ueneretur: quæ telam docuit ordiri? Quid ille qui uulnera in corporibus sanare docuit? Num potest esse pstantior, q̃ qui corpora ipsa formauit: sentiendi, ac uiuendi rationẽ dedit? Herbas deniq́ ipsas: & cætera: quibus medendi ars constat: excogitauit ac protulit?

Herculem uirtus i cœlũ sustulit

Ceres inuẽtrix frugũ Vini inuentor.

Vulcanus inuentor fabricæ Samia uasa.

Minerua artium inuentrix.

¶ Quod deos uanos: & deũ uerũ nemo simul põt colere. Cap. XIX.

At enim dicit aliq̃s, & huic summo, q̃ fecit omnia, & illis, q̃ partim profuerũt, suam ueneratiõem esse tribuendam. Primũ nec factũ est unq̃, ut q hos colit, etiam deum coluerit, neq́ fieri potest, quo niam si honos idem tribuit̃ aliis: ipse omnino non colit̃, cuius reli gio est illũ esse unum ac solum deũ credere. Clamat summus poe ta eos omnes, qui inuentas uitam excoluere per artes: apud inferos esse, ipsumq́ illũ medicinæ repertorem talis, & artis ad stygias undas fulmine esse detrusum, ut intelligamus, quantũ ualeat pater oipotens, qui & deos fulminibus extinguat sed homines ingeniosi hanc secũ habebant fortasse rationem: qa deus fulminari non potest: apparet non esse factum, immo uero quia factum est apparet homi

Aesculapio a ioue fulminatus.

nem fuisse non deum. Mendacium enim poetarum non in facto est, sed in nomine. Metuebant enim malum, si contra publicam persuasionem faterentur, quod erat uerum. Quod si hoc constat inter ipsos, ex hominibus deos factos: cur ergo non credunt poetis: si quando illorum fugas, & uulnera, & mortes: & bella, & adulteria describunt? Quibus ex rebus intelligi datur, non potuisse ullo pacto fieri deos, quia ne homines quidem probi fuerunt, eaq; in uita sua gesserunt: quæ mortem pariunt sempiternam.

¶ De propria Romanorum religione. Cap. XX.

Venio nunc ad proprias Romanorum religiones, quoniam de communibus dixi. Romuli nutrix Lupa honoribus est affecta diuinis. Et ferrem, si id animal ipsum fuisset, cuius figuram gerit, auctor est Liuius larentiæ esse simulacrum, & quidem non corporis, sed mentis ac morum. Fuit enim Faustuli uxor, q; propter uulgari nominis uilitatem Lupa inter pastores: idest meretrix nũc upata est, unde etiam Lupanar dicitur. exemplum, scilicet Atheniensium in ea figuranda romani secuti sunt, apud quos meretrix quædam nomine Leæna, cum tyrannum occidisset: quia nefas erat simulacrum constitui meretricis in templo: animalis effigiem posuerunt, cuius nomen gerebat. Itaq; ut illi monumentum ex nomine: sic isti ex professione fecerunt. Huius nominis etiam dies festus dicatus est, & larentinalia constituta. Nec hanc solam Romani meretricem colunt, sed Faulam quoq;, quam Herculis scortum fuisse Verrius scribit. Iam quanta ista immortalitas putanda sit, quam etiam meretrices assequantur. Flora cum magnas opes ex arte meretricia quæsiuisset. Populum romanum scripsit hæredem, certam pecuniam reliquit, cuius ex annuo fœnore suus natalis dies celebraretur: editione ludoꝝ quos apellant Floralia. Quod quia senatui flagitiosum uidebatur: ab ipso nomine argumentũ sumi placuit: ut pudendæ rei quædam dignitas adderet. Deam finxerunt esse quæ floribus præsit, eamq; oportere paclari: ut fruges cum arboribus, aut uitibus bene prosperecq; florescerent: Eum colorem secutus in fastis poeta non ignobilẽ nymphã narrauit, quæ sit Chloris uocitata, eãq; zephyro nuptam quasi dotis loco id accepisse muneris a marito: ut hẽret omnium floꝝ potestatem. Honeste quidem ista dicuntur sed inhoneste turpiterq; creduntur. Non debent (cum ueritas quæritur) hmõi nos uelamẽta decipere. Celebrantur ergo illi ludi cum omni lasciuia: conuenientes memoriæ meretricis. Nam præter uerboꝝ licentiam: quibus obscœnitas omnis effunditur: exuuntur etiã uestibus populo flagitante meretrices, quæ tunc minorum funguntur officio, & in conspectu populi usq; ad satietatem impudicorum luminum cum pudendis motibus detinẽtur. Cloacinæ simulacrum in cloaca maxima repertum Tatius consecrauit, & q̃a cuius esset effigies ignorabat, ex loco illi nomẽ imposuit. Pauorem, Palloremq; Tullus Hostilius figurauit & coluit. Quid de hoc dicã, nisi dignũ fuisse, qui semper deos suos (sicut optari solet) præsentes haberet? Ab hoc illud M. Marcelli de cõsecratione honoris atq; uirtutis honestate nomine differre cõgruit. Eadem uanitate mentem quoq; inter deos collocauit senatus, quam profecto si

Lupa romuli nutri.

Leænæ meretricis simulacrum

Larentinalia.

Faula herculis scortũ de quo Plutar. in problem.

Floralia cur instituti

Flora dea quæ

Chloris dea quæ

Cloacina dea quæ

Pauor deꝰ

Pallor deꝰ

Honoris ædes

Virtutis ædes

Mens dea

cto si habuisset: eiusmodi sacra nunquam suscepisset: Magnum Cicero audaxq́ consilium suscepisse Græciam dicit; quod cupidinum, & amorum simulacra in gymnasiis cõsecrasset: adulatus est uidelicet Attico: & irrisit hominem familiarem Non est enim illud magnum: aut omnino consilium dicendum fuit: Sed impudicorum hominum perdita, & deplorata nequitia: qui liberos suos, quos erudire ad honesta deberent: prostituerunt libidini iuuentutis: a quibus flagitiorum deos, & in illis potissimum locis: ubi nuda corpora corruptorum luminibus patent, & in illa colī ætate uoluerunt: quæ simplex & in prouida prius irretiri, & in laqueos potest cadere: quam cauere. Quid mirum, si ab hac gente uniuersa flagitia manarũt? apud quam ipsa uitia religiosa sunt, eaq́ non modo non uitantur, uerum etiam coluntur. Et ideo huic sententiæ tanquam græcos prudentia uinceret, adiecit. Virtutes enim oportet non uitia consecrari. Quod si recipis o M. Tulli: non uides forte, ut irrumpant uitia cum uirtutibus, quia mala bonis adhærent: & in animis hominum potentiora sunt: quæ si uetas consecrari: respondebit tibi illa eadem Græcia, se alios Deos colere, ut prosint, alios ne noceant. Hæc enim semper excusatio est eorum, qui mala sua pro diis habent, ut Romani Rubiginem ac Febrem. Sic ergo uitia consecranda non sunt, in quo tibi assentior, ne uirtutes quidem. Nõ enim per se sapiunt aut sentiunt: neque intra parietes, aut ædiculas luto factas, sed intra pectus collocandæ sunt, & interius compræhendendæ, ne sint falsæ, si extra hominem fuerint collocatæ. Itaque præclaram illam legem tuam derideo, quam ponis his uerbis. Ast illa propter quæ datur homini ascensus in cœlum, mentem, uirtutem, pietatem, fidem, earumque laudum delubra sunto. At qui hæc separari ab homine non possunt. Si enim colenda sunt in homine ipso sint necesse est. Si autem sunt extra hominem: quid opus est ea colere, quibus careamus? Virtus colenda est, non imago uirtutis, & colenda est non sacrificio aliquo, aut thure, aut præcatione solemni, sed uoluntate sola, atque proposito. Nam quid est aliud colere uirtutem, nisi eam comprehendere animo & tenere? Quod unusquisque simul occepit uelle, consequitur. His solus uirtutis est cultus, nam religio & ueneratio nulla alia nisi unius Dei tenenda est. Quid igitur opus est, o uir sapientissime superuacuis extructionibus loca occupare, quæ possint humanis usibus cedere, quid sacerdotes constituere, uana & insensibilia culturos, quid immolare uictimas? Quid tantos sumptus, uel fingendis uel c[illegible]ndis imaginibus impendere? Firmius & incorruptius templum est pectus humanum, hoc potius ornetur, hoc ueris illis numinibus impleatur. Has ergo falsas consecrationes esse sequitur: quod necesse est. Qui enim uirtutes sic colunt, idest qui umbras, atq́ imagines uirtutum consectantur: ea ipsa, quæ uera sunt tenere non possunt. Itaq́ nulla in quoquam uirtus est: uitiis ubiq́ dominantibus, nulla fides: uno omnia pro se quoq́ rapiente, nulla pietas, nec cõsanguineis, nec parentibus, parcente auaritia, & cupiditate in uenenum & ferrum ruente, nulla pax, nulla concordia, publice bellis sæuientibus, priuatis inimiciciis usq́ ad sanguinem furentibus. Nulla pudicitia, libidinibus effrænatis omnem sexum & omnes corporis partes contaminantibus, nec tamen desinunt ea colere, quæ fugiunt & oderunt,

Cupidinũ simulacra in gymnasiis.

Græci omniũ flagitiorũ magistri.

Rubigo dea

Febris dea

Aedicula

Virtus quõ colenda

Secula perditissima: qualia sint hæc

Colunt enim thure ac summis digitis: quæ sensibus intimis colere debuerunt: q̄ error omnis ex ilius principalis ac summi boni ignoratione descẽdit. Vrbe a gallis occupata obsessi in capitolio Romani: cum ex mulierum capillis tormenta fecissent: ædem Veneri caluæ consecrarunt. non igitur intelligunt q̄ uanæ sint religiones, uel ex eo ipso: q̄ eas his ineptiis cauillantur. Alacedæmonus fortasse didicerant, deos sibi ex euentis fingere. Qui cum Messenios obsiderent, & illi furtim deceptis obsessoribus egressi ad diripiendam Lacedæmonem eucurrissent, a spartanis mulieribus fugati fusiq; sunt. Cognitis autẽ hostiũ insidiis lacedæmonii sequebantur. His armatæ mulieres obuiam longius exiuerunt, quæ cum uiros suos cernerent parare se ad pugnam: qui putarent Messenios esse: copora sua nudauerunt. At illi uxoribus cognitis, & aspectu in libidinem concitati: sicut erant armati permixti sunt utiq; promiscue. Nec enim uacabat discernere, sicut iuuenes ab iisdẽ antea missi cum uirginibns, ex quibus sunt parthenii nati. Propter huius facti memoriam ædem Veneri armatæ simulachrum posuerunt: quod rametsi ex causa turpi: tamen honestius uidetur armatam Venerem consecrasse: q̄ caluam. Eodem tẽpore ioui quoq; pistori ara apposita est, q̄ eos inquiete monuisset: ut ex omni frumento quod haberent, panem facerent, & in hostium castra iactarent, eoq; facto soluta est obsidio, desperantibus Gallis, inopia subigi posse Romanos. Quæ ista religionum derisio est, si eorum defensor essem: quid tam grauiter queri possem q̄ deorum nomen in tantum uenisse contentum, ut turpissimis nominibus ludibrio habeatur? Quis non rideat Fornacem deam? uel potius doctos uiros celebrãdis fornacalibus operari? quis cum audiat deam Mutam: tenere risum queat? Hanc esse dicunt ex qua sint nati lares, & ipsam Laram nominant, uel larundam? Quid præstare colenti potest, quæ loqui non potest? Colitur & Caca, quæ herculi fecit iudicium de furto boum, diuinitatem consecuta: quia perdidit fratrem. Et cunina quæ infantes in cunis tuetur, ac fascinum suumouet: & Stercullius qui stercorandi agri rationem primus induxit. Et tutinus. in cuius sinu pudendo nubentes præsident, ut illarum pudicitiam prior Deus delibasse uideatur. Et mille alia portenta, ut iam uaniores qui hæc colenda susceperint, q̄ ægyptios esse dicamus: qui monstruosa & ridicula quædam simulacra uenerantur & colunt: quæ tamen habẽt aliquam imaginem. Quid, q̄ lapidem colunt informem atque rudem, cui nomen erat Terminus? Hic est quem pro ioue saturnus dicitur deuorasse: nec immerito illi honos tribuitur. Nam cum Tarquinus capitolium facere uellet, eoq; in loco multorum deorum sacella essent, consuluit eos per auguria, utrum ioui cedere uellent, & cedentibus cæteris, solus Terminus mansit. Vnde illum poeta capitolii immobile saxum uocat. Iam ex hoc ipso q̄ magnus iuppiter inuenitur, cui non cessit lapis ea, fortasse fiducia, q̄ illum de paternis faucibus liberauerat. Facto itaq; capitolio, supra ipsum Terminum foramen est in tecto relictum: ut quia non cessarat, libero cælo frueretur, quo ne ipsi quidem fruebantur: qui lapidem fruui putauerunt. Et huic ergo publice supplicatur: quasi custodi finium deo, qui non tantum lapis sed etiam stipes interdum est. Quid de his dicam: qui colunt talia? nisi ipsos potissimum lapides ac stipites esse?

Veneri caluæ ædes.

Venus armata, lacedęmone, cur

Iouis pistoris ædes.

Lara dea Larunda dea.

Muta dea

Caca caci soror.

Cunina dea.

Stercullius deus.

Tutinus deus.

Termini sacellum.

Verg. loco

❡De

De sacrificiis & mysteriis eorum. Cap. XXI.

Humanæ hostiæ. Teucer apud Cyprum. Tauri scythæ. Esus & teutates. Iuppiter latialis.

Diximus de diis ipsis, qui coluntur, Nunc de sacris ac mysteriis eorum pauca dicenda sunt, Apud Cypri salaminem humanā hostiam Ioui Teucerus immolauit. Idq; sacrificium posteris tradidit, qd' est nuper Hadriano imperante sublatum. Erat lex apud Tauros in humanam & feram gentem, uti Dianæ hospites immolarent, & id sacrificium multis temporibus celebratum est. Galli Esum atq; Teutatem humano cruore placabant. Nec latini quidē huius immanitatis expertes fuerunt. Siquidem latialis Iuppiter ēt nunc sanguine colit' humano. Q uid ab his boni precat' quibus sic sacrificāt? Aut quid tales dii hoībus præstare possunt, quorum pœnis ꝓpitiantur? Sed de barbaris non est adeo mirandum, quoꝝ religio cum moribus cōgruit. Nostri uero, q semper mansuetudinis & humanitatis gloriā sibi uendicarunt, nōne sacrilegis his sacris immaniores reperiuntur? Hi.n. potius scelerati sunt habēdi, q cū sint liberaliū disciplinaꝝ studiis expoliti, ab humanitate desciscunt: q̄ qui rudes & imperiti ad mala facinora bonoꝝ ignoratione labuntur. Apparet tamen antiquū esse hunc immolandorum hominum ritum. Siquidem Saturnus in Latio eodē genere sacrificii cultus est, nō quidem ut homo ad aram immolaretur, sed uti in Tyberim de ponte miluio mitteretur. Q uod ex responso quodam factitatum Varro author est. Cuius responsi ultimus uersus est talis. κὰι κεφαλὰς κρονίδῃ καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα. id est Et, capita Saturnio & patri mitte lumina. i. hominem. Q uod quia, uidetur ambiguum & fax illi & homo iaci solet. Verum id genus sacrificii ab Herc. cum ex Hispania rediret dicitur esse sublatum, ritu tamen permanente, ut pro ueris hominibus imagines iacerentur ex scyrpo, ut Ouidi. in fastis docet.

Argeorū sacra.

Donec inde uenit Thyrintius arua quotannis.
Tristia leucadio sacra parata modo. ¶ Illum stramineos in aquam misisse quirites
Herculis exēplo corpora falsa iace. ¶ Hæc sacra uestales uirgines faciūt, ut ait idē
Tū quoq; priscoꝝ uirgo simulacra uirorum ¶ Mittere roboreo scyrpea pōte solet

Saturno cur immolarentur infantes

Nā de infantibus q eidē saturno immolabant' ꝓpter odium Iouis qd dicā non inuenio. Tā barbaros tā immanes fuisse hoies, ut paricidiū suū. i. tetrum atq; execrabile humano generi facinus sacrificium uocarēt. Cū teneras atq; innocentes aīas, q̄ maxime est ætas parentibus dulcior, sine ullo respectu pietatis extinguerent, immanitatemq; omnium bestiarum, quæ tamen fœtus suos amant, feritate superarent. O dementiam insanabilē, quid illis isti dii amplius facere possent, si essent iratissimi, q̄ faciunt propitii? Cum suos cultores parricidiis inquinant. orbitatibus mactant, humanis sensibus spoliant? Q uid pōt esse his hoībus sancti? Aut qd in ꝓphanis locis facient, qui inter aras Deorum summa scelera committunt? Pescenius Festus in libris historiaꝝ per satyram refert. Carthaginenses Saturno humanas hostias solitos immolare, & cum uicti essent ab Agathocle rege siculorum, iratum sibi Deum putauisse. Itaq; ut diligentius piaculum soluerent, ducentos nobilium filios immolasse.

Historiæ p satyram. Carthaginēses hostias hūanas saturno immolabāt. Agathocles siciliæ rex.

Tantum religio potuit suadere malorum.
Q uæ peperit sæpe scelerosa atq; impia facta.

Cui ergo dementissimi homines illo sacrificio consulebant? cum tantam partem

Galli cybeles. Bellona dea quæ. Fanatici bellonæ. Isidis sacra

ciuitatis occiderent. quantā fortasse ne Agathocles quidē uictor occiderat? Ab isto
gñe sacroꝝ non minoris insaniæ iudicāda sunt publica illa sacra, quoꝝ alia sunt mřis
Deum in qbus hoīes suis ipsi uirilibus litant. Amputato.n. sexu nō uiros se, nec fœminas faciunt, Alia uirtutis, quā eandē Bellonā uocant. In qbus ipsi sacerdotes non
alieno sed suo cruore sacrificant. Sectis nãq; humeris & utraq; manu districtos gladios exererentes currunt, & efferunt & insaniunt. Optime igit Q uin. fanatico bello, istud inqt si Deus cogit, iratus, ēt ne hæc sacra sunt? Nōne satius ē, pecudum more uiuere, q̄ Deos tā impios, tā ꝓfanos tā sanguinarios colere? Sed unñ istis errores,
& hæc tanta flagitia manauerūt, suo loco differemus, interim uideamus cætera, que
carent scelere, ne studio insectādi uideamur eligere peiora. Isidis egyptia sacra sūt,
q̄tenus filium paruulū uel pdiderit uel inuenerit. Nā primo sacerdotes eius deglabrato corpore sua pectora tundunt, lamentant, sicut ipsa, cū pdidit fecerat. Deinde
puer producitur quasi inuētus, & in lætitiam luctus Ille mutatur, ideo Lucanus.

¶ Nunquamq; satis quæsitus Osiris. Semper enim perdunt & semper inueniunt.
Refert ergo in sacris imago rei, quæ uera gesta est, quæ ꝓfecto, si quid sapimus declarat mortalem mulierē fuisse, ac pene orbā, nisi tntcum repisset, qd illū ipsum poetā minime fugit, apud quem P ompeius adolescens, morte pris audita hæc loquit.

Euuluam busto iam numen gentibus isim.
Et tectum ligno spargam per uulgus osirim.

Osiris q. Serapis q. Quirinus ex Romulo. Nemesis ex Leda. Marica ex Circe. Leucothea ex Ino. Palemō ex Melicer. Proserpiæ raptus. Priapi uictima cur asellus. Vestæ sacra.

Hic est Osiris, quē Serapin & Serapidem uulgus appellat. Solent.n. mortuis consecratis noīa immutari, credo nequis putet eos hoīes fuisse. Nam & Romulus post
mortem Q uirinus dictus est, & Leda Nemesis, & Circe Marica & Ino postq̄ se
præcipitauit Leucothea, meterq; Matuta. Et Melicertes filius eius Palæmō, atq; Portunus. Sacra uero Cereris Eleusinæ non sunt his dissimilia, Nā sicut ibi Osiris puer
planctu matris inquiritur, ita hic ad incæstum patrui matrimonium rapta Proserpina, quam quia facibus ex Æmæ uertice accensis quæsisse in Sicilia Ceres dicitur, icirco sacra eius ardētium Tedarum iactatione celebrantur. Apud Lāpsacum Priapo lætabilis uictima est asellus. Cuius sacrificii ratio in fastis hæc redditur. Cum dii
omnes ad festum matris magnæ conuenissent, epulisq; satiati noctem lusibus ducerenr, quieuisse humi Vestam somnumq; cæpisse; ibi Priapum somno eius ac pudicitiæ insidiatum, sed illam intempestiuo clamore aselli, quo Silēus uehebatur excitatam: libidinem uero insidiatoris esse detectam. Hac de causa Lampsacēos asellum
Priapo quasi in ultionem mactare consueuisse. Apud Romanos uero eundem uestalibus sacris in honorem pudicitiæ cōseruatæ panibus coronari. Q uid turpius?
Q uid flagitiosius, q̄ si Vesta beneficio asini uirgo est? At poeta fabulam finxit. Nū

Aselli i cælo cur.

ergo illud est uerius quod referunt hi qui phænomena conscripserunt? cum de duabus cancri stellis loquuntur, quas græci ὄνους uocant asellos, fuisse, qui liberum
patrem transuexerint, cum amnem transire non posset, quoꝝ hoc alteri p̄mium dederit, ut humana uoce loqueretur. Itaq; inter eum Priapumq; ortum esse certamen
de membri obscœni magnitudine. Priapum uictum & iratum interemisse uictorē
Hoc uero multo magis ineptum est, sed poetis licet quicquid uelint. Non excutio
tam deforme mysterium. Nec Priapum denudo, nequid appareat risu dignum.

Finxeru

Finxerunt hæc sane poetæ, se necesse est alicuius maioris turpitudinis tegẽdæ gratia ficta sint. Quæ sint ergo quæramus. At ea profecto manifesta est. Nam sicut Lunæ taurus mactatur, quia similiter habet cornua, &

Lunæ taurus mactat.

Placat equo persis radiis Hyperiona cinctum:
Ne detur celeri uictima tarda deo.

Ita in hoc quia magnitudo membri uirilis enormis est, non potuit ei monstro aptior uictima reperiri, q̃ quæ ipsum cui mactatur posset imitari. Apud Lindum, quod est oppidum Rhodi: Herculis sacra sunt, quorum a cæteris longe diuersus est ritus. Siquidem non Euphemia (ut græci appellant) sed maledictis & execratione celebrantur, Eaq; pro uiolatis habent, si quando inter solemnes ritus uel imprudenti alicui exciderit bonum uerbum. Cuius rei hæc ratio redditur, si tamen ulla esse in rebus uanissimis potest. Hercules cum eo delatus esset, famemq; pateretur: aratorem quendam aspexit operantem, ab eoq; petere cœpit, ut sibi unum bouem uenderet. Enimuero ille negauit fieri posse, quia spes sua omnis colendæ terræ: duobus illis iumentis niteretur. Hercules solita uiolentia usus quia unum accipere non potuit: utrunq; substulit: At ille infelix cum boues suos mactari uideret, iniuriam suam maledictis ultus est, quod homini eleganti & urbano gratissimum fuit. Nam dum comitibus suis epulas apparat, dumq; alienos boues deuorat illum sibi amarissime cõuiciantem, cum risu et cachinnis audiebat. Sed postquam Herculi diuinos honores ob admirationem uirtutis deferri placuit a ciuibus ei ara posita est, quam de facto βούζυγον. id est bouis iugũ nominauit. Ad quã duo iuncti boues immolarentur, sicut illi, quos abstulerat aratori, eumq; ipsum sibi constituit sacerdotem, ac præcepit ut iisdẽ maledictis semper in celebrandis sacrificiis uteretur, q; negaret se unq̃ epulatũ esse iocũdius. Hæc iã non sacra sunt, sed sacrilegia, in quibus id factum dr̃ quod in aliis si fiat seuerissime uindicatur. Ipsius aũt cretici Iouis sacra quid aliud, q̃ quõ sit aut subtractus p̃ri, aut nutritus oñdũt? Capella.n. Amalthææ nymphæ, qua uberibus suis aluit infantẽ, de q̃ Germanicus Cæsar in arateo carmine sic ait, Illa putatur,

Lindos oppi.

Herculis lindii sacra, Bõa uerba in sacris.

Iouis sacra

Amaltheæ capella. Aegis in Ioue quid.

Nutrix esse Iouis, si uere Iuppiter infans.
Vbera creteæ mulsit fidelissima capræ.
Sidere quæ claro gratum testatur alumnum.

Huius capellæ corio usum esse pro scuto Iouem contra Titanas dimicantem Musæus author est. Vnde a poetis Ægiochus nominatur. Ita quicquid est gestum in abscondendo puero, Idipsum per imaginem geritur in sacris, sed & matris eius mysterium idem continet, quod Ouidius exponit in fastis.

Ardua iam dudum resonat tinnitibus Ide.
Tutus ut infanti uagiat ore puer.
Pars clypeos sudibus, galeas pars tundit inanes.
Hoc curetes habent, hoc corybantes opus.
Res latuit, prisciq; manent imitantia facti
Æra deæ, comites raucaq; terga mouent.
Cymbala pro galeis, pro scutis tympana pulsant.
Tibia dat phrygios ut dedit ante modos.

Cybeles sacra.

Curetes cur Iouem dicantur aluisse.

Hanc totam opinionem quasi a poetis fictam Sallustius respuit, uoluitq; ingenio se interpretari. Cur altores Iouis dicantur curetes fuisse, & sic ait, quia principes intelligendi diuini fuerunt, uetustatem ut cætera in maius componentem altores Iouis celebrauisse. Quantum errauerit homo eruditus, iam res ipsa declarat. Si enim princeps est Iuppiter & Deorum & religionum: si ante illum dii nulli colebātur uulgo, quia nondum nati fuerant: qui coluntur apparet Curetes ex diuerso principes fuisse diuini non intelligendi, per quos error omnis inductus est, & Dei ueri memoria sublata. Ex ipsis itaq; mysteriis & cerimoniis intelligere debuerunt, hominibus se mortuis supplicare. Non igitur exgo, ut aliquis poetarum fictionibus credat, qui hoc mentiri putat: pontificum ipsorum scripta consideret, & quicquid est litterarum ad sacra pertinentium reuoluat, plura fortasse q̄ nos afferimus, inueniet in quibus intelligat inania, inepta, Comentitia esse omnia, quæ pro sanctis habentur. Si quis autem percepta sapientia deposuerit errorem profecto ridebit ineptias hominum pene dementium, illos dico qui uel inhonesto saltatu tripudiant, uel qui nudi, uncti, coronati, personati, aut luto obliti currunt. Quid de scutis iam uetustate putridis dicam? quæ cum portant, Deos ipsos se gestare humeris suis arbitrantur. Nam Furius Bibaculus inter præcipua pietatis exempla numeratur. Qui cum prætor esset, tamen lictoribus præeuntibus ancile portauit, cum haberet magistratus beneficio muneris uacationem Non ergo ille Furius, sed plane furiosus fuit, qui præturam hoc ministerio se putauit ornare. Merito igitur cum hæc a uiris non imperitis ac rudibus fiant: Lucretius exclamat.

Salii. Lupci.

O stultas hominum mentes, o pectora cæca:
Quamlibet in tenebris uitæ, quantisq; periclis
Degitur hoc æui quodcunq; est.

Quis hæc ludibria non derideat, qui habeat aliquid sanitatis? Cum uideat homines uelut mente captos ea serio facere, quæ si quis faciat, in lusu nimis lasciuus & ineptus esse uideatur.

¶ Quis author prædictarum uanitatum in Italia apud Romanos fuerit, & quis apud alias gentes. Cap. XXII.

Arum uanitatum apud Romanos author & costitutor Sabinus ille rex, qui maxime animos hominum rudes, atq; imperitos nouis superstitiōibus implicauit, quod (ut faceret aliqua cum authoritate) simulauit cum Dea Egeria nocturnos se habere congressus. Erat quędam spelunca peropaca in nemore Aricinio, unde riuus perenni fonte manabat: huc remotis arbitris se inferre consueuerat, ut mentiri posset monitu deæ coniugis ea sacra populo se tradere, quæ acceptissima diis essent, uidelicet astutiam Minois uoluit imitari, qui se in antrum Iouis recondebat, & ibi diu moratus, leges tanquam sibi a Ioue traditas afferebat, ut homines ad parendum non modo, imperio, sed etiam religione costringeret. Nec difficile sane fuit persuadere pastoribus. Idem pontifices, flamines, salios, augures creauit, Deos per familias descripsit, sic noui populi feroces animos mitigauit, & ad studia pacis a rebus bellicis auocauit. Sed cum alios falleret, seipsum tamen non fefellit. Nam

Numæ superstitiões

Egeria nympha.

Minos a Ioue leges accepit.

post

post annos plurimos, Cornelio, & Bebio consulibus, in agro scribæ Petilii sub ia-
niculo arcæ duæ lapidæ sunt repertę a fossoribus, quarum in altera corpus, Nu-
mæ fuit, in altera septem latini libri de iure pontifico. Item græci totidem de disci
plina sapientiæ scripti: quibus religiones nō eas mō, quas ipse instituerat, sed oēs
præterea dissoluit. Qua re ad senatū delata, decretum est, ut hi libri abholerent̄.
Ita cos. Q. Petillius prætor urbanus in concione populi concremauit. Insipiēter
id quidē, quid. n. profuit libros esse combustos? cum hoc ipsum: q̄ sunt iō com-
busti, quia religionibus derogabat̄: memoriæ sit traditū? Nemo ergo tunc in se
natu non stultissimus. Potuerunt enim & libri abholeri, & res tamen in memoriā
non exire. Ita dum uolunt & posteris approbare, quanta pietate defenderint reli-
giones, authoritatē religionū ipsarū testando minuerunt. Sed ut Pōpilius apud
Romanos institutor ineptarū religiōum fuit. Sic ante Pompilium Faunus in La-
tio, qui & Saturno nefaria sacra constituit, & Picum patrem inter Deos honora-
uit, & sororem suam Fatuam Faunam, eamq; cōiugem consecrauit, quā. C. Bas-
sus Fatuam noīatam tradit, q̄ mulieribus fatua canere cōsueuisset, ut Faunus ui-
ri, Eandē Varro scribit tantæ pudicitiæ fuisse, ut nemo eam quoadusixerit (præ-
ter uirū suum) mas uiderit, nec nomē eius audierit. Iccirco illi mulieres in oper-
to sacrificant, & bonam Deam nominant, & Sex. Clodius in eo libro, quem græ
ce scripsit, refert Fauni hanc uxorem fuisse, quæ quia contra morem decusq; re-
gium clam uini ollam ebiberat, & ebria facta erat uirgis myrtheis a uiro usq; ad
mortem cæsa. Postea uero, cum eum facti sui pœniteret, & desiderium eius fer-
re non posset diuinum illi honorem detulisse. Iccirco in sacris eius obuolutam ui-
ni amphoram poni. Reliquit ergo posteris Faunus quoq; non parum erroris,
quem tamen prudentes quiq; perspiciunt. Nam Lucillius eorum stultitiam, qui
simulacra Deos putant esse deridet his uerbis.

Nūæ libri.
Faunus.
Picus.
Fauna.
Fatua.
Bona dea.
Vinū latinis mulieribus interdictum.

Terricolas Lamias Fauni quas Pompiliiq;
Instituere Numæ tremit has, hic omnia ponit.
Vt puer infantes credunt signa omnia ahæna
Viuere, esse homines, sic isti omnia ficta
Vera putant, credunt signis cor inesse ahænis, Pergula pictorum. & c,

Lamiæ.
Pergula.

Poeta quidem stultos homines infantibus comparauit, at ego multo impruden-
tiores esse dico. Illi enim simulacra homines putant esse, hi Deos, Illos ætas fa-
cit putare quod non est, hos stultitia. Illi utiq; breui desinunt falli, horum uani-
tas & durat & semper crescit. Sacra liberi patris primus Orpheus induxit in
Græciam, priusq; celebrauit in monte Boetiæ Thebis, ubi liber natus est pro-
ximo, qui cum frequenter Citharæ cantu personaret, Citheron appellatus est.
Ea sacra etiam nunc Orphica nominantur, in quibus ipse postea dilaceratus, &
carptus est, & fuit per eadem fere tempora, quibus Faunus. Sed quis ætate
præcesserit, dubitari potest, siquidem per eosdem annos Latinus, Priamusq; re-
gnauerūt. Item patres eorum Picus, & Laomedon, quo regnāte. Orpheus cum
Argonautis ad Iliensiū littus accessit, Procedamus igit̄ ulterius, & quæramus q̄s
omnino colendorū Deorum primus author extitit. Dydimus in libris ἐξηγήσεως

Liberi sacra quis & ubi uitū erit.
Citheron mons uū.
Orphei ætas.

Melisseus Cretæ rex. Deorũ primi honores Amalthea quæ. Melissa q. πινδαρικῆς. id est narrationis pindaricæ, ait. Melissea cretensium regem primũ diis sacrificasse, ac ritus nouos sacrorumq; pompas introduxisse. Huiusduas fuisse filias, Amalthæam & melissam, quæ Iouem puerum caprino lacte ac mele nutrierunt. Vnde poetica illa fabula originem sumpsit, aduolasse apes, atq; os pueri melle complesse. Melissam uero a patre primam sacerdotem matri magnæ constitutam. Vnde adhuc eiusdem matris antistites Melissæ nuncupantur. Historia uero sacra testatur ipsum Iouem postquã rerũ potitus est, in tantã insolentiã uenisse, ut ipse sibi fana multis in locis constitueret. Nã cũ terras circuiret, in quãcũq; regionem ueniret, reges principe sue populorũ hospitio sibi & amicitia copulabat, & cũ a quoq; digrederetur, iubebat sibi fanum creari hospitis sui nomine, quasi ita posset amicitiæ & fœderis memoria conseruari. Sic constituta sunt

Iouis cognomenta ab hospitibus. templa Ioui Atabyrio, Ioui Labradeo. Atabyrius enim & Labradeus hospites eius atq; adiutores in bello fuerunt. Item Ioui Laprio, Ioui Moloni, Ioui Cassio; & quæ sunt in eũdem modum, quod ille astutissime excogitauit, ut & sibi honorem diuinum, ut & hospitibus suis perpetuum nomen acquireret, cum religione coniunctum, Gaudebãt ergo illi & huic imperio eius libenter obsequebãtur; & nominis sui gratia ritus annuos, & festa celebrabant. Simile quidã in Sicilia fe

Acesta ciuitas ab Aenea condita. cit Æneas, cum conditæ urbi Acestæ hospitis nomen imposuit, ut eam postmodum lætus ac libens Acestes diligeret, augeret, ornaret. Hoc modo religionem cultus sui por orbem terræ Iuppiter seminauit, & exemplum cęteris ad imitandum dedit. Siue igitur a Melisseo, sicut Dydimus colendorum deorum ritus effluxit; siue ab ipso quoq; Ioue, ut Euhemerus tradit. De tempore tamen constat quando dii coli cœperint. Melissea quidem uranus antecessit ætate, quippe qui educauerit Iouẽ nepotem. Et iccirco fieri potest uel ut ãte, uel adhuc puero Ioue Deos colere instituerit, idest alumni sui matrem & auiam Tellurem, quæ fuit Vrani coniunx patrem Saturnum. Et ipse hoc exemplo atq; instituto Iouem ad tantam superbiam prouexerit, ut postea sibi diuinos honores auderet assumere.

¶ Quo tpe cœperint supstitiões, qbusq; sub authoribus. Cap. XXIII.

Nunc qm̃ uanarũ superstitionũ originẽ depræhendimus, superest ut etiã tpa colligamus, per quæ fuerint illi, quorũ memoria colitur. Thephilus in lib. de tẽporibus ad Autolicũ scripto ait in historia sua Thallum dicere, q Belus quẽ Babyloñi & assyrii colũt antiquior

Belus assyriorũ rex. Saturnus æqlis belo Troiano bello fuisse inuenitur, ccc. xxii. annis, Belũ autẽ Saturno æqualem fuisse, & utrunq; uno tempore adoleuisse. Quod adeo uerũ est, ut ratione ipsa colligi possit. Nam & Agamemnõ (qui gessit bellum troicum) Iouis abnepos fuit, & Achilles Aiaxq; pronepotes & Vlyxes eodem gradu proximus, Priamus quidem longa serie. Sed authores quidam tradunt Dardanũ & Iasium

Dardanus & Iasius Coriti filii. Coriti filios fuisse Non Iouis. Nec enim ita fuisset, ad usus impudicos Ganymedem pronepotem suum habere potuisset. Ita parentibus illorũ quos supra nominaui si cõgruenter annos diuidas, numerus cõsentiet. Ab excidio aũt troianæ urbis coligunt anni mille quadringenti septuaginta. Ex ac tẽporũ rõne manifestũ ẽ

antecannos

ante annos non amplius q̃ mille octingentos natum esse Saturnum, qui & sator oium Deorum fuit. Non ergo isti glorietur sacrorum uetustate, quorũ & origo & ratio & tempora deprehensa sunt. Restant adhuc aliqua, quæ ad arguendas religiones falsas plurimũ ualent. Sed iam finem facere libro decreui, ne modum excedat. Ea.n. plenius sunt exequẽda, ut oibus refutatis quæ ueritati uident̃ obstare, homines qui bonorum ignorãtia uagant̃ icerti, ad religionẽ uerã possimus inbuere. Primus aũt sapientiæ gradus ẽ falsa intellegere. Secundus uera cognoscere. Ergo apud quẽ hæc prima institutio nr̃a ꝓfecerit, falsa deteximus, excitabit̃ ad ueri cognitionẽ, quia nulla est hoi iucundior uoluptas, & erit iam ſpia cælestis disciplinæ dignus, q ad cognoscenda cætera libens ac paratus accesserit. primus sapientie g. falsa intelligere. 2. uera cognoscere.

¶ L. C. Lactãtii Firmiani institutionũ diuinaꝝ aduersus gẽteis: Liber secũdus.

¶ De origine erroris ad Constantinum Imperatorem. Cap. I.

¶ Quod rationis obliuio & ignorantia sui facit homines ingratos uero Deo, qui colitur in aduersis, & in prosperitate contemnitur.

Vanq̃ primo libro religiones Deoꝝ falsas esse mõstrauerim, ꝗ hi quoq; uarios dissimilesq; cultus p uniuersam terrã cõsẽsus hoium stulta psuasiõe suscepit, mortales fuerint, functiq; uita diuinæ necessitati morte cõcesserint: tñ neq; dubitatio relinquatur. Hic secundus liber fontem ipsum patefaciet errorum cãsq; oẽs explicabit, quibus decepti hoies, & primitus Deos eẽ crediderunt, & postmodũ ineterata psuasiõe in susceptis prauissime religiõibus pseuerauerint. Gestio.n. cõiunctis mãibus, & hoium ipa uãitate detecta singularis Dei asserere maiestatẽ: suscipiẽs utilius & maius officium. s. reuocãdi hies a prauis itineribus, & in grãm secũ ipsos reducẽdi, ne se (ut quidã philosophi faciunt) tantopere despiciãt: neue se infirmos & superuacuos & nihil & frustra oio natos putent, quæ opinio plærosq; ad uitia cõpellit, Nã dũ existimat nulli Deo nos esse curæ, aut post mortẽ nihil esse futuros, totos se libidinibus addicunt, & dum licere sibi putant: hauriendis uoluptatibus sitientes incumbunt, per quas imprudentes in laqueos mortis incurrũt. Ignorant.n. quæ sit hois rõ, quam si tenere uellent, in primis Deum suũ agnoscerent, uirtutem iustitiamq; sequerent̃, terrenis figmentis aias suas non substernerent, mortiferas libidinũ uoluptates non appeterent. Deniq; seipsos magni æstimarent, atq; intelligerent plus esse in homine q̃ uidet̃, cuius uim conditionemq; non aliter posse retineri, nisi cultum ueri parentis sui deposita prauitate susceperint, equidem sicut oportet de summa rerum sæpenumero cogitans, admirari soleo maiestatem Dei singularis: quæ continet regitq; omnia, in tantam uenisse obliuionem: ut quæ sola coli debeat, sola potissimum negligatur. Hoies autem ipsos ad tantam cæcitatem esse deductos, ut uero ac uiuo Deo mortuos anteferant: terrenos autem in terraq; sepultos, ei q fundator ipsius terræ fuit, & tñ huic impietati hominum posset uenia concedi, si oino ab ignorantia diuini nois

Prouidentia sublata uitæ rõ peruertitur.

ueniret hic error. Cū uero ipsos Deorum cultores sæpe uideamus Deum summum & cōfiteri & prædicare, q̄ sibi ueniam sperare possint impietatis suæ q non agnoscūt cultum eius, quem prorsus ignorari ab homine fas non est. Nam & cū iurant, & cum optant, & cum grãs agunt, non Iouem aut Deos multos, sed Deū nominãt, adeo ipsa ueritas, cogente natura, etiam ab inuitis pectoribus erumpit. Quod quidem nō faciunt in prosperis rebus, Nam tū maxime Deus ex memoria hominū elabitur, cum beneficiis eius fruẽtes honorem dare diuinæ indulgentiæ deberent. At uero si qua necessitas grauis pressèrit, tunc Deū recordant. Si belli terror infremuerit: si morborum pæstifera uis incubuerit: si alimenta frugibus longa siccitas denegauerit: si sæua tempestas: si grando ingruerit: ad Deum cōfugiūt: a Deo petitur auxilium: Deus ut subueniat oratur. Si quis in mari uento sæuiente iactat hunc inuocat. Siquis aliqua ui affligatur: hunc potius implorat. Siquis ad extremam mendicandi necessitatem deductus, uictum precibus exposcit: Deum solum obtestatur, & per eius diuinum atq; unicū numẽ hoīum sibi misericordiam quærit. Nunq̄ igitur Dei meminerunt nisi dum in malis sunt Postq̄ metus deseruit, & pericula recesserunt, tum uero alacres ad Deorum templa cōcurrunt: his libant, his sacrificant, hos coronant. Deo autem, quem in ipsa necessitate implorauerunt: ne uerbo quidem gratias agunt, adeo ex rerū prosperitate luxuria, ex luxuria uero ut uitia oĩa sic ipietas aduersus Deū nascit. Quanam istud ex causa fieri putemus: nisi esse aliquā peruersam potestatē, quæ ueritatis sit semper inimica: quæ humanis erroribus gaudeat: Cui unicum ac perpetuum sit opus effundere tenebras, & hominum cæcare mentes, ne lucem uideant, ne deniq; in cœlum aspiciant, ac naturam corporis sui seruent: Nam cum cæteri animantes pronis corporibus in humum spectent, quia rationem ac sapientiam nō acceperunt, nobis autē status rectus: sublimis uultus ab artifice Deo datus sit: apparet istas religiones Deorū non esse rationis humanæ, quia curuãt cœleste animal ad ueneranda terrena. Parens enim noster ille unus & solus cum fingeret hoiem.i.aial intelligens & rõnis capax: enimuero ex humano subleuauit & ad cōtemplationē sui artificis erexit, quod optime ingeniosus poeta signauit:

Pronaq; cum spectent animalia cætera terram:
Os homini sublime dedit: cœlumq; uidere
Iussit, & erectos ad sidera tollere uultus.

Hinc utiq; ἄνθρωπον græci appellarunt q̄ sursum spectet. Ipsi ergo sibi renunciant, seq; hominum nomine abdicant: qui non sursum aspiciant, sed deorsum. nisi forte idipsum q; recti sum⁹: sine cã homini attributū putãt spectare nos cœlum Deus uoluit, utiq; nō frustra nam & aues & ex mutis pene oĩa cœlum uidẽt: sed nobis proprie datū est cœlum rigidis ac statibus uidere, ut religionē ibi quæramus: ut Deū cuius sedes illa ē, quem oculis nō possumus, aĩo cōtẽplemur. qd̄ pfecto nō facit, q̄ æs aut lapidē, quæ sunt terra ueneraẽ, est aūt prauissimū cum rō corporis recta sit, qd̄ est, tpale, ipm uero aīum, q ē æternus humilē fieri, cū figura & status nihil aliud significẽt, nisi mẽtē hoĩs eo spectare oportere, quo uultum & aium tam rectū esse debere q̄ corpus, ne id cui dominari debet, imitetur.

Verum

Veritas ab inuitis pectoribus erumpit.

Dei meminerunt homines tm̄ in malis.

Hois ratio ac officiū.

Ouidius igeniosus poeta.

Hominis stat⁹ rect⁹ & os sublime.

Verum hoies & nois sui & rationis obliti, oculos suos ab alto deiiciunt, soloq; defigunt, atq; timent opera digitorum suorum, quasi quicq̃ esse possit artifice suo maius.

Quæ fuerit prima causa fingẽdi simulacra, & quod uerissima Dei imago est homo. Et quod extra se Deum nemo fideliter colit. Cap. II.

Quæ igit̃ amentia est, aut ea fingere quæ ipsi postmodum timeãt, aut timere q̃ finxerit? Non ipsa inquiũt timemus, sed eos ad quorũ imaginẽ ficta, & quorum noĩbus cõsecrata sunt. Nẽpe iõ timetis quod eos eẽ in cœlo arbitramini. Neq; .n. si dii sunt aliter fieri potest. Cur igitur oculos in cœlũ nõ tollitis? aduocatis deorum nominibus in aperto sacrificia celebratis? Cur ad parietes & ligna, & lapides potissimum q̃ illo spectatis, ubi eos esse creditis? Quid sibi tẽpla? quid aræ uolunt? Quid deni quod ipsa simulacra, q̃ aut mortuorum: aut absentium monumenta sunt? Nam oĩo fingendarum similitudinũ rõ iccirco ab hoĩbus inuenta est, ut posset eorum memoria retineri, qui uel morte subtracti, uel absentia fuerãt separati. Deos igit̃ in quorum numero reponemus? Si in mortuorum qs tam stultus ut colat? Si in absentium colendi ergo non sunt: si nec uident q̃ facimus nec audiunt q̃ p̃camur. Si autem di i absentes esse non p̃nt, qui q̃m diuini sunt in quacunq; mundi parte sunt, uidẽt & audiunt uniuersa. Superuacua ergo sunt simulacra illis ubiq; p̃ntibus, cũ satis sit audientiũ noĩa præcibus aduocare. At .n. p̃ntes nõ nisi ad imagines suas adsunt, ita plane queãdmodũ uulgus existimat, mortuorum aĩas circa tumulos & corporũ suorum reliquias oberrare. Sed tñ postq̃ deus ille præsto esse cepit, iam simulacro eius opus nõ ẽ. Quero .n. si qs imaginẽ hoĩs pegre cõstituti cõtẽplet̃ sepĩ⁹, ut ex ea solatiũ capiat absentis, nũ idẽ sanus cẽ uideat̃, si eo reuerso atq; p̃nte in contẽplãda imagine p̃seueret, eaq; potius q̃ ipsius hoĩs aspectu frui uelit? Minime p̃fecto. Et .n. hoĩs imago necessaria tũ uidet̃: cũ p̃cul abest supuacua futura cũ p̃sto est. Dei ãt cuius spũs ac numẽ ubiq; diffusus abesse nunq̃ põt, semp utiq; imago supuacua ẽ: sed uerent̃ ne hoĩs eorum religio inãis sit & uacua, si nihil ĩ p̃nti uideãt, qd adorẽt, & iõ simulacra cõstiuũt, q̃ qa mortuorum sũt imagĩes similia mortuis sũt oĩ .n. sensu carẽt. Dei aũt in æternũ uiuẽtis uiuũ & sensibile dẽt eẽ simulacrũ, qd̃ si a similitudĩe id nomẽ accepit, quõ p̃nt ista simulacra deo similia iudicari? q̃ nihil sentiũt, nec mouent̃? Itaq; simulacrũ dei nõ illud ẽ, qd̃ digitis hoĩs & lapide, aut ære, alia ue mã fabricat̃, sed ipse hõ, q̃m & sentit & mouet̃, & multas magnasq; actiões hẽt. Nec itelligũt hoĩes ieptissimi, quod si sentire simulacra & moueri possent, ultro adoratura hoĩes fuissẽt, a qbus sũt expolita, q̃ eẽnt aut icultus & horridus lapis, aut materia iformis & rudis, nisi fuissent ab hoĩe formata. Hõ igit̃ illorum q̃si parẽs putãdus ẽ, p cui⁹ mãus nata sũt, p quẽ spẽm, figurã, pulchritudinẽ hẽre cœperũt. Et iõ melior ẽ, q fecit, q̃ illa q̃ facta sunt. Et tñ factorem ipsum nemo suscipit, aut ueretur, q̃ fecit timet, tanq̃ plus possit esse in ope, q̃ in opifice. Recte igitur Seneca in libris moralibus. Simulacra inqt deorum uenerant̃, illis supplicãt genu posito, illa adorãt, illis p totũ assidẽt, diẽ aut astãt, illis stipẽ iaciũt, uictimas cędũt, & cũ hæc tãtope suscipiãt, fabros, q illa fecere cõtẽnũt. Quid iter se tã cõtrariũ, q̃ statuarum despicere factorẽ, statuã adorare? & eũ ne in cõuictũ qdẽ admitte

Simulacra cur inuẽta.

Manes circa tumulos & corporum suorum reliqas oberrare.

Simulacrũ unde.

Factor & opifex.

re qui tibi deos faciat? Quam ergo uim quam potestatem habere possunt, cũ ipse, qui fecit illa, nõ habeat? Sed ne hæc quidẽ dare his potuit, quæ habebat uidere, audire, loqui, moueri. Quis q̃ ne igitur tam ineptus est, ut putet aliquid esse in simulacro dei, in quo ne hominis quidem quicq̃ est præter umbram? sed hæc nemo considerat, infecti sunt.n. persuasione, ac mentes eorum penitus sueciũ stultitiæ perbiberunt. Adorant ergo insensibilia: qui sentiũt, irrationabilia, q sapiunt, exanima qui uiũt, terrena qui oriunẽ e cœlo. Iuuat ergo uelut in aliqua sublimi

Persii loco specula constitutum, unde uniuersi exaudire possunt, Persianũ illud ꝓclamare. O curuæ in terras animæ & cœlestum inanes. Cœlum potius intuemini, ad cuius spectaculum uos excitauit ille artifex uerus Deus, Ille uobis sublimẽ uultum dedit, uos in terram curuamini, uos altas mentes & ad patrem suum cum corporibus suis erectas ad inferiora deprimitis, tanq̃ uos pœniteat non quadrupedes esse natos. Fas non est cœleste animal cum terrenis: interraq; uergẽtibus uersari. quid uos beneficiis cœlestibus orbati, pronique in terrã uestra sponte procũbitis? Humi.n. misere uolutamini cum deorsum quæritis, quod in sublimi quærere debuistis. Nam ista mortalium digitoꝝ ludicra & fragilia figmenta, ex quolibet materiæ genere formata quid? qd? aliud sunt nisi terra ex qua nata sunt? qd ergo rebus inferioribus subiacetis? quid capitibus uestris terrã superpõitis? Cã ergo uos terræ submittitis: humilioresq; facitis, ipsi uos ultro ad íferos mergitis, ad mortemq; damnatis, quia nihil terra inferius & humilius, nisi mors & inferi, quæ si effugere uelletis subiectã pedibus uestris terram contẽneretis, corporis statu saluo, quod iccirco rectum accæpistis, quo oculos atq; mentem cum eo qui fecit conferre possetis. Contemnere autem & calcare terram nihil aliud est, q̃ simulacra non adorare quia de terra ficta sunt. Item diuitias non concupiscere, uoluptates corporis spernere: quia opes & corpus ipsum cuius hospitio utimur, terra est. Viuum colite ut uiuatis. Moriatur enim necesse est, qui se suamq; animam mortuis adiudicauit

¶ Q d' Cicero & alii: q uidebant̃ sapiẽtes cæteris deteri⁹ peccauerũt. Ca. III,

Ed quid prodest ad uulgus, & ad homines imperitos hoc mõ concionari? cũ uideamus et doctos & prudẽtes uiros cũ religionũ intelligant uanitatem, nihilominus tñ in his ipsis, q̃ dãnant colẽdis, nescio qua prauitate ꝓstare. Intelligebat Cicero falsa esse, q̃ hoies adorarent. Nam cum multa dixisset, quæ ad euersionẽ religionũ

Religio di sputatione cõuellenda non est. ualerent, ait tamẽ non esse illa uulgo disputanda ne susceptas publice religiones disputatio talis extinguat. Quid ei facies? qui cum errare se sentiat, ultro ipse in lapides impingat, ut populus omnis offendat, ipse sibi oculos eruat, ut omnes cæci sint, qui nec de aliis bene mereatur, quos patiẽ errare, nec de seipso qui alienis accedit erroribus, nec utitur tandem sapientiæ suæ bono, ut factis impleat, quod mente pcepit, sed prudens & sciens pedem laqueo inserit, ut simul cum cæteris, quos liberare, ut prudẽtior debuit, & ipse capiat. Quin potius siqd tibi Ci. uirtutis ẽ expire, populũ facere sapientẽ. Digna res est, ubi oẽs eloquẽtiæ tuæ uires exeras. Nõ.n. uerendũ est ne tibi in tam bona cã deficiat oratio, qui sæpe etiã

malas

malas copiose ac fortiter defendisti. Sed ni mirum Socratis carcerem times, ideoq; patrocinium ueritatis suscipere non audes. At mortem ut sapiens cotemnere debuisti. Erat qdem multo pulchrius, ut ob bene potius dicta, q̄ ob male dicta morereris. Nec tibi laudis plus Philipicæ afferre potuerũt q̄ discussus error humani generis: & mentes hominum ad sanitatem tua disputatione renouocaræ, sed concedamus timiditati, quæ in sapiente esse non debet. Quid ergo ipse in eodem uersaris errore? Video te terrena & manufacta uenerari. Vana esse intelligis: & tamen eadem facis, quæ faciunt ipsi, quos ipse stultissimos confiteris, Quid igitur profuit uidisse te ueritatem, quam nec defensurus esses, nec secuturus, Sed si libenter errant hi qui errare se sentiunt: quanto magis uulgus indoctum quod pompis inanibus gaudet, animisq; puerilibus spectat omnia, oblectatur friuolis, & specie simulacrorum capitur: nec ponderare secum unamquamq; rem potest: ut intelligat nihil colendum esse; quod oculis mortalibus cernitur, quia necesse est mortale sit. Nec mirandum esse si Deum non uideant, cum ipsi ne quidem hominem uideant: quem uidere se credunt. Hoc enim quod oculis subiectum est, non homo sed hominis receptaculum est. cuius qualitas & figura non ex liniamentis uasculi quo continetur, sed ex factis & moribus peruidetur. Qui ergo colunt simulacra, corpora sunt animabus carentia: quia se corporalibus dederunt, nec uident plus aliquid mente q̄ corpore. cum sit animi officium ea subtilius cernere, quæ acies corporalis non potest intueri. Quos homines idem ille philosophus ac poeta grauiter accusat, tanquam humiles et abiectos, qui contra naturæ suæ rationem ad ueneranda se terrena prosternant. Ait enim. Hõ nõ ẽ id qđ uidet.

Et faciunt animos humiles formidine diuum:
Depressosq;, premunt ad terram.

Lucretiũ locus.

Aliud qdẽ ille cũ hoc diceret sẽtiebat: nihil utiq; esse colendum, quia dii humana nõ curent. Deniq; alio loco religiones Deoꝝ & cultus inane esse officiũ cõfitet.

Nec pietas ulla, est uelatum sæpe uideri
Vertere se ad lapidem, atq; omnes accedere ad aras:
Et procumbere humi prostratum & pandere palmas:
Ante Deum delubra nec aras sanguine multo
Spargere quadrupedum, nec uotis nectere uota.

Quæ ꝑfecto si cassa sunt, nõ oportet sublimes & excelsos aĩos aduocari; atq; in terram premi, sed nihil aliud q̄ cœlestia cogitare. Impugnatæ sunt ergo a prudẽtioribus falsæ religiones, quia sentiebant esse falsas: sed non est inducta uera: qa qualis aut ubi esset ignorabãt. Itaq; sic habuerũt tanq̄ nulla eẽt oĩo: quia uerã nõ poterãt inuẽire. Et eodem mõ inciderũt in errorẽ multo maiorẽ, q̄ illi qui falsam tenebãt. Nã & isti fragiliũ cultores q̄uis sint inepti qa cœlestia cõstituũt ĩ rebus corruptibilibus atq; terrenis; aliquid tñ sapientiæ retinent & habere ueniam pñt: quia summũ hoĩs officium & si non re ipsa, tamen proposito tenent. siquidẽ hominum atq; mutoꝝ uel certe solũ maximum in religione discrimen est. Hi uero quanto fuerunt sapiẽtiores, q̧ intellexerunt falsæ religionis errorem: tanto facti sunt stultiores, q̧ esse aliquam ueram non putauerunt. Itaq; quoniã facilius ẽ de

Religio falsa pocius tenenda q̄ nulla.

alienis iudicare,q̃ de suis, dum alioꝝ præcipitium uident,non prospexerũt quid ante suos pedes esset. In utraq; igitur parte & summa stultia inuenitur: & odor quidam sapiẽtiæ,ut possis dubitare,quos dicas potissimum stultiores, illos ne q̃ falsam religionẽ suscipiunt,an eos q nullã.Sed(ut dixi)uenia concedi posset imperitis:& qui se sapientes esse non fateanť.His uero non põt:q sapientiã ꝓfessi. stultiam potius exhibent,Non sum equidem tã iniquus,ut eos putem diuinare potuisse,ut ueritatem ꝑ seipsos inuenirent,quod fieri ego nõ posse cõfiteor, sed hoc ab his exigo,quod rõne ipsa pstare potuerũt.Facerent.n.prudentius si & intelligerent esse aliquam uerã,& falsis impugnatis aperte ꝓnunciarent eam, quæ uera esset ab hoĩbus non teneri. Sed mouit eos fortasse illud, quod si q̃ uera esset religio,exereret se ac uindicaret,nec pateretur esse aliud qcq̃.uidere.n. nullo modo poterant,quare:aut quõ:& quemadmodũ religio uera opprimeretur, quod est diuini sacramenti & cœlestis arcani. Id uero nisi doceatur, aliquis scire nullo pacto potest,Summa rei hæc est.Imperiti & insipientes falsas religiones pro ueris habent,quia neq; ueram sciunt,neq; falsam intelligunt. Prudẽtiores uero,qa ueram nesciunt,aut in his quas falsas esse intelligunt persuerant, ut aliquid tenere uideantur,aut omnino nihil colunt ne incidant in errorẽ,cum idipsum maximi sit erroris,uitã pecudũ sub figura hoĩs imitari.Falsum uero ĩtelligere ẽ qdẽ sapientiæ, sed humanæ. ultra hunc gradũ ꝓcedi ab hoĩe non poterit. Itaq; multi philosophoꝝ religiones (ut docui) sustulerũt,uerũ aũt scire diuinæ est sapiẽtiæ Homo autem per seipsum peruẽire ad hanc scientiam nõ põt,nisi doceať adeo, Philosophi qď summũ fuit hũanæ sapientiæ assecuti sunt,ut intelligerẽt, qd nõ sit,illud assequi nequerũt,ut dicerẽt qd sit.Nota Ciceronis uox est. Vtinam tam facile uera inuẽire possem,q̃ falsa cõuincere.Q ď quia uires humãæ cõditiõis excedit,eius officii facultas nobis ẽ atributa, qbus tradidit deus sciam ueritatis,cui explicãdæ q̃tuor posteriores libri seruiẽt.Nũc iterim falsa ut cœpimus detegãus

Vera difficilius inueniri q̃ falsa conuinci.

¶ Quod nil maiestatis & reuerentiæ habeant idola. Cap. IIII.

Vid igitur maiestatis possunt habere simulacra: quæ fuerunt in homunculi potestate, uel ut aliud fieret,uel ut omnino nõ fierẽť iccirco apud Horatium Priapus ita loquitur.

Olim truncus eram ficulnus inutile lignum,
Cum faber incertus scannum faceret ne Priapum,
Maluit esse deum,deus uide ego furum, auiumq; Maxima formido.
Quis non sit tanto hoc custode securus?

Priapi simulacrum

Fures enim tam stulti sunt, ut Priapi tẽtiginem timeant, cum aues ipsæ, quas terrore falcis,aut inguinis abigi existimẽt,simulacris fabrefactis .i. hominum plane similibus insideant, nidificent, inqnent. Sed Flaccus ut satyrici carminis scriptor derisit,hominum uanitatem, Verum hi qui faciunt, seriam se facere rem opinantur. Deniq; poeta maximus homo in cæteris prudens,in hoc soluꝫ nõ poetice, sed aniliter desipuit, cum in illis emendatissimis libris etiam fieri hoc iubet.

Georgicorum libri emendatissimi.

Et custos furum atq; auium cum falce saligna.
Helespontiaci seruet tutela Priapi.

Adorant

Adorãt ergo mortalia, aut a mortalibus facta, frangi enim, cremari possunt ac perire. Nam & tectis uetustate labentibus sæpe comminui solent: & consumpta incendio dilabuntur in cinerem, & plerunq; (nisi sua illis magnitudo subuenerit, aut custodia diligens sepserit) in prædam furibus cædunt. Quæ igitur insania est ea timere, pro quibus aut ruinæ, aut ignes, aut furta timeantur? quæ uanitas aliquam ab his spectare tutelam, quæ tueri semetipsa non possunt? quæ peruersitas ad eorum præsidia decurrere, quæ ipsa cum uiolantur, inulta sunt, nisi a colentibus uindicentur? Vbi ergo ueritas est? ubi nulla uis adiberi potest religioni, ubi nihil, quod uiolari possit apparet, ubi sacrilegium fieri non potest. Quicquid autem oculis manibusq; subiectum est, id uero quia fragile est, ab omni ratione immortalitatis est alienum. Frustra igitur homines auro: ebore gemmis deos excolunt, & exornant, quasi uero ex his rebus ullam possint capere uoluptatẽ. Quis usus est preciosorum munerum nihil sentientibus? An ille qui mortuis? Pari enim ratione defunctorum corpora odoribus ac preciosis uestibus illita & conuoluta humi condunt, qua deos honorant, qui neq; cum fierent sentiebant: neq; cum coluntur sciũt. Nec .n. sensum consecratione sumpserunt. Non placebat Persio, q aurea uasa tẽplis inferantur, superuacuũ putanti esse inter religiones, q non sanctitatis sed auaritiæ sit instrumentum. Illa enim satius est deo, quem recte colas inferre p munere. *Persii locus*

Compositum ius fasq; animi sanctosq; recessus.
Mentis, & incoctum generoso pectus honesto.

Egregie sapienterq; sensit. Verum illud ridiculum subdidit. Hoc esse aurum in templis, q sint Veneri donatæ a uirgine pupæ, quas illa omittere fortasse contempsit. Non uidebat enim simulacra ipsa & effigies deorum Polycleti, & Euphranoris & Phidiæ manu ex auro atq; ebore perfectas, nihil aliud esse q̃ grandes pupas, non a uirginibus quarũ lusibus uenia dari potest, sed a barbatis hoibus consecratas. Merito igitur etiã senũ stultitiam Seneca deridet. Non inquit bis pueri sumus (ut uulgo dicitur) sed semp. Verum hoc interest, q maiores nos ludimus. Ergo his ludicris & ornatis, & grandibus pupis, & unguenta, & thura, & odores inferunt. His opimas & pingues hostias immolant, quibus est quidem os, sed carent officio dentium. His peplos & indumẽta p̃ciosa, qbus usus uelaminis nullus est. His aurũ & argentũ consecrant, quæ tã non hñt, q accipiunt, q̃ qui illa donarũt. Nec imerito Dionysius Siciliæ tyrãnus post uictoriam græcia potitus deos tales contempsit, spoliauit illusit. Siqdem sacrilegia sua iocularibus ẽt dictis psequebat. Nã cũ Ioui Olympio aureũ amictũ detraxisset, laneũ iussit impõi dicens æstate esse grauem aureum hyeme frigidum, laneum uero utriq; tempori aptum. Idem auream barbam detrahens Æsculapio incongruens & iniquum esse ait. Cum Apollo pater eius imberbis esset adhuc ac leuis, priorem filium q̃ patrem barbatum uideri. Item pateras & exuuias, & parua quædam sigilla, quæ simulacrorum protentis manibus tenebantur, detrahebat & accipere se illa: non auferre dicebat. Per q̃.n. stultũ esse & ingratum, nolle accipere ab his ultro porrigentibus, a qbus bona sibi hoies p̃carent. Hæc enim fecit impune, quia rex & uictor fuit. Quin etiam secuta est eũ solita felicitas. uixit.n. usq; ad senectutem, regnũq; per mãus filio tradidit. In eo igitur quia

Bis pueri senes.

Dionysii Tyrãni sacrilegia.

Aesculapius barbatus. Apollo imberbis.

homines sacrilegia uindicare non poterant, oportuit Deos ipsos sui uindices esse. At si humilis quid tale commiserit, huic præsto sunt flagella, ignes, eculei, cruces, & quicquid excogitare iratis & furentibus licet. Sed cum puniunt depræhensos in sacrilegio ipsi de Deorum suorum potestate diffidunt. Cur enim illis potissimum non relinquant ulciscendi sui locum, si eos posse aliquid arbitrantur? Quin etiam putant illorum numine accedisse: ut prædones rerum sacrarum deprehensi tenerētur. & sæuiunt non tam iram, q̄ metu, ne si Deorum iniuram nō uindicauerint, ipsos expestant pœnæ, incredibili scilicet uanitate, qui nocituros sibi Deos putent ob aliena scelera: qui ipsis a quibus uiolati spoliatiq; sunt: per seipsos nihil nocere potuerunt. At enim sæpe ipsi quoq; in sacrilegos uindicauerunt: potest id uel casu acidisse q; aliquando non semper. Sed tamen paulopost (quando id acciderit) ostendam. Sed quæro cur illi tot & tanta sacrilegia in Dionysio non uindicauerunt? qui nō furtim, sed palam Deos ludibrio habuit. Cur hunc tam potentem sacrilegum a templis, a cerimoniis, ab imaginibus suis nōn arcuerunt? Cur etiam sacris rebus ablatis prospere nauigauit? quod ioco ipse testatus est (ut solebat) Videtis ne inquit comitibus suis naufragium timentibus, q̄ prospera sacrilegis nauigatio ab ipsis diis immortalibus tribuatur? Sed hic fortasse a Platone didicerat Deos nihil esse. Quid Caius Verres, quem Tullius accusator eius eidem Dionysio & Phalaridi & tyrannis omnibus comparat, nonne oēm Siciliam compilauit, sublatis Deorū simulacris, ornamentisq; fanorum? Ociosum est persequi singula, unū libet commemorare, in quō accusator omnibus eloquentiæ uiribus, omni deniq; conatu uocis & corporis deplōrauit. De Cerere Catanensi uel Ætnensi, quarum alterius tanta fuit religio, ut adire templi eius secreta penetralia uiris nefas esset: Alterius antiqtas tanta fuit, ut omnes historiæ loquantur ipsam Deam fruges in Ætnæ solo primum reperisse, filiamq; eius uirginem ex eodem loco raptam. Deniq; Gracchanis temporibus turbata republica & seditionibus & ostentis, cum repertum esset in carminibus Sibyllinis, antiquissimam Cererem debere placari, legati sunt Ætnam missi. Hæc igit̄ Ceres uel religiosissima, quam uidere maribus ne adorandi quidem gratia licebat: uel antiquissima, quam. S. P. Q. R. sacrificiis donisq; placauerat: & ex arcanis & uetustis penetralibus a. C. Verre immissis latronibus seruis, impune sublata est. Idem uero cum affirmaret se a Siculis (ut causam prouinciæ susciperet) oratum his uerbis usus ē, sese iam ne Deos quidem in suis urbibus (ad quos confugerēt) habere: q; eorū simulacra sanctissima. C. Verres ex delubris religiosissimis sustulisset: quasi uero si Verre ex urbibus delubrisq; sustulerat, de cœlo quoq; sustulerat. Vñ apparet istos Deos nihil habere in se amplius q̄ materiam de qua sunt fabricati, nec immerito, ad te M. Tulli, hoc est ad teipsum hoiem. Siculi confugerunt, quoniā triēnio sunt experti Deos illos nihil ualere. Essent. n. stultissimi, si ad eos ob defendēdas iniurias hominū confugissent: qui. C. Verri nec ꝓ seipsis irati esse potuerūt. At. n. Verres ob hæc facinora dānatus est. Non ergo dii uindicauerūt, sed Ciceronis industria: q̄ uel defensores eius oppressit, uel gratiæ restitit. Quid, q; apud ipsum Verrem non fuit illa damnatio sed uacatio? ut quemadmodum Dionysio Deorum spolia gestāti, dii immortales bonam dederant nauigationem: sic etiam Verri bonā quietem tribuisse uideantur

Sacrilegia ab hoibus nō esse puniendа.

Dionysius Tyran. ludibrio deos habuit.

Verris sacrilegia.

Ceres Aetnensis.

Ciceronis loco ex diuinatione.

Verres dānatus.

uideantur, in qua sacrilegiis suis tranquille frui posset. Nã frementibus postea ciuilibus belli sub obtẽtu damnationis ab omni picul o & metu remotus, aliorum graues casus & miserabiles exitus audiebat. & q̃ cecidisse solus oibus stantibus uidebatur: is uero uniuersis cadentibus solus stetit, donec illum, & opibus sacrilegio partis, & uita satiatũ, ac senectute confectũ pscriptio triũuiralis aufferret, eadẽ.s. quæ Tullium uiolatæ deorũ maiestatis ultorẽ. Quin ẽt felix in eo ipso fuit, q, ante suã mortẽ crudelissimũ exitũ sui accusatoris audiuit. Diis uidelicet puidentibus, ut sacrilegus ac pdo ille religionum suarum, non ante moreretur, q̃ solacium de ultione cœpisset. Verres ab Antonio pscriptus.

¶ Quod solus omnium creator uerus deus est, solusq; colendus, nec elementa nec corpora cœlestia aliquid diuinitatis habẽt, in quo & Stoici desipiunt, qui stellas deos putant: quæ non sua uoluntate mouentur sed dei, & qua ratione eas sic fieri uoluit. Cap. V.

Vanto igitur rectius est omissis insensibilibus & uanis, oculos eo tendere ubi sedes, ubi habitatio est dei ueri, qui terram stabili firmitate suspendit, qui cœlum distinxit astris fulgentibus: qui solem rebus humanis clarissimum ac singulare lumen in argumentum suæ unicæ maiestatis accendit. Terris autem maria circunfudit, flumina sempiterno lapsu fluere præcepit.

Iussit & extendi campos, subsidere ualles.
Fronde tegi syluas, lapidosos surgere montes.

Quæ utiq; oĩa non iuppiter fecit, q, ante annos mille septingentos natus est, sed idẽ

Ille opifex rerum mundi melioris origo.

Qui uocat̃ deus, cuius principiũ q̃m non potest cõphendi, ne q̃ri debet quidem. Satis est hoĩ ad plenã pfectamq; prudentiam: si deum esse intelligat, cuius intelligẽtiæ uis & summa hæc est, ut suscipiat & honorificet cõem parentem generis humani, & rerũ mirabilium fabricatorem. Vnde quidam hebetis obtusiq; cordis, elementa quæ & facta sunt & carent sensu tanq̃ deos adorant, qui cum dei opera mirarentur cœlum cum luminibus uariis, terram cum campis & montibus, maria cum fluminibus & stagnis & fontibus: earum rerum admiratione obstupefacti: & ipsius artificis obliti, quem uidere non poterant, eius opera uenerari & colere cœperunt nec unq̃ intelligere quiuerunt q̃to maior q̃toq; mirabilior sit, qui illa fecit ex nihilo, quæ cum uideant diuinis legibus obsequentia, cõmodis atq; usibus hominum ppetua necessitate famulari, tñ illa deos existimant esse, ingrati aduersus bñficia diuinæ q deo pr̃i indulgentissimo suo sibi opa ptulerũt. Sed quid mirũ, si aut barbari: aut imperiti hoĩes errãt cũ ẽt philosophi stoicæ disciplinæ in eadẽ sint opiniõe, ut oĩa cœlestia, q̃ mouent̃ in deorũ numero hñda esse cẽseãt. Siqdẽ Lucillius stoicus apud Cice. sic loquitur. Hãc igit̃ in stellis cõstãtiam, hãc tãta in tã uariis cursibus in oĩ æternitate conuenientiã tẽporũ, nõ possũ intelligere, sine mẽte, rõne, cõsilio, q̃ cũ in sideribus esse uideamus, nõ possumus ea ipsa nõ in deorũ numero ponere. Itẽ paulo superius, Restat inqt ut motus astrorũ sit uolũtarius, q̃ qui uideat nõ indocte solũ, uerũ etiẽ impie faciat, si deos eẽ neget. Nos uero & qdem constãt̃er negamus, ac uos philosophi nõ solũ indoctos & impios, uerũ ẽt cæcos & ineptos delirosq; pprobamus, qui

Elementa tanq̃ deos adorabãt.

Cœlestia q̃ mouent̃ oĩa i deorũ numero.

Cicero. lo cus. ex lib. e deorũ natura.

Sidera nõ esse deos

ignorantiam imperitorum uanitate uicistis. Illi enim solẽ & lunam, uos etiã sidera deos putatis. Tradite igitur nobis stellarum mysteria, ut aras & templa singulis erigamus, ut sciamus quo quamq; ritu, quo die colamus, quibus nõibus, quibus præcibus aduocemus, nisi forte ullo discrimine, tam innumerabiles, tam minutos deos acceruatim colere debemus. Quid, q argumentum illud, quo colligunt uniuersa cœlestia, deos esse in contrarium ualet? nam si deos esse iccirco opinantur, qa certos & rationabiles cursus habent, errant. Ex hoc.n. apparet deos non esse, q exorbitare illis a præstitutis itineribus non licet. Cæterum si dii essent, huc atq; illuc passim sine ulla necessitate ferrentur, sicut animantes in terra, quorum, quia libere sunt uolũtates, huc atq; illuc uagantur, ut libuit, & quo quãq; mens duxerit eo fertur. Non est igitur astrorũ motus uolũtarius, sed necessarius, quia præstitis legibus officiisq; deseruiunt, Sed cum disputaret de cursibus siderum, quos ex ipsa rerũ ac tẽporum cõgruentia intelligebat, non esse fortuitos existimauit, uoluntarios esse, tanq̃ non posse ntam disposite, tam ordinate moueri, nisi sensus illis inesset officii sui sciẽs. O q̃ difficilis est ignorantibus ueritas, & q̃ facilis sciẽtibus. Si motus inqt astrorũ fortuitu non sunt: nihil aliud restat, nisi ut uoluntarii sint, immo uero ut nõ esse fortuitos manifestũ est. Ita nec uoluntarios. Quomodo igitur in conficiendis itineribus cõstãtiam suam seruãt? Nimirum Deus uniuersi artifex sic illa disposuit, sic illa machinatus est, ut per spacia cœli diuina & admirabili ratione decurrerẽt ad efficiendas succedentium sibi temporum uarietates. An Archimedes siculus concauo ære simi

Archimedis sphæra

litudinem mundi, ac figurã potuit machinari, in quo ita solem ac lunã cõposuit, ut inæquales motus & cœlestibus similes, conuersiõibus singulis quasi diebus efficerent, & non modo accessus solis & recessus: uel incremẽta diminutionesq; lunæ, uerum etiam stellarum uel errantium uel uagarum, dispares cursus orbis ille dũ uerteretur exhiberet? Deus ergo illa uera non potuit machinari & efficere: quæ potuit solertia hominis imitatione simulare? Utrum ne igitur Stoicus si astrorum figuras in illo ære pictas effictasq; uidisset: suo illa consilio moueri diceret: ac non potius artificis ingenio? Inest ergo sideribus ratio ad pagendos meatus suos apta, sed dei est illa ratio, qui & fecit & regit omnia. Non ipsorum siderum quæ mouentur, nam si solem stare uoluisset, perpetuus dies utiq; esset. Item si motus astra non haberent, qs dubitet sempiternam noctem fuisse futuram? Sed ut diei ac noctis uices essent, moueri ea uoluit, & tam uarie moueri, ut non modo lucis ac tenebrarum mutuæ uicissitudines fierent, quibus laboris & quietis alterna spacia constarent, sed etiam frigoris, & caloris, & diuersorum temporum uis ac potestas, uel generandis, uel maturãdis frugibus conueniret. Quam solertiam diuinæ potestatis in machinandis itineribus astrorum, quia philosophi non uidebant animalia esse sidera putauerunt, tanq̃

Sidera animalia.

pedibus & sponte non diuina ratione procederent. Cur autem excogitauerit illa deus, quis non intelligit? Scilicet, ne solis lumine decedente, nimium cæca nox tetris atq; horrentibus tenebris ingrauesceret, noceretq; uiuentibus. Itaq; & cœlum simul mira uarietate distinxit, & tenebris ipsas multis minutisq; luminibus temperauit. Quanto igitur Naso sapientius, q̃ illi, qui sapientiæ studere se putant: qui sentit a deo lumina illa, ut horrorem tenebrarum depellerent instituta? Is eum librum

quo

quo phænomena breuiter comprehendit: his tribus uersibus terminauit. Tot numero taliq; Deus simulacra figura Imposuit cœlo: perq; atras sparsa tenebras Clara pruinosæ iussit dare lumina noctis. Quod si fieri non potest: ut stellæ dii sint: ergo nec sol quidem nec luna dii esse possunt: quoniam a luminibus astrorũ non ratione differunt: sed magnitudine. Quod si hi dii nõ sunt ergo nec cœlum quidem in quo illa omnia continentur. Oui. Phænomena. Sol & lũa dii nõ sunt Cœlũ de non esse.

¶ Quod nec terra: nec aqua, nec pars aliqua mundi, nec totus ipse Deus est animatus: sicut stoici mentiunt, qui qđ astruũt pariter & euertunt. Cap. VI.

Imili modo si terra, quam calcamus: quam subigimus, & colimus ad uictũ: Deus nõ est: nec campi quidem ac mõtes dii erũt. Sed sunt: ergo non tellus quidem uniuersa Deus uideri potest. Item si aqua, quæ seruit animantibus ad usum bibendi, aut lauãdi: Deus nõ est: nec fontes quidem ex quibus aqua profluit. Si fontes non sunt: nec flumina quidem; quæ de fontibus colligunt. Si flumina quoq; dii non sunt: ergo & mare, quod ex fluminibus constat: Deus haberi non potest. Quod si neq; cœlum, neq; terra, neq; mare: quæ mundi partes sunt dii esse non possunt. ergo ne mundus quidem totus Deus est: quem idem ipsi stoici aiantem & sapiẽtẽ eẽ contẽdũt. Et propterea Deũ, in quo tam incõstãtes fuerunt: ut nihil dictum sit ab his: quod non ab iisdem fuerit euersum. Sic enim argumentant: fieri non posse ut sensu careat: quod sensibilia ex se generat. Mundus autẽ generat hominem: qui est sensu prædictus: ergo & ipsum sensibilem esse. Item sine sensu esse non posse: cuius pars habeat sensum. Igitur qa homo sensibilis est: ẽt mũdo cuius pars homo est: inesse sensum. Propositiones quidem ueræ sunt: & sensibile esse: quod sensu prædictum gignat, & habere sensum: cuius pars sensu aucta sit. Sed assumptiones falsæ: quibus argumenta concludunt: qa neq; mundus generat hominem: neq; mũdi homo pars est: nam hominem a principio idem Deus fecit: qui & mundum: & non est mundi pars homo, sicut corporis membrum. Potest enim mundus esse sine homine; sicut & urbs & domus. Atqui ut domus unius hominis habitaculum est, & urbis unius populi: sic & mundus domiciliũ totius generis humani. Et aliud est quod incolitur, aliud quod colit. Sed illi dum student id, quod falso susceperant confirmare: & sensibilem esse mundum, & deum: argumentorũ suorũ consequentiã nõ uiderũt. Nã si mũdi pars ẽ homo, & sensibilis est mundus: quia sentit. Ergo quia mortalis est homo: mortalis fit & mundus necesse est: nec tantum mortalis: sed etiam omnibus morbis, & passionibus subiectus & e cõtrario: si Deus est mũdus, & partes eius utiq; immortales sunt: ergo & homo Deus est, quia pars est (ut dicitis) mundi: si homo, ergo iumenta & pecudes, & cætera genera bestiarum, & auium, & piscium, quoniam illa codẽ modo sentiunt, & mundi partes sunt. At hoc tolerabile est. Nam & hæc colunt ægyptii. Sed res eo peruenit: ut ranæ, & culices, & formicæ dii esse uideantur, quia & ipsis inest sensus, & partes mũdi sunt. Ita semper argumenta ex falso petita, ineptos & absurdos exitus habent. Quid, q; iidem ipsi aiunt Deorum & hominum cã mundum esse constructũ quasi cõmunẽ domum: ergo nec mundus

Terrã nõ esse deam. Mũdũ non esse deum. Mũdũ aial esse & sapientem. Propositio argumenti. Assũptio argumẽti.

deus est, nec animans, si constructus est: animans enim non construitur, sed nascitur. Et si est ædificatus: & sic utiq; tanq̄ domus, tanq̄ nauis. Est ergo aliquis artifex mundi deus, & seorsum erit mundus, qui factus est, seorsum ille, qui fecit. Iam illud q̄ repugnans & absurdum? q, cū cœlestes ignes, cęteraq; mundi elemēta deos esse affirmant. Item ipsum deum mundum dicunt. Q uō potest ex deorū multorum aceruo unus deus confici, si astra dii sunt, mundus ergo nō deus, sed domicilium deorum est. Si uero deus mundus est, ergo omnia illa, quæ sunt in eo, dii non sunt, sed dei membra, quæ utiq; solius dei nomē accipere nō possunt. Nec enim recte quis dixerit membra hominis unius, multos homīes esse, sed tamen non est similis comparatio animalis & mundi. Animal enim quia sensu præditum est, & membra eius habent sensum, nec nisi a corpore diuulsa putrescunt. Cuius igitur rei similitudinem gerit mundus? Nimirum ipsi docent, cum factū esse non diffitentur, ut esset diis, & hoībus quasi cōis domus. Si ergo est constructus ut domus: nec ipse deus est, nec elemēta, quæ sunt partes eius, quia neq; domus habere dominiū sui potest, neq; illa de quibus domus constat. Non tantū igitur ueritate, sed etiam uerbis suis reuincuntur. Sicut enim domus in usum habitandi facta, per se nihil sentit dominoq; subiecta est, qui eam fecit, aut incolit, ita mundus per se nihil sentiens factori deo subiacet, qui eum in usum sui fecit.

Factor p opifice.

¶ Q uod dupliciter peccant insipientes, & q auaritia sub obtentu religionis colitur preualente ratione, traditiōe maioꝝ: & qui fuerint maiores, quoꝝ auctoritas præiudicat ueritati. Cap. VII.

DVplici ergo ratione peccatur ab insipientibus. Primum q, elemēta, idest dei opera deo præferunt. Deinde q, elementorum ipsum figuras humana spēcie comprehēsas colūt. Nam solis lunæq; simulacra humanum in modum formāt, Item ignis, & terræ, & maris, quæ illi Vulcanum, Vestam: Neptunū uocant, nec elementis ipsis in aperto litant. Tanta homīes imaginum cupiditas tenet: ut iam uiliora ducantur illa quæ uera sunt: auro s. gemmis & ebore delectantur. Horum pulchritudo ac nitor præstringit oculos, nec ullam religionē putant ubicunq; illa non fulserint. Itaq; sub obtentu deoꝝ auaritia & cupiditas colit. Credūt enim deos amare quicquid ipsi concupiscunt, quicquid est propter quod furta, & latrocinia, & homicidia cottidie sęuiunt, propter quod, bella per totum orbem populos urbesq; subuertunt. Consecrāt ergo diis manubias & rapinas suas, quos certe necesse est imbecilles esse, ac summæ uirtutis expertes si subiecti sunt cupiditatibus, cur enim cœlestes eos putemus, si desiderāt aliquid de terra? Vel beatos, si aliqua re indigent? Vel incorruptos, si uoluptati habēt ea, in quibus appetēdis cupiditas hominum non immerito damnatur? ueniunt igitur ad deos, non tam religionis gratia, quæ nulla potest esse in rebus male partis & corruptibilibus: q̄ ut aurum oculis hauriant, nitorem leuigati marmoris, aut eboris aspiciant, ut insignes lapillis: & coloribus uestes, uel distincta gemmis fulgentibus pocula insatiabili contemplatione contrectent. Et quanto fuerint ornatiora templa, & pulchiora simulacra.

Persius satyra.

simulacra, tāto plus maiestatis habere creduntur, adeo religio Deorum nihil aliud est, q̄ quod cupiditas humana miratur. Hæ sunt religiões, quas sibi a maioribus suis traditas pertinacissime, tueri ac defendere perseuerant, nec considerant, quales sint, sed ex hoc probatas atq; ueras esse confidunt, quod eas ueteres tradiderunt, tantaq; est autoritas uetustatis ut inquirere in eam scelus esse ducat. Itaq; creditur ei passim tanq̄ cognitæ ueritati. Deniq; apud Cicer. sic dicit Cotta Lucillio. Habes Balbe quid Cotta quid pontifex sentiat, fac nunc ego intelligam, quid tu sentias, a te enim philosopho rationem religionis accipere debeo. Maioribus autem nostris etiam nulla ratione reddita rationis est credere. Si credis cur ergo rationem requiris, quæ potest efficere ne credas? Si uero rationem requiris & quærendam putas, ergo non credis. Si ideo quæris ut eam sequaris cum inueneris, docet ecce te ratio nō esse ueras religiões deorum, quid facies? maiores ne potius an rationem sequeris? Quæ quidem tibi ab alio insinuata, sed a te ipso inuenta & electa est, cum omnes religiões radicitus eruisti. Si rationem mauis, discedere te necesse est ab institutis & authoritate maiorum, qm̄ id solum rectum est, qđ ratio pscribit. Sin autē pietas maiores seq suadet, fateris igit & stultos illos fuisse, qui excogitatis contra rationē religionibus seruiunt, & te ineptum qui id colas, quod falsum esse conuiceris. Sed tamen qm̄ nobis tantopere maiorum nomen opponitur, uideamus tamē qui fuerint maiores illi, a quorum authoritate discedi nefas ducitur. Romulus urbem cōditurus pastores (inter quos adoleuerat) conuocauit. Cumq; his numerus condendæ urbi parum idoneus uideretur, constituit asylum. Eo passim confugerunt ex finitimis locis pessimi quiq; sine ullo conditionis discrimine. Ita conflauit, ex his omnibus populum, legitq; in senatum eos, qui ætate anteibant, & patres appellauit, quorum consilio gereret omnia, de quo senatu Propertius elegiarum scriptor hæc loquitur.

Vetustatis authoritas

Cicer. lo. ex libr. de deo. na

Romanorum maiores qui.

Asylū patefecit Romulus.

Buccina cogebat priscos ad uerba quirites
Centum illi in prato sæpe senatus erat.
Curia prætexto, quæ nunc nitet alta senatu:
Pellitos habuit rustica corda patres.

Hi sunt patres, quorū decretis eruditi ac prudentes uiri deuotissime seruiebant. Idq; uerū ac immutabile oīs posteritas iudicet, q̧ centū pelliti senes senatū tē uoluerūt, quos tñ (ut in primo libro dictū est) Popilius illexit ut uera crederēt esse sacra, quæ ipse tradebat. Est uero cur illoꝝ authoritas tāti habebatur a posteris, quos nemo cum uiuerēt, neq; summus, neq; infimus affinitate dignos iudicauit.

Quod ratione potius innitendum est: & quæ miracula scripta sunt ad cōfirmationem erroris multorum. Cap. VIII.

Quare oportet in ea re maxime in qua uitæ rō uersatur, sibi quęq; confidere, suoq; iudicio ac propriis sensibus niti, ad uestigādam & perpendendā ueritatē: q̄ credentē alienis erroribus decipi, tanq̄ ipsum rōnis expertem. Dedit oībus Deus pro uirili portiōe sapientiam, ut & inaudita inuestigare possent, & audita perpēdere. Nec quia nos illi tpibus antecesserunt: sapiētia quoq; antecesserūt: quæ si omni-

bus æqualiter datur, occupari ab antecedẽtibus non poteſt. Illibabilis ẽ tanq̃ lux & claritas ſolis: quia ut ſol oculorũ, ſic ſapientia lumen eſt cordis humani. Quare cum ſapere.i.ueritatem quærere omnibus ſit inatum, ſapientiam ſibi adimũt, qui ſine ullo iudicio inuenta maiorum ꝓbãt, & ab aliis pecudum more ducũtur.

Maiores. Minores. Sed hoc fallit̃, ꝙ maioꝝ nõie poſito nõ putant fieri poſſe, ut aut ipſi plus ſapiãt: quia minores uocantur: aut illi deſipuerint, quia maiores nominãtur. Quid ergo impedit: quin ab ipſis ſumamus exemplũ? Vt quõ illi qui falſa inuenerãt poſteris tradiderunt: ſic nos qui uerum inuenimus, poſteris meliora tradamus. Super eſt ingens quæſtio, cuius diſputatio nõ ab ingenio, ſed a ſcientia uenit: quæ pluribus explicanda erit: ne quid dubiũ omnino relinquat̃. Nam fortaſſe aliquis ad illa cõfugiat, quæ a multis & nõ dubiis tradunt̃ authoribus: eos ipſos quos docuimus deos non eſſe, maieſtatẽ ſuam pſæpe oſtendiſſe, & prodigiis, & ſomniis, & auguriis, & oraculis. Et ſane multa enumerari poſſunt digna miraculo. In primis

Accius Nauius. illud qđ Accius Nauius ſummus augur, cũ Tarquininũ Priſcũ commõeret, ſne nihil noui facere inciperet, niſi prius eſſet inauguratus, eiq̃ rex artis eius eleuans fidẽ diceret: ut conſultis auibus renũciaret ſibi: utrũ ne fieri poſſet id, qđ ipſe aio concepiſſet: affirmaretq̃ Nauius poſſe. Cape igitur hanc inquit Cotẽ, eãq̃ noua

Caſtor & Pollux ad lacũ Iuturnæ uiſi. cula diſſice: at ille incontanter accepit, ac ſecuit. Deinde illud, quod Caſtor & Pollux bello latino apud lacũ Iuturnæ, uiſi ſunt equorum ſudorem abluẽtes cũ ædis eorũ, quæ iũcta fonti erat ſua ſponte patuiſſet. Idẽ bello Macedonico equis albis inſidentes. P. Vatinio Romã noctẽ uẽniẽti ſe obtuliſſe dicunt̃, nunciãtes eo die regem Perſen uictũ atq̃ captũ: quod paucis poſt diebus literæ Pauli ueꝝ fuiſſe

Fortuna muliebris. Iuno. Moneta. Claudia ueſtalis. docuerũt. Illud ẽt mirabile, ꝙ ſimulacrũ Fortunæ muliebris nõ ſemel locutũ eẽ tradit̃. Item Iunonis Monetæ, cum captis ueiis unus ex militibus ad eam transferendam miſſus, iocabũdus ac ludens interrogaret: utrum ne Romã migrare uellet? reſpondit uelle. Claudia quoq̃ propõitur in exemplo miraculi. Nam cũ ex libris Sibyllinis Idæa mater eſſet accita: & in uado Tyberini fluminis nauis ĩ qua uehebat̃ hæſiſſet: nec ullo mõ, aut ulla ui cõmoueretur. Claudiã ferũt quæ ſemper ĩpudica eſſet habita, ob nimios corporis cultus deã ſubmiſſis gẽibus oraſſe: ut ſi ſe caſtam iudicaret ſuum cingulum ſequeretur. Ita nauim, quæ ab oĩ iuuentute non ualuit commoueri, ab una muliere eſſe cõmotam. Illud æque mirum, ꝙ

Aeſculapi. Epidauro accitus. Appius Claud. cæcus. Potitiorũ gens extincta. Ful. Cẽſor Iunonis lacinæ templum. Turullius M. Antõii. præfectus. lue ſœuiente Æſculapius Epidauro accitus, urbem Romam diuturna peſtilentia liberaſſe perhibetur. Sacrilegi quoq̃ numerari poſſunt, quorũ præſentibus pœnis iniuriam ſuam dii uindicaſſe creduntur. Appius Claudius cenſor, cum aduerſus reſponſum ad ſeruos publicos ſacra Herculis tranſtuliſſet: luminibus orbatus eſt, & Potitiorum gens quæ prodidit, intra unius anni tempus extincta eſt. Item cenſor fuluius, cum ex Iunonis Laciniæ templo marmoreas tegulas abſtuliſſet: quibus ædem fortunæ æqueſtris, quam Romæ fecerat tegeret, mente captus eſt: & amiſſis duobus filiis in illyrico militantibus, ſummo animi mœrore cõſumptus eſt. Præfectus etiã. M. Antonii Turullius, cum apud Coos euerſo Æſculapii luco claſſem feciſſet, eodem poſtea luco a militibus Cæſaris eſt interfectus. His exemplis adiungitur Pyrrhus, qui ſublata eſt theſauro Proſerpinæ Locrenſis

næ. Locrensis pecũia naufragiũ fecit, ac uicinis deæ littoribus illisus est, ut nihil (pter eã pecuniã) incolæ reperiret. Ceres quoq; Milesia multũ sibi apud hoïes uenerationis adiecit. Nam cũ ab Alexandro capta ciuitas esset, ac milites ad eam spoliandam irrupissent: omniũ oculos repẽte obiectus fulgor ignis extinxit. Reperiuntur etiam somnia, quæ uim Deorum uideantur ostendere. Tyberio nanq; Attinio homini plæbeio per quietẽ obuersatus esse Iuppiter dicitur, & pcepisse, ut consulibus & senatui nũciaret: ludis circensibus proximis præsultorem sibi displicuisse, q Antonius Maximus quidam diuerberatum seruum sub furca medio circo ad supplicium duxerat; ideoq; ludos instaurari oportere. Quod cum ille neglexisset, eodem die filium perdidisse: ipse aũt graui morbo ẽ correptus. Et cum rursus eandem imaginẽ cerneret, quærentẽ satis ne pœnarum pro neglecto imperio pependisset: lectica delatus ad consules, & omni re in senatu exposita recepisse corporis firmitatem: suisq; pedibus domũ rediisse. Illud quoq; somnium non minoris fuit admirationis, quo Cæsar Augustus dicitur esse seruatus. Nam cũ bello ciuili Brutiano implicitus graui morbo abstinere a prælio statuisset: medico eius Artorio Mineruæ species obuersata est, monẽs ne propter corporis imbecillitatem castris se contineret Cæsar. Itaq; in aciem lectica perlatus est. Eodẽ die a Bruto castra capta sunt. Multa præterea exempla similia possunt proferri: sed uereor ne si fuero in propositione rerũ contrariarum diutius immoratus: aut oblitus esse propositi uidear: aut crimen loquacitatis incurram.

Pyrrhi sacrilegium naufragio uindicatũ.
Ceres Milesia.

Instaurati circẽsi um dies.

Augustus Cæsar sõnio seruatus

¶ Quod p inuidiã diaboli intrauit mors: & pullulãt radices errorũ. Et q Deus ipse natura est, q materiã primordialem & oĩa fecit ex nihilo. Cap. IX.

Exponam igitur omnium istorum rationem: quo facilius res difficiles & obscuræ intelligãtur: & has omnes simulati numinis præstigias reuelabo; quibus inducti homines a ueritatis uia longius recesserunt, sed repetam longe altius, ut si quis ad legendum expers ueri, & ignarus accesserit: instituatur atq; intelligat: quod tandem sit caput horum, & causa malorũ: & lumine accepto, suos ac totius generis humani perspiciat errores. Sicut mater sine exemplo genuit authorẽ suum: sic ineffabiliter pater genuisse credendus est coæternum. De matre natus est qui antea iam fuit: de patre qui aliquando non fuit. Hoc fides credat, intelligentia non requirat. Ne aut non inuentum putet incredibile: aut repertum non credat singulare. Cum esset Deus ad excogitandum prudentissimus: ad faciendum solertissimus: anteq ordiretur hoc opus mundi: quoniam pleni & cõsumati boni fons in ipso erat: sicut est semper: ut ab eo bono tanq riuus oriretur, longeq; proflueret: produxit similem sui spiritum: qui eẽt uirtutibus Dei patris præditus. Quomodo autem id uoluerit, in quarto docere libro conabimur. Deinde fecit alterum, in quo indoles diuinæ stirpis non permansit. Itaq; suapte inuidia tanquã ueneno infectus est: & ex bono ad malum transcendit: suoq; arbitrio quod a Deo illi liberum datum fuerat: contrarium sibi nomen asciuit. Vnde apparet cũctorum malorum fontem esse liuorem. Inuidit enim illi antecessori suo, qui Deo patri perseuerãdo, tum cõprobatus, tum ẽt & carus ẽ. Hũc ergo ex bono p se malũ effectũ

Diabolus a Deo factus.

Liuor omnium malorum fons.

Diabolus latine criminator

græci διάβολον. i.diabulũ appellãt,nos criminatorẽ uocam⁹,ꝗ crimina,in quæ
ipse illicit ad Deũ deferat.Exorsus igit᷑ Deus fabricã mũdi:illũ primũ & maxi-
mũ filiũ ꝑfecit opi uniuerso:eoq; simul & cõsiliatore usus ẽ,& artifice sexcogitan
dis,ornãdis,ꝑficiẽdisq; rebus:qm̃ is & ꝓuidẽtia,& prudẽtia,& rõne,& potesta-
te ꝑfectus est:de quo nũc parcius:ꝗ alio loco,& uirtus, & nomẽ eius,& rõ ena-
randa nobis erit.Nemo quærat ex qbus ista materiis,tam magna,tã mirifica ope

Chaos qd.

ra Deus fecerit,Oia.n.fecit ex nihilo.Nec audiendi sunt poetæ,qui aiũt chaos in
principio fuisse,id ẽ cõfusionẽ reꝝ atq; elementoꝝ.Postea uero Deum dirimisse
oẽm illã cõgeriẽ,singulisq; rebus ex confuso aceruo separatis in ordinẽq; descri-
ptis,instruxisse mundũ,pariter & ornasse:qbus facile est respõdere,potestatem
Dei nõ intelligentibus:quẽ credũt nihil efficere posse nisi ex materia subiacente
ac parata:in quo errore ẽt philosophi fuerunt.Nã Cicero de natura Deoꝝ dispu
tans sic ait.Primũ igit᷑ nõ ẽ ꝓbabile eã materiã reꝝ,unde orta sunt oia eẽ diuina
ꝓuidẽtia effectã,Sed habere & habuisse uim,naturã suã.Vt igit᷑ faber cum qd

Mũdum a deo ex añ parata materia cũstructũ.

ædificaturus est,nõ ipse facit materiã,sed ea utitur q̃ sit parata:fictorq; itẽ cæra:
Sic isti ꝓuidẽtiæ diuiæ materiã præsto esse oportuit:nõ quã ipse faceret,sed quã
haberet paratã.Quod si nõ est a Deo materia facta,ne terra quidem,& aqua,&
aer,& ignis a Deo factus est.O quã multa sunt uitia in his decẽ uersibus.Primũ
ꝗ is qui in aliis disputationibus,& libris fere oibus prouidentiæ fuerit assertor:et
q̃ acerrimus argumẽtis impugnauerit eos:qui ꝓuidentiã nõ esse dixerũt:Idem
nunc quasi ꝓditor aliquis aut transfuga,ꝓuidentiã conatus ẽ tollere:in quo si cõ
tradicere uelis,nec cogitatione opus est:nec labore,sua illi dicta recitanda sunt.
Nec enim ab ullo poterit Cicero,q̃ a Cicerone uehemẽtius refutari.Sed cõceda-
mus hoc mori & istituto academicoꝝ,ut liceat hominibus ualde liberis dicere ac
sentire,quæ uelint:snias ipsius cõsideremus.Non est inquit probabile materiam
rerum a Deo factam.Quibus hoc argumẽtis probas?Nihil enim dixisti,quare
hoc non sit probabile.Itaq; mihi e contrario,uel maxime probabile uidetur:nec
tamen temere uidet᷑ cogitanti plus esse aliquid in Deo:quem ꝑfecto ad imbecili-
tatẽ hominis redigis,cui nihil aliud q̃ opificium concedis.Quomodo igitur ab
homine diuina illa uis differet?si ut homo,sic etiam Deus ope indigeat aliena?
Indiget aũt si nihil moliri põt:nisi ab altero illi materia ministret᷑.Quod si fit,im
perfectæ utiq; uirtutis est:& erit iam potentior iudicandus materiæ institutor:
Quo igitur nomine appellabitur,qui potentia Deum uicit?Siquidem maius est
propria facere,q̃ aliena disponere.Si autem fieri non potest,ut sit potẽtius Deo
quicq̃,quem necesse est perfectæ eẽ uirtutis,potestatis,rationis.Idem igitur ma-
teriæ fictor est:qui & rerum ex materia constantium.Neq; enim Deo nõ facien-
te & inuito:esse aliquid,aut potuit,aut debuit.Sed probabile est,inquit,materiã
rerum & habere,& habuisse naturam suam & uim:quam uim potuit habere
nullo dante?quam naturam nullo generante?Si habuit uim,ab aliquo eam as-
sumpsit.A quo autem sumere nisi a Deo potuit?si habuit naturam,quæ utiq; a

Natura q̃ & unde.

nascendo dicitur,nata est,a quo autem nisi a Deo potuit procreari?Natura enim
qua dicitur orta esse omnia,si consilium nõ habet,efficere nihil potest.Si autem

generandi

generandi, aut faciendi potius est, habet ergo cõsilium, & propterea Deus sit ne
cesse est. Nec alio noïe appellari potest ea uis, in qua inest & prouidẽtia excogitã
di, & solertia potestasq; faciendi. Melius igiť Seneca oium stoicoꝝ acutissimus, Senec. stoi coꝝ acutissimus.
qui uidit nil aliud esse naturam q̃ Deũ. Ergo inquit Deum non laudabimus: cui
naturalis est uirtus? nec enim illam didicit ex ullo: immo laudabimus: quanuis.n.
naturalis illa ei sit, sibi illã dedit, quoniam Deus ipsa natura ẽ. Igitur ortũ reꝝ tri Natura idẽ qd de?
buis naturæ, ac detrahis Deo. Cur in eodẽ luto hæsitus, uersuram soluis? A quo
enim fieri negas, ab eodẽ plane fieri mutato noïe confiteris: sequitur ineptissima Versuram soluis.
cõparatio: ut.n. faber inquit cũ quid ædificaturus est, nõ ipse facit materiam, sed
utiť ea, quæ si parata: fictorq; item cæra. Sic isti prouidẽtiæ diuinæ materiã esse
præsto oportuit, nõ quã ipse faceret, sed quam haberet paratam: immo uero non
oportuit. Erit.n. Deus minoris potestatis, si ex parato facit quod est hominis. Faber enim sine ligno nihil ædificat, quia lignum ipsum facere nõ potest. Non posse aũt imbecillitatis est humanæ: Deus uero facit sibi ipse materiã quia põt. Posse
enim Dei est, nã si nõ põt, Deus nõ est. Homo facit ex eo quod est, quia per mor
talitatẽ imbecillis est: per imbecillitatẽ definitæ ac modicæ potestatis. Deus autẽ
fecit ex eo quod non est, quia per æternitatẽ fortis est, per fortitudinẽ potestatis
immensæ, q̃ fine ac mõ caret, sicut uita factoris. Q uid ergo miꝝ, si facturus mũ Mundus a
dum Deus, prius materiã de qua faceret, ꝓparauit ex eo quod nõ erat? quia nefas Deo factꝰ
esset Deũ aliũde aliquid mutuari, cum in ipso uel ex ipso sint oïa. Nã si est aliquid ex nihilo.
ante illum factum, & quicq̃ non ab illo factum est potestatem dei & nomen amittet. At enim materia nunq̃ facta est, sicut deus, qui ex materia fecit hunc mundũ.
Duo igiť cõstituunť æterna, & qdẽ inter se cõtraria, quod fieri sine discordia &
pernicie nõ põt. Collidant.n. necesse est ea, quoꝝ uis & ratio diuersa est: sic utraque æterna esse nõ potuerunt si repugnanť, quia superare alteꝝ necesse est. Ergo
fieri nõ põt, quin æterni natura sit simplex: ut inde oïa uelut ex fonte descẽderint.
Itaq; aut Deus ex materia ortus est, aut materia ex Deo quid horum sit uerius, fa
cile est intelligi. Ex his enim duobus alteꝝ sensibile est: alterum caret sensu. Potestas faciendi aliquid non põt esse, nisi in eo qd sentit, quod sapit, quod cogitat, qd
mouetur. Nec incipi aut fieri, aut consumari quicq̃ põt, nisi fuerit rõne ꝓuisum:
aut quemadmodũ fiat anteq̃ est: aut quẽadmodũ constet postq̃ fuerit effectum.
Deniq; is facit aliquid, qui habet uoluntatem ad faciendum: & manus ad id quod
uoluit implendũ. Q uod aũt insensibile est, iners & torpidum semper iacet: nihil
inde oriri põt: ubi nullus est motus uoluntarius: nam si omne aïal ratione cõstat,
certe nasci ex eo non potest, quod ratione præditũ non est: nec aliunde accipi po
test id, quod ibi unde petitur, non est. Nec tamen commoueat aliquẽ, q̃ animalia
quædã de terra nasci uidentur. Hæc enim nõ terra per se gignit, sed spiritus Dei,
sine quo nihil gignitur. Nõ ergo Deus ex materia, quia sensu præditum ex insen
sibili, sapiens ex bruto impatibile de patibili, expers corporis de corporali, nunq̃ Patibile.
potest oriri, sed materia potius ex Deo est. Q uicquid.n. est solido & contractabili corpore, accipit externam uim, quod accipit uim dissolubile est, quod dissol- Impatibile

uitur interibit:quod interit,ortum sit necesse est:quod ortum est habuit fontem unde oriretur idest factorem aliquem sententiam prouidum, peritumq; faciendi.Is est profecto nec ullus alius q̃ Deus.Q ui q̃m sensu,ratione,prouidẽtia, potestate,uirtute,præditus est:& animãtia & inanimata creare & efficere põt quia tenet quomodo,quidq; sit faciendũ.Materia uero semper fuisse non potest:quia mutationem non caperet,si fuisset.Q uod enim semper fuit, semper esse non desinit:& unde absuit principium,abesse hinc etiam finem necesse est.Q uinetiam facilius est,ut id qd' habuit initium,fine careat,q̃ ut habeat finem quod initio caruit.Materia ergo si facta non est,nec fieri ex ea quicq̃ potest. Si fieri ex ea non potest,nec materia quidem erit.Materia enim est,ex qua fit aliquid. Omne aũt ex quo fit, quia recepit opificis manum destruitur : & aliud esse incipit. Ergo quoniam finem habuit materia,tum cum factus est ex ea mũdus,& initiũ quoq; habuit.Nam quod destruitur,ædificatum est : quod soluitur, alligatum, quod finitur,inceptum ẽ. Si ergo ex cõmutatione ac fine materia colligitur habuisse principium,a quo alio fieri nisi a Deo potuit? Solus igitur Deus ẽ,qui factus nõ est,& iccirco destruere alia potest,ipse destrui non potest : permanebit semper in eo quod fuit:quia nõ est aliunde generatus nec ortus: nec natiuitas eius ex aliqua alia re pendet,quæ illum mutata dissoluat. Ex seipõ est,ut in primo diximus libro.Et ideo talis est,qualem se esse uoluit,impassibilis,imutabilis, incorruptus, beatus,æternus.Iam uero illa conclusio,qua sententiam terminauit Tullius multo absurdior : q; si materia inquit a Deo nõ est facta nec terra quidem, & aqua, & aer,& ignis a Deo factus est.Q uã callide periculum prætervolauit. Sic enim superius illud assumpsit:tanquam probatione non indigeret, cum id multo esset incertius:q̃ illud propter quod assumptum est. Si non est inquit a Deo facta materia,nec mundus a Deo factus est. Ex falso maluit colligere quod falsum est, q̃ ex uero qd uerum.Et cum debeãt incerta de certis probari:hic probationẽ sumpsit ex incerto:ad euertendũ qd' erat certum.Nã diuina ꝓuidentia effectum esse mũdũ:ut taceã de termaximo Trismegisto,qui hoc prædicat, taceam de carminibus Sibyllarum:quæ idem nunciant.Taceã de ꝓphetis,q opus mũdi ac opificiũ Dei uno spiritu ac pari uoce testanť. Etiã inter philosophos pene uniuersos cõuenit.Idem ẽt pythagorici,stoici,peripatetici,q sunt principes oĩs disciplinæ. Deniq; a primis illis septem sapientibus,uti a Socrate usq; ad Platonẽ pro cõfesso & indubitato habitũ est:donec unus multis post seculis extitit delirus.Epicurus,qui auderet negare id,quod est euidentissimum,studio scilicet inueniendi noua ut nomine suo constitueret disciplinam.Et quia nihil noui potuit reperire: ut tamẽ dissentire a cæteris uideretur,uetera uoluit uertere:in quo illum circunlatrantes philosophi omnes coarguerunt.Certius est igitur mũdũ ꝓuidentia instructũ:q̃ materiæ prouidẽtia conglobatum.Q uare nõ oportuit putare iccirco mundũ non esse diuina prouidentia factũ,quia materia eius diuina ꝓuidentia facta non sit,sed quia mundus diuina ꝓuidentia sit effectus & materiã esse factam diuinitus.Credibilius est.n.materiã potius a Deo factam: quia Deus oĩa potest, q̃ mundum

Materia quid.

q̃ mundum a deo non esse factum, quia sine mente, ratione consilio nihil fieri potest. Verum hæc non Ciceronis est culpa, sed sectæ. Cum enim suscepisset disputationem, qua deorum naturam tolleret, de qua philosophi garriebãt, oẽm diuinitatem ignorantia uere putauit esse tollẽdam. Itaq; deos potuit tollere, quia nõ erãt. Cum autẽ prouidentiam diuinã, quæ est in uno deo conaretur euettere: quia cõtra ueritatem niti cœperat, deficientibus argumentis: in hanc foueam necessario decidit, unde se extricare non posset. Hic ergo illum teneo, hęrentẽ teneo defixũ: quo Lucillius, qui cõtra disserebat, obmutuit. Hic est ergo cardo rerum, hic uertuntur omnia. Explicet se Cotta si põt, ex hac uoragine proferat argumenta, quibus doceat, semper fuisse materiã, quã nulla prouidẽtia effecerit. Ostendat quomodo quicq̃ põderosum & graue aut esse potuerit sine authore, aut imutari ualuerit, ac desierit esse, quod semper fuit, ut inciperet esse quod nunq̃ fuit, Quæ docuerit tũ demũ assentiar, ne mundũ qdem diuina prouidentia cõstitutũ, & tũ sic assenriat: ut aliis illũ laqueis teneã. Eodem. n. quo nollet reuoluetur, ut dicat & materiã, de qua mundus est, & mundum qui de materia est, natura extitisse, cum ego ipsam naturam Deum esse contẽdam. Nec. n. põt facere mirabilia, idest maxima ratione constantia, nisi qui habet mentem, prouidentiam, potestatem. Ita fiet, ut Deus fecerit omnia, nec quicq̃ esse possit omnino, quod non originem a Deo traxerit. At idem quoties Epicureus est & non uult a deo factum esse mundum quærere solet quibus mãibus, quibus machinis, quibus uectibus, qua molitione hoc tantum opus fecerit. Videret fortasse: si eo tempore potuisset esse, quo Deus fecit. Sed ne perspiceret homo, Dei opera noluit eum inducere in hũc mundum nisi perfectis omnibus sed ne īduci quidem poterat. Quomodo enim subsisteret, cum fabricaretur desuper cœlum, terra subter fundaretur cum fortasse humida, uel nimis rigoribus torporata concrescerent, uel igneis caloribus incocta & solidata durescerent. Aut quomodo uiueret sole nõdum instituto, nec frugibus nec animalibus natis? Itaq; necesse fuit hominem postremo fieri, cum iam mundo cæterisq; rebus manus summa esset imposita. Deniq; sanctæ litteræ docent hominem fuisse ultimum Dei opus, & sic inductum fuisse in hunc mundum, quasi in domum iam paratam & instructam. Illius enim causa facta sunt omnia. Idem enam poetæ fatentur. Ouidius perfecto iam mundo & uniuersis animalibus figuratis hoc addidit,

Cice. locus ex libr. de deorũ natura

Homo ultimum dei opus.

Sanctius his animal mentisq; capacius alte
Deerat adhuc: & quod dominari in cætera posset

Natus homo est, adeo nefas extimãdum est ea scrutari: quæ Deus uoluit esse celata, Verum ille non audiendi aut discendi studio requirebat, sed refellendi, quia confidebat neminem id posse dicere. Quasi uero ex hoc putandum sit non esse hæc diuinitus facta, quia quomodo facta sint, non potest prouideri. An tu si educatus in domo fabrefacta, & ornata nullam unquam fabricam uidisses, domum illam putasses non ab homine esse ædificatam, quia quomodo ædificetur: ignorares. Idem profecto de domo quereres, quod nunc de mũdo requiris: quibus manibus, quibus ferramẽtis hõ tanta esset opera molitus: maxime si saxa ingẽtiam

mensa cementa, uastas columnas, opus totum sublime & execelsum uideres: nõne hæc tibi humanarum uirium modum uiderentur excedere? quia illa, non tam uiribus, q̃ ratione atq; artificio facta esse nescires: q; si homo, in quo nihil perfectum est, tamen plus efficit ratione, q̃ uires eius exiguæ patiãtur: quid est cur incredibile tibi esse uideatur, cum mundus dicitur factus adeo? in quo, quia perfectus est, nec sapientia potest habere terminum, nec fortitudo mensurã? Opera ipsius uidentur oculis, quomodo autem ille fecerit, ne mente quidẽ uidetur: quia (ut Hermes ait) mortale, immortali temporale perpetuo, corruptibile incorrupto propinquare non potest idest proprius accedere, & intelligentia subsequi, & ideo terrenum adhuc animal rerum cœlestium perfectionem nõ capit: quia corpore quasi custodia septum tenetur, quominus soluto ac libero sensu cernat omnia. Sciat igitur q̃ incpte faciat, qui res inenarrabiles quærit. Hoc est enim modum conditionis suæ transgredi, nec intelligere quousq; homini liceat accedere. Deniq; cum aperiret homini ueritatem Deus, ea sola scire nos uoluit, quæ interfuit, hominem scire ad uitam consequendam. Quæ uero ad curiosam & prophanam cupiditatem pertinebant, reticuit, ut arcana essent. Quid ergo quæris, quæ nec potes scire? nec si scias, beatior fias. Perfecta est in homine sapientia, si Deũ esse unum, & ab ipso esse facta uniuersa cognoscat.

Dei consilia ab hõie pcipi non possunt.

¶ Quod Deus quatuor elemẽta distinxit, & quatuor qualitates & quatuor tempora, & q; ex calore & humore fit uita, & quare homines igne, cætera animalia aqua magis utantur. Cap. X.

Nunc quoniã refutauimus eos, qui de mũdo factore eius Deo aliter sentiũt q̃ ueritas habet: ad diuinã mũdi fabricam reuertamur: de qua in arcanis sanctæ religionis litteris tradit̃. Fecit igit̃ Deus primum omnium cœlum & in sublime suspẽdit, quod esset sedes ipsius Dei cõditoris. Deinde terrã fundauit ac cœlo subdidit, quã hõ cum cæteris aĩalium generibus incoleret. Eam uoluit hũore circunflui & contineri: suum uero habitaculum distixit claris luminibus, & impleuit: sole scilicet lunæq; orbe fulgenti, & astrorum micantium splendentibus signis adornauit, tenebras autem, quod est his contrarium, constituit in terra. Nihil enim per se continet luminis, nisi accipiat a cœlo: in quo posuit lucem perennem, & superos, & uitam perpetuam. Et contra in terra tenebras inferos, & mortem. Tanto enim hæc ab illis superioribus distant, quantum mala a bonis, & uitia a uirtutibus. Ipsius quoq; terræ binas partes contrarias inter se diuersasq; constituit, scilicet oriẽtem occidentemq;, ex quibus oriens Deo similis censetur: quia ipse luminis fons & illustrator est rerum, & q; oriri nos faciat ad uitam sempiternam. Occidens autem conturbatæ illi prauæq; menti ascribitur: q; lumen abscondat: q; tenebras semper inducat: & q; homines faciat occidere, atq; interire peccatis. Nam sicut lux orientis est, in luce autem uitæ ratio uersatur: sic occidentis tenebræ sunt: In tenebris autem & mors & interitus continetur. Deinde alteras partes eadem ratione dimensus est, meridiem, ac septentrionẽ, quæ partes illis duabus societate

Cœlũ Dei sedes.

Terra tenebris obducta.

Oriens. Occidens.

iunguntur

iunguntur. Ea enin, q̃ eſt ſolis calore flagrãtior, proxima eſt: & cohæret orienti: Atilla, quæ frigoribus & perpetuo gelu torpet, eiuſdem eſt, cuius extremus occaſus, Nam ſicut cõtrariæ ſunt lumini tenebræ, ita frigus calori. Vt igit᷑ calor lumini eſt ꝓximus ſic meridies orẽti. Vt frigus tenebris, ita plaga ẽ ſeptẽtrionis occaſui. Quibus ſingulis partibus ſuũ ipſ attribuit. Ver. ſ. oriẽti: æſtas ẽ meridionali plagæ, ocidenti autũnus ẽ, ſeptẽtrioni hyems. In his quoq; duabus partibus meridionali & ſeptentriõali, figura uitæ & mortis cõtinet᷑, q̃a uita in calore eſt, mors in frigore. Sicut aũt calor ex igne eſt, ita frigus ex aqua. Secundũ harum partiũ dimenſionem: diem quoq; facit ac noctem, quæ ſpatia & orbes tꝑum ꝑpetuos ac uolubiles, quos uocamus annos, alterna ꝑ uices ſuceſione conficiant. Dies quem primus oriẽs ſubminiſtrat. dei ſit neceſſe eſt, ut omnia quæcunq; meliora ſunt. Nox autẽ quã occidens extremus inducit, eius. ſ. quẽ dei eſſe æmulum diximus.

Ver oriẽtis. Aeſtas meridiei. Autũnus occidentis. Hyems ſeptẽtriõis. Annus qd

Quæ duo ẽt in hoc præſcius futurorũ deus fecit, ut ex iis & ueræ religiõis, & falſarum ſupſtitiõum imago q̃dam oñderetur. Nam ſicut ſol, qui oritur in die, licet ſit unus, unde ſolem eſſe appellatũ Cicero uult uideri: ꝙ obſcuratis ſideribus ſolus appareat, tñ q̃a uerũ ac perfectæ plenitudinis lumen eſt, & calore potiſſimo, & fulgore clariſſimo illuſtrat oĩa, ita in Deo licet ſit unus, & maieſtas: & uirtus & claritudo perfecta ẽ. Nox autẽ, quã prauo illi anthitheo, dicimus attributam: eius ipſius multas & uarias religiones ꝑ ſimilitudinem demonſtrat. Quanuis. n. ſtellæ innumerabiles micare ac radiare uideantur: tamen quia nõ ſunt plena ac ſolida lumina, nec caloris perferunt quicq̃, nec tenebras multitudine ſua uincũt.

Sol unde

Anthithe. ſ. Dei aduerſarius.

Duo igitur illa principalia inueniuntur, quæ diuerſam & contrariam ſibi habent poteſtatem: calor & humor: quæ mirabiliter Deus ad ſuſtentanda & gignenda omnia excogitauit. Nam cum uirtus Dei ſit in calore & igni, niſi ardorem uimq; eius admixta humoris ac frigoris materia temperaſſet, nec naſci quicq̃, nec cohærere potuiſſet, quin ſtatim conflagratione interiret, quicquid eſſe cœpiſſet Vnde & philoſophi quidam & poetæ diſcordi concordia mundum conſtare dixerunt, ſed rationem penitus non uiderunt. Heraclitus ex igne nata eſſe omnia dixit Thales Mileſius ex aqua. Vterq; uidit aliquid, ſed errauit tamen uterque, quod alterutrum ſi ſolum fuiſſet, neq; aqua naſci ex igne potuiſſet, neq; rurſus ignis ex aqua. Sed eſt uerius ſimul ex utroq; permixto cuncta generari. Ignis quidem ꝑmiſceri cum aqua non poteſt, quia ſunt utraque inimica, & ſi cominus uenerint, alterutrum quod ſuperauerit conficiat alterum neceſſe eſt, ſed eorum ſubſtantiæ permiſceri poſſunt. Subſtantia ignis calor eſt: aquæ humor.

Calor & hũor omnia gignũt.

Recte igitur Ouidius.

Quippe ubi temperiem ſumpſere humorq; calorq;.
Concipiunt: & ab his oriuntur cuncta duobus.
Cumq; ſit ignis aquæ pugnax, uapor humidus omnis.
Res creat & diſcors concordia fœtibus apta eſt.

Ouidũ locus ex primo met.

Alterũ. n, q̃ſi maſculinũ elemẽtum eſt, alterũ q̃ſi fœmininũ, alterũ actiuũ, alterũ patibile. Iõq; a ueteribus inſtitutũ ẽ ut ſacramẽto ignis & aq̃ nuptiarũ fœdera ſanciantur, ꝙ fœtus aĩantium calore & hũore corporent᷑, atq; animent᷑ ad uitã. Cum

Nuptiarũ fœdera aq̃ & igni ſanciuntur.

enim constet omne animal ex anima & corpore: materia corporis in humore est: animæ in calore. Quod ex auiũ fœtibus datur scire, quos crassi humoris plenos nisi opifex calor fouerit, nec humor potest corporare: nec corpus animare. Exulibus quoq; ignis & aqua interdici solebat, adhuc enim uidebatur nefas: quis malos tamen homines supplicio capitis afficere. Interdicto igitur usu earum rerum quibus uita constat hominum pind e habebatur, ac si esset: qui eam sententiã exceperat morte mulctatus. Adeo ista duo elemẽta prima sunt habita: ut nec ortũ hominis, nec sine his uitam crediderint posse constare. Hoꝝ alterum nobis commune est cum cæteris animantibus: alterum soli homini datum. Nos enim quoniam cœleste atq; immortale animal sumus, igne utimur: qui nobis in argumentum immortalitatis datus est: quoniam ignis e cœlo est, cuius natura, quia mobilis est, & sursum nititur, uitæ continet rõnem. Cætera uero animalia quoniam tota sunt mortalia: tantummodo aqua utuntur: quod est elementum corporale atq; terrenum. Cuius natura quia mobilis est ac deorsum urgens: figuram mortis ostẽdit. Ideo pecudes: neq; in cœlũ suspiciunt: neq; religiones sentiunt, quoniam ab his usus ignis alienus est. Vnde autem uel quomodo Deus hæc duo principalia, ignem & aquam uel accenderit, uel eliquauerit: solus scire potest qui fecit.

Exulibus aquã & ignis interdicebatur.

Aquã & igni interdicere quid.

¶ Quomodo creato mundo facta animalia propter homines sunt: & tandem homo ipse: Et quid sit quod poetæ finxerunt Deucalionem homines reparasse, & quod Aristoteles falso putauit mundum esse æternum, & quæ sunt tres parcæ. Cap. XI.

Consumato igitur mũdo, aĩalia uarii generis dissimilibus formis, & magna, & minora ut fierẽt imperauit. Et facta sunt bina, idest diuersi sexus singula, ex quoꝝ fœtibus & aer: & terra, & maria completa sunt. Deditq; his hoĩbus generatim Deus alimenta de terra, ut usui hominibus eẽ possent. Alia nimirum ad cibos, alia uero ad uestimentum. Quæ autem magnarũ sunt uirium, ut in excolenda terra iuuarent, unde dicta sunt iumenta. Ita rebus omnibus mirabili descriptiõe compositis regnum sibi æternum parare cõstituit, & innumerabiles aĩas procreare, quibus immortalitatem daret. Tum fecit ipse sibi simulacrum sensibile atq; intelligens. i. ad imaginis suæ formam, qua nihil potest esse perfectius. Hominẽ figurauit ex limo terræ: unde hõ nuncupatus est: quod sit factus ex humo. Deniq; Plato humanã formã theoidem eẽ ait. Et Sibylla quæ dicit. εἰκὼν ἔστ' ἄτρωπος ἐμὰ λόγον ὀρθὸν ἔχοισα. i. imago est hõ mea, rationẽ rectã habens. De hac hominis fictione poetæ quoq; quãuis corrupte, tamen non aliter tradiderunt. Nanq; hominem de luto a Prometheo factum esse dixerunt. Res eos nõ fefellit, sed nomẽ artificis. Nullas enim literas ueritatis attigerant sed quæ prophetarum uaticinio tradita in sacrario Dei continebant ea de fabulis & obscura opiniõe collecta & deprauata, ut ueritas a uulgo solet uariis sermonibus dissipata corrumpi, nullo non addente aliquid ad id quod audierant: carminibus suis cõpræhẽderunt. Et hoc quidem inepte, quod tam mirabile, tamq; diuinum opificium hoi dederunt. Quid enim opus fuit hoĩem de luto fingi, cũ posset eadẽ rõne generari, quã ipse Prometheus

Iumenta quæ & unde.

Hõ unde.

Prometheus hominem finxit ex luto.

ex Iapeto

ex Iapeto natus est? qui si fuit homo, generare hominem potuit, facere non potuit. De diis autem illum non fuisse pœna eius in caucaso monte declarat. Sed nec patrem ipsius Iampetum patruumq; Titana quisq̃ deos nuncupauit, q̃a regni sublimitas penes Saturnum solum fuerit, per quam diuinos honores cum omnibus suis posteris consecutus est, multis argumentis hoc figmentum poetarũ coargui potest. Factum esse diluuium ad perdẽdam tollendamq; ex orbe terræ malitiam constat inter omnes. Idem enim & philosophi, poetæ, scriptoresq; re℞ antiquarum loquuntur, in eoq; maxime cum prophetarum sermone consentiunt. Si ergo cataclysmus a deo ideo factus est, ut malitia quæ per nimiam multitudinem increuerat perderet, quomodo fictor hominis Promætheus fuit? cuius filium Deucalionem iidem ipsi ob iustitiam solum esse dicunt seruatum? quomodo unus gradus, & una progenies orbem terræ tam celeriter potuit hominibus implere? Sed uidelicet hoc quoq; sic corruperunt, ut illud superius cũ ignorarent in quo tẽpore cataclysmus sit factus in terra: & quis ob iustitiam meruerit genere humano pereunte saluari, & quomodo, aut cum quibus seruatus sit, quæ oĩa prophetice literæ docent. Apparet ergo falsum esse qđ de opificio Promæthei narrant. Verum quia poetas dixeram non oĩno mentiri solere: sed figuris inuoluere & obscurare quæ dicant, non dico esse mẽtitos, sed primum omniũ Promætheum simulacrum hominis formasse de pingui & molli luto. Ab eoq; natam primo artem, & statuas & simulacra fingendi. Si quidem Iouis temporibus fuit, quibus primum templa constitui, & noui Deorum cultus esse cœperũt, sic ueritas fucata mendacio est, & illud quod a Deo factum ferrebatur, homini qui opus diuinum imitatus est, ẽt cœpit ascribi. Cæterum fictio ueri ac uiui hominis e limo Dei est. Quod Hermes quoq; tradit: qui non tantum hominem ad imaginem Dei factum esse dixit a Deo, sed etiam illud explanare tẽptauit, q̃ subtili ratione singula quæq; in corpore hominis membra formauerit, cũ eorum nihil sit quod non tantundem ad usus necessitatem, quantum ad pulchritudinem ualeat. Id uero etiam stoici cum de prouidentia disserunt facere conantur, & secutus eos Cicero pluribus quidem locis. Sed tamen materiam tam copiosam, & uberẽ strictim contigit, quam ego nunc iccirco prætereo, quia nuper proprium de ea re librum ad Demetrianum auditorẽ meũ scripsi. Illud hoc loco p̃terire nõ possum q; errantes philosophi quidã aiunt homines, cæteraq; animalia sine ullo artifice orta esse de terra, unde illud Virgilianum est.

Terrea progenies duris caput extulit aruis.

Et hi maxĩe fuerũt in ea sñia, q esse p̃uidentiã negãt. Nã stoici aĩantiũ fabricã diuinæ sollertiæ tribuũt, Aristoteles aũt labore se ac molestia liberauit dicens semp mundũ fuisse. Itaq; & humanũ gẽus & cætera quæ in eo sunt initiũ nõ hr̃e, sed fuisse semp ac semp fore. Sed cũ uideamus singula quæq; aĩalia, q̃ añ nõ fuerãt incipere eẽ & eẽ desinere, necesse ẽ totũ genus aliq̃n eẽ cœpisse, & aliq̃n desiturũ esse q̃a cœpit. Oĩa.n. tribus tp̃ibus cõtineri necesse ẽ, præterito, p̃nti, futuro. Præteriti est origo, præsentis substãtia, futuri dissolutio. Quæ oĩa in singulis hoibus apparent, & icipimus.n. cũ nascimur: & sumus cũ uiuimus & desinimus cũ interimus.

Diluuium cur factũ.

Terrã nõ esse deam.

Promætheus plastes omniũ primus.

Plastes olim primo qui.

Lactãtii liber d hoĩs opificio.

Ver. locus

Modus anætemus.

Tempora cur tria.

Ad usum Bibliotheca D. Luci[illegible] Ereinis minimorum

Parcæ tres & cur.

Vnde etiam tres parcas esse uoluerunt:unam quæ uitam hominibus ordiatur,alteram quæ contexat,tertiam quæ rumpat ac finiat.In toto autem genere hominũ quia solum præsens tempus apparet:ex eo tamen & præteritum,id est origo colligitur:& futurum id est dissolutio.Nam quoniam est,apparet aliquãdo cœpisse. Esse enim nulla res sine exordio potest:& quia cœpit,apparet quãdoq; desitura. Nec enim potest id totũ esse immortale quod ex mortalibus constat. Nam sicut uniuersi per singulos interimus,fieri potest ut aliquo casu omnes simul uel sterilitate terrarum,quæ accidere,uel particulatim solet:uel pestilentia ubiq; diffusa, quæ singulas urbes atq; regiones plerũq; populatur: uel incendio in orbẽ misso: quale iam fuisse sub Phæthonte dicitur: uel diluuio aquarum quale sub Deucalione traditur:cum præter unum hominem genus omne deletum est. Quod diluuium si casu accidit profecto potuit accidere,ut & unus ille,qui superfuit interiret.Si autem diuinæ prouidentiæ nutu,quod negari non potest:ad reparandos homines reseruatus est:apparet in Dei potestate esse:uel uitam uel interitum generis humani.Quod si uult potest occidere in totum,quia per partes occidit: apparet aliquando esse ortum:& ut fragilitas initium:sic declarat et terminũ.Quæ si uera sunt non potuit defendere Aristoteles:quo minus habuerit & mundus ipse principium. Quod si Aristoteli Plato & Epicurus extorquent: & Platoni & Aristoteli qui semper fore mundum putauerunt, licet sint eloquentes, ingratis tamen idem Epicurus eripiet: quia sequitur ut habeat & finem. Sed hæc in ultimo libro pluribus.Nunc ad hominis originem recurramus.

Phætõtis incendium

¶ Quod nõ de terra,uel spõte nata sunt animalia,sed dispositione diuina:cuius fecisset Deus nos conscios si scire expediret. Cap. XII.

Aialia spõte ex terra esse nata Lucretii locus.

Aiunt certis cõuersionibus cœli, & astrorum motib9 maturitatem quandã extitisse aialium serendorum. Itaq; terram nouam sæmen genitale retinentem,folliculos ex se quosdam in uterorũ similitudinem protulisse,de quibus Lucretius.Crescebãt uteri terrã radicibus apti.Eosq; cum maturassent,natura cogẽte ruptos aialia tenera profudisse.Deinde terram ipsam humore quodam,qui esset lacti similis exuberasse,eoq; alimento animantes esse nutritos.Quõ autem uim frigoris aut caloris ferre,aut uitare potuerũt,aut omnino nasci,cum sol exureret,frigus astringeret?Non erant,inquiunt,in principio mundi hyems,& æstas:sed ꝑpetua temperies,& uer æquabile.Cur ergo nihil horum fieri ẽt nunc uidemus: quia semel fieri necessariũ fuit,ut aialia nascerentur. Postq̃ uero esse cœperunt,cõcessa his facultate generandi, & terra parere desit, & temporis conditio mutata est.O q̃ facile est mendacia redarguere.Primum ꝙ nihil potest esse in hoc mundo,quod non sic permaneat ut cœpit.Nec enim sol,& luna,& astra tunc non erant:aut cũ essent,meatus non habebant:aut non diuina moderatio,quæ cursus eorum temperat,& gubernat:cum ipsis simul cœperit. Deindeq; si ita sit ut dicunt)prouidentiam esse necesse est:& in idipm incidunt,quod maxime fugiunt. Nondum enim natis animalibus aliquis utiq; prouidit,ut nascerentur:ne orbis terræ deser-

tus atq;

rus atq; incultus horreret. Vt autem de terra sine officio parētum nasci possent: necesse est magna ratione esse prouisum. Deinde ut humor ille concretus de terra in uarias imagines corporum fingeretur. Item ut e folliculis, quibus tegebantur accepta uidendi sentiendiq; ratione: tanquā ex aluo matrum profunderent: mira inexplicabilisq; prouisio est. Sed putemus id quoq; casu accidisse: illa certe quæ sequuntur fortuita esse non possunt, ut terra continuo lacte manaret: ut aeris temperies esset æqualis. Quæ si constat icirco esse facta, ut animalia recēter edita uel haberent alimentum: uel non haberent periculum: necesse est, ut aliquis diuina nescio qua ratione prouiderit. Quis autem potest prouidere nisi Deus? Videamus tamen an id ipsum, quod dictāt fieri potuerit: ut homines nascerent e terra si consideret aliquis quādiu & quibus modis educetur infans: intelliget profecto non potuisse terrigenas illos pueros sine ullo educatore nutriri. Fuit enim necesse q̄ pluribus mensibus iacere proiectos: donec confirmatis neruis mouere se, locumq; mutare possent: quod uix intra unius anni spacium fieri potest. Iam uide utrum ne infans eodē modo & eodē loco, quo est effusus iacere per multos menses ualuerit. An non humore illo terræ, quod alimenti gratia ministrabat, & sui corporis purgamentis in unum mixtis obrutus corruptusq; moreretur. Itaq; nullo modo fieri potest quin ab aliquo fuerit educatus nisi forte animalia omnia non tenera nata sunt: sed excreta, quod ut dicerent nunquā uenit illis in mentem. Omnis ergo illa ratio impossibilis & uana est: si tamē ratio dici potest, qua id agitur ut nulla sit ratio. Qui enim dicit omnia sua sponte esse nata: nihilq; diuinæ prouidentiæ tribuit: hic profecto rationem non asserit, sed euertit. Quod si neq; quicq̄ sine ratione, neq; nasci potest: apparet diuinam esse prouidētiam: cuius est proprium, quod dicitur ratio. Deus igitur rerum omniū machinator fecit hominem: quod Cicero quāuis expers cœlestium literaꝝ, uidit tamē: q libro de legibus primo: hoc idem tradidit q̄ ꝓphetæ, cuius uerba subieci. Hoc animal prouidū, sagax, multiplex, acutū, memor, plenum rationis & consilii, quē uocamus hominem: præclara quadam conditione generatum esse a summo deo, solum. Est enim ex tot animantium generibus atq; naturis particeps rationis & cogitationis: cum cætera sint omnia expertia. Vides ne hominem quanuis longe a ueritatis notitia remotum: tñ quoniam imaginem sapientiæ tuebatur, intellexisse non nisi a Deo hominem potuisse generari? Sed tamen diuinis opus est testimoniis ne minus humana sufficiant. Sibylla hominem Dei opus esse testatur.

ὃσ μόνος ἐστὶ θεὸς κτίστης ἀκράτητος ὑπάρχων
αὐτὸς δ' ἐστήριξε τύπον μορφῆς μερόπων τε
αὐτὸς ἔμιξε φύσιν πάντων γενετῆς βιότοιο.

i. q solus est Deus creator liber existēs. Ipse autem statuit figurā formę hominum. Ipse miscuit naturam omnium in generatione uitæ. Eadem tamen sanctæ literæ continent. Deus ergo ueri patris officio functus est. Ipse corpus effinxit, ipse animam, qua spiramus infudit. Illius est totum: quicquid sumus. Quomodo id fecerit, si nos oporteret scire, docuisset: sicut docuit cætera, quæ cognitionem nobis & pristini erroris & ueri luminis attulerunt.

Hō sponte nat⁹ e terra

Hō generat⁹ a summo deo.

Quare duo sexus mundi minoris, idest hominis: & quid sit mors eius prima: quid secunda: & de primorum parentum culpa & pœna. Cap. XIII.

Vm ergo marem ad similitudinem suam primum finxisset: tum
etiam fœminam configurauit ad ipsius hominis effigiem: ut duo
inter se pmixti sexus: ꝓpagare sobolē possent: & oēm terrā mul
titudine opplere. In ipsius āt hominis fictiōe illarum duarum ma-
teriarum: quas inter se diximus esse contrarias: ignis & aqua con
clusit, perfecitq; rationem. Ficto enim corpore spirauit ei animam de uitali fonte
spiritus sui: qui est perennis: ut ipsius mundi ex contrariis constantis elementis
similitudinem gereret. Constat enim ex anima & corpore .i. quasi e cœlo & terra:
qñquidem anima qua uiuimus uelut e cœlo oritur a Deo: corpus e terra: cuius e
Empedocles phs & poeta. limo diximus esse formatum: Empedocles quem nescias utrum ne inter poetas
an inter philosophos numeres: q de rerꝫ natura uersibus scripsit: ut apud Ro-
Lucretius phs & poeta. manos Lucretius: & Varro quatuor elementa constituit .i. ignem: aerem: aquam
& terram: fortasse Trismegistum secutus: q nostra corpora ex his quattuor ele-
Elementa quot & q̃. mentis constituta esse dixit a Deo. Habere namq; in se aliqd ignis: aliquid aeris:
aliquid aquæ: aliquid terræ: & ignem esse: neq; aerem: neq; aquā: neq; terrā quæ
quidem falsa nō sunt. Nam terræ ratio in carne est: humoris in sanguine, aeris in
spiritu: ignis in calore uitali. Sed neq; sanguis a corpore secerni potest: sicut hu-
mor a terra: neq; calor uitalis a spiritu: sicut ignis ab aere: a Deo rerum omnium
duo sola reperiūtur elemēta, quorum omnis ratio in nostri corporis fictione con
clusa est. Ex rebus igitur diuersis ac repugnantibus hō factus est: sicut ipse mun
dus: ex luce ac tenebris: ex uita & morte: quæ duo inter se pugnare in hoīe præce
pit: ut si aīa supauerit quæ ex Deo orit, sit immortalis, & in ppetua luce verset. Si
aūt corpus uicerit aīam, ditiōiq; subiecerit, sit in tenebris sempiternis & i morte.
Cuius nō ea uis est, ut iniustas aīas extiguat oīno, sed ut pūiat i æternū. Eā pœnā
secundā mortē noīamus: q̃ est & ipsa ppetua sicut & imortalitas. Primā sic diffi-
Mors quotuplex & quid. nimus. Mors ē naturæ aīantiū dissolutio, uel ita. Mors est corpis aīæq; seductio.
Secūda uero sic. Mors est æterni doloris perpessio, uel ita. Mors est aīarꝫ ꝑ meri
tis ad æterna supplicia damnatio. Hæc mutas pecudes non atingit: quarum aīæ
nō ex Deo constantes: sed ex cōi aere morte soluūtur. In hac igit societate cœli
atq; terræ: quorꝫ effigies in hoīe expræssa est: supiorē ptē tenēt ea, quæ sunt Dei:
Anima .s. quæ dominiū corporis habet. Inferiorem aūt ea: quæ sunt diaboli. Cor-
pus utiq;, quod quia terrenum est: animæ debet esse subiectum: sicut terra cœlo.
Est enim terra quasi uasculum: quo tanquam domicilio temporali spiritus cœle
Sallustius homo neq̃ stis utatur: utriusq; officia sunt: ut hoc quod est ex cœlo: & Deo imperet: illud
uero, quod terra est, diabolo seruiat. Quod quidem non fugit hominem, ne-
quàm Sallustium: qui ait: Sed omnis nostra uis in animo, & corpore sita est: ani-
mi imperio: corpis seruitio magis utimur. Recte si ita uixisset ut locutus est. Ser
uiuit enim fœdissimis uoluptatibus. suamq; ipse sententiam uitæ prauitate dis-
soluit. Quod si anima ignis ē (ut ostēdimus) i cœlū debet eniti sicuti ignis, ne
extinguat: hoc est ad immortalitatē, quæ in cœlo est. Et sicut ardere ac uiuere
non

nō poteſt ignis: niſi aliqua pingui materia teneatur: in qua habeat alimētum ſic animæ materia, & cibus eſt ſola iuſtitia: qua tenetur ad uitā. Poſt hæc Deus hominem qua expoſui ratione generatum poſuit in paradiſo: ideſt in horto fœcundiſſimo & amœniſſimo: quem in partibus orientis omni genere ligni arborumq; cōſeruit: ut ex earum uariis fructibus aleretur: experſq; omnium laborum Deo patri ſumma deuotione ſeruiret. Tum dedit ei certa mādata: quæ ſi obſeruaſſet: immortalis maneret: ſi tranſcendiſſet: morte afficeretur. Id autem præceptum fuit, ut ex arbore una, quæ fuit in medio paradiſi: nō guſtaret, in qua poſuerat intelligentiā boni & mali. Tum criminator ille inuidens opibus Dei: omnes fallacias & calliditates ſuas ad decipiendum hominē intēdit: ut ei adimeret immortalitatem. Et primo mulierem dolo illexit, ut uetitum cibum ſumeret: & per eam ipſi quoq; homini perſuaſit: ut tranſcenderet Dei legem. Percepta igitur ſcientia boni & mali, pudere eum nuditati ſuæ cœpit: abſconditq; ſe a facie Dei quod antea non ſolebat. Tum Deus eiecit hominem de paradiſo ſententia in peccatores lata, ut uictum ſibi labore conquirerent: ipſumq; paradiſum igni circunuallauit: ne homo poſſet accedere: donec ſummum iudicium faciat in terra: & iuſtos uiros cultores ſuos in eundem locum reuocet morte ſublata. Sicut ſacræ literæ docēt, & Sibylla erythræa cum dicit. Paradiſus quid. Hō cur eiectus e paradiſo.

οἱ δὲ θεὸν τιμῶντες ἀληθινὸν ἀέναόν τε
ζωὴν κληρονομοῦσι τὸν αἰῶνος χρόνον αὐτοὶ
οἰκοῦντες παραδείσου ὁμοίως ἐριθηλέα κῆπον. ideſt, qui autem Deum honorant uerū, ſempiternam utiq; uitam hæreditario iure poſſidēt: ſæculi tempus ipſi habitantes ad paradiſum ſimiliter florentiſſimum hortum. Verum quoniam hæc extrema ſunt, tota in extrema operis huius parte tractabimus. Nunc ea, quæ prima ſunt, explicemus. Mors itaq; ſecuta eſt hominem ſecundum Dei ſententiā: quod etiam Sibylla in carmine ſuo docet dicens.

ἄνθρωπον πεπλασμένον παλάμαις ἐνὶ αὐταῖς ὃν καὶ πλάνησεν ὄφις δολίως ἐπὶ μοῖραν ἀπελθεῖν τοῦ θανάτου γνῶσίν τε λαβεῖν ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ. id eſt hominem factum Dei manibus: quem etiam ſeduxit ſerpens doloſe ad fatum aſcendere mortis: notionemq; acciperere boni & mali: uel ſic: hominem plaſmatum Dei ipſius palmis, quem dolis fefellit ſerpens, ut uim mortis incurreret: & ſcientiam acciperet boni & mali. Sic facta hominis uita eſt temporalis. Sed tamen longa: quæ in mille annos propagaretur: quod diuinis literis proditum, & per omnem ſcientiam publicatum: cum Varro non ignoraret, argumentari nixus eſt, cur paterētur antiqui mille annos uixitaſſe. Ait enim apud ægyptios pro annis menſes haberi, ut non ſolis per duodecim ſigna circuitus faciat annum, ſed lunam: quæ orbem illum ſigniferum .xxx. dierum ſpacio illuſtrat: quod argumentum perſpicue falſum eſt. Nemo enim tunc milleſimum annum tranſgreſſus eſt. Nunc uero qui ad centeſimum perueniunt, quod fit ſæpiſſime, mille certe ac ducentis menſibus uiuunt. Et authores idonei tradunt ad centū .xx. annos peruenire ſolere. Sed quia ignorabat Varro, cur aut quando uita hominis eſſet diminuta: ipſe diminuit cū ſciret mille & quadringentis menſibus poſſe uiuere hominem. Hoīum uita longiſſima. caute

¶ Quod nõ Liber pater fuit inuẽtor uini: sed Noe post diluuiũ. Et q̃ fuerit origo gentiũ: & q primi habuerint sniam astrorũ, & ignorãtiã dei. Cap. XIIII.

Eus autẽ postea, cũ uideret orbẽ terræ malitia & sceleribus opple- tum: statuit humanũ genus diluuio pdere, sed tamẽ ad multitudi- nem reparandã delegit unũ: quod corruptis oĩbus singulare iusti tiæ superarat exemplũ. Hic cũ sexcentorũ esset annorũ: fabricauit arcam, sicut præceperat ei Deus, in qua ipse cũ coniuge ac tribus filiis totidẽq; nuribus seruatus ẽ, cũ aqua uoniuersos montes altimos operuisset. Deinde orbe siccato: execratus iniustitiam prioris seculi Deus: ne rursus lõgitu- do uitæ causa esset excogitandorum malorum: paulatim per singulas progenies diminuit hoĩs ætatem. Atq; in centum &.xx. annis metam collocauit, quam trans- gredi non liceret. Ille uero cũ egressus esset ex arca, ut sanctæ literæ docent, terrã studiose coluit, atq; uineã sua manu seuit. Vnde arguunt, qui authorẽ uini Libe rum putant. Ille. n. non modo Liberũ: sed etiã Saturnũ atq; uranum multis ante- cessit ætatib9: qua ex uinea, cũ primũ fructũ cœpisset: lætus factus bibit usq; ad ebrietatẽ, iacuitq; nudus. Quod cum uidisset unus ex filiis, cui nomen fuit Chã nõ texit patris nuditatẽ, sed egressus etiam fratribus indicauit. At illi sumpto pal- lio intrauerunt auersis uultibus: patremq; texerunt. Quæ cum facta recognouis- set pater, abdicauit atq; expulit filium. At ille profugus in eius terræ parte conse- dit, quæ nunc Arabia nominat. Eaq; terra de nomine suo Chanaam dicta est: & posteri eius Chananæi. Hæc fuit prima gens, quæ Deũ ignorauit, quoniam prin ceps eius & conditor cultũ Dei a patre nõ accepit maledictus ab eo. Itaq; igno- rantiam diuinitatis minoribus suis reliquit: Ab hac gente proximi quique populi multitudine increscente fluxerunt. Ipsius autem patris posteri hebræi dicti, pe- nes quos religio Dei resedit, sed & ab his postea multiplicato in imensum nume- ro: cũ eos angustiæ locorum suorũ capere non possent, tum adolescẽtes, uel missi a parentibus, uel sua spõte, cum rerum penuria cõgeret: pfugi ad quęrẽdas sibi nouas sedes, huc atq; illuc dispersi, oẽs insulas & orbem totũ replerũt: & a stirpe sanctæ radicis auulsi, nouos sibi mores, ac instituta pro arbitrio condiderũt. Sed omnium primi, qui Ægyptum occupauerũt, cœlestia suscipere atq; adorare cœ- perũt. Et quia neq; domiciliis tegebant, propter aeris qualitatẽ: nec nullis in ea regione nubibus subtexit cœlum: cursus siderum & defectus notauerunt, dũ ea sæpe uenerantes curiosius atq; liberius intuerẽtur. Postea deĩde portẽtificas ani- malium figuras, quas colerent, commenti sunt quibusdã pdigiis inducti. Quo- rum mox authores aperiemus. Cæteri autem qui per terram dispersi fuerũt ad- mirantes elementa mundi: cœlum, solem, terram, mare, sine ullis imaginibus ac templis uenerabantur: Et his sacrificia in aperto celebrabant, donec processu tẽ porum potentissimis regibus templa & simulacra fecerunt. Eaq; uictimis & odo ribus colere instituerunt, sic aberrantes a noticia Dei gentes esse cœperunt. Errãt igitur, qui Deorum cultus ab exordio rerum fuisse contendunt, & priorem esse gentilitatem, q̃ Dei religionem: quam putant posterius inuentam, quia fontem atq; originem ueritatis ignorant. Nunc ad principium mundi reuertamur.

Diluuium Noe.

Vini inuẽ- tor.

Arabia. Chananæi qui.

Astrologi omnium primi.

¶ De

¶ De inquinatione angellorum, & duobus generibus dæmonū: qui se persuaserunt ut Deos coli: quos etiam familiares plurimi habuerūt: ut Socrates. Cap. XV.

Vm ergo numerus hominū cœpisset increscere: prouidēs Deus ne fraudibus suis diabolus, cui ab initio terræ dederat potestatē: uel corrumperet, uel disperderet homines, quos in exordio fecerat, misit angelos ad tutelam cultumq; generis humani. Q uibus præcepit ante omnia, ne terræ contagione maculati substantiæ cœlestis amitterent dignitatem: scilicet id eos facere prohibuit: quod sciebat esse facturos: ut ueniam sperare nō possent. Itaq; illos cum hominibus commorantes: dominator ille terræ fallacissimus: consuetudine ipsa paulatim ad uitia pellexit. Et mulierum congressibus inquinauit: Tum in cœlum ob peccata, quibus se immerserant non recepti, ceciderunt in terram, sic eos diabolus ex angelis Dei suos fecit satellites, ac ministros. Q ui autem sunt ex his procreati: quia neq; angeli neq; homines fuerunt, sed mediam quandam naturam gerentes: nō sunt ad inferos recepti: sicut in cœlum parentes eorum. Ita duo genera dæmonum facta sunt: unum cœleste, alterum terrenum. Hi sunt immūdi spiritus malorum quæ geruntur authores. quorum Idem diabolus est princeps. V nde trismegistus illum dæmonarchen uocat. Dæmonas autem grammatici dictos aiūt: quasi δαίμονας. idest peritos ac rerum scios. Hos autem putāt Deos esse: sciūt illi quidem futura multa, sed non omnia: quippe quibus penitus cōsilium Dei scire non licet. Et ideo solent responsa in ambiguos exitus temperare. Eos poetæ & sciunt esse Dæmonas & loquuntur. Hesiodus ita tradit

Angeli mulierum cōgressib⁹ inquinati.

Dæmonū duo gña.

Dæmones unde.

τοὶ μὲν δαίμονές εἰσι διὸς μεγάλου διὰ βουλάς

ἐσθλοὶ ἐπιχθόνιοι φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων. id est hi quidem dæmones sunt Iouis magni propter uoluntatem boni terrestres custodes mortaliū hominum. Q uod iccirco dictum, est quoniam custodes eos humāo generi Deus miserat, sed ipsi cū sint perditores hoīum, custodes tamen se uocari uolunt: ut ipsi colantur, & Deus non colatur. Philosophi quoq; de his dixerunt. Nam plato etiam naturas eorum in symposio exprimere cōatus est. Et Socrates eē circa se assiduum Dæmona loquebatur, qui puero sibi adhæsisset, cuius arbitrio & nutu sua uita regeretur. Magorum quoq; ars omnis ac potentia horum aspirationibus constat, a quibus inuocati uisus hominum præstigiis obcæcantibus fallunt, ut non uideāt ea, quæ sunt, & uidere se putent illa: quæ nō sunt. Hi ut dico spiritus contaminati, ac perditi per omnem terram uagātur: & solatiū perditionis suæ perdendis hominibus operātur. Itaq; oīa insidiis: fraudibus: erroribus complent. Adhærēt.n. singulis hoibus, & oēs hostiatim domos occupant, ac sibi geniorum nomen assumunt: sic enim latino sermone Dæmonas interpretantur. Hos in suis penetralibus consecrāt. His cottidie merum profundūt, & scientes Dæmonas uenerātur: q̄si terrestres Deos & q̄si depulsores malorum, quæ ipsi faciūt & irrogāt. Q ui quoniā sunt spūs tenues & incōprehensibiles insinuāt se corpibus hominū, & occulte in uisceribus operti, ualitudinē uitiāt, morbos citant, somniis aīos terrent: mētes furoribus quatiūt, ut homines his malis cogant ad eorum auxilia decurrere.

Socratis Dæmoniū

Genii qui.

¶ Quod hi prodesse putantur: cum nocere desinũt: nec possunt aliqd in eos, q in fide solidati sunt: sed sanctis subiecti: eis tãq̃ serui obediũt. Cap. XVI.

QVarum omnium fallaciarum ratio expertibus ueritatis obscura est. Prodesse enim eos putant; cum nocere desinunt, qui nihil aliud possunt q̃ nocere. Dicat fortasse aliquis colendos esse ergo ne noceant, siquidem possunt nocere. Nocerent illi quidem, sed his a quibus timentur, quos manus Dei potẽs & excelsa non ꝓtegit, qui profani sunt a sacramento ueritatis. Iustos autem idest cultores Dei metuũt: cuius nomine adiurati de corporibus excedunt: quorum uerbis, tanq̃ flagris uerberati, non modo Dæmonas se esse confitentur: sed etiam nomina sua edunt: illa quæ in templis odorantur: & quod plærunq; coram cultoribus suis faciunt: non, utiq; in opprobrium religionis: sed honoris sui: quia nec Deo, per quem adiu-
Dæmones a xpianis eiciuntur. rantur: nec iustis, quorum uoce torquentur: mentiri possunt. Itaq; maximis sæpe ululatibus editis: uerberari se & ardere, & iam iamq; exire proclamant. Tantum habet Dei cognitio, ac iustitia potestatis. Cui ergo nocere possunt: nisi his, quos hñt in sua ptãte? Deniq; affirmat eos Hermes: qui cognouerint Deũ, non tantum ab icursionibus Dæmonum tutos esse: uerum etiam ne fato quidem teneri. μία inquit: φυλακὴ εὐσέβεια. εὐσεβοῦς γὰρ ἀνθρώπους οὔ δαίμων κακὸς οὔτε εἱ-
Pietas hoi tutũ psidiũ μαρμένη κρατεῖ. θεὸς γὰρ ῥύεται τὸν εὐσεβῆ ἐκ παντὸς κακοῦ. τὸ γὰρ ἓν καὶ μόνον ἐν ἀνθρώποις ἐστὶν ἀγαθὸν εὐσέβεια. idest una inquit custodia pietas. Pium enim hominem: nec Dæmon malus: nec fatum tenet. Nam Deus liberat pium ab omni malo: q; enim
Pietas qd. unum: & solum in hominibus bonum est pietas. Quid autem εὐσέβεια: idest pietas alio loco his uersibus testatur dicens. ἡ γὰρ εὐσέβεια γνῶσις ἐστὶ τοῦ θεοῦ: id est pietas enim notio est Dei. Asclepius auditor eius: eandem sententiam latius, explicauit in illo sermone profecto, quem scripsit ad regem. Vterq; uero Dæmonas esse affirmat inimicos & uexatores hominum: quos ideo Trismegistus, ἀγγέλους πονηρούς: idest angelos malignos appellat: adeo non ignorat ex cœlestibus deprauatos terrenos esse cœpisse.

¶ Quod hi astrologiam, aruspicinam & omnes artes reprobas inuenerunt: & persuaserunt cultum idolorum per miracula: & uarias fallaciarum tendiculas. Cap. XVII.

EOrum inuenta sunt astrologia: & aruspicina & augurario: & ipsa quæ dicuntur oracula: & necromantia: & ars magica & quicquid præter ea malorum exercent homines uel palam, uel occulte: quæ omnia p se falsa sunt, ut Sibylla erythræa testatur ἐπεὶ πλάνη πάντα τάδ' ἐστὶν ἅπερ ἄφρονες ἄνδρες ἐρευνῶσι κατὰ ἦμαρ .i. quia error hæc oĩa sunt, q̃ stulti hoies scrutant̃ cottidie. Sed idẽ ipsi authores p̃sentia sua faciũt, ut uera eẽ credant̃. Ita hoium credulitatẽ mentita diuinitate deludũt, q; illis uerũ aperire nõ expedit. Hi sunt qui imagines & simulacra fingere docuerunt, qui ut & hominũ mentes a cultu ueri Dei auerterẽt, & fictos mortuorũ regũ uultus & ornatos: exquisita pulchritudine statui consecrariq; fecerũt, & illorum

sibi

sibi nomina quasi personas aliquas induerunt. Sed eos magi, & hi quos uere maleficos uulgus appellat: cum artes suas execrabiles exercent: ueris suis nominibus cient illis cœlestibus: q̃ in litteris sanctis leguntur. Hi porro incæsti ac uagi spiritus: ut turbent omnia: & errores humanis pectoribus infundāt: ferunt ac miscent falsa cum ueris. Ipsi.n. cœlestes multos finxerūt esse, & unū regem omniū Iouem: eo q; multi sunt spiritus angelorum in cœlo, & unus parens ac dominus omnium Deus. Sed ueritatem mentis nominibus inuolutam ex oculis abstulerunt. Nam Deus (ut principio docui) neq; nomine (cum solus sit) eget, neq; angeli cum sint immortales: dici se Deos aut patiuntur, aut uolunt, quorum unū solumq; officium est seruire nutibus Dei, nec omnino quicq̃ nisi iussu eius facere. Sic enim mundum regi a Deo dicimus: ut a rectore prouinciam. Cuius apparitores nemo socios esse in regenda prouincia dixerit: q̃uis illorū ministerio res geratur. Et hi tamen possunt aliquid præter iussa rectoris, per ipsius ignorantiā, quæ ē conditionis humanæ. Ille autem præses mundi, & rector uniuersi, qui scit omnia cuius diuinis oculis nihil septum est: solus habet rerum omnium cum filio suo potestatem: nec est in angelis quicq̃: nisi parendi necessitas. Itaq; nullum sibi honorem tribui uolūt, quorū honor in Deo est. Illi aūt q desciuerūt a Dei ministerio: q̃a sunt ueritatis inimici & præuaricatores, Dei nomen sibi & cultū deorum uendicare conātur: nō q; ullum honorē desiderēt. Quis enim honor pditis est? nec ut Deo noceant, cui noceri non potest: sed ut hominibus, quos nituntur a cultura & noticia ueræ maiestatis auertere: ne immortalitatem adipisci possint, quam ipsi sua nequitia perdiderunt. Offundūt itaq; tenebras, & ueritatē caligine obducūt, ne dominum, ne patrem suum norint, & ut illiciant, facile in templis se occulunt, & sacrificiis omnibus præsto adsunt. Eduntq; sæpe prodigia, quibus obstupefacti homines fidem commodent simulacris diuinitatis ac numinis. Inde est, q; ab augure lapis nouacula incisus est: & q; Iuno ueiensis migrare se Romam uelle respondit: q; Fortuna muliebris periculum denunciauit: q; Claudiæ manum nauis secuta ē, q; in sacrilegos & iuno nudata, & Locrensis Proserpina, & Ceres Milesia uindicauit, & hercules de Appio, & Iuppiter de Atinio, & Minerua de Cæsare. Hinc q; serpens urbem Romam pestilētia liberauit Epidauro accersitus. Nam illuc dæmoniarches ipse in figura sua sine dissimulatione perductus est, siquidem legati ad eam rem missi, dracone secum miræ magnitudinis attulerunt. In oraculis autem uel maxime fallunt: quorum præstigias profani a ueritate intelligere nō possunt. Ideoq; ab illis attribui putant, & imperia, & uictorias, & opes, & euentus prosperos rerum. Deniq; ipsorum nutu sæpe rēpublicā periculis iminentibus liberatam. Quæ pericula & responsis denunciauerunt, & sacrificiis placati auerterunt. Sed omnia ista fallaciæ sunt. Nam cum dispositiones Dei præsentiant, quippe qui ministri eius fuerunt: interponunt se in his rebus, ut quæcunq; a Deo, uel facta sunt uel fuerunt: ipsi potissimum facere, aut fecisse uideantur. Et quoties alicui populo uel urbi secundum Dei statum boni quid impendent, illi se id facturos, uel prodigiis, uel somniis, uel oraculis policentur si sibi templa, si honores, si sacrificia tribuantur. Quibus datis, cum illud

Magorū carmina.

Dæmonū præstigiæ. Accu Nauii cos. Iuno moneta.

acciderit, quod necesse est summam sibi pariunt uenerationem. Hinc templa deuouentur: & nouæ imagines consecrantur: mactantur greges hostiarum. Sed cum hæc facta sunt nihilominus tamen, uita, & salus eorum, qui hæc fecerint, imolantur. Quoties autem pericula impendent, ob aliquam se ineptam & leuem causam profitentur iratos: sicut Iuno Varroni: quod formosum puerum in templo Iouis ad excubias tenendas collocarat, & ob hanc causam Romanum nomen apud Cannas pene deletum est. Quod si Iuno alterum Ganymedem uerebatur: cur iuuentus Romana luit pœnas? Vel si dii tātummodo duces curāt: cæteram multitudinem negligunt. Cur Varro solus euasit, qui hoc fecit. Et paulus, qui nihil meruit occisus est? Videlicet nil tunc Romanis accidit satis Iunonis, iniquæ cum Hannibal duos exercitus populi Romani & astu & uirtute confecit. Nam Iuno audere non poterat, aut Carthaginem defendere: ubi arma eius & currus fuit, aut Romanis nocere, quia progeniem troiano a sanguine duci Audierat: tyrias olim quæ uerteret arces. Sed illorum sunt isti lusus, qui sub nominibus mortuorum delitescentes uiuentibus plagas tendunt, itaque siue illud periculum, quod imminet uitari potest, uideri uolunt id placati auertisse: siue non potest: id agunt, ut propter illorum contemptum accidisse uideatur. Itaque sibi apud homines, qui eos nesciunt, auctoritatem ac timorem pariunt. Hac uersutia & his artibus noticiam ueri, ac singularis Dei apud omnes gentes inueterauerunt. Suis enim uitiis perditi sæuiunt, & crassantur, ut perdant. Iccirco etiam humanas hostias excogitauerunt, ipsi hostes humani generis, ut quam multas deuorarent animas.

Cannensis clades unde. Deum nō irasci. De ira Dei scripturæ se pollicet.

¶ Cur Deus humano generi sic patiatur illudi: & quod tribus de causis uana est eorum religio. Cap. XVIII.

Dicet aliquis, cur ergo Deus hæc fieri patitur? nec tam malis succurrit erroribus? ut mala cū bonis pugnent, ut uitia sint aduersa uirtutibus: ut habeat alios quos puniat, alios quos honoret. Vltimis enim tēporibus statuit de uiuis ac mortuis iudicare, de quo iudicio mihi erit in ultimo libro disputatio. Differt ergo donec ueniat temporum finis, quo effundat iram suam in potestate ac uirtute cœlesti, sicut uatum prædicta priorum terribili monitu horrificant. Nūc autem patitur homines errare, & aduersum se quoque impios eē: ipse iustus & mitis: & patiēs. Nec enim fieri potest: ut non is in quo perfecta sit uirtus: sit etiam perfecta patientia. Vnde quidam putant: ne irasci quidem Deum omnino: quod affectibus, qui sunt perturbationes animi subiectus nō sit: quia fragile est omne aīal, quod afficitur & cōmouetur. Quæ psuasio ueritatē atque religionē funditus tollit. Sed seponatur interim locus hic nobis de ira Dei differēdi: quod & uberior est materia, & opere proprio latius exequēda. Illos ergo neq̄ssimos spiritus quisquis ueneratus fuerit: & secutus: nec cœlo, nec luce potietur: quæ sunt Dei, sed in illis decidet: quæ in distributione rerum attributa esse ipsi malorum principi disputauimus: in tenebras: scilicet & inferos: & in supplicium sempiternum. Docui religiones Deorum triplici ratione uanas esse. Vna quod simulacra ipsa quæ coluntur, effigie sint hominum mortuorum. Est

rum. Est autem peruersum & incongruens, ut simulacrum hominis a simulacro Dei colatur. Colit enim quod est deterius & imbecillius. Tum inexpiabile facinus esse: deserere uiuentem, ut defunctorum monumentis seruias: qui nec uitam, nec lucem dare cuiq̃ possunt: qua ipsi carent. Nec esse alium quenq̃ Deum: præter unum: cuius iudicio, ac potestati omnis anima subiecta sit. Altero q̃ ipsæ imagines sacræ: quibus inanissimi homines seruiunt: omni sensu carent, quoniã terra sint. Quis autem non intelligat nefas esse, rectum animal curuari: ut adoret terram? quæ iccirco pedibus nostris subiecta est: ut calcanda nobis: non adoranda sit: qui sumus ideo excitati: & ex eo statum sublimem præter cæteras animantes accepimus: ut non reuoluamur deorsum: ne hunc cœlestem uultum proiiciamus ad terram. Sed oculos eo dirigamus: quo illos naturæ suæ conditio direxit: nihilq; aliud adoremus; nihil colamus: nisi solum artificis parentisq; nostri unicum numen: qui propterea hominem rigidum figurauit: ut sciamus nos ad superna & cœlestia prouocari. Tertio q̃ spiritus, qui præsunt ipsis religionibus: cõdemnati & abiecti a Deo per terram uolutentur: qui non tantum nihil præstare cultoribus suis possint: quoniam rerum potestas penes unum est. Verum etiam mortiferis eos illecebris & erroribus perdant: quoniam hoc illis cottidianum est opus: tenebras hominibus obducere, ne quæratur ab illis uerus Deus. Non igitur colendi sunt, quia sententiæ Dei subiacent. Est enim piaculum maximum addicere se potestati eorum: quibus si iustitiam sequare potentior esse possis: & eos adiuratione diuini nominis expellere ac fugare. Quod si apparet religiones istas tot modis esse uanas: quibus docui: manifestum est eos, qui uel mortuis supplicant: uel terram uenerantur: uel spiritibus impuris animas suas mancipiant: rationem hominum non tenere: eosq; impietatis, ac sceleris sui supplicia pensuros qui rebelles aduersus parẽtem generis humani Deum: susceptis inexpiabilibus sacris fas omne uiolauerunt.

Hõ cur a Deo rigidus est figuratus.

¶ Quod in cultu simulacrorum nulla potest esse religio: Nam a simulatione id est a fallacia dicta sunt. Cap. XIX.

Vicunq; igitur sacramentum hominis tueri rationemq; naturæ suæ nititur obtinere, ipse se ab humo suscitet, & erecta mẽte oculos suos tendat in cœlum: non sub pedibus quærat Deum, nec a uestigiis suis eruat quod adoret: quia quicquid homini subiacet, infra hominem sit necesse est. Sed quærat in sublimi, quærat in summo, quia nihil potest homine maius esse: nisi quod fuerit supra hominem. Deus autem maior est homine: supra ergo non infra est. Nec in ima potius: sed in summa regione quærendus est. Quare non est dubium: quin religio nulla sit, ubicunq; simulacrum est. Nam si religio ex diuinis rebus est, diuini autem nihil est: nisi in cœlestibus rebus. Carẽt ergo religione simulacra, quia nihil potest esse cœleste in ea re, quę fit ex terra, quod qdẽ de noĩe ipso sapienti apparere potest. Quicquid enim simulatur, id falsum sit necesse est, nec potest unq̃ ueri nomẽ accipere, quod ueritatem fuco & imitatione mentitur. Si autem omnis imitatio nõ tes potissimum seria, sed quasi ludus ac iocus est, nõ religio in simulacris, sed mi-

Simulacra unde.

mus religiones est. Præferendum est igitur uerum omnibus falsis. Calcanda terrena ut cœlestia consequamur. Ita enim res se habent, ut quisq; animam suam, cuius origo de cœlo est, ad inferna & ima prostrauerit eo cadat, quo se ipse deiecerit. Ideoq; oportet rationis ac status sui memorem, nō nisi ad superna niti semper, ac tendere. Quod qui fecerit hic plane sapiens, hic iustus, hic homo, hic cœlo Deoq; dignus iudicabitur: quē suus parens non humilem, nec ad terram more quadrupedum abiectum: sed stantē potius ac rectum sicut eū fecit agnouerit.

¶ Breuis epilogus quo dicit: gentibus superatis sibi a philosophis grauius imminere certamen. Cap. XX.

Eracta est igitur (ni fallor) magna & difficilis suscepti operis portio, & maiestate cœlesti suggerente nobis dicendi facultatem: inueteratos depulimus errores. Nunc uero maior nobis, ac difficilior cum philosophis proposita luctatio est: quorum summa doctrina, & eloquentia quasi moles aliqua mihi oppinatur. Nam ut illic multitudine ac prope consensu omnium gentium premebamur: ita hic authoritate præstantiū omni genere laudis uirorum. Quis autem nesciat plus esse momenti in paucioribus doctis: q̄ in pluribus imperitis? Sed non est desperandum, istos quoq; de sententia Deo, ac ueritate ducibus posse depelli. Nec tam pertinaces fore arbitror: ut clarissimum solem sanis, ac patentibus oculis uidere se negent. Modo illud uerum sit: quod ipsi solent profiteri studio inuestigandæ ueritatis se teneri. Efficiam profecto: ut quæsitam ueritatem diu, & aliquando inuentam esse credant, & humanis ingeniis inueniri non potuisse fateantur.

Opponatur

Docti pauciores pluris q̄ multi imperiti.

¶ L. Cœli Lactātii Firmiani diuinaꝝ institutionū, aduersus gētes Liber terti⁹

¶ De falsa sapientia ad Constantinum imperatorem.

¶ Commendatur in primis ueritas, & omnium præfertur eloquentiæ, & quare eam non sint assecuti philosophi, aperitur: & quare stilo simplici sacra scribantur eloquia: & q̄ philosophis tunc maxime credendum est: cum suam ignorantiam profitentur. Cap. I.

Ellem mihi quoniam ueritas in obscuro latere adhuc existimatur uel errore atq; imperitia uulgi uariis, & ineptis superstitionibus seruientis: uel philosophis prauitate ingenioꝝ turbantibus eam potius q̄ illustrantibus. etsi non qualis in. M. Tullio fuit: quia præcipua & admirabilis fuit: aliquam tamen proximam eloquentiæ contingere facultatem; ut quantum ueritas ui sua propria ualeat, tantum ingenii quoq; uiribus nixa exerceret se aliquando: & discussis conuictisq; tam publicis, q̄ eorum qui sapientes putantur erroribus, humano generi clarissimum lumen inferret. Quod quidem duabus ex causis fieri uellem, uel q̄ magis possent credere homines ornatæ ueritati, qui etiam mendacio credunt: capti orationis ornatu lænocinioq; uerborum, uel certe: ut ipsi philosophi suis armis potissimum;

Ciceron. eloquentia admirabilis

quibus

quibus placere sibi & confidere solent, opprimerentur a nobis. Sed quoniam Deus hanc uoluit rei esse naturam, ut simplex & nuda ueritas esset luculentior: quia satis ornata per se est. Ideoq; ornamentis extrinsecus additis fucata corrumpitur. Mendacium uero specie placet aliena, quia per se corruptum uanescit ac defluit: nisi aliunde ornatu quæsito circunlinitū fuerit, ac politum: æquo animo fero, ingenium mihi mediocre fuisse concessum. Verum ego non eloquentiæ, sed ueritatis fiducia suscepi hoc opus, fortasse maius q̄ possit meis uiribus sustineri: quod tamen etiam si ego defecerim: Deo (cuius est hoc munus) adiuuante, ueritas ipsa complebit. Etenim cum sciam maximos quoq; oratores a causidicis mediocribus sæpe uictos: q; tanta est potentia ueritatis: ut seipsam quamuis in rebus exiguis sua claritate defendat. Cur hanc ego in maxima causa ab ingeniosis quidem illis ac disertis uiris: sed tamen falsa dicentibus oppressum iri putem? ac non illa si minus oratione nostra: quæ de tenui fonte admodum exilis emanat; lumine tamen suo clara, & illustris appareat? Nec si philosophi doctrina literarum mirabiles extiterint: ego etiam illis scientiam ueri cognitionemq; concesserim: quam nemo cogitando, aut disputando assequi potest. Neq; enim nunc reprehendo eorum studium: qui ueritatem scire uoluerunt: quia naturam hominis Deus ueri adipiscendi cupientissimam fecit. Sed id arguo: id reuinco: q; honestam illorum & optimam uoluntatem nō sit secutus effectus: quia neq; qd esset uerum ipsum sciebant: neq; quomodo aut ubi aut qua mente quærendum. Ita dum succurrere humanis erroribus cupiunt. ipsi se in plagas & errores maximos induxerunt. Ad hoc igitur me opus coarguendi philosophiam: susceptæ materiæ ordo ipse deduxit. Nam cum error omnis, aut ex religione falsa oriatur: aut ex sapientia in eo conuincendo necesse utrunq; subuertere. Cum enim sit nobis diuinis literis traditum, cogitationes omnium philosophorum stultas esse, id ipsum re argumentis docendum est: ne quis honesto sapiētiæ nomine inductus, aut inanis eloquentiæ splendore deceptus, humanis malit q̄ diuinis credere: quæ quidem tradita sunt breuiter ac nude. Nec enim decebat aliter, ut cum Deus ad hominem loqueretur, argumentis assereret suas uoces, tanq̄ fides ei non haberetur, sed ut oportuit ē loqutus: quasi rerum omnium maximus iudex, cuius nō est argumentari, sed pronunciare uerum: Ipse ut Deus. Nos autem ad res singulas testimonia diuinæ uocis habeamus profecto monstrabimus, quanto certioribus argumentis possint uera defendi, cum etiam falsa sic defendantur, ut uera soleant uideri: quare non est q; philosophis tantum honoris habeamus, ut eorum eloquentiam pertimescamus. Loqui enim bene potuerunt ut homines eruditi: uere autem loqui nullo modo: quia ueritatem non didicerant ab eo, qui eius potens est. Nec sane magnum aliquid efficiemus: q; illos ignorantiæ redarguemus, quam ipsi fœdissime confitētur in eo solo: quoniam non eis creditur in quo solo credi debuit: conabor ostendere nunquam illos tamen ueridicos fuisse, q̄ cum sententiam de sua ignoratione dixerunt.

Veritas. nuda luculentior.

Hō natura sciendi cupientissimus.

¶ Quod ipso nomine philosophiæ conuincitur, q̄ inanis fuerit gentiliter philosophiantium occupatio.

Cap. II.

Vnc quoniam duobus superioribus libris religionum falsitas demonstrata est, nec non origo ipsa totius erroris exposita: huius libri munus est philosophiam quoq; ostẽdere: q̃ inanis & falsa sit, ut omni errore sublato, ueritas patefacta clarescat. Ordiamur ita q; a communi philosophiæ nomine, ut ipso capite destructo, facilior nobis aditus pateat ad excidendum omne corpus, si tamen potest corpus uocari cuius partes ac membra discordẽt, nec ulla compage inter se cohæreant sed

Phia quid

quasi disiecta, & dissipata palpitare potius q̃ uiuere uideant. Philosophia est (ut nomen indicat) ipsiq; diffiniunt: studium sapientiæ. Vnde igitur probem magis philosophiam non esse sapientiam: q̃ ex ipsius nominis significatiõe? Qui enim sapientiæ studet, utiq; nondum sapit: sed ut sapere possit studet. In cæteris artibus studium q̃d efficiat, & quo tendat, apparet: quas cum discendo aliquis affecutus est, iam non studiosus artifici: sed artifex nominatur. At enim uerecundiæ

Phiæ nomẽ a quo primum

causa studiosos se sapientiæ: non sapientes uocauerũt. Immo uero Pythagoras, qui hoc primus nomen inuenit, cum paulo plus saperet q̃ illi priores, qui se sapiẽtes putauerunt: intellexit nullo humano studio posse ad sapientiam perueniri, Et ideo non oportere in compræhensæ atq; imperfectæ rei perfectum nomẽ imponi. Itaq; cum ab eo quæretur, quem nam se profiteretur. Respondit philosophum, idest quæsitorem sapientiæ. Si ergo philosophia sapientiam quærit, nec ipsa sapientia est: quia necesse est aliud esse quod quærit: aliud quod quærit, nec quæsitio sapientiæ recta est, quia nihil potest inuenire. Ego uero ne studiosos quidem sapientiæ philosophos esse concesserim, quia ullo studio ad sapientiam non peruenitur. Nam si facultas inueniendæ ueritatis huic studio subiaceret, & si eẽt id studium tanq̃ iter ad sapientiam: aliquando esset inuenta. Cum uero tot temporibus: tot ingeniis in eius inquisitione contritis, non sit compræhensa, apparet nullam esse ibi sapientiam. Non ergo sapientiæ student, qui philosophantur, sed ipsi studere se putant, quia illud quod quærunt, ubi aut quale sit nesciunt. Siue ergo sapientiæ student, siue non student: sapientes non sunt: quia nunquam reperiri potest, quod aut non recte quæritur, aut omnino non quæritur.

¶ Ex quibus rebus philosophia constet. Et quis fuerit author academicæ sectæ quæ nihil certe diffinit: solamq; opinionem esse in philosophia gentilium, qui ideo plus audent, quia errores eorum non arguit nisi Deus. Cap. III.

Phia constat sciẽtia & opinatione.

Ideamus tamẽ idipsum possit ne hoc studio reperiri aliquid: an nihil. Duabus rebus uidetur philosopia constare: scientia & opinatione: nec ulla alia re. Scientia ab ingenio uenire non potest, nec cogitatione compræhendi: quia in seipso habere propriam scientiam, non hominis sed Dei est. Mortalis autem natura non capit sci-

Scientia paritur extrinsecus.

entiam: nisi quæ ueniat extrinsecus. Iccirco enim oculos, & aures, & cæteros sensus patefecit in corpore diuina sollertia, ut per eos aditus scientia perueniret ad mentem. Nam causas naturalium rerum disquirere, aut scire uelle sol utrũ ne tã-

tus, quãtus

tus, quantus uidetur, an multis partibus maior sit, q̃ omnis hæc terra. Itē luna globosa sit, an cōcaua, & stellæ utrum ne choæreant cœlo, an per aerem libero cursu ferantur. Cœlum ipsum qua magnitudine: quā materia constet: utrum quietum sit, an mobile: an incredibili celeritate uoluatur. Quanta sit terræ crassitudo: aut quibus fundamentis librata & suspensa sit. Hæc inquam disputando & coniecturis uelle comprehendere: tale est profecto: quale si disserere uelimus: qualem esse arbitramur cuiuspiam remotissimæ gentis urbem: quam nūquam uidimus: cuiusq; nihil aliud quam nomen audiuimus. Si nobis in ea re scientiam uendicemus, quæ non potest sciri, nonne insanire uidemur: qui id affirmare audeamus: in quo reuinci possimus? Quanto magis qui naturalia quæ sciri ab homine non possunt, scire se putant: furiosi dementesq; sunt iudicādi? Recte ergo Socrates: & eum secuti academici scientiam sustulerunt: quæ non disputantis, sed diuinantis est. Superest ut opinatio in philosophia sola sit. Nā unde abest scientia: id totum possedit opinatio. Id enim opinatur quisq;: quod nescit. Illi autem qui de rebus naturalibus disputant: opinantur ita esse ut disputant. Nesciunt igitur ueritatem: quoniam scientia certi est: opinatio incerti. Redeamus ad illud superius exemplum. Age opinemur de statu & qualitate urbis illius: quæ nobis rebus omnibus præter nomē ignota est. Verisimile est in plano sitam lapideis mœnibus: ædificiis sublimibus: uiis pluribus, magnificis ornatisq; delubris. Describamus si placet mores habitumq; ciuium. Sed quū hæc dixerimus: alius contraria disputabit: & cum hic quoque perorauerit, surget & tertius, & alii deinceps, & opinabuntur multo disparia: q̃ nos sumus opinati. Quid ergo erit ex omnibus ueri certius? Fortasse nihil. At omnia sunt dicta: quæ in rerum natura cadunt: ut necesse sit aliquid eorum esse uerum. At nescietur quis uerum dixerit, potest fieri, ut omnes ex parte aliqua errauerint: ex parte attigerint ueritatem. Stulti ergo sumus, si hoc disputatione quæramus. Potest enim superuenire aliquis: qui opiniones nostras derideat, nosq; pro insanis habeat: qui uelimus id quod nescimus: quale sit opinari. Verum non opus est longe posita conquirere. Vnde nemo fortasse ueniat, qui nos redarguat. Age opinemur, quid nunc in foro geratur: quid in curia: Longum est id quoq;, dicamus: interposito uno pariete quid fiat: nemo potest id scire: nisi qui audiuerit, aut uiderit. Nullus enim audet id dicere; quia statim non uerbis, sed re ipsa præsenti refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philosophi: qui disputant in cœlo quid agatur: se eo id impune facere arbitrantur, quia nullus existit, qui errores eorum coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquem, qui eos delirare ac mentiri diceret: nūq̃ quicquam de his rebus, quas scire non posunt, disputarent: Nec tamen ideo felicior putanda est eorum impudentia & audacia, quia non redarguuntur. Redarguit enim Deus: cui soli ueritas nota est: licet conniuere uideatur, atq; hominum sapientiam pro summa stultitia computat.

Solis magnitudo. Luna globosa an cōcaua. Cœli magnitudo & materia.

Academici scientiā sustulerūt. Opinari quid.

¶ Quomodo Zeno & Socrates totam philosophiam sustulerunt de medio: & quasi quodam ciuili bello confecta est armis. Cap. IIII.

Opinationem stoici sustulerũt.

PEcte igitur Zeno ac stoici opinationem repudiarunt. Opinari enim te scire: quod ne scies non est sapientis, sed temerarii potius ac stulti. Ergo si neq; sciri quicquam potest (ut Socrates docuit) nec opinari oportet (ut Zeno) tota philosophia sublata est. Quid, q nõ tantũ ab his duobus euertitur: qui philosophiæ principes fuerunt, sed ab omnibus: ut iam uideatur, iampridem suis armis esse confecta: in multas sectas philosophia diuisa est: & omnes uaria sentiunt: In qua ponimus ueritatem? in omnibus certe non potest: designemus quālibet nempe cæteris in omnibus sapientia non erit. Transeamus ad singulas. Eodem modo quicquid uni dabimus: cæteris auferemus. Vnaquæq; enim secta omnes alias euertit, ut se suaq; confirmet. Nec ulli alteri sapere concedit, ne desipere fateatur, sed sicut alias tollit: sic ipsa quoq; ab aliis tollitur omnibus. Nihilominus enim philosophi sunt, qui eam stultitiæ accusant. Quamcunq; laudaueris: ueramq; dixeris, a philosophis uituperatur ut falsa. Credemus ne igitur uni: se suamq; doctrinam laudanti, an multis unius alterius ignorantiam culpantibus? Rectius ergo sit necesse est q plurimi sentiunt: q̃ quod unus. Nemo enim potest de se recte iudicare, quod nobilis poeta testatur. Ita enim comparatam esse hominum naturam omnium, ut aliena melius uideant & diiudicent, q̃ sua. Cum igitur omnia incerta sint: aut omnibus credendum sit, aut nemini. Si nemini, sapientes ergo non sunt: quia singuli sapientes esse se putant: si omnibus: æque non sunt sapientes: quia singuli ab omnibus esse negantur sapiẽtes. Pereunt igitur uniuersi hoc modo: & tanq̃ sparti illi poetarum: sic se inuicem iugulant: ut nemo ex omnibus restet. Quod eo fit: quia gladium habent: scutum non habent. Si ergo singulæ sectæ multarum sectarum iudicio stultitiæ conuincuntur: omnes igitur uanæ atq; inanes reperiunt. Ita seipsam philosophia cõsumit & conficit. Quod cum intelligeret Arcesilas Academiæ cõditor reprehensiones omnium inter se collegit, cõfessionemq; ignorãtiæ clarorũ philosophorum, armauitq; se aduersus omnes: itaq; cõstituit nouam nõ philosophãdi philosophiã. Eo igit̃ authore duo philosophiæ genera esse cœperũt. Vnũ illud uetus, quod scientiã sibi uẽdicat. Alterum nouũ repugnãs: quod eam detrahit. In his duobus generibus uideo dissidium, & quasi ciuile bellũ, sapiẽtiam quæ distrahi nõ potest, in qua parte ponemus? Si natura rerum sciri potest, hæc tironum cateerua interibit, si nõ potest, ueterani cõficiẽt: Si pares fuerint, nihilominus pibit dux omnium philosophiã: quia distracta est. Nihil enim põt sine interitu suo sibi esse contrariũ. Si autem (ut docui) nulla põt esse in homine interna & propria sciẽtia: ob fragilitatẽ cõditionis humanæ: Arcesilæ manus uicit. Sed ne ipsa quidem stabit, quia non potest omnino nihil sciri.

Sparti q̃

Arcesilas Academiæ conditor.

¶ Cõtra academicos, q multa scire & natura re℞, & uitæ necessitas cogit. Ca. V.

Sciri q̃dã contra academicos.

SVnt enim multa, quæ natura ipsa nos scire, & usus freq̃ues & uitæ necessitas cogit. Itaq; peundũ est nisi scias, quæ ad uitã sunt utilia ut appetas, quæ piculosa, ut fugias & uites. Præterea multa sũt quæ usus inuenit. Nã solis ac lunæ uarii cursus, & meatus siderũ, & ratio temporũ deprehensa est, & natura corporum a medicis herbarum

herbárumq; uires, & ab agricolis natura terrarum, nec nō hymbrium futurorū, ac tempestatum signa collecta sunt. Nulla denique ars est, quę non scientia cōstet. Debuit ergo Arcesilas, si quid saperet, distinguere: quæ sciri possent: quę nesciri. Sed si id fecisset: ipse se in populum redegisset. Nam uulgus interdum plus sapit, quia tantum quantum opus est, sapit. A quo si quæras utrum sciat aliquid an nihil dicet se scire quæ sciat: fatebitur se scire quæ nesciat. Recte ergo aliorum sustulit disciplinas. Sed non recte fundauit suam. Ignoratio enim rerū omnium non potest esse sapientia, cuius est scire proprium. Ita cum philosophos expugnauerit, ac docuerit eos nihil scire, ipse quoq; nomen philosophi perdidit, quia doctrina eius est nihil scire. Nam qui alios reprehendit, q; nesciant, ipse debet sciens esse. Cum autē nihil sciat, quæ peruersitas, quæue insolentia est: ob idipsum se philosophum constituere: propter quod cæteros tollat? Possunt enim sic respondere, si nihil nos scire conuiceris, & ideo non esse sapientes, quia nihil scimus, ergo ne tu quidem es sapiens, quia te quoq; confiteris nihil scire. Quid ergo promouit Arcesilas, nisi q; confectis omnibus philosophis, se ipsum quoq; eodem mucrone transfixit. Nusq̄ ne igitur sapientia est.

¶ Quomodo sapientia in medio errantium fuerit. Et acadæmici contra physicos: & physici contra acadæmicos dimicauerint. Et quæ sint asystatarum exempla quæstionum. Et q; rationes cœlestium, siue naturalium sciri non possint. Cap. VI.

NVsq̄ ne igitur sapeintia est? Immo uero inter philosophos fuit, sed nemo uidit. Alii putauerunt sciri posse omnia, hi sapientes uti q; non fuerunt. Alii nihil, ne hi quidem sapientes fuerunt. Illi quia plus homini dederunt, hi quia minus. Vtrisq; in utranque partem modus defuit. Vbi ergo sapientia est, ut neq; te omnia scire putes, quod Dei est, neq; omnia nescire quod pecudis. Est enim aliquid medium, quod sit hominis, id est scientia cum ignoratione coniuncta: & temperata. Scientia in nobis ab anima est, quæ oritur e cœlo: ignoratio a corpore quod est e terra. Vnde nobis & cum Deo & cum animalibus est aliqua communitas. Ita quoniam ex his duobus constamus elementis, quorum alterum luce præditum est: alterum tenebris, pars nobis data est scientiæ, pars ignorantiæ, per hunc quasi pontem transire, sine cadendi periculo licet. Nam si illi omnes, qui in alteram partem inclinauerunt, aut dextro, aut sinistro uersus ceciderunt. Vtraque autem pars quomodo errauerit dicam. Academici contra physicos ex rebus obscuris argumentati sunt, nullam esse scientiam, & exemplis paucarum rerum incomprǽhensibilium contenti: amplexi sunt ignorantiam, tanq̄ scientiam totam sustulissent, quia in partem sustulerant. Physici contra ex his: quæ aperta sunt: argumentum trahebant, omnia sciri posse, contentiq; perspicuis retinebant scientiam, tanq̄ totam defendissent, quia ex parte defenderant. Ita q; neq; hi clara, neq; illi obscura uiderunt, sed utrique dum solam scientiam confertis manibus, , uel retinent, uel eripiunt: non uiderunt in medio constitutam fore, quæ illos ad sapientiam transmitteret. Verum Arcesilas ignoran-

Sciri quædam non omnia.

tiæ magiſter, cum Zenõi obtrectaret principi ſtoicoꝝ, ut, totam philoſophiam euerteret (auctore Socrate) ſuſcepit hãc ſententiã, ut affirmaret nihil ſciri poſſe. Itaq; coarguit æſtimationem philoſophoꝝ, qui putaſſent, ingeniis ſuis erutam eſſe atq; inuẽtam ueritatem, uidelicet quia mortalis fuerat illa ſapientia, paucisq; ante temporibus inſtituta, ad ſummũ iam incrementũ peruenerat, ut iam neceſſario conſeneſceret ac periret, repente extitit academia tanq̃ ſenectus philoſophiæ, quæ illam conficeret iam defloreſcentem. Recteq; uidit Arceſilas arrogantes uel potius ſtultos eſſe, qui putẽt ſcientiam ueritatis coniectura poſſe comprehendi. Sed tamen falſa dicentem redarguere nõ poteſt, niſi qui ſcierit ante quid ſit ueꝝ. Quod Arceſilas ueritate nõ cognita facere conatus, introduxit gẽus philoſophiæ. ἀσύστατον. qd latine inſtabile ſiue inconſtans poſſumus dicere. Vt.n. nihil ſciendũ ſit, aliquid ſciri neceſſe eſt. Nam ſi omnino nihil ſcias, id ipſum nihil ſciri poſſe tolletur, Itaq; qui uelut ſententiæ loco pronunciat, nihil ſciri, tanq̃ preceptum profitet̃ & cognitum, ergo aliquid ſciri poteſt. Huic ſimile eſt illud quod in ſcholis proponi ſolet in aſyſtati generis exemplum, ſomniaſſe quendam ne ſomniis crederet. Si enim crediderit, tum ſequitur, ut credendum nõ ſit. Si autem non crediderit, tunc ſeqtur, ut credendũ ſit. Ita ſi nihil ſciri poteſt, nec̃ſſe eſt id ipſum ſciri, quod nihil ſciatur. Si autẽ ſcitur, poſſe nihil ſciri. Falſum eſt ergo quod dicitur nihil ſciri poſſe. Sic inducitur dogma ſibiipſi repugnans, ſeq; diſſoluens. Sed homo uerſutus cæteris philoſophis, uoluit ſcientiam eripere, ut eã domi abſconderet. Nã ſibi illã profecto non adimit, q aliqd affirmat, ut cæteris adimat, ſed nihil agit. Apparet enim ac furtum ſuum prodit. Quanto faceret ſapiẽtius ac uerius, ſi exceptiõe facta, diceret cauſas, rationeſq; dũtaxat reꝝ cœleſtium, ſeu naturalium, quia ſunt abditæ neſciri poſſe, qa nullus doceat, nec quæri oportere, quia inueniri quærendo non poſſunt. Qua exceptione interpoſita, & phyſicos admonuiſſet, ne quęrerent ea, quæ modum excederẽt cogitationis humanæ, & ſeipſum calũniæ inuidia liberaſſet, & nobis certe dediſſet aliquid, quod ſequeremur. Nunc autem cum ab his ſequendis nos retraxerit, ne uelimus plus ſcire, q̃ poſſimus, non minus a ſe quoq; ipſo retraxit. Quis enim uelit laborare, ne quicq̃ ſciat? aut eiuſmodi ſuſcipere doctrinam, ut etiam communem ſcientiam perdat? Quæ ſi doctrina eſt ſcientia conſtet neceſſe eſt. Si non eſt, quis tam ſtultus eſt, ut diſcẽdum id putet, in quo aut nihil diſcitur, aut omnino dediſcitur? Quare, ſi neq; omnia ſciri poſſunt, quod phyſici putauerunt, neq; nihil quod academici, philoſophia omnis extincta eſt.

Aſyſtaton quid.

Sciri nihil.

Somniaſſe quendam ne ſomniis crederet.

De morali ph̃ia, & q̃re ſicut utilior, ita & cæteris ph̃iæ ptibus ſit facilor, q̃ fuerint oium ph̃orũ fere ſententiæ de ſummo bono. Cap. VII.

Ranſeamus nunc ad alteram philoſophię partem, quã ipſi moralem uocant, in qua totius philoſopiæ ratio continetur. Siquidem in illa phyſica ſola oblectatio eſt, in hac etiam utilitas, & quoniam in diſponendo uitæ ſtatu, formãdiſq; moribus periculo maiori peccat̃, maiorẽ diligẽtiã neceſſe ẽ adhiberi, ut ſciamus quõ nos oporteat uiuere. Illic.n. põt uenia cõcedi, qa ſiue aliqd dicunt nihil

Philoſophia moralis.

proſunt

profunt: siue delirant nihil nocent. Hic uero nullus dissidio: nullus errori est locus. Omnes unum sentire oportet: ipsamq; philosophiam uno quasi ore praecipere: quia si quid fuerit erratum: uita omnis euertitur. In illa priori parte: ut periculi minus: ita plus difficultatis est: q; obscura rerum ratio cogit diuersa & uaria sentire. Hic ut periculi plus: ita minus difficultatis. Quod ipse usus rerũ & cotidiana experimenta possunt docere, quid sit uerius & melius. Videamus ergo utrum ne consentiant: aut quid nobis afferãt, quo rectius in uita degatur. Nõ necesse est omnia circuire: unum eligamus ac potissimum, quod est summũ ac ptincipale: in quo totius sapientiae cardo uersatur. Epicurus summũ bonum in uoluptate animi esse cẽset. Aristippus in uoluptate corpis. Calliphon & Dinomachus Cyrenaici honestatem cum uoluptate iunxerũt. Diodorus in priuatiõe doloris summum bonum posuit. Hieronymus in non dolẽdo. Peripatetici autem in bonis animi & corporis & fortunae. Et illi summũ bonũ est sciẽtia. Zenonis cũ natura congruenter uiuere. Quorundã stoicorũ uirtutẽ sequi. Aristoteles in honestate ac uirtute summum bonum collocauit. Hae sunt fere omnium sententiae. In tanta diuersitate: quem sequimur? Cui credimus? Par est omnibus authoritas. Si eligere possumus quod est melius: iam non est philosophia nobis necessaria: quia sapientes iam sumus: qui de sapientum sententiis iudicemus. Cum uero discendae sapientiae causa ueniamus: qui possumus iudicare, qui nondum sapere coeperimus? Maxime cum cum praesto assit academicus: qui nos pallio retrahat, ac uetet cuiquam credere: nec tamen afferat ipse quod sequamur.

Summum bonũ qd' ex omniũ phio℞ snia

¶ Quod uera sapientia docet: summũ bonũ hõis, nõ esse aĩ uel corporis uoluptatem, aut aliquid eo℞, quae a philosophis sunt proposita. Cap. VIII.

Vid ergo superest: nisi ut omissis litigationibus furiosis ac pertinacibus: ueniamus ad iudicem illum: scilicet datorem simplicis et quietae sapientiae: qui non tantum formare nos, ac inducere in uiam possit, uerum etiam de controuersiis istorum fere sententiam. Hic nos docet: quid sit hominis ue℞ ac summum bonum, de quo priusq̃ dicere incipio: ille omnes sententiae sunt refellendae, ut appareat neminem illorum fuisse sapientem. Cum de officio hominis agatur: oportet summum summi animalis bonum in eo constitui: quod commune cum caeteris animalibus esse non possit. Sed ut feris dentes: armentis cornua, uolucribus pẽnae propria sunt: sic homini aliquid suum debet ascribi: sine quo rationem suae conditionis amittat. Nam quod uiuendi aut generandi causa datũ est omnibus: est quidẽ bonum naturale: summum tamen non est, nisi quod est unicuique generi proprium. Sapiens ergo nõ fuit: qui summum bonum credidit animi uoluptatem: quoniã siue illa securitas, siue gaudium est, cõmunis est cõmunibus. Aristippo ne respõdendum quidem duco, quem in corporis semper uoluptatem tuentem, nihil aliud q̃ uentri & ueneri seruientẽ, nemini dubiũ est hominem non fuisse. Sic enim uixit ut nihil inter eum pecudemq; distaret, nisi unũ, quod loquebatur. Quod si asino aut cani, aut sui, facultas loquendi tribuatur: quaerasq; ab his qd sibi uelint: cũ foeminas tã rabide cõsectantur, ut uix diuelli queãt, cibos ẽt potũq; negligant. Cur

Summum bonum.
Fere quae.
Armenta. quae.
Voluptas ai summũ bonũ esse non põt.
Aristippus pecudis ui tam uixit

aut alios mares uiolenter abigant, aut ne uicti quidem absistant, sed a fortioribus sępe cõtriti, eo magis insectent? Cur nec hymbres nec frigora pertimescãt, labore suscipiãt, periculum non recusent? Quid aliud respondebũt? nisi summũ bonum esse corporis uoluptatem: eã se appetere: ut afficiãtur suauissimis sensibus: eosq; eẽ tanti, ut assequendorum causa, nec laborẽ sibi ullũ, nec uulnera: nec mortem ipsam recusandam putent. Ab his ne igitur præcepta uiuendi petemus: qui hoc idem sentiunt, quod animæ rationis expertes? Aiunt Cyrenaici uirtutem ipsam ex eo ipso eẽ laudãdam, q; sit efficiẽs uoluptatis, ut ueꝝ ergo inqt obscœnus canis, aut sus ille lutulentus, nam ideo cum aduersario summa uirium contentione depugno: ut uirtus mea pariat mihi uoluptatem, cuius expers sim necesse est, si uictus abscessero. Ab his ergo sape discemus: quos a pecudibus ac bæluis non sentẽtia, sed lingua discernit? Priuationem doloris summũ bonũ putare, nõ plane peripateticoꝝ, ac stoicoꝝ: sed cynicorum philosophoꝝ est? Quis.n.nõ intelligat ab ægrotis & in aliquo dolore positis esse hoc disputatum? Quid tam ridiculum: q̃ id habere pro summo bono: quod medicus possit dare? Dolendum est ergo, ut fruamur bono, & quidem grauiter ac sæpe, ut si postea non dolore iocundius. Miserrimus est igitur, qui nunq̃ doluit, qa bono caret: quẽ nos felicissimũ putamus, qui malo caruit: Ab hac uanitate non longe abfuit, qui omnino nihil dolere summũ bonum dixit. Nam præter quod omne animal doloris est fugiens, qui potest sibi hoc bonum præstare? quod nobis ut eueniat nihil aliud possumus q̃ optare? Summũ autẽ bonum non potest efficere quẽquã beatũ, nisi semp fuerit in ipsius potestate. Hoc aũt nõ uirtus homini, non doctrina, non labor, sed natura ipsa cunctis animantibus præstat. Qui uoluptatẽ cũ honestate iunxerũt cõmunionẽ hãc effugere uoluerũt. Sed effecerũt repugnans bonũ, quoniã quo luptati deditus ẽ: honestate careat necesse est: qui honestati studet: uoluptate caret. Peripateticoꝝ bonũ nimium multiplex: exceptis animi bonis: quæ ipsa quæ sint: magna contentio est: cõe cum bæluis potest uideri. Nã corporis bona, id est incolumitas, indolẽtia, ualitudo nõ minus sunt mutis: q̃ homini necessaria. Ac nescio an etiam magis: quia homo & medelis, & ministeriis subleuari potest, muta nõ possunt. Item quæ appellant fortunæ bona, nã sicut homini opibus ad uitam tuendã: ita illis præda & pabulis est opus. Ita inducendo bonũ, quod nõ sit in hominis potestate totũ hoiem alienæ ditioni subiugarunt. Audiamus etiam Zenonem. Nam is interdum uirtutem somniat. Summum inquit est bonum, cum natura consentanee uiuere. Beluaꝝ igitur nobis more uiuẽdũ est. Nã quæ abesse debent ab hoie, in his oĩbus depræhendunt: uoluptates appetunt, metuunt, fallunt, insidiantur, occidũt. Et quod ad rẽ maxime attinet: Deũ nesciunt. Quid ergo me docet: ut uiuam secundũ naturam, qa ipsa in deterius prona est, & quibusdam blandimentis lenioribus in uitia pcipitat: sed si aliam mutorũ: aliã hominis dicit esse naturã: q; homo ad uirtutẽ sit genitus: nõ nihil dicit. Sed tñ nõ erit diffinitio summi boni: quia nullũ est aĩal, quod non secũdũ naturã suã uiuat. Qui sciẽtiã summũ bonũ fecit, aliquid homini ꝓpriũ dedit, sed sciẽtiã alterius rei grã hoĩes appetunt, nõ ꝓp ipsam. Quis.n. scire cõtẽtus est, nõ expectẽs aliquẽ fructũ

Honestas cũ uoluptate nõ ẽ summum bonum.

Virtus expetenda ꝓpter uoluptatem.

Doloris priuatio non ẽ summum bonum.

Dolore oĩ uacare nõ est summũ bonum.

Bonorum tria genera

Corporis bona.

Fortunæ bona.

Viuere secundum naturam.

Scia summum bonum.

scientiæ? Artes ideo discũtur, ut exerceantur. Exercentur autem, uel ad subsidia uitæ, uel ad uoluptatem, uel ad gloriam. Non est igitur summũ bonũ, quod non propter se expetitur. Quid ergo interest utrum scientiam summum bonum putemus, an illa ipsa quæ scientia ex se parit id est uictum, gloriã, uoluptatem? quæ non sunt homini propria: & ideo ne summa quidem bona. Nam uoluptatibus & uictus appetentia non homini solum, sed etiam mutis inest. Quid cupiditas gloriæ? Non ne in equis deprahenditur, quum uictores exultant, uicti dolent?

Tantus amor laudum, tantæ est uictoria curæ.

Nec immerito summus poeta experiendum esse ait.

Et quis cuiq; dolor uicto, quæ gloriæ palmæ? Quod si ea quæ parit scia, communia sunt cum aliis aïalibus, nõ est ergo summũ bonũ scia. Præterea nõ mediocre huius disputationis est uitium, q; scientia nuda ponitur. Incipient.n. beatiores uideri, qui artẽ aliquã scierint: imm̃o uero qui & res malas scierint, ut tã beatus sit qui uenena didicerit temperare; q̃ qui mederi. Quæro igitur ad quam rem scientia referenda sit? si ad causas reꝝ naturalium; quæ beatitudo erit mihi proposita si sciero unde Nilus oriatur, uel quicqd de cœlo phisyci delirẽt? Quid, q; earum reꝝ nõ est sciẽtia, sed opinio, quæ pro ingeniis uaria ẽ? restat ut sciẽtia bonoꝝ, ac maloꝝ summũ bonũ sit. Cur ergo sciam maluit, q̃ ipsam sapientiã summum bonum dicere, cũ sit utriusq; significatio, & uis eadẽ? Nemo tamẽ usq; adhuc summum bonũ dixit esse sapientiam: quod melius dici potuit. Nã scientia parum est ad bonũ suscipiẽdũ, maliũq; fugiendũ, nisi accedat & uirtus. Multi enim philosophoꝝ cum de bonis malisq; differerẽt, aliter tñ q̃ loquebantur natura cogente uixerũt, qa uirtute caruerũt. Virtus aũt cũ sciẽtia coniuncta, est sapiẽtia. Superest ut eos ẽt refellemus, q uirtutem summũ bonũ putauerũt, in qua opinione ẽt M. Tullius fuit, in quo multum incõsiderati fuerũt. Nõ.n. uirtus ipsa est summũ bonũ, sed effetrix & mater ẽ summi boni, qm̃ perueniri ad illud sine uirtute non potest. Vtrũq; itellectu ẽ facile. Quæro enim utrũ ne ad præclarũ illud bonũ facile perueniri putent: an cũ difficultate ac labore? expediãt acumẽ suuũ errẽq; defendãt. Si facile ad illud ac sine labore perueniri põt: summũ bonũ nõ est. Quid.n. nos cruciemus? qd cõficiam9 enitẽdo diebus & noctibus? Quãdoqdẽ tã in prõptu id quod quærimus iacet, ut illud qlibet sine ulla cõtẽtiõe aĩ deprahẽdat. Sed si cõe quoq; ac mediocre quodlibet bonũ nõ nisi labore assequimur: qm̃ bonorũ natura in arduo posita ẽ, maloꝝ in præcipiti. Summo igitur labore summũ bonũ assequi necesse est. Quod si uerissimũ est, ergo altera uirtute opus est, ut perueniamus ad eã uirtutẽ, quæ dicit̃ summũ bonũ, quod est incõgruens & absurdũ: ut uirtus per seipsam perueniat ad seipsam. Si non põt ad ullũ bonũ nisi per laborem perueniri, apparet uirtutẽ esse per quam perueniatur. qm̃ in suscipiẽdis perferendisq; laboribus, uis officiũq; uirtutis est. Ergo summũ bonũ nõ põt esse id, ꝓpter quod necesse ẽ ad aliud perueniri. Sed illi cũ ignorarẽt qd efficeret uirtus, aut quo tenderet, honestius aũt nihil reperirẽt, substiterũt in ipsius uirtutis nomine, quã nullo ꝓposito emolumento, appetẽdã esse dixerũt, & bonũ sibi constituerunt, q; bono indigeret. Aristoteles ab his nõ lõge recessit, qui uirtutẽ cũ honestate sum-

Artes q̃re discuntur.

Equis inest cupiditas gloriæ.

Sapientia quid.

Virtus an summum bonum.

Arist. uirtutẽ cũ honestate summum bonũ statuit.

mum bonum putauit: quasi ulla uirtus possit esse inhonesta, ac nō siqd habuerit turpitudinis, uirtus esse desinat: sed uidit fieri posse: ut de uirtute prauo iudicio sentiatur male: & ideo existimationi hominū seruiendū putauit. Quodq; facit a recto bonoq; discedit, quia non est in nostra potestate, ut uirtus pro suis meritis honestetur. Nam quid est honestas, nisi honor perpetuus, ad aliquem secūdo populi rumore delatus? Quid ergo fiet, si errore ac prauitate hominū, mala existimatio subsequatur? abiiciemus ne uirtutem, quia flagitiosa & turpis ab insipiētibus iudicetur? Quæ quoniā inuidia premi ac uexari potest: ut sit ipsum proprium ac perpetuum, bonum nullo extrinsecus adiumēto indigere debet, quin suis per se uiribus nitatur, & constet. Itaq; ne ullum ei ab homine bonum sperādum est: nec ullum malum recusandum. Venio nunc ad ueræ sapientiæ summum bonum cuius natura hoc modo determinanda est.

Honestas quid.

¶ Quid sit uere sapientis summum bonum. Et q̄ uitiosa fuerit ratio Anaxagoræ ad quid natus sit homo. Cap. IX.

Rimū ut solius hominis sit, nec cadat in ullū aliud animal. Deinde ut solius animi nec cōmunicari possit cū corpe. Postremo ut nō possit cuiquā sine scientia & uirtute contingere. Quæ circunscriptio illas oēs snias excludit, ac soluit. Eorū enim quæ dixerūt nihil tale est. Dicā nūc qd sit, ut doceā (qd institui) Philosophos omnes cæcos atq; insipientes fuisse: qui qd est homini summū bonū constitutū, nec uidere nec intelligere, nec suspicari aliquādo potuerūt. Anaxagoras cū ab eo quæreret, cuius rei cā natus esset, respōdit solis ac cœli uidendi. Hanc uocem admirant oēs, ac philosopho dignam iudicant. At ego hūc puto nō inueniētem qd respōderet: effudisse hoc passim, ne taceret. Quod quidem secum si sapiens fuisset commētatum, & meditatū habere debuit: quia siqs rationem sui nesciat, non homo sit quidem: sed putemus nō ex tempore dictum illud effusum. Videamus in tribus uerbis quot & quāta peccauerit. Primum q; omne homīs officium in oculis posuit, nihihil ad mentem referēs, sed ad corpus omnia. Quid si cæcus fuisset officium ne hominis amitteret, qd fieri sine occasu animæ non potest? Quid cæteræ corporis partes, an ne carebunt suis quoq; muneribus? Quid, q; plus est in auribus q̄ in oculis situ, qm̄ & doctrina & sapientia percipi auribus solis potest: oculis solis nō potest. Cœli ac solis uidēdi causa natus es? Quis te in hoc spectaculū induxit? aut quid cœlo rerūq; naturæ uisio tua cōfert? Nimiru ut hoc immēsum, & admirabile opus laudes? Cōfitere ergo rex omniū eē constitutorē Deū, qui te in hūc mūdū quasi testē, laudatorēq; tāti sui opis induxit. Magnū esse credis uidere cœlū ac solem. Cur ergo gratias nō agis ei, q huius beneficii author ē? Cur nō ipsius uirtutē, puidētiā, potestatē metiris aīo, cuius opa miraris? Etenim necesse est, ut multo mirabilior sit, qui mirabilia pfecit. Si te q̄ piā uocasset ad cœnā, in eaq; optime accept⁹ esses, nō insanus uiderere, si pluris faceres ipsam uoluptatem, q̄ uoluptatis authorē? Adeo philosophi ad corpus omnia referunt, nihil prorsus ad mentem: nec uident amplius, q̄ quod sub oculis uenit. At qui remotis omnibus officiis corporis in sola mente ponenda est hominis ratio: nō ergo ideo

Homo cur & ad quid natus

nascimur

nascimur: ut ea quæ sunt facta uideamus, sed ut ipsum factorem rerum omnium contemplemur: idest mente cernamus. Quare si quis hominem, qui uere sapit interroget, cuius rei gratia natus sit: respondebit intrepidus ac paratus: colendi se Dei gratia natum, qui nos ideo generauit, ut ei seruiamus. Seruire aūt Deo nihil aliud est q̄ bonis operibus tueri & cōseruare iustitiam. Sed ille ut homo diuinarum rerum imperitus: rem maximam redegit ad minimum: duo sola diligens, quæ sibi diceret intuēda. Quod si natum se esse dixisset, ut mundum intueretur: q̄q̄ oia compræhenderet, ac maiori uteretur sono: tamen non implesset hominis officium: quia quāto pluris ē anima q̄ corpus, tāto pluris est Deus q̄ mūdus: q̄a mundum Deus fecit & regit. Non ergo mūdus oculis, quia utrūq; ē corpus, sed Deus aīa cōtemplādus est, quia Deus ut est ipse immortalis: sic aīum uoluit esse sempiternum. Dei autem contemplatio est uenerari & colere cōmunem parentem generis humani. Quod si a philosophis absuit, proiectiq; in terram fuerunt diuina ignorando: existimandus est Anaxagoras ad ea, quæ uidenda natum esse dixit, nec cœlum uidisse nec solem. Expedita est igitur hominis ratio si sapiat, cuius propria ē humanitas, nam ipsa humanitas quid ē nisi iustitia? Quid est iustitia nisi pietas? Pietas autem nihil aliud est, q̄ Dei parentis agnito.

Seruire Deo quid.

¶ Quod ea quæ uidentur hominis esse propria, cæteris quoq; animalibus communia sunt, hominis uero proprium est Deum noscere & colere. Cap. X.

Sūmū bonū hoīs in sola religione.

SVmmum igitur bonum hoīs in sola religione est. Nam cætera ēt, quæ putantur esse homini propria, in cæteris quoq; animalibus reperiuntur. Cum enim suas uoces propriis inter se notis discernūt atq; dignoscunt: colloqui uidentur: ridendiq; ratio apparet in his aliqua: cum demulsis auribus, contractoq; rictu & oculis in lasciuia resolutis, aut homini alludunt, aut suis quisq; coniugibus ac fœtibus ꝓpriis. Nonne aliquid amori mutuo, & indulgentiæ simile impartiunt? Iam illa quæ sibi prospiciunt in futurum, & cibos reponunt, habent utiq; prouidentiam, ratione quoq; signa in multis depræhenduntur. Nam quādo utilia sibi appetūt, mala cauent pericula uitant, latibula sibi parāt, in plures exitus disparentia profecto aliquid intelligūt. Postea aliquis negare illis inesse rationem, cum hominem ipsum sæpe deludant? Nam quibus generandi mellis officium est, cum assignatas incolunt sedes, castra muniunt, domicilia inenarrabili arte componunt, regi suo seruiūt, nescio an his perfecta sit prudentia. Incertum est igitur, utrum ne illa, quæ homini tribuūtur cōia sint cum aliis uiuentibus. Religionis certē sunt expertia. Equidem sic arbitror, uniuersis animalibus esse datam rationem, sed mutis tantū modo ad uitam tuedam, homini autem ad propagandam. Et quia in homine ipsa ratio perfecta est sapientia nominatur, quæ in hoc eximium facit hominem, q, solidatum est homini intelligere diuina. Qua de re Ciceronis uera est sententia. Ex tot inquit generibus nullum est animal præter hominem, quod habeat notitiam aliquam Dei. Ipsisq; in hoībus nulla gens est, neq; tā immāsueta, neq; tā fera, quæ non etiam si ignoret, qualem Deum haberi deceat, tamen habēdum sciat. Ex quo

Brutis inesse colloquium & risum ratio nem

Apum natura.

Cicer. loco ex lib. de Deorum natura.

efficitur ut is agnoſcat Deum, q unde ortus ſit quaſi recordet. Q ui ergo philo ſophi uolunt animos omni metu liberare: tollunt etiam religionem, & orbant ho minem ſuo proprio ac ſingulari bono: quod eſt a recte uiuendo atq; ab omni hu manitate diſiunctum: quia ut Deus cũcta uiuentia ſubiecit homini: ſic ipſum ho minem ſibi. Nam quid eſt cur iidem ipſi diſputent: eo dirigendam eſſe mentem, quo uultus erectus eſt? Si enim nobis cœlum ſpectandum eſt, ad nihil aliud uti- q; q̃ ob religionem. Si religio tollitur, nulla nobis ratio cum cœlo eſt. Itaq; aut eo eſt ſpectandum, aut in terram procumbendum. In terram procumbere niſiueli- mus, quidem non poſſumus, quorum ſtatus rectus eſt. In cœlum igitur ſpectan dum eſt, quo natura corporis prouocat. Q uod ſi conſtat eſſe faciẽdũ: aut ideo ẽ faciẽdũ, ut religioni ſeruiamus, aut ideo ut rationẽ rerũ cœleſtiuũ cognoſcamus. Sed rationem rerum cœleſtium cognoſcere nullo modo poſſumus: quia nihil eiuſmodi poteſt cogitando inueniri, ſicut ſupra docui: Religioni ergo ſeruien- dum eſt: quam qui non ſuſcipit, ipſe ſe proſternit in terram, & uitam pecudum ſecutus humanitate ſe abdicat. Sapientiores ergo imperiti, qui etiam ſi erant in religione deligenda: tamen nature ſuæ conditioniſq; meminerunt.

¶ Q d Deus fecit hoĩem cupidũ religiõis & ſapiæ, quoꝝ alteꝝ cõſtare ſine altero nõ põt. Et q; nihil eoꝝ, quæ mortales appetũt ſummũ bonũ ſit. Cap. XI.

Hõ natura appetẽs religiõis & ſapientiæ.

Onſtat igitur totius humani generis conſenſu religionem ſuſcipi oportere, ſed quomõ in ea erretur, explicandum eſt Naturam ho minis hanc Deus eſſe uoluit, ut duarum rerũ cupidus & appetẽs eſſet, religionis & ſapiẽtiæ. Sed homines ideo falluntur, q; aut re- ligionem ſuſcipiũt omiſſa ſapientia: aut ſapiæ ſoli ſtudent omiſſa religione: cum alteꝝ ſine altero eſſe non poſſit uerũ. Cadunt ergo ad mutiplices religiões, ſed ideo falſas, quia ſapiẽtiam reliquerũt: quæ illos docere poterat, De- os multos eſſe non poſſe. Aut ſtudẽt ſapiẽtiæ, ſed ideo falſe: q̃a religionẽ ſummi Dei omiſerũt, qui eos ad ueri ſciẽtiam potuit erudire. Sic homines, qui alterutrũ ſuſcipiunt uitam deuiam: maximiſq; erroribus plenam ſequũtur: q̃m in his duo- bus inſeparabiliter cõnexis & officiũ hoĩs, & ueritas omnis incluſa eſt. Miror itaq; nullum omnino philoſophoꝝ extitiſſe: qui ſedẽ ac domicilium ſummi bo- ni reperiret. Potuerũt. n. ſic quærere, Q uodcunq; eſt ſummum bonum, nec̃ ſſe eſt oĩbus eſſe propoſitum. Voluptas eſt, quæ appetitur a cunctis: ſed hæc & cõ munis eſt cum bæluis, & honeſti uim nõ habet, & ſatietatem affert, & nimia no- cet, & ꝓceſſu minuitur ætatis, & multis non contingit. Nam qui opibus carent, quorum maior eſt numerus, etiam uoluptate careant neceſſe eſt. Non eſt igitur ſummum bonum, ſed ne bonum quidẽ uoluptas. Q uid diuitiæ? Multo magis. Nam & paucioribus & plerunq; caſu & inertibus ſæpe: & non nunq̃ ſcelere con tingunt, & optantur ab his: qui eas iam tenent. Q uid regnum ipſum? ne id qui- dem, Nõ enim cuncti homines regnare poſſunt, & neceſſe eſt uniuerſos ſummi boni capaces eſſe. Q uæramus igiẽ aliquid, quod propoſitum ſit omnibus. Num uirtus? negari non poteſt, quin & bonum ſit, & omniũ certe bonũ. Sed ſi beata eſſe non poteſt, quia uis & natura eius in malorum perferentia poſita eſt, non, eſt

Religio ſine ſapiẽtia eſſe uera nõ poteſt.

Voluptas nõ mõ nõ ẽ ſummũ bonũ: ſed ne bonum quidem.

Virtus bonũ qdem: ſed non ſummum.

profecto

profecto summum bonū. Quæramus aliud. At nihil uirtute pulchrius, nihil sapientia dignius inueniri potest. Si enim uitia ob turpitudinē fugiēda sunt, uirtus igitur appetēda ē ob decorem. Quid ergo? Potestne fieri, ut quod bonū, quod honestum esse constat, mercede ac præmio careat, sitq; tam sterile, ut nihil ex se commodi pariat? Labor ille magnus & difficultas & eluctatio aduersus mala, quibus hæc uita plena est, aliquid magni boni pariat necesse est. Id uero qd eē dicemus? Num uoluptatem? At nihil turpe ex honesto nasci potest. Num diuitias? Num potestates? At ea quidem fragilia sunt & caduca. Num gloriam? Num honorem? Num memoriam nominis? At hæc omnia non sunt in ipsa uirtute, sed in aliorum existimatione, atq; arbitrio posita. Nam sæpe uirtus & inuisa est, & malo afficitur. Debet autem id bonū quod ex eo nascitur ita cohærere, ut diuelli atq; distrahi nequeat: nec aliter summum bonū uideri potest, q̄ si proprium sit uirtutis: & tale ut neq; adiici quicq̄, neq; detrahi possit. Quid, q in his omnib9 cōtemnendis uirtutis officia consistunt. Nam uoluptates, opes, potentias, honores atq; omnia quæ pro bonis habentur, nō concupiscere, nō appetere, non amare, quod cæteri faciunt uicti cupiditate, idest profecto uirtutis. Aliud ergo sublimius atq; præclarius efficit: nec frustra his præsentibus bonis reluctatur: nisi q maiora & ueriora desiderat nō desperemus inueniri posse. Mō uerset se cogitatio in omnia. Neq; enim leuia aut ludicra præmia petuntur. Virtus sæpe inuisa & malo afficitur.

¶ De duplici pugna coporis & aiæ: & hostibus utriusq;. Et q uirtus nō propter se appetenda est, sed propter uitā æternā, quæ summū bonū est. Et uirtutē necessario sequitur, & in præsentu haberi non potest. Cap. XII.

Ed quæritur quid sit, propter quod nascimur: quid efficiat uirtus, possumus sic inuestigare. Duo sunt ex quibus hō constat, animus & corpus. Multa sunt propria animi: multa ꝓpria corporis: multa utriq; cōmunia, sicut est ipsa uirtus, quæ quotiens ad corpus refertur, discernēdi gratia fortitudo noīatur. Quoniam igitur utriq; subiacet fortitudo, utriq; ꝓposita dimicatio est, & utriq; ex dimicatiōe uictoria. Corpus quia solidū est & cōprahēsibile: cum solidis & cōprahensibilibus cōfligat necesse est. Animus aūt quia tenuis & inuisibilis est: cū his cōgreditur hostibus, qui uideri tangiq; nō pñt. Qui sunt aūt hostes animi, nisi cupiditates, uitia, peccata? quæ si uicerit uirtus ac fugauerit, immaculat9 erit anim9 ac purus. Vnde ergo colligi potest, quid efficiat animi fortitudo? nimirum ex cōiuncto & pari, hoc est ex corporis fortitudine. Quod cū in aliquā cōgressionē certameq; uenerit: quid aliud ex uictoria q̄ uitā petit? Siue.n. cū homine, siue cū bestia dimices, pro salute certatur. Ergo ut corpus uincendo id assequitur: ut nō intereat: sic etiam aius ut pmaneat: & sicut corpus ab hostibus suis uictum morte mulctaē: ita superatus a uitiis animus moriaē necesse est. Quid ergo intererit inter animi corporisq; dimicatiōē, nisi q corpus temporalem uitā expetit, animus sempiternam? Si ergo uirtus per seipsam beata non est, qm̄ in perferendis (ut dixi) malis, tota uis eius est. Si oīa quæ pro bonis cōcupiscūtur negligit: si summus eius gradus ad mortem patet: quandoquidē uitam, quæ optatur a cæteris, sæpe respuit:

Hō cōstat ex aio & corpore.

Virtus & fortitudo.

mortemq; quam cæteri timent,fortiter suscipit: Si necesse est aliquid ex se magni boni pariat,quia sustentati & superati usq; ad mortem:labores sine præmio esse non possunt. Si nullũ præmium quod ea dignũ sit in terra reperitetur: q̃quidẽ cuncta quæ fragilia sunt,& caduca spernit. Quid aliud restat, nisi ut cœleste aliquid efficiat,quia terrena uniuersa cõtẽnit:& ad altiora nitatur, quia humilia despicit: Id uero nihil aliud põt esse,q̃ immortalitas. Merito ergo philosophoꝝ nõ obscurus Euclides,qui fuit conditor megaricoꝝ disciplinæ,dissentiẽs a cæteris id esse summũ bonum dixit,quod simile sit & idem semper. Intellexit profecto, quæ sit natura summi boni,licet id nõ explicauerit q̃d sit:id est aũt immortalitas. Nec aliud oĩno quicquã,q̃a sola nec iminui,nec augeri,nec imutari põt. Seneca quoq; imprudens incidit ut fateretur:nullum esse aliud uirtutis præmiũ q̃ immortalitatem. Laudans enim uirtutẽ in eo libro,quẽ de immatura morte conscripsit: Vna inquit res est uirtus,quæ nobis immortalitatẽ donare possit,& pares diis facere. Sed et stoici quos sequutus est,negant sine uirtute effici quẽquã beatũ posse. Ergo uirtutis præmium beata uita est: si uirtus (ut recte dictũ est) beatam uitam facit. Non est igitur (ut aiunt) ꝑpter seipsam uirtus expetenda, sed propter uitam beatam,quę uirtutẽ necessario sequitur. Quod argumentum docere eos potuit, quod esset summũ bonum. Hæc autem uita præsens & corporalis beata esse non potest: quia malis est subiecta per corpus. Epicurus Deũ beatũ uocat: quia incorruptũ uocat,quia sempiternus ẽ. Beatitudo enim perfecta esse debet, ut nihil sit, quod eã uexare ac iminuere,aut imutare possit. Nec aliter q̃cq̃ã existimari beatũ põt: nisi fuerit incorruptũ. Incorruptũ aũt nihil ẽ nisi quod ẽ immortale. Sola ergo immortalitas beata est,quia corrumpi ac dissolui non potest. Quod si cadit in hominẽ uirtus: quod negare nullus põt: cadit & beatitudo. Nõ põt. n. fieri ut sit miser,q uirtute ẽ prędit⁹. Si cadit beatitudo,ergo & imortalitas cadit in hoiem: quæ beata ẽ. Summũ igit' bonũ sola immortalitas inuenitur, quia nec aliud aĩal, nec corpus attingit. Nec põt cuiq̃ã sine sciæ uirtute,i. sine Dei cognitiõe ac iustitia ꝑuenire. Cui⁹ appetitio, q̃ uera, q̃ recta sit,ipsa uitæ huiusce cupiditas idicat: quæ licet sit temporalis,& labore plenissima, expetitur tamẽ ab oĩbus & optatur. Hanc enim tam senes q̃ pueri,tã reges q̃ infimi,tam deniq; sapiẽtes q̃ stulti cupiunt. Tanti est (ut Anaxogoræ uisum est) contẽplatio cœli ac lucis ipsius, ut quascunq; miserias libeat sustinere. Cum igitur laboriosa hæc & breuis uita nõ tm̃ hominũ,sed etiam cæterorum aĩantium consensu magnũ bonum esse ducatur: Manifestum est eandem summum ac perfectum fieri bonum,si & fine caret,& omni malo. Deniq; nemo unq̃ extitisset,q hanc ipsam breuem cõtemneret,aut subiret mortem: nisi spe uitæ longioris. Nam illi qui propter salutem ciuium uoluntariæ se neci obtulerũt,sicut Thebis Menœce⁹, Athenis Codrus, Rhomæ Curtius,& Mures duo Decii: nunq̃ mortem uitæ commodis prætulissent,nisi se immortalitatem opinione ciuium consequi putauissent. Qui tametsi nescierunt immortalitatis uiam,res tm̃ eos nõ fefellit. Si. n. uirtus diuitias & opes ideo cõtẽnit: quia fragiles sũt,uoluptates ideo quia breues,ergo & uitã fragilem breuẽq; ideo contẽnit,ut solidam & perpetuam consequatur. Ipsa ergo cogitatio per ordinem gradiens

Euclides phus.
Immortalitas summũ bonũ.
Virtutis p̃miũ immortalitas
Virtus nõ ẽ expetẽda ꝑ se ipsam.
Deus cur beatus.
Beatitudo ꝑfecta q̃.
Virtute p̃ditus miser esse nõ potest.
Vitæ cupiditas inest omnibus.
Decii mures.

gradiēs & uniuersa considerans, perducit nos ad eximiū illud & singulare, cuius causa nascimur bonū. Quod si fecissent philosophi, si non qđ semel appræhenderant, tueri pertinaciter maluissent: profecto peruenissent ad ue℞ hoc, ut ostendi modo. Quod si nō fuit eorum, qui cœlestes animas una cum corporibus extinguūt: illi, tamen qui de immortalitate disputāt animi, intelligere debuerunt. Ideo propositam nobis esse uirtutem, ut perdomitis libidinibus rerumq; terrestriū cupiditate superata: puræ ac uictrices animæ ad Deum, idest ad originē suā reuertantur. Iccirco. n. soli animantium ad aspectum cœli erecti sumus: ut summum bonum nostrū in summo Deo esse credamus. Ideo religionem soli capimus, ut ex hoc sciamus humanū spūm nō esse mortalē: q̧ Deum q est immortalis & desiderat & agnoscit. Igitur ex omnibus philosophis, q aut pro summo bono sciētiam, aut uirtutem sunt amplexi: tenuerunt quidē uiam ueritatis, sed nō peruenerūt ad summū. Hæc enim duo sunt, quæ simul efficiāt illud quod queritur. Sciētia id præstat: ut quomodo & quo perueniēdū sit, nouerimus: uirtus ut perueniamus. Alterū sine altero nihil ualet. Ex scientia. n. uirtus, ex uirtute summū bonū nascitur. Beata igitur uita, quam philosophi quæsiuerunt semper & quærūt: siue in cultu Deo℞, siue philosophia, nulla est. Et ideo ab his non potuit reperiri: quia summū bonū non in summo quæsiuerunt, sed in imo. Summū autem qđ est nisi cœlū & Deus, unde animus oritur? Imū qđ est nisi terra, unde corpus est? Itaq; licet quidam philosophi summum bonū non corpori sed animo dederint: tamē quoniam ad illud hanc uitam rettulerunt, quæ cum corpore terminat: ad corpus reuoluti sunt: cuius est omne hoc tempus quod trāsigit in terra. Quare nō immerito summum bonum non compræhenderunt: quia quicquid ad corpus spectat, & immortalitatis est expers: uanum sit necesse est. Non cadit ergo in hominem beatitudo illo modo quo philosophi putauerunt, sed ita cadit: non ut tunc beatus sit: cum uiuit in corpore: quod utiq; ut dissoluatur: necesse est corrumpi: sed tunc cū anima societate corporis liberata in solo spiritu uiuit. Hoc uno beati esse in hac uita possumus: si minime beati esse uideamur. Si fugiētes illecebras uoluptatum, soliq; uirtuti seruientes, in omnibus laboribus miserisq; uiuamus: quæ sunt exercitia, & corroboramenta uirtutis. Si deniq; asperam illā uiam difficilemq; teneamus: quæ nobis ad beatitudinem patefacta est. Summum igitur bonum, quod beatos facit non potest esse, nisi in ea religione atq; doctrina, cui spes immortalitatis adiuncta est.

Virtus ex scientia

¶ Quod anima sit immortalis, & quare diuina traditio logicam non desiderat, aut philosophiam: sed ethicam solam, in qua docenda summi philosophi errauerunt. Et quare philosophia non sit dux uitæ & uirtutum parens, expultrixq; uitiorum: quod tamen Cicero & alii astruere conati sunt. Cap XIII.

Es exigere uidet hoc loco: ut qm̄ docuimus immortalitatem esse summum bonū: immortalitatem esse animā cōprobemus. Qua de re ingēs inter philosophos disceptatio est: nec quicq̄ tn̄ explicare, aut probare potuerunt, hi qui uerū sentiebāt de aīa: exptes huius diuinæ eruditionis: nec argumenta uera quibus uincerent

attulerunt, nec testimonia qbus probarent. Sed oportunius hanc quæstionē tractabimus in ultimo libro, cū de uita beata nobis erit differēdū. Superest illa pars
Logica q. tertia philosophiæ quā uocant logicā .i. rōnalem, in qua tota dialectica, & oīs loquēdi ratio cōtinet. Hāc diuina eruditio nō desiderat, qa nō in lingua, sed in corde sapientia est: nec interest quali utatur sermone. Res enim nō uerba quærunt. Et nos nō de grāmattieco, aut oratore, quorū scientia est quomodo loqui deceat: sed de sapiēte differemus: cuius doctrina ē qūo uiuere oporteat. Q d si neq̧ physica illa rō necessaria ē: neq̧ hæc logica qa beatos facere nō possunt: restat ut in sola ethica totius phiæ uis cōtineat: ad quā se abiectis oībus Socrates cōtulisse dicit. In qua ēt parte qm̄ phos errasse docui, qui summū bonū (cuius capiendi grā
Phia falsa ac inanis e generati sunt) non compræhenderūt, apparet falsam & inanē esse philosophiā, quia nec instruit ad iustitiæ munera, nec officiū hois rationemq̧ confirmat. Sciant igitur errare se, qui philosophiā putāt esse sapientiā, non trahantur authoritate cuiusq̄, sed ueritati potius accedant. Nullus hic temeritati locus est, in æternum stultitiæ pœna subeunda est, si aut psona inanis: aut opinio falsa decœperit. Hō aūt qlisc ūq̧ est, si sibi credit, hoc est si homini credit (ut nō dicam stultus) q suū nō uideat errorē. Certe arrogās est, qui sibi audeat uēdicare, quod hūana cōditio nō recipit. Ille ipse Rhomanæ linguæ summus author q̄tum fallatur, licet ex illa snia peruidere, qui cum in libris officioꝝ p̄hiam nihil aliud esse dixisset: q̄ studium sapientiæ, ipsam autem sapiētiam rerum diuinarum & humanarum scientiam. Tum adiecit, cuius studium qui uituperat, haud sane intelligo quidnam sit
Phiæ Laus ex Cicero. quod laudandum putet. Nam si oblectatio quæritur animi, requiesq̧ curarum, quæ conferri cum eorum studiis possunt, qui semper aliquid inquirūt, quod spectet & ualeat ad bene beateq̧ uiuendum? Si uero ratio constantiæ uirtutisq̧ ducitur: aut hæc ars est, aut nulla oīno per quam eas assequamur. Nullam dicere maximaꝝ rerum artem esse, cum minimaꝝ sine arte nulla sit, hoīum est parum cōsiderate loquentium, atq̧ in maximis rebus errāntū. Si aūt est aliq̄ disciplina uirtutis, ubi ea quæretur, cum ab isto genere discendi discesseris? Equidē tametsi operam dederim, ut quantulācunq̧ dicendi assequerer facultatē pp studium dicendi:
Lactātio quenā docuit sed forum non attigit. tñ eloquens nunq̄ fui. Quippe qui forū ne attigerim qdē: sed necesse est ipsa me faciat cāæ bonitas eloquentē: ad quā diserte copioseq̧ defendēdā, scia diuinitatis & ipa ueritas sufficit. Vellē igit Cicerone paulisp ab inferis surgere, ut uir eloquētissimus ab homunculo nō diserto doceret. Primū quidnā sit quod laudandum putet: qui uituperat id studium, quod uocatur phia. Deniq̧ ne q̄ illā esse artē qua uirtus & iustitia discatur: nec aliam ullam sicut putauit. Postremo qm̄ est uirtus disciplina ubi quærenda sit cum ab illo discendi genere discesseris, quod ille non audiendi dicēdiq̧ gratia quærebat. A quo .n. posset audire? cum sciret id nemo? Sed ut in causis facere solebat, interrogatione uoluit urgere, ad cōfessionēq̧ deducere, tanq̄ cōsideret respōderi prorsus nihil posse, quominus philosophia eēt magistra uirtutis. Quod quidem in thusculanis disputationibus aperte professus est, ad eam ipsam conuersa oratione tanq̄ se declamatorio dicendi genere iactaret. O uitæ philosophia dux inquit, o uirtutis indagatrix, expultrixq̧ uitiorū
Phiæ laus ex Cicero.

quid non modo nos, sed omnino uita hominum sine te esse potuisset? Tu inuentrix legum, tu magistra morum, ac disciplinæ fuisti. Quasi uero aliquid per se ipsa sentiret: ac non potius ille laudandus esset qui eam tribuit. Potuit eodem modo gratias agere cibo & potui: quia sine his rebus uita constare non possit: in quibus ut sensus ita beneficii nihil est. Atqui ut illa corporis alimenta sunt, sic animæ sapientia.

¶ Quod Lucretius & alii errauerunt opinati sapiam inuentam esse ab homine: & nec datam homnibus a creatore. Et quomodo Cicero suis uerbis cōuicintur: & φ philosophia nec uerum docet: nec ad recte uiuendum instruit. Cap. XIIII.

Ectius itaq; Lucretius cum eum laudat, qui sapientiam primus inuenit. Sed hoc inepte φ ab homine inuentam putauit. Quasi uero illam alicubi iacentem homo ille: quem laudabat inuenerit; tanq̄ tibias ad fontem (ut poetæ aiunt) φ si repertorem sapientiæ ut Deum laudauit. Ita enim dicit.

Nemo (ut opinor) erit mortali corpore cretus. Philosophiæ inuētor quis & quomodo laudandus

Nam sicut ipsa petit maiestas cognita rerum.

Dicendum est, Deus ille fuit, Deus inclyte Memmi:

Tamen non erit sic laudandus Deus & φ sapientiam inuenerit, sed φ hominem fecerit, qui posset capere sapientiam. Minuit enim laudem, qui partem laudat ex toto. Sed ille ut hominem laudauit, qui tamen ob id ipsum deberet pro Deo haberi: φ sapere inuenerit, nam sic ait. Nonne decebit, Hunc hominem diuum numero dignarier esse. Vnde apparet Pythagoram uoluisse laudare, qui se primus (ut dixi) philosophum nominauit: aut Milesium Thalem, qui de rerum natura primus traditur disputasse. Sed dum hominem quærit extollere; rem ipsam depressit. Non est enim magna, si ab homine potuit inueniri. Verum potest ut poetæ dari uenia. At ille idē perfectus orator, summusq; philosophus: nec græcos reprehendam, quorum leuitatem semper accusat, & tamen sequitur: ipsam sapientiam, quam alias donum, alias inuentum Deorum uocat, poeticæ figuratam laudat in faciem. Grauiter etiam queritur extitisse aliquos, qui eam uituperarent. Quisq̄ ne inquit uituperare uitæ parentem: & hoc parricidio se inquinare audeat, & tā impie ingratus esse? Nos ergo. M. Tulli parricidæ sumus, & insuendi te iudice in culeum, qui philosophiam negamus parentem esse uitæ? At tu qui aduersus Deum tam impie ingratus es? Non hunc cuius effigiem uenetaris in capitolio sedentem? sed illum qui mundum fecit hominemq; figurauit, qui sapientiam quoq; ipsam inter cætera cœlestia beneficia largitus est? Magistram tu uirtutis, aut parētē uitæ uocas, ad quā si quis accesserit: multo sit incertior necesse est, q̄ prius fuerit? Cuius. n. uirtutis? q̄ ipsa ubi sita sit, adhuc philosophi non experiūt: cuius uitæ? cū ipsi doctores ante fuerint, senectute ac morte cōfecti: quam cōstituerint, quomodo uiui deceat, cuius ueritatis indagatricē profiteri potes? q̄ sæpe testaris, cum tanta multitudo fuerit philosopho℞, sapientem tn̄ extitisse adhuc neminem. Quid ergo te magistra illa uitæ docuit? An ut potentissimū con

Lucretii locus.

Cicero perfectus orator summusq; philosophus.

Philosophiæ uituperator inquinat se parricidio.

Cicero. M. Antonium in se excitauit

sulem maledictis incesseres, eũq; hostem patriæ uenenatis orationibus faceres? Sed omittamus illa, quæ possunt excusari fortunæ nomine. Studuisti nempe philosophiæ, & quidem sic ut nullus unq̃ diligentius: quippe qui omnes cognoueris disciplinas, sicut ipse gloriari soles, eãq; ipsam latinis litteris illustraueris, imitatoremq; te Platonis ostenderis. Cedo igitur q̃d didiceris, aut in qua secta ueritatem deprehenderis. In achademia. s. quam secutus es, quã probasti: at hæc nihil docet, nisi ut scias te nihil scire. Tui ergo te libri arguunt, q̃ nihil a philosophia disci possit ad uitam. Hæc tua uerba sunt. Mihi autem nõ modo ad sapiẽtiam cæci uidemur. sed ad ea ipsa, quæ aliqua ex parte cerni uideãtur hebetes & obtusi. Si ergo philosophia est magistra uitæ, cur tibi cæcus & hebes & obtusus uidebare, quem oportuit illa docentem & sentire & sapere, & in clarissima luce uersari? At quam confessus fueris philosophiæ uiritatem, docent ad filium composita præcepta: quibus mones philosophiæ quidem præcepta noscẽda: uiuendum autem esse ciuiliter. Quid tam repugnans dici potest? Si noscenda sunt præcepta philosophiæ, ideo utiq; noscẽda sunt, ut recte sapiẽterq; uiuamus. Vel si ciuiliter uiuẽdum est: non est igitur philosophia sapientia, siquidem melius ẽ ciuiliter, q̃ philosophice uiuere. Nã si sapientia est quæ dicitur philosophia: stulte profecto uiuit, qui non secundum philosophiam uiuit. Si aũt nõ stulte uiuit, qui ciuiliter uiuit, sequitur ut stulte uiuat qui philosophice uiuit. Tuo itaq; iudicio philosophia stultitię inanitatisq; dãnata est. Idẽ in consolatione. i. in opere non ioculari. Hãc de philosophia sentẽtiam tulisti. Sed nescio quis uos teneat error, aut miserabilis ignoratio ueri. Vbi est ergo philosophiæ magisterium? aut quid te docuit illa uitæ parens, si uerum miserabiliter ignoras? Quod si hæc erroris ignorationisq; confessio, pene inuito tibi ab intimo pectore expressa est: cur non tibi aliquando uerum fatebaris: philosophiam, quam tu nihil docentem in cœlum laudibus extulisti, magistram uirtutis esse non posse?

Cice. philosophiæ studiosus.

Viuẽdum ciuiliter.

¶ Quod in eodem errore fuit Seneca: & quid philosophia secundum ipsum: Et q; sicut Deus unus & ueritas una: ita una est & simplex sapientia. Et quomodo philosophorum oratio pugnet cum uita. Cap. XV.

Odem ductus errore Seneca: quis. n. uerum uiam teneret errãte Cicerone? Phĩa inquit nihil aliud est, q̃ recta uiuẽdi ratio, uel honeste uiuẽdi scientia, uel ars uitæ agendæ. Non errabimus, si dixerimus philosophiam esse legem bene honesteq; uiuendi. Et qui dixerit illam regulam uitæ, suum illi reddidit. Hic plane non respexit ad commune philosophiæ nomen: quæ cum sit in plures sectas disciplinasq; diffusa; nihilq; habeat certi, nihil deniq; de quo uniuersi una mente ac uoce consentiant, quid potest esse tam falsum, q̃ regulam uitæ philosophiam uocari? in qua diuersitas præceptorũ rectũ iter impediat & turbet? aut legẽ bene uiuẽdi, cuius capita lõge dissonant? aut sciam uitæ agendæ? in qua nihil aliud efficit̃ cõtraria sæpe dicendo, q̃ ut nemo q̃cquã sciat. Quæro. n. utrũ ne academiã philosophiã putet esse, an nõ? Negaturũ nõ arbitror: quod si est, nihil ergo illorũ cadit in phĩam; q̃ ut oĩa redpat incerta: legẽ abrogat: artẽ nullã putat: rõnem subuertit:

Phĩa quid ex seneca.

regulam

regulã deprauat, sciẽtiam funditus tollit. Falsa igit̃ illa omnia, q̃ in rem semper incertam, & adhuc nihil explicantem cadere nõ p̃nt. Nulla itaq; ratio uel scia, uel lex bene uiuendi: nisi in hac unica & uera & cœlesti sapiẽtia constituta est: quæ philosophis fuit ignota. Nã illa terrena qm̃ fallax ẽ: uaria, & multiplex sibiq; tota contraria est: & sicut unus est huius mundi constitutor & rector Deus: una ueritas: ita unã esse ac simplicem sapientiã necesse ẽ: quia quicquid est ue⁊ ac bonũ, id perfectum esse non potest, nisi fuerit singulare. Quod si philosophia uitam posset instruere, nulli alii nisi philosophi essent boni. Et qui eam non didicissent, essent omnes semper mali. Cum innumerabiles existant, & semp extiterint q̃ sint aut fuerint, sine ulla doctrina boni. Ex philosophis autem perraro fuerit, qui aliquid in uita fecerit laude dignum. Quis est tandem, qui nõ uideat eos homines uirtutis qua ipsi egẽt, nõ esse doctores? Nã siquis mores eo⁊ diligenter inquirat, inueniet iracundos, cupidos, libidinosos, arrogãtes, proteruos, & sub optentu sapiẽtiæ sua uitia cœlãtes, domi faciẽtes ea, quæ in scholis arguissent. Fortasse mẽtior accusandi gratia: nõne idipsum Tullius & fatet̃ & queritur? Quotus inq̃t quisq; philosopho⁊ inuenitur, qui sit ita moratus, ita animo & uita constitutus, ut ratio postulat: qui disciplinã ueram, non ostentationem scientiæ, sed legẽ uitæ putet, qui obtemperet ipse sibi, & decretis pareat suis? Videre aũt liceat alios tãta leuitate & iactatione, ut his fuerit non didicisse melius: alios pecuniæ cupidos, alios gloriæ, multos libidinum seruos, ut cũ eorũ uita & uitiis mirabiliter pugnet oratio. Nepos
q; Corneli⁹ ad eundẽ Cicer onẽ ita scribit. Tantũ abest ut ego magistrã esse putẽ uitæ philosophiã, beatæq; uitæ pfectricẽ: ut nullis magis existimẽ opus esse magistros uiuendi, q̃ plerisq;, qui in ea disputanda uersantur. Video.n. magnã partem eorũ, qui in schola de pudore & cõtinẽtia præcipiãt argutissime, eosdẽ in omniũ libidinũ cupiditatibus uiuere. Item Seneca in exhortationibus. Plæriq; inquit philosopho⁊ tales sunt diserti in conuiciũ suũ: quos si audias in auaritiã, in libidinẽ, in ambitionem perorantes, indiciũ sui putes pfessos. Adeo redũdãt ad ipsos maledicta in publicũ missa: quos nos nõ aliter intueri decet, q̃ medicos, quo⁊ tituli remedia habent pyxides uenena. Quosdam uero nec pudor uitiorum tenet, sed patrocinia turpitudini suæ fingunt, ut etiam honeste peccare uideantur. Faciet sapiens (inquit idem Seneca) etiam quæ nõ probabit, ut etiam ad maiora transitum inueniat: nec relinquet bonos mores, sed tempori aptabit, ut quibus alii utuntur in gloriam aut uoluptatem, utatur agendæ rei causa. Deinde paulopost. Omnia quæ luxuriosi faciũt, quæq; imperiti, faciet & sapiens, sed nõ eodẽ modo, eodẽq; proposito. Atqui nihil interest quo aĩo facias, q̃d fecisse uitiosum est, quia facta cernũtur, aĩus non uidetur. Aristippo Cyrenaico rũ magistro cum Laide nobili scorto fuit cõsuetudo: q̃d flagitiũ grauis ille philosophiæ doctor sic defendebat, ut diceret multũ inter se & cæteros Laidis amatores interesse, q; ipse haberet Laidem, alii uero a Laide haberentur. O præclara & imitãda bonis sapia. Huic uero liberos in disciplinam dares, ut discerent habere meretricẽ. Aliq̃d inter se ac pditos interesse dicebat, s. q; illi bona sua pderẽt. Ipse gratis luxuriaret̃. In quo tamẽ sapientior meretrix fuit: quæ sic philosophũ ha-

Philo⁊ oratio pugnat cũ eo⁊ uita.

Aristippus Cyrenaico⁊ amauit laidem. Laidẽ habeo non habeor a Laide.

buit pro Irnone, ut ad se omnis iuuentus doctoris exemplo & authoritate cōcurreret corrupta sine ullo pudore. Quid ergo interfuit, puo animo philosophus ad meretricem famosissimam commearet, cum eum populus & riuales sui uiderent omnibus perditus nequiorē? Hec satis fuit ita uiuere, sed docere etiam libidines cœpit: ac mores suos de lupanari ad scholam transtulit: differēs uoluptatem corporis esse summum bonum. Quæ doctrina execrabilis & pudenda, non & in corde philosophi, sed in sinu meretricis est nata. Nam quid ego de Cynicis loquar? quibus in propatulo coire cum coniugibus mos fuit, quid mirū si a canibus (quorum uitam imitantur) etiam uocabulum nomenq; traxerunt? Nullum igitur in hac disciplina magisterium uirtutis est: cum etiam illi qui honestiora præcipiunt aut non faciunt ipsi quæ suadent, aut (quod raro accidit) non disciplina eos ad rectum: sed natura perducat, quæ sæpius etiam indoctos impellit ad laudem.

Aristippus statuit summū bonū corporis uoluptatē. Cynici ob scœni.

¶ Quod recte docentes & male uiuentes (teste Cicerone) non utilitatē ex phia, sed inanē percipiūt delectationē. Et q̄ sapia seipsam semper exercet in bonis actibus. Et quare nō phiæ sed sapientiæ ipsi iugiter insistēdū sit. Cap. XVI.

Erum enim se perpetuæ desidiæ tradāt: nullāq; uirtutē capessant, & omnem suam uitam nihil aliud q̄ in eloquentia peragant, quid aliud q̄ inertes putari debent? Sapientia autem nisi in aliquo actu fuerit: quo uim suam exerceat, inanis & falsa est. Recteq; Tullius ciuiles uiros qui remp. gubernant, qui urbes aut nouas cōstituāt, aut constitutas æquitate tuantur: qui salutē libertatēq; ciuium, uel bonis legibus uel salubribus cōsiliis, uel iudiciis grauibus conseruent, philosophiæ doctoribus præfert. Bonos.n. facere oportet, potiusq̄ inclusos in angulis faciēda præciperet quæ ne ipsi quidē faciunt, qui loquuntur, & q̄m se a ueris actibus remouerūt, apparet eos exercēdæ linguæ causa, aduocādi gratia artē ipsam philosophiæ reppetisse. Qui autē docent tantum, nec faciunt, ipsi præceptis suis detrahunt pōdus. Quis.n. obtemperet, cum ipsi præceptores doceāt nō obtēperare? Bonū est autem recta & honesta præcipere: sed nisi & facias, mendacium est: & incongruēs atq; ineptum non in pectore, sed in labiis habere bonitatem. Non ergo utilitatem ex philosophia, sed oblectationē petunt. Quod quidē Cicero testatus est: profecto inquit omnis iustorū disputatio, quanq̄ uberrimos fontes uirtutis & sciæ cōtineat: tñ collata cum hoꝶ actis perfectisq; rebus, uereor ne tñ uideatur attulisse negociis hoīum, quantam oblectationē ocii. Vereri quidem non debuit, cum uerum diceret, sed quasi timeret ne proditi mysterii reus a philosophis citaret. Nō est ausus confidenter pronunciare, quod fuit uerum, illos non ideo disputare ut doceant: sed ut se oblectent in ocio, qui q̄m authores sunt rerū gerēdarū, nec ipsi quicquid gerunt, pro loquacibus sunt habēdi. Sed pfecto q̄a nihil boni ad uitam afferebant, nec ipsi decretis suis obtemperauerunt, nec quisquā p tot secula inuētus est, qui eoꝝ legibus uiueret. Abiicienda est igit̄ omnis phia quia non studendū est sapiæ: quæ fine ac mō careat: sed sapiendū est & q̄dem mature. Nō enim nobis altera uita conceditur, ut cum quæramos in hac sapientiam, in illa sapere possimus

Ciuiles uiri pferēdi.

Phiæ studiū nō ad utilitatē tēdit: sed ad inanē delectationē.

possimus, in hac utrunque fieri necesse est. Cito inueniri debet, ut cito suscipi possit, nequid pereat ex uita, cuius finis incertus est. Ciceronis Hortēsius cōtra philosophiam disserens, circumuenitur arguta conclusione: qui cum diceret philosophandum non esse: nihilominus philosophari uidebatur: quoniam philosophi est, quid in uita faciendum, uel non faciēdum sit disputare. Nos ab hac calumnia immunes ac liberi sumus, qui philosophiam tollimus, quia humanæ cogitationis inuentio est. Sophiam defendimus, quia diuina traditio est: eamque ab omnibus suscipi oportere testamur. Ille cū philosophiam tolleret, nec melius aliquid afferret, sapientiam tollere putabatur, eoque facilius de sententia pulsus est: quia cōstat hominem non ad stultitiam, sed ad sapientiam nasci. Præterea illud quoque argumentum contra philosophiam ualet plurimum, quo idē est usus Hortensius, ex eo posse intelligi philosophiam non esse sapientiam, quod principium & origo eius appareat. Quando inquit philosophi esse cœperunt Thales (ut opinor) primus, recens hæc quidem ætas. Vbi ergo apud antiquiores latuit amor iste inuestigandæ ueritatis? Idem Lucretius ait. Philosophandum non esse. Sophia quæ. Phiæ origo. Thales autor phiæ. Lucretii locus.

Denique natura hæc rerum, ratioque reperta est
Nuper, & hac primum cum primis ipse repertus.
Nunc ego sum in patrias, qui possum uertere uoces.

Et Seneca, Nondum sunt inquit mille anni, ex quo initia sapientiæ nota sunt. Multis ergo seculis humanū genus sine ratione uixit. Quod irridens Persius, Postquam inquit sapere urbi cum pipere & palmis uenit: Tanquam sapientia cum saporis mercibus fuerit inuecta: quæ si secundum hominis naturam est, cum homine esse cœperit necesse est. Si uero non est: nec capere quidem illam posset humana natura. Sed quia recepit, igitur a principio fuisse necesse est: ergo philosophia quia non a principio fuit, non eadem uera sapientia: sed uidelicet Græci, qui sacras ueritatis litteras non attigerant: quemadmodum deprauata esset sapientia, nesciuerunt. Et ideo cum uacare sapientia humanam uitam putarent, philosophiam commenti sunt: id est latentem atque ignotam sibi ueritatem disserendo eruere uoluerunt: quod studium per ignorantiam ueri sapientiam putauerunt. Persii locus.

¶ Quæ fuit ipsa doctrina Epicuri: quæ moribus omnium appositissima loquebatur. Et quomodo Leucippum & Democritū habuerit authores erroris: & fabros atomorum & assertores uoluptatis. Cap. XVII.

Ixi de philosophia ipsa quam breuiter potui: nunc ad philosophos ueniamus: non ut cū eisdē certemus: qui stare nō possunt: sed ut eos fugientes atque deiectos nostro campo insequamur. Epicuri disciplina multo celebrior semper fuit quam cæterorū: non quia ueri aliquid afferat: sed quia multos ad populare nomē uoluptatis inuitat. Nemo. n. nō in uitia pronus ē. Præterea ut ad se multitudinē cōtrahat: apposita singulis quibusque moribus loquitur. Desidiosum uetat litteras discere: auarum populari largitione liberat: ignauum prohibet accedere ad rempublicam, pigrum exercere: timidum militare. Irreligiosus audit Deos nihil curare: inhumanus & suis commodis seruiens iubetur nihil cuiquam tribuere. Omnia enim sui causa facere sapien Epicuri secta celeberrima semper & cur. Voluptatis nomen populare.

tem:fugienti turbã ſolitudo laudatur. Q ui nimiũ parcus eſt: diſcit aqua & polẽ-
ta uitam poſſe tolerare. Q ui odit uxorem, huic enumerãtur cœlibatus bona. Ha
benti malos liberos, orbitas prædicatur. Aduerſus impios parentes, nullum eſſe
uinculum naturæ, impatiẽn ac delicato dolorem eſſe omnium malorũ maximum
dicitur: forti etiam in tormentis beatum eſſe ſapientem. Q ui claritati ac potẽtiæ
ſtudet, huic præcipitur reges colere. Q ui moleſtiã ferre non poteſt: huic regiam
fugere. Ita homo aſtutus ex uariis diuerſiſq; modis circulum cogit: & dum ſtu-
det placere omnibus, maiore diſcordia ſecum ipſe pugnauit, q̃ inter ſe uniuerſi.
Vnde autẽ diſciplina eius tota deſcendat, quam originem habeat, explicandũ ẽ.
Videbat Epicurus bonis aduerſa ſemper accidere: paupertatem, labores, exilia
carorum amiſſiones: malos contra, beatos eſſe, augeri potentia, honoribus officii,
uidebat innocentiam minus tutam, ſcelera impune committi: uidebat ſine dele-
ctũ morum, ſine ordine ac diſcrimine annorum ſæuire mortem: ſed alios ad ſene
ctutem peruẽire, alios infantes rapi: alios iã robuſtos interire, alios in primo ado
leſcentiæ flore immaturis funeribus extingui: in bellis potius meliores & uinci
& pire. Maxime autem cõmouebat hoĩes primis religioſos grauioribus malis af-
fici. His autem qui aut Deos omnino neglexerunt, aut non pie coluerunt, uel mi-
nora incommoda euenire, uel nulla. Ipſa etiam templa fulminibus conflagrare.

Providen-tia cur ab Epicuro ſublata

Mors indifferenter in oẽs ſæuit.

Q uod Lucretius queritur cum dicit de Deo. Tum fulmina mittat & ædes
Ipſe ſuas diſturbet: & in deſerta recedens
Sæuiat exercens telum, quod ſæpe nocentes:
Præterit: examinatq; idignos inq; merẽtes. ¶ Q d ſi uel exiguã ueritatis aurã col
ligere potuiſſet, nunq̃ diceret ædes illũ ſuas diſturbare, cũ iõ diſturbet, qa nõ ſũt
ſuæ. Capitolium quod eſt romanæ urbis & religionis caput ſummum, non ſemel
ſed ſæpius fulmine ictum conflagrauit. Homines aũt ingenioſi quid de hoc exi-
ſtimauerint, ex dicto Ciceronis apparet: q ait diuinitus extitiſſe illã flammã non
quæ terreſtre illud domicilium Iouis deleret: ſed quæ ſublimius magnificẽtiuſq;
depoſceret. Q ua de re etiam in libris conſulatus ſui eadem dicit, quæ Lucretius:
Nam pater altitonans ſtellanti nixus olympo.
Ipſe ſuas arces atq; inclyta templa petiuit. Et capitolinis iniecit ſedibus ignes.
Pertinaci ergo ſtultitia nõ modo uim maieſtatẽq; ueri Dei nõ intellexerũt: ſed ẽt
impietatem ſui erroris auxerũt: qui templum cœleſti iudicio ſæpe dãnatum reſti
tuere cõtra fas omne cõtenderint. Cum hæc igitur cogitaret Epicurus, earum re-
rum uelut iniquitate inductus. Sic.n.cãm rationemq; ignorãti uidebatur, exiſti-
mauit nullã eſſe ꝓuidentiã. Q đ cũ ſibi perſuaſiſſet, ſuſcœpit etiã defendẽdũ: ſic
in errores inextricabiles ſe ipẽ incluſit. Si enim ꝓuidẽtia nulla eſt, quomodo tam
ordinate, tã diſpoſite mundus effectus eſt. Nulla inquit diſpotio eſt, multa.n.fa-
cta ſũt aliter q̃ fieri debuerũt. Et inuenit hõ diuinus, quæ reprehẽderet. Q uæ ſin
gula ſi uacaret refellere: facile oſtenderem: nec ſapiẽtem hũc fuiſſe nec ſan ũ. Itẽ
ſi nulla prouidẽtia eſt, qũo aĩalium corpa tã prouidẽter ordinata ſunt: ut ſingula
quæquæ mẽbra mirabili rõne diſpoſita, ſua officia cõſeruent? Nihil inqt in pro-
creãdis aĩalibus ꝓuidẽtiæ rõ molita eſt. Nã neq; oculi facti ſunt ad uidẽdũ: neq;

Capitoliũ fulmine ictum.

Ciceron. carmen.

Prouiden-tiam nullam eſſe.

Epicuri opiniões.

aures

aures ad audiendũ,neq; lingua ad loquendum: neq; pes ad ambulandum: quoniam prius hæc nata sunt q̃ esset loqui, audire, uidere, ambulare. Itaq; non hæc ad usum nata sunt: sed usus ex illis natus est. Si nulla prouidẽtia est, cur hymbres cadunt, fruges oriunt͛, arbusta frondescunt? Non inquit semp animantium cã ista fiunt, qm̃ prouidẽtiæ nihil prosunt, sed omnia sua sponte fieri necesse est. Vnde ergo nascũtur, aut qũo fiunt oĩa, quæ gerũtur? Non est inquit puidentiæ opus. Sunt.n. sæmina per inane uolitãtia, qbus inter se temere cõglobatis uniuersa gignũtur, atq; cõcrescunt. Cur igitur illa nõ sentimus, aut nõ cernimus? Quia nec colorem habẽt inquit, nec calorem ullũ, nec odorẽ, saporis quoq; & humoris expertia sunt, & tã minuta, ut secari ac diuidi nequeant. Sic eũ quia in principio falsum susceperat, cõsequentium reꝝ necessitas ad deliramenta perduxit. Vbi enim sunt aut unde ista corpuscula? Cur illa nemo præter unũ Leucippũ somniauit? A quo Democritus eruditus hæreditatem stultitiæ reliquit Epicuro. Quæ si sint corpuscula, & quidẽ solida, ut dicunt, sub oculos certe uenire possunt. Si eadem est natura omniũ, qũo res uarias efficiunt? Vario inquit ordine ac positione cõueniunt, sicut literæ, quæ cum sint paucæ, uariæ tamen collocatæ innumerabilia uerba conficiũt. At literæ uaris formas habent. Ita inquit & hæc ipsa primordia. Nam sunt aspera, sunt humata, sunt leuia. Secari ergo & diuidi possunt, si aliquid inest illis, quod emineat. Si aũt leuia sunt & hũoris indigẽt cohærere nõ possunt. Humata igit͛ esse oportet, ut possint inuicem cõcathenari. Cum uero tam minuta esse dicãtur, ut nulla ferri acie disiici ualeant, qũo hamos, aut angulos habent? Quos quia extãt, necesse est posse diuelli. Deinde quo fœdere inter se? qua mente cõueniunt, ut ex his aliquid cõstituatur, si sensu careãt, nec coire tam disposite possunt: quia nõ potest quicquam rationale perficere nisi ratio. Quam multis co argui hæc uanitas potest; sed properat oratio. Hic est ille, Atomi qd

Qui genus humanũ ingenio superauit: & omnes, Extinxit stellas ut exortus æthereus sol? Quos equidem uersus nunq̃ sine risu legere possum. Nõ enim de Socrate aut platone hoc saltem dicebat: qui uelut rages habentur philosophorum, Sed de homine quo sano & uigẽte nullus æger ineptius delirauit. Itaq; poeta inanissimus leonis laudibus murẽ nõ ornauit: sed obruit & obtriuit. At idẽ nos metu liberat mortis: de qua hæc ipsius uerba sunt exp̃ssa. Qñ nos sumus: mors non est: quãdo nos nõ sumus: mors ẽ. Mors ergo nihil ad nos: q̃ argute nos fefellit: quasi uero transacta mors timeatur, quia iã sensus ereptus ẽ, ac nõ ipsum mori quo sensus eripit͛. Est igit͛ tempus aliquod quo & nos iam non sumus: & mors tamen nondum est. Idq; ipsum uidetur miserum esse: ꝗ & mors esse incipit, & nos esse desinimus. Nec frustra dictum est, mors misera non est. Aditus ad mortem est miser, hoc ẽ morbo tabescere, ictum perpeti, ferrum corpore excipere, ardere igni, dentibus bestiarum laniari. Hæc sunt quæ timentur, non quia mortẽ afferunt, sed quia dolorem magnum. Quin potius effice ne dolor malũ sit. Omnium inqt maloꝝ maximum est. Quid ergo hõ possum nõ timere, si id qd mortẽ antecedit, aut efficit malũ est? Quid, ꝗ totũ illud argumẽtũ falsum ẽ? qa nõ intereunt aĩæ. Vere inqt nã qd cum corpore nascitur, cũ corpe intereat necesse est.

Lucretii locus. Mors nihil ad nos. Dolor oĩum maloꝝ maximum. Aĩa an cũ corpore intereat.

Epicuri dogma uitam peruertit.

iam superius dixi differre hunc locum melius, & operi ultimo reseruare, ut hanc Epicuri persuasione, siue illa Democriti, siue Dicearchi fuit, argumentis & diuinis testimoniis rdarguã. Verũ ille fortasse impunitatẽ uitiis suis spopondit. Fuit enim turpissimę uoluptatis assertor: cuius capiẽdæ cã nasci hoiem putauit. Quis cũ hoc affirmari audiat, uitiis & sceleribus abstineat. Nã si perituræ sunt aiæ, appetamus diuitias, ut oẽs suauitates capere possimus. Quæ si nobis desunt, ab his q hñt auferam9 clã, dolo, ui. Eo magis si humanas res nullus Deus curat qñcũq; spes impunitatis arriserit, rapiamus, necem9. Sapiẽtis est.n. malefacere, si & utile sit & tutũ, qm̃ si quis cœlo Deus est, nõ irascitur cuiq̃. Æq; stulti est & benefacere, qa sicut ira nõ cõmouetur, ita nec gratia tãgit. Voluptatibus igitur quoquomõ possimus, seruiamus. Breui.n. tpe nulli erimus oino. Ergo nullũ diẽ, nullum denicq; tpis punctum fluere nobis sine uoluptate patiamur: ne quia ipsi qñq; perituri sumus, idipsum qd uiximus pereat. Hoc ille tametsi nõ dicit uerbo, re tamen ipsa docet. Nã cũ disputat oia sapiẽtẽ sua causa facere, ad utilitatẽ suam refert oia quæ agit. Itaq; qui audit hæc flagitia, nec boni quicq̃ faciendũ putabit: qm̃ bene facere ad utilitatem spectat alienã: nec a scelere abstinendũ, quia maleficio præda coniuncta est. Archipirata quisquam uel latronum ductor, si suos ad grassandum cohortet: quo alio sermone uti põt? q̃ ut eadem dicat, quæ dicit Epicurus: Deos nihil curare. Non ira, non gratia tangi, inferorũ pœnas nõ esse metuendas: q; animæ post mortẽ occidant: nec ullo oino sunt inferi: uoluptatẽ esse maximũ bonum: nullam esse humanam societatẽ: sibi quemq; consulere: neminem esse q alterum diligat nisi sua cã. Mortem non esse metuẽdam forti uiro: nec ullum dolorẽ quinetiã si torqueatur, si uratur, nihil se curare dicat. Est plane cur quisquã putet hanc uocem uiri esse sapientis: quæ potest latronibus aptissime cõmodari.

Deus nec irascit: nec gratia tãgitur.

Sapiẽtem omnia sua causa facere.

¶ Quomodo pythagorici & stoici cõtrario epicureis errore decipiãt: sic aiaq; immortalitatem statuentes: ut eas in uaria corpora transire mentiantur. Et uoluntariam mortem persuaserint inaniter philosophantibus, Cap. XVIII.

Aias post mortẽ superesse. Palypsychia pythagoræ. Cleanthes manꝰ sibi intulit. Chrysippꝰ se neci dedit. Zeno mortẽ sibi maturauit. Empedocles in etnæ specũ se deiecit.

ALii autem contraria dixerũt: superesse animas post mortem, & hi sunt maxime pythagorici ac stoici: quibus & si ignoscendum est, quia uerum sentiunt: non possunt tamẽ repræhendere eos, qui nõ scientia, sed casu inciderũt in ueritatẽ. Itaq; in eo ipso qd recte sentiebãt: aliqd errauerũt. Nã cũ timerẽt, argumẽtũ illud quo colligitur necesse ẽ ut occidãt aiæ cũ corpibus: quia cũ corporibus nascunt: dixerũt nõ nasci aias, sed insinuari potius i corpa: & de aliis in alia migrare corpa. Nõ putauerũt aliter posse fieri, ut supsint aię põt corpa: nisi uideãt fuisse ante corpa. Par igẽ ac; ppe similis error ẽ ptis utriusq;. Sed hæc in pterito falsa ẽ: illa i futuro. Nemo .n. uidit qd est uerissimum: & nasci aias, & nõ occidere, quia cur id fieret, aut q̃ rõ esset, hoies nescierũt. Multi ergo ex his qui æternas eẽ aias suspicabant, tanq̃ in cœlũ migraturi eẽnt: sibi ipsis manus intulerunt, ut Cleãthes & Chrysippus, ut Zeno & Empedocles, qui se in ardẽtis Ætnæ specũ intempesta nocte deiecit: ut cũ repente nõ apparuisset, abiisse ad Deos crederet: ex Romanis Cato, q̃ fuit in

omni

omni sua uita Socraticæ uanitatis imitator. Nã Democritus in alia fuit psuasione: Sed tñ spõte sua letho caput obuius obtulit ipse, quo nihil sceleratiꝰ fieri põt. Nã si homicida nefarius ẽ: q hoĩs extinctor ẽ, eidẽ sceleri obstrictus ẽ, q̃ se necat: qa hominẽ necat. Immo uero maius eẽ id facinus existimãdũ ẽ, cuius ultio Deo soli subiacet. Nã sicut i hãc uitã nõ nr̃a spõte uenimꝰ: ita rursus ex hoc domicilio corporis, qd tuẽdũ nobis assignatũ est: eiusdẽ iussu nobis recedẽdũ est: q nos in hoc corpus induxit, tã diu habitaturos, donec iubeat emitti. Et si uis aliq̃ inferat̃: æq̃ mẽte patiẽdũ est, cũ extincta innocẽtis aĩa inulta eẽ nõ possit: habeamusq; uindicẽ magnũ, cui soli uindicta integra semper est.

Cato Socratis imitatõ Democritus ultro mortem oppetiit.

Homicidæ igitur illi oẽs phi & ipse romanæ sapiæ princeps Cato, q anteq̃ se occideret, perlegisse Platonis librũ dicit̃, q est scriptus de æternitate aiaꝝ. Et ad summũ nefas phi authoritate cõpulsus est. Et hic tñ aliquã moriẽdi cãm uidet̃ habuisse: odiũ seruitutis. Quid Ambraciotes ille, qui cũ eundẽ libꝝ perlegisset, præcipitẽ se dedit, nullã aliã ob cãm, nisi q, Platoni credidit? Execrabilis prorsus ac fugiẽda doctrina: si abigit hoĩes a uita. Quod si scisset Plato, atq; docuisset, a quo, & qũo & q̃bus & quæ ob facta, & quo tẽpore immortalitas tribuatur: nec Cleombrotum impegisset in mortem uolũtariam, nec Catonẽ, sed eos ad uitam & ad iustitiã potius erudisset. Nam Cato uidetur mihi cãm quæsisse moriẽdi, non tã ut Cæsarẽ fugeret: q̃ ut stoicoꝝ decretis obtẽperaret, quos sectabat̃: nomẽq; suũ grandi aliquo facinore clarificaret: cui quid mali accidere potuerit, si uiueret nõ inuenio. Caius.n. Cæsar ut clemẽs erat, nihil aliud efficere uolebat, ẽt in ipso belli ciuils ardore: q̃ ut bene mereri de repu. uideretur: duobus optimis ciuibus Cicerone & Catone seruatis.

Cato se uticæ occidit. Clembrotus Ambraciotes ex alto se pcipitẽ dedit.

Cæsaris clementia. Cicero & Cato optimi ciues.

Sed redeamus ad eos, q mortẽ pro bono laudant. De uita q̃reris quasi uixeris: aut unq̃ tibi ratio constiterit: cur omnino sis natus. Nonne igitur tibi uerus ille & communis oĩum pater Terentianũ illud iure increpauerit. Prius disce qd sit uiuere: si displicebit uita, tũ istoc utitor. Indignaris te malis esse subiectũ: quasi quicq̃ merearis boni, q patrẽ, q dñm, q̃ regẽ tuũ nescis: q quãuis clarissimã lucẽ intuearis oculis, mẽte tñ cæcus es, & in profundis ignorãtiæ tenebris iaces. Quæ ignorãtia effecit, ut quosdã dicere nõ puderet, iccirco nos eẽ natos, ut sceleꝝ pœnas lueremus: quo quid delirius dici possit nõ inuenio. Vbi.n. uel quæ scelera potuimus admittere, qui oĩno nõ fuimus? Nisi forte credemꝰ inepto illi seni, q se in priori uita Euphorbũ fuisse mẽtitus est. Hic credo q, erat ignobili genere natus. Familiam sibi ex Homeri carminibus adoptauit. O mirã & singularem Pythagoræ memoriã. O miserã obliuionẽ nr̃um oĩum, qui nesciamus quid ante fuerimus: sed fortasse uel errore aliquo, uel grã sit effectum: ut ille solus letheũ gurgitem non attigerit: nec obliuionis aquam gustauerit: uidelicet senex uanus (sicut ociosæ aniculæ solent) fabulas tanq̃ infantibus credulis finxit. Quod si bene sensisset de his q̃bus hæc locutus est: si hoĩes eos existimasset nunq̃ sibi tam petulanter mentiendi licẽtiã uendicasset: sed deridenda hoĩs leuissimi uanitas. Quid Ciceroni faciemus? q cum in principio consolationis suæ dixisset luendorum scelerum causa nasci homines. Iterauit id ipsum postea, quasi obiurgãs eum, qui uitã non esse malis plenã putet: recte ergo profatus est errore ac miserabili ueritatis ignorãtia se teneri:

Homines ideo nati ut scelerũ pœnas luant.

Pythagoræ palingenesia.

¶ Quod Cicero, & alii sapientissimi immortalitatẽ aiaꝝ sed infideliter docent. Et ꝙ mala uel bona mors sit põderãda ex ante acta uita & gr̃a Dei. Cap. XX.

T illi ꝗ de mortis bono disputãt, quia nihil ueri sciũt, sic argumentant: si nihil est post mortẽ: nõ est malum mors. Aufert enim sensum mali. Si autẽ semper sunt animæ: est ẽt bonum, quia immortalitas sequitur. Quam sententiam Cicero de legibus sic explicauit. Gratulemurq; nobis, quoniam mors aut leuiorem q̃ qui ẽ in uita: aut certe non deteriorem est allatura statum. Nã sine corpore animo uigente diuina est uita: sensu carẽti, nihil profecto est mali. Argute ut sibi uidetur quasi nihil aliud esse possit. At qui utrunq; hoc falsum est. Docent enim diuinæ literæ nõ extingui animas, sed aut pro iustitia præmio affici, aut pœna pro sceleribus sempiterna. Nec enim fas est aut eum, ꝗ sceleratus in uita feliciter fuerit effugere qđ meretur: aut eum qui ob iustitiã miserrimus fuerit, sua mercede fraudari. Quod adeo uerum est, ut idem Tullius in consolatione non easdem sedes incolere iustos atq; impios prædicauerit. Nec enim omnibus inquit iidẽ illi sapiẽtes arbitrati sunt inde cursum in cœlũ patere: nã uitiis & sceleribus contaminatos deprimi in tenebras, atq; in cœno iacere docuerunt. Castos autem animos puros integros incorruptos bonis etiam studiis, atq; artib⁹ expolitos, leui quodam & facili lapsu ad deos, idest ad naturam sui similem peruolare. Quæ sententia superiori illi argumento repugnat. Illud enim sic assumptum est tanq̃ necesse sit oẽm hominem natũ immortalitate donari. Quod igitur erit discrimẽ uirtutis ac sceleris, si nihil interest utrum ne, Aristides sit aliqs, an Phalaris? Vtrum Cato, an Catilina? Sed hanc repugnantiam reꝝ sniamq; non cernit, nisi qui tenet ueritatem. Siquis igĩ nos roget utrum ne mors sit bonum an malum, respõdebimus qualitatem eius ex uitæ rõtione pendere. Nam sicut uita ipsa bonum est si cũ uirtute uiuaĩ: malum si cũ scelere: ita & mors ex præteritis uitæ actibus ponderãda est. Ita fit ut si uita in dei religione transacta sit: mors malũ nõ sit, qa trãslatio est ad immortalitatẽ. Sin aliter, malũ sit necesse ẽ: qm̃ (ut dixi) ad æterna supplicia trãsmittit. Quid ergo dicemus, nisi errare illos, qui aut mortẽ appetũt tanq̃ bonum, aut uitam fugiunt tanq̃ malũ? Nisi ꝙ sunt iniquissimi, qui pauciora mala nõ cõpẽsant bõis pluribus. Nam cũ oẽm uitam per exquisitas & uarias traducãt uoluptates: mortẽ cupiunt, siquid forte his amaritudinis superuenerit. Et sic hñt tanq̃ illis nunq̃ fuerit bene, si aliquñ fuerit male. Damnãt igĩ uitã oẽm bonisq; plenã nihil aliud q̃ male opinantur. Hinc nata est inepta illa snia: hanc esse mortem, quam nos uitã putamus: illam uitam, quam nos pro morte timemus. Ita primũ bonum esse nõ nasci, secundum citius mori. Quæ ut maioris sit authoritatis, Sileno attribuĩ. Cicero in consolatione. Non nasci inquit longe optimum, nec in hos scopulos incidere uitæ. Proximum aũt si natus sis, q̃ primum mori tanq̃ ex inc ẽdio effugere uiolentiam fortunæ. Credidisse illi uanissimo dicto exinde apparet: ꝙ adiecit aliquid de suo ut ornaret. Quæro igĩ cui esse optimũ putet nõ nasci: cum sit nullus oio qui sentiat? Nã ut bonũ sit aliquid, aut malum sensus efficit. Deinde cur omniũ uitam nihil aliud esse q̃ scopulos & incẽdiũ putauerit? quasi aut in nostra fuerit

pot state

Mortẽ nõ ẽ malum

Cicero. ocus ex lib. de legib⁹.

Impi oꝝ sedes. Iustoꝝ sedes.

Mors bona sit an mala ante acta uita diiudicat.

Vitã quã nos putamus esse mortem. Mortem quã nos tenem⁹ ẽ uitam. Non nasci lõge optimũ. Mori q̃ primum optimo proximum.

potestate ne nasceremur aut uitam nobis fortuna tribuat non Deus: aut uiuēdi ratio quicq̄ simile incēdio habere uideatur. Nō dissimile Platonis illud est: quod aiebat, se gratias agere naturæ. Primum q̄ homo natus esset potiusq̄ mutū aīal. Deinde q̄ mas potiusq̄ fœmina: q̄ græcus, q̄ barbarus. Postremo q̄ atheniensis non thebanus, & q̄ temporibus Socratis. Dici non potest quantam mētibus cæcitatē: quantosq; pariat errores ignoratio ueritatis. Ego plane contenderim, nūq̄ quicq̄ dictum esse in rebus humanis delirius: quasi uero si aut barbarus, aut mulier, aut asinus deniq; natus esset: idem ipse plato non esset, ac non illud ipsum qd natus fuisset. Sed Pythagoræ uidelicet credidit: q ut uetaret homines animalib9 uesci dixit aīas de corporibus in aliorum aīalium corpora commeare, quod & uanum & impossibile est. Vanum quia necesse non fuit ueteres aīas in noua corpora inducere: cum idem artifex, qui primas aliqn̄ fecerat potuerit semper nouas facere. Impossibile quia rectæ rationis aīa tam immutare naturā status sui nō pōt: q̄ ignis aut deorsum niti, aut in transuersum fluminis modo flāmam suam fundere. Existimauit ergo homo sapiens fieri potuisse ut aīa: quæ tunc erat in Platone: in aliquod mutum aīal includeretᶜ: essetq; humano sensu prædita ut intelligeret ac doleret, incogruenti se corpore oneratam. Quanto sanius faceret, si gratias se agere diceret: q̄ ingeniosus q̄ docilis natus eēt: q̄ in his opibus ut liberaliter erudiretur. Nam q̄ athenis natus est, quid in eo beneficii fuit? An non plurimi extiterunt in aliis ciuitatibus excellēti ingenio, atq; doctrina uiri? qui meliores singuli q̄ omnes athenienses fuerunt? Quanta hominum milia fuisse credamus, qui & Athenis nati: & temporibus Socratis indocti tamen ac stulti fuerunt? Non enim aut parietes aut locus in quo quisq; est, effusus ex utero conciliat homini sapientiam. Quid uero attinuit Socratis se temporibus natum gloriari? Num Socrates ingenia discentibus potuit dare? Non uenit in mentem Platoni Alcibiadem quoq; & Critiam eiusdem Socratis assiduos auditores fuisse quorum alter hostis patriæ acerrimus fuit: alter crudelissimus omnium tyrannorum.

Plato quib9 de reb9 agebat gratias naturæ. Mas muliere pstatior' Barbari in fastidio. Thebani pigius Mineruæ. Socratem quāti fecit Plato. Palyinsy. chia Pythagoræ.

Alcibiades hostis patriæ. Critias crudelis. Tyrānus. Scrutinis.

¶ Quod Socrates in eo fuit cordatior cæteris: quia a scrutino cœlestium & naturalium causis disputationem suspendit, in quibus temere consumitᶜ ingenium & tempus, & in multis desipuit, quorum subiiciuntur exempla. Cap. XX.

Videamus nunc, qd in Socrate ipso tam magnum fuerit: ut hō sapiens merito gr̄as ageret illis tpibus se esse natū. Nō inficior fuisse illū paulo cordatiorē q̄ cæteros: qui naturā rerū putauerūt ingenio posse cōprehēdi. In quo illos nō tm̄ excordes fuisse arbitror: sed et impios, q̄ in secreta illius cœlestis puidētiæ, curiosos oculos uoluerunt immittere. Rhomę & in plærisq; urbibus scimus esse q̄dā sacra, quæ aspici a uiris nefas habetur. Abstinēt igitur aspectu, quibus illa cōtaminari non licet: & si forte uel errore uel casu quopiā uir aspexerit: primo pœna eius, deide instauratione sacrificii scelus expiatur. Quid his facias, qui incōcessa scrutari uolunt. Nimirū multo sceleratiores, qui arcana mundi & hoc cœleste templum pfanari impiis disputationibus quærunt, q̄ qui ædē Vestæ, aut bonæ deæ, aut cęreris intrauerit. Quæ penetralia q̄uis adire uiris nō liceat: tm̄ a uiris fabricata sunt. Hi uero

Bonæ deæ sacra a uiris aspici nefas erat.

non tantum impietatis crimē effugiunt: sed quod est multo indignius, eloquētiæ famam, aut ingenii gloriā consequūtur. Q uid si aliqd inuestigare possent? Sunt enim tam stulti in asseuerando: q̄ improbi in quærendo: cum neq; inuenire quicq̄ possint, nec defendere, ēt si inuenerint. Nam si uer₂ uel fortuito uiderint: quod sæpius contingit: cōmittūt ut ab aliis id pro falso refellat᷑. Non enim descēdit aliqs de cœlo, q sniam singulor₂ opinionibus ferat: qua propter nemo dubitauerit eos,

Socrates i quo cæteris plus fuit cōdatior

qui ista cōquirāt stultos ineptos, insanos esse. Aliqd ergo Socrates habuit cordis humani, q cū intelligeret hæc nō posse inueniri: ab eiusmodi quæstionibus se remouit. Verior in eo solo: multa. n. sunt eius nō modo laude indigna, sed ēt rep̄hēsione dignissima: in quibus fuit suor₂ simillimus. Ex his unū eligā, quod ab omnibus sit probatū celebre, hoc ꝓuerbiū Socrates habuit. Q uod supra nos nihil ad nos.

Q d supra nos nihil ad nos.

Procūbamus igit᷑ in terram: & manus nobis ad præclara opera datas cōuertamus in pedes. Nihil ad nos cœlū, ad cuius cōtemplatiōnē sumus excitati: nihil deniq; lux ipsa ptineat. Certe uictus nostri cā de cœlo est: qd si hoc sensit: nō esse de rebus cœlestibus disputādū: ne illor₂ qdem rōnem poterat cōpræhēdere, quæ sub pedibus habebat. Q uid ergo? nū errauit in uerbis? Verisimile nō est, sed ni

Religioni minime seruiendum.

mirum id sensit quod locutus est: religioni minime seruiendū. Q uod si apte diceret, nemo pateret᷑. Q uis. n. nō sentiat hunc mundū tam mirabili rōne perfectū, aliqua prouidētia gubernari? Q uādo quidem nihil est, quod possit sine ullo moderatore cōsistere. Sic domus ab habitatore deserta dilabitur. Nauis sine gubernatore abit pessum. Et corpus relictū ab anima defluit; ne dum putemus tantam illam molem, aut cōstrui sine artifice: aut stare sine rectore tādiu potuisse. Q uod si publicas illas religiones uoluit euertere, nō improbo, quin etiā laudabo: si ipse quidem melius inuenerit. Ver₂ idem p canem & anserē deierabat. O hoīem scur

Socra. ab epicuræo Zenone scurra cōpellatus.

ram (ut ait Zeno epicuræus) ineptū. pditū, desp̄atū, si cauillari uoluit religionē: dementē si hoc serio fecit, ut anial turpissimū pro Deo hēret. Q uis iam sup̄stitiones ægyptior₂ audeat rep̄hendere, quas Socrates Athenis authoritate confirmauit sua? Illud uero nōne sūmæ uanitatis, q̄ ante mortē familiares suos rogauit, ut

Aesculapio gallū uouere

Æsculapio gallū quē uouerat, pro se sacrarēt? Timuit uidelicet ne apud Rhadamanthū receptorē uoti reus fieret ab esculapio. Dementissimū hoīem putarem, si morbo affectus perisset. Cum uero hoc sanus fecerit, est ipse insanus, qui eum putet esse sapientē. En cuius temporibus natum esse se homo sapiens gratuletur.

¶ Q uod Plato didicerit a Socrate ea, quæ si obtineret humani generis periret societas. Cap. XXI.

Videamus tū qd illū Socrates docuerit: q cū totā physicā repudiasset eo se contulit, ut de uirtute atq; officio q̄reret. Itaq; non dubito qu n auditores suos iustitię p̄ceptis erudierit. Docēte igit᷑ Socrate nō fugit Platonē iustitiæ uim in æquitate consistere. Siquidem oēs pari conditione nascunt᷑. Ergo inqt nihil priuati ac ꝓprii habeant:

Iustitię uis in æquitate cōsistit.

sed ut pares esse possint, qd᷑ iustitiæ rō desiderat: oīa in cōe possideant. fieri hoc

Cōia oīa Plato statuit.

potest, quādiu de pecunia dici uidet᷑. Q d ipsum q̄ impossibile sit, et q̄ iniustū, poteram multis rōnibus ostendere. Concedamus tū ut possit fieri. Oēs. n. sapientes

erunt

erunt, & pecuniam contemnent. Quo ergo illum cõmunitas ista perduxit? Matrimonia quoq;(inquit) communia esse debebunt scilicet ut ad eãdem mulierem multi uiri tanq̃ canes confluant: & is utiq; obtineat, qui uiribus uicerit. Aut si sapientes sunt ut philosophi, expectent ut uicibus tanq̃ lupanar habeãt. O miram Platonis æquitatem. Vbi est igitur uirtus castitatis? ubi fides coniugalis? quam si tollas, omnis iustitia sublata est: at idem dixit beatas ciuitates futuras fuisse, si aut philosophi regnarent, aut reges philosopharẽtur. Huic ergo tam iusto, tam æquo uiro regnum dares: qui aliis sustulisset sua, aliis condonasset aliena? prostituisset pudicitiam mulierum? quæ nullus unq̃ non modo rex, sed ne tyrãnus quidem fecit: quam uero intulit rationem turpissimi huius cõsilii, sic inquit. Ciuitas concors erit, & mutui amoris cõstricta uinculis, si omnes omnium fuerint & mariti & patres, & uxores, & liberi, quæ ista confusio generis humani est? Quomodo seruari potest caritas, ubi nihil est certum, quod ametur? quis aut uir mulierem, aut mulier uirum diliget, nisi habitauerint semper una? nisi deuota mẽs & seruata inuicem fides indiuidua fecerit caritatẽ? quæ uirtus in illa promiscua uoluptate locum non habet? Item si omnes omnium liberi fuerint: quis amare liberos tanq̃ suos potuerit, cum suos esse aut ignoret, aut dubitet? quis honorẽ tã q̃ patri deferet: cum unde natus sit nesciat? Ex quo fit, ut non tãtum alienum pro patre habeat, sed etiam patrem pro alieno: quid, q, uxor põt esse comunis, filius uero non põt? quem concipi nõ nisi ex uno necesse est. Perit ergo illi uni communitas ipsa reclamante natura. Superest ut tantummodo concordiæ causa uxores uelint esse comunes. At nulla uehementior discordiarum est causa, q̃ unius fœminæ a multis maribus appetitio. In quo Plato si ratione nõ poterat, exemplis certe potuit admoneri: & mutorum animalium, quæ ob hoc uel acerrime pugnant: & hominum qui semper ob eam rem grasissima inter se bella gesserunt

Matrimonia cõmunia Plato statuit.

Reges oportet esse p̃hos.

¶ Quod dogma Platonis non erat nisi criminis fons & fomes, & uirtutum omnium exterminium. Cap. XXII.

Restat ut communio ista nihil aliud habeat, præter adulteria & libidines: propter quas funditus euertenda est uirtus uel maxime necessaria. Itaq; nõ inuenit cõcordiam quam quærebat, quia nõ uidebat unde oriat. Nam iustitia in extra positis nihil momẽti habet: nec in corpore quidem sed tota in hominis mente uersatur. Qui ergo uult homines adæquare, non matrimonia, nõ opes subtrahere debet, sed arrogãtiam, superbiam, tumorem, ut illi potentes, & elati pares esse se ẽt mendicissimis sciant. Detracta.n. diuitibus insolẽtia & iniquitate, nihil intererit, utrum ne alii diuites alii pauperes sint, cum animi pares sint: quod efficire nulla alia res præter religionem Dei põt. Putauit igitur se inuenisse iustitiam, cum eam prorsus euerteret, quia non rerum fragilium: sed mentium debet esse communitas. Nam si iustitia uirtutum oium est mater, cũ illæ singulæ tollunt, ipsa subuertitur. Tulit aũt Plato, ante oĩa fragilitatẽ, quæ utiq; nulla est, ubi propri nihil habeat. Tulit abstinentiã, siquidẽ nihil fuerit quo abstineat alienum. Tulit temperantiã, tulit castitatẽ, quæ uirtutes in utroq; sexu maxime sunt. Tulit uerecundiã

Iustitia uirtutũ oium mater.

pudorem & modestiam: si honesta & legitima esse incipiunt, quæ solent flagitiosa & turpia iudicari. Sic uirtutē cum uult oībus dare: oībus ademit. Nam rerum proprietas & uitiorum, & uirtutum materiā continet. Communitas aūt nihil aliud q̄ uitiorꝝ licētiā. Nam uiri qui multas mulieres habēt: nihil aliud dici possunt: q̄ luxuriosi ac nepotes. Item mulieres quæ a multis habent̄: nō utiqꝫ adulteræ: qa certū m̄rimoniū nullū est: sed ꝓstitutæ ac meritrices sit necesse ē. Redegit ergo humanam uitā ad similitudiē nō dico mutorꝝ, sed pecudū ac beluarum. Nā uolucres pene omnes faciunt matrimonia: & paria iungunt̄, & nidos suos tanq̄ geniales thoros concordi mente defendunt: & fœtus suos quia certi sunt, amant, & si alienos obieceris abigunt. At homo sapiens cōtra morem hominum, contraqꝫ naturam stultiora sibi, quæ sequeretur: elegit. Et quoniam uidebat in cæteris animalibus officia marium fœminarumqꝫ non esse diuisa, existimauit oportere & mulieres militare & consiliis publicis interesse: magistratus gerere: & imperia suscipere. Itaqꝫ his arma & equos assignauit: consequens est ut lanam & telam uiris infantiam gestationes. Nec uidit impossibilia esse, quæ diceret ex eo, q̄ adhuc in orbe terræ neqꝫ tam stulta, neqꝫ tā uaria ulla gens extiterit, quæ hoc modo uiueret.

Mulieres oportet militare.

¶ De minoribus philosophis, & quatenus inuicem ratione ex retum cōtemptu proficiant, & erroris assertores sint. Cap. XXIII.

Vm igitur in tanta uaritate ipsi ph̄orꝝ principes deprehendātur: quid illos minores putabimus: q̄ nunq̄ sibi tā sapientes uideri solent, q̄ cum pecuniæ contemptu gloriant̄? Fortis aius. Sed expecto quid faciant, & quo ille cotēptus euadat. Tradita sibi a parentibus patrimonia: tanq̄ malū fugiūt ac deserūt. Et ne in tēpestate naufragiū faciāt: in trāquillo se ultro præcipitāt. Nō uirtute, sed puerso metu fortes: sicut illi qui cū timēt ne ab hoste iugulent̄, ipsi se iugulant: ut mortem morte deuitent. Sic isti unde possent gloriā liberalitatis acquirere; sine honore, sine gratia perdūt. Laudat̄ Democritus q̄ agros suos ddreliquerit, eosqꝫ pascua publica fieri passus sit. Probarē si donasset. Nihil aūt sapienter fit: qd̄ si ab oībus fiat: inutile est ac malū. Sed hæc negligentia tolerabilis. Quid ille qui patrimoniū in nummos redactū effudit in mare? Ego dubito utrū ne sanus an demens fuerit. Abite inquit in ꝓfundū malæ cupiditates: ego uos mergā, ne ipse mergar a uobis. Si rātus pecuniæ contēptus ē, fac illā beneficiū, fac humanitatem, largire pauperibus. Potest hoc qd̄ pditurus es: multis succurrere: ne fame aut siti, aut nuditate moriātur. Imitare insaniā saltem furorēqꝫ Tuditani, sparge populo diripiēda. Potes & pecuniā effugere, & tn̄ bene collocare: quia saluū est quicq̄d pluribus ꝓfuit. Zenonis aūt paria peccata quis ꝓbat? Sed omittamus id, qd̄ est ab oībus semp irrisum. Illud satis est ad coercēdū furiosi hois errorē: quia inter uitia & morbos misericordiā posuit. Adimit nobis affectū, quo ratio humanæ uitæ pene oīs continetur. Cum.n. natura hois imbecillior sit: q̄ cæterorꝝ aīaliū: quæ uel ad perferendam uim temporum: uel ad incursiones a suis corporibus arcēdas: naturalibus munimentis prouidētia cœlestis armauit. Homini aūt quia nihil istorꝝ datū est: accœpit pro istis oībus miseratiōis affectum: qui plane uocatur humanitas: q̄ nosmet

Pecuniæ cōtēptus.

Democritus agros suos dereliquit.

Pecuniam effudit in mare.

Tuditāus patrimonium populo diripiendū sparsit.

Misericordia ai morbus.

Hō cæteris aīantibus ībecillior

Humanitas quæ.

inuicem tueremur. Nam si homo ad conspectum alterius hoīs efferaretur: quod facere uidemus altantes, quaꝝ natura soliuaga est: nulla eēt hoīum societas, nulla urbiū cōdendaꝝ uel cura uel rō. Sic neq̃ uita q̄dem satis tuta: cū cæteris aīalibus exposita, esset imbecillitas hoīum: et ipsi inter semet ipsos bæluarū more fæuirēt. Nō minor in aliis demētia. Q uid.n. dici pōt de illo, qui nigrā dixit esse niuem? q̄ cōsequens erat ut ēt picē albā esse diceret. Hic est ille qui se icciro natum esse dicebat, ut cœlū ac solē uideret: qui in terra nihil uidebat sole lucēte. Xenophanes dicētibus mathemathicis orbē lunæ duo de uiginti partibus maiorē esse q̄ terrā, stultissime credidit. Et q͏ huic leuitati fuit cōsentaneū: dixit intra concauum lunę sinum, esse aliā terram, & ibi aliud genus hoīum simili mō uiuere quo nos in hac terra uiuimus. Habent igitur illi lunatici hoīes alteram lunā: quæ illis nocturnū lumen exibeat: sicut hæc exhibet nobis. Et fortasse hic noster orbis alterius inferioris terræ luna sit. Fuisse Seneca inter stoicos ait, qui deliberaret utrum ne soli quoq̧ suos populos daret, inepte, scilicet qui dubitauerit. Q uid enim perderet si dedisset? Sed credo calor deterrebat: ne tantam multitudinem periculo committere: ne si æstu nimio perissent, ipsius culpa euenisse tanta calamitas diceretur.

Niuem nigram dixit Anaxagoras.

Lunæ orbis.xviii. partibus terra maior.

Lunæ concauū sinū aliā itra se terram cōtinere.

Sol an itra suum orbē habeat populos.

¶ De Antipodibus, quos ideo esse finxerunt: quia opinati sunt mundum esse rotundum. Cap. XXIIII.

Q Vid illi qui esse cōtrarios uestigiis nr̄is antipodas putant? Nūq̄d aliq̄d loquunt̄? Aut ē q̄sq̄ tā inpetus, q̄ tradat eē hoīes, quoꝝ uestigia sint superiora q̄ capita? Aut ibi quæ apud nos iacent: uniuersa pendere fruges & arbores deorsum uersus crescere: pluuias & niues & grandines sursum uersus cadere in terram. Et miratur aliquis hortos pensiles inter septem mira narrari: cum phi & agros, & maria, & urbes, & montes pensiles faciant? Huius quoq̧ erroris aperienda nobis origo est. Nam semp eodē mō fallunt̄. Cū.n. falsum aliq̄d in principio sumpserint uerisimilitudine inducti necesse est, eos in ea q̄ cōsequunt̄ incurrere. Sic incidūt in multa ridicula: q̄a necesse est falsa esse quæ rebus falsis cōgruūt. Cū aūt primis habuerint fidē: qualia sunt ea, quæ sequunt̄ non circunspiciunt: sed defendunt omni modo: cū debeant prima illa utrum ne uera sint, an falsa ex cōsequētibus iudicare. Q uæ igitur illos antipodas rō perduxit. Videbant siderum cursus in occasum meātium. Solem atq̧ lunam in eandem partē semper occidere: atq̧ oriri semper ab eadē. Cū aut nō perspicerent, quæ machinatio cursus eoꝝ tēperaret, nec q̄uō ab occasu ad orientē remeant. Cœlū aūt ipsum in oēs partes putarent esse deuexum. Q uod sic uideri pp immēsam latitudinē necesse est. Existimauerūt rotūdū esse mundū sicut pilā, & ex motu sideꝝ opinati sunt cœlū uolui: sic astra solēq̧ cū occiderint uolubilitate ipsa mūdi ad ortum referri. Itaq̧ ætherios orbes fabricati sunt, quasi ad figuram mūdi, eosq̧ cœlarunt portentosis quibusdam simulacris, quæ astra esse dicerent. Hanc igitur cœli rotūditatē illud sequebat̄: ut terra in medio sinu eius esset inclusa. Q uod si ita esset, terrā ipm̄ globo similem. Neq̧ enim fieri posset, ut non esset rotundū, q̄d rotundo inclusum teneretur. Si aūt rotunda ēt terra esset, necesse est ut in oēs cœli partes eandē faciē gerat: idest montes erigat, campos tendat, maria

Antipodas nō esse

Horti pensiles inter vii. mira.

Solis & lunæ meat⁹.

Cœlum deuexum. Mūdus in orbē conglobatus.

Terra globo similis & cur.

Antipodas esse.

cōsternat. Quod si esset, sequebatur illud extremum: ut nulla sit pars terræ quę nō ab oībus, cæterisq; aīalibus incolatur. Sic pendulos istos antipodas cœli rotūditas adinuenit. Quod si quæras ab his, qui hæc portenta defendūt: qūo non cadunt omnia in inferiorem illam cœli partem? Hanc respondent rerum esse naturam ut pondera in medium ferantur: & ad medium connexa sint omnia, sicut radios uidemus in rota. Quæ autem leuia sunt ut nebula, fumus, ignis, a medio deferantur, ut cœlum petant. Quid dicam de his nescio? qui cum semel aberrauerint, constanter in stultia perseuerant: & uanis uana defendunt: nisi q eos interdum puto ioci causa philosophari: aut prudētes & socios mendacia defendenda suscipere: quasi ut ingenia sua in malis rebus exerceant uel ostentent. At ego multis argumētis probare possem nullo modo fieri posse ut cœlum terra sit inferius: nisi & liber iam concludens esset, & adhuc aliqua restarent, quæ magis sint præsenti operi necessaria: & quoniam singulorum errores percurrere non est unius libri opus, satis sit pauca enarrasse: ex quibus possint qualia sint cætera intelligi.

¶ Quot & quanta prædiscenda sunt, & gentiliter philosophantibus, ut philosophiam nullus assequatur, aut rarus. Cap. XXV.

Phiam nō esse uulgarem.

Nunc pauca nobis de phia in cōi dicenda sunt: ut confirmata causa poremus. Sūmus ille noster Platonis imitator existimauit phiā nō esse uulgarem, & q eā non nisi docti hoīes assequi possent. Est inquit phia paucis contenta iudicibus, multitudinē cōsulto ipsa fugiens. Non ē ergo sapia si ab hoīum cœtu abhorret, Q m igit sapia si homini data est: sine ullo discrimine oībus data ē: ut nemo sit prorsus, q eā capere non possit. At illi uirtutē hamano generi datam sic amplexantur: ut soli oīum publico bono frui uelle uiderentur: tam inuidi q si uelint deligare oculos, aut effodere cæteris ne solem uideant. Nam quid est aliud hoībus negare sapiam, q mētibus eorū uerum ac diuinum lumē auferre? Quod si natura hoīs sapiæ capax est, oportuit opifices, & rusticos, & mulieres, & oēs deniq; qui humanam fortunā gerūt doceri ut sapiant: populūq; ex omni lingua cōditione, & sexu, & ætate cōflari. Maximum itaq; argumentum est phiam neq; ad sapiētiam tendere: neq; ipsam esse sapientiā: mysteriū eius barba tm̄ celebrantur & pallio. Senserūt hoc adeo stoici, qui & seruis & mulieribus philosophandum esse dixerunt. Epicurus quoq; qui rudes oīum litteratum ad phiam inuitat. Item Plato qui ciuitatem de sapientibus uoluit componere, Conati quidem sunt illi facere, quod ueritas exigebat: sed non potuit ultra uerba pcedi. Primū quia multis artibus opus est: ut ad phiam possit accedi. Discendæ litteræ istę communes pp usum legendi: quia in tāta rerum uarietate nec disci audiendo possunt oīa, nec memoria contineri: Grāmaticis quoq; non parū operæ dandū est: ut rectā loquendi rōnem sciant. Id multos annos auferant necesse est, Nec oratoria quidē ignoranda est, ut ea quæ didiceris, pferre atq; eloqui possis. Geometria quoq; ac musica & astrologia necessaria est: q hæ artes cum phia habent aliquam societatem: quæ uniuersa perdiscere neq; fœminæ possunt: quibus intra puberes annos officia mox usibus domesticis profutura discenda sunt. Neq; serui quibus per eos annos uel maxime seruiendum est:

Phi barba tenus & pallio. Philosophādū seruis etiā & mulieribꝯ.

est: quibus possunt discere: neq; pauperes, aut opifices, aut rustici, quibus in dië uictus labore est quærendus. Ob eam causam Tullius ait abhorrere a multitudine philosophiam. At enim rudes Epicurus accipiet. Quomodo ergo illa quæ de principiis rerum intelligent: quæ perplexa & inuoluta uix etiam politi homines assequuntur? In rebus igitur obscuritate implicitis, & ingeniorum uarietate cõfusis, & eloquentia uirorum exquisito sermone fucatis: quis imperito ac rudi locus est? Deniq; nunq̃ ullas mulieres philosaphari docuerunt: præter unam ex omni memoria Themisten. Neq; seruos præter unum Phædonem, quem male seruientem redemisse ac docuisse Cebetem tradunt. Enumerant etiam Platonem ac Diogenem, qui tamen serui non fuerunt, sed his seruitus euenerat, sunt enim capti. Platonem quidem redemisse Aniceris quidam traditur sestertiis octo. Itaq; insectatus est conuitiis redemptorem Seneca: q; Platonem paruo æstimauerit. Furiosus ut mihi quidem uidetur, qui homini fuerit iratus: q; non multum pecuniæ perdidit: scilicet aurum appendere debuit, tanq̃ pro mortuo Hectore aut tantum ingerere nummorum, quantum uenditor non poposcit? ex barbaris uero nullum præter unum Anacharsim scytham, qui philosophiam ne somniasset quidem, nisi & linguam & græcas litteras ante didicisset.

Themiste philiæ studiosa. Phædon eliensis. Plato in seruitutē recidit. Seneca arguitur. Anacharsis phus.

¶ Quod doctrina cœlestis sapientiam sola largitur: quam natura communis appetit: & quærens philosophia non inuenit. Et q̃ efficax sit lex Dei, & ecclesiæ sacramenta. Cap. XXVI.

Quod ergo illi poscente natura faciendum esse senserunt, Sed tamen neq; ipsi facere potuerunt, neq; philosophis fieri posse uiderunt. Sola hæc efficit doctrina cœlestis, quæ sola sapientia est. Illi scilicet persuadere cuiq̃ potuerunt, qui nihil persuadent etiam sibi? Aut cuiusq; cupiditates opprimerent, iram temperabunt: libidinem coercebũt, cũ ipsi & cedãt uitiis, & fateant̃ plus ualere naturã? Dei aũt præcepta, quia & simplicia & uera sunt, quantũ ualeant in animis hoium, cottidiana expimenta demõstrãt. Da mihi uirũ, qui sit iracũdus, maledicus, effrænatus paucissimis Dei uerbis tam placidũ, q̃ ouem reddã. Da cupidũ, auarũ, tenacem. Iam tibi eum liberalē dabo: & pecuniã suam propriis manibus largientē. Da timidũ doloris ac mortis. Iam cruces & ignes, & picula, & taurũ contemnet. Da libidinosum, adulterũ, ganeonem. Iã sobriũ, castũ cõtinentē uidebis. Da crudelem & sanguinis appetentē: Iam in ueram clæmentiã furor ille mutabit. Da iniustum, insipientē, peccatorē: cõtinuo & æquus & prudens & inocēs erit. Vno enim lauacro malitia oīs abolebitur. Tanta diuinæ sapientiæ uis est ut in hominis pectus infusa matrē delictorum stultitiam uno simul impetu expellat. Ad quod efficiēdum: non mercede, non libris, non lucubrationibus opus est. Gratis ista fiunt, facile, cito: modo pateant aures, & pectus sapientiam sitiat. Nemo uereatur nos: aquam non uēdimus: nec solem mercede præstamus. Dei fons uberrimus atq; plenissimus patet cunctis: & hoc cœleste lumen uniuersis oritur, quicunq; oculos habent. Num quis hæc philosophorum aut unq̃ præstitit, aut præstare, si uelit põt? Qui cum ætates suas in studio phiæ conterant: neq; alium quenq̃, neq; seipsos

Ignorãtia uitiorũ mr

(si natura paululum obstitit)possunt facere meliores.Itaq; sapientia eoꝝ ut plurimum efficiat,non excidit uitia,sed abscondit.Pauca uero Dei pcepta sic totũ hominẽ immutant:& exposito uetere nouũ reddunt:ut nõ cognoscas eundem esse.

¶ Quod philosophi sæpe recte præcipiunt:& interdum uident uerum.Et quare non sit eis credendum:in quo solo nitatur conditio creaturæ:& unde:& quomodo philosophi suis inuicem gladiis pereunt. Cap. XXVII.

Vid ergo? Nihil ne illi simile præcipiunt?Immo pmulta,& ad uerũ frequenter accedunt. Sed nihil ponderis habent illa præcepta,quia sũt humana,& authoritate maiori.i.diuina illa carẽt. Nemo igitur credit,quia tam se hominẽ putat esse qui audit:q̃ est ille qui præcipit. Præterea nihil apud eos certi est:nihil quod a scientia ueniat.Sed cum oĩa coniecturis agantur:multa ẽt diuersa & uaria proferant? stultissimi est hominis pceptis eoꝝ uelle parere,quæ utrũ uera sint an falsa dubitabitur.Et ideo nemo paret quia nemo uult ad incertũ laborare. Virtutem esse stoici aiunt,quæ sola efficiat uitã beatã.Nihil põt uerius dici.Sed qd si cruciabitur,aut dolore afficietur? Poterit ne quisq̃ inter carnifices beatus esse? Immo uero illatus corpori dolor:materia uirtutis est.Itaq; ne in tormẽtis qdẽ miser ẽ. Epicurus multo fortius,sapiẽs inqt semp beatus est:& uel inclusus in Phalaridis tauro hãc uocẽ emittet.Suaue est & nihil curo:quis eum nõ irriserit? Maxime q; hõ uoluptarius personã sibi uiri fortis imposuit:& qdẽ supra modũ.Non.n.fieri põt,ut q̃sq̃ cruciatus corpis pro uoluptatibus ducat:cũ satis sit ad officiũ uirtutis implendũ perferre ac sustinere.Quid dicitis stoici? Quid tu Epicure? Beatus est sapiens etiam cũ torquetur.Si pp gloriã:patiẽtia nõ fruetur.In tormentis.n.fortasse morietur. Si pp memoriã:aut nõ sentiet si occidũt animæ:aut si sentiet,nihil ex ea cõsequetur.Quis ergo alius fructus est in uirtute? Quæ beatitudo uitæ,ut æquo aĩo moriatur? Bonũ mihi affertis unius horæ aut fortasse momenti:propter quod non expediat in tota uita miseriis & laboribus confici. Quãtum autem tẽpotis mors occupat:quæ cũ uenit utrũ æquo animo:an iniquo eam subieris iam nihil refert. Ita fit ut nihil aliud ex uirtute captetur nisi gloria. Sed hæc aut superuacua & breuis est:aut prauis hominũ iudiciis non sequitur. Nullus igitur ex uirtute fructus ẽ ubi uirtus mortalis est & caduca,Itaq; qui hæc locuti sunt,umbram quãdam uirtutis uiderunt:ipsam uirtutẽ non uiderũt.Deflexi enim fuerunt in terrã:nec uultus suos in altum erigebant:ut eam possent intueri:quæ se e cœli regionibus ostendebat. Hæc causa est cur præceptis eorum nullus obtemperet,quoniam aut ad uitia erudiunt:si uoluptatem defendunt:aut si uirtutem asserunt:neq; peccato pœnam minantur:nisi solius turpitudinis:neq; uirtuti ullum præmium pollicentur:nisi solius honestatis & laudis:cum dicant nõ propter aliud,sed propter seipsam expetendam esse uirtutem.Beatus est igitur sapiens in tormentis,sed cũ torquetur pro fide,pro iustitia,pro Deo:illa patientia doloris beatissimũ faciet.Est enim Deus qui solus potest honorare uirtutẽ:cuius merces immortalitas sola ẽ: quã qui non appetũt:nec religionẽ tenent,cui æterna subiacet uita:pfecto neq; uirtutis uim sciunt,cuius præmium ignorant:neq; in cœlum spectãt:quod ipsi se facere

Virtus sola efficit uitã beatam.

Sapiens i tormentis ẽt beatus.

Lucretii hemistichium.

Virtus ex petenda. pp se ipsã.

facere putant, cum res non inuestigabiles quærunt: quia ratio in cœlum spectandi nulla alia est: nisi aut religionẽ suscipe: aut hanc aiam suã immortalem esse credere. Quisqs enim aut Deũ colendũ esse intelligit: aut immortalitatis spẽ sibi propositam habet: mens eius in cœlo est. Et licet id non aspiciat oculis: animæ tamen lumine aspicit. Qui autẽ religionem non suscipiunt, terreni sunt: quia religio de cœlo est. Et qui animam putant cum corpore interire, æque in terram spectant: quia ultra corpus quod est terra nihil amplius uident, qd sit immortale. Nihil igitur prodest hominem esse fictum, ut recto corpore spectet in cœlum: nisi erecta mente Deum cernat: & cogitatio eius in spe uitæ perpetuæ tota uersetur.

¶ Qđ fortuna nihil est: quã phi non mõ deã, sed Deũ mentiunť. Et qũo hũc errorẽ dæmones imiserint eis, q̃ Deũ nesciebãt, aut cõtẽnebãt. Cap. XXVIII.

Va propter nihil aliud ẽ in uita, quo rõ, quo cõditio nostra nitať: nisi Dei qui nos genuit agnitio, & religiosus ac pius cultus. Vnde qm̃ philosophi ab errauerũt: sapientes utiq; non fuerũt. Quæsierunt illi quidem sapientiam, sed quia non rite quærebãt, prolapsi sunt lõgius: & in maximos errores inciderũt: ut etiã cõem sapientiam non tenerẽt. Non. n. tantũ religionẽ asserere uoluerunt: uerum ẽt sustulerũt, dum specie uirtutis falsæ inducti, conanť aĩos omnĩ metu liberare: quæ religiõis euersio naturæ nomẽ inuenit. Illi enim cũ aut ignorarent a quo esset affectus mũdus: aut persuadere uellẽt nihil esse diuina mente perfectũ: naturã esse dixerunt rerũ omnium matrem: quasi dicerent omnia sua sponte esse nata: quo uerbo plane imprudentiam suã confitentur. Natura enim remota prouidentia & potestate diuina, prorsus nihil est. Quod si Deũ naturã uocãt: quæ peruersitas est naturam potius q̃ Deum nominare? Si aũt natura ratio est, uel necessitas uel cõditio nascendi non est per seipsum sensibilis: quia necesse est mentem esse diuinã, quæ sua prouidẽtia nascendi principiũ rebus omnibus præbeat. Aut si natura est cœlum atq; terra, & omne quod natũ est, nõ est Dea natura, sed Dei opus. Non dissimili errore credũt esse fortunã, quasi Deã quandã res humanas uariis casibus illudentem: quia nesciunt unde sibi bona & mala eueniãt. Cum hac se compositos ad præliandũ putant: nec ullã tamen rõnem reddunt, a quo & quam ob cãm: sed tãtum cũ fortuna se digladiari munimentis omnibus gloriãť. Iam quicũq; alios consolati sunt ob interitum amissionẽq; carorum: fortunæ nomen acerrimis accusationibus prosciderũt: nec omnino ulla eorũ disputatio de uirtute ẽ, in qua nõ fortũa uexetur: M. Tullius in sua cõsolatione pugnasse se semper cõtra fortunã loquitur, eãq; a se esse superatã, cum fortiter inimicorũ impetus retudisset: nec tũ quidem se ab ea fractum: cum domo pulsus patria caruit. Tum aũt cum amiserit carissimã filiam, uictũ se a fortuna turpiter confiteť. Cedo inquit: eri manũ tollo. Quid hoc homine miserius, qui sic iaceat? Insipienter inquis. Sed qui profitetur se esse sapientem. Quid ergo sibi uult assumptio nois. Quid est contemptus ille rerũ, q̃ magnificis uerbis ptendiť? Quid dispar cæteris habitus? Aut cur oĩno præcepta sapiæ dantur, si nemo qui sapiat adhuc inuẽtus est? Et quisq̃ nobis inuidiam facit, quia philosophos negamus esse sapientes? cũ ipsi nec scire quicq̃, nec

Natura rerũ oĩum mater.

Fortuna quæ.

M. Tullio fortunam superauit.

Manũm dare.

sapere fateãtur? Nam si qñ ita defecerint: ut ne effingere quidem quicq̃ possint: qd faciũt in rebus cæteris? Tũ uero ignoratiæ admonent & q̃si furibũdi exiliũt & exclamãt: se cæcos eẽ & excordes. Anaxagoras ꝓnũciat circũfusa esse tenebris oia. Empedocles angustas esse sensuũ semitas querit: tanq̃ illi ad cogitãdum theda & quadrigis opus esset. Democritus quasi ĩ puteo quodam sic alto ut fundus sit nullus ueritatẽ iacere demersam, nimirũ stulte ut cætera. Nõ. n. tanq̃ in puteo demersa est ueritas: quo uel descendere uel ẽt cadere illi licebat. Sed tanq̃ in summo mõtis excelsi uertice, uel potius in cœlo, qd ẽ uerissimũ. Quid. n. ẽ cur eã potius in imũ depssam diceret: q̃ in sũmũ leuatã, nisi forte mentẽ quoq; in pedibus, aut in imis calcibus constituere malebat potius q̃ in pectore aut in capite? Adeo remotissimi fuerũt ab ea ueritate: ut eos ne status qdẽ sui corporis admoneret, ueritatẽ in sũmo illis eẽ q̃rendã. Ex hac desꝑatiõe cõfessio illa Socratis nata ẽ, qua se nihil scire dixit, nisi hoc unum, ꝙ nihil sciat. Hinc academiæ disciplina manauit: si tñ disciplina dici põt, in qua ignoratio & discit, & docet. Sed ne illi quidẽ, qui sciam sibi assumpserunt, idipsum qd se scire putabãt, cõstanter defendere potuerunt. Qui qm̃ ratio illis non quadrabat, ꝑ ignorãtiã rerũ diuinarũ, tã uarii, tã incerti fuerunt, sibiq; sæpe contraria disserentes: ut quid sentirent, quid uellẽt, satis statuere ac diiudicare nõ possis. Quid igitur pugnes aduersus hoïes eos, qui suo sibi gladio pereũt? Quid labores ut eos destruas, quos sua ipos destruit atq; affligit oratio? Aristoteles (inquit Cicero) ueteres philosophos accusauit, eos ait aut gloriosos, aut stultissimos fuisse: qui existimassent philosophiã suis ingeniis esse perfectam. Sed se uidere ꝙ paucis annis magna accessio facta esset, breui tempore philosophiam plane absolutam fore. Quod igitur fuit illud tempus? quo in ore? quando est, aut a qbus absoluta? Nam ꝙ ait stultissimos fuisse qui putassent ingeniis suis perfectã esse sapientiam, uer; est. Sed ne ipse qdem satis prudẽter, qui aut a ueteribus cœptam, aut a nouis auctam, aut mox posterioribus perfectum iri putauit: Nunq̃ enim potest inuestigari, qd non per uiam suam quærit.

Ignorãtiæ confessio.

Veritas in profundo demersa.

Socrates unũ se scire dicebat: ꝙ nihil sciret

Phĩa Aristotelis ætate non dũ absoluta.

¶ Item repetito de fortuna, & natura, & de finitione eius. Cap. XXIX.

SEd repetamus, id qd omisimus. Fortuna ergo ꝑ se nihil est, nec sic habendum est, tanq̃ sit in aliquo sensu. Siqdẽ fortuna est accidentium rerũ subitus, atq; inopinatus euẽtus. Ver; philosophi ne aliquãdo nõ errent, in re stulta uolũt esse sapientes: qui fortunæ sexũ mutãt, eãq; non Deam sicut uulgus, sed Deũ esse dicunt. Eũdẽ tñ interdũ naturam, interdũ fortunam uocãt. Quod multa (inquit idẽ Cicero) efficiat inopinata nobis ꝑꝑ obscuritatẽ ignorationẽq; causa;. Cum igit cãs ignoret, ꝑꝑ quas fiat aliquid: & ipsum qui faciat, ignorent necesse est. Idẽ in opere ualde serio, in quo ꝑcepta uitæ deprompta ex philosophia filio dabat. Magnũ inqt esse fortunæ uim, in utraq; partem quis nesciat? Nam & cum prospero flatu eius utimur: ad exitus ꝑuenimus optatos, & cũ reflauerit affligimur. Primum qui negat sciri posse quicq̃: sic hoc dixit tanq̃ & ipse & omnes sciãt. Deinde qui etiam quæ clara sũt dubia conat efficere: hoc putauit esse clarũ, quod illi esse debuit, uel maximẽ dubiũ: nam sapiẽti omnino falsum est. Quis inqt nescit? Ego uero nescio,

Fortunæ dufinitio.

Fortuna deus

Nã idẽ qd fortuna.

Cicer. libri de officiis.

Fortunæ magna uis

Doceat

Doceat me(si pōt)q̄ sit illa uis,q̄ flatus iste,& qui reflatus. Turpe igr̄ est hoiem ingeniosum dicere id,q̄d si neges ,pbare nō possit. Postremo q̄ is q̄ dicit ascēsus eē retinēdos:q̄ stulti sit hois rebus incognitis temere assentire. Is inq̄ plane uulgi & impitoꝶ opinionibus credidit:q̄ fortunā putant esse,q̄ hoibus tribuat bona & mala. Nam simulacꝶ eius cū copia & gubernaculo fingunt, tanq̄ hæc opes tribuat,& hūanaꝶ reꝶ regimē obtineat. Cui opinioni & Virgilius assensit, q̄ fortunā oīpotētē uocat. Et historicus q̄ ait. Sed ,pfecto fortuna in omni re dn̄at. Quid ergo cæteris diis loci supest?Cur nō aut ipsa regnare dicit̄,si plus pōt, aut sola colitur,si oīa uel si tm̄ mala imittit?Aliq̄d cāæ ,pferant cur si dea sit, hoībus inuideat: eosq; pditos cupiat,cū ab his religiose colat̄?Cur æquior sit malis,iniqor aūt bonis?Cur insidiet̄,affligat,decipiat,& exterminet?Quis illā generis hoium uexatricē cōstituit ppetuā?Cur deniq; tam malā sortita sit ptātem, ut res cunctas ex libidne magis q̄ ex uero celebret,obscuretq;.Hęc inq̄ p̄hos inqrere oportuit:potius q̄,temere innocētē accusare fortunā,q̄ ēt si sit aliq̄ nihil tū afferri ab his pōt: cur oībus tā inimica sit,q̄ putat̄,Ita ille omnes orationes q̄bus iniquitatē fortunæ lacerāt:suasq; uirtutes cōtra fortunā superbissime iactant:nihil aliud sunt, q̄ deliramenta incōsideratæ leuitatis.Quare nō inuideāt nobis, qb⁹ apuit ueritatē Deus:qui sicut scimus nihil esse fortunā,ita scimus eē prauū ac subdolū spūm, qui sit inimicus bonis hostisq; iustitiæ:q̄ contraria faciat q̄ Deus, cuius inuidiæ causam in secūdo libro explicauimus. Hic ergo insidiat̄ uniuersis: sed eos q̄ nesciūt Deū errore ipedit,stultitia obtuit,tenebris circūfudit: ne q̄s possit ad diuini nōis puenire notitiā,in quo uno & sapīa cōtinet̄;& uita ppetua. Eos aūt qui Deū sciūt dolis & astutia aggredit̄:ut cupiditate ac libidine irrætiat, acpeccati blādimētis deprauatos ipellat ad mortē:uel si dolo nihil ,pfecerit, & uiolētia deiicere conat̄. Iccirco. n. in primordiis trāsgressionis non statim ad pœnam detrusus a Deo est ut hominem malitia sua exerceat ad uirtutē:quæ nisi agitetur, ni assidua uexatione roboretur,non potest esse perfecta. Si quidem uirtus est perferendorū maloꝶ fortis ac inuicta patiētia. Ex quo fit,ut uirtus nulla sit, si aduersarius desit. Huius itaq; peruersæ potestatis,cū uim sentirēt uirtuti repugnante,nomen ignorarent, fortunæ uocabulum sibi inane finxerūt. Quod q̄ longe a sapientia sit remotum, declarat Iuuenalis his uersibus. Nullum numen abest si sit prudētia, sed nos, Te facimus fortuna deam:cœlo locamus. Stultitia igit̄ & error & cæcitas:&(ut Cicero ait)ignoratio rerum atq; causarum, naturæ ac fortunæ nomina induxit. Sed ut aduersarium suū nesciunt,sic nec uirtutē quidem sciunt, cuius scīa ab aduersarii notione descendit. Quæ si coniūcta est cum sapīa,uel (ut ipsi aiunt) eadem ipsa sapīa est ignorent necesse est, in q̄bus rebus sita sit. Nemo enim potest ueris armis instrui, si hostem contra quem fuerit armandus, ignorat. Nec aduersariū uincere,qui in dimicādo non hostem uerum, sed umbrā petit. Prosternet̄ enim, qui alio intētus uenientem uitalibus suis ictum, nec præuiderit ante nec cauerit.

Fortunæ simulacrū.
Ver.locus

Virtus assidua uexatione roboratur.

Iuuenal. locus.

¶ Epilogus,quo docet,qūo transeundum sit a uanitate p̄hoꝶ,& ad uerā sapientiam aspirandū scilicet ad uerbū Dei,in quo solo ueritatis inuenitur,& uirtus,& beatitudo:& ab eis quæ dicta sunt,ad dicēda transitum facit. Cap XXX.

Ocui q̃tum mea mediocritas tulit, longe deuium phõs iter a ueritate tenuisse. Sētio tñ q̃ multa pterierim: q̃a nō erat mihi ppria cōtra phõs disputatio. Sed huc necessario diuertendum fuit, ut ostēdēs rem, tot & tanta ingenia in rebus falsis esse cōsumpta: ne q̃s forte a prauis religiōib9 exclusus, ad eos se cōferre uellet, tãq̃ certi aliq̃d repturus. Vna igit̃ spes homini, una salus in hac doctrina, quã defendim9 posita est. Oĩs sapia hoĩs in hoc uno ē, ut Deũ cognoscat & colat. Hoc nr̃m dogma, hæc sñia est. Quãta itaq; uoce possum testificor, p̃clamo, denũcio. Hoc est illud q̃d phĩ oẽs in tota sua uita quæsierũt: nec unq̃ tñ inuestigare, cōprehēdere, tenere ualuerunt: quia aut prauã religionē tenuerũt: aut totam penitus sustulerunt. Facessant igitur illi oẽs, qui humanã uitã non instruũt, sed turbãt. Quid.n. docēt? Aut quem instruũt, qui se ipsos nō instruxerũt? Quẽ sanare ægroti? Quẽ regere cæci pñt? Huc ergo nos oẽs, q̃bus est cura sapiẽtiæ cōferamus. An expectabimus donec Socrates aliq̃d sciat? aut Anaxagoras lumẽ in tenebris inueniat? aut Democritus ueritatẽ de puteo extrahat? aut Empedocles dilatet animi sui semitas? aut Arcesilas & Carneades uideãt, sentiãt, p̃cipiãt? Ecce uox de cœlo ueritatẽ docẽs, & nobis sole ipso clarius lumẽ oñdẽs. Quid nobis iniq̃ sumus? & sapiam suscipe cũctamur? quã docti hoĩes cōtritis i q̃rẽdo ætatibus suis, nunq̃ repire potuerũt? Qui uult sapiẽs ac btũs eẽ, audiat dei uocẽ: discat iustitiã, sacramẽtũ natiuitatis suæ norit: hũana cōtẽnat: diuina suscipiat: ut sũmũ illud bonũ ad q̃d nat9 ẽ possit adipisci. Dissolutis religionibus uniuersis: & omnibus q̃cunq; in earum defensionẽ dici uel solebant uel poterant refutatis: deinde conuictis phiæ disciplinis: ad uerã religionẽ nobis sapiamq; ueniẽdum est: q̃m est (ut docebo) utrunq; coniunctum: ut eam uel argumentis: uel exẽplis: uel idoneis testibus asseramus. Et stultitiam quã nobis isti Deorum cultores obiectare non desinunt: ut nullam penes nos, sic totam penes ipsos esse doceamus. Et q̃q̃ prioribus libris cum falsas arguerim religiones: & hic cum falsam sapientiam tollerem ubi ueritas sit ostenderim, planius tamen quæ religio: & quæ sapiẽtia uera sit liber p̃ximus indicabit.

Lucii cœlii Lactãtii Firmiani diuinarum institutionum aduersus genteis, Liber quartus: in quo docetur quæ religio, & quæ sapientia uera sit.

¶ Quõ ũius sæculi error in omnẽ sit translatus ætatẽ, & orbẽ occupauerit. Et græcia post gloriã septẽ sapientum studio p̃quirendæ ueritatis exarserit: & studiosi eius se maluerint phõs q̃ sapientes appellari. Cap. I.

Ogitanti mihi, & cũ aĩo meo sæpe reputanti priorẽ illũ generis hũani statũ: & mirũ pariter & indignũ uideri solet: q; unius sæculi stultitia religiones uarias suscipiẽtis, Deosq; multos esse credentis: in tantã subito ignorationẽ sui uentum ẽ: ut ablata ex oculis ueritate, neq; religio ueri Dei, neq; hũanitatis rõ teneret: hoibus nõ in cœlo sũmũ bonũ q̃rentibus, sed in terra. Quã ob cãm p̃fecto sæculoþ ueterþ mutata fœlicitas ẽ. Cœperũt.n. relicto parente & constitutore oium Deo, insensibilia

digitorum

digitorum suoꝝ figmenta uenerari, quæ priuatas qd fecerit, qd malorum attulerit, res ipsa declarat: auersa nanq; a summo bono, quod ideo beatũ & sempiternũ est, quia uideri, tangi, cõprehendi nõ potest, & a uirtutibus ei bono congruentibus, quæ sunt æque immortales, ad hos corruptos & fragiles Deos lapsi & studẽtes his rebus, qbus solũ corpus ornatur, alitur, delectatur mortem sibi ꝑpetuã cũ Diis & cum bonis corporalibus quæsierũt: quia morti corpus omne subiectũ ẽ. Insecuta ẽ igit̃ hmõi religionis iniustitia & impietas: sicuti fuerat necesse. Desierunt enim uultus suos in cœlum tollere: sed deorsum mẽtes hoium depressæ terrenis ut religionibus, sic ẽt bonis inhærebãt: secutũ est dissidium generis humani, & fraus & nefas omne: quia spretis sempiternis, atq; incorruptis bonis: q̃ sola debẽt ab hoie concupisci tẽporoalia & breuia maluerũt, maiorq; ad malũ hominibus fides fuit, q prauum recto quia ꝑsentius fuerat prætulerũt. Sic humanam uitam prioribus seculis in clarissima luce uersatam caligo & tenebræ compræhẽderunt. Et q̃ huic prauitati congruens erat, postq̃ sapĩa sublata est, & tum demũ sibi hoĩes sapientũ nomen uendicare cœperunt. Tum aũt nemo sapiens uocabatur, cum oẽs erant. Utinãq; nomẽ illud publicum aliqñ, q̃uis ad paucos redactũ, tum uim suam retineret. Possẽt enim fortasse pauci illi, uel ingenio uel authoritate: uel assiduis hortamentis liberare populũ uitiis & erroribus: sed adeo in totum sapientia cæcitat: ut ex ipsa nois arrogãtia nullũ eoꝝ q uocarent̃, apparuit fuisse sapientẽ. Et tñ prius q̃ hæc pl̃ia quæ dicit̃, esset inuẽta: septẽ fuisse tradunt̃ primi omniũ, q quia de rebus naturalibus q̃rere, ac disputare sunt ausi, sapientes haberi appellariq; meruerunt. O miserum calamitosumq; sęculũ, quo per orbẽ totũ septẽ soli fuerũt, qui hominum uocabulo cierẽtur. Nemo enim potest iure dici hõ nisi q sapiens est. Sed si cæteri omnes præter ipsos stulti fuerunt, ne illi quidem sapiẽtes, quia nemo sapiens esse uere, iudicio stultorum potest. Adeo ab his abfuit sapientia, ut ne postea quidem increscente doctrina, & multis magnisq; ingeniis, in id ipsum semper intentis non potuerit perspici ueritas & compræhẽdi. Nam post illorum septem sapientum gloriam, incredibile est, quanto studio inquirendæ ueritatis Græcia omnis exarserit. Ac primum nomen ipsum sapientiæ arrogans putauerint: seq; non sapientes, sed studiosos sapientiæ uocauerunt. Quo facto & illos qui temere sapientũ sibi nomen asciuerant, erroris stultitiæq; damnauerunt, & se quoq; ipsos ignorantiæ, quam quidem non diffitebantur. Nã ubicunq; rerum natura ingeniis eoꝝ quasi manus opposuerat: ne rationẽ possent aliquam reddere, testificari solebant nihil se scire, nihil cernere. Unde multo sapientiores inueniunt̃: qui se aliqua ex parte uiderunt, q̃ illi qui sapere crediderãt. Sapientes vii.

¶ Quod ibi quærẽda ẽ sapĩa: ubi gẽtibus ẽ stultitiæ titulus; & q̃re Pythagoras & Plato lr̃aꝝ ꝑsecutores nõ accesserũt ad Iudæos. Cap. II.

Quare si neq; illi fuere sapiẽtes, q sunt appellati, neq; posteriores q nõ dubitauerũt insipiẽtiã cõfiteri, qd superest nisi ut alibi sit q̃rẽda sapiẽtia, quare nõ ẽ ubi q̃rebat̃ inuẽta? Quid aũt putemus fuisse cãæ, cur tot ingeniis, totq; tpibus sũmo studio & labore, q̃sita ñ reperiret̃, nisi q̃ ea pl̃i extra fines suos quæsierunt? Qui q̃m pagratis & exploratis

omnibus nusq̄ nullam sapientiam compræhenderunt, & alicubi esse illam necesse est, apparet illic potissimum esse quærendam, ubi stultitiæ titulus apparet, cuius uelamēto Deus, ne arcanum sui diuini operis in propatulo esset, thesaurum sapientiæ & ueritatis abscondit. Vnde equidem solemus mirari, q̄ cum Pythagoras & postea Plato amore indagādæ ueritatis accēsi, ad Ægyptios & Magos & Persas usq; penetrassent, ut earum gentium ritus, & sacra cognoscerēt. Suspicabantur enim sapientiam in religione uersari, & ad Iudæos tantum nō accesserunt, penes quos tunc solos erat: & quo facilius ire potuissent. Sed auersos esse arbitror diuina prouidentia, ne scire possent ueritatem, quia nondum fas erat alienigenis hominibus religionem Dei ueri iustitiamq; cognoscere. Statuerat enim Deus appropinquante ultimo tempore ducem magnum cœlitus mittere: qui eā perfido ingratoq; populo oblatam exteris gētibus reuelaret, Q ua de rē in hoc libro aggrediar disputare: si prius ostendero sapientiam cum religione sic cohærere, ut diuelli utrunq; non possit.

Pythagoras in Aegyptum. Plato in Aegyptū.

¶ Q uod sapientia, & religio inseparabiliter cohærent: & q̄ necesse est eosdem non diuersos esse secretarios sapientiæ & numinis sacerdotes. Et quare contra naturam sit colere plures Deos. Et quomodo necessitate naturæ oportet dominum esse unum unicuiq;, sic & patrem unum. Cap. III.

DEorum igitur cultus in priore libro docui nō habuisse sapiam, ullo mō: q̄a diuinū aīal, hoīem terrēis fragilibusq; substernit sed q̄a nihil ibi disserit, quod ꝓficiat ad mores excolēdos, uitāq; formādā. Nec habet inquisitionē aliquē ueritatis: sed tantūmō ritū colēdi, q nō officio mētis, sed ministerio corporis cōstat. Et ideo nō est illa uera religio iudicanda, quia nullis iustitiæ uirtutisq; præceptis erudit, efficitq; meliores. Itaq; ph̄ia quia nullis religionē. i. summam pietatem non habet, nō est uera sapia. Nam si diuinitas, quæ gubernat hunc mundum, incredibili beneficio genus hoīum sustētat, & quasi paterna indulgētia fouet: uult profecto gratiam sibi referri, & honorē dari. Nec constare homini rō pietatis pōt: si cœlestibus beneficiis extiterit ingratus: quod non est utiq; sapientis. Q m̄ igitur (ut dixi) ph̄ia & religio Deorum disiuncta sunt, & longe discreta: siquidē alii sunt professores: sapiæ, per quos utiq; ad Deos non aditur: alii religiōis antistites, per quos sapere non discitur: apparet nec illam esse ueram sapiam, nec hāc religionē. Iccirco nec ph̄ia potuit ueritatem compræhendere: nec religio Deorum rationē sui, qua caret, reddere. Vbi aūt sapia cū religiōe inseparabili nexu cohæret: utrūq; uerum esse necesse est: quia & in colēdo sapere debemus. i. scire quid nobis & q̄uo sit colendum: & in sapiēdo colere. i. re & actu quod scierimus implere. Vbi ergo sapia cum religione coniungitur? ibi. s. ubi Deus colitur unus, ubi uita & actus oīs ad unum caput, & ad unam summam refertur. Deniq; iidem sunt doctores sapiæ, qui & Dei sacerdotes. Nec tamen moueat quemq̄, quia sæpe factū est & fieri potest, ut philosophus aliquis Deorum suscipiat sacerdotium: quod cum fit, non tamen coniūgitur philosophia cum religione, sed & philosophia inter sacra cessabit, & religio, quando philosophia tractabitur. Illa enim religio muta est, non tantum

Ph̄ia non pōt esse cū religione coniuncta.

tantum quia mutorũ est, sed quia ritus eius in manu & in digitis eius est, & non in corde aut lingua, sicut nr̃a quæ uera est. Iccirco & in sapiam religio, & in religione sapia est, Ergo non põt segregari, quia sapere nihil aliud est, nisi Deũ ue℞ iustis ac piis, cultibus honorare. Multorum aũt Deo℞ cultus non esse secundum naturam, ẽt hoc argumento colligi põt & cõpræhendi. Omnẽ Deum, q ab hoĩe colitur, necesse est inter solemnes ritus & precationes patrẽ nuncupari. Non tñ honoris gr̃a sed & rõnis, ꝙ & antiquior est hoĩe & ꝙ uitam, salutẽ uictum, præstat ut pater. Itaq; & Iuppiter a ꝑcantibus pater uocatur, & Saturnus, & Ianus, & & Liber, & cæteri deinceps, quod Lucillius in Deorum: consilio irridet. Pater oĩs deo℞ inter ꝑcatiões appellatur. Iuppĩ diuum pater. Neptunus pater. Liber pr̃. Mars pr̃. Ianus pr̃.

Vt nemo sit nostrum: quin pater optimus diuum.
Vt Neptunus pater, Liber, Saturnus pater, Mars.
Ianus: Quirinus pater nomen dicatur ad unum.

Quod si natura non patitur, ut sint unnius hoĩs plures patres. Ex uno. n. ꝓcreat̃, ergo Deos ẽt multos colere contra naturã ẽst: contraq; pietatẽ. Vnus ergo colẽdus est, q põt uetus pater noĩari. Idẽ etiã dñs sit necesse est: qa sicut põt idulgere, ita ẽt coercere. Pr̃ ideo appellandus est, qa nobis multa & magna largitur. Dñs ideo, quia castigandi & puniendi hẽt maximam ptãtem. Dñm uero eundem esse qui sit pr̃, ẽt iuris ciuilis rõ demonstrat. Quis enim poterit filios educare, nsi habeat in eos dominii ptãtem? Nec immerito paterfamilias dicit̃, licet tãtum filios habeat: uidelicet nomen patris. Complectitur ẽt seruos, quia familiam sequitur, & nomen familiæ complectitur etiam filios, quia pater antecedit: unde apparet eundem ipsum & pater seruorum, & dominum filiorum. Deniq; & filius manu mittitur tanq̃ seruus: & seruus liberatus: patroni nomẽ accipit tanq̃ filius: quod si propterea paterfamilias nominatur: ut appareat eum duplici potestate præditum, qa & indulgere debet, qa pater est, & coercere quia dominus. Ergo idẽ seruus est, qui & filius, & idem dñs qui & pater. Sicut igitur, naturæ necessitate non põt esse nisi unus pater, ita nec dñs nisi unus, quid enim faciat seruus, si multi domini diuersa imperauerint? Ergo contra rationem, cõtraq; naturam sunt religiones multorum Deo℞. Siquidem nec patres multi possunt esse, nec dñi, Deos autem & patres & dominos nuncupari necesse est. Teneri ergo ueritas nõ põt, ubi homo idem multis patribus dominisq; subiectus est, ubi animus in multa dispersus, huc atq; illuc diuagatur. Nec habere ullam firmitatem religio potest, quãdo certo & stabili domicilio caret, Cuius ergo Deorum ueri esse non possunt. Eodẽ modo, quo matrimoninm dici non põt: ubi mulier uiros multos habet, sed hæc aut mœretrix, aut adultera nominabit̃: a qua enim pudor, castitas, fides abest uirtute careat necesse est. Sic & religio Deorum impudica est, & incerta: quia fide caret, quia honos ille instabilis & incertus caput atq; originem non habet. Paterfamilias qui. Emancipatio. Libertus patrõi nomẽ accipit. Matrimonũ dici nõ potest ubi mulier uiros multos habet.

¶ Q d sapia spectat ad filios, religio ad seruos: & utriusq; fõs Deus unus solus, & uerus, q ingratũ abdicat filiũ, & fugitiuũ punit seruũ. Ca. IIII.

Vibus rebus apparet q̃ inter se coniuncta sint sapia & religio, sapiẽtia spectat ad filios q̃ exigit amorem. Religio ad seruos q̃ quidẽ exigit timorẽ. Nam sicut illi prẽm dilligere debẽt & honorare, sic hi do

minum colere & uereri. Deus aũt qui unus est qm̃ utranq; personam sustinet & patris & domini, & amare eum debemus, quia filii sumus, & timere quia serui. Non põt igitur nec religio a sapia separari: nec sapia a religione secerni: quia idẽ Deus est qui & diligi & intelligi debet: quod est sapiæ: & honorari, quod est religionis. Sed sapia præcedit, religio sequitur, quia prius est Deum scire consequẽs colere. Itaq; in duobus noibus una uis est q̃uis diuersa esse uideatur. Alterum.n. positum est in sensu: alterum in actu. Sed tñ similia sunt duobus riuis uno fonte manantibus. Fons autem sapiæ & religionis Deus est, a quo hi duo riui si aberrauerint, arescant necesse est: quem qui nesciunt nec sapientes esse pñt: nec religiosi. Sic fit ut phi & qui Deos colunt similes sint aut filiis abdicatis: aut seruis fugitiuis, quia neq; illi pr̃em q̃runt neq; hi dñm: & sicut abdicati hæreditatẽ pr̃is non assequunť: & fugitiui impunitatem. Ita neq; phi immortalitatem accipiunt quæ est regni cœlestis hæreditas.i. summũ bonum quod illi maxime quærũt, neq; cultores Deorũ pœnã sempiternæ mortis effugient: q̃ est aiaduersio ueri dñi aduersus fugitiuos suæ maiestatis ac nois. Deum uerũ esse patrem eundemq; dominũ utriq; ignorauerunt: tam cultores Deorũ, q̃ ipsi professores sapiæ: quia aut nihil colendum omnino putauerunt, aut religiones falsas approbauerũt: aut ẽt si uim ptãtemq; summi Dei intellexerunt, ut Plato, q ait unum esse fabricatorẽ mundi Deum. Et M. Tullius qui fatetur hoiem præclara quadam conditione a summo Deo esse gñtum, tñ ei debitũ cultum tanq̃ summo patri nõ reddiderũt, quod erat consequẽs ac necessariũ. Deos autẽ neq; patres, neq; dños esse posse, non tm̃ multitudo (ut supra ostẽdi) sed ẽt ratio declarat, qua neq; fictũ esse ab his hoiem traditur, neq; Deos ipsos antecedere originem hois inuenitur. Siqdẽ fuisse in terra homines anteq̃ Vulcanus, & Liber, & Apollo, & ipse Iuppiter nascerẽtur, apparet. Sed neq; Saturno fictio hois, neq; Cœlo patri eius assignari solet. Quod si nullus eoꝝ qui colunť, formasse a principio, atq; instituisse hoiem traditˀ. Nullus igitur ex his pater hois nuncupari põt, ita ne Deus quidem. Ergò fas nõ est uenerari eos, a quibus nõ sit homo gñtus, quia neq; a multis potest gñari. Vnus igitur ac solus coli debet, qui Iouẽ, qui Saturnũ, qui cœlũ ipsum terrãq; antecessit. Is.n. necesse est hoiem figurauerit, qui ante hoiem cœlũ terrãq; pfecit. Solus pater uocandus est qui creauerit, solus dñs nũcupandus qui regit, qui hẽt uitæ ac necis uerã ac ppetuã ptãtem. Quẽ qui non adorat: & insipiens seruus est, qui dñm suum aut fugiat, aut nesciat: & impius filius, q̃ suũ ueꝝ patrẽ, uel oderit uel ignoret.

> Plato uim ptãtẽq; summi dei intellexit.
> M. Tullius summi dei cognitionẽ habuit.

¶ Qd' oracula pphetaꝝ sollicite inspiciẽda sunt, quos diuinitus eẽ locutos reꝝ multo añ pdictaꝝ cõuincit euẽtus. Et quo tpe pphetauerit Moses. Quot annis Iosue rexerit populũ. Qd pfuerint iudices, quãdiu regnauerint reges. Quo tempore dñatus sit Cyrus. Qd in pphetis est sapiæ fundamentũ Cap. V.

Vnc qm̃ docui sapiam & religionẽ ñ posse deduci, superest ut d ipa religiõe ac sapia disseramus. Sẽtio qdẽ q̃ sit difficilis de rebus cœlestibus disputatio, sed tñ audendũ est, ut illustrata ueritas pateat. Multiq; ab errore atq; interitu liberenť, q eã sub uẽto stultitiȩ latẽtẽ aspnanť ac respuũt. Sed prius q̃ incipiã de Deo, & opibus eius

dicere

dicere, pauca mihi de ,pphetis ante dicenda sunt: quorum testimoniis nunc uti necesse est, qd in prioribus libris ne facerẽ tẽperaui. Añ oĩa q ueritatẽ studet cõprehendere, nõ mõ intelligendis ,pphetarum uocibus aĩum debet intendere, sed ẽt tempora: per quæ quisq; illorũ fuerit, diligentissime inquirere: ut sciat, & quæ futura pdixerint, & post quot annos pdicta cõpleta sint. Nec difficultas i his colligẽdis est ulla. Testati.n. sunt sub quo quisq; rege diuini Spũs fuerit passus instinctum, Multiq; scriptos libros de temporibus ediderũt: initiũ facientes a propheta Mose, qui troianum bellũ noningentos fere annos antecessit. Is aũt cũ p annos quadraginta populũ rexisset successorem habuit Iosuẽ: qui septẽ & uiginti annis tenuit principatũ. Exinde sub iudicibus fuerũt per annos trecentos septuaginta: tũ mutato statu reges habere cœperunt: quibus imperium tenẽtibus per ãnos quadringentos. lx. usq; ad Sedechiæ regnum opugnati a rege Babylonico, captiq; Iudæi diuturnũ seruitium pertulerunt, donec septuagesimo post anno Cyrus maior captiuos Iudæos terris ac sedibus suis redderet, qui per idem tempus in Persas suscepit imperium, quo Romæ Tarquinius Superbus. Q uare cum omnis temporum series ex iudaicis & ex græcis romanisq; historiis colligatur, etiam singulorum prophetarum tempora colligi possunt, quorum sane ultimus Zacharias fuit, quem constat sub Dario rege secundo anno regni eius octauo mense cecinisse. Adeo antiqores esse græcis scriptoribus prophetæ reperiũtur. Q ue omnia eo profero, ut errorem suum sentiant, qui scripturam sacram coarguere nitũtur: tanq̃ nouam & recens fictã, ignorãtes ex quo fonte sanctæ religionis origo manauerit. Q uod si qs collectis pspectisq; tẽporibus fundamẽtũ doctrinę salubriter iecerit, & ueritatẽ penitus cõprahẽdet, & errorẽ cognita ueritate deponet.

Moysi tpa

Iosue

Cyri regnum.

¶ Q uod Deus creator omnium coomnipotẽtem genuit filiũ, & per eum creauit uniuersa. Testes sunt Sibylla & Trimegistus, oraculo consona ,pphetis & sapientissimo Solomoni. Cap. VI.

Deus igitur machinator constitutorq; rerum sicuti in secundo libro diximus, ante q̃ præclarum hoc opus mundi adoriretur: sanctum, & incorruptibilem, & incompræhensibilem spiritũ genuit, quem filium nuncuparũt. Et quis alios postea innumerabiles per ipsum creauisset quos angelos dicimus: hũc tñ solum primogenitum diuini nois appellatione dignatus est: patria. s. uirtute ac maiestate pollentem, esse autem summi Dei filium, qui sit ptãte maxima præditus, non tm̃ congruentes in unum prophetarum uoces: sed ẽt Trimegisti prædicatio: & Sibyllarum uaticinia demonstrãt. Hermes in eo libro: qui ὁ λόγος τέλιος iscribit: his usus est uerbis: ὁ κύριος καὶ τῶν πάντων ποιητὴς, ὃν θεὸν καλεῖν νενομίκαμεν ἐπεὶ τὸν δεύτερον ἐποίησε θεὸν ὁρατὸν καὶ αἰσθητὸν. αἰσθητὸν δὲ φημι οὐ διὰ τὸ αἰσθέσθαι αὐτὸν, περὶ γὰρ τούτου οὐκ ἔστι πότερον αὐτὸς αἴσθοιτο, ἀλλ᾽ ὅτι εἰς αἴσθησιν ὑποπέμπει καὶ ἐς νοῦν. ὅτι οὖν τοῦτον ἐποίησε πρῶτον καὶ μόνον καὶ ἕνα, καλὸς δὲ αὐτῷ ἐφάνη, καὶ πληρέστατος πάντων ἀγαθῶν, ἡγίασέ τε καὶ πάνυ ἐφίλησεν ὡς ἴδιον τόκον idest dñs & oium creator, quẽ Deũ uocare censemus, qa scdm Deũ fecit uisibilẽ & sensibilẽ. Sẽsibilẽ aũt aio non ideo: qa ipse sentit. Hoc. nõ ẽ utrũ ipse sentiat: sed quia ipse in sensum mittit & mentẽ. Q m̃ erga

Dei filius.

Angeli q

hunc fecit primũ & unũ solũ. Bonus autẽ ei uisus ẽ, & plenissimus oium bonorum: sanctificauitq; & amauit q̃si ꝓpriũ filiũ: Sibylla erytrhæa in carmis sui pricipio, qđ a summo Deo exorsa ẽ, filiũ Dei ducẽ & impatorẽ oium his uersibus ꝑdicat. παντάτροφον κτίστην ὅστις γλυκὺ πνεῦμα ἅπασι κατέθετο, καὶ ἡγήτορα θεῶν πάντων ἐποίησεν .i. oium nutritorẽ creatorẽq;, q dulcẽ spũm oibus apposuit, ac pricipẽ oium Deorum fecit. Et rursus ĩ fine eiusdẽ carmis αὐτὸν ἔδωκε θεὸς πιστοῖς ἀνδράσι γεραίρειν: idest eũ dedit Deus fidelibus uiris honorare. Et alia Sibylla ꝑcipit hũc oportere cognosci. αὐτὸν σὸν γίνωσκε θεὸν θεοῦ υἱὸν ἐόντα .i. ipsum tuũ cognosce Deũ, q Dei filius est, Videlicet & ipse est Dei filius: qui per Solomonem sapientissimũ regẽ diuino spiritu plenum locutus est ea subiecimus, Deus condidit me in initio suarum uiarum in opera sua ante sęcula, Fundauit me in principio, anteq̃ terram faceret: anteq̃ abyssos constitueret: prius q̃ prodirent fontes aquarum: ante oẽs colles genuit me dñs: fecit regiões & terras inhabitabiles sub cœlo. Cum pareret cœlos aderã illi, & cũ secerneret suam sedẽ, cũ super uentos faceret ualidas nubes: & cum confirmatos poneret montes sub cœlo q̃n fortia faciebat fundamenta terræ: eram penes illum disponens. Ego eram cui ad gaudebat: cottidie aũt iucundabar ante faciẽ eius, cũ lætaret̃ orbe ꝑfecto. Iccirco autẽ Trismegistus. δημιουργὸν τοῦ θεοῦ .i. opificẽ Dei dixit. Et Sibylla. συμβούλον .i. ↄsiliariũ appellat: q tãta sapia & uirtute sit ĩstructus a Deo p̃re: ut cõsilio & mãibus uteret̃ in fabricatiõe mũdi.

Solomon sapientiss. & Deo plenus.

Demiurgus qui.

¶ Q̃d nomẽ filii & angelis & hoibus sit ignotũ licet nomẽ hẽat quod ab utrisq; adoratur, & unde dicat̃ Iesus, & unde Xp̃s. Cap. VII.

Ortasse quæret aliquis hoc loco, quis sit iste tã potens: tam Deo charus, & qđ nomen hẽt, cuius prima natiuitas non modo antecesserit mundum, uerum etiã prudẽtia disposuerit, uirtute cõstruxerit. Primũ scire nomẽ eius non conuenit hoibus, neq; angelis qdem notũ est: qui morant̃ in cœlo: sed ipsi soli ac Deo patri. Nec ante id publicabitur, ut est sanctis lr̃is traditum, q̃ dispositio Dei fuerit ĩpleta. Deinde nec enunciari posse hois ore, sicut docet Hermes hæc dicens. αἰτία δὲ τούτου τοῦ αἰτίου ἡ τοῦ θείου ἀγαθοῦ βούλησις ἡ θεὸν προήνεγκε, οὗ τὸ ὄνομα οὐ δύναται ἀνθρωπίνῳ στόματι λαληθῆναι. Idest cã autẽ huius causæ eẽ diuini & inercati boni uolũtas, cuius nomẽ non põt humano ore dici. Et paulo post ad filium ἔστι γάρ τις ὦ τέκνον ἀπόρρητος λόγος σοφίας ὅσιος περὶ τοῦ μόνου κυρίου, ὃν εἰπεῖν ὑπὲρ ἄνθρωπόν ἐστι .i. Est. n. fili secretus qdã sermo sapiæ scũs de solo dño, quẽ dicere supra hoiem ẽ, sed q̃uis nomẽ eius qđ ei a pricipio p̃r summus ĩposuit nullus alius p̃ter ipsum sciat, hẽt tñ & inter angelos aliud uocabulũ, & inter hoies aliud. Iesus qppe inter hoies nominat̃. Nam Xp̃s nõ ꝓpriũ nomẽ est, sed nũcupatio p̃tãtis & regni. Sic. n. iudæi reges suos appellabãt. Sed exponẽda huius nois rõ est ꝑ ignorantiũ errorẽ: q eum ĩmutata lr̃a Chrestũ solẽt dicere. Erat iudęis añ ꝑceptũ, ut sacrum cõficerẽt unguẽtum, quo pungi possent hi, q uocabant̃ ad sacerdotiũ, uel ad regnũ. Et sicut nũc Romãis Idumẽtum purpuræ insigne est regię dignitatis assumptę sic illis unctio sacri ũguẽti nomẽ ac p̃tãtẽ regiã cõferebat. Verum q̃m gręci ueteres χρίεσθαι dicebãt ungi: qđ nunc ἀλείφεσθαι sicut idicat Homericus uersus ille. τοὺς δὲ δμῳαὶ λοῦσαν καὶ χρῖσαν ἐλαίῳ .i. hũc autem famulæ

Filii Dei nomẽ hoibus & angelis ignotum est.

Iesus nomẽ diuinũ Xp̃s nuncupatio potestatis.

Purpura regię dignitatis isigne

tem fam ulæ lauerunt & unxerunt oleo. Ob hanc rōem nos eum Christum nuncupamus.i.unctum, qui hebraicæ Messias dicitur. Unde in qbusdam græcis scripturis,q̄ male de hebraicis interpretæ sunt ἠλειμμένος .i.ungendo curatus scriptum inuenitur ἐκ τοῦ ἀλείφεσθαι .i.ab unguendo curari. Sed tñ utrolibet nomine rex significatur. Non quod ille regnum hoc terrenum fuerit adeptus:cuius capiendi nondum tempus aduenit:sed ꝙ cœleste ac sempiternum est, de quo disseremus in ultimo libro, nunc uero de prima eius natiuitate dicamus.

¶ Quod filius bis natus ē:æternaliter de pr̄e,tp̄aliter de uirgine matre: sed natiuitate iexcogitabili & ineffabili. E qre dicat̄ uerbū: & in quo ab aliis angelis differat: & q̄re illi non dicant̄ uerbū Dei uel uerba: & q̄re hoīs spiritus dissolubilis, & qd Dauid & Solomon ꝓphetauerint de hoc uerbo. Et ꝙ Solomō p̄cesserit Troianum bellum, & qd Ioānes euangelista de eodē uerbo. Cap. VIII.

IN primis.n.testificabimur illum bis esse natum, primum in spiritu, postea in carne. Unde apud Hieremiam ita dicitur. Prius q̄ te formarem in utero, noui te. Et itē apud ipsum. Beatus qui erat anteq̄ nasceret̄, quod nulli alii contingit præter Christo. Qui cum esset a principio filius Dei: regeneratus est denuo secundum carnem, quæ duplex natiuitas eius magnum intulit humāis pectoribus errorem, circunfuditq; tenebras etiam his, q̄ ueræ religionis sacramenta retinebāt. Sed nos id plane dilucideq; mōstrabimus: ut amatores sapientiæ facilius, ac diligētius instituantur: qui audit Dei filiū dici, non debet tātum nefas mēte concipere, ut existimet ex connubio ac p̄mixtione fœminæ alicuius Deum procreasse, quod nō facit nisi animal corporale mortiq; subiectum. Deus autē cū solus adhuc esset cui permiscere se potuit? aut cū esset tantæ ptātis, ut quicqd uellet efficeret: utiq; ad creandum societate alterius nō indigebat: nisi forte existimabimus Deum: sicut Orpheus putauit: & marē esse & fœminā ꝙ aliter generare nequierit: nisi hēret uim sexus utriusq;: quasi ut ipse secū coiret: aut sine coitu non potuerit ꝓcreare. Sed Hermes in eadem fuit opinione cū dicit αὐτοπάτορα καὶ αὐτομήτορα .i.ip̄m sui patrē & ip̄m matrē sui. Q d si ita esset ut a ꝓphetis pater dicit̄, sic ēt mater diceretur. Quomō igit̄ ꝓcreauit? Primū nec sciri a quoq̄ possunt, nec narrari opa diuina: sed tñ sanctæ litteræ docēt, in qb⁹ cautum est illū Dei filium: Dei esse sermonem. Itēq; cæteros angelos Dei spiritus esse. Nā sermo est sp̄us cum uoce aliquid significāte ꝓlatus. Sed tñ qm̄ spiritus & sermo diuersis partibus ꝓferunt̄: siquidē spiritus naribus: ore sermo ꝓcedit: magna inter hūc dei filium cæterosq; angelos differentia est. Illi.n.ex deo taciti spiritus exierunt, q non ad doctrinam dei tradendā, sed ad misteriū dei creabant̄. Ille uero cū sit & ipse spiritus, tñ cum uoce ac sono ex dei ore ꝓcessit: sicut uerbū: ea.s.rōne qa uoce eius ad qopulū futurus erat usurus.i.ꝙ ille magister futurus eēt doctrinæ dei & cœlestis arcani ad hoiem ꝓferendi. Q d ipsum primo locutus est: ut p eum ipse ad nos loqueret̄. Et ille uocē dei ac uoluntatē nobis reuelaret. Merito ergo sermo & uerbū dei dr̄: qui ꝓcedentē de ore suo uocalē spiritum: quē non utero sed mēte cōcepat, inexcogitabili quadā maiestatis suæ uirtute ad effigiē: quæ ꝓprio sensu ac sapia uigeat, cōpræ

Deus & mas & fœmina

Sermo qd

Christus uerbū dei.

hendit: & alios item spiritus in angelos figurauerit. Nostri spiritus dissolubiles sunt, quia mortales sumus. Dei autem spiritus & uiuunt & manent: & sentiunt, quia ipse immortalis est: & sensus & uitæ dator. Nostræ uoces licet aure misceãtur atque euanescant: tamen plærunque manent litteris comprehensæ, quanto magis Dei uocem credendum est, & manere in æternum: & sensu ac uirtute comitari: quam de Deo patre tanquam riuus de fonte traduxit. Quod si quis miratur ex Deo Deum prolatione uocis ac spiritus potuisse generari: si sacras uoces prophetarum cognouerit: desinet profecto mirari Solomonem patremque eius Dauid potentissimos reges fuisse, & eosdem prophetas, etiam his fortasse sit notum, qui diuinas litteras non attigerunt: quorum alter, qui posterius regnauit, Troianæ urbis excidium centum & quadraginta annis antecessit. Huius pater diuinorum scriptor hymnorum in psalmo trigesimo secundo sic ait. Verbo Dei cœli solidati sunt. & spiritu oris eius omnis uirtus eorum. Item rursus in psalmo quadragesimoquarto. Eructauit cor meum uerbum bonum: dico ego opera regi. Constat uidelicet nulli alii opera Dei esse nota: nisi filio soli qui est uerbum Dei, & quem regnare in perpetuum necesse est. Item Solomon ipsum uerbum Dei esse demõstrat, cuius manibus opera ista mundi fabricata sunt. Ego inquit ex ore altissimi prodiui ante omnem creaturam: ego cœlos feci ut oriretur lumen indeficiens, & nebula texi omnem terram. Ego altis habitaui, & thronus meus in columna nubis. Ioannes quoque ita tradidit. In principio erat uerbum & uerbum erat apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt: & sine ipso factum est nihil.

Solomõis ætas.

Verbum erat apud Deum.

¶ Quod melius a græcis logos quam a latinis uerbum: & quid de Deo senserint gentiles philosophi Zenon & Trismegistus. Cap. IX.

Logos qd.

Sed melius græci λόγον dicunt, quam nos uerbũ: siue sermonem. λόγος enim & sermonem significat & rationem, quia ille est uox & sapientia Dei. Hunc sermonem diuinum ne philosophi quidem ignorauerunt. Siquidem Zenon rerum naturæ dispositorem atque opificem uniuersitatis λόγον prædicat: quem & fatum & necessitatem rerum: & Deum & animum Iouis nuncupat: ea idest consuetudine, qua solent Iouem pro Deo accipere. Sed nihil obstant uerba, cum sententia congruat ueritati. Est enim spiritus Dei, quem ille animum nominauit: nam Trismegistus qui ueritatem pene uniuersam nescio quo modo inuestigauit: uirtutem maiestatemque uerbi sæpe descripsit: sicut declarat superius illud exemplum, quo fatetur esse ineffabilem quendam sanctumque sermonem, cuius enarratio modum hominis excedat. Dixi de natiuitate prima breuiter ut potui. Nunc de secunda: quoniam controuersia est in ea maxima, latius differendum est, ut ueritatem scire cupientibus lumen intelligentiæ proferamus.

Trismegistus ueritatem pene uniuersam inuestigauit.

¶ De secunda natiuitate filii, quam prophetæ multo ante prædixerunt. Et quomodo eductus sit Israel ab ægypto: & quibus ingratus beneficiis, caput bouis in memoriam Apis Dei ægyptiorum figurauerit. Et quis ordo publicarum fuerit potestatum usque ad domini passionem. Cap. X.

In primis

IN primis igit̃ ſcire oportet, hoĩes ſic̃ a principio ꝓceſſiſſe diſpoſi-
tionẽ ſũmi Dei,ut eẽt neceſſe appropinquãte ſæculi termino Dei
filiũ deſcendere in terrã,ut conſtitueret Deo tẽplum: doceretq; iu
ſtitiã. Verumtñ non in uirtute angeli aut ptãte cœleſti,ſed in figu
ra hoĩs & cõditiõe mortali:ut cũ magiſterio functus fuiſſet trade- Verbũ ca-ro factũ ẽ. & cur.
retur in manus impioꝶ:mortẽq; ſuſciperet,ut ea quoq; p uirtutẽ domita reſurge
ret:& hoĩ quẽ induerat,quem gerebat,& ſpẽ uincẽdæ mortis afferret:& p̃mia
immortalitatis admitteret. Hanc ergo diſputationẽ ne qs ignoret: docebimus ꝓ-
dicta eſſe oĩa,quæ in Xp̃o uidemus eſſe cõpleta. Nemo aſſeuerationi nr̃æ fidem
cõmodet: niſi oñdero ꝑphetas ante multã tempoꝶ ſeriem predicaſſe: fore ut ali-
quãdo filius Dei naſceretur ſicut hõ & mirabilia faceret,& cultũ Dei p totã terrã
ſeminaret:& poſtremo patibulo figeretur,& tertio die reſurgeret. Quæ oĩa cũ
probauero eoꝶ tempoꝶ lr̃is:qui Deum ſuum mortali corpe utẽtem uiolauerũt,
Quid aliud obſtabit,quo minus uerã ſapiam claꝶ ſit in hac ſola religiõe uerſari?
Nunc a principio totius ſacramẽti origo narrãda eſt. Maiores nr̃i qui erãt princi
pes hebræoꝶ,cum ſterilitate atq; inopia laborarent tranſierunt in ægyptũ rei fru Hebræi ab Aegypto educti.
mentariæ gr̃a,ibiq; diutius cõmorantes,cũ intolerabili ſeruitutis iugo ꝑmerẽtur,
tum miſertus eoꝶ Deus eduxit eos,ac liberauit de manu regis ægyptioꝶ,poſt an
nos trecentos triginta,duce moſe,per quem poſtea illis lex a Deo data eſt,in qua
eductione oñdit uirtutem ſuę maieſtatis Deus. Traiecit.n.populum medio mari
rubro præcedente angelo,atq; ſcindẽte aquã,ut populus p ſiccum gradi poſſet,
quem uerius(ut ait poeta)curuata in mõtis faciẽ circũſtetit unda. Qua re audita
tyrãnus ægyptioꝶ cum magna ſuoꝶ manu inſecutus eſt: & mare adhuc patens
temere ingreſſus,coeuntibus aquis cum exercitu deletus eſt. Hebræi uero egreſſi
in ſolitudine multa mirabilia uiderunt. Nam cum ſitim paterentur:ictu uirgæ ru Moyſæ mi racula.
pe pcuſſa proſiliit fons aquæ,populũq; recreauit. Quo rurſus eſuriẽte: cœleſtis
alimenti pluuia deſcendit:quin ẽt coturnices in caſtra eoꝶ uentus induxit:ut nõ
mõ pane cœleſti:ſed ẽt inſtructioribus epulis ſaturarent̃. Pro his tã diuinis bñfi
ciis honorẽ Deo non reddiderũt:ſed depulſa iã ſeruitute:iã ſiti fameq; depoſitas
in luxuriã ꝓlapſi,ad profanos ægyptioꝶ ritus aĩos tranſtulerunt. Cum.n.Moſes
dux eoꝶ aſcendiſſet in montem,atq; ibi q̃draginta diebus moraretur, aureum ca
put bouis quẽ uocant ipſi Apin:qđ eoꝶ ſigna ꝓcederet, figurarũt. Quo pcõ ac Apis.
ſcelere offẽſus Deus,impiũ & ingratũ populũ ꝓ merito pœnis grauibus affecit
& legi quã p Moyſen dederat ſubiugauit. Poſtea uero cũ in deſerta quadã partę Iudæi qui qñ & ũn.
Syrię cõſediſſet:amiſſerunt uetus nomen hebræi. Et qm̃ princeqs eoꝶ examinis
Iudas erat,Iudæi ſunt appellati,& terra quã incoluere Iudæa. Et primo quidẽ nõ
dominio regum ſubiecti fuerunt,ſed populo ac legi,ciuiles iudices præſidebant,
non tamen in annum conſtituti ſunt:ſicut Romani conſules,ſed perpetua iuriſ-
ditione ſubnixi. Tum ſublato iudicum nomine,poteſtas regalis inducta eſt. Ve- Iudæorum reſp.& ad-miſtrauo.
rum regimen eorum,iudicibus tenentibus prauas religiones ſæpe ſuſceperãt,at-
q; offenſus ab his deus totiens alienigenis ſubiugabat:donec rurſus pœnitentia
po puli mitigatus liberaret eos ſeruitute. Itẽ ſub regibus finitimorũ bellis,ob deli

ĉta uexati poſtremo capti abductiq; Babylonē, pœnas ĩpietatis ſuæ graui ſeruitio pependerunt: donec Cyrus ueniret in regnū, qui ſtatim Iudæos reſtituit edicto. Exinde Tetrarchas habuerūt uſq; ad Herodē, qui fuit ſub imperio Tyberii Cæſaris, cuius anno quintodecimo, ideſt duobus Geminis cōſulibus ante diem decimum kalendaꝵ aprilium, iudæi Chriſtū cruci affixerunt, hic reꝵ exitus: hic ordo in arcanis ſanctaꝵ literaꝵ continetur. Sed prius oſtendā qua de cauſa in terram uenerat Chriſtus, ut fundamentum diuinæ religionis & ratio clareſcat.

Chriſtus in crucem quō ſublatus.

¶ Quæ fuerit cauſa incarnationis Chriſti. Cap. XI.

Cum ſæpe iudæi pceptis ſalutaribus repugnarēt: atq; a diuina lege deſiſterēt aberrātes ad ĩpios cultus Deoꝵ, cū Deus iuſtos & electos ſcō ſpū implebat, pphetas ĩ media plebe cōſtituēs: p quos peccata ingrati populi uerbis minacibus increparet: & nihilominus ad pœnitentiā ſceleris agendā hortaret̃, quā niſi egiſſent, atq; abiectis uanitatibus ad Deū ſuū rediſſent: fore ut teſtamentū ſuum mutaret. i. hæreditatē uitæ ĩmortalis ad exteras cōuerteret nationes. Aliūq; ſibi populū fidēliorē ex alienigēis cōgregaret. Illi ãt a pphetis increpati, nō mō uerba eoꝵ reſpuerūt, ſed q; ſibi pcā exprobarent̃ offenſi, eos ĩpos exqſitis cruciatibus necauerunt, quæ oīa diuinæ lrāe ſignata cōſeruant. Dicit ppheta Hieremias. Miſi ad uos ſeruos meos, pphetas ante lucē mittebā & nō audiebatis me, neq; intendebatis auribus uřis cū dicerem uobis. Conuertatur unuſq; q; a uia ſua mala, & a nequiſſimis affectationibus uřis & habitabitis in terra iſta: quā dedi uobis & patribus uřis a ſæculo uſq; ĩ ſæculū. Nolite ambulare poſt deos alieños, ut ſeruiatis eis, & ne incitetis me in opibus manuū ueſtraꝵ, ad diſpdendo uos. Heſdras autē ppheta, q ſuit eiuſdē Cyri tpibus, a quo iudæi ſunt reſtituti ſic loquit̃. Deſciuerūt a te & abiecerunt legē tuā poſt cor tuū & pphetas tuos interfecerūt, q obteſtabant̃ eos, ut reuerteret̃ ad te. Itē Helias in libro Baſileon tertio. Æmulās æmulatus ſū dño Deo oīpotenti qa dereliqrūt te filū iſrael, & altaria tua demolierūt: & pphetas tuos interfecerūt gladio: & remāſi ego ſolitari⁹ & qrūt aīam meā auferre a me. Propter has illoꝵ ĩpietates abdicauit eos ĩ ppetuū, itaq; deſiit pphetas mittere ad eos. Sed illū filiū ſuum primogenitū, illū opificē reꝵ, & conſiliatorē ſuū labi iuſſit e cœlo, ut religionē ſanctā Dei trāſferret ad gentes. i. ad eos q Deū ignorabāt, doceretq; iuſtitiā, quam pfidus populus abiecerat: qd iam pridē annūciauerat ſe eſſe facturum. Sic Malachias indicat dicens. Nō eſt mihi uolūtas circa uos dicit dñs, & ſacrificium, acceptū non habeo ex manibus ueſtris, qm a ſolis ortu uſq; ad occaſū clarificabit̃ nomen meum apud gentes. Item Dauid in pſalmo xvii. Conſtitues me in capite gētiū: popul⁹ quē nō cognoui, ſeruiet mihi. Eſaias quoq; ſic loqtur. Venio colligere oēs gētes & linguas: & uenient & uidebūt claritatem meam: & dimittam ſuper eos ſignum. Et mittam ex his conſeruatos in gentes: q longe ſunt, quæ non audierunt gloriam meam, & nunciabunt claritatem meam in gentes. Volens igitur Deus metatorem templi ſui mittere in terram, noluit eum in poteſtate & claritate cœleſti mittere, ut ingratus in Deum populus in errorē maximū induceretur, ac pœnas pro facinoribus ſuis lueret, qui dominum ac deum ſuum non recepiſſet,

Verbū a[illegible] to: & cur

non recepisset, quod olim prophetæ cecinerāt sic esse factum. Esaias enim, quem ipsi iudæi serra consectū crudelissime necauerunt, ita dicit. Audi cœlum & pcipe auribus terra, qm̄ dn̄s locutus est: filios genui & exaltaui, ipsi aūt spreuerunt me, agnouit bos possessorem suū, & asinus p̄sepium dn̄i sui: Israel aūt me nō cognouit, & populus meus me nō intellexit. Hieremias quoq; similiter ait. Cognouit tēpus suū turtur, & hirundo & ruris passeres custodierunt tpa introitus sui, populus aūt meus nō cognouit iudiciū dn̄i, Q uo dicitis sapiens sumus: & lex dn̄i nobiscū est. In cassum tacta est metatura, falsi scribæ, & cōfusi sunt, sapientes trepidauerūt & capti sunt, qm̄ uerbum domini reprobauerunt. Ergo (ut cœperam dicere) cū statuisset Deus doctorē uirtutis mittere ad homines: renasci eum denuo in carne præcepit, & ipsi homini similem fieri, cui dux, & comes & magister eēt futurus. Sed tñ qm̄ clemēs ē, & pius erga suos Deus, ad eos ipsos eū misit, quos oderat, ne illis in perpetuum salutis uiam clauderet, sed his liberam facultatē sequendi deum, p̄mium uitæ adipiscerentur: si secuti fuissent: quod plurimi eorum faciūt, atq; fecerunt: & culpa sua in pœnam mortis incurrerent si regem suum repudiassent. Apud illos igitur & ex eorum semine regenerari eū iussit, ne si fuisset alienigena: iustam possent excusationem de lege prætendere: q; eum non suscepissent simul ut nulla omnino gens esset in terra, cui spes immortalitatis negaret.

¶ De conceptu & partu uirginis prædicto a prophetis. De passione, resurrectione, & ascensione, & iudicio. Cap. XII.

Descendens itaq; de cœlo spiritus ille dei sanctam uirginē, cuius utero se insinuaret: elegit. At illa diuino spū hausto repleta concepit, & sine ullo atractu uiri repēte uirginalis uterus intumuit. Q uod si animalia quædam uento & aura concipere solere oībus notum est: cur quisq̄ mirū putet: cū spū dei cui est facile quicqd uelit: grauatā esse uirginem dicimus? Q uod sane incredibile posset uideri: nisi hoc futurum multa ante sæcula pphetæ cecinissent. Solomon sic ait: Infirmatus est uterus uirginis: & accæpit fœtum & grauata est: & facta est in multa miseratione mater uirgo. Item propheta Esaias: cuius uerba sunt hæc: Propter hoc dabit Deus ipse signum, Ecce uirgo concipiet in utero & pariet filium: & uocabitur nomē eius Hemanuel. Q uid hoc manifestius dici potest? Legebant ista iudæi, qui cum negauerunt: si quis nos hæc fingere arbitratur, ab his requirat: ab his potissimum sumat. S atis firmum testimonium est: ad probandam ueritatem quod ab ipsis perhibetur inimicis. Hemanuel nunq̄ uocatus est: sed Iesus qui latine dicitur salutaris siue saluator, quia cunctis gentibus salutifer uenit. Sed propheta declarauit hoc nomen quod deus ad hoīes in carne uenturus esset. Hemanuel autem significat nobiscum deus. s. quia illo per uirginem nato, cōfiteri homines oportebat Deum secū eē, idest in terra & in carne mortali. V nde dauid in psalmo octogesimoquarto. V eritas inquit de terra orta est, quia deus in quo ueritas est, terrenū corpus accepit, ut terrenis uiā salutis aperiret. Item Esaias ipse. Ipsi autem nō crediderunt & exacerbauerunt spiritū sanctum. Et conuersus est eis ad inimicitiā. Et ipse expugnauit, & recordatus est dierū sæculi: q̄ suscitauit de terra pasto-

Virgo sine ullo uiri attractu concepit.

Iesus qd.

rē ouium. Quis aūt futurus eēt ille pastor, declarauit alio loco dicēs. Exultēt cœli desuper & nubes induāt iustitiā: apiatur terra, & pullulet saluatorē. Ego .n. dñs Deus creaui eū. Saluator uero est (ut supra diximus) Iesus. Sed alio loco idē propheta sic p̄dicauit: Ecce natus est nobis puer, & datus est nobis filius cuius imperium super humeros eius, & uocatū est nomē eius magni consilii nuncius. Iccirco missus est a Deo patre, ut uniuersis gētibus, q̄ sub coelo sunt, singularis & ueri Dei sanctū mysterium reuelaret ablatum perfido populo: qui aduersus deum sæpe deliquit. Daniel quoq; similia prælocutus est. Videbā inquit in uisu noctis & ecce in nubibus cœli ut filius hominis ueniēs, & usq; ad uetustum dierum peruenit. Et qui assistebant obtulerunt eum: & datum est ei regnum: & honor & imperiū, & oīs populus tribus linguæ seruient ei: & potestas eius æterna, q̄ nunq̄ transibit: & regnū eius quod nō corrumpetur. Quomodo igitur iudæi & confitētur & sperant Christum Dei? qui hunc icc irco reprobauerūt: quia ex hoīe natus ē.

Christi duplex aduētus.

Nam cum ita sit a Deo constitutū: ut idem Christus bis ueniat in terrā: semel ut unum Deum gētibus nūciet: deinde rursus ut regnet: quomodo in secundū eius aduentum credunt: qui in primum nō crediderūt? Atqui propheta utrosq; aduētus eius paucis uerbis cōpræhēdit. Ecce inquit in nubibus cœli ut filius hoīs ueniens: non dixit ut filius Dei, sed filius hominis: ut ostēderet q̄ carne indui deberet in terra: ut suscepta hominis figura & cōditiōe mortali doceret homines iustitiā. Et cum mandatis Dei functus ueritatem gētibus reuelasset: mulctaretᵉ ēt morte, ut inferos etiā uinceret ac resignaret. Atq; demum resurgens ad patrem proficisceretur in nube sublatus. Adiecit enim propheta & ait, usq; ad antiquum dierum peruenit: & oblatus est ei. Antiquum dierum appellauit summū Deū, cuius ętas & origo non potest comprehendi: quia solus a sæculis fuit: & erit semper in sæcula. Christū aūt post passionem & reseruationem ascēsurum esse ad Deum patrē, Dauid in psalmo cētesimonono cōtestatus ē his uerbis. Dixit dñs domino meo: sede a dextris meis: quoadusq; ponam inimicos tuos suppedaneum pedū tuorū:

Suppedaneum.

qui propheta cū rex esset: quem appellare dñm suū posse: qui sederet ad dexterā Dei: nisi Christum filiū Dei: qui ē rex regum & dñs dominorum? Quod Esaias apertius ostendit dicēs: Sic dicit dñs Deus Christo domino meo: cuius tenui dexteram obaudire. Ante eum gentes faciam, & fortitudinē regum dirrumpā. Aperiā ante illū portas, & ciuitates non claudētur. Ego ante ibo, & montes deplanabo: & fores æreas conterā, & serras ferreas cōfringā. Et dabo tibi thesauros abscōditos inuisibiles, ut scias q̄a ego sum dñs Deus, qui uoco nomen tuū Deus israel. Deniq; ob uirtutē & fidē, quā deo exhibuit in terra: datū est ei regnū, & honor, & imperium: & oēs populi, tribus, linguæ seruiēt ei: & potestas eius æterna, quæ nunq̄ trāsibit, & regnum eius non corrumpetur. Quod quidem duobus intelligitur, quia & nunc habet perpetuam potestatem: cum oēs gentes & oēs linguæ nomen eius uenerantur, maiestatem confitentur: doctrinam sequuntur: uirtutem imitantur. Habet imperium: habet honorem, cum oēs tribus terræ præceptis eius obtēperāt: & idē postea cū rursus aduenerit: i p̄tāte ac claritate ut oēm aīam iudicet et iustos ad uitam restituat, tūc ueræ totius terræ regimē obtinebit. Tūc sublato de rebus humanis

bus humanis

bus humanis omni malo aureum sæculum(ut poetæ uocant) ideæ iustum ac pacificum tempus orietur. Sed hæc uberius in ultimo libro differemus cum de secundo aduentu loquemur (nunc de primo) ut cœpimus explicemus.

¶ Quod filius a patre est secundum deitatem: & quod geminæ substantiæ esse conuincitur ex operibus propriis: tum ex oraculis prohetarum, & etiam apollinis Milesii testimonio: & quare nec ad Solomonem, nec ad alium, q̃ ad Christũ referri possunt uaticinia prophetarum. Cap. XIII.

SVmmus igitur Deus ac parens omniũ, cum religionem suam transferre uoluisset, doctorem iustitiæ misit e cœlo: ut nouis cultoribus nouam legem in eo uel per eum daret. Non sicut antefecerat per hominem: sed tamen nasci eum uoluit, tanq̃ hominem, ut per omnia summo patri similis existeret. Ipse enim Deus pater & origo & principium rerũ: quoniã & parentibus caret: ἀπάτωρ atq; ἀμήτωρ. i. sine patre atq; matre a Trismegisto uerissime nominatur, q; ex nullo sit procreatus. Iccirco etiam filium bis nasci oportuit, ut ipse fieret ἀπάτωρ atq; ἀμήτωρ. In prima. n. natiuitate sæculi ἀμήτωρ fuit, quia sine officio matris a solo Deo patre ꝓgeneratus est. In secunda uero carnali ἀπάτωρ fuit: quoniã sine patris officio uirginali utero procreatus est, ut mediam inter Deum & hominem substãtiam gerens nostram hãc fragilem imbecillẽq; naturã, quasi manu ad imortalitatẽ posset educere: factus ẽ Dei filius p spiritum: & hõis per carnem. i. & Deus & hõ, Dei uirtus in eo ex operib9 quæ fecit apparuit fragilitas hõis ex passione quã ꝑtulit, quam cur susceperit paulopost docebo. Interim & Deũ fuisse & hoĩem ex utroq; genere permixtũ prophetis uaticinãtibus discimus. Esaias Deũ fuisse testatur his uerbis. Fatigata est Ægyptus & negociatio Æthiopũ & Saba: Viri alti ad te trãsgrediẽtur, & tui erunt serui, et post te ambulabũt uincti cõpedibus, & adorabũt, & te ꝑcabuntur: q̃m in te Deus est. Et nõ est alius Deus ꝑter te. Tu. n. Deus es & nesciebamus, Deus israel saluator. Cõfundent̃ & reuerebunt̃ oẽs qui aduersantur tibi, & cadẽt in confussioñe. Item ꝓpheta Hieremias sic ait. Hic Deus nr̃, & non deputabitur alius absq; illo, q inuenit oẽm uiam prudẽtiæ, & dedit eã Iacob puero suo, & israel delecto sibi. Post hæc in terris uisus est, & cũ hominibus uersatus est. Item Dauid in psalmo. xliiii. Thron9 tuus De9 sæcula sæculorũ uirga æq̃tatis, uirga regni tui. Dilexisti iustitiã, & odio habuisti iniustitiã, ꝓpterea unxit te Deus, De9 tuus oleo exultatiõis. Quo uerbo & nomen ostendit: siquidem (ut supra docui) ab unctiõe appellatus est Christus. Deinde hominem fuisse eundẽ Hieremias docet dicens. Et homo est & quis cognouit eum? Item Esaias, Et mittet eis Deus hominẽ & saluabit eos iudicans sanabit eos. Sed & Moses in numeris ita loquitur. Orietur stella ex iacob, & exurget hõ ex israel. Propterea Milesius Apollo consultus, utrũ ne Deus an hõ fuerit, hoc mõ respõdit græce θνητὸς ἔην κατὰ σάρκα, σοφὸς τερατώδεσιν ἔργοις, ἀλλ' ὑπὸ χαλδαίων κριτῶν ὅπλοις συναλωθεὶς γόμφοις καὶ σκολόπεσσι πικρὴν ἀνέπλησε τελευτήν. i. mortalis erat secundum carnẽ sapiens portentificis operibus, sed sub iudicibus Chaldæis armis cõpræhensus, clauis & cruce amarã finem cõpleuit. Primo q̃dem uersu uerũ dixit, sed argute cõsultorem fefellit. sacramẽtũ ueritatis pe- Christus Deus & homo.

nitus nescientem. Videtur enim negasse illum Deum, sed cum fatet̃ secundum carnem fuisse mortalem, quod nos etiã p̃dicamus: consequens est, ut secundum spiritum Deus fuerit, quod nos affirmamus. Quid.n.fuerat necesse carnis facere mentionem: satis esset dicere fuisse mortalẽ? Sed ueritatem prorsus negare non potuit, quẽadmodum res se haberet: sicut illud, quod ait fuisse sapientem. Quid ad hoc Apollo resp̃odes? Si sapiẽs est, ergo doctrina eius sapia est, nec ulla alia, & sapiẽtes qui sequunt̃, nec ulli alii. Cur igitur uulgo ꝓ stultis & uanis & ineptis habemur: qui sectamur magistrum, etiam ipsorum Deoꝝ cõfessione sapientẽ? Nã quod ait portentifica illum opera fecisse: quo maxime diuinitatis fidem meruit, assentiri nobis iam uidetur: cum dicit eadem, quibus nos gloriamur. Sed colligit se tñ, & ad dæmoniacas fraudes redit. Cũ.n.ueꝝ necessitate dixisset, iã Deoꝝ sui ꝓditor uidebat̃, nisi quod ab eo ueritas extorserat, mendacio fallẽte cœlasset. Ait ergo illum fecisse opa miranda, ueꝝ non diuina uirtute, sed magica. Quid mirum, si hoc Apollo ueritatẽ ignorãtibus persuasit? cum iudæi quoq; cultores (ut uidebantur) summi Dei idem putauerint? cum ante oculos eoꝝ cottidie fierent illa miracula, nec tñ tantaꝝ uirtutũ cõtẽplatione impelli potuerũt, ut Deũ crederent, quem uidebãt. Propterea Dauid, quem inter cæteros ꝓphetas uel maxime legunt, in psalmo.xx. sic eos dãnat. Redde illis retributionem eoꝝ, qm̃ non intellexerunt opa dñi. Ex huius ipsius domo Xp̃m generatum iri secundum carnem, & ip̃e Dauid & alii ꝓphetæ annunciauerunt. Apud Esaiam ita scriptũ est, & erit in die illa radix Iessæ, & q exurget principari in nationes, in eum gentes sperabũt, & erit reges eoꝝ in honore: & alio loco. Exiet uirga de radice iessæ, & flos de radice eius ascendet, & requiescet sup eum spiritus Dei, spiritus sapientiæ & intellectus, spiritus consilii & fortitudinis spiritus pietatis: & implebit illum spiritus timoris Dei. Iesse autem fuit pater Dauid, ex cuius radice ascensuꝝ esse florẽ p̃locutus est: eum.s. de quo Sibylla dicit ἀνθήσει δ' ἄνθος καθαρόν. Idest florescet autẽ flos purus. Item in Basileon libro secundo. Propheta Nathã missus est ad Dauid uolentem Deo templum fabricare, & fuit uerbum dñi ad Nathã dicẽs. Vade, & dic seruo meo Dauit, hæc dicit dñs oĩpotẽtes. Nõ tu ædificabis mihi domum ad inabitandum, sed cum impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum põt te, & parabo semẽ eius. Hic ædificabit mihi domũ in nomine meo, & erigã thronum eius usq; in sæculum: & ergo ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium, & fidem consequet̃ domus eius & regnum eius usq; in sæculum. Sed hæc, ut iudæi nõ intelligerẽt illa fuit cã, q̃ Solomõ filius Dauid Deo templum ædificauit, te ciuitatem quã de suo noĩe Hierosolyma nuncupauit. Itaq; ad ipsum quæ a propheta dicta sunt, rettulerunt. Solomon autem ab ipso patre imperii regimen accepit. Prophetæ uero de eo loquebantur, qui tum nasceretur, postq̃ Dauid cum patribus suis requieuisset. Præterea solomonis imperium perpetuum nõ fuit. Annis enim lx. regnauit, deinde q̃ nunq̃ filius Dei dictus sit, sed filius Dauid, & domus quã ædificauit, nõ est fidẽ cõsecuta, sicut ecclesia, quæ est uerum templum Dei, quod non in parietibus est, sed in fide ac corde hoĩum: qui credũt in eũ, ac uocant̃ fideles. Illud uero solomoniũ tẽplũ q̃a manu factũ ẽ manu cecidit.

Christus a iudæis ẽt magus existimatus.

Iesse pater Dauid.

Hierosolyma q̃ & unde.

nu cecidit. Deniq; pater eius in psalmo centesimo uigesimoseptimo de operibus filii sui pphetauit hoc mō: si dñs nō ædificauerit domū, sine cā laborāt qui ædificāt eam: si dñs nō custodierit ciuitatem, sine causa uigilant qui custodiunt eam.

¶ De æterno Christi sacerdotio, quod prophetæ sicut & cætera prædixerunt sic exprimentes Iesum Christum, ut oracula nec ad filium Naue, nec ad filium iosedech ualeant retorqueri, & de uiis quas docuit Christus, qui nunq̄ suum honorem quæsiuit, sed patris. Cap. XIIII.

Vibus ex rebus apparet prophetas oēs denūciasse de Xp̄o, fore, aliqñ, ut ex genere Dauid corporaliter natus constitueret æternū templū Deo, quod appellaf ecclesia: & uniuersas gentes ad religionē ueram Dei cōuocaret. Hæc domus fidelis, hoc immortale templum, in quo si quis non sacrificauerit immortalitatis præmiū nō habebit. Cuius templi & magni & æterni quoniam Christus fabricator fuit, idē necesse est hēat in eo sacerdotiū sempiternū, Nec pōt nisi per eū, qui constituit tēplū ad aditū templi: & ad cōspectū Dei perueniri. Dauid in spalmo cētesimo nono id ipsum docet dicens. Ante luciferū genui te. Iurauit dñs & nō pœnitebit eū, tu es sacerdos in æternū secundū ordinē melchisedech. Itē in Basileō li. i. Et suscitabo mihi sacerdotē fidelē, qui oīa quæ sunt in corde meo faciat: & ędificabo ei domū fidelē, & trāsibit in cōspectu meo oībus diebus. Q uis aūt futurus eēt, cui Deus æternū sacerdotiū pollicebatur: Zacharias ēt noīe posito apertissime docuit: sic.n. dixit: & oñdit mihi dñs Deus Iesum sacerdotē magnū stantē ante faciē angeli dñi, & diabolus stabat ad dextrā ipsius, ut aduersaref ei. Et dixit dñs ad diabolū. Impet tibi dñs in te, qui elegit Hierusalē: & ecce titio eiectus ab igne, & Iesus erat indutus uestimētis sordidis: & stabat ante faciē angeli, & respōdit & dixit ad circūstantes añ faciē eius. Ferte uestimēta sordida ab eo, & iduite eū tunica talari, & pōite cydari mūdā sup caput ipsius: & coopuerūt eū uestimēto, & īposuerunt cydarim mundā super caput ipsius: & angelus dñi stabat, & testificabaf ad Iesum dicēs. Hęc dicit dñs oīpotēs, si ī uiis meis ābulaueris & pcepta mea seruaueris, tu iudicabis domū meā, & dabo tibi, q conuersenf in medio hoꝝ circunstātium. Auditaq; Iesu sacerdos magne. Q uis nō igif captos mētibus tum fuisse iudęos arbitref, q cum hæc legerēt & audirēt: nefandas manus suas Deo suo intulerunt? At q ab eo tpe, quo Zacharias fuit usq; ad annum qntūdecimum imperii Tyberii cęsaris, quo Christus crucifixus ē, anni qngenti numeranf, siqdem Darii & Alexādri adoleuit ætate, q fuerunt nō multo post, q̄ Tarquinius supbus exactus est: sed illi rursus eodē mō falsi, deceptiq; sūt, putātes hęc d Iesu eē dicta filio Naue, q successor fuit Moysi aut de sacerdote Iesu filio Iosedech: in quos nihil congruit eoꝝ, quæ ppheta narrauit. Nō, n. sordidati illi unq̄ fuerunt: cum alter eoꝝ princeps potētissim⁹ fuerit: alter sacerdos, aut ppessi sunt aliqd aduersi, ut tāq̄ titio eiectus ex igne putarenf? Aut aliqñ in cōspectu Dei & angeloꝝ steterunt, aut ppheta de pteritis loquebaf potius q̄ de futuris? Locutus est igif de Iesu filio Dei, ut oñderet eū primo in humanitate & carne eē uetuꝝ. Hęc. n. ē uestis sordida: ut pararet tēplū Deo, & sicut titio igni cōburerei, i. ab hoibus cruciamēta pferret, et ad ultimū extiguerei. Ti-

Christus sacerdos æternus.

Zacharias quo tpe claruerit ætate. Darii regis Alexandri magni tēpora.

Titio qd.

tionẽ.n.uulgus appellat extractũ foco torrẽ ſemiuſtũ extinctũ. Q ũo aũt & cum qbus mãdatis a Deo mitteret̃ in terrã, declarauit ſpũs Dei per ꝓphetã, docẽs futurã, ut cũ uolũtatẽ ſummi patris fideliter & conſtanter impleſſet: acciperet iudiciũ atq; imperiũ ſempiternũ. Si in uiis meis inqt ambulaueris, & p̃cepta méa ſeruaueris, tu iudicabis domum meã. Q uæ fuerint uiæ Dei: & quæ p̃cepta eius: nec

Chriſtus nõq̃ ſe Deũ dixit.

ambiguũ: nec obſcuꝝ eſt. Deus.n.cũ uideret malitiã & falſoꝝ Deorũ cultus per orbẽ terræ inualuiſſe, ut iã nomẽ eius ex hoĩum memoria fuiſſet pene ſublatũ. Si qdem iudæi quoq;, quibus ſolis arcanũ Dei creditũ fuerat, relicto Deo, ad colẽda figmẽta irreuti, dæmonũ fraudibus aberraſſent, nec increpiti per ꝓphetas reuerti ad Deũ uellẽt, filium ſuũ principẽ angeloꝝ legauit ad hoĩes: ut eos cõuerteret ab impiis & uanis cultibus, ad cognoſcendũ & colendũ ueꝝ Deũ. Item ut eorum mentes a ſtultitia ad ſapiam, ab iniquitate ad iuſtitiæ opera traduceret. Hæ ſunt uiæ Dei in quibus ambulare eum p̃cepit. Hæc p̃cepta quæ ſeruãda mãdauit: ille uero exhibuit Deo fidẽ. Docuit enim q unus Deus ſit, eũq; ſolum coli oportere, nec unq̃ ſe Deũ eſſe dixit, quia non ſeruaſſet fidem, ſi miſſus ut Deos tolleret, & unum aſſereret, induceret aliũ præter unũ. Hoc erat non de uno Deo facere præconiũ, nec eius qui miſerat, ſed ſuum ꝓprium negocium gerere, ac ſe ab eo, quem illuſtraturus uenerat ſepare. Propterea quia tam fidelis extitit: quia ſibi nihil prorſus aſſumpſit, ut mandata mittentis impleret: & ſacerdotis perpetui dignitatem: & regis ſummi honorem, & iudicis poteſtatem, & Dei nomen accepit.

¶ De baptiſmo Chriſti & miraculis quæ geſſit in carnę ante paſſionem: quæ nõ mõ a prophetis p̃nunciata ſunt: ſed ẽt uaticinio Sybillaꝝ, ſicut Cicero & Varro teſtantur, ſed oracula ante Chriſti aduentũ nõ potuerũt intelligi. Cap. XV.

Voniã de ſecunda natiuitate diximus, qua ſe hoĩbus in carne mõſtrauit: ueniamus ad illa opa mirãda, q̃ cũ eſſent uirtutis cœleſtis idicia: magũ iudæi putauerũt: cũ primũ cœpit adoleſcere tinctus eſt a ioanne ꝓpheta in iordane flumine: ut lauacro ſpiritali pecca

Chriſti baptiſmus.

ta nõ ſua, quæ utiq; nõ habebat: ſed carnis quã gerebat aboleret: ut queãdmodũ iudæos ſuſcepta circunciſione, ſic ẽt gẽtes baptiſmo, i. purifici roris perfuſione ſaluaret. Tunc uox de cœlo audita eſt filius meus es tu: ego hodie genui te. Q uæ uox apud Dauid prædicta inuenitur, & deſcẽdit ſuper eum ſpũs Dei formatus in ſpeciem colũbæ cãdidæ. Exinde maximas uirtutes cœpit opari nõ p̃ſtigiis magicis, quæ nihil ueri ac ſolidi oſtẽtant, ſed ui, ac p̃tãte cœleſti, quæ ẽt pridem ꝓphetis nunciãtibus canebatur. Q uæ opera tam multa ſunt, ut unus liber ad implenda oĩa: ſatis nõ ſit. Enumerabo igit̃ illa breuiter & generatim ſine ulla perſonaꝝ ac locoꝝ deſignatiõe: ut ad exponẽdã paſſionis eius, cruciſq; rõnẽ

Chriſti portẽtifica opera.

poſſim peruenire, quo iãdudũ feſtinat oratio. Virtutes eius fuerunt, quas Apollo portentificas appellauit: q quacũq; iter faciebat: ægros ac debiles, & oĩ morborum genere laborantes: uno uerbo, unoq; momẽto reddebat incolumes: adeo ut mẽbris oĩbus capti: receptis repente uiribus roborati ipſi lectulos ſuos reportarent, in qbus fuerãt pauloãte delati. Claudiçs uero ac pedum uitio afflictis: non modo gradiendi: ſed ẽt currendi dabat facultatẽ. Tunc quoꝝ cæca lumina in al

tiſſimis

tissimis tenebris erant: eorum oculos in pristinum restituebat aspectũ. Mutorũ quoq; linguas in eloquium sermonẽq; soluebat. Item surdorum patefactis auribus insinuabat auditum: pollutos ac aspersos maculis repurgabat. Et hæc omnia nõ manibus aut aliqua medela: sed uerbo ac iussione faciebat, sicut ẽt Sibylla prædixerat πάντα λόγῳ πράττων πᾶσάν τε νόσον θεραπεύων idest oĩa uerbo agẽs: oẽm infirmitatẽ curãs. Nec utiq; mirũ φ uerbo faciebat mirabilia: cũ ipse isset Dei uerbũ, cœlesti uirtute ac potestate subnixũ. Nec satis fuit, φ uires imbecillib9 redderet: φ debilibus integritatẽ: φ ægris & languentibus sanitatem, nisi ẽt mortuos susci taret, uelut e somno solutos, ad uitãq; reuocaret. Quæ uidentes tũc iudæi dæmoniaca potẽtia fieri arguebãt: cum omnia sic futura ut facta sunt, arcanæ illorum literæ continerẽt. Legebãt quippe tum aliorum prophetarum: tum Esaiæ uerba dicentis. Cõfortamini manus resolutæ: & genua debilia consolamini. Qui estis pusilli animi, nolite timere, nolite metuere: dominus noster iudicium retribuet, ipse ueniet, & saluos faciet nos. Tunc aperient oculi cæcorum, & aures surdorum audiẽt. Tunc saliet claudus sicut ceruus: & plana erit lingua mutorum, quia rupta est in deserto, aqua, & riuus in terra sitienti. Sed & Sibylla eadem cecinit his uersibus. νεκρῶν δ' ἀνάστασις ἔσται, καὶ χωλῶν δρόμος ὠκύς, καὶ κωφὸς ἀκούσει καὶ τυφλοὶ βλέψουσι, λαλήσουσιν οὐ λαλέοντες: idest mortuorum autẽ surrectio erit & claudorum cursus uelox: surdus audiet, cæci uidebũt, & muti loquent. Ob has eius uirtutes & opera diuina: cũ magna illum multitudo sequeretur uel debilium, uel ægrotorum, uel eorum, qui curãdos suos offerre cupiebant, ascendit in montem quẽdã desertum: ut ibi adoraret: ubi cum triduo moraret ac fame populus laboraret, uocauit discipulos quærens quantos secum cibos gestarẽt. At illi quinq; panes, & duos pisces in pera se habere dixerunt. Afferri ea iussit, ac multitudinẽ per quinquagenos distributam discumbere. Qd cũ discipuli facerent, frangebat ipse panem minutatim: carnemq; piscium comminuebat, & utraq; in manibus eius augebantur. Et cum apponi illa populo discipulis imperasset: saturata sũt quinq; millia hoĩum: & insuper duodecim cophini de residuis fragminibus impleti. Quid aut dici aut fieri potest mirabilius? Ad id Sibylla futurũ cecinerat olim his uerbis ἐξ ἄρτων ἅμα πέντε, καὶ ἰχθύεσσι δυοῖσιν ἀνδρῶν χιλιάδας ἐν ἐρήμῳ πέντε κορέσσει, καὶ τὰ περισσεύοντα λαβὼν μετὰ κλάσματα δώδεκα πληρώσει κοφίνους εἰς ἐλπίδα πολλῶν. Idest ex panib9 simul quinq;, & piscibus duobus: hoĩum milia in heremo quinq; satiabit, & reliquas tollens. xii. cophinos implebit in spẽ multorum. Quo uero qd hic potuerit ars magica moliri: cuius pitia ad nihil aliud q̃ ad circũscribẽdos oculos ualet? Itẽ secessurus orãdi grã sicut solebat in mõtẽ pcepit discipulis ut nauiculã sumerẽt: seq; pcederẽt. At illi urgẽte iã uespe pfecti, cõtrario uẽto laborare cœperũt. Cũq; iã mediũ fretũ tenerẽt: tũ pedib9 mare igressus cõsecutus ẽ eos tãq; i solido gradiẽs, (nõ ut poetæ) Orionẽ mẽtiũt i pelago incedẽtẽ, q̃ demersa corpis pte, hũero supeminet undas. Et rursus cũ obdormiuisset i naui, & uẽtus usq; ad extremũ piculũ sæuire cœpisset, excitatus silere pnus uẽtũ iussit, & fluctib9 q maximi ferebãt conquiescere, statiq; sub uerbo ei9, trãqllitas ilecuta ẽ. Mẽtiũt fortasse lræ sacræ: docẽtes tantã fuisse i eo ptãtẽ, ut iperio suo cogeret uẽtos obseq maria seruire, morbos ce

Quinque hoĩum milia qnq; panib9 et duobus piscib9 in deserto saturauit.

Orion per pelagus incedebat.

dere, inferos obedire. Quid q̧ eadem Sibyllæ carminibus suis ante docuerunt? quarum una cuius supra fecimus mentionem: sic ait. τοὺς ἀνέμους παύσει λόγῳ, στορέσει δὲ θάλασσαν μαινομένην ποσὶν εἰρήνης πίστει τε πατήσας. idest uentos cõpescet: sternet autem insanũ mare pedibus pacis fideq̧ calcãs. Et rursus alia q̃ dicit. κύματα πεζεύσει, νόσον ἀνθρώπων ἀπολύσει, ζήσει τεθνηῶτας ἀπώσεται ἄλγεα πολλοῖς, ἐκ δὲ μιᾶς πηγῆς ἄρτου κόρος ἔσσεται ἀνδρῶν. .i. fluctus pambulabit: morbos hominũ resoluet, uiuificabit mortuos, arcebit dolorẽs a multis. Ex uiuo autem fonte panis facietas erit uiris. His testimoniis quidam reuicti, solent eo cõfugere: ut aiant non illa esse carmina sibyllina, sed a nostris ficta atq̧ composita. Quod profecto non putabit qui Cice. Varronemq̧ legerit, aliosq̧ ueteres: qui Erythræam Sibyllam cæterasq̧ commemorant: ex quarum libris ista exempla protulimus, qui authores obierũt anteq̃ Christus secũdum carnem nasceretur. Verum nõ dubito; quin illa carmina prioribus temporibus pro deliramento sint habita: cum ea nemo intelligeret. Denũciabãt enim monstruosa quędam miracula: quorum nec ratio, nec tempus, nec author designabatur. Denicq̧ Erythræa fore ait, ut diceret̃ insana & mendax. Ait enĩ φήσουσι σιβύλλην μαινομένην ψεύστριαν. ἐπ' ἂν δὲ γένηται ἅπαντα, τηνίκα μου μνήμην ποιήσετε. κοὐκ ἔτι μ' οὐδεὶς μαινομένην φήσει τὴν θεοῦ μεγάλοιο προφῆτιν. idest dicẽt ĩsanã uatem, & mendacẽ. Cũ aũt facta fuerint uniuersa tum mei meminerit: neq̧ me iam q̃squã mendacem dicet ei magni prophetam. Latuerunt igitur multis sęculis: postea uero animaduersa sunt: quæ Christi natiuitas & passio patefecit arcana, sicut etiam uoces prophetarum, quæ tum per annos mille quingentos, uel eo amplius lectæ fuissent a populo iudæorum, nec tamen intellectæ sunt: nisi postq̃ Christus & uerbo, & operibus interpretatus est. Illum enim prophetæ annunciauerunt: nec ullo modo poterant quæ illi loquebantur intelligi, nisi fuissent uniuersa completa.

¶ De passione Christi quæ iudæis est scandalo, & stultitiæ gentibus: quomodo summam uirtutem contineat, & ueram singularem sapientiã, & ueritatem sicut prophetæ fuerunt prælocuti. Cap. XVI.

Christi Passio.

Venio nunc ad ipsam passionem, quæ uelut opprobrium nobis obiectari solet, q̧ & hoiem, & ab hoibus insigni supplicio affectũ & excruciatũ colamus: ut doceam eam passionem ab eo cum magna, & diuina ratione susceptam: & in ea solã & uirtutem, & ueritatẽ, & sapientiã contineri. Neq̧ enim si beatissimus in terra fuisset: & per oẽm uitã in summa fœlicitate regnasset, quisquã illum sapiens, aut Deũ credidisset: aut honore diuino dignũ iudicasset: qđ faciunt ueræ religionis expertes: qui caducas opes, & fragilem potentiã: & alieni beneficii bona non tñ suscipiũt: uerum ẽt consecrant, & scientes memoriæ mortuoꝶ derseruiũt: fortunã iam extinctã colentes: quã ne uiuã quidẽ præsentẽq̧ sapiẽtes colendã sibi unq̃ putauerunt. Nec.n. põt aliqđ in rebus terrenis esse uenerabile, cœloq̧ dignũ: sed sola est uirtus, sola iustitia: quæ põt ueꝶ bonũ & cœleste & ppetuũ iudicari: quia nec dat̃ cuiq̃ nec aufert̃, qua uirtute ac iustitia: qm̃ xp̃s instructus uenit in terram: immo uero qm̃ ipse ẽ uirtus, & ipse iustitia descendit: ut eã doceret hominẽq̧ formaret.

Quo

Quo magisterio ac Dei legatione ꝑfunctus ob eã ipsam uirtutẽ, quã simul & do
cuit & fecit ab hoibus gẽtib9 & meruit, & potuit Deus credi, ergo cũ magnus po
pulus ad eũ uel ob iustitiã quã docebat: uel ob miracula quę faciebat subinde cõ-
flueret: & p̄cepta eius audiret, & a Deo missum Deiq; filiũ crederet: tũ primoras
iudęoꝝ & sacerdotes ira stimulati, ꝙ ab eo tanq̃ peccatores increpabant̃, & inui
dia deprauati: ꝙ cõfluẽte ad eũ multitudine contẽni se ac deseri uidebãt: & qđ ca
put sceleris illoꝝ fuit stultitia & errore cæcati; & immemores p̄ceptoꝝ cœlestium
ac ꝓphetaꝝ, coierũt aduersus eũ impiũq; cõsiliũ de eo tollẽdo cruciãdoq; cœpe-
rũt, qđ ꝓphetæ multo añ scripserãt. Nã et Dauid id principio psalmoꝝ suoꝝ p̄ui — Christi passio a ꝓphetis p̄dicta.
dẽs in spũ quantũ facinus admissuri essent: beatũ esse ait: q̃ nõ abiret in consilio
ipioꝝ. Et Solomõ in li. sapiæ his uarbis usus ẽ. Circũueniam9 iustũ: qm̃ insuauis
ẽ nobis & exprobrat nobis peccata legis: ꝓmittit se sciam Dei habere: & filiũ dei
se noiat: factus ẽ nobis intra duoctionẽ cogitationũ nr̃arum, grauis ẽ nobis ẽt ad
uidendũ, qm̃ dissimilis est aliis uita illius: & immutatæ sunt uiæ illius, tanq̃ nuga-
ces existimati sumus ab eo: cõtinet se a uiis nr̃is, quasi ab immundiciis, & præfert
nouissima iustoꝝ, & gloriat̃ p̄rem se hr̃e Deũ. Videamus ergo si sermones illius
ueri sunt: & tẽptemus q̃ uẽtura sunt illi. Cõtumeliis et tormẽtis interrogemus eũ:
ut sciamus reuerentiã illius, & ꝓbemus patientiã illius: morte turpissima cõdem-
nemus eũ. Hæc cogitauerũt & errauerunt. Excęcauit. n. illos stultitia ipsoꝝ, & ne
scierũt sacramẽta Dei. Nõne ita descripsit nefariũ illud cõsiliũ ab impiis initiũ cõ
tra Deũ: ut plane interfuisse uideat̃? Atqui a Solomõe qui hæc cecinit usq; ad id
tẽpus quo gesta res, mille ac decem anni fuerunt. Nihil nos fingimus, nihil addi-
mus. Habebãt, hæc q̃ fecerunt legebãt in quos hæc dicta sunt, sed & nunc hære
des nois & sceleris illorum hñt: & damnationẽ suam ꝓphetarum uoce p̄dictam
cottidianis lectionibus ꝑsonant. Hæc aliqñ in cor suum quæ pars est, & ipa dam-
nationis admittunt increpiti. Ergo sæpe a Christo iudæi exprobante illis peccata
& iniustitias & a populo pene deserti concitati sunt ad eũ necãdum. Cuius rei au-
daciam illis dedit humilitas eius. Nã cũ legerẽt, cũ quanta uirtute & claritate fili-
us Dei uenturus esset e cœlo. Iesum aũt cernerẽt, humilem, quietum, sordidũ, in
formem: non credebãt filiũ Dei esse, ignorantes duos aduẽtus eius a ꝓphetis eẽ
p̄dictos. Primum in humanitate carnis obscurum. Secundũ in fortitudine maie-
statis manifestũ. De primo Dauid in psalmo septuagesimoprio sic ait. Descẽdet — Christi primus aduẽtus in humanitate carnis obscurus.
sicut pluuia in uellus: & oriet̃ in diebus eius iustitia: et abundãtia pacis: donec ex
tollatur luna, sicut enim pluuia si descẽdat in uellus: aĩaduerti nõ põt: quia strepi
tum non facit: ita Christum in terram sine cuiusq̃ suspitione uenturũ esse dixit, ut
iustitiam doceret: & pacem: Esaias quoq; ita tradidit. Dñe quis credidit auditui
nostro, & brachium domini cui reuelatum est? Annunciauimus coram ipso sicut
pueri: & sicut radix in terra sitienti non ẽ figura eius, neq; claritas: & uidimus illũ
& non habuit figurã neq; decorẽ, sed figura eius sine honore: & deficiẽs præter
cæteros hoies: homo in plaga positus est: sciẽs ferre imbecillitatẽ, q̃a auersus est,
& non est cõputatus. Hic peccata nostra portat, & pro nobis hic dolet, & nos pu
tauimus ipsum esse in dolore & in plaga & uexatione. Ipse autem uulneratus est

propter facinora nostra, & infirmatus ē ꝓpter peccata nostra, doctrina pacis nostræ super illum, liuore eius nos sanati sumus. Oēs sicut oues errauimus, & deus tradidit illum pro peccatis nostris. Et Sibylla eodem modo locuta est, οἰκτρός, ἄτιμος, ἄμορφος ἵν᾽ οἰκτροῖς ἐλπίδα δώσει .i. miserabilis, ignominiosus: informis, ut miserabilibus spem præbeat. Propter hāc humilitatē Deū suū. non agnoscentes inierunt consiliū detestandū, ut priuarēt eum uita, q̄ ut eos uiuificaret aduenerat

¶ Q d calūniati sūt eū q̄si legis destructorē: & qd ꝑfigurauerit circūcisio. Et q̄re in illo iussa sit fieri mēbro. Et quare ꝓhibitū sit carne suilla uesci. Ca. XVII.

Christo iudæi quas calūnias intendebāt.

Ed iræ atq; inuidiæ suæ, quam in cordibus suis gerebāt intus inclusam: alias cā: præferebant, q legē Dei p Moysen datā solueret. i. q sabbatis non uacaret operans in salutē hoīum, q circuncisionē uacue faceret: q abstinētiā suillæ carnis auferret. In qbus rebus iudaicæ religionis sacramenta consistunt. Ob hæc itaq; cætera pars populi q̄ nōdū ad Xp̄m secesserat, a sacerdotibus incitabaē, ut impiū iudicaret eū. q legē Dei solueret cū hoc ille non suo iudicio, sed ex Dei uoluntate & secundū ꝑdicta faceret ꝓphetaꝶ. Micheas. n. nouā legē datuꝶ denūciauit hoc mō. Lex de Syō & sermo dn̄i ex Hierusalē, & iudicabit inter plurimos populos & reiuincet, & diriget ualidas natiōes. Illa. n. prior lex q̄ per Moysen data ē nō in mōte syon, sed in monte Oreb data ē: quā Sibylla fore ut a filio Dei solueretē, ostendit. ἀλλ᾽ ὅτι ἂν ταῦτ᾽ ἄνα πάντα τελειωθῇ ἃ περὶ ποιεῖς αὐτὸν πᾶς λύσεται νόμος .i. sed qn̄ hæc oīa pfecta erunt q̄ dixi, in ipsum oīs lex soluetē. Sed & ip̄e Moses p quē datā sibi legem dum pertinaciter tuentur: exciderunt a Deo & Deum nō agnouerunt: ꝑdixerat fore ut propheta maximus mitteretur a Deo, qui sit supra legem: qui uolūtatem Dei ad hoīes perferat. In Deuteronomio ita scriptum reliquit. Et dixit dn̄s ad me prophetā excitabo eis de fratribus eoꝶ sicut te: & dabo uerbum meum in os eius, & loqueē ad eos ea, quæ ꝑcepero ei, & quisquis non audierit ea q̄ loqueē propheta, ille in noīe meo, ego uindicabo in eum: Denunciauit. s. dn̄s per ip̄m legi fcꝶ q filium suum. i. uiuā præsentēq; legē missurus esset: & in illā ueterē p Moysen datā soluturus: ut denuo per eum q esset æternus, legē sanciret æternā. Itē de circuncisione soluenda Esaias ita prophetauit. Hæc dicit dn̄s uiris iuda, qui habitāt in hierusalē. Reuocate inter uos nouitatem, & ne seminaueritis in spinis. Circūcidite uos dn̄o Deo uīo, & circūcidite ꝑputium cordis uīi, ne excat ira mea sicuti ignis: & nō sit qui extinguat. Itē Moses ipse. In nouissimis diebus circuncidet dn̄s cor tuum ad dn̄m Deū tuū amādū. Itē iesus Naue successor eius. Et dixit dn̄s ad Iesum. Fac tibi cultellos petrinos nimis acutos, & sede et circuncide secūdo filios israel, secundam circuncisionē futura esse dixit: non carnis sicut fuit prima: qua etiam nunc iudæi utuntur, sed cordis ac spiritus, quam tradidit Christus, qui fuit uerus Iesus. Non. n. propheta sic ait. Et dixit Iesus ad me: sed ad Iesum ut ostenderet q nō de eo loquereē: sed de Christo: ad quē tunc Deus loquebatur. Christi. n. figurā gerebat ille Iesus, q cum primum auses uocaretur, Moses futura ꝑsentiēs iussit eum Iesum uocari, ut dux militiæ delectus eēt aduersus Amalech, q oppugnabat filios israel, & aduersariū debellaret p nominis figurā; & populū in terrā

Circūcisio

Iesus Naue. F

ꝓmissionis

promissiōis induceret Et iccirco moysi ēt successit,ut oñderet nouā legem per Iesum Christum datam ueteri successurā q̄ data p moysem fuit Nā illac arnis circūcisio caret,utiq; rōne qa si De⁹ id uellet:sic a pncipio formasset hoīem,ut ppu tium nō hēret,sed cuius secundę circūsionis figura erat significās nudādum esse pectus.i.aperto & simplici corde oportere nos uiuere,qm̄ pars illa corporis q̄ circuncidit̄:hēt q̄ndam similitudinē cordis,& est pudēda. Et ob hāc cām Deus nudari eā iussit:ut hoc argumēto nos admoneret,ne inuolutū pectus haberemus.i.ne qd' pudendū facinus intra cōsciæ secreta uelemus. Hæc ē cordis circunsio,de qua pphetæ loquunt̄:quā Deus a carne mortali ad aīam transtulit,q̄ sola mēsura est. Volens.n.uitæ ac saluti nr̄æ pro æterna sua pieta consulere:pœnitentiā nobis in illa circunsiōe pposuit,ut si cor nudauerimus.i.si peccata cōfessi fatis Deo fecerimus,ueniā consequamur,quæ contumacibus & admissa sua cœlātibus denegatur ab eo,qui non faciem sicut hō,sed intima & arcana pectoris intuetur. Eodem ēt spectat carnis suillæ interdictio,a q̄ cū Deus abstinere iussit id potissimū uoluit intelligi,ut se a peccatis atq; immunditiis abstinerent. Est.n. lutulentū hoc aīal & imundum,nec unq̄ cœlū aspicit, & in terra toto corpore pictum & ore: uentri semper & pabulo seruit:nec ullum alium dum uiuit pstare usum pōt,sicut cæteræ animantes,quæ uel sedendi uehiculum præbent,uel in cultibus agrorū iuuant,uel plaustra collo trahunt,uel onera tergo gestant,uel indumētum exuuiis suis exibent,uel copia lactis exuberāt,uel custodiendis domibus inuigilāt. Interdixit ergo ne porcina carne uescerentur.i.ne uitam porcorū imitarent̄,qui ad solam mortem nutriunt̄,ne uentri ac uoluptatibus seruientes,ad faciēdā iustitiam inutiles essent ac morte afficerentur.Item ne se fœdis libidinibus immergerent sicut sus,quæ se cœno ingurgitat,uel ne terrenis seruiāt simulacris,ac se luto inquinent,luto enim se oblinunt,qui deos idest,qui lutum terramq; uenerantur,sic uniuersa præcepta iudaicæ legis ad exibendam iustitiam spectant,quoniam per ambagem data sunt,ut per carnalium figuram spiritalia noscerentur.

Circūcisio nis figura

Suillæ carnis abstinē tia quid significet.

¶ Quæ causa & quis fuerit ordo dominicæ passionis: & quibus sit prænunciata oraculis. Cap. XVIII.

Vm igitur ea q̄ Deus uoluit fieri, quæq; p pphetas suos multis sæculis ante pdixit: Xp̄s impleret:ob ea incitati & diuias lr̄as nescientes coierūt,ut Deū suū cōdēnarent.Q d' cū sciret futurū, ac, subinde diceret oportere se pati:ac interfici p salute multorū,secessit tn̄ cū discipulis suis,non ut uitaret qd̄ necesse erat ppeti,ac, sustinere,sed ut oñderet,q; ita fieri oporteret in oī psecutione:ne sua-qs culpa incidisse uideatur,ac denunciauit fore,ut ab uno eorū pderet. Itaq; iudas pmio illectus tradidit filiū Dei iudęis.At illi cōprehēsum ac Pōtio Pilato(q̄ tū legatus Syriā regebat)oblatū,cruci affigi postulauerūt,obiiciētes ei nihil aliud, nisi q; diceret se filiū Dei eē & regē iudęorū.Itē q; dixerat. Si solueritis hoc tēplū qd̄ ædificatū ē ānis xlvi.ego illd sine mā ib⁹ i triduo resuscitabo,significās breui futurā passionē suā, & se a iudæis it... ...ctū tertio die resurrecturū.Ipse.n.erat uerū Dei tēplū, Has uoces eius tanq̄ infa... ...tas & ipias insectabant̄ Q uæ cū Pilatus audisset, & ille in

Persecutiones declinandæ.

defēſionē ſui nihil diceret, ꝓnūciauit nihil ī eo dānatiōe dignū uideri. At iniuſtiſſimi accuſatores cū populo, quē incitauerant: ſuclamare cœperūt: & crucē eius uiolētis uocibus flagitare. Tū Pōtius & illoꝝ clamoribus, & Herodis terrachæ inſtigatione metuētis ne regno pelleretur, uictus eſt. Nec tñ ipſe ſniam protulit: ſed tradidit eū iudæis: ut ipſi de illo ſecundū legem ſuam iudicarent. Duxerunt ergo cū flagellis uerberatū, & prius q̄ cruci affigerent illuſerunt, indutū. n. coloris punicei ueſte: ac ſpinis coronatū quaſi regē ſalutauerunt: & dederunt ei cibū fellis, & miſcuerunt ei aceti potionē. Poſt hæc conſpuerūt in faciē eius, & palmis ceciderūt. Cūq; ipſi carnifices de ueſtimētis eius cōtēderēt, ſortiti ſūt inter ſe de tunica & pallio. Et cū hæc oīa fierent, nullam uocē ex ore ſuo, tanq̄ ſi mutus eēt emiſit. Tū ſuſpenderunt eū inter duos noxios mediū, qui ob latrocinia damnati erāt: cruciq; affixerunt. Q uid hic ergo in tāto facinore deplorē? Aut quib⁹ uerbis tm̄ nefas cōquerar? Nō. n. Cabinianā crucem deſcribimus, quā M. tul. uniuerſæ eloquentiæ ſuæ uerbis ac uiribus uelut effuſis totius ingenii fontibus ꝓſecutus eſt, facinus indignū eſſe ꝓclamās, ciuem Romanū contra oēs leges in cruce eſſe ſublatū. Q ui quis innocēs fuerit; & illo ſupplicio indignus, mortalis tñ et ab hoīe ſceleſto, q iuſtitiā ignoraret affectus eſt. Q uid de huius crucis indignitate dicem⁹: in qua Deus a cultoribus Dei ſuſpēſus atq; ſuffixus eſt? Q uis tā facūdus & tāta rerū uerborūq; copia inſtructus exiſtet? quæ ōro tantæ affluētiæ ubertate decurrens: ut illam crucē merito deploret, quā mundus ipſe & tota elementa luxerunt?

Christi cruciatio.

Hæc āt ſic futura fuiſſe & ꝓphetaꝝ uocibus: & Sibyllinis carminibus denunciatū eſt. Apud Eſaiā ita ſcriptū inuenit. Non ſum contumax, neq; contradico, dorſum meū poſui ad flagella, & maxillas meas ad palmas, faciē aūt meam non auerti a fœditate ſputorū. Similiter Dauid in pſalmo. xxxiiii. Cōgregata ſunt ſup me flagella, & ignorauerūt, diſſoluti ſunt, nec cōpūcti ſunt tēptarūt me, & deriſerūt deriſu, & ſtriderūt dentibus ſuis ſup me. Sibylla quoq; eadē futura monſtrauit. εἰς ἀνόμους χεῖρας καὶ ἀπίστων ὕστερον ἥξει δώσουσι δὲ θεῷ ῥαπίσματα χερσὶν ἀνάγνοις καὶ στόμασι μιαροῖς ἐμπτύσματα φαρμακόεντα δώσει δ᾽ εἰς μάστιγας ἁπλῶς ἁγνὸν τότε νῶτον. ideſt in manus iniquas & fidelū poſtea ueniet, dabunt Deo alapas manibus inceſtis, & oribus ĩmundis expuēt ſaliuas ueneno ſas. Dabit aūt in uerbera oīno innocens dorſum. Itē de ſilentio eius qđ uſq; ad mortem ptinaciter tenuit. Eſaias ſic locutus eſt. Sicut ouis ad immolandū ductus eſt: & ſicut agnus corā tondētibus ſine uoce, ſic nō aperuit os ſuū. Et Sibylla ſupradicta. καὶ κολαφιζόμενος σιγήσει, μήτις ἐπιγνῷ τίς λόγος, ἢ πόθεν ἦλθεν, ἵνα φθιμένοισι λαλήσῃ. καὶ στέφανον φορέσῃ τὸν ἀκάνθινον. i. & colaphos accipiens tacebit: nequis agnoſcat q̄ uerbū & unde uēit, ut mortuis loquatur, & coronā portabit ſpineam. De cibo uero & potu, quē anteq̄ eum figerēt illi obtulerunt. Dauid in pſalmo. lxviii. ſic ait. Et dederūt in eſcam meā fel & in ſiti mea potauerūt me aceto. idem hoc futurum etiā, Sibylla concionata eſt. εἰς δὲ τὸ βρῶμα χολήν. καὶ εἰς δίψαν ὄξος ἔδωκαν τῆς ἀφιλοξενίης ταύτην δείξουσι τράπεζαν. Ideſt in cibum autem fel, in ſitim acetum dederunt in hoſpitalitatis hanc mōſtrabunt mēſam. & alia Sibylla iudæam terrā his uerbis increpat. αὐτὴ γὰρ σὺ ἄφρων τὸν σὸν θεὸν οὐκ ἐνόησας παίζοντα θνητοῖσιν νοήμασιν ἀλλ᾽ ἀπ᾽ ἀκάνθαις, ἔστεψας στεφάνῳ, φοβερήν τε χολὴν ἐκέρασας.

ἐχὶ ϛαϱας. id est .n. stulta Deum tuũ non cognouisti, ludentẽ mortalium mẽtibus: sed & spinis coronasti corona, horridũq; fel miscuisti. Fore aũt ut iudæi manus inferrẽt Deo suo, eũq; interficerent: testimonia pphetaꝝ hæc antecesserũt, apud Esdram ita scriptũ est. Et dixit Esdras ad populum. Hoc pascha saluator noster est, & refugium nostrum cogitate, & ascendat in cor uestrum, qm̃ hẽmus humiliare eum in signo, & post hæc sperabimus in eum: ne deseratur hic locus in æternum tp̃s, dicit dñs Deus uirtutũ. Si nõ credideritis in eũ neq; exaudieritis annũciationem eius: eritis derisio in gentibus. Vnde apparet iudæos nullam aliam spẽ hr̃e, nisi se abluerint a sanguine, ac sperauerint in eum ipsum, quem negauerunt. Esaias cum facinus eorum designat, dicit in humilitate eius iudicium sublatũ est. Natiuitatem eius quis enarrabit? qm̃ auferẽ a terra uita eius, a facinoribus populi mei abductus est ad mortem, & dabo malos pro sepultura eius: & diuites pro morte eius, quia facinus non fecit, neq; inuentus est dolus in ore eius. Propterea ipse hæreditabit multos, et fortiũ diuidet spolia: propterea ꝙ traditus est ad mortem, & inter facinorosos deputatus est, & ipse pcm̃ multoꝝ ptulit, & ppter facinora illorum traditus ẽ. Dauid quoq; in psa. lxxxxiii. Captabũt in aĩam iusti & sanguinem innocentẽ condemnabunt, & factus est mihi dñs refugiũ. Et Hieremias. Dñe significa mihi, & cognoscam, tunc uidi meditationes eorum, ego sicut agnus sine macula perductus sum ad uictimã. in me cogitauerũt cogitationẽ dicẽtes. Venite mittamus lignum in panem eius, & eradamus e terra uitam eius, & nomen eius non erit in memoria amplius. Lignum aũt crucem significat & panem corpus eius, quia ipse est cibus & uita hoĩum, q credũt in carnem, quam portauit & in crucem in qua pependit. de qua tñ apertius ipse Moses in Deuteronomio ita prædicauit. Et erit pendens uita tua ante oculos tuos, & timebis die ac nocte, & non credes uitæ tuæ. Idẽ rursus in numeris. Non quasi homo dñs suspẽdit neq; quasi filius hominis minas patitur. Zacharias ẽt sic tradidit. Et intuebuntur in me, quem trãsfixerũt. itẽ Dauid in psalmo .xxi. Effoderunt manus meas & pedes meos, dinumerauerũt oĩa ossa mea. ipsi autem cõteplati sunt & uiderunt me, diuiserunt sibi uestimenta mea, & super uestẽ meã miserũt sorte. Quæ utiq; propheta nõ de se locutus est. Fuit .n. rex & nũq̃ illa perpessus est. Spũs Dei per illũ loquebat̃, q fuerat illa passurus post annos mille & quinquaginta. Tot .n. colligũtur anni a regno Dauid usq; ad crucẽ christi. Sed & Solomon filius eius, qui Hierosolimã condidit, eã ipsam periturã eẽ in ultionẽ sanctæ crucis ,pphetauit. Q d si auertimini a me dicit dñs, & non custodieritis ueritatem meam reiiciam israel a terra, quam dedi illis, & domum hanc, quam ædificaui illis in noĩe meo: proiiciã illam oĩbus, & erit israel in perditionem, & in obprobrium populo, & domus hęc erit deserta, & oĩs qui transibit per illam, admirabitur & dicet. Propter quam rem fecit dñs terræ huic & domui huic hæc mala? Et dicent. Quia reliquerunt dominum Deum suum, & persecuti sunt regem suum dilectissimum Deum: & cruciauerunt illũ in humilitate magna, propter hoc importauit Deus illis mala hæc.

¶ De miraculis quæ in passione dñi contigerunt, de sepultura & resurrectione, & a quibus testimoniis prophetarum fides roboretur istorum. Cap. XIX.

Vid ãplius de facinoribus iudæo℞ dici põt, q̃ excæcatos tũ fuisse atq; insanabili furore correptos, qui hæc cottidie legẽtes nec intel lexerũt neq; quin facerẽt cauere uoluerunt. Suspẽsus igit̃ atq; affi xus exclamauit ad dñm uoce magna, & ultro spũm posuit. Eadem hora terræmotus factus est. Et uelũ tẽpli, qđ separabat duo taber- nacula, scissum est in duas partes, & sol repẽte subductus ẽ, & ab hora sexta usq; ad nonam tenebræ factæ sunt. Q ua de re Amos ꝑpheta testat̃. Et erit in die illõ dicit dñs: occidet sol meridie, & tenebrabit̃ dies lucis: & cõuertã dies festos uros in luctum, & cantica ura in lamentationem. Item Ieremias, Exterrita est quæ pa- rit & teduit animã, & subiuit sol ei cũ adhuc medius dies esset: confusa est & ma- ledicta: reliquos eorum in gladium dabo in conspectu inimicorum eorum, & Si- bylla ait. ναῦ δὲ χισθήσεται πέτασμα καὶ ἤματι μέσῳ νὺξ ἔσται σκοτόεσσα πελώριος ἐν τρι- σὶν ὥραις. Idest tẽpli uero scindet̃ uelũ, & medio die nox erit tenebrosa nimis tri- bus horis. Cum hæc facta essent, ne ꝓdigiis quidẽ cœlestibus facinus suum intel ligere querunt. Sed qm̃ ꝓdixerat se tertio die ab inferis resurrectu℞, metuẽtes nè a discipulis surrepto & amato cõpe: uniuersi resurrexisse eum crederent, & fieret multo maior i plæbe cõfusio: detraxerũt eũ cruci, & cõclusum i monumẽto firmi ter militari custodia circũdederũt. Ve℞ tertio die ante lucẽ terræmotu facto repẽ te patefactũ est sepulch℞, & custodibus quos attonitos obstupefecerat, pauor ni hil uidẽtibus itegrer sepulchro, ac uiuus egressus i Galilæã ꝓfectus ẽ, ut discipu los suos q̃reret. I sepulchro uero nihil rẽpertũ ẽ nisi exuuiæ, q̃bus iuolutũ corpus iclus erãt. Illũ aũt apud inferos nõ remãsu℞, sed die tertio resurrectu℞ ꝓphetæ ce cinerãt. Dauid in psal. xl. Non derelinques aĩam meã apud inferos, nec dabis scĩm tuũ uidere iteritũ. Itẽ in tertio. Ego dormiui & sõmnũ cœpi: & resurrexi: qm̃ dñs auxiliatus est mihi. Oseæ quoq; primus. xii. ꝓphata℞ de resurrectione eius testi- ficatus est. Hic filius meus sapiẽs: pp quod nũc nõ resistet i tribulanõe filio℞ suo rũ & de manu infero℞ eruã eũ. V bi est iudiciũ tuũ mors: aut ubi ẽ aculeus tuus? Itẽ alio loco. Viuificabit nos post biduum die tertio. Et ideo. Sibylla impositurũ esse morti terminum dixit post triduanum somnũ. καὶ θάνατος μοῖραν τελέσει τρίτον ἦμαρ ὑπνώσας καὶ τότ᾽ ἀπὸ φθιμένων ἀναδείξας εἰς φῶς ἥξει πρῶτος ἀνστάσεως κλητοῖς ἀρχὴν ὑποδείξας. idest mortis fatũ finiet trium die℞ somno suscepto: & tũc a mor tuis ingressus in lucem ueniet, primus resurrectionis uocatis initiũ ostendens ui tã enim nobis acquisiuit morte supata. Nulla igitur spes alia consequẽdæ in mor- talitatis hoi dat̃, nisi crediderit in eum & illã crucẽ portãdã patiẽdãq; susceperit.

Christi re- surrectio.

¶ Q uod ꝓfecto in Galileã dño post resurrectionem discipulis scripturarum re- serauit arcana. Et quare lex uetus dicat̃ testamẽtũ, nec potuerit intelligi ante mor tem domini. Et quod nouum testmẽtum ueteris adimpletio est quibus hoc ante prædictum sit testimoniis. Cap. XX.

Rofectus ergo i Galileã noluit. n. se iudæis oñdere ne adduceret eos in pœnitẽtiã atq; impios seruaret. Discipulis ite℞ cõgregatis scripturæ sãctæ lrãs. i. ꝓpheta℞ arcana patefecit, q̃ anteq̃ patere tur ꝑspici nullo mõ poterãt, q̃a ipm̃ passionẽq; eius annũciabãt.

Iccirco Moses & idē ipsi ꝓphetæ legē, q̄ iudæis data erat testamētū uocāt: qa nisi testator mortuus fuerit, nec confirmari testamētū pōt, nec sciri qd in eo scriptū sit, qa clausum & obsignatū est. Itaq; nisi Christus mortē suscepisset, apiri testm̄ .i. reuelari & itelligi mysteriū Dei nō potuisset. Veꝝ scriptura oīs in duo testamēta diuisa est. Illud qd aduentū dn̄i passionēq; antecessit .i. lex & ꝓphetæ uetus dicitur. Ea uero q̄ post resurrectionē eius supra scripta sunt, nouum testm̄ nominaꝰ. Iudæi ueteri utunꝰ: nos nouo: sed tn̄ diuisa nō sunt: qa nouū ueteris adimpletio ē: & in utroq; idē testator ē Christus, q pro nobis mortē suscepit: nos hæredes æterni regni fecit, abdicato & exhæredato populo iudęoꝝ: sicut Hierimias ꝓpheta testaꝰ: cū loquiꝰ talia. Ecce dies uenient dicit Dn̄s, & cōsumabo domui israel, & domui iuda testm̄ nouum. nō secundum testamētū qd disposui patrib⁹ coꝝ in die, qua apphēdi manū coꝝ, ut illos educerē e terra Ægypti, qa ipsi nō pseuerauerūt in testamēto meo: & ego neglexi eos, dicit Dn̄s. Itē alio loco similiter ait. Dereliq domū meā, dimisit hæreditatē meā in manu inimicoꝝ eius. Facta est mihi hæreditas mea, sicut leo i sylua: Dedit sup me uocē suā .iō odi eam cū sit hęreditas eius cœleste regnū: nō utiq; ipsam hæreditatē se odisse dicit: sed hæredes, q aduersus eū ingrati & impii extiterunt. Facta ē inqt hæreditas mea mihi, sicut leo .i. pda & deuoratio: factus sū hæredibus meis, q me imolauerūt sic ut pecus: dedit sup me uocē suā .i. snīam aduersus me mortis crucisq; dixerūt. Nā q; supius ait cōsumaturum se domui iuda testm̄ nouum: ostēdit uetus illud testamētum, quod p Moysen est datū nō fuisse perfectū, id qd per Christū dari haberet, consumatum fore. Domus aūt iuda & israel nō utiq; iudeos significat: quos abdicauit sed nos, q ab eo conuocati ex gentibus in illoꝝ locum adoptionēq; successimus: & appellamur filii iudeoꝝ, quod declarat Sibylla cū dicit: ἰουδαίων μακάρ' ιων θεῖον γένος οὐρανιώνων: ideſt iudæoꝝ beatum diuinum genus cœlestium. Quod autem futurum esset id genus Esaias docet: apud quē pr̄ summus ad filium loquiꝰ dicens. Ego dn̄s Deus uocaui te ad iustitiā: & tenebo manū tuā & confirmabo te & dedi te in testamētū generis mei in lucē gētium, aperire oculos cæcorum: pducere uinculis alligatos, & de domo carceris sedentes in tenebris. Cum igitur nos antea tanq̄ cæci, & tanq̄ carcere stultitiæ inclusi sederemus in tenebris: ignorantes Deum, & ueritatem: illuminati ab eo sumus, qui nos testamento suo adoptauit & liberatos uinculis malis atq; in lucem sapientiæ productos in hæreditatem regni cœlestis asciuit.

Testamentum q̄ iudæorum leges.

¶ De ascensione domini, diuisione discipuloꝝ ad nascentis ecclesiæ fundamētū iaciendum & roborandum, & miraculis eoꝝ: & q̄uo Petrus & Paulus Romā uenientes ꝓphetauerunt regem in breui uēturum, qui Hierosolymam destrueret, & iudæos deleret, eodem modo quo postea contigit. Cap. XXI.

Ordiato uero discipulis suis euāgelio ac noīs sui pdicatiōe: circūfudit se repēte nubes eūq; cœlū sustulit q̄dragesimo post passionem die sicut Daniel fore ōnderat dicēs. Et ecce i nubib⁹ cœli filius hoīs ueniēs usq; ad uetustū dieꝝ puēit. Discipuli uero p puincias dispsi fūdamēta ecclesiæ: ubiq; posuerūt faciētes & ipsi in noīe magistri Dei magna & pene icredibilia miracula: qa descēdēs istruxerat eos uirtute ac po

testate, qua posset nouæ anunciationis ratio fundari & confirmari: sed & futura apuit illis oīa q̄ Petrus & Paulus romæ p̄dicauerunt, & ea p̄dicatio in memoriam scripta p̄manſit q̄ cū multa alia mira: tū ēt hoc futurū esse dixerūt: ut post breue tp̄s immitteret deus regem, qui expugnaret iudeos: & ciuitates eorum solo adeq̄ret. Ipsos autem fame sitiq; cōfectos obsideret. Tum fore ut corporibus suorum uescerent & consumerent se inuicem. Postremo ut capti uenirent in manus hostiū & in cōspectu suo acerbissime coniuges suas uexari cernerent; uiolari ac p̄stitui uirgines: diripi pueros: allidi puulos: omnia denique igni ferroq; uastari: captiuos in ppetuum terris suis exterminari: eo q̄ exultauerūt super amantissimum & probatissimum Dei filium. Itaq; post illorum obitum, cum eos Nero interemisset, iudeorū gentem & nomē Vespasianus extinxit, fecitq; oīa q̄ illi futura prædixerāt

Hierosolimorū euersio p̄dicta.

¶ Quod argumentis reuincēdi sunt, qui diuinis detrahūt sacramētis & quibus argumētis utāť ĩfideles: ut dñice incarnatiōis fidē euacuēt. Cap. XXI.

Onfirmata sunt (ut opinor) quæ falsa & incredibilia putanť ab his quos uera cœlestiū lr̄arum doctrīa nō imbuit, sed tñ ut refellanť a nobis ēt illi, q̄ nimiū nō sine malo suo sapiūt, rebusq; diuinis fidem detrahunt, argumētisq; illorū coarguamus errorem, ut tandem aliqñ uideant ita fieri oportuisse, sicut nos ostendimus factum. Et q̄q̄ apud bonos iudices satis habeant firmitatis, uel testimōia sine argumentis, uel argumenta sine testimoniis, nos tñ nō contenti alterutro sumus, cum suppeditet nobis utrūq;, ne cui puer se ingenioso aut nō intelligēdi, aut cōtra disserendi locū relinquamus. Negant fieri potuisse ut naturę imortali quicq̄ decederet, Negāt dēiq; Deo dignū, ut hō fieri uellet: seq; infirmitate carnis oneraret, ut passionibus, ut dolori, ut morti seipse subiiceret, q̄si non facile illi esset ut citra corpis imbecillitatē se hoībus ōnderet, eosq; iustitiam doceret, siquidē id uolebat maiori auctoritate (ut aiunt) p̄fessi Dei. Tūc.n. cūctos fuisse p̄ceptis cœlestibus pituros, si ad ea uirtus ac p̄tās Dei p̄cipientis accederet. Cur igiť aiunt ad docēdos hoīes non ut Deus uenit? Cur se tā humilem imbecilleq; constituit ut ab hoībus & cōtēni & pœna affici posset? cur uim ab imbecillibus & mortalibus passus est? cur non manus hominum aut uirtute repulit? aut diuinitate uitauit? Cur nō maiestatem suā sub ipsa saltem morte patefecit? sed ut inualidus in iudiciū ductus est: ut nocens dānatus, ut mortalis occisus? Refutabo hæc diligenter, nec quēq̄ patiar errare. Illa.n. magna & mirabili rōne sunt facta, quæ quicunq; p̄ceperit nō tñ mirari desinet Deū ab hominibus esse cruciatum, uerum etiam facile peruidebit, ne Deum quidem potuisse credi, si ea ipsa quæ arguit facta non essent.

¶ Q d' p̄ceptoris morū uacillat auctoritas: si nō facit ip̄e qđ' docet sicut in ph̄is patet, q cōtra sua p̄cepta uiuebāt, sed xp̄s priō fecit postea docuit. Cap. XXII.

Vicunq; præcepta dat hoībus ad uitam, moresq; fingit aliorum q̄ro debeat nec ipse facere quę p̄cipit an non? Si non fecerit soluta præcepta sunt. Si.n. bona sunt quæ precipiunť, si uitā hoīum in optimo statu collocant, non se debet ipse præceptor a numero cœtuq; hoīum segregare, inter quos hītat ipse, & ipsi eodē mō uiuēdū esse quo docet esse uiuendum: ne si

Preceptoris ē ea facere quæ p̄cipit.

dum, ne aliter uixerit, ipse præceptis suis fidem detrahat: leuioremq; doctrinam suã faciat: si re ipsa resoluat, quod uerbis nitat̃ astruere. Vnus quisq; enim cũ audit præcipientem, non uult sibi imponi necessitatem parendi, tanq̃ sibi ius libertatis adimat̃, itaq; respondebit doctori hoc modo. Nõ possum facere quæ iubes: qm̃ sunt ipossibilia. Vetas me irasci, uetas cupere, uetas libidine cõmoueri, uetas dolorem aut mortẽ timere: sed hoc adeo contra naturã est, ut his affectibus aĩalia uniuersa subiecta sint: uel si adeo putas repugnari posse naturę, & tu ipse quę pcipis fac ut sciã fieri posse. Cum aũt ipse non facias, quæ insolentia est: ut hoĩ libero imponere uelis leges quibus ipse non pareas? Prius disce qui doces: & anteq̃ mores alioꝝ corrigas, tuos corrige. Quis neget iustam esse hanc respõsionem, quin etiam si in contemptum ueniet huiusmodi doctor, & eludet̃ uicissim: quia uidebit̃ & ipse deludere. Quid ergo faciet & ille præceptor: si hæc ei fuerit opposita. quõ adimet excusationem contumacibus: nisi ut præsentibus factis, doceat possibilia se docere? Vnde euẽit ut pħorum præceptis nullus obtẽperet. Hoĩes enim malũt exempla q̃ uerba: quia loqui facile est, præstare difficile. Vtinam quidem tam multi bene facerent q̃ multi loquũtur bene. Sed qui præcipiunt nec faciunt abest ab eis fides. Et si homines fuerint contemnuntur ut leues: si Deus opponet̃ ei fragilitatis humanæ excusatio. Superest ut factis uerba firmẽtur. quod & philosophi facere nequeunt, itaq; cum ipsi præceptores uincantur affectibus, quos uinci prædicant oportere: neminem possunt ad uirtutem, quã falso prædicãt erudire, ob eamq; causam putãt neminem adhuc perfectum esse sapientem ideſt in quo summæ doctrinæ ac scientiæ, summa uirtus & perfecta iustitia consenserit, quod quidem uerum fuit. Nemo enim post mundum conditum talis extitit, nisi Christus qui & uerbo sapientiam tradidit & doctrinã præsenti uirtute firmauit. *Exempla magis mouent q̃ uerba.*

¶ Quod cœlestem doctorem perfectum esse oporteat, & quare perfectus esse non possit sine corporis assumptione mortalis. Cap. XXIIII.

AGe nunc cõsideremus, an doctor e cœlo missus, possit non eẽ perfectus. Nondum de hoc loquor quẽ uenisse a Deo negãt. Fingamus e cœlo aliquẽ eẽ mittẽdum: qui uitam hoĩum rudimẽtis uirtutis instituat & ad iustitiã formet. Nemini dubiũ põt eẽ, quin is doctor q cœlitus mittit̃, tam sciẽtia sit reꝝ oĩum q̃ uirtute perfectus, ne nihil inter cœlestẽ terrenũq; differat. Nã in hoĩe interna & ꝑpria doctrina eẽ nullo pacto põt. Nec.n. mens terrenis uisceribus inclusa & tabe corporis impedita: aut cõprehẽdere p se põt, aut cape ueritatẽ nisi aliunde doceat̃. Et si maxime possit summam tñ uirtutem capere nequeat: & omnibus uitiis resistere quorum materia in uisceribus continet̃. Eo fit ut terrenus doctor perfectus esse non possit. At uero cœlestis: cui sciẽtiam diuinitas: uirtutẽ immortalitas tribuit: in docendo quoq; sicut in cæteris perfectus & consumatus sit necesse ẽ. At id omnino fieri nõ potest nisi mortale corpus assumat, cur autem fieri nõ possit ratio clara est. Nã si ad homines ueniat ut deus: ut omittã quod mortales oculi claritatẽ maiestatis eius cõspicere ac sustinere non pñt. Ipse certe Deus uirtutẽ docere nõ poterit: quia exps corpis nõ faciet quæ docebit, ac per hoc doctrina eius pfecta nõ erit, alioqui si uir- *Doctrina interna ac ꝑpria i homine esse nõ potest.*

tus summa est dolorem patienter ꝓ iustitia officioq; pferret: si uirtus est mortem ipsam & inteptatam nō metuere, & illatā fortiter sustinere; debet ergo doctor ille pfectus, & docere ista pcipiēdo: & d confirmare faciēdo, quia qui dat pcepta uiuēdi ampuiare debet oium excusationū uias: ut iponat hoibus parendi necessitatē: nō aliqua ui, sed pudore, & tn̄ libertatē reliquat, ut & pmiū sit cōstitutū parētib9 qa poterāt nō parere, si uellēt. Quo ergo poterit amputari excusatio, nisi ut q docet faciat q̄ docet, & sit qsi pruus & manū porrigat secuturo? queadmodū pōt facere q̄ docet, si nō sit ei similis: quē docet? nā si nulli subiectus sit passioni, pōt ei docēti hō sic rñdere. Volo equidē nō peccare, sed uincor, idutus sum.n. carne fragili & imbecilla, hæc est quæ irascit: quæ concupiscit, quæ dolet quæ mori timet, Itaq; ducor inuitus & pecco nō quia uolo, sed qa cogor. Sētio me ēt ipse peccare, sed necessitas fragilitatis ipellit, cui repugnare nō possum. Quid ad hæc rñdebit pceptor ille iustitiæ, quō refutabit: ac redarguet hoiem, q dlictis suis excusationē carnis ostēdet, nisi & ipse carne fuerit idutus, ut ostēdat ēt carnē posse cape uirtutē? Cōtūaia.n. redargui nō pōt nisi exēplo. Nā hēre nō pnt q̄ doceas firmitatem, nisi ea prior feceris: qa natura hoium ꝓcliuis in uitia: uideri uult, nō mō cū uenia, sed ēt cū rōne peccare. Oportet & magrm doctorēq; uirtutis: hoi simillimū fieri: ut uincēdo peccatū doceat hoiem: uici ab eo posse peccatū. Si uero sit imortalis, exēplū ꝓponere hoi nullo mō pōt. Existet.n. cōstās aliqs ac dicet. Tu qdem non peccas: quia liber es ab hoc corpe, nō cōcupiscis: qa imortali nihil est necessariū. Mihi uero multis rebus opus ē: ut tuear hāc uitā. Mortē nō times qa in te ualere nō pōt Dolorē cōtēnis qa nullā uim pati potes. At ego mortalis utrūq; timeo: qa cruciatus mihi grauissimos inferūt, quos tolerare ifirmitas carnis nō pōt. Doctor itaq; uirtutis ēt hanc excusationē debuit hoibus auferre: neq; q peccat necessitati potius ascribat: q̄ culpæ suæ. Ergo ut perfectus eē possit nihil ei debet opponi ab eo qui docēdus est, ut si forte dixerit impossibilia pcipis respōdeat: ecce ipse facio ego carne indutus sum, cuius est peccare ꝓpriū: at ego eādē carnē gero, & tn̄ peccatum in me non dñat. Mihi opes contemnere difficile est: quia uiui aliter nō pōt in hoc corpore. Ecce mihi corpus est & tn̄ pugno contra oēm uoluptatē. Nō possum ꝓ iustitia nec dolorem ferre nec mortē, qa fragilis sum. Ecce & i me dolor ac mors hēt ptātem: & ea ipsa q̄ times: uinco ut uictorem te faciā doloris ac mortis. Prior uado p ea q̄ sustineri nō posse prætendis: si pcipientem sequi non potes sequere antecedentem. Sublata est hoc modo ois excusatio: & fateri hoiem necesse est: sua culpa iniustū esse, q doctorem uirtutis & eundē ducē nō sequat. Vides ergo q̄to pfectior sit mortalis doctor: qa dux eē mortalis pōt, q̄ immortalis? quia patientiā docere non pōt: qa subiectus passionibus non est. Nec hoc tn̄ eo pertinet: ut hoiem deo pferā: sed ut oñdā neq; hoiem pfecta doctria esse posse: nisi sit idē Deus: ut authoritate cœlesti necessitatē parēdi hoibus iponat: neq; Deū nisi mortali corpe induat: ut pcepta sua factis adimplēdo: cæteros parēdi necessitate cōstringat. Liqdo ergo apparet eū q uitæ dux: & iustitiæ sit magister: corporalē esse oportere: nec aliter fieri posse: ut sit illius plēa & pfecta doctrina nisi habeat radicē & fundamentū, stabilisq; apud hoies ac fixa permaneat. Ipsum aūt subire

Peccati excusatio.

Contumacia redargui nō potest nisi exemplo.

carnis

carnis a corporis imbecillitatem: uirtutemq; in se recipere doctoris: ut eam simul & uerbis doceat & factis. Item subiectum esse morti & passionibus cunctis, quo niam & passione toleranda & in morte subeunda uirtutis officia uersantur: quæ omnia (ut dixi) consumatus doctor perferre debet: ut doceat posse perferri.

¶ Q ð xp̃s licet mortalitatẽ nr̃am suscẽperit: nõ tñ natus est ut alii hoĩes: sed ex car ne uirginis: & q̃re cũ cẽt imunis a culpa: sponte subierit pœnã Cap XXV

DIscant igit̃ hoĩes & intelligãt, q̃re Deus summus cũ legatũ ac nun ciũ suũ mitteret ad erudiendam p̃ceptis iustitiæ suæ immoralitatẽ mortali uoluerit eũ carne indui, & cruce affligi & morte mulctari. Nam cũ iustitia nulla eẽt in terra doctorẽ misit quasi uiuã legẽ: ut nomẽ ac templũ nouum conderet. ut ue⁊ ac pium cultũ poẽm ter ram uerbis & exemplo seminaret. Sed tñ ut certum esset, a deo missum non ita il lum nasci oportuit: sicut homo nascitur ex mortali utroq; concretus: sed ut appa reret illum etiam in homine esse cœlestẽ, creatus est sine opera genitoris. Habe bat. n. specialem patrẽ Deum, & sicut pater spiritus eius Deus sine matre, ita ma ter corporis eius uirgo sine p̃re fuit. Igit̃ Deus & homo inter Deũ atq; hoĩem me dius constitutus. Vnde illũ græci μεσίτην uocãt ut hoĩem p̃ducere ad Deũ pos set. i. ad immortalitatẽ, quia si Deus tm̃ fuisset (ut supius dictum ẽ) exẽpla uirtu tis hoĩ p̃bere non posset, si hõ tm̃ non posset hoĩes ad iustitiã cogere, nisi authori tas ac uirtus hoĩe maior accederet, Etenim cum constet homo ex carne & spiritu, & oporteat sp̃ũm iustitiæ opibus emereri ut fiat æternus. Caro quia terrena est, ideoq; mortalis copulatum sibi sp̃ũm trahit secum, & ab immortalitate ducit ad mortem, Ergo sp̃ũs carnis expers, dux eẽ hoĩ ad immortalitatẽ nullo pacto pote rit, q̃m caro impedit sp̃ũm, quominus Deum sequatur. Est. n. fragilis & subiecta peccato. Peccatum autẽ pabulum mortis est. Itaq; icciro mediator aduenit. i. De us in carne, ut caro eũ sequi posset, & eriperet morti hoĩnẽ, cuius est dãnatio in carnem. Ideo carne se induit, ut desideriis carnis edomitis doceret, non necessita tis esse peccare, sed p̃positi ac uolũtatis. Vna. n. nobis & magna & p̃cipua cũ car ne luctatio est: cuius infinitæ cupiditates p̃munt aĩam. nec dominiũ retinere pati unt̃. sed eam uoluptatibus & illecebris suauibus mancipatã morte afficiunt sem piterna. Quibus ut repugnare possemus, Deus nobis uiam supandæ carnis & ap uit & oñdit. Quæ uirtus perfecta & omnibus uinculis absoluta, coronam uincen tibus & mercedem expetendæ nobis immortalitatis impartit.

¶ De mysterio domesticæ crucis & uirtute & significatione eo⁊, quæ xp̃s gessit aut p̃tulit. Et q̃uõ p̃figuratus sit imolatione agni legalis. Cap. XXVI.

DIxi de humanitate: & fragilitate: & passiõe: cur hæc Deus subire ma luerit nunc ipsius crucis rõ reddenda est, & uis enarranda, quod sum mus pater a principio disposuerit, & quemadmodum cuncta quæ ge sta sunt, ordinauerit non tantum diuinatio prophetarũ, quæ in Chri stum uera præcessit, sed ẽt ratio ipsius passionis docet. Quæcunq; enim passus est non fuerunt inania, sed habuerunt figuram & significatiõem magnã: sicut ẽt diuina illa opa quæ fecit, quorum uis & potestas ualebat, quidem in præsens, sed

Christi miracula quā figurā gerebant.

declarabat aliud in futuꝝ. Apuit cæcoꝝ oculos uirtus cœlestis, & lucē non uidēti
bus reddidit. Et hoc facto significauit fore ut conuersus ad gentes, quæ Deum ne
sciebant, insipientium pectora illuminaret luce sapientiæ, & ad ueritatem contē
plandam oculos cordis apiret. Vere.n. cæci sunt, qui cœlestia nō uidētes, & tene
bris ignorantiæ circūfusi, terrena & fragilia uenerantur. Patefecit aures surdorū
Non utiq; hactenus uis illa cœlestis opata est, sed declarabat breui fore, ut q erāt
ueritatis exptes, & audirent & intelligerēt diuinas Dei uoces. Vere enim surdos
dixeris, qui cœlestia & uera & facienda nō audiunt. Mutoꝝ linguas in eloquium
soluit, admirabilis etiam cum fieret potentia, sed inerat huic uirtuti alia significa
tio, quæ ostenderet mox futuꝝ ut reꝝ cœlestium nup ignari percepta sapiētiæ di
sciplina de Deo & ueritate differerent. Nam q̄ rationē diuinitatis ignorat, is uere
elinguis & mutus ē, licet sit oīum disertissimus. Lingua.n. cū ueꝝ loqui cœpit .i.
uirtutem maiestatēq; Dei singularis interp̄tari, tum dæmū officio naturæ suę fun
gitur. Quadiu aūt falsa loq̄tur, in suo usu nō est, & ideo infans sit necesse est, q di
uina ꝓloqui nō pōt. Pedes quoq; claudoꝝ ad officiū gradiēdi reformauit. Lauda
bilis diuini opis, fortitudo, sed figura id cōtinebat, qđ cohibitis erroribus uitæ sæ
cularis ac deuiæ iter ueritatis aperiret, per quod graderētur hoīes ad Dei gratiā
consequēdā. Is.n. uere claudus existimandus est: q caligine ac tenebris insipiētiæ
implicatus, & quo tēdat ignarus, offensibilibus & caducis gressibus p uiā mortis
incedat. Itē labes & maculas inq̄natoꝝ corpoꝝ repurgauit. Non exigua īmortalis
potētiæ opa, ueꝝ id portēdebat hæc uis, q̄ peccatoꝝ labibus ac uitioꝝ maculis in
quinatos: doctrina eius purificatura eēt eruditiōe iustitiæ, leprosi, atq; elephātici
debent hēri, quos uel infinitæ cupiditates ad scelera, uel īsatiabiles uoluptates ad
flagitia cōpellunt, & dedecoꝝ maculis inustos labe afficiunt sempiterna. Iacentia
mortuorum corpora erexit, eosq; nominibus propriis inclamatos a morte reuoca
uit. Quid cōgruentius Deo? Quid miraculo dignius omniū sæculoꝝ q̄ decursā
uitam regnasse, cōpletisq; hoīum temporibus tēpora adiecisse perpetua, arcana
mortis reuelasse? Sed hæc inenarrabilis potestas imago uirtutis maioris fuit, q̄
demonstrabat tantā uim habiturā esse doctrinā suam, ut gētes in orbe toto: quæ
alienæ adeo subiectæ morti fuerunt: cognitiōe ueri luminis, animatæ ad īmortali
tatis p̄mia peruenirent. Eos.n. recte mortuos existimaueris, q datorē uitæ Deum
nesciētes, atq; animas suas a cœlo in terram deprimentes, in laqueos æternæ mor
tis incurrunt. Quæ igitur cum faciebat in p̄sens imagines erāt futuroꝝ, quæ illæ
sis affectisq; corporibus adhibebat ea spiritaliū figurā gerebāt: ut in præsenti uir
tutis nobis terrenæ opera monstraret, & in futurum potestam suæ cœlestis maie
statis ostenderet. Ergo sicut opera eius significantiā quoq; maioris potestatis ha
buerunt, ita passio non simplex nec superuacua, nec fortuita præcessit. Sed ut illa
quæ fecit, magnam uirtutem ac potestatem doctrinæ eius significabant, sic ea q̄
passus est, odio futurā esse sapiētiā nunciabāt. Aceti.n. potus ac fellis cibus acer
bitates & amaritudines: in hac uita sectatoribus ueritatis pollicebat. Et q̄q̄ ipsa p
se acerba & amara, specimē nobis futuroꝝ tormētoꝝ dabat, q̄ morātib9 nobis in
hoc sæculo, uirtus ip̄a ꝓponit, tū illiusmodi cib9 & potus in os doctoris nr̄i uēiēs

Christi passio qd i futurū portendebat.

pressuram

presuram nobis laborum ac miseriarum præbebat exemplum. Quæ oīa tolerari ac ppeti ne cesse est cos: q ueritatē sequunť: qm̃ ueritas ē acerba & inuisa oibus, q ueritatis expertes, uitā suā mortiferis uoluptatibus dederūt. Nā corona spinea capiti eius imposita id declarat fore, ut diuinā sibi plæbē de nocētibus cōgregaret. Corona.n.dr̃ circunstās in orbe populus. Nos autem, q̄ ante cognitionē Dei fuimus spinæ.i.iniusti mali & nocētes eramus, ignotātes qd esset bonū & a iustitię notione atq; operibus alieni oīa scelere ac libidine polluebamus, plecti uero ex dumis ac sentibus sanctū Dei caput cingimus, quia cōuocati ab ipso & circūfusi undiq; ad eum magistro & doctori assistimus, regēq; illum mundi & oīum uiuētium dñm coronamus. Quod uero ad crucem spectat, magna l ea uis ac ratio est, quam nunc conabor oñdere. Deus namq; (sicut superius exposui) cum statuisset hoīem liberare: magistrū uirtutis legauit in terrā. qui & præceptis salutarib9 formaret hoīes ad innocentiā: & opibus factisq; p̄sentib9 iustitiæ uiā pāderet, q̄ gradiens hō & doctorē suū sequens, ad uitam æternā perueniret. Is igiť corporatus est & ueste carnis indutus, ut homini ad quē docēdū uenerat uirtutis, & exempla & incitamenta p̄beret. Sed cū in oībus uitę officiis iustitię specimē præbuisset, ut doloris quoq; patientiā mortisq; contemptū, qbus perfecta et cōsumata sit uirtus: traderet hoī, uenit in manus impiæ nationis: cum & uitare potuisset, scientia futuri quā gerebat: & repellere eadē uirtute q̄ mirabilia faciebat. Sustinuit ergo cruciatus ac uerbera & spinas. Postremo ēt mortē suscipere non recusauit, ut homo illo duce subactā & cathenatam mortem, cū suis erroribꝰ triumpharet. Cur aūt summus pater id potissimum genus mortis eligeret: quo affici eum fineret, hæc ratio est. Dicat.n.fortasse aliquis, cur si Deus fuit & mori uoluit, nō saltem aliquo honesto mortis gñe affectus est? Cur potissimū cruce? Cur infami genere supplicii? Quod ēt homini libero q̄uis nocenti uideať indignum? Primum q̄ is qui humilis aduenerat: ut humilib9 & infirmis opē ferret, & in oibus spē salutis ostēderet, eo genere afficiendus fuit, quo humiles & infirmi solent, ne quis eēt oino, q eū nō posset imitari. Deinde ut integrū corpus eius seruareť: quē dic tertio resurgere ab inferis oportebat. Nec hoc cuīq; ignorandū est, quod ipse ante de sua passione prædicans, ēt id notū fecerit habere se potestatē, cū uellet deponendi spiritū & resumēdi. Suffixus itaq; cum spiritū spōte deposuisset, necessarium carnifices nō putauerūt ossa eius suffringere (sicut mos eo⁊ ferebat) sed tantummodo latus eius perforauerūt. Sic integrū corpus patibulo detractum ē: & sepulchro diligenter inclusum. Quæ omnia iccirco facta sunt, ne læsum atq; diminutū corpus ad resurgendū inhabile redderetur. Illa quoq; præcipua fuit causa, cur Deus crucem maluerit, q̄ illa exaltari eum fuit necesse, & omnibus gentibus passionem Dei notescere. Nam qm̃ is q patibulo suspenditur, & cōspicuus est oibus: & cęteris altior: crux potius electa est: quę significaret illū tam cōspicuū: tanq; sublimē futuq;: ut ad eū cognoscendū pariter & colendum cunctæ nationes ex omni orbe cōcurrerent. Deniq; nulla gens tā inhumana est nulla regio tā remota: cui aut passio eius aut sublimitas maiestatis ignota sit. Extēdit ergo i passiōe manus suas: orbēq; dimensus est; ut iam tunc ostenderet ab ortu solis usq; ad occasum magnū

Corona quid.

Crucis christi rō.

populum ex omnibus linguis & tribubus congregatũ sub alas suas esse uentuꝝ, & signum illud maximum atq; sublime, frontibus suis suscepturum. Cuius rei figuram iudæi ẽt nunc exhibent: cum limina sua de cruore agni notẽt. Deus enim percussurus Ægyptios, ut ab ea plaga immunes faceret hebræos, ꝑceperat his: ut agnum candidum sine macula immolarẽt, ac signum liminibus suis de sanguine eius imponerent. Itaq; cum Ægyptiorum primogenita una nocte interissent. Hæbræi soli signo sanguinis tuti fuerunt: non quia cruor pecudis tantã in se uim haberet, ut hoibus saluti esset, sed imago fuit rerum futuꝝ. Nam agnus cãdidus sine macula Christus fuit, idest innocens & iustus & sanctus, qui ab iisdem iudæis immolatus saluti est omnibus,, qui signis sanguinis .i. crucis qua sanguinem fudit sua in fronte conscripserunt. Frons .n. summum limẽ est hois, & limen sanguine delibutum crucis significatio est. Deniq; immolatio pecudis ab his ipsis q faciunt pascha noiatur ἀπὸ τοῦ πασχειν quia passionis est figura, quã Deus præscius futurorum tradidit per moysen populo suo celebrandam. Sed tamẽ figura ualuit in præsenti ad depellendum periculum, ut appareat quantum ueritas ipsa ualitura sit ad plæbem Dei protegendã in extrema totius orbis necessitate. Quomodo autem uel in qua plaga tuti homines sint futuri: qui signum hoc ueri & diuini sanguinis in summo corporis sui notauerũt: ut in nouissimo libro docebo.

¶ De potentia signi crucis, quantæ efficatiæ sit inuocatio nominis crucifixi, & quantum a dæmoniis timeatur signum crucis. Cap. XXVII.

NVnc satis est de huius signi potẽtia, q̃tũ ualeat exponere q̃to terrori sit dæmonibus hoc signum, sciet qui uiderit quatẽus adiurati per Christum de corpibus quæ obsederint fugiãt. Nã sicut ipe cũ inter hoies ageret uniuersos dæmonas uerbo fugabat, hominũq; mentes emotas & malis incursibus furiacas: in sensus pristnos reponebat: Ita nũc sectatores eius eosdẽ spiritus īquinatos de hoibus & noie magistri sui & signo passionis excludũt. Cuius rei nõdifficilis est ꝓbatio. Nã cũ diis suis immolãt, si assistat aliquis signatã frontẽ gerẽs sacra nullo mõ litant. Nec responsa põt cõsultus reddere uates. Et hæc sæpe eã præcipua iustitiã ꝑsequẽdi malis regibus fuit. Cum enim quidam nostrorum sacrificantibus dominis assisterẽt: imposito frontibus signo, deos eorum fugauerunt, ne possent in uisceribus hostiarũ futura depingere. Quod cũ intelligerẽt aruspices, instigãtibus hisdẽ dæmonibus, qbus ꝑlecarãt cõquerẽtes profanos hoies sacris interesse, adegerũt principes suos in furorẽ, ut expugnarẽt Dei tẽplum, seq; uero sacrilegio cõtaminarẽt, quod grauissimis persequentium pœnis expiaret. Nec tñ ex hoc ipo cæci hoies intelligere possunt, aut hanc esse ueram religionem: cui aduincendum tanta uis inest, aut illã falsam quæ subsistere aut congredi non poiest. Sed aiunt hoc deos nõ metu: neq; odio facere: quasi quisq̃ possit odisse nisi eum, qui aut noceat, aut possit nocere. immo uero cõgruẽs maiestati fuit, ut eos quos oderant, præsentibus pœnis afficerẽt potius, q̃ fugerẽt. Sed qm̃ neq; accedere ad eos possunt: in qb⁹ cœlestẽ notã uiderint, nec his nocere quos signũ īmortale munierit, tãq̃ iexpugnabilis murus: lacessunt eos p hoies & manibus persequunt alienis: quos ꝑfecto si esse cõfitẽt̃ uici-

Christianorum persecutiões ex qua causa.

mus

mus. Necesse est enim hanc esse verã religionem, quæ & rõnem dęmonũ nouit, & astutiã intelligit, & uim retũdit, & eos spiritalibus armis domitos ac subactos cedere sibi cogit. Si negãt testimoniis poetaꝝ ac phorum refellentur. Quod si & malo esse inficias nõ eunt, qd supest, nisi ut alios dicãt esse Deos alios dæmones? Exponãt igit nobis differentiã generis utriusq;, ut sciamus qd colendum, qd execrãdum sit. Habẽt ne inter se aliquod cõsortium, an uero inimici sint? Si sunt aliqua necessitudine copulati, quatẽus eos discernemus? Aut quõ utriusq; generis honorẽ cultũq; miscebimus? Si autẽ sũt inimici, aut dæmões Deos nõ timẽt, aut Dii dæmones fugare non possunt. Ecce aliqs instinctu dæmõis percitus demẽtia effertur, insani, ducamus istũ in Iouis optimi maximi tẽplum, uel qa sanare hoĩes Iupiter nescit in æsculapii uel apollinis fanum iubeat utriuslibet sacerdos Dei sui noĩe, ut nocens ille spũs excedat ex hoĩe, nullo id pacto fieri põt. Quæ igit Deorum uis est, si subiectos sibi dæmones non hñt? At uero iidem dæmones adiurati p nomen ueri Dei ptinus fugiunt. Quæ rõ est ut Xp̃m timeãt, Iouẽ autem non timeãt, nisi q iidẽ sunt dæmões quos uulgus deos eẽ opinat? Deniq; si cõstituat in medio, & his quẽ cõstat incursum dæmõis ppeti. Delphici Apollinis uates eodem mõ Dei nomẽ horrebit: & tã celeriter excedet de suo uate Apollo, q̃ ex hoĩe spũs ille dæmõicus & adiurato fugatoq; Deo suo uates in ppetuum cõticescet. Ergo iidẽ sunt dæmones, quos fatent execrãdos esse: iidẽ dii quibus supplicant. Si nobis credendũ esse nõ putant, credãt Homero, q̃ summum illum iouem dæmonibus aggregauit; sed & aliis poetis ac phis, q eosdem mõ dæmonas: modo deos nuncupãt quoꝝ alterum uerum, alterum falsum est. Illi enim nequissimi spiritus ubi adiurant: ibi se dæmonas cõfitentur, ubi coluntur, ibi se deos mentiunt ut errores hoĩbus immittãt, & auocẽt a ueri Dei notione: p quã solã põt mors æterna uitari. Iidẽ sunt qui deiiciendi hoĩs causa uarios sibi cultus p diuersa regionũ condiderunt, mentitis tñ assumptisq; noĩbus ut fallerent. Nã qa diuinitatem p seipsos affectare nõ poterant: asciuerunt sibi noĩa potẽtium regum, sub quoꝝ titulis honores sibi deoꝝ uendicarẽt. Qui error discuti põt, & in lucẽ ueritatis ptrahi. Nã si quis studet altius inquirere, congreget eos, qbus peritia est ciere ab inferis aĩas Euocet Iouẽ, Neptunum, Vlcanum, Mercurium: Apollinẽ: patrẽq; oĩum Saturnum. Respondebũt ab inferis oẽs: & interrogati loquent: & de se & de Deo fatebuntur. Post hæc euocent Xp̃m non aderit: non apparebit: quia non amplius q̃ biduo apud inferos fuit. Quid hac probatione certius proferri potest? Ego uero non dubito q̃n ad ueritatem Trismegistus hãc aliqua rõne puenerit: qui de Deo patre omnia, & de filio locutus est multa: quæ diuinis continentur arcanis.

Dæmon idem q̃ Deus.

¶ De uera & singulari religione: & unde dicatur religio, uel secundum Ciceronem uel alios. Cap. XXVIII.

Væ cum ita se habeãt (ut ostendimus) apparet nullam aliã spem uitæ hoĩ eẽ ppositã, nisi ut abiectis uãitatibus & errore miserabili Deũ cognoscat, & Deo seruiat, nisi huic tpali renuciet uitæ ac se rudimentis iustitiæ ad cultũ religiõis instituat. Hac. n. conditione gignimur, ut generati nos Deo iusta & debita obsequia pbeamus

Religio unde.

hunc solum nouerimus, hunc sequamur. Hoc uinculo pietatis obstricti Deo & religati sumus: unde ipsa religio nomē accepit, non ut Cicero interp̄tatus est a relegando: qui in libro de natura deoꝶ secundo dicit ita. Non enim philosophi soli uerum ēt maiores nostri superstitionem a religione separauerūt. Nam qui totos dies precabantur & immolabant, ut sui: sibi filii superstites essent, sup̄stitiosi sunt appellati. Qui aūt oīa q̄ ad cultū deoꝶ pertinerēt, retractarent, & tanq̄ relegerēt, hi dicti sunt religiosi ex religendo: tanq̄ ex eligendo eligentes: & ex deligendo deligētes: & ex intelligēdo intelligētes. His enim oibus inest uis legendi eadē: quæ in religioso: ita factū est in superstitioso, ac religioso, alterum uitii nomen: alterū laudis. Hæc interpretatio q̄ inepta sit, ex re ipsa licet cognoscere. Nam si in iisdē diis colendis, & religio ꝙ superstitio uersat̄ exigua, uel potius nulla distantia est. Quid enim mihi affert causæ: cur precari pro salute filiorum semel religiosi: & idem decies facere, superstitiosi esse hoīs arbitretur? Si enim semel facere optimum est, quantomagis sæpius? Si hora prima, ergo & tota die. Si una hostia placabilis placabiliores utiq; hostiæ plurimæ, quia multiplicata obsequia merentur potius q̄ offendunt. Non enim nobis odiosi uidentur hi famuli, qui assidui ac frequentes ad obsequiū fuerint sed magis chari. Cur igit̄ sit in culpa & nomē repræhēsibile accipiat, qui aut filios suos magis diligit, aut Deos satis honorat? laudet̄ aūt qui minus? Quod argumentū ēt e contrario ualet. Si enim totos dies precari & immolare criminis est, ergo & semel. Si superstites filios subinde optare uitiosum est, superstitiosus est igitur ille qui raro id optauerit. Aut cur uitii nomen si ex eo tractū, quo nihil honestius, nihil iustius optari potest. Nam ꝙ ait religiosos a religendo appellatos, qui ea retractent diligenter, quæ ad cultum deoꝶ pertineant, cur illi qui hoc sæpe in die faciunt, religiosorum nomen amittant, cū multo utiq; diligentius ex assiduitate ipsa relegant ea quibus dii coluntur? Quid ergo est? Nimirum religio ueri cultus, superstitio falsi. Et oīno quid colas interest, non queadmodū colas: aut quid p̄ceris. Sed quia religiosos deoꝶ cultores se putant, cū sint superstitiosi, nec religionem possunt ac superstitione discernere, nec significantiā nominum exprimere. Diximus nomen religionis a uinculo pietatis esse deductū, ꝙ hoiem sibi Deus religarit & pietate constrinxerit, quia nos seruire ei ut dn̄o & obsequi ut patri necesse est. Eo melius ergo id nomē Lucretius interpretatus est, quia ait religionū nodis & exsoluere ergo superstitiosi aūt uocantur non qui filios suos superstites optant. Oēs.n. optamus: sed aut ii, qui superstitē memoriā defunctoꝶ colunt, aut qui parentibus suis superstitibus colebāt imagines eoꝶ domi tanq̄ deos penates. Nam qui nouos sibi ritus assumebāt, in deoꝶ uicē mortuos honorarēt: quos ex hoībus in cœlū receptos putabāt: hos sup̄stitiosos uocabant. Eos uero q publicos & antiquos deos colerent religiosos noiabant. Vnde Virgilius. Vana superstitio ueterūq; ignara deorū. Sed cū ueteres quoq; deos inueniamus eodem modo cōsecratos esse post obitū, superstitiosi ergo qui multos ac falsos deos colunt. Nos aūt religiosi qui uni: & uero deo supplicamus.

Religio unde.

Superstitiosi qui et unde.

Superstitio quæ & unde.

¶ De unitate p̄ris & filii: ut liq̄at q̄ūo uni⁹ dei p̄nt eē cultores: q duos colūt alteꝶ p̄rem, alteꝶ filiū, p̄rem imortalē: filiū mortalē, de quo supius dictū ē. Ca. XXIX.

fortasse

Ortasse quærat aliquis, quô cum Deũ unum nos colere dicamus: duos tñ asseueremus, Deum přem & Deum filiũ. quæ asseueratio plærosq; in maximũ impegit errorẽ. Quibus cũ probabilia uideant̃ eẽ quæ dicimus, in hoc uno labare nos arbitrantur, q; & alterum mortalem Deum fatemur. De mortalitate iã diximus, nunc de unitate doceamus. Cum dicimus Deum patrem & Deum filium, non diuersum dicimus, nec utrunq; secernimus: qa nec pater sine filio esse põt: nec filius a pře secerni, siquidem nec pater sine filio nuncupari: nec filius põt sine pře generari. Cum igit̃ & př filiũ faciat & filius patrẽ, una utriq; mens: unus spiritus, una substantia est, sed ille quasi exuberans fons est. hic tanq̃ defluens ex eo riuus: ille tanq̃ sol, hic tanq̃ radius ex sole porrectus, qui qm̃ summo pri & fidelis & charus est non separat̃: sicut nec riuus a fonte, nec radius a sole: qa & aqua fontis in riuo est: & solis lumẽ in radio: æque neq; uox ab ore se iungi, nec uirtus aut manus a corpore diuelli põt. Cũ igitur a ꝓphetis idem manus Dei & uirtus & sermo dicat̃, utiq; nulla discretio est, qa & lingua sermonis ministra est & manus in q̃ est uirtus, indiuiduæ sunt corpis portiones. Propiore exemplo uti libet. Cũ quis hẽt filiũ quẽ unice diligit, qui tñ sit in domo & manu přis: licet ei nomen dñi ptãtemq; cõcedat ciuili tñ iure & domus una & unus dñs nominatur. Sic hic mundus una Dei domus & filius & př qui unanimes incolunt mundum, Deus unus quia & unus est tanq̃ duo & duo tanq̃ unus. Neq; id mirũ, cũ & filius sit in patre, qa pater diligit filiũ: & pater in filio, quia uoluntate přis fideliter paret: nec unq̃ faciat aut fecerit, nisi quod př aut uoluit aut iussit. Deniq; unum Deũ esse tã patrẽ q̃ filiũ. Esaias in illo exẽplo quod supius posuimus, oñdit cũ diceret. Adorabũt te & in te ꝑcabuntur, qm̃ in te Deus est: & nõ est alius Deus ꝑter te. Sed & alio loco similiter ait. Sic dicit dñs Deus rex Israel: & q eruit eum Deus æternus ego primus, & ego nouissimus, & ꝑter me nemo est Deus. Cũ duas ꝑsonas ꝓposuisset Dei regis. i. xp̃i, & Dei přis qui eũ post passionẽ ab inferis excitauit, sic oñdisse diximus Oseam ꝓphetã qui ait. Et de manu inferoꝝ eruam eum: tñ ad utrãq; ꝑsonam referẽs intulit, & præter me non est Deus cum posset dicere præter nos: sed fas non erat, plurali numero: separationem tantæ necessitudinis fieri. Vnus est enim solus liber Deus summus carẽs origie, qa ipse est origo reꝝ, & in eo simul & filius & omnia cõtinent̃. Quapropter cũ mẽs & uolũtas alterius in altero sit, uel potius in utroq; una: merito unus Deus uterq; appellatur, quia quicquid est in patre ad filiũ transfluit, & qcquid in filio a patre descendit. Non potest igitur ille summus ac singularis Deus nisi per filium coli, qui solum patrem se colere putat, sicut filium non colit: ita nec patrem quidẽ colit. Qui autem filium suscipit, & nomẽ eius gerit: is uere cũ filio simul & patrem colit, quoniam legatus & nuncius & sacerdos summi patris est filius. Hic templi maximi ianua est: hic lucis uia, hic dux salutis, hic ostium uitæ.

¶ De hæresibus, quas non modo prophetæ: sed etiam Christus & apostoli prædixerunt emersuras, esse uitandas. Et q; illa sola ecclesia catholica est & uera, in qua est confessio & medicina peccatorum per pœnitentiam & fidei sacramenta. Capitulum. XXX.

Ed qm̃ multę hæreſes extiterũt: & inſtinctibus dæmonũ: populus Dei ſciſſus eſt, determinãda eſt nobis breuiter ueritas: ac in ſuo ꝓprio domicilio collocãda, ut ſiquis aquã uitæ cupit haurire: non ad detritos lacus deferat: qui nõ hñt uenã ſed uberrimũ Dei fontem nouerit, quo irrigatus perenni luce potiat. Ante oĩa ſcire nos conuenit, & ipſum & legatos eius prædixiſſe q̃ plurimæ ſectæ & hæreſes haberẽt exiſtere, quæ cõcordiã ſancti corporis rumperent: ac nouiſſimæ ſumma prudẽtia caueremus, neq̃ in laqueos & fraudes illius aduerſarii noſtri, cum quo luctari Deus nos uoluit: incideremus, tñ dediſſe certa mandata, q̃ imperpetuũ cuſtodire deberemus. Quoꝝ plerıq; imitatores deſerto itinere cœleſti uias ſibi deuias ꝑ anfractus: & præcipitia condiderũt, ꝑ quã partẽ plæbẽ incautã, & ſimplicẽ ad tenebras mortẽq; deducerẽt. Quod quatenus acciderit, exponã. Fuerũt quidã noſtrorum uel minus ſtabilita fide, uel minus docti, uel minus cauti: q diſſidiũ facerent unitatis, & eccleſiã diſſiparẽt. Sed hi quoꝝ fides lubrica fuit, cũ deũ noſſe ſe & colere ſimularẽt augẽdis opibus: & honori ſtudẽtes affectabant maximũ ſacerdotium & a potioribus uicti, cadere ſe cũ ſuffragatoribus ſuis maluerũt: q̃ eos facere prępoſitos, quibus concupierãt ipſi ante præponi. Quidã uero non ſatis cœleſtibus literis eruditi, cũ ueritatis accuſatoribus reſpondere non poſſent obiicientibus uel impoſſibile uel incõgruens eſſe, ut Deus in uteꝝ ſe mulieris includeret: nec cœleſtem illã maieſtatẽ ad tãtã iſirmitatẽ potuiſſe deducı: ut hoĩbus cõtẽptui, deriſui cõtumeliæ & ludibrio eẽt. Poſtremo etiã cruciamẽta pferret, atq; execrabili patibulo figeretur. Quæ oĩa cũ neq; ingenio nec doctrina defendere ac refutare poſſent nec. n. uim rõnẽq; penitus puidebãt, deprauati ſunt ab itinere recto & cœleſtes literas corrumpunt, ut nouã ſibi doctrinã ſine ulla radice ac ſtabilitate cõponerent. Nõnulli aũt falſoꝝ ꝓphetaꝝ uaticinio illecti, de qbus & ueri prophetæ et ipſæ ꝓdixerãt: exciderũt a doctrina Dei, & traditionẽ uerã reliquerũt. Sed illi oẽs dæmoniacis fraudib9 irrætiti: quas ꝓſpicere & cauere debuerãt: diuinũ nomẽ & cultũ ꝑ imprudẽtiã ꝑdiderũt. Cũ. n. Phryges aut Nouatiani: aut Valẽtiniani: aut Marcionitæ, aut Antropiani, aut Ariani, ſeu qlibet alii noĩant, chriſtiani eſſe deſierunt, hi q Chriſti noĩe amiſſo, humana & externa uocabula induerũt. Sola igitur catholica eccleſia eſt, quæ ueꝝ cultũ retinet. Hic eſt fons ueritatis, hoc eſt domicilium fidei, hoc templũ Dei, quo ſiquis nõ intrauerit, uel a quo ſiquis exiuerit, a ſpe uitæ ac ſalutis æternæ alienus eſt. Neminẽ ſibi oportet pertinaci cõcertatiõe blãdiri. Agit. n. de uita & ſalute cui niſi caute & diligenter cõſulat, amiſſa & extincta erit. Sed tñ quia ſinguli quiq; cœtus hæreticoꝝ ſe potiſſimũ chriſtianos, et ſuam eſſe catholicam eccleſiam putant: ſciendum eſt illam eſſe ueram in quã eſt religio confeſſio & pœnitentia, quæ peccata & uulnera quibus eſt ſubiecta imbecillitas carnis ſalubriter curat. Hæc interim paucis admonendi gratia rettuli, ne quis errorem fugere cupiens, maiori implicet errore: dũ penetrale ueritatis ignorat. Poſtea plenius & uerius contra omnes mendaciorum ſectas proprio ſeparatoq; opere pugnabimus. Sequitur ut quoniam ſatis de religione uera & ſapientia locuti ſumus in proximo libro de iuſtitia diſſeremus.

Hæreſes a xp̃o apl̃iſq; ꝓdictæ.

Phryges hæret. Nouatiani hæret. Valẽtiniani hæret. Marciõitæ hæret. Antropiani hæret. Ariani hæret.

L. Cœ. Lactantii

¶ L. Coelii Lactātii Firmiani institutionū diuinaꝝ aduersū gēteis. Liber V. De Iustitia ad Constantinum Imperatorem.

¶ Quod iniquum & impium est ante damnare uel personam uel causam, q̄ de merito eius cognoscere. Et quare sapientia iungenda sit religioni. Et quare sapientia huius mundi litteras sacras contempserit. Et q̄ eloquentia seruit sæculo: & plerunq; ut amplius elucescat, ex industria inpugnant ueritatem: quæ fere semper idoneis assertoribus indiget. Caput Primum

On est apud me dubiū Constantine Imperator Maxi. quin hoc opus nostꝝ, quo singularis ille reꝝ cōditor: et huius immēsi opis rector asserit̄: si qs attigerit ex istis ineptæ religiōis, ut sunt nimia supstitiōe impatiētes in sectent̄, etiā maledictiis: ut uix lecto fortasse pricipio affligat, pūciat execret̄, seq; iexpiabili scelere cōtaminari atq; astrigi putet: si hæc aut legat patiēter: aut audiat. ab hoc tñ si fieri pōt hūanitatis iure postulamus, ut non prius dānet: q̄ uniuersa cognouerit, nā si sacrilegis, & proditoribus, & ueneficis ptās defendendi sui datur, nec pdānari quēq̄ incognita cā licet: nō iniuste petere uidemur, ut si qs erit ille q̄ inciderit in hæc, si leget plegat: si audiet, sñiam differat in extremū. Sed noui hoīum ptinaciā, nunq̄ ipetrabimus. Timent enim ne a nobis reuicti, manus dare aliquādo clamāte ipsa ueritate cogantur. Obstrepūt igitur & intercedūt, ne audiāt, & oculos suos opprimūt, ne lumē uideāt quod offerimus. Quo plane ipsi diffidētiā suæ pditæ rōnis ońdūt, cū neq; cognoscere, neq; cōgredi audent, qa sciunt se facile supari. Et iccirco disceptatione sublata (pellit̄ e medio sapiētia ui gerit̄ res) ut ait Ennius. & quia studēt dānare tanq̄ nocētes, quos utiq; sciūt innocētes, cōstare de ipsa innocētia nolunt, quasi uero maior iniquitas sit probatā innocentiā dānasse, q̄ inauditā. Sed (ut dixi) uerētur: ne si audierint, dānare non possint. Et ideo cultores Dei summi, hoc ē iustos hoīes torqnēt, interficiunt exterminant, nec causas odioꝝ ipsi reddere pñt, qui tam uehementer oderūt, quia ipsi errant: irascunt̄ his qui uiam uerā sequuntur, & cum corrigere se possint: errores suos insup credelibus factis coaceruant, innocentium cruore maculantur & dicatas Deo mētes euisceratis corporibus de torquēt, cū talibus nūc cōgredi & disputare cōtēdimus. Hos ad ueritatē ab iepta psuasione traducere, q̄ sanguinem facilius hauserint q̄ uerba iustoꝝ. Quid igit̄? Operā ne pdemus? Minime. Nam si lucrari hos a morte: ad quā cōcitatissime tēdunt nō potuerimus, si ab illo itinere de morte ad uitam lucemq; reuocare, qm̄ ipi saluti suæ repugnant, nr̄os tñ cōfirmabimus: quoꝝ nō est stabilis ac solidis radicibus fundata & fixa sñia. Nutāt.n. plurimi, & maxime, q̄ lr̄aꝝ aliqd attigerunt. Nā & in hoc philosophi: & oratores & poetæ pniciosi sunt, q̄ incautos aīos facile irretire possunt suauitate sermonis, & carminū dulci modulatione currētium. Ob eamq; causam uolui sapiētiam cū religione coniungere, ne qd studiosis illa inanis doctrina possit officere, ut iam scientia lr̄arum non mō nihil noceat religioni atq; iustitiæ, sed etiā psit q̄ plurimum, si is qui eas didicerit sit uirtutibus instructior:

& ueritate sapientior. Præterea etiam si nulli alii: nobis certe proderit, delectabit se cōscia, gaudebitq; mens se in ueritatis luce uersari: qd est aīæ pabulū īcredibili quadam iocūditate psusum. Verū nō est desperādū fortasse non canimus surdis. Nec enim tam in malo statu res est: ut desint sanæ mētes: quibus & ueritas placeat: & monstratū sibi rectū iter & uideāt & sequātur. Circūliniat̄ mō poculū cœlestis sapiētiæ melle, ut possint ab imprudētibus amara remedia sine offensiōe potari, dum illiciens prima dulcedo acerbitatem saporis asperi, sub pretextu suauitatis occultat. Nā hæc imprimis cā est, cur apud sapiētes, & doctores, & principes huius sæculi scriptura sancta fide careat: q̄ pphetæ cōi ac simplici sermōe ut ad populū sunt locuti. Cōtēnunt̄ itaq; ab his, q nihil audire uel legere, nisi expolitū ac disertum uolūt, nec qcq̄ inhærere animis eoꝝ pōt, nisi quod aures blandiori sono mulcet. Illa uero quæ sordida uident̄ anilia, inepta, uulgaria existimant̄. Ideo nihil ueꝝ putant, nisi qd auditu suaue est nihil credibile, nisi quod pōt īcutere uoluptatē, nemo rem ueritate pōderat sed ornatu. Non ergo credūt diuinis qa fuco carēt, sed ne illis quidē, q eas interptant̄ qa sunt & ipsi aut olo rudes, aut certe parum docti. Nā ut plene sint eloquētes, per raro contigit, cuius rei cā in aperto est, eloquentia.n. sæculo seruit, populo se iactare & in rebus malis placere gestit. Siquidē ueritatem sæpius expugnare conat̄, ut uim suā monstret, opes expetit, honores cōcupiscit: summum deniq; gradum dignitatis exposcit. Ergo hæc q̄si humilia despicit, arcana tanq̄ cōtraria sibi fugit, q̄ppe q publico gaudeat, & multitudinē celebritatēq; desideret. Eo fit ut sapiētia & ueritas idoneis pcōnibus īdigeat. Et si q forte līratoꝝ se ad eā cōtulerūt: defensioni eius nō suffecerūt. Ex his qui mihi noti sunt. Minutius fœlix nō ignobilis īter causidicos loci fuit. Huius liber cui Octauio titulus est, declarat q̄ idoneus ueritatis assertor eē potuisset: si se totū ad id studium cōtulisset. Septimius quoq; Tertullianus fuit omni gñe līarū peritus, sed in loquendo paꝝ facilis & minus cōptus, & multū obscurus fuit. Ergo ne hic quidē satis celebritatis inuenit. Vnus igit̄ pcipuus & clarus extitit Cyprianus, qui magnā sibi gloriā ex artis oratoriæ pfessione q̄sierat, & ad modum multa cōscripsit in suo genere mirāda. Erat.n. īugenio facili, copioso, suaui: & (quæ sermonis maxima est uirtus) apto ut discernere nequeas, utrū ne ornatior in loquendo, an facilior in explicando, an potētior in psuadendo quisq̄ fuerit. Hic tñ placere ultra uerba sacramentum ignorantibus non pōt, qm̄ mystica sunt quæ locutus est, & ad id pparata ut solis fidelibus audiant̄. Deniq; a doctis huius sæculi quib9 forte scripta eius innotuerunt, derideri solet. Audiui ego quēdam hominē desertum sane, qui eū immutata una lr̄a Caprianum uocaret: quasi q elegās ingenium & melioribus rebus aptū, ad aniles fabulas cōtulisset. Quod si accidit hoc ei: cuius eloquentia non insuauis est, quid tādem putemus accidere illis quoꝝ sermo ieiunus est: & ingratus, qui neq; uim psuadendi: neq; subtilitatem argumentandi: neq; ullam prorsus acerbitatem ad reuincendum habere potuerunt?

Veritas aī pabulū suauissimum.

Prophetæ simplici sermone cur usi.

Eloquētiæ opera.

Minutius fœlix.

Tertullianus i oi genere litterarū peritus.

Cypriani laus.

Cyprianus ignominiose Caprianus appellatus.

¶ Quod ex defectu doctorum data est temerariis hominibus audacia impugnandi ueritatem ignotā: & hoc probat exemplo duorum philosophorum, quos uiderat in Bithynia. Caput. II.

Ergo quia

Rgo quia defuerunt apud nostros idonei peritiq; doctores, qui uehemēter, q acriter errores publicos redarguerēt: q̃ cām oēm ueritatis ornate copioseq; defenderēt. ꝓuocauit quosdā hæc ipsa penuria, ut auderēt scribere cōtra ignotā sibi ueritatē. Omitto eos: q prioribus eā tpbus neq̄q̄ lacesserūt. Ego cum in Bithynia lr̄as oratorias accitus docerē, cōtigissetq; eodē tpe ut Dei tēplū euerteret, duo extiterūt ibidē: q iacēti atq; abiectæ ueritati, nescio utrꝝ supbi⁹ an iportūius insultarēt: quorꝝ alter antistitē se philosophiæ ꝓfitebat. Verꝝ ita uitiosus, ut cōtinētiæ magister nō minus auaritia q̃ libidinibus arderet: in uictu tā sumptuosus: ut in schola uirtutis assertor parsimoniȩ pauptatisq; laudator, i palatio peius cœnaret q̃ domi, tn̄ uitia sua capillis & pallio, & (qd maximū est uelamētū) diuitiis ptegebat: quas ut augeret ad amicitias iudiciū miro ambitu penetrabat, eosq; sibi repēte authoritate falsi nominis obligabat, nō mō ut eorꝝ sniam uēderet, uerꝝ etiā confines suos quos ædibus agrisq; pellebat: a suo repetendo hac potētia retardabat. Hic uero q suas disputatiōes moribus destruebat: uel mores suos disputationib⁹ arguebat, ipse aduersus se grauis censor, & accusator acerrimus, eodem ipo tpe quo iustus populus nefarie lacerabat: tres libros euomuit cōtra religionē nomenq; christianum. Professus ante oia philosophi officiū esse erroribus hoīum subuenire: atq; illos ad ueram uiā reuocare: idest ad cultus deorꝝ, quorꝝ numine ac maiestate (ut ille dicebat) mūdus gubernaret: ne pati hoīes iperitos quorūdā fraudibus illici: ne simplicitas eorū pdæ ac pabulo sit hoibus astutis. Itaq; se suscepisse hoc munus philosophia dignū: ut pferret non uidētibus lumē sapiæ: nō mō ut susceptis deorꝝ cultibus resanescāt, sed etiam ut ptinaci obstinatiōe deposita corpis cruciamēta deuitent, nec sæuas mēbrorꝝ lacerationes frustra ppeti uelint. Vt autem appareret cuius re gratia opus illud elaborasset, effusus est in principū laudes, quorum pietas & ꝓuidentia (ut quidem ipse dicebat) tum in cæteris rebus humanis, tum pcipue in defendendis deorꝝ religionibus claruisset, cōsultū eē tādem rebus humanis ut cohibita impia & anili supstitione: uniuersi hoīes legitimis sacris uacarent, ac ꝓpitios sibi deos experirent. Vbi aūt religionis eius cōtra quā porabat infirmare uoluit rōnem, ineptus, uan⁹ ridiculus apparuit: qa grauis ille cōsultor utilitatis alienæ: non modo quid oppugnaret, sed etiā qd loqueret nesciebat. Nā siqui nostrorum affuerūt: quāuis tēporis gr̄a cōticescerēt: aio tn̄ derisere, utpote cum uiderent hoīem ꝓfitentem se illuminaturꝝ alios: cum ipse cæcus esset, reducturꝫ alios ab errore; cū ipse ignoraret ubi pedes suos poneret: eruditurum alios ad ueritatem, cuius ille ne scintillā quidem unā uidisset aliquādo. qppe cum sapiētiæ ꝓfessor ꝓfligare sapiētiā niteret. Omnes tn̄ id arguebāt: ꝙ illo potissimū tēpore id operis cēt aggressus, quo furebat odiosa crudelitas. O philosophū adulatorem: ac tpi seruientem. Verꝝ hic ꝓ sua inanitate contēptus est, qui & gr̄am quā sperauit non est adeptus. & gloria, quā captauit: in culpā reprehensionēq; cōuersa est. Alius eādem materiam mordacius scripsit, q erat tunc e numero iudicū: & qui author in primis faciendæ psecutionis fuit, quo scelere nō contētus etiam scriptis eos quos afflixerat insecutus est. Cōposuit enim libellos duos nō cōtra chri-

Lactātius oratoriam docuit in Bitynia

Philosopho pallio tenus.

ſtianos ne inimice inſectari uideretur: ſed a chriſtianos ut humane & benigne cõſulere putaretur, in quibus ita falſitatem ſcripturæ ſacræ arguere cõatus eſt, tãq̃ ſibi eſſet tota contraria: nam quædam capita, quæ repugnare ſibi uidebantur expoſuit: adeo multa adeo intima enumerans, ut aliquando ex eadem diſciplina fuiſſe uideatur. Quod ſi fuit, quis eum Demoſthenes poterit ab impietate defendere? qui religionis eui fuerat aſſenſus: & fidei cuius nomen induerat, & ſacramenti quod acceperat, proditor factus eſt, niſi forte caſu in manus eius diuinę literæ inciderunt? Quæ igitur temeritas erit id audere diſſoluere, quod illi nemo interp̃tatus eſt bene? ꝙ aut nihil didicit aut nihil intellexit. Tantũ enim abeſt a diuinis literis repugnantia, quantum ille abſuit a ueritate & fide, præcipue tamen Paulũ Petrumq; lacerauit: cæteroſq; diſcipulos tanq̃ fallaciæ ſeminatores: quos eoſdem tum rudes & indoctos fuiſſe teſtatus eſt. Nam quoſdam eorum piſcatorio officio quæſtum feciſſe, quaſi ægre ferret, ꝙ illam rem non Ariſtophanes aliquis aut Ariſtarchus commentatus ſit.

Scripturæ sacræ repugnantia a philoſo. notata

¶ Quod diſcipulis Chriſti uoluntas mentiendi abſuit, qui uitam exercebant cõtrariã uitiis. Et quod reſpõdẽdũ fuit blaſphemiæ eoꝝ qui Chriſtũ magum fuiſſe mentiti ſunt, & ſi ipſis contraria docuerunt, Cap. III.

Bfuit ergo ab his fingendi uoluntas & aſtutia, qm̃ rudes fuerũt. Aut quis poſſet indoctus apta inter ſe & cohærentia fingere, cum philoſophorum doctiſſimi Plato, & Ariſtoteles, & Epicurus, & Zenon ipſi ſibi repugnantia & contraria dixerint? Hæc eſt enim mendaciorum natura, ut cohærere non poſſint. Illoꝝ autẽ traditio q̃a uera eſt quadrat ubiq;, ac tota ſibi conſentit, & ideo pſuadet, quia conſtanti rõne ſuffulta eſt, non igitꝰ quæſtus & cõmmodi gr̃a religionem iſtam commenti ſunt, quippe qui & præceptis, & ipſa re eam uitã ſecuti ſunt, quæ & uoluptatibus caret, & omnia quæ habẽtur in bonis ſpernit, & qui non tãtum mortẽ pro fide ſubierint, ſed etiam morituros eſſe ſe: & ſcierint & p̃dixerint, & poſtea uniuerſos qui eoꝝ diſciplinam ſecuti eſſent: acerba & nefanda paſſuros. Ipſum autem Chriſtum affirmauit a iudæis fugatum collecta noningentorum hominum manu latrocinia feciſſe. Quis tãtæ auctoritati audeat repugnare? Credamus hoc plane. Nã fortaſſe illi hoc in ſomnis Apollo aliquis nunciauit. Tot ſemper latrones perierunt, & cottidie pereũt: utiq; multos & ipſe dãnaſti, quis eoꝝ poſt crucẽ ſuã, nõ dicã Deus, ſed homo appellatus eſt? Veꝝ tu forſitan ex eo credidiſti, quia uos homicidam Martem conſecraſtis ut Deum, quod tamen non feciſſetis: ſi illum areopagitæ in crucẽ ſuſtuliſſent. Item cũ facta eius mirabilia deſtrueret: nec tamẽ negaret: uoluit oſtendere Apollonium uel paria, uel etiã maiora feciſſe. Mirum ꝙ Apuleium prætermiſit cuius ſolent & multa & mira memorari. Cur igitur o delirum caput, nemo. Apolloniũ pro Deo colit: niſi forte tu ſolus, illo ſcilicet Deo dignus: cum quo te in ſempiternum uerus Deus puniet. Si magus Chriſtus quia mirabilia fecit, peritior utiq; Apollonius: qui (ut deſcribis) cum Domitianus eum punire uellet, repente in iudicio non comparuit, q̃ ille qui compræhẽſus eſt & cruci affixus. At enim ex hoc ipſo fortaſſe inſolentiam Chriſti uoluit arguere ꝙ Deũ ſe conſtituere, ut ille uerecundior

Mendacia cohærere non p̃nt

Chriſtum latrocinia feciſſe.

Apollonius magus. Apuleius. magus

cundior

cundior fuisse uideatur, qui cum maiora faceret, ut hic putat, id sibi nō arrogauerit. Omitto nunc ipsa opa comparare: quia in secundo & supiori libro de fraude ac pſtigiis artis magicæ dixi. Nego esse quenq̄, q non optet in primis id sibi post mortem cōtingere: qđ etiam reges maximi concupiscūt. Cur enim homines sibi sepulchra magnifica: cur statuas: cur imagines cōparāt, cur aliquibus factis præclaris, aut etiam morte ꝓ ciuibus suscepta, student opiniones hoīum promereri? Cur deniq̧ ipse ingenii tui monumentū hac detestabili stultitia tanq̄ cœno ędificatum cōstituere uoluisti, nisi q immortalitatem de memoria nominis sperasſ. Stultū est igit̃ id putare Apolloniū noluisse: qđ optaret utiq̧ si posset, quia nemo est: qui immortalitatē recuset, & maxime cū eum dicas & adoratum esse a quibusdam, sicut Deū, & simulacꝝ eius sub Herculis Alexiaci nomine constitutum, ab Ephesiis ēt nunc honorari, nō potuit ergo post mortē Deus credi: qa & hoīem & magum fuisse cōstabat, & ideo alieni noīs titulo affectauit diuinitatē, q̄a suo nec poterat, nec audebat. Noster uero & poterat Deus credi, quia magus non fuit, & creditus est, qa uerus fuit. Non inqt hoc dico iccirco Apolloniū non haberi Deū, quia uoluerit: sed ut appareat nos sapientiores esse q mirabilibus factis, non statim fidem diuinitatis adiunximus, quā uos, qui ob exigua portenta deum credidistis, non est mirū si tu qui Dei sapientia lōge remotus es, nihil prorsus intelligis eoꝝ quæ legisti: cū iudæi quia a principio ꝓphetas lectitauerāt: qbusq̧ sacramētum Dei fuerat obsignatū tñ qđ legerēt ignorauerūt. Disce igit̃, siqđ ubi cordis est, non iccirco a nobis deū creditū Christū, quia mirabilia fecit, sed quia uidim⁹ in eo facta esse omnia, quæ nobis annūciata sunt uaticinio ꝓphetaꝝ. fecit mirabilia, magum putassemus ut uos nuncupatis, & iudæi tunc putauerunt, si non illa facturum Christum prophetæ oēs uno spiritum pdixissent. Itaq; Deū credimus, non magis ex factis operibusq̧ mirandis, q̄ ex illa ipsa cruce, quam uos sicut canes lambitis, quoniam simul & illa prædicta est, nō igit̃ suo testimonio, cui enim de se dicenti credi potest? sed ꝓphetaꝝ testimonio: qui omnia quæ fecit ac passus est, multo ante cecinerunt: fidem diuinitatis accepit, quod neq; Apollonio, neq; Apuleio neq; cuiquā magoꝝ potuit, aut potest aliquando cōtingere. Cum igitur talia ignorantiæ suæ deliramenta fudisset: cum ueritatem penitus excidere connixus esset: ausus est libros suos nefarios ac dei hostes φιλαληθεῖς .i. ueritatis amatores annotare. O cæcum pectus, o mentem cimeriis (ut aiunt) tenebris atriorem. Discipulus his fortasse Anaxagoræ fuit, cui niues atramētum fuerunt. atq; eadē cæcitas est, & uero falsitatis & mendacio ueritatis nomē imponere. Videlicet homo subdolus uoluit lupum sub ouis pelle cœlare, ut fallaci titulo posset irretire lectorem. Verum esto inscitia hoc, non malitia feceris. Q uam tandem nobis attulisti ueritatē: nisi quod assertor deoꝝ eos ipsos adultimum ꝑdidisti? Prosecutus enim summi Dei laudes: quem regem: quem maximum, opificem rerum, quem fontem bonoꝝ: quē parentē oīum: quem factorem actoremq; uiuentiū confessus es. Ademisti Ioui tuo regnū, eūq; summa ptāte depulsum, in ministroꝝ numerū redegisti. Epilogus itaq; te tuus arguit stultitię, uanitatis, erroris. Affirmans deos esse & illos tamen subiicis, & mācipas ei deo: cuius religionem conaris euertere.

Immortalitatē de memoria nominis optant oēs.

Apollonius ab Ephesiis adorabatur.

Cimmeriis tenebris atrior.

Lupū sub ouis pelle cœlat.

Quare hoc opus inceptum sit: & cōtra quos, & ad quid ꝑfit. Cap. IIII.

I ergo de quibus dixi, cum præsente me ac dolente sacrilegas suas literas explicassent: & illorum superba impietate stimulatus, & ueritatis ipsius conscientia (ut ego arbitror) suscepi, hoc munus, ut omnibus ingenii mei uiribus, accusatores iustitiæ refutarem: non ut contra hos scriberem, qui paucis uerbis obteri poterant, sed ut omnes qui ubiq; idem operis efficiunt, aut effecerunt, uno simul impetu profligarem. Non dubito enim quin & alii plurimi, & multis in locis, & non modo græcis sed etiam latinis literis, monumentum iniustitiæ suæ struxerunt, quibus singulis quoniam respondere non poteram, sic agendam mihi hanc causam putaui, ut etiam priores cum omnibus suis scriptis peruerterem, & futuris omnem facultatem scribendi aut respondendi amputarem, præbeant modo aures. Efficiam profecto ut quicūq; ista cognouerit: aut suscipiat quod ante damnauit, aut quod est proximum deridere aliquando desistat. Quanq̄ Tertulliāus eandem causam plene perorauerit in eo libro, cui Apologitico nomen est, tamen quoniam aliud est accusantibus respondere, quod in defensione, aut negatione sola positum est, aliud instituere, quod nos facimus. in quo necesse est doctrine totius substantiam contineri: nō defugi hunc laborem: ut implerem materiam, quam Cyprianus nō executus est in ea oratione: qua Demetrianum (sicut ipse ait) oblatrantem atq; obstrepentem ueritati redarguere conatur, qua materia non est usus ut debuit. Non enim scripturæ testimoniis, quā ille utiq; uanam: fictam: commentitiam putabat, sed argumentis & ratione fuerat refellendus. Nam cum ageret contra hominem ueritatis ignarū, dilatis paulisper diuinis lectionibus: formare hunc a principio tanq̄ rudem debuit. Eiq; paulatim lucis principia monstrare, ne toto lumine obiecto caligaret. Nam sicut infans solidi ac fortis cibi capere uim non potest, ob stomachi teneritudinem, sed liquore lactis ac mollitudine alitur, donec firmatis uiribus uesci fortioribus possit: ita & huic oportebat, quia nondum poterat capere diuina prius humana testimonia offerri: idest philosophorum & historicorum, ut suis potissimum refutaretur authoribus. Quod quia ille non fecit, raptus eximia eruditione diuinarum literarum, ut his solis contentus esset: quibus fides constat: accessi Deo inspirante ut ego facerem: & simul ut iam cæteris ad imitandum pararem. At si hortatu nostro docti homines ac diserti huc se conferre cœperint: & ingenia sua uimq; dicēdi in hoc ueritatis campo iactare maluerint: euanituras breui religiones falsas, & occasuram esse omnem philosophiam: nemo dubitauerit: si fuerit omnibus persuasum, tum hanc solam religionem tum etiam & solam ueram esse sapientiam. Sed euagatus sum longius q̄ uolebam.

Tertulliani Apologeticum.

Cyprianus in Demetrianum.

De iustitia quam non modo philosophi, sed etiam poete, qui eos præcesserūt tantis quæsierunt uiribus. Et quomodo pro uero haberi debeat non figmēto poetico, q iustitia terras incolebat regnante Saturno, & aurea fuisse sæcula. Sed Ioue regnante iustitiam esse fugatam. Cap. V.

Nunc

Vnc reddenda est de iustitia ꝓposita disputatio, quę aut ipsa summa est uirtus, aut fons est ipsa uirtutis: quā nō mō philosophi q̄sierunt, sed poetæ quoq; q priores multo fuerūt, & ante natum phiæ nomen pro sapientibus habebantur. Hi plane intellexerunt a bessehanc a rebus humanis, eamq; finxerunt offensam uitiis hoīum cessisse a terra, in cœlūq; migrasse, atq; ut doceret qd sit iuste uiuere. Solēt.n. pcepta pambages dare: a Saturni tēporibus, q̄ illi uocāt aurea: repetūt exempla iustitię, narrantq; in quo statu fuerit uita humana, dū illa in terra moraret. Quod quidē non ꝓ poetica fictiōe, sed ꝓ uero habēdū est. Saturno.n. regnāte nōdū deoꝝ cultibus institutis, nec adhuc illa gēte ad diuinitatis opinionē cōsecrata Deus utiq; colebatur. Et ideo nō erāt neq; dissensiōes; neq; inimicitiæ; neq; bella. Nōdū uesanos rabies nudauerat enses: germanicus Cęsar in Arataeo loquitur carmine. Nec consanguineis fuerat discordia nata. Immo nec aliēigenis qdē, neq; ulli oio gladii qui nudarent, fuerūt. Quis.n. pñte ac uigente iustitia, aut de tutela sui cū nemo insidiaret; aut de pnicie alterius cogitaret: cū nemo qcq̄ cōcupisceret? Malebant .n. contenti uiuere cultu, ut Cice. in suo ait Arato, qd est ꝓpriū nr̄æ religiōis. Ne signare qdē aut ptiri limite cāpū, Fas erat, in mediū q̄rebāt. Quippe cū Deus cō munē oībus terrā dedisset, ut cōem degerēt uitā: nō ut rabida & furēs auaritia sibi oīa uēdicaret: nec ulli deesset qd oībus nasceret. Quod poetæ dictū, sic accipi oportet, nō ut existimemus nihil oino: tūc fuisse priuati, sed more poetico figuratū ut intelligāus tā liberales fuisse hoies: ut natas sibi fruges nō includerēt, nec solis abscōditis incubarent: sed paupes ad cōmunionē proprii laboris admitterent. Flumina iam lactis: iā flumina nectaris ibāt. Nec miꝝ cū prōptuaria iustoꝝ bēigne paterēt oībus: nec auaritia intercipiēs beneficia diuina famem sitimq; uulgo faceret: sed oēs æqualiter abundarent, cum habentes non habētibus large copiose q; donarent. Sed postq̄ Saturnus a filio pulsus: in Latiumq; delatus est. Arma iouis fugiēs: & regnis exul adeptis. Cum iā populus uel noui regis metu uel q a spōte deprauatus Deū colere desisset, regemq; pro Deo habere cœpisset: cum ipse ptopemodum parricida exemplo cæteris esset, ad uiolandam pietatem. Deseruit propere terras iustissima uirgo. Sed non ut ait Cicero. Et Iouis in regno cœliq; in parte resedit. Quomodo enim poterat in eius regno residere aut commorari, qui patrem regno expulit, bello persecutus est, exulem toto orbe iactauit? Ille malum uirus serpentibus addidit atris. Prædariq; lupos iussit.i. odium & inuidiā. & dolum hoībus insæuit, ut essent tanq̄ serpentes uenenati, tam rapaces, q̄ lupi. Quod quidem uere faciunt hi, qui iustos ac fideles Deo persequuntur, dantq; iudicibus sæuiendi aduersus inoxios potestatem Fortasse aliquid eiusmodi Iuppiter fecerit ad expugnandam tollendāq; iustitiam, & ideo efferasse serpentes ac lupos acuisse traditur. Tum belli rabies & amor successit habendi. Neq; immerito. Sublata.n. Dei religione, boni quoq; ac mali scientiā perdiderunt, sic hominibus intercedit cōmunitas uitæ: & direptum est fœdus societatis humanæ. Tum inter se manus inserere cœperunt & insidiari & gloriam sibi ex humano sanguine comparare.

Iustitia summa uirtus.

Poetæ philosophis antiqores

Iustitia a terris in cœlum migrauit.

Saturni sęcula.

Aureum sæculum.

Astræa terras deseruit.

¶ Quod cupiditas fons malorum omnium expulsa iustitia, suas.i.iniquissimas promulgauit leges, & quomodo sub Ioue naturæ consortes seruituti subiecerit audax auara, ambitiosa, superba, & crudelis impietas hominum, & aureũ expulit sæculum, quod sola facit puritas ueræ religionis. Cap. VI.

Vorum omnium maloꝝ fons cupiditas erat, quæ.s.ex cõtemptu ueræ maiestatis erupit.non tm̃.n.participabant aliis hi quibus aliquid affluebat, sed aliena quoq; rapiebant in priuatum lucrum trahentes omnia: & quæ antea in usus hominum etiã singuli laborabãt, in paucorum domo conferebantur. Vt.n.cæteros seruitio subiugarẽt, in primis necessaria uitæ subducere & colligere cœperunt. Eaq; firmiter conclusa seruare, ut beneficia cœlestia facerent sua, non pp humanitatem, quæ nulla in ipsis erat: sed ut omnia cupiditatis & auaritiæ instrumẽta contraherent: leges etiã sibi iustitiæ nomine munitas iniquissimas iniustissimasq; sanxerunt: quibus rapinas & auaritiã suam contra uim multitudinis tuerent̃. Tantũ igit̃ authoritate quãtum uiribus aut opibus, aut auaritia p̃ualebant. Eq̃m nullum in his iustitiæ uestigium fuit, cuius officia sunt humanitas, æquitas misericordia: iam superba & tumida inæqualitate gaudebant, altioresq; cæteris hominibus satellitũ comitatu & ferro & insigni ueste fulgebant. Hinc honores sibi & purpuras & fasces inuenerunt, ut securium gladiorumq; terrore subnixi, quasi iure dominorum perculsis ac pauẽtibus imperarent: in hac conditione humanã uitam rex ille constituit: qui debellato ac fugato parente non regnum: sed impiam tyrãnidem ui & hominibus armatis occupauit. Et aureũ illud iustumq; sæculum sustulit, coegitq; hoĩes malos & impios fieri: uel ex hoc ipso: q; ipsos auertit a Deo ad se adorandum: quod error in solentissimæ potestatis expresserat. Quis, n. non metueret eum, quẽ arma cingebant: quem ferri, & gladioꝝ fulgor insuetus circũdabat: aut qui parceret alieno, qui ne patri suo quidem pepercerat: Quem uero metueret, qui Titanam robustam excellentemq; uiribus gentem bello uicerat, occisione deleuerat: Quid miꝝ si omnis multitudo insolito metu press a in unius adulationem concesserat: hunc uerebantur, huic honores maximum deferebãt. Et quoniam mores ac uitia regis imitari, genus obsequii iudicabatur. Abiecierunt omnes pietatem ne exprobrare regi scelus uiderentur, si pie uiuerent. Sic assidua imitatione corrupti diuinum fas reliquerunt, & paulatim male uiuendi consuetudo mos factus est. Nec iam quicq̃ ex antecedentis sæculi pio atq; optimo statu mãsit: sed explosa iustitia ueritatem secum trahens reliquit hominibus errorem, ignorantiã, cæcitatẽ. Imprudẽtes igitur poetæ, qui eam ad cœlum confugisse cecinerunt, i. ad iouis regnum. Si.n.sæculo, quod uocant aureũ: iustitia in terra fuit a ioue utiq; pulsa est, qui aureũ sæculũ cõmutauit. Sæculi aũt cõmutatio & expulsio iustitiæ nihil aliud, ut dixi, q̃ desertio diuiæ religiõis putãda est q̃ sola efficit, ut homo hoĩem charũ habeat. Eũq; sibi fraternitatis uinculo sciat esse constrictũ, siqdẽ pater idẽ & Deus ẽ oĩbus, ut Dei p̃ris cõmunis b̃ñficia cum his qui nõ h̃nt, partiat̃: nulli noceat: nullũ p̃mat, nõ fores claudat hospiti, nõ aurem precãti, sed sit largus, beneficus, liberalis, quas regias esse laudes Tullius existimauit. Hæc ẽ p̃fecto iustitia & hoc aureũ sæculũ qd'

Auaritia malorum fons.

Leges a quibus sanctæ.

Iouis regnum.

Liberalitas regia laus.

Ioue regnante primum corruptum, mox & ipso & omni eius progenie consecrata: deorumq́ multorum cultu suscepto fuerat omne sublatum.

¶ De aduentu Christi aureum sæculum restituentis in electis idest ueram reformantis religionem. Et q́ uirtus innotescit, & probatur exercitio uitiorum, ut liquidum sit quare Deus mala esse permiserit. Cap. VII.

SEd Deus ut parẽs indulgentissimus appropinquante ultimo tẽpore nuncium misit: qui uerus illud sæculum fugatamq́ iustitiam reduceret, ne humanum genus maximis & perpetuis agitaretur erroribus. Rediit ergo species illius aurei temporis, & reddita quidẽ terræ, sed assignata paucis iustitia est, q̃ nihil aliud est, q̃ Dei unici sola pia & religiosa cultura. Sed moueat fortasse aliquem, cur si hæc sit iustitia: non omni humano generi sit data, nec in eam multitudo uniuersa cõsenserit, magnæ hoc disputationis est, cur a Deo cum iustitiam terræ daret non sit retenta diuersitas, quod & alio loco declaraui: & ubicunq́ oportune inciderit explicabitur. Nunc designare id breuissime satis est, uirtutẽ aut cerni nõ posse, nisi habeat uitia contraria, aut non esse perfectam nisi exerceatur aduersis. Hanc enim Deus bonorum & malorum uoluit esse distãtiam, ut qualitatem boni ex malo sciamus: item mali ex bono, nec alterius ratio intelligi sublato altero potest. Deus ergo nõ exclusit malum, ut ratio uirtutis cõstare posset. Quomodo enim patiẽtia uim suã nomenq́ retineret, si nihil esset quod pati cogeremur? Quõ laudem mereret̃ deuota Deo suo fides, nisi eẽt aliquis qui a Deo uellet auertere? Nã & ideo potiores eẽ iniustos permisit, ut cogere ad malum possent, ideo plures, ut uirtus eẽt p̃ciosa quod rara est. Quod quidẽ iam Quintilianus egregie ac breuiter ostẽdit in capite obuoluto. Nã quæ inquit uirtus eẽt innocẽtia: nisi laudẽ raritas dedisset? Verũ quia natura sic cõparatũ est, ut odiũ cupiditas: ira in id quod incubuerint, agãt cęcos supra hoiem uidet̃ culpa uacare. Alioqui si natura pares oibus affectus dedisset: pietas nihil erat. Hoc q̃ uerum sit: doceat necessitas ipsa rõnis. Si.n. uirtus est malis ac uitiis fortiter repugnare, apparet sine malo ac uitio nullã eẽ uirtutẽ, quã Deus ut absolutã pfectãq́ redderet: retinuit illud quod erat ei cõtrariũ, cum quo depugnare posset. Agitata enim malis quatiẽtibus stabilitatem capit, & quãto frequẽtius impellit̃, tanto firmius roborat̃. Hæc nimirũ cã effecit, ut quãuis sit hominibus missa iustitia, tamen aureum sæculum non esse dicatur, quia malum non sustulit ut retineret diuersitatem, quæ sacramentũ diuinæ religionis cõtinet sola.

Virtus in aduersis perficitur. Bonũ ex malo intelligimus.

Quintiliani declam.

¶ Quare iustitia quæ improbatio est non uideat̃ ab hoibus, & q́ homo Dei tẽplum est nõ aurũ nec lapides. Et q́ Deus uirtutibus colendus est, nõ corruptibilibus donis. Et q́ oia mala ex eo p̃ueniũt, q́ plures dii colunt̃, quia si unus solus uere coleret̃: oẽs iura fraternitatis agnoscerent & exercerent. Cap. VIII.

Vi ergo putant iustum esse neminem, ante oculos habent iustitiã sed eam nolũt cernere. Quid est.n. cur illam uel in carminibus uel in omni sermõe describant, cõquerẽtes eius absentiam: cũ sit facillimũ bonos eẽ si uelit? Quid uobis sanẽ iustitiã depigitis: & optatis cadet̃ de coelo tãq̃ i aliquo simulacro figuratã? Ecce i cõspectu

uestro est, suscipite (si potestis) eamq; in domicilio uestri pectoris constituite. Nec difficile: nec alienū a tpibus existimetis. Estote æqui ac boni, & sequet̃ uos sua sponte iustitia, quā quæritis. Deponite oēm malam cogitationē de cordibus uestris & statim uobis illud tēpus aureū reuertet̃, quod aliter consequi nō potestis: q̃ si uer; Deum colere cœperitis. Vos aūt manēte cultu deor; iustitiā desiderratis in terra, quod fieri nullo pacto pōt, sed ne tū qdē potuit, cum putatis: qa nōdum natis diis istis, quos inpie colitis: necesse est unius Dei cultū fuisse p terram eius. s. qui execrat̃ malitiā, exigitq; bonitatē, cuius tēplū est, nō lapides aut lutum: sed homo ipse, qui figurā Dei gestat. Q uod tēplū nō auro & gēmar; dōis corruptibilibus, sed externis uirtutū muneribus ornat̃. Discite igit̃ (siquid uobis reliq̃ mentis est) hoīes ideo malos & iniustos esse: quia dii colunt̃. & ideo mala oīa rebus humanis cottidie ingrauescere, quia Deus huius mūdi effector: & gubernator derelictus est. qa susceptæ sunt cōtra q̃ fas est īpie religiones. Postremo qa ne coli quidem uel a paucis Deū sinitis. Q đ si solus Deus coleret̃, nō eēnt dissensiones & bella, cū scirent hoīes se unius Dei filios eē: ideoq; diuinæ necessitudinis sacro & inuiolabili uinculo copulatos nullæ fierēt insidiæ, cū scirēt cuiusmodi pœnas Deus aīar; interfectoribus pparet: q cládestina scelera & ipsas etiā cogitationes puidet. nō eēnt fraudes neq; rapinæ, si Deo pcipiēte didicissent, & suo paruo eē cōtēti: ut fragilibus & caducis solida & æterna pferrent. Nō eēnt adulteria: & mulier; pstitutiōes, & stupra: si eēt notū oībus dānari a Deo: qcqd appetitur ultra generādi cupiditatē. Nec fœminā necessitas cogeret pudorē suū pfanare, ut uictum sibi obscœnissimū quærat: cū & mares libidinē cōtenerēt: & habentū pia & religiosa collatio nō habētibus subueniret. Nō eēnt igit̃ (ut dixi) hæc oīa in terris mala, si ab hoībus in legem Dei coniuraret̃: si ab uniuersis fierēt: q̃ unus noster populus operat̃: q̃ beatus esset, q̃q; aureus humanar; rerum status, si p totum orbem māsuetudo: & pietas & pax: & innocentia, & æquitas, & temperātia, & fides moraret̃. Deniq; ad regendos homines: non opus esset tam multis & tam uariis legibus. cum ad perfectam innocētiam Dei lex una sufficeret: neq; carceribus, neq; gladiis præsidium, neq; terrore pœnarum, cum præceptorum cœlestiū salubritas humanis pectoribus infusa ultro ad iustitię opera hoīes erudiret. Nūc autem mali homines sunt ignorantia recti ac boni. quod quidē Cicero uidit. Disputās. n. de legibus, sicut una inquit eadēq; natura mūdus, oībus partibus iter se cōgruentibus cohæret: ac nititur sic oēs hoīes inter se natura cōfusi, prauitate dissentiunt, nec se intelligunt eē consanguineos & subiectos omnes sub unam eandemq; tutelam, quod si teneretur, deorum pfecto uita hoīes uiuerent. Vniuersa igit̃ mala, quibus humanum genus seipsum inuicem conficit, iniustus atq; impius deorum cultus induxit. Nec enim poterant retinere pietatem, qui communem omnium patrem Deum tanq̃ prodigi ac rebelles liberi abnegassent.

Hoīes iter se consanguinei.

¶ Q uod iniqui iustitiam, quam sibi abesse sentiunt, omnibus abesse putāt: & in eos, qui iustiores & innocentissimi sunt, atrocius sæuiunt. i. in seruos Christi mensuram patrum implentes: qa caput omnium iustorum Christum occiderunt: eo q; dissimilitudo uitæ criminosæ sitiat sanguinem innocentium. Cap. IX.

Nonnunq̃

On nunq̃ tamen sentiunt se malos esse, & ueterũ sæculorũ statũ laudãt, & de moribus suis meritisq; coniectãt abesse iustitiam, quam obuersantem oculis suis non tantũ non suscipiunt nec agnoscunt uerũ etiam uiolenter oderunt & psequũtur, & exterminare contendunt. Fingamus hanc interim non esse iustitiã: quã nos sequimur: quõ si illa uenerit: quã ueram putant, eam recipient, qui laniant & occidunt eos, quos & ipsi fatentur imitatores esse iustorũ, quia bona operãtur & iusta, cum si tãtummodo malos occiderẽt, digni essent ad quos iustitia nõ ueniret: cui nulla fuit alia causa linquendi terram q̃ humani cruoris effusio. Quãto magis, cum pios interficiant, & ipsos iustitiæ sectatores pro hostibus ducant, immo uero plusq̃ pro hostibus: quibus utiq; cum animas eorũ & opes & liberos ferro & igni appetant: tamen parcit' uictis: & est locus inter arma clementiæ. Aut si adeo sæuire placuit nihil plus eos fit: q̃ ut occidant', uel in seruitutẽ adducantur. Hoc uero inenarrabile est: quod fit aduersus eos qui malefacere nesciunt. Et nulli nocentiores habẽtur, q̃ qui sunt ex omnibus innocentes. Audent igitur homines improbissimi iustitiæ facere mentionem: qui feras immanitate uincunt, qui placidissimũ Dei gregem uastant: ceu lupi rapaces atra in nebula, quos improba uentris Exegit cæcos rabies: Verũ hos non uentris, sed cordis rabies efferauit, nec atra nebula, sed aperta prædatione crassantur, nec unq̃ conscientia scelerum reuocat, ne sanctum ac pium nomen iustitiæ ore illo uiolent: quod cuore innocentium tanq̃ rictus bestiarum mandent. Huius tanti & tam ptinacis odii quã potissimũ cãm esse dicamus? Vtrum ne ueritas odium pariat (ut ait poeta quasi diuino spiritu instructus) an erubescunt corã iustis & bõis esse nequã: an potius utrũq;? Nam & ueritas ideo semp inuisa est, q; is qui peccat: uult habere liberũ peccãdi locum: nec aliter se putat malefactorũ uoluptate securius pfrui posse, quasi nemo sit cui delicta non placeant. Ergo tanq̃ scelerũ & malitiæ suæ testes extirpare funditus nituntur, & tollere: grauesq; sibi putant tanq̃ uita eorũ coarguatur. Cur. n. sint aliqui intempestiue boni qui corruptis moribus publicis, conuiciũ beneuiuendo faciãt. Cur non oẽs sint æquæ mali rapaces, impudici, adulteri, periuri, cupidi, fraudulenti? qu in potius auferant', quibus coram male uiuere pudet: qui peccãtium frontium, & si nõ uerbis quia tacent, tamẽ ipso genere uitæ dissimili feriunt & uerberant. Castigare enim uidet' qcunq; dissentit. Nec est magnopere mirãdũ si aduersus homines ista fiunt, cũ aduersus ipsum Deum pp eandem cãm insurrexit etiam populus in spe constitutus, nec Dei nescius: sequit' q; iustos eadem necessitas: quæ ipsum iustitiæ uiolauit authorem, Vexãt ergo & exquisitis pœnarũ generibus excruciãt, parũq; habent interficere quos oderũt, nisi etiã crudelitas corporibus illudat. Si qui autem doloris uel mortis metu, uel suapte perfidia cœleste sacramentum deseruierit: & ad funesta sacrificia consenserit: eos laudant: & honoribus mactant: ut eorũ exemplo cæteros illiciãt. Qui autem magni existimauerint fidẽ, cultoresq; se Dei nõ abnegauerint, in eos uero totis carnificinę suæ uiribus, ueluti sanguinẽ sitiãt, incũbunt, & despatos uocãt: qa corpori suo minime pcunt, q̃si qcquã despatius esse possit, q torquere ac dilaniare eũ: quẽ scias inocẽtẽ. Adeo uero nec pudor

Christianorum persecutiones.

Verg. loco

Veritas odiũ parit

Boni cur odio sint improbis.

Peræpretium est cognoscere illorum pietatem: ut ex his quæ clementer ac pie faciunt, possint intelligi, qualia sint, quæ ab his contra iura pietatis geruntur. At ne quem uidear inclementer incessere: aliquam mihi personam poeticam sumam quæ sit uel maximũ pietatis exemplum. Apud Maronem rex ille.

Quo iustior alter Verg.loco

Nec pietate fuit: nec bello maior & armis. Qui nobis documenta iustitiæ ꝓtulit.

Vinxerat & post terga manus: quos mitteret umbris:

Inferias cæso sparsuros sanguine flammas.

Quid potest esse hac pietate clementius, q̃ mortuis humanas uictimas immolare & ignem cruore hominum tanq̃ oleo pascere? Sed fortasse hoc non ipsius uitium fuerit, sed poetæ: qui insignem pietate uirum insigni scelere fœdauit. Vbi est ergo poeta illa pietas quam sæpissime laudas.

Ecce pius Æneas. Sulmone creatos.

Quattuor hic iuuenes totidem quos educat Vphens.

Viuentes rapit inferias: quos immolet umbris:

Captiuoq; rogi perfundat sanguine flammas. Cur ergo dicebat eodẽ ipso tẽpore quo uictos ipsos homines ad immolationẽ mittebat? Equidem & uiuis cõcedere uellẽ: cũ quos uiuos habeat in potestate: uice pecudũ iuberet occidi? Sed hæc (ut dixi) culpa non illius fuit qui literas fortasse nõ didicerat: sed tua qui cũ esses eruditus ignorasti, tamen quid esset pietas & illud ipsum quod nefarie: quod detestabiliter fecit, pietatis esse officiũ credidisti: uidelicet ob hoc unum pius uocat quia patrem dilexit. Quid, q bonus Æneas haud a spernenda precantes trucidauit? Adiuratus enim per eundem patrem, & spem surgentis Iuli, nequaq̃ pepercit furiis accensus & ira. Quisq̃ ne igitur putet hũc aliqd in se uirtutis habuisse? qui & furore tanq̃ stipula exarserit, & manium patris per quẽ rogabatur oblitus iram frænare non quiuerit? Nullo igitur modo pius, qui nõ tantũ non repugnantes, sed etiã precantes interemit. Dicet hic aliquis, Quæ igit aut ubi: aut qualis est pietas? Nimirum apud eos qui bella nesciunt, qui concordiam cum omni ui seruant, qui amici sunt etiam inimicis, qui oẽs hoies pro fratribus diligũt, q cohibere iram sciunt, omnemq; animi furorem tranquilla moderatione lenire. Quanta igitur caligo, quante tenebræ & error nubes hoium pectora obduxit, qui cum se maxime pios putãt, tam maxime fiũt impii. Quanto.n.religiosius terrenis istis simulacris seruiunt, tanto magis scelerati aduersum nomen diuinitatis ueræ existunt. Itaq; pro merito impietatis suæ grauioribus malis sæpe uexantur, quorum causam quia nesciũt, fortunæ culpa oĩs ascribit & locum inuenit Epicuri philosophia nihil ad deos pertinere cẽsentis, nec gratia eos tãgi, nec ira moueri, qa & cõtẽptores eorum sæpe uideãt beatos: & cultores sæpe miseros. Quod eo fit qa cũ religiosi uideant & natura boni, nihil tale creduntur mereri, quale sæpe patiuntur. Cõsolant se tñ accusatiõe fortunæ: nec sentiũt: q si esset ulla, cultoribus suis nũq noceret. Merito igit hmõi pietatẽ pœna cõsequit: & offensa diuinitas scelere hominũ praue religiosorum: graui eos infortunio mactat, qui licet sanctis moribus

Aeneas cur pius.

Deos hũana nõ curare.

uiuant in summa fide atq; innocentia: tamen quia deos colunt, quorum ritus impios ac profanos Deus uerus odio habet: a iustitia & a numine ueræ pietatis alieni sunt. Nec est difficile docere cur deorum cultores boni & iusti esse non possint. Quomodo enim sanguine abstinebunt qui colunt cruentos deos Marté atq; Bellonam? quõ aut parentibus parcent: qui expulsorem patris sui Iouem? aut natis ex se infantibus? qui colunt Saturnum? quõ pudicitiam tuebuntur: qui colũt deã nudam & adulteram, & quasi apud deos ꝓstitutã? quomodo se a rapinis & fraudibus abstinebunt, qui Mercurii furta nouerunt, docentis nõ fraudis esse decipere sed astutiæ? Quõ libidines coercebunt, qui Iouem, Herculem, Liberũ: Apollinem, cæterosq; uenerant? quorum adulteria & stupra in mares & fœminas non tantum doctis nota sunt, sed exprimuntur etiam in theatris, atq; cantantur ut sint omnib9 notiora? Possunt ne inter hæc iusti esse homines, qui etiam si natura sint boni: ab ipsis tamen diis erudiantur ad iniustitiam? Ad placandũ enim Deũ quẽ colas, his rebus opus est, quibus illum gaudere ac delectari scias. Sic fit ut uitam colẽtiũ Deus pro qualitate nois sui formet, qm̃ religiosissimus est cultus imitari.

Dæorũ cultores bonos & iustos esse nõ posse.

¶ Quod psecutores christianorũ non modo bestiæ fuerint: sed ipsis bestiis brutiores & truciores. Quibus & quare tormentis martyres afficiãt. Cap. XI.

His igitur hominibus qui deorum suorum moribus cõgruunt, quia grauis est & acerba iustitia, eandem impietatem suam, qua in cæteris rebus utuntur, aduersus iustos uiolenter exercent. Nec immerito a prophetis bestiæ nominantur. Preclare itaq; M. T. Etenim si nemo est inquit, qui mori malit, q̃ conuerti in aliquam figuram bestiæ quanuis mentem hominis habiturus, quanto est miserius in hominis figura animo esse efferato. Mihi quidem tanto uidetur: quanto est prestabilior animus corpore. Aspernantur itaq; corpora beluarum, quibus sunt ipsi sæuiores, sibiq; adeo placent, ꝙ homines sint nati: quorum nihil nisi liniamenta & summam figuram gerunt. Nam quis Caucasus? quæ India? quæ Hyrcania? tam immanes tam sanguinarias bestias unq̃ aluit? Quoniam ferarum omnium rabies usq; ad uentris satietatem furit, fameq; sedata protinus conquiescit. Illa est uera bestia, cuius una iussione funditur ater ubiq; cruor: crudelis ubiq; luctus: ubiq; pauor & plurima mortis imago. Nemo huius tantæ beluæ immanitatem potest pro merito describere, qui uno loco recubans tamẽ per totum orbem dentibus ferreis sæuit: & non tantum artus hominum dissipat: sed & ossa ipsa comminuit, & in cineres fundit: nequis extet sepulturæ locus, quasi uero ad affectẽt: qui Deum confitentur, ut ad eorum sepulchra ueniatur, ac nõ ut ipsi ad eum perueniant. Quænam illa feritas, quæ rabies, quæ insania est, lucem uiuis terrã mortuis denegasse? Dico igit̃ nihil esse miserius his omnibus, quos ministros furoris alieni, quos satellites impiæ iussionis necessitas aut inuenit, aut fecit. Nõ enim honor ille aut prouectio dignitatis fuit, sed hominis dãnatio ad carnificinam: Dei uero ad pœnam sempiternam. Quæ autem per totum orbem singli gesserint enarrare impossibile est. Quis enim uoluminum numerus capiet tam infinita tã uaria genera crudelitatis? Accepta.n. potestate pro suis moribus q̃sq; sæuit. Alii

Crudeles i hoium figura beluæ.

Martyrũ cruciatus.

præ nimia

præ nimia tumiditate plus ausi sunt, q̃ iubebantur. Alii suo proprio aduersum iu stos odio: qdã naturali mentis feritate, nõnulli ut placerent: & hoc officio uiã sibi ad altiora munirent. Alii ad occidẽdum p̃cipites extiterũt, sicut unus in phrygia, qui uniuersum populũ cum ipso pariter cuõenticulo cõcremauit. Sed hic quãto sæuior tãto clemẽtior inuenit̃. Illud uero pessimũ genus est, cui clemẽtiæ species falsa blandit̃: ille sæuior ille grauior est carnifex q̃ neminẽ statuit occidere. Itaq; dici non põt huiusmõi iudices quãta & q̃ grauia tormentoꝝ gen era excogitauerit ne ad defectũ ꝓpositũ sui puenirẽt. Hæc aũt non tñ iõ faciunt ut gloriari possint nullũ se innocentiũ pemisse: nã & ipse audiui aliquos gloriantes quia administratio sua in hac parte fuerit incruẽta: sed inuidię cã, ne aut ipsi uincantur, aut illi uirtutis suæ gloriã consequant̃. Itaq; in excogitandis pœnaꝝ generibus nihil aliud q̃ uictoriã excogitant. Sciũt.n. certamen illud esse & pugnã. Vidi ego in Bithynia præsidem gaudio mirabiliter elatum tanq̃ barbaroꝝ gentem aliquã subegisset, q͛ unus qui p biennium magna uirtute restiterat: postremo cædere uisus est. Contendunt igit̃ ut uincant & exquisitos dolores corporibus immitũt, & nihil aliud euitant q̃ ut ne toti moriant̃. Quasi uero mors tñ nos beatos faciat, ac etiam non tormenta quanto fuerint grauiora tãto maiorẽ uirtutis gloriã pariãt. Illi aũt ptinaci stultitia iubent curã tortis diligenter adhiberi: ut ad alios cruciatus mẽbra renouentur, & paret̃ nouus sanguis ad pœnã. Quid tam piũ tã beneficum tã humanum fieri põt̃ non curassent tam sollicite quos amarẽt. Hæc est deorm disciplina. Ad hæc opera cultores suos erudiunt: hæc sacra desiderãt. Quin etiam sceleratissimi homicidæ contra pios impia iura condiderunt, nam & constitutiones sacrilegæ & disputationes iurisperitorum leguntur iniustæ. Domitius de officio ꝓconsulis libro septimo rescripta principũ nefaria collegit: ut doceret quibus pœnis affici oporteret eos, qui se cultores Dei confiterentur. Christianorũ supplicia lege cõstituta.

¶ Quõ ipsi carnificibus grati facti sunt, qui diligũt inimicos. Et q͛ expetibilius est esse bonum & malũ putari, q̃ malum esse & uideri bonum. Cap. XII.

Quid his facias, qui ius uocãt carnificinas ueteꝝ tyrãnoꝝ aduersus innocentes rabide sæuientiũ? Et cum sint iniustitiæ crudelitatisq; doctores, iustos esse se tñ ac prudentes uideri uolũt, cæci: & hebetes, ac reꝝ & ueritatis ignari, Adeo ne uobis o perditę mentes inuisa iustitia est, ut eam summis sceleribus adæquatis. Adeo ne apud uos perit innocentia, ut ne morte quidem simplici dignã iudicetis. Sed supra omnia facinora habeatur nullum facinus admittere, pectusq; purũ ab omni sceleris contagione præstare? Et quoniã cõmuniter cum deorum cultoribus loquimur, liceat per uos benefacere uobiscum. Hæc est enim lex: nostra, hoc opus, hæc religio. Si uobis sapientes uidemur, imitamini. Si stulti: contemnite, aut etiã ridete, si libet, nobis enim stultitia nostra prodest. Quid latratis? q͛d affligitis? non inuidemus sapiẽtiæ uestrę. Hanc stultitiã malumus, hanc amplectimur. Hoc nobis credimus expedire, ut uos diligamus, & in uos ipsos, qui odistis oĩa conferamus. Est apud Ciceronem non abhorrens a uero locus in ea disputatione, quæ habetur a Furio contra iustitiã. Quæro, inquit si duo sint quorum alter, optimus uir, æquis

simus summa iustitia, singulari fide, alter insigni scelere & audacia, & si in eo sit errore ciuitas, ut bonum illum uirum, sceleratum facinorosum, nefarium putet. Cōtra autem qui sit improbissimus, existimetur esse summa probitate ac fide proq; hac opinione omnium ciuium bonus ille uir uexetur, rapiatur, manus ei deniq; auferantur, effodiantur oculi: dānetur, uinciatur, uratur, exterminetur, egeat. Postremo iure etiā optimo, omnibus miserrimus esse uideatur, contra aūt ille improbus laudetur, colatur, ab omnibus diligatur. Omnes ad eum honores: omnia imperia: omnes opes omnes deniq; copiæ conferantur. Vir deniq; optimus omniū æstimatione: & dignissimus omni fortuna iudicetur. Quis tandem erit tam demens: qui dubitet utrum se esse malit? Profecto quasi diuinaret quæ nobis mala: & quomodo uentura essent propter iustitiam, hoc posuit exemplum. Hæc enim populus noster patitur omnia, errantium prauitate. Ecce in eo est errore ciuitas uel potius orbis ipse totus, ut bonos & iustos uiros, tanq̄ malos & impios persequatur: excruciet, damnet, occidat. Nam q; ait neminem esse tam dementem: qui dubitet utrum se esse malit. Ille quidē ut is qui contra iustitiam disserebat hoc sensit, malo sapientem malum esse cum bona æstimatiōe: q̄ bonum cum mala. A nobis autem absit hæc amentia: ut falsum uero anteponamus. An boni nostri qualitas ex populi potius pēdebit erroribus q̄ ex cōscientia nostra: & iuditio Dei? Aut aliqua nos fœlicitas illiciet unq̄, ut nō potius ueram bonitatem cum omni malo, q̄ falsam cum omni prosperitate malimus? Sua sibi habeant regna: reges, suas diuitias diuites (ut loquitur Plautus) suam uero prudentiam prudentes, relinquant nobis stultitiam nostram, quam uel ex hoc apparet esse sapientiam q; eam nobis inuident. Quis nam stulto inuideat, nisi qui ipse sit stultissimus? Illi autem non adeo sunt stulti, ut stultis inuideant: sed ex eo accurate, q; sollicite psequunt', stultos non esse concedunt: cur enim tam crudeliter sæuiunt, nisi quia metuunt, ne in dies inualescente iustitia cum diis suis uaricosis relinquātur? si ergo cultores deorum sapientes sunt, nos stulti: quid metuunt ne sapientes illiciantur a stultis?

Bonū præstat esse & malū puta n. q̄ cōtra.

Malū præstat esse & bonū puta ri: q̄ cōtra.

¶ Quod ex eo patet iustitia christiāæ religionis: & ueritas fidei: q; de cultoribus deorum crescit ecclesia, sed de ecclesia nec minis, nec tormētis cōpelli possint ad cultum deorum licet qdā sacrificasse ex infirmitate legant' inuiti, q tū postea per pœnitentiam, in quo Nouatiani cōfutant': surrexerūt fortiores. Et q; patientia martyrum solidissimum est christianæ religionis fundamentum. Cap. XIII.

Vm aūt noster numerus semp deorum cultoribus augeat': nūq̄ uero ne ipsa qdē persecutione minuatur: qm̄ peccare hoīes: & inquinari sacrificio possunt: auerti aūt a Deo nō possunt. Valet.n. ui sua ueritas. Quis est tam excors: tanq; cæcus: qui non uideat quæ utraq; sit parte sapientia? Sed illi malitia & furore cæcantur ne uideāt: stultosq; arbitrant' esse: qui cum habeāt in sua potestate supplicia uitare: cruciari tamē & mori malūt, cum possint ex eo ipso prouidere nō esse stultitiā in quam tanta hominum milia p orbem totum una, & pariter consentiunt. Si enim fœminæ sexus infirmitate labuntur, nā interdum isti muliebrem, & anilem superstitionem uocant: uiri certe sapiunt: si pueri, si adolescentes improuidi sunt

pætatam

per ætatem, maturi certe ac senes habent stabile iudicium. Si una ciuitas desipit: cæteræ utiq; innumerabiles stultæ esse nõ possunt. Si una ꝓuincia, una natio, prouidentia caret: cæteras oẽs habere intelligẽtiam recti necesse ẽ. Cũ uero ab ortu solis usq; ad occasum lex diuina suscepta sit: & oĩs sexus, oĩs ætas: & gens: & regio unis ac paribus animis Deo seruiãt, eadẽ sit ubiq; patiẽtia, idẽ cõtemptus mortis. intelligere debuerãt aliqd in ea re esse rõnis, qđ non sine cã usq; ac mortẽ defendatur, aliquid fundamẽti ac soliditatis, quod eã religionẽ non tñ iniuriis ad uexatione soluat: sed augeat semp & faciat firmiorem. Nam & in hoc quoq; illoꝝ malitia conuincit᷑, qui uertisse se funditus religionẽ Dei opinant᷑, si hoĩes inquinauerint cũ & Deo satisfacere liceat: & nullus sit tam malus Dei cultor, qn data facultate ad placidũ dñm reuertat᷑: & qdem deuotione maiori. Peccati enim conscientia, & metus pœnæ religiosiorẽ facit, & semp multo firmior est fides quã reponit pœnitẽtia. Si ergo ipsi cũ deos arbitrãtur sibi iratos: tñ donis. & sacrificiis, & odoribus placare eos credũt, qd est tandẽ q; Deũ nrm tã immiteẽ: tã implacabilẽ putent: ut uideat᷑ is iam christianus eẽ non posse: qui diis eoꝝ coactus inuitusq; libauerit: nisi forte contaminatos semel putant aĩum translaturos, ut sua spõte facere suscipiant, qđ p tormẽta fecerunt᷑? Quis id officiũ libens subeat qđ ab iniuria cœpit. Quis cum uideat lateꝝ suoꝝ cicatrices, non magis oderit deos, propter quos æterna pœnarum insignia & impressas uisceribus suis notas gestet: ita fit ut data diuinitus pace, & qui fuerunt uniuersi reddeãt, & alius pp miraculũ uirtutis nouus populus accedat. Nã cum uideat uulgus dilacerari homines uariis tormẽtorũ generibus: & inter fatigatos carnifices inuictam tenere patientiã: existimãt id qđ res est: nec consensum tam multoꝝ nec perseuerantiã morientium uanã eẽ: nec ipsam patientiã sine Deo cruciatus tantos posse superare. latrones & robusti corporis uiri eiusmodi laceratiões pferre nequeũt, exclamãt, & gemitus edunt. Vincũtur. n. dolore, quia deest illis inspirata patiẽtia. Nostri aũt (ut de uiris taceã) pueri & mulierculæ tortores suos tacite uincunt, & exprimere illis gemitũ nec ignis potest. Eant romani & Mutio glorientur, & Regulo. Quorũ alter necandum se hostibus tradidit, q; captiuum puduit uiuere. Alter ab hostibus deprehẽsus cũ uideret se mortẽ uitare non posse, manũ foco iniecit, ut pro facinore suo satisfaceret hosti, quẽ uoluit occidere: eaq; pœna ueniam, quam non meruerat accepit. Ecce sexus fœmineus & fragilis ętas dilacerari se toto corpore uriq; perpetitur non necessitate, qa licet uitare si uellent, sed uoluntate quia confidunt in Deo.

Fides firmior est, quã reponit pœnitentia.

Scæuolæ fortitudo, Reguli cõstantia.

¶ De uera uirtute christianoꝝ, qui in culmine patientiæ cõstituti: philosophos laudatores patientiæ antecedunt, uirtute patiendi. Et q; uanum & stultũ est imaginatam terram, ut Deum colere. Cap. XIIII.

Sed hæc est uera uirtus: quam philosophi quoq; gloriabundi non re: sed uerbis inanibus iactant, differentes nihil esse tam cõgruẽs uiri sapientis grauitati cõstantiæ, q̃ nulli terroribus de sua & ꝓposito posse depelli, sed tanti esse cruciari & mori, ne fidem prodat, nec ab officio discedat, ne metu mortis aut dolore acerbo subactus aliquid faciat iniustum: nisi forte delirare uidetur. Flaccus in lyricis cum dicit. Iustum: & tenacem propo-

Hora. loco

siti uirum. Non ciuium ardor praua iubentium. Non uultus instantis tyranni mente quatit solida. Quo nihil uerius dici potest, si hoc ad eos referatur, qui nullos cruciatus nullam mortem recusant, ne a fide iustitiaq; declinent, qui non tyrãnicas iussiones, non præsidium: non gladios tremunt, quo minus uerum & solidã libertatem constanti mente defendant, quæ in hoc solo tuẽda sapientia est. Quis .n. tam insolens tã elatus est, qui me uetet & oculos in cœlum tollere? quis imponat mihi necessitatem uel colendi quod nolim uel quod uelim non colendi? Quid nobis iam ulterius relinquetur, si etiam hoc quod uoluntate fieri oportet libido extorquet aliena? nemo istud efficiat, siquid est nobis ad contemnẽdam mortem doloremq; uirtutis est. Quam constantiam si tenemus, cur stulti iudicamur: facientes ea quæ philosophi laudãt. Recte igitur. Seneca incongruentiam hominibus obiectans ait. Summa uirtus illis uidetur magnus animus. Et idem, eum qui contemnit mortem pro furioso habent, quod est utiq; summæ peruersitatis. Sed hi uanarũ religionum cultores eadem stultitia id obiiciunt, quia uero Deum non intelligũt. quos Sibylla Erythæa. κωφοὺς καὶ ἀνοήτους, uocat, surdos scilicet & excordes, qui nec audiant diuina, nec sentiant. Sed terram digitis suis imaginatam metuant & adorent. Quę nunc causa sit ut eos qui sapientes sunt stultos putent: magna ratio est, nec enim frustra falluntur. Quæ nobis diligenter est explicãda, ut errores suos tandem (si fieri potest) agnoscant.

Imagiatũ

¶ Quare sapientes habeãt pro stultis, & quomodo in duabus præcipuæ uirtutibus, pietate. s. & æquitate iustitia constet: & quid pietas secũdum Trismegistũ & quid æquitas secundum Cicero. quarum neutram assequi potuerunt Romani uel græci, nec aliqui nisi christiani. Cap. XV.

IVstitia suapte natura speciẽ quãdam stultitię hẽt, qđ ego & diuinis humãnis testimoniis confirmare possum: Sed nihil fortasse apud istos agemus, nisi istos de suis doceãus authoribus nõ posse iustũ quẽq esse qđ est cõiunctũ cũ uera religiõe, aut sapiẽtia, nisi stultus esse uideat. Carneades academicæ sectæ phũs, cuius in disserendo quæ uis fuerit: quæ eloquentia, quod acumen, qui nescit, is ex predicatiõe Cic. intelliget aut Lucilii: apud quem disserens, Neptũnus de re difficillima ostẽdit nõ posse id explicari, nec si Carneadẽ ipsum orchus remittat. Is cũ legatus ab Atheniensibus Romam missus esset: disputauit de iustitia copiose, audiente Galba & Catone censoribus maximis tũc oratoribus. Sed disputationẽ suam postridie cõtraria disputatione subuertit: & iustitiã quã pridie laudauerat sustulit. non quadã phĩ grauitate, cuius firma & stabilis debet eẽ snia. Sed quasi oratorio exercitii genere in utrãq; ptẽ disserẽdi. Qđ ille facere solebat: ut alios quolibet asserẽtes posset refutare. Eã disputationẽ qua iustitia subuertit apud Cic. L. Furius recordat. Credo qm̃ de Rep. disserebat: ut defensionẽ laudationẽq; eius induceret, sine qua putabat regi nõ posse. rẽp. Carneades aũt ut Aristotelẽ refelleret ac Platonẽ iustitiæ patronos prima illa disputatiõe collegit ea oĩa, q̃ pro iustitia dicebant, ut posset illa sicut fecit euertere. Erat. n. facillimũ iustitiã radices nõ habentẽ labefactare, ut diceret inaniter laborari quia tam nulla in terra sit ut quid esset aut qualis a phis

Iustitia speciem stultitiæ habet

Carneadis phi eloqntia.

Galba censor.
Cato censor.

Carneas in utranq partem dis putabat.

philosophis diceretur, atq; utinam tot ac tales uiri quãtum eloquentiæ, quantum animi, tantũ etiam scientiæ ad implendã defensionẽ summę uirtutis habuissent, cuius origo in religione, ratio in æquitate est. Sed hi qui primam illam ptem nescie rũt: nec secundã qdem tenere potuerunt. Volo aũt prius circũscripte ac breuiter quid sit ostendere, ut intelligaĩ philosophos ignorasse iustiam: nec id quod mini me nouerant potuisse defendere. Iustitia quãuis oẽs simul uirtutes amplectatur: tñ duæ sunt omniũ principales, q̃ ab illa diuelli separariq; non pñt, pietas & æquitas: nam fides, temperantia, pbitas, innocentia, integritas, & cæteræ huiusmõi uel natura, uel institutis parentũ possunt inesse iisdẽ hoibus, qui iustitiã nesciunt: sicuti semp fuerunt, nã Romani ueteres, q iustitia gloriari solebant, his utiq; uirtutibus gloriabantur, q̃ (ut dixi) proficisci a iustia possunt, & ab ipso fonte secerni. Pietas uero & æquitas quasi uenæ sunt eius. His.n. duobus fontibus constat tota iustitia. Sed caput eius & origo in illo primo est, in secũdo uis oĩs ac rõ. Pietas ãt nihil aliud est q̃ Dei notio, sicut Trismegistus uerissime diffiniuit (ut alio loco diximus) Si ergo pietas est cognoscere Deũ: cuius cognitionis summa est, ut eũ colas, ignorat utiq; iustitiam, q religionẽ Dei non tenet. Q uomõ.n. põt ipsam nosse, qui unde oriaĩ ignorat? Plato qdem multa de uno Deo locutus ẽ, a quo ait cõstitutum esse mundũ, sed nihil de religione, somniauerat.n. Deum, nõ cognouerat q; si iustitiæ defensionẽ, uel ipse, uel qlibet alius iplere uoluisset, in primis religiones deoꝶ euertere debuit, qa contrariæ sunt pietati. Q uod qdẽ Socrates, qa facere tentauit in carcerem cõiectus est, ut iam tunc appareret, qd esset futuꝶ his hoibus, qui iustitiam uerã defendere, Deoq; singulari seruire cœpissent. Altera igitur iustitiæ pars est æqtas: æqtatem non dico utiq; bene iudicãdi, quod ipsum laudabile est in hoĩe iusto, Sed se eũ cæteris coæquãdi, quã Cic. æqualitaẽ uocat. Deus.n. qui hoĩes generat & inspirat: oẽs æquos.i. pares esse uoluit. Eandem conditionem uiuendi oĩbus posuit, oẽs ad sapiam genuit, oĩbus immortalitatem spopondit. Nemo.n. beneficiis eius cœlestibus segregaĩ. Nã sicut oĩbus unicũ suũ lumẽ æq̃liter diuidit, emittit oĩbus fontes: uictũ sũministrat: qetẽ somni dulcissimã tribuit: sic oĩbus æqtatẽ uirtutẽq; largiĩ. Nemo apud eũ seruus ẽ, nemo dñs. Si.n. cũctis idẽ pr ẽ: æquo iure oẽs liberi sumus. Nemo Deo paup est, nisi q iustitia indiget, nemo diues, nisi q̃ uirtutibus plẽus est: nẽo deniq; egregius, nisi q bonus & innocẽs fuerit: nẽo clarissimus, nisi q opa misericordiæ largiter fecerit. Nemo pfectissimus, nisi q oẽs gradus uirtutis ipleuerit. Q uare neq; Rõai, neq; græci iustitiã tenere potuerũt: qa dispares multis gradibꝰ hoĩes hũerũt, a paupibꝰ ad diuites, ab hũilibꝰ ad potẽtes: a priuatis deniq; usq; ad regũ sublimissimas ptãtes. Vbi.n. nõ sunt uniuersi pares, æqtas nõ ẽ, & excludit inæq̃litas ipsa iustitiã, cuius uis oĩs in eo ẽ, ut pares faciat eos, q ad huius uitæ cõditionẽ pari sorte uenerunt.

Iustitia qd quot ue eius partes & quæ

Pietas qd.

Aequitas.

Aeq̃litas.

¶ De æquitate christianoꝶ quam phĩ non habentes nec inuenire nec defendere potuerunt. Cap. XVI.

Vobus igiĩ illis iustitiæ fontibus imutatis, oĩs uirtus & oĩs ueritas tolliĩ, & ipsa iustitia remigrat in cœlũ. Iõ nõ est ueꝶ illud bonum a phĩs reptum, qa ignorabãt uel unde oriref, uel qd efficeret, quod

nullis aliis ꝑterq̃ nostro populo reuelatum est. Dicet aliqs. Nonne sunt apud nos alii pauperes, alii diuites, alii serui, alii dñi, nonne alquid inter singulos interest? Nihil. nec alia causa est cur nobis inuicē fratꝝ ferm̃ nomen impertiamus, nisi quia pares esse nos credimus, nam cũ oĩa hũana non corpore, sed spiritu metiamur. tametsi corpoꝝ sit diuersa cōditio, nobis tñ serui non sunt: sed eos & habemus & dicimus spũ fratres: religione conseruos. Diuitiæ quoq; non faciunt insignes: nisi quos possunt bonis opibus facere clariores. Diuites sunt. n. nō qui diuitias habēt sed qui utunť illis ad opa iustitiæ. Et qui paupes uidenť: eo tñ diuites sunt, quia & egent & concupiscunt nihil. Cum igiť & liberi seruis: & diuites paupibus, humilitate animi pares simus, apud Deũ tñ uirtute discernimur. Tanto quisq; sublimior est quāto iustior. Si. n. iustitia ē quasi parē se etiā minoribus facere: q̃q̃ hoc ipō ꝑcellat: ꝙ se inferioribus coæquauit, tñ si non tm̃ q̃si parē, sed etiam quasi minorē se gesserit, utiq; multo altiorē dignitatis gradũ Deo iudice cōsequetur. Nam ꝑfecto in hac sæculari uita, quoniā breuia & caduca sunt oĩa, & præferunt se alteris hoĩes, & d̄ dignitate contendũt, quo nihil fœdius: nihil arrogātius: nihil a sapientis rōne semotius. Rebus. n. cœlestibus cōtraria sunt ista uniuersa terrena. Sicut. n. sapientia hoĩum summa stultitia est apud Deũ. Stultitia (ut docui) summa sapientia est, sic Deo humilis & abiectus est q fuerit cōspicuus & sublimis in terra. nam ut taceā ꝙ hæc ꝑsentia terræ bona: qbus magnus honor tribuiť, uirtuti cōtraria sunt, & uigorē mētis eneruant: q̃ tandē potest firma esse nobilitas, q̃ opes q̃ potentia: cũ possit Deus reges quoq; ipsos inferiores infimis facere? Et ideo consulens nobis Deus, inter diuina ꝑcepta: illud ꝑcipue posuit. Qui se extollit humiliabiť, & qui se humiliat exaltabitur. Cuius pręcepti salubritas docet, ꝙ q se apud homines planum fecerit: humilēq; præbuerit: hic apud Deum præcellens & insignis habeatur. Nec enim falsa est illa sententia quæ apud Euripidē fertur in hũc modum. Quæ hic mala putantur: hæc sunt in cœlo bona.

Christiani sesses appellabant.

Mala q̃ putanť hic in cœlo sunt bona.

¶ Q̃uo Carneades & iura ꝓ utilitate sancita, & uerā in hoĩbus iustitiā, nisi forte stultos collegerit, inueniri nō posse: Et ciuilis iustitia sapiam quidem hēat: sed iniustā. naturalis iustitia sit utiq;, sed sapientiā oĩno non habeat. Cap. XVII.

EXposui cām cur pħi nec inuēire iustitiā, nec defenderē potuerũt; Nũc redeo ad illud qđ intederā. Carneades ergo qm̃ erāt ĩfirma, quæ a pħis disserebantur, sumpsit audaciā reffellendi, quia reselli posse intellexit. Eius disputatiōis sũma hæc fuit. Iura sibi hoĩes ꝓ utilitate sanxisse. s. uaria ꝓ moribus: & apud eos ꝓ tpib9 sæpe mutata, ius āt naturale eē nullũ. Oēs & hoĩes & aĩantes alias ad utilitates suas natura ducēte ferri, ꝓinde aut nullā eē iustitiā: aut si sit aliqua: sũmā eē stultitiā: qm̃ sibi noceret alienis cōmodis cōsulēs: & iferebat hæc argumēta oĩbus populis, qui florerēt impio, & Romāis quoq; ipis q totius orbis potirenť dominio si iusti uelint esse: hoc ē si aliena restituāt: ad casas esse redeundũ, & in necessitate ac miseriis iacendum: tum omissis omnibus ad ꝓpria ueiebat. Bonus uir inqt si habeat seruũ fugitiuum: uel domum in salubrē ac pestilentē: q̃ uitia solus sciat, & ideo ꝓscribat ut uendat, utrum ne profitebitur fugitiuum seruum ac pæstilētem domum se uē

Iura sibi hoĩes pro utilitate sanxisse. Iustitiam aut nullā esse aut sũmam stultitiam. Rōani per iniuriā rapuerūt oĩa

dere

dere, an cœlabit emptorem? Si pfitebitur emptori fugitiuum esse bonos qdem, qa nō fallet: sed tñ stultus iudicabit, qa uel paruo uēdet: uel oīno nō uēdet. Si cœlauerit, erit qdē sapiens, quia rei consulet: sed idē malus: qa fallet. Rursus si repeρiat aliquē, qui aurichalcū se putet uēdere: cū sit illud aurū, aut plūbū cū sit argētum tacebit, ne ut id paruo emat; an id indicabit ut magno? Stultum plane uidere emere malle magno. Vñ intelligi uolebat & eū q sit iustus ac bonus stultū eē: & eū q sapiens malū. Et tñ sine pernitie fieri posse: ut sint hoīes paupertate cōtenti. Transibat ergo ad maiora, in quibus nemo potest sine periculo uitæ iustus eē. Dicebat. n. nempe iustitia est hominem non occidere, alienū prorsus non attingere. Quid ergo iustus faciet, si forte naufragium fecerit, & aliquis imbecillior uiribus tabulam cœperit: nonne illum a tabula deturbabit, ut ipse conscendat, eaq; nisus euadat? Cum maxime sit nullus medio mari testis? si sapiēs ē faciet. Ipsi. n. pereū dum est nisi fecerit. Si aūt mori maluerit, q̄ manus inferre alteri: iā uero iustus ē: sed stultus: qui uitæ suæ non parcat dum parcit alienæ. Item si acie suorum fusa, hostes insequi cœperint: & iustus ille nactus fuerit aliquem saucium equo insidentem: ei ne parcet ut ipse occidatur, an deiiciet ex equo, ut ipse possit hostē effugere? Quod si fecerit sapiens: sed idem malus. Si non fecerit, iustus: sed idē stultus sit necesse est. Ita ergo iustitiā cum in duas partes diuisisset, alterā ciuilē eē dicēs: alteram naturalem: utraq; subuertit: q; illa ciuilis sapientia sit quidem: iustitia nō sit. Naturalis aūt illa iustitia sit quidem, sed non sit sapientia. Arguta hæc plane et uenenata sunt, & quæ M. Tul. non potuerit refellere. Nā cū facit Lælū Furio respondentē: proq; iustitia dicentem irrefutata hæc tāq̄ foueam est ptergressus ut uideatur idem Lælius, non naturalem q̄ in stultitiæ crimen uenerat: sed illā ciuilē defendisse iustitiam, quā Furius sapientiā quidem esse concesserat: sed iniustam.

Auricalcum auro uilius.

Iustitia naturalis & ciuilis.

Contra Carneadem, q; nec stultus pōt eē iustus nec sapiēs iniustus: Et q; innocentibus & iustis Deus semp optime cōsulit: & necessaria puidet: quæ patent ex diffinitiōe stultitiæ & sapiæ. & quæ sit cogitatio hoīs & Dei. Cap. XVIII.

Quod ad præsentem disputationē ptinebat, ostēdi quō iustitia similitudinem stultitiæ gerat, ut appareat nō sine causa decipi eos: qui putāt nostræ religiōis hoīes stultos esse: qui talia uideant facere, qualia ille proposuit. Nūc maius a me exigi sentio: ut ostendam quare iustitiam Deus stultitiæ spetie conuolutam ex oculis hoīum uoluerit auferre, si prius Furio respondero: quia pa℞ plene respondit Lælius. qui profecto licet sapiēs fuerit (ut uocabat) patrocinari tñ ueræ iustitiæ nullo modo poterat: quia caput ipsū fontemq; iustitiæ nō tenebat. Nobis autē facilior est ipsa defensio, quibus cœlesti beneficio familiaris ē: ac penitus nota iustitia, quiq; illā nō noīe: sed re nouimus. Nam Plato & Aristoteles honesta quidem uoluntate iustitiam defendere cupierunt: effecissentq; aliquid, si conatus eo℞ bonus: si eloquētiam: si uirtutē ingenii, diuina℞ quoq; rerum doctrina iuuisset. Itaq; opus illorū inane atq; inutile iacuit; nec cuiquā hominū persuadere potuerunt, ut eo℞ præscriptio uiueret: quia fundamentum a cœlo disciplina illa non habuit, nostrum opus certius sit, necesse est quod Deus docuit. Illi enim depingebant uerbis, & imaginabātur iustitiam, quæ

Lælius sapiens.

in conspectu non erat,nec præsentibus exemplis confirmare poterāt quæ asserebant.Responderi.n.posse ab audientibus non posse ita uiuiꝰ sicut illi sua disputatione pscripserūt,adeo ut nulli adhuc extiterintꝰ qui genus uitæ sequerent᷑. Nos aūt non uerbis modo, sed etiā exēplis ex uero petitis uera eē quæ a nobis dicunt᷑: ostendemus.Sensit igit᷑ Carneades q̄ sit natura iustitiæ, nisi q̄ parū alte prospexit stultitiam non esse,q̄q̄ intelligere mihi uidear qua mente id fecerit. Non enim uere existimauit eum stultū esse,quia iustus est.Sed cum sciret non esse : & rationem tñ cur ita uideret᷑ non cōprehenderet,uoluit ostendere , latere in abdito ueritatem,ut decretum disciplinæ suæ tueret᷑ : cuius summa sententia est nihil percipi posse. Videamus ergo utrum ne iustitia fœdus aliquod habere cū stultitia possit.Iustus inquit si aut æquū saucio:aut tabulā naufrago non ademerit:ut ipse animam suā liberet:stultus est.Primum omniū nego nullo modo fieri posse : ut homini qui quidem uere iustus sit,eiusmodi casus ueniat, quia iustus neq̧ cuiq̧ irato inimicus,nec cuiquā omnino appetit alienum, Cur enim nauiget,aut quid petat ex aliena terra:cui sufficit sua? Cur aut belligeret:aut se alienis furorib9 misceat in cuius animo pax cū hominibus perpetua uersetᷣ: Scilicet peregrinis mercibus,aut humano sanguine delectabitur? qui neq̧ lucrum sciat appetere, cui sufficit uictus: & non modo ipse cædem facere,sed interesse faciētibus,ac spectare ducat nefas? Sed omitto ista quoniam fieri potest:ut uel inuitus ad hęc subeūda cogatur.Adeo ne ergo iustitiā o Furi, uel potius o Carneade cuius ē illa omnis ratio tam inanem:tam supuacuam,tanq̧ cōtemptam Deo putas, ut nihil possit nihilq̧ habeat in sese,quod ad custodiā sui ualeat? Sed uidelicet q sacramētum hominis ignorant,ideoq̧ ad hanc uitam temporalem referūt omnia: quanta sit uis iustitiæ scire non possunt.Nam & cum de uirtute disputant , quāuis intelligant erumnis ac miseriis esse,plenissimam : tamen expetendam esse aiunt sua causa. Eius enim præmia,quæ sunt æterna & immortalia nullo modo uident sic rebus omnibus ad hanc p̄sentem uitam relatis:uirtutem plane ad stultitiā redigunt . Siquidem tantos huius uitæ labores frustra & inaniter suscipit. Sed hæc alio loco plenius : Interim de iustitia (ut cœpimus) cuius tanta uis est ; ut cum oculos in cœlum sustulerit a Deo mereatur omnia. Recte igitur Flaccus tantam esse dixit innocentiæ uim, ut ad tutelam sui non egeat nec armis, nec uiribus,quacunq̧ iter fecerit.

Horatii locus ex odis

Integer uitæ:scelerisq̧ purus
Non eget mauris iaculis:nec arcu:
Nec uenenatis grauida sagittis
Fusce pharetra.
Siue per syrtes iter æstuosas:
Siue facturus per inhospitalem
Caucasum,uel quæ loca fabulosus
Lambit Hydaspes.

Non potest ergo fieri:quin hominem iustum inter discrimina tempestatum, atq̧ bellorꝫ,cœlestis tutela custodiat : ac nō etiā si cū parricidis & nocētibus nauiget, aut malis quoq̧ p̄liet᷑,ut una iusta & innocēs aīa liberet᷑:aut certe pereuntibus cęteris sola seruet᷑,sed concedamus posse fieri,quod proponit philosophus,quid ergo iustus faciet:si nactus fuerit:aut in equo sauciū:aut in tabula naufragum? nō inuitus confiteor:morietur potius q̄ occidet:nec ideo tñ iustitia quod ē singulare hominis bonum,stultitiæ nomen accipiet , quid enim melius qd charius homini

esse debet

esse debet q̃ innocentia? quæ utiq; tãto perfectior sit necesse est, quãto illam produxeris ad axtremum moriq; malueris, nequid de innocentiæ ratione minuatur: Stultia est inquit alienæ animæ parcere cũ pnicie suæ. Num etiã pro amicitia p ire stultũ iudicabit? Q uid ergo familiares illi pythagorici laudãt a nobis quorũ alter se tyranno uadẽ mortis pro altero dedit, alter ad pstitutum tẽpus: cũ iam sponsor eius duceret: præsentiã sui fecit, eumq; interuẽtu suo liberauit, quorũ uirtus in tanta gloria nõ haberet, cum alter pro amico, alter ẽt pro fide mori uoluit, sed stulti putarent. Deniq; ob hanc ipsam uirtutem tyrãnus his gratiam rettulit utrũq; seruãdo, & hoĩs crudelissimi natura mutata est. Q uin etiã depcatus eẽ dicit, ut se tertiũ in amicitia reciperẽt, nõ utiq; tãq̃ stultos: sed tanq̃ bonos & sapiẽtes uiros. Itaq; nõ uideo, q̃re cum pamicitia & fide mori summa gloria cõputet non etiam pro innocentia perire sit homini gloriosum. Ergo stultissimi sunt qui nobis crimini dant mori uelle pro Deo, cum ipsi eum qui pro hoĩe uolui mori in cœlum summis laudibus tollant, Deniq; ut cõcludam disputationem non posse eundem stultum esse ac iustum: & eundem sapientem, & iniustum docet ipsa ratio. Q uin enim stultus est, qui sit bonũ, ac iustum nescit, & ideo semper peccat. Ducitur enim quasi captiuus a uitiis, nec resistere ullo mõ potest, qa caret uirtute, quam nescit. Iustus autem ab omni peccato se abstinet, quod aliter facere non potest, q̃ si habeat recti prauiq; notitiam. Rectum autẽ discernere a prauo quis potest nisi sapiens? Ita fit, ut nunq̃ possit iustus esse qui stultus est: neq; sapiens qui fuerit iniustus. Q uod si est uerissimum, manifestum est eum qui aut naufrago tabulam, aut equum saucio non ademerit, stultum non esse, qa hoc facere peccatum est, a quo se sapiens abstinet. Videri tamen & ipse profiteor, per hominũ errorem ignorantium cuiusq; rei proprietatem. Itaq; omnis hæc quæstio non tã argumentis q̃ diffinitiõe dissoluitur. Stultitia igitur est in factis dictisq; per ignorantiam recti ac boni erratio. Ergo stultus non est, qui ne sibi quidem parcit, dum modo alteri non noceat, quod est malum. Q uod quidem nobis & ratio & ueritas ipsa præscribit. In omnibus enim uidemus animalibus quia sapientia carent, cõciliatricem esse naturam. Nocent enim aliis ut sibi prosint, nesciũt enim quia malũ est nocere. Homo uero qui sciam boni ac mali habet, se abstinet a nocendo, & cũ incõmodo suo: qđ aĩal irrationale facere nõ põt. Et ideo inter summas hoĩum uirtutes innocentia numerat, qbus rebus apparet sapientissimũ eẽ: q̃ maluit pire ne noceat, ut id officiũ quo a mutis discernit, seruet. Nã qui uendentis errorẽ non redarguit ut aurũ paruo emat, aut q non pfitet seruũ fugitiuũ, uel pestilentẽ se domum uendere, lucro & cõmodo suo cõsulens, non est ille sapiẽs ut Carneades uideri uolebat, sed callidus & astutus. Calliditas & astutia in multis quoq; aĩalibus sunt, uel cũ insidiant aliis & dolo capiũt ut deuorẽt, uel cũ insidias alioꝝ uario genere deludũt. Sapiẽtia uero in hoĩem solũ cadit. Sapiẽtia .n. est intelligẽtia uel ad bonũ rectũq; faciẽdũ, uel abstinẽtia dictoꝝ factoꝝq; improboꝝ. Lucro aũt nũq̃ sapiens studet: quia bona hæc terrena contemnit, nec quẽquã falli patitur, quia boni uiri officium est, errores hominum corrigere, eosq; in uiam reducere. Siquidem socialis hominis est ac benefica natura, qua sola cognitionẽ cũ Deo habet.

Damon & Phithias amicitiæ exemplũ.

Stultus sẽper peccat

Iustus esse stultus nõ potest.

Stultitia quid.

Sapientia quid.

¶ Quod ignoratio immortalitatis & Dei ueri predictorum errorũ cã est, & mortẽ mereretur æternã. Et quod homo nõ sit hoĩs genitor: sed minister generatiõis. Et quare Deus uerã sapientiã uoluit sub specie stultitiæ occultari. Cap. XIX.

Sed nimitũ hæc cã efficit, ut stultus esse uideatur, qui egere aut mori malit, q̃ noceat uel eripiat aliquid alteri, quod hoĩem morte deleri putãt. Ex eaq; psuasione oẽs tum uulgi, tum etiam philosophorum nascũtur errores. Si.n. post mortem nihil sumus, profecto stultissimi est hoĩs non huic uitæ consulere, ut si q̃ diutina & commodis omnibus plena. Quod qui faciet a iustitiæ regula discedat necesse est. Si autem superest homini uita melior & longior, quod & philosophorum magnorum argumentis: & uatum responsis & prophetarum diuinis uocibus discimus: Hanc præsentem cum suis bonis contemnere sapientis est, cuius omnis iactura immortalitate pensatur. apud Ciceronem idem ipse iustitiæ defensor Lælius uult, inquit plane uirtus honorẽ, nec est uirtutis ulla alia merces. Est plane & quidẽ uirtute dignissima, quã tu Læli nequaq̃ poteras suspicari. Nihil.n. diuinarum noueras literarũ. quam tñ illa (inquit) accipit, facile exigit non acerbe. Erras uehementer, si putas ab hoĩe p̃mium solui posse uirtuti. Cum ipse alio loco uerissime disseras: huic uero quas diuitias obiicies? quæ imperia? q̃ regna? qui ista putat humana, sua bona diuia iudicat. Quis ergo te sapientem Læli putet, cum ipse tibi loquaris cõtraria? paulopost adimis uirtuti quę dedisti. Sed uidelicet ignorantia ueri, facit incertam labantẽq; sententiam. Deinde quod adiũgis. Sed si aut ingrati uniuersi, aut inuidi multi, aut inimici potentes, suis uirtutem p̃miis spoliãt. O q̃ fragilem quã inanẽ uirtutem induxisti, si spoliari põt suo p̃mio. Quæ si bona sua diuina iudicas (ut aiebas) qui possint existere tam ingrati, tam inuidi, tam potentes, qui uirtutẽ spoliare ualeant his bonis quæ fuerint in eã collata diuinitus? Ne illa se inquit multis solatiis oblectat, maximeq; suo decore se ipsam sustentat? Quibus solatiis, quo decore: cũ in crimẽ sæpe ueniat: & in pœnã decor ille uertat? Quid.n. si (ut Furius dicebat) rapiat, uexetur exterminetur? egeat, auferant ei mãus: effodiant ei occuli, damnet: uinciatur, urat, miseris ẽt modis necet? perdet ne suum p̃mium uirtus? An potius peribit ipsa? Minime. Sed & mercedẽ suã Deo iudice accipiet, & uiuet, & semp uigebit. Quæ si tollas, nihil põt in uita hoĩum tã inutile: tã stultũ uideri esse, q̃ uirtus: cuius naturalis bõitas & honestas docere nos põt, aĩam nõ esse mortalẽ, diuinũq; illi a Deo p̃miũ cõstitutũ. Sed iccirco uirtutẽ Deus sub psona stultitiæ uoluit esse cœlatam: ut mysteriũ ueritatis ac religionis suæ ẽẽt arcanũ ut has religiões: sapientiãq; terrenã extollentem se altius sibiq; multũ placentẽ, uanitatis erroris q; dãnaret: ut pposita deniq; difficultate per angustissimos tramites ad immortalitatis præmium sublime perduceret. Docui (ut opinor) cur populus noster apud stultos stultus habeatur. Nam cruciari atq; interfici male, q̃ tribus digitis comprehẽsa in focũ iactare, tã ineptũ uidet, q̃ i periculo uitæ alterius animam magis curare q̃ suam. Nesciunt.n. q̃tum sit nefas adorare aliũ p̃terq̃ Deũ, qui condidit cœlũ ac terram, qui humanũ genus finxit, inspirauit, luce donauit. Quod si seruorum nequissimus habet, qui dominũ suũ fuga deserit, isq; uerberibus uinculis ergastulo:

Virtutis unica merces honor

Virtutis laus.

Christiani pro stultis habebãt.

stulo & cruce: & omni malo dignissimus iudicatur. Et si filius eodem modo perditus atq; impius existimatur: qui patrem suum dereliquerit ne illi obsequatur, ob eamq; causam dignus putatur: quod sit exhæres, & cuius nomen de familia in perpetuum deleatur. Quãto magis qui Deum deserit, in quem duo uocabula domini & patris æque ueneranda conueniunt? nam ille qui seruum pretio cõparat: quid in eum beneficii confert: preterq̃ alimenta: quæ illi utilitatis suæ gratia subministrat? Et qui filium generat non habet potestatem ut concipiatur: & nascat: ut uiuat. Vnde apparet non esse illum patrem: sed tantummodo generandi ministrum. Quibus ergo suppliciis dignus est desertor eius, qui dominus uerus, & pater est, nisi quæ Deus ipse constituit? qui spiritibus iniustis æternum parauit ignem, quod ipse per uates suos impiis ac rebellibus comminatur.

¶ De insania eorum, qui deos colunt, & non audent ratione contendere cũ fidelibus, & quare sacramentorum suorum silentium indicant. Et q; religio per patiẽtiam defendenda est, & ratione potius q̃ sæuitia, ferro, uel igne. Et quantum, & in quibus differunt religionis ueræ cultus & falsæ. Cap. XX.

Discant igitur & suarum & alienarum interfectores animarũ, q̃ inexpiabile facinus admittant. Primum q; seipsos iugulant perditissimis dæmonibus seruiendo, quos Deus in æterna supplicia dãnauit, deinde q; nec ab aliis Deum coli patiũtur, sed auertere homines ad mortifera sacra contendunt, nituntur q; summa diligentia, nequa sit anima incolumis in terra, quæ saluo statu suo spectet in cœlum. Quid aliud dicam q̃ miseros, qui prædonum suorum instigationibus parẽt, quos deos esse opinantur, quorum neq; conditionem, neq; originem, neq; nõia, neq; rationẽ sciunt? Sed inhærentes persuasioni uulgari libenter errant: & stultitiæ suæ fauẽt. A quibus si persuasionis eius rõnem requiras, nullã possint reddere, sed ad maiorum iudicia confugiunt. Quod illi sapiẽtes fuerint illi probauerint, illi sciuerint: quid eẽt optimũ, seq; ipsos sensibus spoliant, ratione abdicant, dum alienis erroribus credũt. Sic implicati rerũ ignorãtia: nec se, nec deos suos norunt. Atq; utinã soli errare, soli desipere uellent. Alios etiam in consortium mali sui rapiũt, quasi habituri solatiũ de perditiõe multorũ. Sed hæc ipsa ignorãtia efficit, ut in persequendis sapiẽtibus tam mali sint, fingũt se illis consulere: illos ad bonam mẽtem uelle reuocare. Num igitur hoc sermone aut aliqua ratiõe reddita facere nitunt? Minime. Sed ui atq; tormentis. O mira & cæca dementia in his putatur mala mens esse: qui fidẽ seruare conãtur, in carnificibus aũt bona. in his ne mala mens est, qui cõtra ius humanitatis: cõtra fas omne lacerant? An potius in his, qui ea faciũt in corporibus innocẽtiũ, quæ nec sæuissimi latrões: nec iratissimi hostes, nec imanissimi barbari aliqñ fecerũt? Adeo ne etiã sibi mẽtiunt: ut uicissim boni ac mali nomina transferant, & immutent? Quid ergo non diem noctem uocant: solem tenebras? Alioquin eadem imprudentia est bonis malorum nomen imponere: sapientibus stultorũ: iustis impiorũ, quinimmo si qua illis fiducia est: uel in philosophia: uel in eloquẽtia armẽt se: ac refelãt hæc nostra: Si possunt: congrediantur cõminus: & singula quæq; discutiãt. Decet eos suscipere defensionẽ deorũ suorum: ne

si nostra inualuerint (ut cottidie inualescunt) cum delubris suis ac ludis deserantur. Et quoniã nihil possunt. Augetur.n.religio Dei quãto magis premitur ratiõe magis & hortamẽtis agant. Procedant in medium põtifices, seu minores seu maximi. flamines, augures. Item reges, sacrificoli, quiq; sunt sacerdotes, & antistites religionum. Conuocent nos ad concionem, cohertentur nos ad suscipiendos cultus deorum, persuadeant multos esse, quorum numine: a c prouidentia regantur omnia, ostendant origines & initia sacrorum ac deoꝝ, quomodo sint mortalibus tradita, qui fons: quæ ratio sit explicent, proferant quæ merces in cultu, quæ pœna in cõtẽptu maneat, quare ab hominibus se coli uelint, quid illis si beati sũt humana pietas cõferat. Quæ omnia nõ asseueratione propria, nec enim ualet quicquam mortalis hominis authoritas, sed diuinis aliquib9 testimoniis cõfirmẽt: sicuti nos facimus. Non est opus ui & iniuria: quia religio cogi nõ põt: uerbis potius q̃ uerberibus res agenda est, ut sit uolũtas: distringant aciem oculoꝝ suoꝝ: Si ratio eoꝝ uera est, asseratur, parati sumus audire, si doceãt: tacentibus certe nihil credimus: sicut sæuientibus quidem cædimus. Imitentur nos, ut rõnem totius rei exponant. Nos.n.nõ illicimus (ut ipsi obiectãt) sed docemus, ꝓbamus: ostendimus. Itaq; nemo a nobis retinetur inuitus, inutilis est.n.Deo, q fide ac deuotione caret. Et tñ nemo discedit ipsa ueritate retinẽte. Doceant isti hoc modo si qua illis fiducia ueritatis est, loquãtur: discãt, audeant inq̃ disputare nobiscũ aliquid eiusmodi: iã profecto ab aniculis, quas cõtẽnũt, & a pueris nostratibus, error illoꝝ ac stultia ridebitur. Cum enim sint peritissimi: deorumq; progeniem & res gestas & imperia, & interitus, & sepulchra de libris nouerint: ipsosq; ritus quibus sunt initiati ex rebus gestis oĩum, uel ex casibus, uel etiam ex moribus natos sciant, incredibilis demẽtia est deos putare, quos fuisse mortales negare non audeãt, uel si tam impudentes fuerint, ut negent, suæ illos ac illorum literæ coarguent, ipsa deniq; illos sacroꝝ initia conuincent. Sciant igitur ex hoc ipso, quantũ intersit inter uerum & falsum, quando ipsi qui sunt eloquentes persuadere non possunt, imperiti ac rudes possunt, quia res ipsa & ueritas loquitur. Quid ergo sæuiũt? ut stultitiam suam dum minuere uolunt augeant? longe diuersa sunt carnificina & pietas: non potest pietas cum ui, aut iustitia cum crudelitate cõiungi. Sed merito nõ audent de rebus quicq̃ docere diuinis, ne a nostris derideantur, & a suis deserantur. Nam forte uulgus, cui simplex incorruptumq; iudicium ẽ, si mysteria illa cognoscat, in memoria mortuorum constituta damnabit, aliudq; uerius quod colat quæret. Hinc fida silẽtia sacris cõstituta sunt ab hominibus callidis, ut nesciat populus quid colat. Cum autem nos in eorum doctrinis uersemur, cur nobis aut nostris nõ credũt, qui utrumq; nouimus? aut inuident, quia falsis uera prætulimus? sed defendenda sunt inquiũt publice suscepta sacra. O q̃ inhonesta uoluntate miseri errant. Sentiunt enim nihil esse in rebus humanis religione præstantius, eãq; summa ui oportere defendi. Sed ut in ipsa religione, sic in defensionis genere falluntur. Defendenda enim religio est non occidendo, sed monendo, non sæuitia sed patientia, non scelere, sed fide. illa enim malorum sunt, hæc bonorum. Et necesse quidem est bonum in religione uersari non malum, Nam si sanguine, si tormentis

Religio cogi non potest.

Mysteriorũ silentiũ.

Religio quomodo defendenda.

tormentis: si malo religionem defendere uelis: iam nõ defendetur illa, sed polluetur & uiolabitur. Nihil est enim tam uoluntarium q̃ religio: in qua si animus sacrificantis auersus est, iam sublata, iam nulla est. Recta igitur ratio est, ut religionem patiẽtia uel morte defendas, in qua fides cõsecrata & ipso Deo grata ẽ, & religioni addit authoritatem. Nam si iis qui in hac terrestri militia regi suo fidẽ seruat in aliquo egregio facinore, si postea uixerit acceptior fit & charior: Si pierit, summam cõsequitur gloriam: quod pro duce suo morte occubuerit. Q uãto magis imperatori omniũ Deo fides seruãda est, qui nõ tantũ uiuentibus: sed & mortuis præmiũq; potest uirtutis exoluere. Igitur Dei cultus quoniã militiæ cœlestis est: deuotionẽ maximã fidemq; desiderat. Q uomodo enim Deus aut amabit colentem si ipse nõ ametur ab eo? Aut præstabit præcanti quicquid orauerit: cũ ad præcandum nemo neq; ex animo neq; obseruãter accedat? Isti autem eum ad sacrificãdum ueniũt nihil intimum: nihil proprium diis suis offerunt: nõ integritatem mentis: non reuerẽtiam: nõ timorem. Peractis itaq; sacrificiis inanibus: omnem religionem in templo & cũ templo sicut uenerãt relinquunt, nihilq; secũ ex ea neq; afferunt, neq; referũt. Inde est q; eiusmodi religiões, nec bonos facere possunt, neq; firmæ ac immutabiles esse. Traducuntur itaq; ab his hoĩes facile, quia nihil ibi ad uitã: nihil ad sapientiam: nihil ad fidẽ discitur. Q uæ est enim supstitio illorum deorum? quæ uis? quæ disciplina? quæ origo? quæ ratio? quod fundamentum? quæ substantia? quo tẽdit? aut quid pollicet̃? ut ab hoĩe possit fideliter seruari: fortiterq; defendi? In qua nihil aliud uideo, q̃ ritum ad solos digitos pertinentem. Nostra uero religio eo firma est, & solida & immutabilis, q͞a iustitia docet: quia nobiscum semper est: quia tota in aĩo colẽtis est, quia mẽtem ipsam pro sacrificio habet, illic nihil exigitur aliud q̃ sanguis pecudũ, & fumus: & inepta libatio. Hic bona mens hic purum pectus, innocẽsuita: illuc ueniunt sine delectu adulteræ: impudicæ, lenæ, procaces, & obscœnæ: meretrices. Veniunt gladiatores: latrones: fures: uenefici, & precant̃ nihil aliud, q̃, ut scelera impune cõmittãt. Q uid enim latro sacrificans: aut gladiator roget, nisi ut occidat? Q uid ueneanarius, nisi ut fallat? Q uid meretrix, nisi ut plurimum peccet? Q uid adultera, nisi ut mortem uiri optet, aut ut sua impudicitia cœlet̃? Q uid lęna, nisi ut multos bõis exuat? Q uid fur, nisi ut plura rapiat. Hic uero etiã leui cõmuniq; peccato locus nullus est. Et si quis ad sacrificiũ non integra consciẽtia uenerit, audit quæ illi deus cõminet̃, ille qui latebras cordis uidet, qui peccatis semper infestus est & exigit iustitiã: qui fidẽ poscit. Q uis huic malæ mẽti aut malæ preci locus est? At illi infœlices nec ex sceleribus suis intelligunt, q̃ malũ sit, quod colũt, q̃n quidem flagitiis omnibus inquinati ueniũt ad precandũ: & se pie sacrificare opinant̃: si cutem lauerint. tanq̃ libidinem intra pectus inclusam ulli amnes abluant, aut ulla maria purificent. Q uanto satius est mẽtem potius eluere, quæ malis cupiditatibus sordidatur, & uno uirtutis ac fidei lauacro uniuersa uitia depellere. Q uod qui fecerit quodlibet inquinatum ac sordidum corpus gerat, satis purus est. Venenari. Ablutio in sacris:

¶ Q uod hostes suos adorat stulta gentilitas, quoq; cultus non modo christiani, sed & philosophi & domestici cultores deorum destruunt. Cap. XXI.

Sti aũt quia nesciunt quid uel quõ sit colẽdum, cæci & imprudentes in cõtrariũ cadũt. Adorãt itaq; hostes suos: latrones & interfectores suos uictimis placãt. Et aias suas cum thure ipso cremẽdas aris detestabilibus ĩponũt. Irascunť ẽt miseri q; nõ similes aliĩ pereãt icredibili mẽtiũ cæcitate. Quid.n.uideãt, qui solẽ non uidẽt? quasi uero si dii essent, indigerẽt hoĩum auxilio aduersus cõtẽptores suos: qd ergo nobis irascunť: si illi nihil possunt, nisi q; ipsi deos suos destruunt, de quorum potestate diffidũt magis irreligiosi, q̃ qui oino nõ colũt: Cicero in suis legibus cũ caste ad sacrificia p̃ciperet accedere, pietatẽ inquit adhibeto opes amoueto. q̃ secus faxit, Deus ipse uidex erit. Recte hoc quidẽ. Neq;.n.fas est desp̃are de Deo, quẽ iõ colas: quia potentẽ putes. Nã quõ uindicare colẽtis iniuriã põt, qui suã nõ põt? Liber igiť ex his q̃rere, cui potissimũ p̃stare se putent cogendo inuitos ad sacrificiũ. His ne quos cogũt? at nõ est beneficiũ quod ingeriť recusanti: sed cõsulendum est etiã nolẽtibus, q̃ñ quod bonũ sit nesciũt. Cur ergo tã crudeliter uexãt debilitant, cruciãt, si saluos esse uolũt? Aut unde pietas tam impia, ut eos miseris modis aut perdãt, aut inutiles faciãt, quibus uelint esse cõsultũ? An uero diis p̃stant? at nõ est sacrificium, quod exprimiť ab inuito. nisi.n. sponte atq; ex animo fiat, execratio est: cum hoies p̃scriptione: iniuriis, carcere: tormentis adacti faciunt. Si dii sunt isti, qui sic coluntur, uel propter hoc solũ colendi nõ sunt, q; sic coli uolunt, digni.s. detestatione hoĩum quibus cũ lachrymis, cũ gemitu, cũ sanguine de membris oĩbus fluente libatur. At nos cõtra, non expetimus ut Deũ nr̃um qui est oĩum creator: uelit, nolit: colat aliquis inuitus: nec si nõ coluerit irascimur. Cõfidimus.n. maiestati eius: qui tã cõtemptũ sui possit ulcisci: q̃ seruo℞ suorum labores & iniurias. Et iõ cum tam nefanda perpetimur ne uerbo quidem reluctamur. Sed Deo remittimus ultionem, non ut hi faciũt, qui defensores se esse deo℞ suo℞ uideri uolũt: & sæuiũt efferate aduersus nõ colẽtes. Ex quo intelligi datur, q̃ nõ sit bonũ deos colere: quoniã bono potius adducendi homines ad bonũ fuerãt non malo. Sed quia illud malũ est, etiã officium eius bono caret. At enim puniẽdi sunt qui destruunt religiões. Num peius nos destruimus q̃ natio Ægyptiorum, qui turpissimas bestiarum ac pecudum figuras colunt, quædam etiam pudenda dictu tanq̃ deos adorant. Num peius q̃ iidem ipsi, qui cum deos se colere dicant, tamen eos publice turpiterq; derident: de quibus etiam per mimos agi, cum risu & uoluptate patiuntur. Qualis hæc religio aut quanta maiestas putãda est, quę adoratur in templis illuditur in theatris? Et qui hæc fecerint, non pœnas uiolati numinis pendunt, sed honorati etiam laudatiq; discedunt. Num peius nos destruimus, quam quidam philosophi qui omnino nullos deos esse aiunt? Sed omnia sua sponte esse nata: omnia fortuitu fieri quæ geruntur? Num peius quã epicurei, qui esse quidem deos, sed curare quicquam negant, neq; irasci eos, neq; gratia cõmoueri? Quibus dictis utiq; persuadent colendos omnino non esse. Siquidem nec colentes respiciunt, neq; non colentibus irascuntur. Præterea cum contra metus diserunt, nihil aliud efficere conantur, quam ut nemo deos timeant. Et hæc tamen ab hominibus & audiuntur libenter & disseruntur impune.

¶ Quare

¶ Quare maligni spiritus instigent cultores suos in persecutionem fidelium: & quare uera religio uideať inanis. Cap. XXII.

On ergo ideo aduersus nos insaniunt: quia dii nō colūtur a nobis, a multis enim non coluntur, sed quia ueritas penes nos est, quæ (ut est uerissime dictum) odium parit. Quid igitur existimabimus, nisi nescire illos qui patiuntur? Pergiť enim cæco & irrationabili furore, quem nos uidemus: illi nesciunt: non enim ipsi homines persequunť: qui causam cur irascanť innocentibus non habent, sed illi spiritus contaminati ac perditi: quibus ueritas & nota est & inuisa, insinuant se mentibus eorum, & instigant nescios in furorē. Hi enim quādiu pax est in populo Dei, iustos fugiunt & pauent. Et cum corpora hominum occupant, animasq; diu uexant, adiurantur ab his: & nomine ueri Dei fugantur. Quo audito & tremūt & exclamāt & uri uerberariq; se testantur, & interrogati qui sint quando uenerint, quomodo in hominem irrepserint, confitentur, sic extorti & excruciati uirtute diuini nominis exulant: propter hæc uerbera & minas, sanctos & iustos uiros semp oderunt. Et quia per se nocere his nihil possunt, publicis eos odiis persequuntur quos sibi graues sentiunt: exercentq; sæuitiam q̄ uiolētissime possunt, ut aut eorum fidem minuāt p dolorem, aut si id efficere nō quiuerint, auferāt omnino de terra, ne sint qui possint eorum nequitiam cohercere. Non me fugit quid responderi e contrario possit. Cur ergo Deus ille singularis, ille magnus, quem rerum potentē, quem dominum omnium confiteris: hæc fieri patiť, nec cultores suos aut uindicat, aut tueť? Cur deniq; qui eū non colunt opulenti & potentes, & beati sunt, & honoribus regnoq; potiunť, eosq; ipsos ditioni suæ ac potestati subiectos habent? Reddēda & huius ratio est rei, ne quid remaneat erroris. Nam in primis hæc cā ē, cur existimeť religio Dei uiui uim nō habere, q inducanť homines spe terrenorum ac præsentiū bonoꝝ, quæ ad curā mentis nullo modo ptinēt, qbus quia carere iustos uidēt: & affluere iniustos: & Dei cultū inanē arbitranť, in quo inesse illa non cernūt: & deoꝝ rit⁹ existimāt ueros: qm cultores eoꝝ & diuitiis: & honoribus: et regnis fruanť. Veꝝ hi q sunt in hac existimatiōe non pspiciūt alterius uim rationeq; hominis: quæ tota nō in corpore, sed in mēte est. Nihil enim uidēt amplius: q̄ uideť, corpus. s. q qa uideť oculis manuq; tractabile ē, imbecillū: fragile: mortale est, cui sunt illa omnia bona quæ cupiditati ac miraculo sunt: opes: hnores: imperia: quoniam corpori affuerunt uoluptates, & ideo tā caduca sunt q̄ corpus ipsum. Animus uero in quo solo est homo: quoniam subiectus oculis non est: nec bona eius inspici possunt, quæ in sola uirtute sunt posita, & ideo tam stabilis: & constans & perpetuus sit necesse est, sicut ipsa uirtus: in qua est animi bonum.

¶ Quare Deus electos suos tradita spiis ptāte uexari patiať. Cap. XXIII.

Ongum est uniuersas uirtutū species pmere, ut de singulis doceam q̄ necesse sit sapiētem ac iustum uirum longe ab illis bonis abhorrere: quibus quia fruūtur iniusti, deoꝝ cultus ueri, & efficaces esse creduntur: qd ad præsentē ptinet qōnem satis ē si ex una uirtute id pbemus qd intendimus. Nempe magna & præcipua uirtus ē.

Ad usum bibliothecæ ... ordinis minimorum

uinculaq; ruperunt, prouidit ergo quatenus cultoribus suis praestaret quietem, si mandata seruassent & tamen eos emendaret, si pceptis nō obtēperassent, Itaq; ne tam corrumperent̄ ocio, q̄ p̄ses eoꝝ licētia, premi eos ab his uoluit, in quorū manibus collocauit, ut & labātes confirmet: & corruptos ad fortitudinē reparet, & si dos experiat̄ ac tēperet. Q uo enim potest imperator militū suoꝝ ꝓbare uirtutē: nisi habuerit hostem? Et illi tñ aduersarius exurgit iuito, qa mortalis ē, & uinci potest. Deo aūt qa repugnari nō potest, ipse aduersarios nomini suo excitat: nō qui contra ipsum Deum pugnēt: sed cōtra milites eius: ut deuotionē ac fidē suorum uel ꝓbet uel corroboret: donec pssuræ uerberibus defluentē corrigat disciplinā. Est & alia cā, cur aduersus nos psecutiōes fieri sinat, ut Dei populus augeat̄ Nec est difficile monstrare, cur, aut quō illud fiat. Primū fugāt̄ a Deoꝝ cultorib9 plurimi odio crudelitatis. Q ui.n. talia sacrificia non horreāt̄ Deinde placet qbusdā uirtus ac fides ipsa: nōnulli suspicantur deoꝝ cultū non sine cā malū putari a tam multis hoibus: ut emori malint: q̄ id facere, qd alii faciunt ut uiuāt. Aliqui cupiūt scire qdnam sit illud bonum, qd ad mortem usq; defenditur, quod oībus quæ in hac uita iocūda & chara sunt pfertur: a quo nec bonoꝝ, nec lucis amissio nec dolor corpis, nec uiscerum cruciamenta deterrent. Valēt hæc plurimū, sed illæ maxime causæ nostroꝝ numerū semp auserūt. Audit circūstās populus inter ipsa tormenta dicētes, nolle sacrificare lapidibus humana manu factis: sed Deo uiuo, qui sit in cœlo. Multi hoc uerū ee intelligūt, & in pectus admittunt̄. Deide ut fieri solet in rebus incertis, dū inter se inuicē quærūt, quæ sit huius pseuerātiæ cā: multa q̄ ad religionē ptinent diuulgata, ac p rumorē uicissim aucupata discunt̄: quæ qa bona sūt, placeāt necesse est. Præterea ultio secuta, sicut semp accidit, ad credēdū uehementer ipellit. Ne hæc qdem leuis causa ē: q; immundi dæmonum spiritus accepta multoꝝ licētia se corporibus imergunt, qbus postea reiectis, omnes qui resanati fuerint, adhæreant religioni: cuius potentiam senserunt. Hæ tot causæ in unum collatæ magnam Deo multitudinem mirabiliter acquirunt.

¶ Q uod bonorum tortores torquebunt̄: & malas bestias de terra auferet Deus. Cap. XXIIII.

Q Vicqd ergo aduersū nos mali principes moliūt̄: fieri ipē pmittit. Et tñ iustissimi psecutores, qb9 Dei nomē cōtumeliæ ac ludibrio fuit, nō se putēt ipune laturos, qa idignatiōis aduersus nos eius q̄si ministri fuerūt. Punient̄. n. iudicio Dei: qui accepta ptāte supra humanū modū fuerint abusi, & insultauerit ēt Deo supbius: eiusq; nomē æternū uestigiis suis subiecerint ipie nefarieq; calcādū. Propterea uindicatuꝝ se eos celeriter pollicet̄, & exterminatuꝝ bestias malas de terra. Sed idē q̄uis ppl'i sui uexatiōes, & hic ī pñti soleat uindicare, tñ iubet nos expectare patiēter illū cœlestis iudicii diē, quo ipē ꝑ suis quēq; meritis, aut honoret aut pūiat Q ua pp nō sperēt sacrilegæ aīæ, cōtēptos & inultos fore, quos sic obterūt. Veniet̄ rabiosis & uoracib9 lupis merces sua: q iustas et simplices aīas nullis facinorib9 admissis excruciauerūt Nos tātūmō laboremus, ut ab hoib9 nihil aliud in nobis, nisi sola iustitia puniat̄. Demus operā totis uirib9, ut mereamur a Deo simul & ultionē passiōis & pmiū,

M

Persecutiones in christianos aut Deus fieri sinat.

¶ L.Cœ.Lactantii Firmiani diuinaꝝ institutionũ aduersus genteis. Liber VI.

¶ De uero cultu ad Constantinum Imperatorem.

¶ Quod innocentia uerissimus Dei cultus est: quam rem carnalis homo corpori deditus nescit. Caput primum.

Vod erat officium suscepti muneris diuino spiritu instruente: ac suffragãte ipsa ueritate compleuimus. Cuius asserendæ atq; illustrandæ causæ, mihi & scientiã & fidem ipse dominus noster imposuit: sine quo nec sciri quicquam potest: nec explicari. Venio nũc ad ipsum, quod est summum operis huius: & maximum: ut doceam quo ritu: quo ue sacrificio Deũ coli oporteat. Id.n. est hominis officium: in eoq; summa rerum: & omnis beatæ uitæ ratio consistit: quandoquidem propterea facti & inspirati ab eo sumus: non ut cœlum uideremus & solem (quod Anaxagoras putauit) sed ut artificem solis & cœli Deũ pura & integra mente coleremus. Quãuis autem præcedentibus libris pro ingenii mediocritate defenderim ueritatem: tamen ex ritu quoq; ipõ elucere uel maxime potest. Nihil enim sancta & singularis illa maiestas aliud ab homine desiderat: q̃ solam innocentiam: quam si qs obtulerit Deo: satis pie religioseq; litauit. Homines aũt neglecta iustitia: cũ sint omnibus flagitiis ac sceleribus inquinati: religiosos se putant: si tẽpla ac aras hostiarum sanguine cruẽtauerint, si focos adoleuerint: ac ueteris uini perfusiõe madefecerint. Qui etiam sacras dapes apparant: & exq̃sitas epulas quasi aliquid inde libaturi offerũt. Quicq̃d aspectu raꝝ: quicq̃d opere aut odore pretiosum est: & hæc grata esse diis suis, non ex aliqua diuinitatis ratione: quã nesciũt: sed ex suis cupiditatibus iudicant: nec intelligunt terrenis operibus Deũ nõ indigere. Nihil enim sapiunt nisi terram: bonaq; & mala solius corporis sensu & uoluptate p̃pendunt. Huius arbitrio ut religionem ponderant, sic totius uitæ suæ acta disponunt. Et quoniã se semel a cœli contemplatione auertunt: sensumq; illum cœlestẽ corpori mancipauerũt: libidinibus fræna permittunt: tanq̃ secum ablaturi uoluptatem: quã momentis oĩbus capere festinant: cum animus ministerio corporis: nõ corpus ministerio animi uti debeat. Iidẽ maximũ bonũ iudicãt opes, q̃s si bonis artibus asseq non possunt, malis assequunť, fraudãt, rapiũt, spoliãt, insidianť, abiurãt. Nihil deniq; moderati aut pensi habẽt: dummõ auro coruscant, argento, gẽmis, uestibus fulgeant, auidissimo uentri opes ingerãt, stipati familiarium gregibus, per domitum populum semper incedant. Sic addicti & seruientes uoluptatibus, uim uigoremq; mentis extingunt, & cum uiuere se maxime putant, ad mortem concitatissime properant. Nam sicut in secundo libro docuimus, cœli ratio in animo, terræ autem in corpore est: qui bona negligunt animi: corporis appetunt, in tenebris ac morte uersantur, quæ sunt terræ atq; corporis, quia uita & lumen de cœlo est: cuius quoniam expertes sunt, corpori seruiẽdo longe absunt ab intellectu rerum diuinarum. Eadem miseros ubiq; cæcitas premit: sicut eni m qui sit uerus Deus, ita qui sit uerus cultor ignorant.

Sacrificiorũ ueteꝝ ritus.

¶ Quod

Quod Deus nec exurit: nec sitit: nec in tenebris est: ut ei oporteat hostias immolari: aut uina offerri: uel lumina. Et quare hæc offerantur diis gentium, quæ fidem rectam & ueram innocentiã offerre nesciunt: in quibus consistit Dei cultus. Et q̃ intra oĩa quæ ad cultum Dei pertinent: præstantissimũ est homines ad ueritatem & iustitiam erudire. Et quare nolit ab elemẽtis incipere. Cap. II.

Mactant igitur opima & pingues hostias Deo: quasi esurienti: pfundunt uina tanq̃ sitienti: accẽdunt lumina uelut in tenebris agenti. Quod si suscipicari aut percipere animo possent: quæ sunt bona illa cœlestia: quorum magnitudinem terreno adhuc corpore obuoluti sensu capere non possumus: iam se cũ his officiis inanibus stultissimos esse cognoscant: uel si cœleste lumen, quod dicimus solem cõtẽplari uellent, iam sentiant q̃ non indigeat lucernis eorũ Deus: qui ipse in usum hoĩs tã candidam lucẽ dedit: & tñ cum in tam paruo circulo, qui pter lõginquitatem nõ amplius q̃ humani capitis uidet̃ habere mensuram: tantũ sit fulgoris: ut eũ mortaliũ luminũ acies nõ queat cõtueri: & si paulisper itẽderis hebetatos oculos: caligo ac tenebræ consequãtur. quid tãdem luminis: quid claritatis apud ipsum Deum: penes quẽ nulla nox est: eẽ arbitremur? qui hãc ipsam lucẽ sic moderatus ẽ: ut neq; nimio fulgore: neq; calore uehemẽti noceret animãtibus: tãtumq; istarũ rerũ dedit ei: quãtũ mortalia corpora pati possunt: aut frugum maturitas postularet. Num igitur mẽtis suæ cõpos putandus est: qui authori & datori luminis: candelarũ ac cerarum lumen offert pro munere? Aliud uero ille a nobis exigit lumen: & quidẽ nõ fumidum: sed (ut ait poeta) liquidũ atq; clarũ, mentis scilicet. Propter qđ a poetis phanetes nuncupat̃, qđ exhibere nõ põt, nisi q̃ Deũ agnouerit. Illorũ aũt dii qa terreni sunt egẽt luminibus: ne in tenebris sint, quorũ cultores, q̃a cœleste nihil sapiunt: etiã religiones qbus deseruiũt, ad terrã reuocãt. In ea enim lumine opus ẽ, quia ratio eius & natura tenebrosa est. Itaq; diis nõ cœlestẽ sensum, sed humanũ potius attribuũt. Ideoq; illis necessaria & grata credũt esse: quę nobis, quibus aut esurientibus opus est cibo, aut sitientibus potu, aut ueste algentibus, aut cum sol decesserit lumine, ut uidere possimus. Nullis igit̃ ex rebus tã pbari & itelligi potest, deos ipsos cum aliquãdo uixerint mortuos esse, q̃ ex ipso ritu, q̃ est totus terra. Quid enim cœlestis in se boni põt hẽre pecudũ sanguis effusus, quo aras inquinãt? nisi forte deos existimãt eo uesci: qđ hoĩes aspernant̃ attingere? Et qsqs illis hãc saginã præstiterit, quãuis ille grassator: adulter: ueneficus: parricida sit: beatus ac fœlix erit. Hunc diligunt, hunc tuentur, oĩa quæ optauerit, pstant. Merito ergo Persius huiuscemodi superstitiones suo more deridet. Qua tu (inquit) mercede deorum Emeris auriculas? pulmone & lactibus unctis? Sentiebat uidelicet non carne opus esse ad placandam cœlestem maiestatem: sed mente sancta: & iusto animo, & pectore (ut ipse ait) qđ naturali sit honestate generosum. Hæc ẽ religio cœlestis, nõ quæ constat ex rebus corruptis, sed quæ uirtutibus animi q̃ orit̃ e cœlo. Hic uerus cultus est, in quo mens colentis seipsam Deo immaculatã uictimã sistit. Id ipsum quõ consequẽdũ: quõ pstandum sit, docebit huius libri disputatio. Nihil enim tã præclarũ: hominiq; conueniens põt esse, q̃ erudire hoĩes

Lucernas i templis accendebant

Candelas accendere deo nefas est.

Phanetes unde deo.

Persii locus.

Phiæ laus.

ad iuſtitiam. Apud Ciceronem Catulus in Hortenſio philoſophiam rebus omnibus p̃ferẽs: malle ſe dicit uel unum paruũ de officio libellũ: q̃ lõgam orationẽ pro ſeditioſo homine Cornelio. Quæ ſentẽtia nõ utiq; Catuli: q fortaſſe illud non dixit, ſed Ciceronis ẽ putanda, q ſcripſit (credo) ut libellos quos de officiis erat ſcri-

Cice. libri de officiis

pturus commendaret, in quibus ipſis nihil eſſe teſtatur, in omni philoſophia melius & fructuoſius: q̃ p̃cepta uitæ dare. Quod ſi hoc illi faciunt, q̃bus non eſt ueritas cognita, quãto magis nos facere debemus: qui a Deo eruditi & illũinati: poſſumus uera precipere? nec tamen ſic docebimus: ut quaſi prima uirtutis elementa tradamus: qđ eſt infimum. Sed tanq̃ docendum ſuſceperimus eum, qui apud illos iam perfectus uideatur. Manentibus enim præceptis eorum: quæ ſolent ad probitatẽ recte dari: ignota illis ſuperſtruemus ad perficiendã ꝯſumandãq; iuſtitiam, quã non tenẽt. Ea uero quæ poſſunt cũ illis eſſe communia pretermittã: neq̃d ab his uidear mutuari, quorum errores coarguere atq; aperire decreuerim.

¶ De duabus uiis: quarum altera uirtutum: altera uitiorum eſt: quæ in littera pythagorica figurantur. & fidelius tractantur a chriſtianis q̃ a philoſophis: & de duobus ducibus uiarum. Cap. III.

Vitæ duas eſſe uias.

Væ ſunt uiæ per quas humanam uitam ꝑgredi neceſſe eſt. ſ. unaquę in cœlũ ferat. Altera quæ ad inferos deprimat: quas & poetę in carminibus: & philoſophi in diſputationibus ſuis induxerũt. Et q̃dem philoſophi alterã uirtutũ eẽ uoluerũt, alterã uitioꝝ: eãq; quæ

Virtutis iter arduũ.

ſit aſſignata uirtutibus, primo aditu eẽ arduã & confragoſam: in q̃ ſiq̃s difficultate ſuperata in ſummũ eius euaſerit, habere eũ de cætero planũ iter: amœnũq; campũ, & omnes laboꝝ ſuorum capere fructus uberes atq; iucundos. Quos aũt primi aditus difficultas deterruerit eos in eam uitiorum uiam labi atq; deflectere: quæ primo ingreſſu ſit q̃ſi amœna, multoq; tritior: Deinde cum in eã

Vitiorum uia.

Paulo ulterius proceſſerint, amœnitatis eius ſpetiẽ repente ſubduci. Exoriri autẽ uiam præcipitem: nunc ſaxis aſperam: nunc obductam ſentibus: nũc gurgitibus interciſam: uel torrentibus rapidam, ut laborare, hærere, labi, cadere ſit neceſſe. Quæ omnia eo proferũtur: ut appareat in uirtutibus capiẽdis labores eſſe maximos, in p̃ceptis aũt maximos fructus: & ſolidas atq; incorruptas uoluptates. Vitia uero delinimentis naturalibus allicere animos hominũ: & inaniũ iucũditatum ſpetie captos, ad acerbas amaritudines miſeriaſq; ꝑducere. Sapiens prorſus diſputatio: ſi uirtutum ipſaꝝ formas atq; terminos ſcirent. Nõ. n. didicerant uel quæ ſint uel q̃d eas mercedis a Deo maneat, qđ nos his duobus libris docebimus. Hi uero quia ignorabãt, aut dubitabãt animas hominũ immortales eſſe: & uirtutes & uitia terrenis honoribus aut pœnis æſtimauerunt. Omnis ergo hęc de duobus uiis diſputatio ad fragilitatẽ ac luxuriã ſpectat. Dicũt enim humanæ uitæ curſum

Lr̃a Pythagoræ.

.y. litteræ eſſe ſimilẽ, q unuſq̃ſq; hominũ cũ primũ adoleſcentiæ limẽ attigerit, & in eũ locũ uenerit: ubi ſe uia ſcindit in ambas, hæreat nutabũdus, ac neſciat ĩ quã ſe partem potius inclinet. Si ducem nactus fuerit, qui dirigat ad meliora tribuantem: hoc eſt ſi aut phĩam didicerit, aut eloquẽtiã, aut aliq̃d honeſtæ artis, quo euadat ad bonam frugem: quod fieri ſine labore maximo non poteſt: honeſtã ac co-

piosā uitā disputāt pactuq;. Si uero doctorē frugalitatis nō inuenerit: ad sinistrā uiā quæ meliorē speciē mentiat̄ incedere. i. desidiæ: luxuriæ, inertiæq; se tradere: quæ suauia quidem uident̄ ad tp̄s uera bona ignoranti. Post autē amissa oī dignitate ac re familiari i oībus miseriis ignominiaq; uictuq;. Ad corpus ergo & ad hāc uitā, quā in terra ducimus: fines eaq; uiaq; retulerūt. poetę fortasse melius, q̄ biuiū hoc apud inferos eē uoluerūt. Sed in eo fallunt̄: q̄a eas uias mortuis ꝓposuerūt: Vtriq; ergo uere, sed tñ utriq; nō recte, q̄a oportuit uias ipsas ad uitam: fines eaq; ad mortem referri. Nos igitur melius & uerius, quia duas istas uias cœli & inferorum esse dicimus: quia iustis immortalitas, iniustis pœna æterna ꝓposita ē. Quo modo aūt uitæ istæ uel in cœlū tollāt: uel ad inferna p̄cipitent explicabo, & aperiā quæ sint uirtutes, quas philosophi nescierūt: tum ēt quæ sint p̄mia eaq;, simul etiā quæ sint uitia, quæue eorum supplicia mōstrabo. Nā fortasse aliquis expectet, ut separatim de uitiis ac uirtutibus dicā: cum de bono ac malo differētibus nobis, ēt quod est contrariū possit intelligi. Siue enim uirtutes inferas, uitia sua sponte decedet: siue uitia eximas uirtutes ultro subibunt, sic bonoq; ac maloq; cōstituta natura est: ut se inuicem semper oppugnent semp expellant: ita fit ut neq; uitia retra hi sine uirtutibus possint: nec uirtutes inferri sine detractatione uitioq;. Has igit̄ uias longe aliter inducimus, q̄ a ph̄is induci solent. Primum quod utriq; propositum esse dicimus ducē utrunq; immortalē. Sed alteq; honoratū: qui uirtutibus ac bonis sit præditus. Alteq; dānatum, q uitiis ac malis. Illi autem in deteriorē tātum uiam ducem ponūt, neq; unum, neq; ꝑpetuum. Siqdem quēlibet doctorem bonę artis inducunt, qui a desidia reuocet homines, et frugi esse doceat. Sed neq; ingre di faciunt in eam uiam, nisi pueros & adolescentes, uidelicet q̄ artes discant̄ ī his ætatibus. Nos aūt omnis sexus, & generis, & ætatis in hoc cœleste ĭter īducimus, quia Deus qui eius uiæ dux est immortalitatem nulli homini nato negat. Forma quoq; uiarum ipsaq; non ita est ut illi putauerunt. Quid enim opus est. y. in reb9 contrariis atq; diuersis? Sed altera illa melior conuersa est ad solis ortum. Altera illa deterior ad occasum: quoniam qui ueritatem ac iustitiam sequitur: is accepto immortalitatis præmio perenni luce potietur: qui autē ab illo malo duce illectus prætulerit uitia uirtutibus, mendaciū ueritati, necesse est ad occasum & tenebras deferatur. Describam igitur utranq;, & earum proprietates habitusq; mōstrabo.

¶ De uia uirtutis, quæ in Elysios campos deducere dicitur: & uitiorum quæ ad impia tartara ducit: & ducibus utriusq;, Cap. IIII.

Vna est igitur uirtutis ac bonoq; uia, quæ fert, nō in Elysios campos (ut poetæ loquūtur) sed ad ipsam mundi arcem. At læua malorum exercet pœnas, & ad impia tartara mittit. Est: n. criminatoris illius q prauis religionibus institutis, auertit hoīes ab itinere cœlesti, & in uiam ꝑditiōis inducit. Cuius uiæ spēs & figura sic ē cōposita ī aspectu ut plana & patēs omni gn̄e floq; atq; fructuū delectabilis esse uideat̄. In ea. n. posuit Deus oīa, q̄ ꝑ nobis hn̄tur in terra, opulētiā dico, honorē, quietē, uoluptatē: illecebras oēs. Sed cū his pariter iiustitiā: crudelitatē: supbiam: ꝑfidiam, libidinem, cupiditatē, discordiā, ignorātiā: mendaciū, stultitiā: cæteraq; uitia. exitus

autem huius uitæ talis est cum uentum fuerit ad extremũ: unde iam regredi non licet: cũ omni sua pulchritudine tã subito pcidit: ut non añ qs fraudẽ prospicere possit: q̃ pcipitatus in altitudinẽ pfundã cadat. Quisqs.n. p̃sentiũ bonoꝝ specie captus, & in his cõsequẽdis ac fruẽdis occupatus: nõ puiderit: ea quæ post mortẽ secutura sunt: seq; a Deo auerterit. Is ad inferos deiectus, in æternã damnabitur pœnã. Via ergo illa cœlestis difficilis & cliuosa proposita est: uel spinis horentibus aspera, uel saxis astãtibus impedita, ut dũ summo labore ac pedum tritu: cũq; magna cadẽdi sollicitudine sit cuiq; gradiẽdũ. In hac posuit iustitiã: tempetãtiã: patientiam, fidem, castitatem: abstinentiã, cõcordiã, scientiã: ueritatem sapiẽtiã: ceterasq; uirtutes: sed simul cũ his paupertatem, ignominiam, laborem, dolorem, amaritudies omnes. Quisqs enim spẽ suã porrexerit longius: & meliora maluerit carebit his terrę bonis: ut expeditus ac leuis difficultate uiæ superet. Nec enim põt q se aparatu regio circundederit: aut diuitiis onerauerit angustias illas uel ingredi uel tenere. Vñ intelligit̃ icciteo malis & iniustis facilius puenire: quæ cupiant, qa prona & decliuis est eoꝝ uia. Bonis aũt q̃ optent, difficile prodere, qa difficili & arduo itinere gradiunt̃. Iustus ergo qm̃ duꝝ asperũq; iter ingressus ẽ, cõtemptui: derisu: odio sit necesse est. Omnes. n. quos cupiditas aut uoluptas p̃cipites trahit, inuident ei qui uirtutem capere potuit: & iniq; ferũt id habere aliquem quod ipsi non hñt. Erit itaq; paup: humilis, ignobilis, subiectus iniuriæ, et tñ oĩa q̃ amara sunt perferens. Et si patiẽtiã iugẽ ad summũ illũ gradum finẽq; pduxerit, dabit̃ ei corona uirtutis: & a Deo pro laboribus, quos in uita ppiustitiã pertulit, immortalitate donabit̃. Hæ sunt uiæ, quas Deus humanæ uitæ assignauit, in quibus singulis & bona ostendit, & mala, sed ordine prępostero atq; cõuerso. In unã enim monstrauit temporalia prius mala cum æternis bonis qui est ordo melior. In altera temporalia prius bona cum æternis malis qui est ordo deterior, ut qcũq; præsentia mala cum iustitia delegerit maiora & certiora bona consequatur: q̃ fuerunt illa quæ spreuit. Quisquis autem præsentia bona præposuerit iustitię: in maiora & longiora incidet mala: q̃ fuerunt illa quæ fugit. Hæc enim uita temporalis quia breuis est: iccirco & bona eius & mala breuia sint necesse est. Illa uero spiritalis: quæ huic terrenæ contraria est, qa sempiterna est, iccirco & bona eius & mala sempiterna sunt. Ita fit: ut & bonis breuibus mala æterna, & malis breuibus bona æterna succedãt. Itaq; cũ simul prępposita sint hoi bona & mala: cõsiderare unũquem secum decet: quanto satius si pro ppetuis bonis mala breuia pensare: q̃ pro breuibus & caducis bonis mala ppetua sustinere. Nam sicut in hoc sæculo cũ est ppositũ cũ hoste certamen, prius laborandũ est: ut sis postmodũ in ocio: esuriẽdum, sitiendum: æstus: frigora perferẽda, humi quiescendum: uigilãdum piclitãdum est: ut saluis pignoribus, & domo: & re familiari: & oĩbus pacis ac uictoriæ bõis perfrui possis. Sin autẽ pręsens ocium malueris q̃ laborẽ, malũ tibi maximũ facias necesse est. Præoccupabit enim aduersarius nõ resistentẽ: uastabunt̃ agri: diripietur domus: in prædã uxor ac liberi uenient: ipẽ interficere ac capiere. Quę omnia ne accidãt: præsens cõmodũ differẽdũ est, ut maius lõgiusq; pariatur. Sic in omni hac uita, quia nobis aduersariũ Deus reseruauit, ut possemus capere uir-

Bello iminente qd agendum.

tutem

tutem: omittenda est præsens uoluptas, ne hostis opprimat: uigilãdum: statiões agendæ: militares expeditiones obeũdæ: fundendus ad ultimũ cruor. Oia deniq; amara & grauia patiẽter ferẽda, eo qdẽ promptius: quo nobis imperator noster Deus pmia pro laborib9 æterna cõstituit. Et cum in hac terrena militia tm̃ hoies laboris exhauriãt: ut ea sibi pariãt q̃ possunt eodẽ mõ perire quo parta sunt: certe nobis nullus labor ẽ recusandus, quo id acqrat̃, qd nullo mõ possit amitti. Voluit enim Deus q hoies ad hãc militiã genuit: expeditos in acie stare, & intẽtis acriter animis, ad unius uel inuisibilis hostis isidias, uel aptos ĩpetus uigilare, q nos sicut piti & exercitati duces solẽt, uariis artibus captat, p cuiusq; natura & moribus sẹ uiens. Aliis.n. cupiditatem insatiabilẽ immittit, ut opibus suis tanq̃ cõpedibus illigatos a uia ueritatis excutiat. Alios inflãmat iræ stimulis, ut ad nocẽdũ potius intẽtos a Dei cõtẽplatiõe detorqat. Alios ĩmoderatis libidinib9 ĩmergi: ut uoluptati et corpori seruientes, ad uirtutẽ respicere non possint. Aliis uero inspirat inuidiã, ut suiipsis tormentis occupati: nihil aliud cogitent, nisi eo℞ quos oderint fœcilitatẽ. Alios inflãmat ambitionibus. Hi sunt q ad gerendos magistratus oẽm uitæ suæ operã curãq; cõuertũt: ut fastos signẽt, & annis nomen imponant. Quorũdã cupiditas tendit altius: nõ ut prouincias tpali gladio regant, sed ut infinita: & ppetua ptãte dominos se dici uelint uniuersi generis humani. Quos autem pios uiderit, inanibus implicat religiõibus: ut impios faciat. His uero q sapiẽtiã q̃rũt: philosophiã in oculos impingit, ut spetie lucis excæcet, ne qs cõprehẽdat aut teneat ueritatẽ. Sic hoibus obstruxit aditus oẽs: & obsepsit oẽs uias publicis latas errorib9, quos ut discutere possemus, ipsumq; authorem malorũ uincere: illuminauit nos Deus & armauit uera cœlestiq; uirtute: de qua non nihil nunc differendum est.

Auari.
Iracundi.
Libidinosi
Inuidi.
Ambitiosi

¶ De falsa diffinitione uirtutis: quam authore Lucillio posuerunt philosophi, & uera differentia scientiæ & uirtutis. Cap. V.

SEd prius q̃ singulas uirtutes exponere incipiã: determinanda est ipa uirtus, quã phi nõ recte definierunt qd esset: aut in qbus rebus, quid operis quid hẽat officii. Nomen itaq; solum retinuerũt, uim uero, & effectum rationem perdiderunt. Quod autem in diffinitionem uirtutis solent dicere: paucis uersibus colligit: & enarrat, Lucillius: quos malo equidẽ ponere, ne dum multorum sententias refello: sim longior q̃ necesse est.

Virtutis diffinitio ex Lucillio

Virtus Albine ẽ ptũ psoluere re℞, Quis inuersamur: qs uiuimus rebus adesse;
Virtus est homini scire id quod quæq; habeat res.
Virtus scire homini rectum, utile quid sit honestum.
Quæ bona quæ mala, Item quid inutile turpe inhonestum:
Virtus q̃rendę rei finẽ scire, modũq;. Virtus diuitiis pretium persoluere posse;
Virtus id ad re: quod re ipsa debetur honori,
Hostem esse, atq; inimicum hominum morumq; malorum.
Contra defensorem hominum: morumq; bonorum.
Hos magnifacere, his bene: uelle, his uiuere amicum.
Commoda præterea patriæ sibi prima putare.
Deinde parentum, tertia iam postremaq; nostra.

Cicer. libri de officiis — Ab his diffinitionibus quas poeta breuiter compræhendit. M. Tul. traxit officia uiuẽdi Panætiũ stoicũ secutus, eaq; tribus uoluminibus inclusit. Hæc aũt q̃ falsa sint, mox uidebimus, ut appareat quãtũ in nos dignatio diuina cõtulerit, q̃ nobis aperuit ueritatẽ. Virtutẽ eẽ dixit scire qd sit bonũ & malũ, qd turpe, qd honestũ (Virtꝰ qd. i) qd utile, quod minus breuiusq; facere potuit. Si tantũ bonũ ac malũ diceret, quia nihil potest eẽ utile uel honestũ, qd non idẽ bonũ sit. Nihil inutile ac turpe, qd nõ idẽ malũ sit. Quod & phĩs uĩ, & idẽ Cicero in tertio supradicti opis libro oñdit. Veꝝ scientia nõ põt esse uirtus, qa non ẽ intus in nobis, sed ad nos extrinsecus ue nit. Qd aũt transire ab altero ad alteꝝ põt uirtus nõ est, qa uirtus sua cuiq; ẽ. Scia (Scia uirtꝰ non est.) igit̃ alieni bñficii ẽ, qa posita ẽ in audiẽdo. Virtus tota nr̃a est: qa posita est in uo luntate faciẽdi bona. Sicut ergo in itinere celerãdo nihil ꝓdest uiã nosse: nisi cona tus ac uires suppeditẽt ambulãdi. Ita uero scia nihil ꝓdest, si uirtꝰ ꝓpria deficiat. Nã fere ẽt hi q peccãt: & si non pfecte tñ qd sit bonũ & malũ sentiunt, Et quoties aliqd improbe faciũt, peccare se sciũt, & ideo cœlare nitũt̃. Sed cum eos boni & mali natura non fallat, cupiditate mala uincũt̃ ut peccẽt: qa deest illis uirtus. i. cu piditas recta & honesta faciẽdi. Ex hoc igit̃ apparet aliud esse sciam boni maliq; aliud uirtutẽ; quia põt esse scia sine uirtute: sicut in plurimis philosophoꝝ fuit. In quo qm̃ ad culpã ptinet: non fecisse q̃ scieris recte: uolũtas praua & uitiosus ani mus, quem excusare ignoratio non potest, puniet̃. Ergo sicut uirtus nõ est bonũ ac malũ scire, ita uirtus est bonum facere: malum non facere. Et tamen sciẽtia sic cum uirtute coniuncta est: ut sciẽtia p̃cedat uirtutẽ, uirtus sequat̃ sciam: quia ni hil prodest cognitio nisi & actio subsequat̃. Horatiꝰ ergo paulo melius definiuit. (Horati locus.)

Virtus est uitium fugere, & sapientia prima.

Sed inepte qa eã cõtrario terminauit: ut si diceret. Bonũ est quod malum nõ est. Vtrũq; igit̃ indiget definitione: cũ. n. qd sit uirtus nescio, ne uitiũ qdẽ qd sit scio. Veꝝ nos qa natura rei talis est, ut utrinq; aut intelligi, aut non intelligi sit necesse. faciamus quod ille debuit. Virtus ẽ iram cohibere: cupiditatẽ cõpescere: libidinẽ refrænare, id est. n. uitiũ fugere. Nam fere oĩa q̃ fiunt iniuste atq; improbe ab his oriunt̃ affectibus. Si. n. cõmotionis huius, quę ira dicit̃: impetus retũdat̃, omnes hoium contentiones malæ sopient̃, nemo insidiabit̃: nemo prosiliet ad nocendũ. Itẽ si cupiditas tẽperet̃ nemo terra mariq; grassabit̃: nemo exercitũ ducet ut rapi at & uastet aliena. Itẽ si ardor libidinũ comprimat̃; oĩs ætas & sexus retinebit suã sanctitatem. Nemo qcq̃ pudendũ aut patiet̃, aut faciet. Ergo uniuersa scelera & flagitia his cõmotionibus uirtute sedatis, ex hoium uita moribusq; tollent̃. Quæ (Affectuũ sedatio qd hoi pstet.) sedatio cõmotionũ & affectuum hanc habet rõnem: ut oĩa recta faciamus. Omnẽ igitur uirtutis officiũ est non peccare: quo profecto fungi non potest, qui Deum nescit: quoniam ignoratio eius a quo bona oriunt̃ imprudẽtem impingat in uitia necesse est. Itaq; ut breuibus & significantius utriusq; rei summa officia determi nem, scientia est Deum nosce, uirtus colere in illo sapiẽtia: in hoc iustitia cõtinet̃.

❡ Quod philosophi nesciuerunt quid esset bonum, aut malum: quia fontem boni lucidum nesciebant, nec intellexerunt quis debeat rerum & operum finis esse, & quomodo constet Lucillium falso definiuisse uirtutis officia. Cap. VI.

Dixi

Ixi (quod erat primũ) sciẽtiã boni nõ esse uirtutẽ: Deĩde qd sit uirtus & in quo sit: Sequit̃ ut id quoq; ipsum qd sit bonũ & malũ ne scisse phõs breuiter ostendã: quia pœne declaratũ est libro tertio cũ de summo bono disputarẽ. Qui autẽ quid esset summum bonum nescierũt & in cæteris bonis malisuæ q̃ summa nõ sunt errauerint necesse est: quod non põt uero iudicio examinare: qui fontẽ ipsum non tenet, unde illa descẽdunt. Fons autẽ bonoꝝ Deus est, maloꝝ uero ille. s. diuini nõis sempinimicus, de quo sæpe diximus. Ab his duobus principiis bona malaq; oriũtur. Quæ ueniunt a Deo hãc habent rõnem, ut immortalitatẽ parent qđ est summum bonum. Quæ autẽ ab illo altero id hñt officium, ut cœlestibus auocatum: terrenisq; demersum ad pœnam interficiãt sempiternã, quod est summũ malum. Non igit̃ dubium est, qn omnes illi quid esset bonum & malum ignouerint, qui nec Deũ, nec aduersariũ eius scierint. Itaq; finem bonoꝝ ad corpus, & ad hãc breuem uitã rettulerũt, quã solui & occidere necesse est, nõ sunt ꝓgressi lõgius. Sed oĩa ea p̃cepta, ut oĩa quæ inducunt bona: terræ inhærẽt, & humi iacent qm̃ simul cũ corpore quod est terra moriunt̃. Pertinent. n. non ad uitã hoĩ comparandam, sed adq̃rendas uel augendas opes, honores, gloriam, potentiam, q̃ sunt uniuersa mortalia, tam. s. q̃ ille qui ut ea sibi contingerent, laborauit. Hinc est illud. Virtus quærendæ rei, finem scire modumq;. Præcipiunt. n. quibus modis & quibus artibus res familiaris quærenda sit, quia uident male q̃ri solere: sed huiusmodi uirtus non est proposita sapienti. Nec. n. est uirtus opes quærere, quarum neq; inuẽtio, neq; possessio in nostra potestate est. Itaq; & quæstu & obtentu faciliores sunt malis q̃ bonis. Non potest ergo uirtus esse in his rebus q̃rẽdis, in quaꝝ contemptu uis ac ratio uirtutis apparet, nec ad ea ipse transfugiet, q̃ magno ac excelso animo calcare ac proterere gessit: neq; fas est aĩam cœlestibus intentã bonis, ut hæc fragilia sibi comparet, ab immortalibus suis operibus auocari. Sed potissimũ in his rebus comparandis, uirtutis ratio consistit, q̃s nobis nec homo ullus nec mors ipsa possit auferre ab iis qui eas habeant. Illud quod sequitur uerũ est. Virtus diuitiis pretium psoluere posse. Qui uersus idẽ fere significat, quod primi duo, sed neq; ipse neq; q̃sq̃ phõꝝ scire potuit ꝑtiũ ipm̃, uel q̃le uel qđ sit. idẽ. n. poeta & illi oẽs quos secutus est putauerunt. recte opibus uti hoc est frugi esse, nõ instruere cõuiuia sumptuose, nec largiri temere, nõ effundere in res supuacuas aut turpes rẽ familiarem. Dicet aliq̃s fortasse. Quid tu? negas ne hãc esse ueritatem? non equidẽ nego. Contraria. n. uidear ꝓbare si negẽ. Sed uerã nego, quia non sit illa cœlestis, sed tota terrena, qm̃ quidẽ nihil efficit nisi quod remaneat in terra. Quid sit aũt recte opibus uti & qui sit ex diuitiis fructus petẽdus declarabo aptius, cũ de pietatis officio loq cœpero. Iam cætera q̃ sequunt̃ nullo mõ uera sunt, nã improbis inimicitias idicer̃, aut bonoꝝ defẽsionẽ suscipe: ꝑt cũ malis eẽ cõe. qdã. n. ꝓbitate ficta uiã sibi ad potẽtiã muniũt, faciũtq; multa, q̃ boni solẽt, eo qđe p̃ptius q; fallẽdi gr̃a faciũt. Vtinã facile eẽt ꝑstare, q̃ facile ẽ simulare bonitatẽ. Sed hi cũ esse cœperint ꝓpositi ac uoti sui cõpotes: & sũmũ potẽtiæ gradũ cœpint, tũ uero simulatione deposita, mores suos detegunt, rapiũt oĩa & uexãt, eosq; ipsos bonos, quoꝝ

Rem familiarem augere uirtutis officiũ ẽ.

Opes q̃rere non est uirtus.

Frugi esse quid.

Diuitiarũ fructus.

Malis inimicitiæ indicendæ.

Bonorum defẽsio suscipienda.

causam susceperant, insequuntur, & gradus, per quos ascenderunt, amputant, ne quis illos cōtra ipsos possit imitari. Verū tñ putemus hoc offiñ nō nisi boni cē: ut bonos defēdant. At id suscipere facile est, implere difficile: quia cum te certamini congressióiq; cōmisceris in arbitrio Dei, nō tuo uictoria posita est. Et plærūq; im probi & numero, & cōspiratione sunt potentiores q̄ boni, ut ad eos supandos non tā uirtus q̄ fœlicitas necessaria sit. An aliqs ignorat q; aliquoties melior iustiorq; pars uicta sit? Hinc semp dñationes acerbæ in ciues extitерūt. Plena est exemplis oīs historia, sed nos cōtēti erimus uno. Cn. n. Pōpeius bonoꝝ uoluit cē defensor siquidē pro repu. pro senatu, ꝓ libertate arma suscepit. Is tñ uictus cū ipsa libertate occidit, & a spadonibus Ægiptiis detruncatus, insepultus abiectus est. Non est igit uirtus aut hostē maloꝝ, aut defēsorē bonoꝝ cē, qa uirtus i certis casib9 nō pōt esse subiecta. Cōmoda pterea patriæ sibi prima putare: Sublata hominū con cordia uirtus nulla est oīno. Quæ sunt. n. patriæ commoda. nisi alterius ciuitatis aut gentis incōmoda? Id est fines ꝓpagare, aliis uiolenter ereptos: augere imperi um, uectigalia facere meliora. Quæ oīa non utiq; uirtutes, sed uirtutū sunt euersiones. In primis. n. tollitur humanę societatis coniunctio, tollitur innocentia, tollitur alieni abstinentia, tollitur deniq; ipsa iustitia, quæ distidiū generis humani ferre non potest, & ubicunq; arma fulserint, hinc eam fugari, & exterminari necesse est. Verum ē Ciceronis illud. Qui aūt ciuium rōnem dicunt habendā externoꝝ negant dirimūt, hi cōmunē generis humani societatē, qua sublata, beneficētia: liberalitas, iustitia funditus tollitur. Nā quō pōt iustus esse, qui nocet: qui odit, qui spoliat, qui occidit? Quæ oīa faciunt, q patriæ prodesse nitunt. Id. n. ipsum prodesse quid sit ignorant, qui nihil putant utile, nihil cōmodū, nisi quod teneri māu pōt, quod solū teneri non pōt, qa eripi pōt. Hæc itaq; (ut ipi appellāt) bona, quisquis patriæ acquisierit, hoc ē qui euersis ciuitatibus gentibusq; deletis, ærarium pecunia referserit, agros ceperit, ciues suos locupletiores fecerit, hic laudibus fertur in cœlum: hæc putat summa & perfecta esse uirtus. Qui error nō mō populi & imperitoꝝ: sed etiam philosophorū est, qui præcepta quoq; dant ad iustitiā ne stultitiæ ac militiæ disciplinæq; auctoritas desit. Itaq; cum de officiis ad rem militarem pertinentibus disputent, neq; iustiam, neq; ad ueram uirtutē commodatur illa omnis oratio, sed ad hanc uitam mortemq; ciuilem, quam non esse iustiam & res indicat & ipse Cicero testatus ē. Sed nos īquit ueri iuris genui neq; iustitiæ solidam & expressam effigiem nullam tenemus. Vmbra & imaginibus utimur easq; ipsas utinā sequeremur. Feruntur enim optimis naturæ ac ueritatis exemplis. Vmbra est igitur & imago iustitiæ, quam illi iustitiam putauerunt. Quid sapientiam? non idem confitetur in philosophis esse nullam? At cum Fabritius inquit, Aut Aristides iustus nominetur, ab illis fortitudinis, ab hoc iustitiæ tanq̄ a sapiente petitur exemplum. Nemo enim horum sic sapiens: ut sapientē uolumus intelligi. Nec hi qui sapientes habiti & noīati, M. Cato: & C. Lælius sapientes fuerunt. Nec illi quidem septem, sed ex mediotum officioꝝ frequentia similitudinem quādā gerebāt specięmq; sapientię. Si ergo & philosophis ipsoꝝ confessione adēpta sapientia est: & his qui iusti habiti sunt: adēpta iustitia ē. Omnes igit illæ uirtutis

descriptiones

Pompeius bonorum cām suscepit.

Patrię cōmoda cæteris oib9 ꝓponēda.

Externoꝝ nō minus habēda rō q̄ ciuium.

Iustitæ tātū umbra utimur.

Fabritius Iustus.

Aristides iustus.

Cato sapiens.

Lælius sapiens

Septem sapientes.

descriptiões falsę sint necesse est, quia quæ sit uera uirtus scire nõ põt, nisi iustus ac sapiẽs. Iustus aũt ac sapiẽs nemo est, nisi quẽ dñs pceptis cœlestibus erudiuit.

¶ Quod in uia erroris est species sapientiæ & uirtutis, Et q uia ueritatis & sapientiæ est simplex, & angusta, & ardua, & Deum habet ducem. Cap. VII.

Am illi oẽs qui paliorum cõfessam stultitiã sapientes existimãtur, specie uirtutis inducti, umbras & imagines apprehendunt, nihil uerũ. Quod ea fit ratione quoniã uia illa mẽdax, quæ fert ad occasum, multos tramites habet propter studiorũ & disciplinarum uarietates, quæ sunt in uita hominum dissimiles atq; diuersæ. Nã sicut illa uia sapientiæ habet aliquid simile stultitiæ, quod libro præcedente mõstrauimus: ita hæc cum sit tota stultitiæ: habet aliquid simile sapientiæ, quod arripiãt hi, qui stultitiam publicam intelligunt, & ut habet uitia manifesta, sic habet aliqd quod simile esse uideatur uirtuti, ut habet apertum scelus, sic imaginem quãdam speciemq; iustitiæ. Quomodo.n. præcursor eius uiæ: cuius uis & potestas oĩs in fallendo est, uniuersos in fraudem posset inducere, nisi uerisimilia hoĩbus ostentaret? Deus.n. ut immortale illud arcanũ eius in operto esset, posuit in uia sua quæ hoĩes pro malis & turpibus aspernarẽtur, ut auersi a sapiẽtia & ueritate, quã sine duce ullo requirebãt, in idipsum inciderẽt, quod uitare ac fugere cupiebãt. Itaq; illam perditiõis ac mortis uiã mutiplicẽ osidit, uel q multa sunt genera uitæ, uel q dii multi qui coluntur. Huius dux præuaricator ac subdolus, uideatur esse discrimen aliquod falsi & ueri mali ac boni. Alia ducit luxuriosos: alia eos qui frugi appellant: alia imperitos, alia doctos, alia inertes, alia strennuos, alia stultos, alia philosophos. Et eos quidẽ nõ uno tramite. Illos.n. qui aut uoluptates, aut diuitias non refugiũt, ab hac publica & celebri uia modice segregat. Eos aũt q aut uirtutẽ sequi uolũt, aut cõtẽptũ rerũ, cõfitent, per cõfragosa quædã præcipitia trahit. Sed tamen illa oĩa itinera que spẽm bonorũ ostẽtãt: nõ sunt aliæ uiæ, sed diuerticula & semitæ: quæ uident qdẽ ab illa cõmuni dextrouersum separari, ad eandẽ tñ & ad unũ oẽs exitũ sub ipso fine referunt. Ibi.n. dux ille cõiungit, oẽs, ubi opus fuerat bonos a malis, fortes ab inertibus, sapiẽtes a stultis separari, in deorum.s. cultu, in quo ille uniuersos (quia sine ullo discrimine stulti fuerũt) uno mucrone iugulat, & præcipitat in mortẽ. Hæc aũt uia quæ est ueritatis, & sapientiæ & uirtutis, & iustitiæ, quorum omnium fons unus est, una uis, una sedes, & simplex est, quod paribus animis summaq; concordia unum sequamur, & colamus Deum. & angusta, quoniã paucioribus uirtus data est. & ardua, quoniã ad bonum quod summum & sublime est, nisi cum summa difficultate & labore non potest perueniri.

¶ Quare a phĩs ueritas iueniri nõ poterat, nec ab his qui terrenis dediti sunt: sed ab electis iuenit plegẽ Dei cui põt Cicerõis definitio adaptari. Cap. VIII.

Æc est uia, quã philosophi quærunt, sed ideo nõ inuenerunt, quia in terra potius ubi apparere nõ potest quærũt. Errãt ergo uelut in mari magno, nec quo ferantur intelligũt: quia nec uiã cernunt, nec ducẽ sequunt ullũ. Eadẽ nãq; ratiõe hanc uitæ uiã qri oportet, qua in alto iter naub? qrit. Quæ nisi aliqd cœli lumẽ obseruẽt incertis

cursibus uagantur. Quisquis autem rectum iter uitæ tenere nititur, non terrā debet aspicere sed cœlum, & (ut apertius loquar) non hominē sequi debet, sed Deum, non his terrestrib9 simulachris, sed Deo seruire cœlesti, non ad corpus referri omnia, sed ad mentem, non huic uitę dare operam, sed æternæ. Itaq; si oculos in cœlum semper intendas, & solem qua oritur obserues, cumq; habeas uitæ quasi nauigii ducem, sua sponte in uiam pedes dirigentur, & illud cœleste lumē quod sanis mentibus multo clarius sole est, q̄ hic quem in carne mortali uidemus, sic reget: sic gubernabit, ut ad summum sapientiæ uirtutisq; portum sine ullo errore p̄ducat. Suscipienda igitur Dei lex est, quæ nos ad hoc iter dirigat, illa sancta, illa cœlestis, quam Marcus Tullius in libro de republi, tertio pene diuina uoce depinxit, cuius ergo ne plura dicerem uerba subieci. Est quidē uera lex, recta ratio naturæ congruens diffusa in omnes, constas, sempiterna, quæ uocet ad officium iubendo: uetando a fraude deterreat, quæ tamē neq; probos frustra iubet, aut uetat, nec improbos iubendo aut uetando mouet. Huic legi nec propagari fas est, neq; derogari ex hac aliquid licet, neq; tota abrogari potest. Nec uero aut per senatum, aut per populum solui hac lege possumus. Neq; est querendus explanator aut interpres eius alius. Nec erit alia lex Romæ, alia Athenis, alia nunc, alia posthac, sed & omnes gentes & omni tempore una lex, & sempiterna, & imutabilis continebit. Vnusq; erit cōmunis quasi magister & imperator omnium Deus ille legis huius inuentor, disceptator, lator, cui qui nō parebit, ipse se fugiet ac naturam hois aspernabitur, hoc ipso luet maximas pœnas etiam si cætera supplicia quæ putantur, effugerit. Quis sacramentum Dei sciens tam significanter enarrare legem Dei posset, quam illam homo longe a ueritatis notia remotus expressit? Ego uero eos qui uera imprudentes loquuntur, sic habēdos puto, tāq̄ diuino spiritu aliquo instructos. Quod si ut legis sanctæ uim rationemq; peruidit, ita illud quoq; sciisset aut explicasset, inquibus p̄ceptis lex ipsa cōsisteret, non ph̄i functus esset officio sed prophetæ. Quod quia facere ille non poterat, nobis faciendū est quibus ipsa lex tradita est ab illo uno magistro & imperatore omnium Deo.

Lex oīum uerissima naturę ratio.

¶ Quod caput religionis & uia ueritatis est Deum fideliter noscere, & fideliter colere. Et quare diuersæ leges sunt agentibus institutę. Et quis sensum integritate uigeat, quam gratia largitur potius q̄ natura. Cap. IX.

Huius legis caput est primum ipsum Deum nosse, soli obtēperare, solum colere. Non pōt.n. rationē hois obtinere: qui parentē animæ suæ Deum nescit, quod est summū nefas. Quæ ignoratio facit, ut diis alienis seruiat, quo nihil sceleratius cōmitti potest. Hinc iam p̄cliuis est ad malitiam gradus p̄ ignorantiā ueri ac singularis boni, quia Deus quē nosse refugit, fons est ipse bonitatis. Vel si iustitiā sequi uolet Dei: diuini tamen iuris ignarus, gētis suæ leges tanq̄ uerum ius amplectitur, quas nō utiq; iustitia sed utilitas reperit. Cur enim per omnes populos diuersa & uaria iura sunt condita, nisi q̄ una quæq; gens id sibi sanxit: qđ putauit rebus suis utile? Quātū aūt a iustitia recedat utilitas, popul9 ipē Ro. docet q̄ p fœciales bella indicēdo & legittime iniurias faciēdo, sēp; aliēa cupiēdo atq; rapiēdo possessionē sibi

Iura cur uaria.

totius

totius orbis comparauit. Verum hi se iustos putant, si contra leges suas nihil faciãt: quod etiam timori ascribi põt, si psentium pœnarum metu sceleribus abstineant. Sed concedamus sane ut id natura, uel (ut ait philosophus) sua spõte faciant: qđ legibus facere cogunt. Num iccirco iusti erũt, qui parẽt institutis hoĩum q & ipsi aut errare, aut iniusti ẽe potuerũt? Sicut illi duodecim tabularum conditores: qui publice utilitati pro cõditione tẽporum seruierunt. Aliud est igit ciuile ius: qđ pro moribus ubiq̃ uariat. Aliud est uera iustitia, quã uniformẽ ac simplicẽ pposuit oĩbus Deus: quẽ qui ignorat, & ipsam iustitiã ignoret necesse ẽ. Sed putemus fieri posse: ut aliqs naturali & ingẽito bono ueras uirtutes capiat, qlẽ fuisse Cimonẽ Athenis accepimus, qui & egentibus stipẽ dedit, & paupes inuitauit, & nudos induit. Tamen cũ illud unũ qđ est maximũ, deest agnitio Dei, iã illa bona oĩa super uacua sunt & inania, ut frustra in his assequendis laborauerit. Oĩs.n. iustitia eius similis est humano corpori caput non habẽti, in quo tametsi mẽbra oĩa & locis suis cõstent, & figura: & habitudine, tñ qm̃ deest id qđ est oĩum principale, & uita & omni sensu caret. Itaq̃ mẽbra illa formã tantũmõ mẽbrorum hñt, usum nõ hñt. Tã q.s.q̃ caput sine corpe: cui similis est qui cũ Deũ non ignoret, uiuit iniuste. Id.n. solum hẽt: qđ est summũ. sed frustra qm̃ uirtutibus tãq̃ mẽbris caret. Itaq̃ ut sit uiuũ ac sensibile corpus, & agnitio Dei necessaria est q̃si caput, & oẽs uirtutes q̃si corpus, ita fiet hõ pfectus ac uiuus, sed tñ summa oĩs in capite est, qđ q̃uis constare non possit sine oĩbus: sine qbusdã tñ põt. Et erit qdẽ aĩal uitiosum ac debile: sed tñ uiuet, sicut & is, qui Deũ nouit: & in aliqua re peccat. Dat.n. peccatis ueniam Deus. Itaq̃ sine mẽbris aliqbus uiui põt, sine capite nullo mõ. Hæc res efficit ut phi etiã si natura boni sunt, tñ nihil sciãt nihil sapiant. Oĩs doctrina & uirtus eorum sine capite est, qa Deũ nesciũt, qui est uirtutis ad doctrinæ caput, quẽ qui nõ agnoscit licet uideat cæcus est, licet audiat surdus: licet loquat elinguis ẽ. Cũ uero cõditorẽ rerum parẽtẽq̃ cognouerit, tũc & uidebit & audiet & loquet. Habet.n. caput cœpit, in quo sunt sensus oẽs collocati, hoc ẽ oculi, aures & lingua, nã pfecto is uidet q ueritatẽ in qua Deus est, uel Deũ in quo ueritas ẽ, oculis cordis aspexerit. Is audit qui diuinas uoces ac pcepta uitalia pectori suo affigit, is loquit q̃ cœlestia disserens uirtutẽ ac maiestatẽ Dei singularis enarrat. Quare nõ est dubiũ qn ipius sit, q̃squis Deũ nõ agnouerit, oẽsq̃ uirtutes eius quas habere, aut tenere se putãt in illa mortifera uia reperiunt, q̃ est tota tenebrarum. Quapropter nihil est q aliquis sibi gratulet, si has inanes uirtutes adeptus est, quia non tm̃ miser qui bonis psentibus careat: sed etiã stultus sit necesse est, qui labores in uita sua maximos suscipit at in cassum. Nam adepta spe immortalitatis, quam Deus pollicet in sua religiõe uersantibus cuius assequente gratia uirtus appetenda est, & quicqd malorum acciderit, pferẽdum est. Maxima erit pfecto uanitas obsequi uelle uirtutibus, quæ frustra homini calamitates afferunt & labores. Nam si uirtus est, egestatem, exiliũ, dolorem, mortẽq̃ quæ timentur a cæteris, pati fortiter ac subire: quid tandem boni in se habet, cur eam philosophi pp seipsam dicant expetẽdam? Nimirum supuacuis & inanibus pœnis delectantur, quibus licet agere tranquille. Si.n. mortales sunt animæ, si uirtus dissoluto corpore nihil futura est, quid fugimus atributa

Cimõis in pauperes liberalitas

Virtus an propter se expetenda

nobis bona, quasi aut ingrati aut indigni qui diuinis muneribus perfruamur? Quæ bona ut habeamus, scelerate impieq̧ uiuendum est, quia uirtutem idest iustitiam paupertas sequitur. Sanus igitur non est, qui nulla spe maiori proposita, his bonis quibus cæteri utuntur in terra, labores & cruciatus, & miserias anteponat. Si autem uirtus (ut ab his rectissime dicitur) capescẽda est, quia cõstet ad eã nasci hominem, subesse debet spes aliqua maior, quæ malorum & laboꝝ, quos perferre uirtutis est magnum afferat præclarumq̧ solatium. Nec aliter uirtus cũ per se dura sit, haberi pro bono potest, q̃ si acerbitatem suam maximo bono penset. Æq̧ non aliter his bonis præsentibus abstinendum est, q̃ si sint aliqua maiora, propter q̃ tanti sit & uoluptates omittere: & mala omnia sustinere. Ea uero nulla sunt bona alia (ut in tertio docui) nisi perpetuæ uitæ. Hanc autem p̃stare quis potest, nisi Deus qui uirtutem ipsam proposuit? Ergo in Dei agnitione & cultu rerum summa uersatur. in hoc est spes omnis & salus hominis: hic est sapientiæ gradus primus, ut sciamus quis sit nobis uerus pater, eumq̧ solum pietate debita prosequamur, huic pareamus, huic deuotissime seruiamus in eo promerendo actus omnis & cura, & opera collocetur.

Virtutis præmium.

¶ Quod religio Deo: misericordia homini debet. Et q̃s causas ædificãdi ciuitates & cõuiuẽdi socialiter, & inuẽtiõis uerboꝝ falso cõmenti sunt. Cap. X.

Dixi quid debeatur Deo, dicã nunc quid homini tribuendum sit, q̃q̃ idipsum quod homini tribueris, Deo tribuit, quia hõ Dei simulacrũ est. Sed tñ primũ officiũ iustitiæ est coniũgi cũ Deo, secũdum cũ hoie. Sed illud primũ religio dicit, hoc secundũ misericordia, uel hũanitas noiat. Quæ uirtus p̃pria est iustoꝝ & cultoꝝ Dei, q̧ ea sola uitæ cõmunis in se cõtinet rationẽ. Deus.n. qui cæteris aĩalibus sapientiam nõ dedit, naturalibus ea munimẽtis ab incursu & periculo tutiora generauit. Hominẽ uero, quia nudũ fragileq̧ formauit, ut eũ sapientia potius instrueret: dedit ei præter cætera hunc pietatis affectũ, ut hõ hoiem tueat, diligat, foueat, cõtraq̧ oĩa pericula, & accipiat: & p̄stet auxiliũ. Summũ igit inter se hoium uinculum est humanitas: quod qui disruperit, nefarius & parricida existimãdus est. Nam si ab uno hoie quẽ Deus finxit, oẽs orimur certe cõsanguinei sumus: & iõ maximũ scelus putãdũ est odisse hoiem uel nocentem. Propterea deus p̃cepit inimicitias per nos nunq̃ faciẽdas: semper esse tollendas. s. ut eos qui sint nobis inimici, necessitudinis admonitos mitigemus. Itẽ si ab uno Deo inspirati sum⁹ omnes & aiati; quid aliud q̃ fratres sumus? Et quidem coniũctiores animisq̃ qui corporibus. Itaq̧ non errat Lucretius cum dicit.

Homo hominẽ tueri debet. Humanitatẽ uiolare nefarium. Hominẽ nocentem odisse scelus est

Deniq̧ cœlesti sumus omnes semine oriundi.
Omnibus ille idem pater est.

Ergo pro beluis immanibus sunt habẽdi, qui hominibus nocẽt: qui contra ius humanitatis & fas omne spoliãt, cruciant: occidũt: exterminant. Ob hanc necessitudinem germanitatis docet nos Deus, mala nunq̃ facere: bonũ autem semper. Id autẽ ipsum benefacere q̃d sit, idem ipse p̃scribit. Præstare auxiliũ depressis & laborãtibus, impertiri uictũ nõ habẽtibus. Deus.n. quoniã pius est, animal nos uoluit esse sociale. Itaq̧ in aliis hominibus nos ipsos cogitare

Hominũ una eadẽ q̧ origo

Homo animal sociale.

cogitare debemus, non meremur in periculo liberari, si non succurrimus, nõ meremur auxiliũ, si negamus. Ad hãc ptem philosophoꝝ nulla pcepta sunt, quippe qui falsæ uirtutis specie capti, misericordiã de hoie sustulerunt, & dum uolunt sanare uitia auxerunt. Et cum iidẽ plerũq; fateanť: societatis humanæ cõmunionẽ esse retinendã, ab ea plane se ipsos in humanæ uirtutis suæ rigore dissociant. Cõuincendus ergo etiã hic error illoꝝ est, qui nihil cuiquã impartiẽdum putant. Vrbis condendæ originẽ atq; cãm non unam intulerũt: sed alii eos homines qui fint ex terra primitus nati, cum p siluas & campos erraticam degerent uitam, nec ullo inter se sermõis aut iuris uinculo cohærerent, sed frõdes & herbã pro cubilibus, speluncas & antra pro domibus haberẽt: bestiis & fortioribus aĩalibus pdæ fuisse cõmemorãt, Tum eos qui laniati effugerant, aut laniari proximos uiderant admonitos periculi sui, ad alios hoĩes decurrisse, præsidiũ implorasse, & primo nutibus uoluntatẽ significasse, Deinde sermonis initia temptasse, ac singulis qbusq; rebus nomina imponẽdo, paulatim loquendi pfecisse rõnem. Cum autẽ nec multitudinẽ ipsam uiderent contra bestias esse tutã, oppida etiã cœpisse munire, uel ut quietem noctis tutã sibi facerent, uel ut incursiones atq; impetus bestiaꝝ non pugnando sed obiectis aggeribus arcerent. O ingenia hoĩbus indigna, quæ has ineptias ptulerũt, miseros atq; miserabiles: qui stultitiã suam literis memoriæq; mãdauerũt. Qui cum uiderent mutis quoq; aĩalibus ingenitã esse rõnem uel coueniendi, uel inuicẽ appetendi, uel piculi fugiendi, uel mali cauendi, uel cubicula sibi & latibula parãdi. Hoĩes aũt ipsos existimauerint nõ nisi exẽplis admoneri ac discere potuisse, quid metuere sibi, qd cauere, qd facere deberẽt: aut nunq̃ cõuenturos inter se fuisse, nec loquẽdi ratiõem repturos, nisi eos bestiæ comedissent. Hęc aliis delira sunt (ut fuerunt) dixerũtq; non feraꝝ laniatus cãm fuisse cocundi, sed ipsam potius humanitatẽ, Itaq; inter se cõgregatos, q᷑ natura hoĩum solitudinis fugiens & cõmunionis ac societatis appetens eẽt: nõ magna inter eos disputatio est. Siquidẽ causæ dispares sunt, res eadẽ est. Potuit utrunq; igitur: quia nõ repugnat, sed tñ utrunq; nullo modo ueꝝ est: quia non p oẽm terram nati sunt hoĩes e terra, tanq̃ ex dracõis alicuius dentibus seminati (ut poetæ ferunt) sed unus hõ a Deo factus est, ab eoq; uno oĩs terra hũano genere cõplęta est: eadẽ.f. rõne, q̃ rursus post diluuiũ, quod certe negare non pñt. Nulla igitur in principio facta est eiusmodi congregatio: nec unq̃ fuisse hoĩes in terra, q pp infantiã non loquerẽtur, intelligit, cui rõ nõ deest. Fingamus tñ illa uera eẽ, quę ociosi & inepti hoĩes senes fabulanť, ut eos potissimũ sensibus, & suis rõnibus refellamus. Si hac de cã sunt hoĩes congregati: ut mutuis auxiliis imbecillitatẽ suam tuerenť. Succurrẽdũ est igitur hoĩ, qui egeat auxilio. Cũ.n. psidii cã hoĩes societatẽ cũ hoĩbus inierint & sanxerint: fœdus illud a prĩcipio sui ortus inter hoĩes initũ aut uiolare, aut nõ conseruare: summũ nefas putãdum est. Nã qui se a pstando auxilio remouet, etiã ab accipiẽdo se remoueat necesse ẽ, q̃ a nullius ope indigere se putat, qui alteri suam denegat. Huic uero qui se ipse dissociat ac secernit a corpe nõ ritu hoĩs sed feraꝝ more uiuendũ est. Quod si fieri nõ põt, retinendũ est omni modo uinculũ societatis humãæ, quia homo sine homine nullo modo potest uiuere. Remitto autem

Ciuitates initio qño cœptæ con ditæ.

Sermonis initia quæ.

Homo natura societatis appetens.

societatis est cõmunis .i.auxiliũ pstare, ut possumus accipe. Sin uero (ut illi alii disputant) hũanitatis ipsius cã facta est hoium congregatio: hõ certe hoiem debet agnoscere. Quod si fecerũt illi rudes & adhuc feri hoies: & fecerunt nondũ cõstituta loqndi rõne: quid putemus hoibus expolitis: & sermonibus reb9q; omnium cõmertio iter se copulatis eẽ faciẽdũ: q assueti hoibus solitudinẽ ferre nõ possũt.

¶ In quos praecipue sit humanitas exercenda, & in qbus liberalitatibus imaginarus pereant opera, & impensa praestantis. Cap. XI.

Onseruanda est igitur humanitas, si homines recte uelimus dici. Id autem ipsum conseruare humanitatem, qd aliud ẽ, q̃ diligere hoiem quia homo sit: & id qd' nos sumus? Discordia igit' atq; dissensio nõ est secundum hois rõnem, Verũq; est illud Ciceronis: quod ait hoiem naturae obedientem hoi nocere nõ posse. ergo si nocere homini contra naturã est: prodesse igit' secundum naturã sit necesse est. Quod qui non facit, hois se appellatiõe dispoliat, quia humanitatis officiũ est necessitati hois ac periculo subuenire. Quaero igitur ab his qui flecti ac misereri non putãt esse sapientis, si homo ab aliqua bestia cõprehensus auxilium sibi armati hominis imploret, utrũ ne succurrendum putent ac minime? Non sunt tam imprudentes, ut negent fieri oportere: quod flagitat: quod exposcit humanitas. Item si aliquis circumueniatur igni ruina opprimat': mergatur mari, flumine rapiatur. Num putent hominis esse nõ auxiliari? non sunt ipsi hoies si putent. Nemo .n. potest eiusmodi periculis non esse subiectus, immo uero & hois & fortis uiri esse dicẽt seruare perituq;. Si ergo in eiusmodi casibus qui periculũ uitae homini afferunt succurrere humanitatis eẽ concedunt. Quid causae est si homo esuriat, sitiat, algeat ut succurrendũ esse non putent? Quae cum sint paria natura cum his casibus fortuitis, & unã eandemq; humanitatem desiderent, tñ illa discernunt. quia nõ reipsa uera, sed utilitate psenti oia metiunt'. illos .n. quos periculo surripiũt sperãt sibi gratiam relaturos. Egentes autẽ, qa non sperant, perire arbitrant' quicqd hominibus impartiant. Hinc ẽ illa Plauti detestanda sententia. Male meretur qui mendico dat quod edat. Nam & illud quod dat perit, illi pducit uitã ad miseriã. At .n. poeta fortasse pro psona locutus est. Quid, M. Tullii. in suis officialibus libris, nõne hoc idem psuadet nõ esse oino largiendum? Sic .n. dixit. Largitio quae fit ex re familiari, fontẽ ipsum benignitatis exaurit, ita benignitas benignitate tollitur. Qua quo in plures usus sis eo minus in multos uti possis, & idẽ paulo post. Quid autem ẽ stultius, q̃ quod libẽter facias, curare ut id diutius facere nõ possis. Videlicet psessor sapientiae refrenat hoies ab hũanitate, monetq; ut rẽ familiarẽ diligenter custodiãt, malintq; arcã q̃ iustitiam cõseruare. Qd' cum intelligeret inhũanum esse ac nefariũ, mox ex alieno capite quasi actus poenitentia sic ait. Nonunq̃ tñ est largiendum, nec hoc benignitatis genus oino repudiandum, & saepe idoneis hominibus egentibus de re familiari impartiendum. Quid ẽ idoneis? nempe his qui restituere ac referre grãm possint. Si nunc Cicero uiueret exclamarem profecto. Hic hic. M. Tulli aberrasti a uera iustia, eãq; uno uerbo sustulisti, cum pietatis & hũanitatis officia utilitate metitus es. Nõ .n. idoneis hominibus largiẽdum est, sed quãtum

Homini nocere cõtra naturã Humanitatis officium.

Plauti locus. Mendico dare quod edat ẽ male mereri. Largiendũ non esse.

potest

potest non idoneis. Id.n.iuste, id pie: id humane fit, qd sine spe recipiendi feceris. Hæc est uera illa & genuina iustitia, cuius solidã & expssam effigiẽ nullam tenere uos dicitis. Ipse pluribus locis clamas mercenariã non eẽ uirtutẽ: faterisq; in libris legũ tuaȝ liberalitatẽ gratuitã esse his uerbis, nec est dubiũ: quin is q̃ liberalis benignusq; dicit: officiũ non fructũ sequat. Cur ergo idoneis potius largiris: nisi ut postea mercedẽ recipias? Te ergo authore ac pceptore iustitiæ, qsq; idoneus non erit: nuditate, siti, fameq; conficiet: nec hoĩes copiosi & usq; ad delitias abũdãtes subueniũt ultimæ necessitati. Si uirtus mercedem non exigit. si pp se (ut dicitis) ex petenda ẽ: ergo iustitia principẽ matremq; uirtutũ suo ptio non tuo cõmodo æsti ma, ei potissimũ tribue, a quo nihil speres. Q uid psonas eligis: qd membra in spicis? Pro hoĩe tibi habendus est: quisqs pcat, ideo quia te hoĩem putet. Abiice umbras illas imaginesq; iustitiæ: atq; ipsam uerã & expressam tene: largire cæcis: debilibus: claudis, destitutis quibus nisi largiare: moriẽdũ est. Inutiles sunt hoĩbus sed utiles Deo: qui eos retinet in uita, qui spiritu donat: qui luce dignat: foue q̃tũ in te est: & animas hoĩum ne extinguantur, humanitate sustenta. Q ui succurrere perituro potest si non succurrerit: occidit. Verum isti quia neq; naturam retinẽt: neq; pmium in eo quod sit sciunt, dum perdere timent pdunt, & in id qd maxime cauẽt, incidũt, ut qcqd largiunt: aut pereat omnino: aut ad tempus breuissimum psit. Nã qui exiguã stipem miseris negãt, qui conseruare humanitatem sine damno suo nolunt: patrimonia sua effundunt, ut aut pitura & fragilia sibi comparent aut certe suis maximis dãnis nihil consequant. Q uid.n. dicendum est de his, qui populari leuitate ducti: uel magnis urbibus suffecturas opes exhibendis muneribus impendunt? nisi eos dementes atq; furiosos, qui prestẽt id populo, qd & ipsi pdant: & nemo eoȝ q̃bus pstat accipiat? Itaq; ut ẽ oĩs uoluptas caduca & breuis oculoȝ maxĩe & auriũ aut obliuiscunt hoĩes: & alterius dãna p ingratis habẽt, aut etiã offendunt: si non ẽ libidini uulgi satisfactũ, ut etiã hoĩes stultissimi malũ sibi malo cõparauerint, aut si adeo placuerint: nihil amplius q̃ inanẽ fauorẽ: paucorũq; dieȝ fabulas assequunt. Sic cottidie leuissimoȝ hoĩum patrimõia ĩ res sup uacuas pdigũtur. Nũ ergo illi sapiẽtius qui utiliora & diuturniora ciuibus suis exhibẽt munera? Hi scilicet qui publicis operibus extructis, memoriã noĩ suo quærunt: ne isti qdem recte bona sua in terrã sepeliũt, qa nec memoria quicquã mortuis cõfert: nec opera eoȝ sempiterna sunt, siqdẽ aut uno tremore terræ dissipant & corruũt, aut fortuito cõsumũtur incendio, aut hostili aliquo impetu diruũtur: aut certe uetustate ipsa dissoluta labunt. Nihil est enim (ut ait orator) ope & manu factum, quod non cõficiat & consumat uetustas. Ad hæc iustitia & lenitas florescit cottidie magis, illi ergo melius, qui tribulibus suis aut clientibus largiuntur. Aliquid enim præstant hominibus & prosunt: sed non est illa uera & iusta largitio. Beneficentia enim nulla est: ubicunq; necessitas non est. Perit ergo quicquid gratiæ causa tribuitur non indigentibus: aut cum fœnore redit: & beneficentia non erit. Q uod etsi gratum est his quibus datur, iustum tamen non est: quia si non fiat: nihil mali sequitur. Vnum igitur certum & uerum liberalitatis officium est egentes atq; inutiles alere.

Liberalis officiũ non fructũ seqt

Opera oĩa consumit.ĩ uetustas.

Beneficentia uera q.

ginemq; iuſtitiæ. Ignoſcendum eſt igitur umbratico & imaginario p̄ceptori, nec ab eo ueritas exigenda eſt: qui ſe neſcire fateat̃.

Captiuoꝝ redemptio

Captiuoꝝ redẽptio magnũ atq; p̄clarum iuſtitiæ munus eſt, q̃d idẽ ipſe Tullius approbauit. Atq; hæc benignitas inquit etiã reipublicę ẽ utilis redimi a ſeruitute captos: locupletari tenuiores. Hãc ego cõſuetudinẽ benignitatis largitiõi muneꝝ lõge antepono. Hæc eſt grauium hominum atq; magnoꝝ. Proprium igit̃ iuſtoꝝ opus ẽ, alere pauperes, ac redimere captiuos. Cum apud iniuſtos ſi q̃ hæc faciant, graues & magni appellent̃. His enim maxime laudis eſt benefacere quos nemo ſperauit eẽ facturos. Nam qui bonum facit uel conſanguineo uel ꝓximo uel amico: haud nullam uel certe non magnã laudẽ meret̃, q̃a facere debet. Sitq; ipius ac deteſtabilis, niſi fecerit id, q̃d ab eo & natura ipſa & neceſſitudo exigit: & ſi facit, non tam gloriæ aſſequendæ q̃ reprehenſiouis uitandæ cauſa facit.

Alieno & ignoto benefacere ẽ hũanitatis

Qui aũt facit alieno & ignoto, is uere dignus ẽ laude: q̃m ut faceret ſola ductus eſt humanitate. Ibi ergo iuſtitia eſt: ubi ad benefaciendum neceſſitatis uinculum nullum eſt. Hoc igit̃ benignitatis officium non anteponere quidem largitioni muneꝝ debuit, quod eſt comparantis, & e duobus bonis id q̃d ſit melius eligentis. Illa uero largitio hominum patrimonia ſua in mari abiicentium: inanis & leuis, & ab oĩ iuſtitia remotiſſima ẽ. Itaq; ne dici quidem munera oportet: in q̃bus nemo accipit: niſi qui accipere nõ meret̃.

Pupillos ac uiduas oportere defendi.

Nõ minus magnum i iuſtitiæ opus eſt: pupillos & uiduas deſtitutos, & auxilio indigentes tueri atq; defendere: quod adeo uniuerſis diuina illa lex pręſcribit: quãdoquidem boni q̃q; iudices ad officium ſuum iudicãt ꝑtinere: ut eos humanitate naturali foueant ac iſdem ꝓdeſſe nitãtur. Verũ hæc opera propria noſtra ſunt, qui legem, qui uerba ipſius Dei p̄cipiẽtis accepimus. Nam illi ſentiunt natura eſſe iuſtũ, tueri eos q̃ tutela carẽt: ſed cur ita ſit non ꝑſpiciũt. Deus.n. cuius ꝑpetua clementia ẽ: iccirco uiduas pupilloſq; defendi ac tueri inbet, ne q̃s reſpectu ac miſeratiõe pignorum ſuoꝝ retardet̃, quo minus mortẽ pro iuſtitia fideq; ſuſcipiat, ſed incunctanter ac fortiter ſubeat, cũ ſciat ſe charos ſuos Deo relinq̃re, nec his unq̃ p̄ſidiũ defutuꝝ:

Aegros curare ſũm æ h̃ſianitatis

Ægros quoq; q̃bus defuerint q̃ aſſiſtant, curandos fouendoſq; ſuſcipere ſummæ humanitatis & magnæ operationis ẽ. Quod q̃ fecerit hic uiuã hoſtiã Deo acq̃ret & quod alteri dederit ad tp̄s, ip̄e a Deo accipiet i æternũ.

Peregrinorũ & pauperꝝ ſepultura.

Vltimũ illud & maximũ pietatis officiũ eſt ꝑegrinoꝝ & pauperꝝ ſepultura, quod illi uirtutis iuſtitiæq; doctores ꝓrſus nõ attigerũt. Nec enim poterãt id uidere: qui utilitate oĩa officia ſua metiebant̃. In cæteris.n. q̃ ſupra dicta ſunt: quãuis ueꝝ limitẽ nõ tenuerint, tamẽ q̃m cõmodi aliq̃d in his deprehenderunt: quaſi odore quodã ueritatis retẽti propius aberrauerũt. Hoc aũt q̃a nihil uidere i eo cõmodi poterãt reliquerũt.

Sepulturã ſuperuacaneam.

Quin etiam nõ defuerunt, qui ſuꝑuacaneã facerẽt ſepulturã: nihilq; dicerẽt eẽ mali iacere inhumatum atq; abiectum, quoꝝ impiã ſapientiã tã omne humanũ genus reſpuit, q̃ diuinæ uoces quæ id fieri iubent. Veꝝ illi nõ audent dicere id non eſſe faciendum: ſed ſi forte non fiat, nihil eſſe incõmodi. Itaq; in ea re non tam præcipiẽtium q̃ conſolantium funguntur officio: ut ſi forte id ſapiẽti euenerit ne ſe ob hoc miſerum putet. Nos autem non quid ſapienti deferẽdum ſit dicimus, ſed quid facere ipſe debeat. Itaq; non quærimus nunc utꝝ ne tota ſepeliendi rõ ſit utilis, nec

ne:licet hæc etiã si sit inanis(ut illi æstimant)tñ facienda est, uel ob hoc solum, q apud homines bene & humane fieri uidetur. Animus enim q̃rit, & oppositũ põderatur. Non enim patiemur figurã & figmentum Dei feris ac uolucribus ĩ prædam iacere: sed reddemus id terræ: unde ortum est. Et q̃uis in homine ignoto necessariorum sepulturam nulli negandam munus implebimus: in quoꝝ locum qa desunt: succedat humanitas: & ubicunq; homo desiderabit, ibi exigi officium nostrũ putabimus. In quo aũt magis iustitiæ ratio consistit. q̃ in eo: ut quod p̃stam⁹ nostris per affectum, præstemus alienis per humanitatem: quæ est multo certior iustiorq;. Cum iam non homini pr̨statur, qui nihil sentit: sed Deo cui charissimũ sacrificium est opus iustum. Dicet aliquis fortasse. Si hæc omnia fecero, nihil habebo. Q uid enim, si magnus hominũ numerus egebit, algebit: capiet: moriet, ut hæc facientem uel uno die patrimonio exui sit necesse? Perdam ne rem familiarem meo aut meoꝝ labore q̃sitam, ut iam ipsi mihi aliena misericordia uiuendum sit? Q uid tu tam pusillo animo pauptatem times, quam etiam uestri philosophi laudant, nihil hac tutius: nihilq; hac tranquillius esse testantur? Hoc qd times sollicitudinum portus est. An ignoras quot periculis: quot casib⁹ cum his malis opibus subiaceas? Q uæ tecum bene agent, si sine tuo cruore transierit. T u uero præda onustus incedis & spolia geris: quæ irritẽt animos etiam tuorum. Q uid ergo dubitas bene collocare id quod tibi forsitan eripiet: aut unum latrocinium: aut existens repẽte proscriptio: aut hostilis aliqua direptio? Q uid uerere fluxum: ac fragile bonum facere sempiternum: aut thesauros tuos custodi Deo credere: ubi nõ furem prædonemq; timeas, non rubiginem: non tyrannum? Q ui apud Deum diues est, pauper esse nunq̃ poterit. Si iustitiam tanti putas: sequere abiectis oneribus quæ te præmũt. Libera teipsum compedibus & cathenis, ut expeditus ad deum curras. Magni & excelsi animi est despicere & calcare mortalia. Sed si hãc uirtutem non capis, ut diuitias tuas in aram Dei conferas: ut fragilibus tibi cõpares firmiora: liberabo te a metu. Omnia ista præcepta non soli tibi dantur, sed omni populo, qui mente coniunctus est, & cohæret sicut unus homo. Si solus magnis operibus non sufficis, pro uirili parte operare iustitiam, sic tamen ut quantum diuitiis inter cæteros tantum opere præcellas. Neq; nunc suaderi tibi putes, ut rem familiarem tuam minuas uel exhaurias, sed quæ in superuacua fuerãt impensurus: ad meliora conuertas. V nde bestias emis: hinc captos redime, unde feras pãscis: hinc pauperes ale, unde homines ad gladium comparas: hinc innocentes mortuos sepeli. Q uid prodest perditæ neq̃tiæ bestiarios facere locupletes: & instruere ad flagitia? Transfer ad magnum sacrificium male peritura: ut pro his ueris muneribus habeas a Deo munus æternum. Magna est misericordiæ merces: cui Deus pollicetur, peccata se oĩa remissurum. Si audieris inqt p̃ces supplicis tui, & audiam ego tuas, si misertus laborantium fueris, & ego in tuo labore miserebor. Si autem non respexeris nec adiuueris: & ego animum tuum contra te geram: tuisq; te legibus iudicabo.

¶ De præmio quod in necessitate & precibus pauperum quisq; teneat a Deo & tribus gradibus uirtutis. Cap. XIII.

Q uoties

Votiens igit rogaris, tẽptari te a Deo crede: an sis dignus exaudiri. Circunspice conscientia tuã, & quãtũ potes medere uulneribus, nec tñ quia peccata largitiõe tollunt: dari tibi licẽtiã peccãdi putes. Abolentur enim si Deo largiare, quia peccaueras. Nam si fiducia largiendi pecces, non abolentur. Deus enim purgari homines a peccatis maxime cupit, ideoq; agi pœnitẽtiã iubet. Agere aũt pniam nihil aliud est, q̃ profiteri & affirmare se ulterius nõ peccaturũ. Ignoscit itaq; his, q ad pecatũ ignorãter: imprudẽter: incauteq; labũtur, ueniã nõ hẽt, q sciens peccat. Nec tñ si aliqs purificatus fuerit ab oĩ labe pcti tẽperãdũ sibi ab ope largitiõis existimet: qa nõ hẽat pctã, q̃ deleat. Immo uero tũ magis iustitiã debet opari: cũ factus ẽ iustus: ut qd añ ĩ medelã uulnerũ fecerat: postmodũ faciat in gloriã laudẽq; uirtutis. Eo accidit q nemo cẽ sine delicto põt, q̃ diu indumẽto carnis oneratus est. Cuius ĩfirmitas triplici mõ subiacet dominio peccati, factis, dictis: cogitatiõibus. Per hos gradus ad sũmũ culmẽ iustitia procedit. Primus est uirtutis gradus malis operibus abstinere: secundus etiam malis uerbis, tertius etiã cogitatione rerum malaꝝ. Qui primũ gradũ ascẽdit satis iustus est: q secundum: iã perfectæ uirtutis: siquidẽ neq; sermone neq; factis delinquat: q tertium is uere similitudinẽ Dei assecutus uidet. Est enim pene supra humanum modũ: nec cogitatione qdem admittere: qd sit uel factu malum: uel improbũ dictu. Itaq; etiam iusti hoĩs, q frænare se possũt ab omni opere iniusto: nõnunq̃ tamen ipsa fragilitate uincuntur: ut uel ira malũ dicant: uel aspectu rerũ delectabilium tacita cogitatione cõcupiscant. Quod si mortalis cõditio non patitur hominẽ esse ab omni macula puꝝ: debẽt ergo perpetua largitiõe peccata carnis aboleri. Vnum est.n. sapientis & iusti: & uitalis uiri opus: diuitias suas in sola iustitia collocare: qua profecto, q eget licet ille Crœsum aut Crassum diuitiis supet, & hic paup, hic nudus: hic mendicus putandus est. Dãda igit opera est: ut indumento iustitiæ pietatisq; uelemur, quos nos nemo exuat: quod nobis sempiternũ præbet ornatũ. Nam si deoꝝ cultores simulacra insensibilia excolunt: & qcquid p̃tiosi habent in ea, conferunt: q̃bus nec uti possũt, nec gratias agere, q acceperint, quanto iustius est & uerius uiuentia Dei simulacra excolere: ut promereri inueniare uiuentẽ? Quæ sicut usui habent quicquid acceperint: & gratias agũt, ita Deus in cuius cõspectu bonũ feceris: & probabit: & mercedẽ pietatis exoluet.

¶ Quod philosophi uera caruerunt humanitate: qui cum stoicis eã inter morbos animi posuerunt. Cap. XIIII.

I ergo in hoĩe p̃clarũ & excellens bonũ est misericordia, idq; diuinis testimoniis & bonoꝝ malorumq; cũsensu optimum iudicat: apparet phos longe abfuisse ab humano bono, qui neq; p̃ceperũt eius modi quicq̃, neq; fecerunt: sed uirturẽ, quæ prope modũ in hoĩe est singularis: pro uitio semp habuerunt. Libet hic interponere unũ de philosophia locũ, ut illoꝝ plenius coarguamus errores: qui misericordiã: cupiditatẽ: metũ: morbos animi appellant. Conãtur illi quidem uirtutes a uitiis disiũgere, quod est sane facillimũ. Quis enim non posset liberalem a prodigio separare (ut illi faciunt) aut purum a sordido, aut quietum ab inerti: aut cautũ a timido. q hæc

Peccata largitione toluntur

pœnitẽtiã agere quid

Cõſtantia. Impudentia. Fortitudo Temeritas. Libertas. Contumacia. Seueritas. Crudelitas.

quæ ſunt bona, fines ſuos habeant: quos ſi exceſſerint, in uitia labuntur, ita ut conſtantia niſi pro ueritate ſit ſuſcepta, ſit impudentia. Iem fortitudo ſi nulla neceſſitate cogente, aut nõ pro cauſa honeſta certum piculum ſubierit, in temeritatẽ cõuertitur. Libertas quoq; ſi alios inſectet᷑, potius q̃ ſectantibus reſiſtat, cõtumacia eſt. Seueritas etiã niſi ſe intra cõgruentes nocentiũ pœnas cohereeat, fit ſæua crudelitas. Itaq; dicunt eos qui mali uideant᷑, nõ ſua ſponte peccare, nec mala potius eligere: ſed bonoꝝ ſpecie lapſos incidere in mala, dum bonoꝝ ac maloꝝ diſcrimẽ ignorant, Hæc quidem falſa non ſunt, ſed ad corpus cuncta referũtur. Nam parcum eſſe, aut conſtantem: aut cautum, aut quietum, aut fortem, aut ſeuerum uirtutes ſunt quidem: ſed huius temperantiæ uitæ. Nos autem, qui hanc uitã cõtenimus: alias nobis uirtutes propoſitas habemus, de quibus philoſophi ne ſuſpicari quidem ulla ratione potuerunt. Itaq; & uirtutes quaſdã ꝑ uitiis, & uitia quædã pro uirtutib⁹ hũerunt. Nam ſtoici affectus oẽs: quoꝝ impulſu animus cõmouetur ex hoie tollunt cupiditatem atq; letitiã, metũ, mœſtitiã, quorũ duo priora ex bonis ſunt, aut futuris aut p̃ntibns, poſt priora ex malis. Eodẽ mõ hæc q̃tuor morbos (ut dixi) uocãt non tã natura inſitos q̃ praua opiniõe ſuſceptos. Et iccirco cẽſent ea extirpari poſſe radicitus; ſi bonorũ maloꝝq; opinio falſa tollat᷑. Si. n. nihil cenſeant ſapiens bonũ: nihilq; malum, nec cupiditate ardeſcet, nec lætitia geſtiet nec metu terrebitur, nec ægritudine contrahet᷑. Mox uidebimus an efficiant qđ uelint, an quid efficiant, interim propoſitum arrogãs ac pene furioſum: qui ſe putent mederi: & eniti poſſe contra uim rationemq; naturæ.

Quõ peripatetici uincant ſtoicos: & doceãt affectuũ naturaliũ ſtimulos euelli non poſſe, ſed mitigari. Et q; ea quę brutis aĩalibus data ſunt, ſingulis hoĩbus inſita ſunt uniuerſa. Et quõ ſtoici mentis affectiones diffiniant. Cap. XV.

Affectus detrahi nõ poſſe.

Æc. n. naturalia eſſe nõ uoltũaria, oĩum uiuẽtiũ rõ demõſtrat: q̃ hiſdẽ oĩbus quatit᷑ affectibus. Peripatetici ergo rectius, q hæc oĩa detrahi poſſe negant: qa nobiſcũ ſimul nata ſunt, & conant᷑ oſtendere: q̃ prouidẽter & q̃ neceſſarie Deus ſiue natura (ſic. n. dicunt) his nos armauit affectibus, quos tñ quia plærunq; uitioſi fiunt ſi nimii ſint, poſſe ab hoĩe adhibito mõ ſalubriter tẽpari, ut tm̃ hoĩ q̃tum naturę ſatis eſt: rẽlinquat᷑. Nõ inſipiens diſputatio: ſi (ut dixi) oĩa non ad hãc uitã referrent᷑. Stoici ergo furioſi, q ea. nõ tẽperant, ſed abſcindunt, rebuſq; a natura inſitis caſtrare hoĩem quodammõ uolunt. Quod eſt q̃le ſi uelint aut metũ detrahere ceruis, aut uenenũ anguibus, aut irã feris, aut placiditatẽ pecudibus. Nam q̃ ſingula mutis aĩalibus data ſũt, ea uero uniuerſa hoĩ ſimul. Qđ ſi ut medici dicũt, lętitię affect⁹ in ſplene eſt: iræ in felle, libidinis in iecore: timoris in corde: facilius eſt interficere aĩal ip̄m q̃ ex corpore aliqđ euellere, quod eſt animãtis naturã uelle mutare. Sed hoĩes prudentes non intelligunt, cum uitia ex hoĩe tollunt, etiam uirtutem ſe tollere cui ſoli locum faciũt. Nam ſi uirtus eſt in medio iræ impetu ſeipſum cohibere & reprimere: quod negare nõ poſſunt. Caret ergo uirtute qſqs ira caret. Si uirtus eſt libidinem corporis continere, uirtute careat neceſſe eſt: qui libidinem quã temperet, nõ habet. Si uirtus eſt cupiditatẽ ab alieni appetitione refrænare, nullã

Lætitiæ affectus in ſplene Ira in felle Libido in iecore. Timor in corde.

certe

certe uitutem poteſt habere,qui caret eo:ad quod cohibendum uirtutis uſus adhibet. Vbi ergo uitia non ſunt nec uirtuti locus ē qdem, ſicut nec uictoriæ qdē, ubi aduerſarius nullus eſt.Ita fit ut bonū ſine malo eſſe in hac uita non poſſit. Affectus igitur quaſi ubertas aiorū eſt naturalis.Nam ſicut inſentes ager,q eſt natura fœcundus,exuberat:ſic animus incultus uitiis ſua ſponte inualeſcētibus:uelut ſpinis obducit. Sed cū uerus cultor acceſſerit,ſtatim cedētibus uitiis fruges uirtutis oriunt.Deus itaq;,cū hominem primum fingeret,mirabili ꝓuidētia ingenerauit ei prius iſtas animi cōmotiones,ut poſſet capere uirtutē: ſicut terra culturā, Poſuitq; materiā uitiorū in affectibus,uirtutis in uitiis.Q uæ ꝑfecto aut nulla eſt, aut nulla erit aut in uſu eſſe non poterit, ſi deſint ea per quæ uis eius aut apparet: aut conſtet, Videamus nūc :idem illi q uitia penitus excidūt qd effecerint.Q uatuor illos affectus,quos ex opinione bonorū malorūq; naſci putāt,quibus euulſis ſanandū eē animū ſapientis exiſtimant,qm intelligunt & natura inſitos eſſe,& ſine his nihil moueri nihil agi poſſe,alia quædam in eorum locum uicemq; ſupponunt.Pro cupiditate alias ſubſtituunt uoluntatem,quaſi uero nō multo ſit præſtabilius bonum cupere q̄ malum uelle.Item pro lętitia gaudium: pro metu cautionem.At in illo quarto imutandi nominis eius ratio deficit.Itaq; ægritudinē penitus.i.mœſtitiā doloremq; animi ſuſtulerūt:qd fieri nequaq̄ poteſt. Q uis enim poteſt non dolere,ſi patriam aut peſtilentia exauſerit,aut hoſtis inuaſerit,aut tyrannus oppreſſerit?Poteſt aliqs non dolere:ſi ſublatam uiderit libertatem:ſi proximus,ſi amicos:ſi bonos uiros aut exterminatos,aut crudeliſſime trucidatos,niſi cuius mens ita obſtupuerit,ut ſit ei ſenſus oīs ereptus?Q uare aut oīa tollere debuerunt aut implenda fuerant cūcta hæc & debilis diſputatio.i.ēt pro ægritudine aliqd reponendū,qm ſupioribus ita ordinatis hoc cōſequēserat. Vt enim præſētibus lætamur bonis:ſic malis angimur ac dolemus.Si ergo lætitię,quā uitioſā putabant:nomē aliud indiderunt:ſic ægritudini: qm & ipſam uitioſam putabāt, aliud uocabulum tribui congruebat.Vnde apparet non illis rem defuiſſe:ſed uerbum,cuius indigentia eum totū affectum,qui eſt uel maximus: contra quem natura pateretur auferre uoluerunt. Nam illas omnium commutationes poteram coarguere pluribus & oſtendere,aut ſermonis ornandi augendæq; copiæ gratia: multa nomina hiſdem rebus impoſita: aut nihil certe non multum inter ſe illa diſtare:nam & cupiditas a uoluntate incipit,& cautio a metu oritur, & lætitia nihil aliud eſt q̄ profuſum gaudium.Sed putemus ut ipſi uolunt,eſſe diuerſa.Nempe igitur cupiditatem eſſe dicent perſeuerautem ac perpetuam uolūtatem: lætitiam uero inſolenter ſe efferens gaudium: metum autem nimiam & excedentem modum cautionem.Ita fit ut ea quæ tollenda eſſe cenſent,non tollant: ſed temperēt: ſi quidem nomine tantum modo immutant:res ipſæ manent. Eo igitur imprudentes reuoluuntur quo, peripatetici ratione perueniunt, ut uitia quoniam tolli non poſſunt, medio temperanda ſint.Errant ergo: quoniam non efficiunt quod uolunt,& longo aſperoq; circuitu in eandem uiam redeunt.

Affectus excidebāt ſtoici.

Cupiditas quid. Lætitia quid. Metus qd.

¶ Q uomodo peripatetici errauerunt,& q bōus uſus affectuum uirtus eſt,malus uitium.Et quod uſus ipſe ex cauſa penſandus eſt. Cap. XVI.

T ego ne pipateticos q̄dē accessisse ad ueritatē puto: q̄a uitia esse cōcedūt, sed ea mediocriter tēperāt. Carēdū est.n.uitiis etiā mediocribus: qnin potius efficiendū fuit primū: ne uitia eēnt: nec.n.qcq̄ uitio sum nasci pōt: sed uitia fieri si malis utamur affectibus: uirtutes si bene. Deinde mōstrādū est, nō ipsos affectus sed eoꝝ cās eē moderādas. Nō est inquiūt nimia lætitia gestiendū: sed modice ac tēperate. Hoc uero tale est: q̄le si diceret nō eē currēdū cōcitate: sed gradiēdū moderate. At pōt & qui gradit̄ errare, & q currit rectā uiā tenere. Quid si ōndero eē aliqd: ubi non tm̄ modicū: sed uel punctū gaudere uitiosum sit, & aliud cōtra: in quo uel exultare lætitia minime criminosum? Quid tādē nobis ista mediocritas ꝓderit? Quæro utrū ne sapiēti lætandū putēt: si quid inimico suo mali uidēt accidere: aut utrū ne lætitiā refrænare debeant: si uictis hostibus aut oppsso tyrāno libertas & salus ciuibus parta sit? Nemo dubitat: qn & in illo exiguū lætari: & in hoc parū lætari sit maximū crimē. Eadē de cæteris affectibus licet dicere. Sed (ut dixi) nō in his moderandis sapientiæ rō uersat̄, sed in causis eoꝝ: qm̄ extrinsecus cōmouent̄ nec his potissimū frænos imponi oportuit: qm̄ & exigui possunt eē in maxio crimie, & maximi possunt esse sine crimine. Sed assignādi fuerūt certis tpib⁹. & rebus & locis: ne uitia sint qbus uti recte licet. Sicut.n.recte ambulare bonū est: errare aūt malū: sic moueri affectibus in rectū, bonū est, in paruū, malū. Nā libido si extra legitimū toꝝ nō euaget̄, licet sit uehemēs, tñ culpa caret. Sin uero appetit alienū, licet sit mediocris uitiū tñ maximū ē. Nō est itaq̧ morb⁹ irasci: nec cupe: nec libidīe cōmoueri, sed iracūdū eē morbus ē: cupidū libidinosum. Qui.n.iracūdus est: ēt cui nō debet: aut cui nō oportet irascit̄. Qui cupidus etiā qd nō opus est cōcipiscit. Qui libidinosus, etiā qd legibus uetat̄ affectat. Ois ergo tō in eo uersari debuit: ut qm̄ caꝝ reꝝ impetus inhiberi non potest, nec debet: quia necessario est insitus ad tuenda officia uitę, dirigeret̄ potius in uiā rectā: ubi ēt cursus offensione ac periculo caret.

Affectus uitia nō eē

Irasci uitiū nō est. Cupere morbus non est. Libidine cōmoueri uitium nō est. Cupidus qui. Iracūdus qui. Libidinosus qui.

¶ Quod ea quæ philosophi uitia putant: uirtutes sunt, si tamen referantur ad finem debitum, id est ad deum. Et ꝗ insani sunt qui humanam naturam: ingenitis affectibus spoliare nituntur. Cap. XVII.

Ed euectus sum coarguendi studio longius, cum sit mihi ꝓpositum, ea quæ uitia ph̄i putauerunt ostendere: non tm̄ uitia non esse ueꝝ ēt magnas esse uirtutes. Ex illis docēdi grā sumam: quæ ptinere ad rem maxime puto. Metum seu timorē in maximo uitio ponunt summāq; imbecillitatem eē animi putant: cui sit cōtraria fortitudo: quæ si sit in hoīe, locū timori esse nullum. Credit ergo ne aliquis fieri posse, ut idē metus summa sit fortitudo? Minime. Neq̧.n.uidet̄ capere natura, ut aliqd in contrarium recidat. Atqui ego non arguta aliqua conclusione, ut apud Plato. Socra. facit qui eos quos cōtra dusputar, cogit ea q̄ negauerāt: cōfiteri: sed simpliciter oñdā sūmū metū summā eē uirtutē. Nemo dubitat, qn timidi & imbecilli sit aī: aut dolorē metuere: aut egestatē, aut exiliū, aut carcerē, aut mortē: q̄ oīa q̄sqs non exhorruerit fortissimus iudicat̄. Qui aūt Deū metuit, illa uniuersa nō metuit. Ad qd ꝓbādum argumentis opus nō est, spectatę sunt.n.semp: spectāturq; adhuc per orbē pœnæ cultoꝝ Dei

Met⁹ summa animi imbecillitas.

Socratis argutæ cōclusiones.

in quibus

in quibus excruciandis noua & inusitata tormenta excogitata sunt. Nam de mortis generibus horret animus recordari, cum immanium bestiarum ultra ipsam mortem carnificina sæuierit. Has tñ execrabiles corporũ lacerationes fœlix atq; inuicta patientia sine ullo gemitu pertulit. Hæc uirtus omnibus populis atq; prouinciis & ipsis tortoribus miraculũ maximum pbuit, cum patientia crudelitas uinceretur, Atqui hanc uirtuté nihil aliud q̃ metus Dei fecit. Itaq; (ut dicebã) nõ euellẽdus ut stoici, neq; tẽperandus timor, ut pipatetici uolunt: sed in ueram uiam dirrigendus est: auferendiq; sunt metus, sed ita ut his solus relinquat̃, q qm̃ legitimus ac uerus est: solus efficit ut possint cætera nõ timeri. Cupiditas quoq; íter uitia numerat̃. Sed si hæc q̃ terrena sunt concupiscit, uitiũ ẽ, uirtus autẽ si cœlestia. Q ui .n. iustitiam, qui Deũ, qui uitã ppetuã, qui lucem sempiternã, ea oĩa q̃ Deus hoĩ pollicet̃ cõseq cupit, opes istas & honores & potẽtatus & regna ipsa contemnet. Dicet fortasse stoicus. Volũtate opus est ad hæc cõseq̃nda nõ cupiditate, imo uero pa℞ est uelle. Multi .n. uolunt, sed cũ dolor uisceribus accesserit uolũtas cedit, cupiditas pseuerat, quæ si efficit ut cõtemptui sint oĩa, q̃ a cæteris appetunt̃ summa uirtus est, siquidẽ cõtinentiæ mater ẽ. Ideoq; potius illud efficere debemus, ut affectus quibus praue uti uitium est: dirrigamus in rectum. Nã istæ concitatiões aĩorũ iuncto currui similes sunt, in quo recte moderãdo summũ rectoris officiũ est, ut uiã nouerit, quã si tenebit licet q̃ concitate ierit, nõ offendit. Si autẽ errauerit, licet placide ac leniter eat, aut per confragosa uexabit̃, aut per pcipitia labetur. aut certe quo non opus est, deferet̃. Si cursus ille uitæ, qui affectibus uelut equis pnicibus ducit̃, si rectã uiam teneat, funget̃ officio. Metus igitur & cupiditas si piciant̃ in terra, uitia fiẽt. Virtutes autẽ si ad diuina referant̃, parsimoniam contra uirtutis loco habẽt, q̃ si studium ẽ habendi, nõ põt esse uirtus: qa in augendis uel tuendis terrestribus bonis tota uersat̃. Nos autẽ summũ bonum nõ referimus ad corpus, sed oẽ officium solius aĩæ conuersatione metimur. Q uod si (ut supra docui) patrimonio minime parcendum est, ut humanitatẽ iustitiamq; teneamus, nõ est uirtus frugi esse, quod nomẽ uirtutis specie fefellit ac decipit. Est .n. frugalitas abstinentia quidem uoluptatũ, sed eo uitium qa ex habendi amore descẽdit, cum sit & uoluptatibus abstinendum, & pecuniæ minime tempandum. Nam parce .i. mediocriter uti pecunia q̃si q̃dam pusillitas est animi, aut ptimentis ne sibi desit, aut desperantis posse se illam reparare, aut contemptum terrestriũ non capientis Sed illi rursus eum q rei familiari suæ non pareat, pdigum uocant. Nam ita liberalem distingunt a prodigo, q; is liberalis sit, qui cibũ & benemeritis & cũ oportet, & quantum satis est, largiat̃. Prodigus uero qui & nõ meritis cũ opus non ẽ, & sine respectu rei familiaris effundat. Q uid ergo. Prodigũ ne dicemus eũ, qui misericordiæ cã tribuit egentibus uictũ? At qui multũ refert, utrum ne scortis ppter libidinẽ largiare, an miseris pp humãitatẽ. Vt℞ pecuniã tuã pductores, aleatores lenonesq; diripiãt, an illa pietati ac Deo pstes. Vt℞ ne illã uentri ac gulæ ingeras, an in thesauro iustitiæ reponas. Vt ergo uitiũ ẽ effundere in malã partẽ sic in bonam uirtus. Si uirtus est nõ parcere opibus: q̃ pñt reparari, ut bonis uitã sustẽtes quæ repari non põt, uitium igiur, parsimonia ẽ. Q uare nihil aliud dixerim q̃ in sa

Martyrũ cruciatus.

Frugalitas est uitium

Prodigus qui.

Perductores.

nos qui hominē mite ac sociale animal orbant suo noīe q euulsis affectibus q̄bus omnis constat humanitas, ad immobilem stuporem mētis perducere uolunt, dū student animum a perturbationibus liberare. & (ut ipsi dicunt) qetum tranquillumq; reddere. Quod fieri non tantum non potest: quia uis & ratio eius in motu est sed ne oportet quidē, quia sicut aqua quidem semper iacens & quieta insalubris & magis turbida est, sic animus imotus ac torpens inutilis est etiam sibi, nec uitam ipsam tueri poterit, quia nec faciet quicq̄ nec cogitabit, cum cogitatio ipsa nihil aliud sit, q̄ mentis agitatio. Deniq; qui hanc immutabilitatem animi asserūt, priuare aīum uita uolunt, quia uita actuosa, est mors quieta. Quædam etiam recte pro uirtutibus habēt, sed eaꝝ modum non tenent. Virtus est constantia non ut inferentibus iniuriam resistamus, his.n. cœdendum est quod cur fieri debeat, mox docebo: sed ut iubētibus facere nos cōtra Dei legē, cōtraq; iustitiā nullis minis aut suppliciis terreamur: quo minus Dei iussionē hoīs iussiōi pferāus, Itē uirtus est mortē contēnere nō ut appetamus, eamq; ultro nobis inferamus, sicut philosophoꝝ plurimi & maximi sæpe fecerunt, quod est sceleratum ac nefariū. Sed ut coacti Deū relinquere ac fidem prodere, mortē suscipere malimus, libertatēq; defendamus aduersus impotentiā stultā uecordēq; uiolentiā, ut oēs sæculi minas atq; terrores fortitudine animi prouocemus. Sic ea quæ alii timēt excelsa & insuperabili mente dolorē mortemq; calcamus. Hæc est uirtus, hæc uera ē cōstantia in hoc tuēda & cōseruāda solo, ut nullus nos terror, nulla uis a Deo possit auertere. Vera igitur Cicerōis illa snīa ē. Nemo inquit iustus pōt esse, qui mortē, q dolorem: qui exiliū, qui egestatem timet. Item Senecæ in libris moralis phīæ dicentis, hic ē ille homo honestus, non apice purpura ue, nō lictorum insignis ministerio sed nulla re minor: qui cum mortem inuicinia uidet, non sic pturbatur tanq̄ rem nouam uiderit, qui siue toto corpore tormenta patienda sūt, siue flamma ore recipienda est, siue extendendæ per patibulum manus non quærit quid patiatur, sed q̄ bene. Qui autem Deum colit, nec patitur: nec timet. Ergo iustus. His rebus efficitur, ut neq; uirtutes, neq; uirtutum exactissimos limites nosse, aut tenere possit, omnino quisquis est a religione Dei singularis alienus.

Aqua semper iacens. & qeta insalubris est. Cogitatio quid.

Mors appetēda non est ultroq; nobis inferenda.

Iustus esse nemo pōt qui mortē timet aut dolorem.

Mortis cōtemptus

¶ Quomodo præcepta Dei quibus insistendum est, a philosophicis dissideant institutis, & quis sit sapientiæ titulus. Cap. XVIII.

Sed omittamus philosophos qui aut omnino nihil sciunt, idq; ipm pro summa scientia præ se ferunt: aut qui non percipiunt summā eorum quæ sciunt, aut qui quoniam se putant scire quæ nesciunt, inepte arroganterq; desipiunt. Nos ergo (ut ad popositum reuertamur) quibus solis a Deo ueritas reuelata, & cœlitus missa sapiētia est, faciamus, quæ iubet illuminator noster Deus, sustineamus inuicē, & labores huius uitæ mutuis adiumentis perferamus. Nec tamen si quid boni operis fecerimus, gloriā captemus ex eo. Monet enim Deus operatorē iustitiæ non oportere esse iactantem, ne non tam mandatis cœlestibus obsequendi, quam studio placendi: humanitatis officio functus esse uideantur. Habeatq; iam prætium gloriæ, quod captauit, nec præmium cœlestis illius ac diuinæ mercedis accipiat.

Cætera,

Cætera quæ obseruare cultor Dei debet, facilia sunt, illis uirtutibus comprehēsis: non mentiatur unq̄ decipiendi aut nocēdi causa. Est.n.nefas eum, qui ueritati stu deat, in aliqua re esse fallacem, atq; ab ipsa quā sequitur, ueritate discedere. In hac iustitiæ uirtutumq; omnium uia, nullus mendacio locus est. Itaq; uiator ille uerus ac iustus non dicet illud Lucianū. Homini amico ac familiari non est mentiri me um, sed etiam inimico atq; ignoto existimabit non esse mentiri suū. Nec aliquan do cōmittet, ut lingua interpres animi a sensu & cogitatione discordet. Pecuniam si quā crediderit: non accipiat usuram ut & beneficiū incolume sit: quod succur rit necessitati, & abstineat se prorsus alieno. In hoc enim genere officii debet suo esse cōtentus, quem oporteat alias ne proprio quidē parcere: ut bonū faciat. plus autem accipere q̄ dederit, iniustum est. Quod qui facit insidiatur quodāmodo, ut ex alterius necessitate prædet. At iustus nunq̄ prætermittet quo minus aliquid misericorditer faciat, nec inquinabit se huiusmodi quæstu, sed efficiet, ut sine ullo suo dāno ipsum quod cōmodat: inter bona opera numeret. Munus nō accipiet a paupere ut siquid ipse præstiterit, eo bonū sit, quo fuerit gratuitum. Maledicenti benedicto respondeat, nunq̄ ipse maledicat nec uerbū malū procedat ex ore ho minis, q colit uerbum bonum. Quin etiam caueat diligēter, ne quādo inimicum sua culpa faciat, & siquis extiterit tam ꝓteruus, qui bono et iusto faciat iniuriā, cle menter ec moderate ferat, & ultionē suā sibi nō assumat, sed Dei iudicio reseruet: innocentiā semp & ubiq; custodiat. Quod ꝓceptū nō ad hoc tm̄ ualet, ut ipse in iuriā nō inferat, sed ut illatam sibi nō uindicet. Sed.n.maximus & æquissimus iu dex speculator ac testis oīum. Hunc homini ꝓferat, hunc malit e sūma cā pronū ciare, cuius sentētiā nemo effugere pōt, nec defensione cuiusq̄ ne gratia. Ita fit ut homo iustus cōtemptui sit omnibus, & quia putabit̄ semetipsum defendere nō posse, habebit̄ ꝓ segni & inerti. Qui aūt fuerit ultus inimicū, hic fortis, hic stren nuus iudicat̄, hunc colunt, hūc oēs uerentur. Bonus uero ille tametsi ꝓdesse om nibus uel pluribus possit, illum tū̄ suscipiūt q nocere q̄ qui prodesse possit, sed iu stū prauitas hoīum deprauare nō poterit, quo minis Deo studeat obtēperare, ma litq; cōtēni, dūmodo semper boni fungatur officio, mali nunq̄. Cicero in iisdem il lis officialib9. At uero siquis uoluerit inquit sui animi cōplicatam notionē euolue re: iam se ipse doceat, eum uirꝫ bonū esse, q prosit quibus possit, noceat nemini, ni si lacessitus iniuria O q̄ simplicē uerāq; sententiā duoꝫ uerboꝫ adiectione corru pit. Quid.n.opus fuerat adiūgere, nisi lacessitus iniuria? ut uitiū bono uiro quasi cām turpissimā apponeret, patiētiæ quæ oīum uirtutū maxima est, facere exper tem? Nocituꝫ esse dixit bonum uirū si fuerit lacessitus, iam ex hoc ipso boni uiri nomen amittat necesse est: si nocebit. Non minus.n.mali est referre iniuriā: q̄ in ferre. Nā unde certamina inter hoīes: unde pugnæ cōtentionesq; nascunt̄, nisi q improbitati apposita impatiētia, magnas sæpe cōcitat tēpestates? Quod si patiē tiā, q̄ uirtute nihil ē uerius, nihil hoīe dignius īueniri pōt improbitati opposueris, extinguet̄ ꝓtinus, tanq̄ igni aquā superfuderis. Sin aūt ꝓuocatrix illa iprobitas ipa tiētiam sibi cōparem nacta est, tanq̄ perfusa oleo tantū excitabit incendium, ut id nō flumen aliquod, sed effusio cruoris extinguat. Magna itaq; patientiæ ratio est,

Mētiri nefas.

Vsura nō accipiēda.

Munus a paupe non accipiēdū.

Maledicēti benedicto rñdendum.

Vltio dei iudicio reseruanda.

Bonus uir qui.

Patientiæ laus.

quam sapiens homo ademit bono uiro: Vt enim nihil maloꝝ fiat, hæc sola effici et: quæ si detur oíbus, nullum scelus, nulla fraus in rebus humanis erit. Quid ergo bono uiro põt esse, tã calamitosum, tãq; cõtrariũ, q̃ iræ fræna permittere, quæ illũ non modo boni, sed ẽt hoís appellatiõe dispoliet? Siquidem nocere alteri (ut ipse ait uerissime) nõ est secundũ hoís naturã. Nã & pecudes si lacessas, aut calce aut cornu repugnant. Et serpẽtes ac feræ, nisi persequaris ut occidas negociũ nõ exhibent. Et (ut ad hominum exempla redeamus) imperiti quoq; & insipientes si quando accipiunt iniurias, cæco & irrationabili furore ducunť, & his qui sibi nocent, uicem tribuere conantur. In quo igitur sapiens ac bonus uir a malis & insipientibus differt, nisi q̧ habet inuictam patientiam, qua stulti carẽt, nisi q̧ regere se ac mitigare iram suam nouit, quam illi quia uirtute indigent, frænare nõ possunt. Sed uidelicet hęc illum res fefellit, quia cum de uirtute quæritur in quacunq; conditiõe uincere putauit esse uirtutis. Nec uidere ullo modo potuit hoíem dolori & iræ succumbentem, & his affectibus indulgentem: quibus debet potius reluctari:

Iniuria nõ ẽ ferenda. Et ruentem quãcunq; in partẽ prouocauerit improbitas uirtutis officium nõ tenere. Qui enim referre iniuriã nititur eũ ipsum a quo læsus est, gestit imitari. Ita qui malum imitatur, bonus esse nullo pacto põt. Duobus igitur uerbis duas uirtutes maximas bono & sapienti uiro, innocẽtiã patientiamq; detraxit. Sed quia ipse

Canina facũdia quæ. caninam illam facundiã (sicut Salustius ab Appio dictum refert) exercuit, uoluit quoq; hoíem canino modo uiuere, ut remordeat lacessitus. Quæ retributio cõtumeliæ q̃ perniciosa sit, & quas edere soleat strages, unde oportunius peteretur exemplum, q̃ ex ipsius doctoris tristissimo casu, qui cum his philosophorum præceptis obtemperare gestit ipse se perdidit. Qui si lacessitus iniuria patientiam tenuisset, si dissimulare, si ferre contumeliam boni uiri esse didicisset, nec illas nobiles

Ciceron. Philippicæ. orationes alieno titulo inscriptas, impatientia & leuitate. & insania profudisset, nunq̃ capite suo rostra in quo ante floruerat: cruentasset, nec rempublicam funditus proscriptio illa delesset. Sapientis ergo ac boni uiri non est uelle certare, ac se periculo committere, quoniam & uincere non est in nostra potestate, & est anceps omne certamen, sed est sapientis & optimi uiri non aduersarium uelle tollere, quod fieri sine scelere ac periculo non potest, sed certamen ipsum, quod fieri & utiliter & iuste potest. Summa igitur uirtus habenda patientia est, quam, ut caperet homo iustus, uoluit illum Deus (ut supra dictum est) pro inerte cõtemni. nisi enim cõtumeliis fuerit affectus: quantũ habeat fortitudinis in seipso cohibendo ignorabitur. Si aũt lacessitus iniuria lædentem persequi cœperit, uictus est. Si uero motum illum ratione cõpresserit, hic plane imperat sibi, & hic regere se po-

Patientiæ laus. test. Quæ sustentatio sui recte patiẽtia nominatur, quæ una uirtus oíbus est opposita uitiis & affectibus. Hæc pturbatũ aĩum ac fluctuãtẽ ad trãquillitatẽ suã reuocat: hæc mitigat: hæc hoíem sibi reddit. Ergo quoniã naturæ repugnare impossibile est & inutile, ut non cõmoueamur oino, prius tñ q̃ cõmotio ꝓsiliat ad nocen

Iniuriaꝝ obliuiõ magna laus. dum quo ad fieri potest maturius sopiatur. Pręcepit Deus nõ occidere solẽ super iram nostram: ne furoris nostri testis abscedat. Deniq; M. Tullius cõtra suũ pręceptum, de quo pauloãte dixi: obliuionem iniuriarum in magnis laudibus posuit.

Spero

Spero inquit Cæsar:qui obliuisci nihil soles:nisi iniurias. Quod si hoc ille faciebar hõ, non a cœlesti tm̃, sed a publica quoq; ciuiliq; iustitia remotissimus, quãto magis id nos facere debemus, qui immortalitatis uelamine candidati sumus. Cæsaris clementia.

Quod peripatetici stoicis obuiãt in defensione affectiõum, Et quæ sint tres furiæ quas poetæ finxerunt, quis eaꝝ usus sit & abusus. Cap. XIX.

Stoici cum affectus ex hoīe tanq̃ morbos conantur euellere, peripatetici se opponunt, eosq; non modo retinent, sed etiam defendunt: nihilq; in homine esse dicunt, quod non magna ratione ac prouidentia sit innatum. Recte id quidem si singularum rerũ ueros terminos scirent. Itaq; hanc ipsam iram fomitem esse dicunt, uirtutis, tanq̃ nemo possit aduersus hostes fortiter dimicare, nisi fuerit ira concitatus. Quo plane ostendunt, nec quid sit uirtus scire se, nec cur homini attribuerit iram Deus. Quæ si nobis ideo data est, ut ea utamur ad occidendos homines, quid immanius homine, quid similius feris belluis existimandum est, q̃ id animal, quod ad communionem & innocentiam Deus fecit? Tres sunt igitur affectus, qui homines in omnia facinora præcipites agant: ira: cupiditas, libido. Propterea poetæ tres furias esse dixerunt, quæ mentes hoīum exagitent, ira ultiõem desiderat, cupiditas opes, libido uolptates. Sed his omnibus Deus certos limites statuit: quos si transcenderint, maioresq; esse cœperint, necesse est naturam suam deprauent, & in morbos ac uitia uertantur. Qui autem sint isti limites, non est magni laboris ostẽdere. Cupiditas ad ea comparanda nobis data est, quæ sunt ad uitam necessaria. libido ad sobolem propagandam. iræ affectus ad coherceñda peccata eorum, quæ sunt in nostra potestate. i. ut arctiori disciplina, minor ætas ad probitatem iustitiamq; formetur, quę nisi in metu cohibeatur, licentia pariet audaciam, quæ ad omne flagitium & facinus euadet. Itaq; ut ira uti aduersum minores & iustum est & necessariũ, sic & aduersum pares & perniciosum est & impium, Impium q̄ uiolatur humanitas, pniciosum q̄ illis repugnantibus aut perdere necesse est, aut perire. Hanc autem quã dixi esse rationem, cur hoī, sit iræ affectus datus, ex ipsius Dei pceptis intelligi põt qui iubet uti maledictis & lædentibus non irascamur. Manus autẽ nostras supra minores semper habeamus: hoc est ut peccantes eos assiduis uerberibus corrigamus, ne amore inutili & indulgentia nimia educantur ad malum, & ad uitia nutriantur. Sed rerũ imperiti & rationis ignari: eos affectus qui sunt homini ad usus bonos dati exterminauerunt, & latius q̃ ratio postulat euagantur. Inde iniuste atq; impie uiuitur, utuntur ira contra pares. Hinc dissidia, hinc expulsiões, hinc bella contra iustitiam nata sunt. Vtunt cupiditate ad congregãdas opes. Hinc fraudes, hinc latrocinia, hinc omnia scelerum genera orta sunt. Vtũtur libidine ad capiẽdas tãtum uoluptates. Hinc stupra, hinc adulteria: hinc corruptelæ oēs extiterunt. Quicunq; igitur illos affectus intra fines suos redegerit, quod ignorantes Deum facere non possunt. Hic patiens, hic fortis, hic iustus est.

Ira fomes uirtutis

Furiæ cur tres.

Cupiditatis modus
Libidinis limes.
Iræ certus finis.
Licentiæ malum.

Pueri plagis cohercendi.

De quinq; sensuũ uoluptatibus, & quare plus uoluptatis datũ sit homini a natura q̃ cæteris animantibus. Et primũ de uoluptate uisus, & de spectaculis euitandis: & de ludorum & spectaculorum authoribus. Cap. XX.

REstat ut contra quinq; sensum uoluptates dicam breuiter. Nam
&ipsius libri mensura iã modum flagitat, quæ oẽs qm̃ uitiosæ ac
mortiferæ sunt, uirtute superari atq; opprimi debẽt, uel qđ pau-
loante dicebã)de affectibus ad rõnẽ suam reuocari. Cæteræ aĩan
tes prẹter unã uoluptatẽ, quæ ad generandum ptinet, nullã senti
unt. Vtunt̃ ergo sensibus ad naturę suæ necessitatẽ. Vidẽt ut appetãt ea, quibus

Bestię quotiens utant̃ sensibus.

opus est ad uitã tuedã: audiunt inuicẽ seq; dignoscũt, ut possint cõgregari. Quæ
utilia sunt ad uictũ, aut ex odore inueniunt, aut ex sapore pcipiunt inutilia respu-
unt aut recusant. Edendi aut bibẽdi officium uentris plenitudie metiunt̃. Hoĩ ue
ro solertissimi artificis ꝓuidẽtia dedit uoluptatẽ infinitã, & in uitiũ cadẽtẽ qa ꝓpo
suit ei uirtutẽ, q̃ cũ uoluptate semp tanq̃ cum domestico hoste pugnaret. Cicero ĩ
Catone maiore. Stupra uero inq̃t, & adulteria, & oẽ flagitiũ nullis excitari aliis il

Voluptas hominis infinita.

lecebris, nisi uoluptatis. Cumq; hoĩ siue natura, siue quis Deus nihil mente p̄sta-
bilius dedisset huic diuino muneri ac dono nihil tam inimicum q̃ uoluptatẽ. Nec
.n. libidine dñante tempantiæ locũ esse: neq; in uoluptatis regno uirtute posse con-
sistere, sed cõtrario Deus iccirco uirtutẽ dedit, ut expugnaret & uinceret uolupta
tem, eãq; egrediẽtẽ fines sibi datos, infra p̄scriptũ coherceret, ne hoiem suauitati-
bus delinitũ atq; captũ, ditiõi suæ subiiceret, ac sempiterna morte mulctaret. Vo

Oculorꝫ uoluptas

luptas oculorꝫ uaria & multiplex est q̃ capit̃ ex aspectu rerꝫ, q̃ sunt in usu hoium
uel natura, uel ope delectabiles. Hanc phi rectissime sustulerunt. Aiunt.n. multo
esse p̄clarius & hoie dignius, cœlum potius q̃ cœlata intueri. Et hoc pulcherrimũ
opus intermicãtibus astrorꝫ luminib⁹, tanq̃ florib⁹ adornatum, q̃ picta, & ficta,
gemmis distincta mirari. Sed cũ diserte ad cõtemptum terrestrium nos exhorta-
ti sunt, & ad ad cœli spectaculum excitauerunt, tamẽ spectacula hæc publica nõ
contemnunt. Itaq; his & delectãtur, & libenter intersunt, q̃ quoniã maxima sunt
irritamenta uitiorũ, & ad corrumpendos animos potissime ualent, tollenda sunt
nobis, quia non modo ad beatam uitã nihil conferunt; sed etiam nocent plurimũ.
Nam qui hominem quamuis ob merita damnatum in cõspectu suo iugulari pro

Spectacula uitiorꝫ irritamẽta.

uoluptate computat, conscientiam suam polluit, tam.s. q̃ si homicidii quod fit oc-
culte, spectator & particeps fiat. Hos tamen ludos uocant, in q̃bus humanus san-
guis effunditur. Adeo longe ab hoĩnibus secessit humanitas, ut cum animas ho-
minum interficiant, ludere se opinentur, innocẽtiores his omnibus, quorꝫ sangui
nem uoluptati habent. Quæro nunc an possint pii & iusti hoies esse qui constitu
tos sub ictu mortis misericordiam deprecantes, non tantum patiunt̃ occidi: sed
efflagitant: feruntq; ad mortem crudelia & in hũana suffragia, nec uulneribus sa-
tiati, nec cruore contenti, quinetiam percussos iacentesq; repeti iubent, & cadaue
ra ictibus dissipari, ne quis illos simulata morte deducat. Irascunt̃ etiam pugnan-

Gladiatorum certamina.

tibus, nisi celeriter alter e duobus occisus est: & tanq̃ humanum sanguinem siti-
ant, oderunt moras, alios illis compares dari poscunt recentiores, ut q̃ primũ ocu
los suos satient. Hac consuetudine imbuti humanitatem perdiderunt. Itaq; non
parcunt etiam innocentibus, sed exercent in omnes, quod in malorꝫ trucidatiões
didicerunt. Huius igit̃ publici homicidii socios & participes esse nõ cõuenit eos

qui

qui iustitiæ uiam tenere nitũtur. Non enim cum occidere Deus uetat: latrocinari nos tantum prohibet: quod ne per leges quidem publicas licet, sed ea quoq; ne fiant, monet, quæ apud hoĩes ꝓ licitis habent. Ita neq; militare iusto licebit, cuius militia ẽ in ipsa iustitia, neq; uero accusare quẽquã crimĩe capitali qa nihil distat: utrũ ne ferro an uerbo potius occidas, qm̃ occisio ipsa ꝓhibetur. Ita q; in hoc Dei præcepto nullam prorsus exceptiõem fieri oportet quin occidere hoĩem sit semper nefas, quem Deus sanctum animal esse uoluit. Ergo ne illud quidem concedi aliquis existimat, ut recentes natos liceat oblidere: quæ uel maxima est impietas. Ad uitã.n. Deus inspirat aĩas, non ad mortẽ. Verũ hoĩes ne quod sit facinus, quo manus suas non polluant: rudibus adhuc & simplicibus aĩs abnegant lucem non a se datam. Expectet uero aliquis: ut alieno sanguini parcant, qui non parcunt suo sed hi sine ulla cõtrouersia scelerati & iniusti. Quid illi quos falsa pietas cogit exponere? Nõ possunt innocẽtes existimari: qui uiscera sua in ꝑdam canibus obiciunt, & q̃tum in ipsis est, crudelius necãt, q̃ si strangulassent. Quis dubitet qn impius sit qui alienæ misericordiæ locũ non tribuit? qui etiã si contingat ei quod uoluit, ut alatur, addixit certe, sanguinem suũ uel ad seruitutẽ, uel ad lupanar. Quæ autem possunt, uel soleant accidere, in utroq; sexu: uel ꝑ errorem qs nõ intelligit, quis ignorat? Quod uel unius Oedipodis declarat exẽplũ, duplici scelere cõfusum. Tam igit̃ nefarium est exponere, q̃ necare. At.n. parricidæ facultatum angustias conqueruntur, nec se pluribus liberis educandis sufficere posse prætendũt, quasi uero aut facultates in potestate sint possidẽtiũ, aut nõ cottidie Deus ex diuitibus pauperes, & ex pauperibus diuites faciat. Quare si quis liberos ob paupertatem non poterit educare, satius est ut ab uxoris congressione contineat, q̃ sceleratis manibus Dei opa corrumpat. Ergo si homicidium facere nullo mõ licet, nec interesse oĩno cõcedit̃, nec conscientiã perfundat ullus cruor. Siquidem populo sanguis ille ꝑstatur. In scœnis quoq; nescio an sit corruptela uitiosior. Nam & comicæ fabulæ de stupris uirginũ loquunt̃, aut moribus meretricum, & quo magis sunt eloq̃ntes qui flagitia illa finxerunt, eo magis sñiaꝝ elegantia persuadẽt, & facilius inhærẽt audientiũ memoriæ uersus numerosi & ornati. Itẽ tragicæ historię subiiciunt oculis parricidia & incesta regum maloꝝ, & coturnata scelera demonstrant. Histrionũ quoq; impudicissimi motus qd aliud nisi libidines docent & instigãt? quoꝝ eneruata copa: & in muliebrẽ incessum habitũq; mollitia ĩpudicas fœminas inhonestis gestibus mẽtiunt̃. Quid de mimis loquar corruptelaꝝ præferentibus disciplinã? q docẽt adulteria, dũ fingũt, & simulatis erudiũt ad uera? Quid iuuenes aut uirgines faciãt, cum & fieri sine pudore, & spectari libẽter ab oĩbus cernunt? Admonent̃ utiq; qd facere possint, & inflãmant̃ libidine, quæ aspectu maxime concitat̃, ac se quisq; pro sexu in illis imaginibus præfigurat, probantq; illa dum ridẽt, & adhærentibus uitiis corruptiores ad cubicula reuertunt̃, nec pueri mõ, quos ꝑmaturis uitiis imbui nõ oportet, sed etiã senes quos peccare non decet in talẽ uitioꝝ semitã dilabunt̃. Circensiũ quoq; ludoꝝ rõ, qd aliud hẽt, nisi leuitatẽ, uanitatẽ, insaniã? Tãto nãq; ĩpetu cõcitant̃ aĩ in furorẽ, q̃nto illic ĩpetu currit̃, ut iã plus spectaculi exibeant, qui spectãdi gratia ueniũt, cum exclama

Militare xp̃iano nõ licet.

Accusare quemq; crĩ mine capitali xp̃iano nefas.

Infãtes recenter natos oblide bant

Exponere liberos su os scelus ẽ

Scænici lu di dãnant.

Histriõica saltatio.

Mimorũ o[illegible]ia.

Circenses ludi.

re & efferri, & exilire cœpetit. Vitanda ergo spectacula omnia, non solum ne q̃d uitiorum pectoribus insideat, quę sedata & pacifica esse debent, sed ne cuius nos uoluptatis cõsuetudo deliniat. & a Deo atq; a bonis operibus auertat, Nam ludorum celebrationes deorũ festa sũt, siquidẽ ob natales eorũ uel templorum nouorũ dedicationes sunt constituti. Et primitus quidem uenationes, quæ uocant̃ munera, Saturno attributæ sunt. Ludi autem scęnici libero, circenses Neptuno. Paulatim uero & cæteris diis idem honos tribui cœpit, singuliq; ludi nominibus eorum cõsecrati sunt. Sicut Sisinius Capito in libris spectaculorũ docet. Siquis igitur spectaculis interest, ad quæ religionis gratia conuenitur, discessit a Dei cultu & ad deos se contulit, quorum natales & festa celebrauit.

Ludorũ celebrationes deorũ festa sunt. Munera uenationũ. Ludi scænici. Circenses ludi. Sisinnius Capito de spectaculis

¶ De uoluptate aurium. Et quid sibi uelit diuinorũ eloquiorũ simplicitas, q̃ oĩbus carminibus & floribus, pompisq; uerborũ p̃ferenda est. Cap. XXI.

Auriũ uoluptas.

Vrium uoluptas ex uocum & cantuum suauitate percipitur, quæ scilicet tam uitiosa est, q̃ oblectatio illa de qua diximus oculorũ, Q uis enim non luxuriosum, ac nequam putet eum, q scænicas artes domi habeat? At qui nihil refert utrum ne luxuriã solus domi, an cũ populo exerceas in theatro. Sed iã de spectaculis dictũ est. restat unum quod est nobis expugnãdum, ne capiamur his, quæ ad sensum intimum penetrant. Nam illa omnia quæ uerbis carent, idest aeris & neruorum suaues soni, possunt facile contẽni, quia non adhærent, nec scribi possunt. Carmẽ autem compositum & oratio cum suauitate decipiens capit mẽtes, & quo uoluerit impellit. Inde homines literati, cũ ad Dei religiõem accesserint: ab aliquo imperito doctore fundati minus credũt. Assueti.n. dulcibus & politis, siue orationibus, siue carminibus, diuinarum literarum simplicem cõmuneq; sermonem p sordido aspernantur. Id enim quærũt quod sensum demulceat. Persuadet autem quicq̃d est suaue, & aĩo penitus dum delectat, insidit. Num igit̃ Deus & mẽtis: & uocis & linguæ artifex diserte loqui non potest. Immo uera summa prouidentia carere fuco uoluit ea, quæ diuina sunt, ut oẽs intelligerent quæ ipse oĩbus loquebat̃. Ergo qui ueritati studet, qui non uult ipse se decipere: abiiciat inimicas & noxias uoluptates, quæ animam sibi uinciant, ut corpus cibi dulces, præferãtur uera falsis, æterna breuibus, utilia iocundis. Nihil aspectu gratum sit, nisi quod pie, quod iuste fieri uideas, nihil auditu suaue, nisi quod alit aĩam, melioreq; te reddit. Maximeq; hic sensus non est ad uitium detorquendus: qui nobis ideo datus est, ut doctrinam Dei percipere possemus. Itaq; si uoluptas est audire cantus & carmina: Dei laudes canere & audire iucundũ sit. Hæc est uoluptas uera q̃ comes & socia uirtutis est, Hæc est non caduca & breuis: ut illæ quas appetunt: q corpori ut pecudes seruiunt: sed perpetua & sine ulla intermissione delectans. Cuius terminos si quis excesserit, nihilq; aliud ex uoluptate petierit nisi ipsam uoluptatẽ hic mortem meditatur, quia sicut uita ppetua in uirtute est, ita mors in uoluptate. Q ui.n. tpalia maluerit, carebit æternis, qui terrena prætulerit: cœlestia non habebit.

Carminũ delinimenta.

Scriptura sacra cur simplici cõmuniq; sermone utat̃

¶ De uoluptate olfactus & gustus, quam uir prudens euitare debet, ut laqueos & tendiculas mortis. Cap. XXII.

Ad uoluptates

D uoluptates autem saporis & odoris, & qui duo sensus ad solum corpus ptinent nihil est aliud qđ a nobis disputeť, nisi forte qs exigit: ut dicamus turpe esse sapiēti ac bono, si uētri & gulę seruiat, si unguentis oblitus ac floribus coronatus īcedat: qđ qui facit, utiq; insipiēs: ineptus: & nihil est: & quē nc odor qđē uirtutis attigerit: Fortasse quispiā dixerit. Cur ergo illa facta sunt, nisi ut illis fruamur? At. n. iam sæpe dictum est, uirtutem fuisse futurā nullā, nisi haberet q̄ opprimeret. Itaq; fecit oīa Deus ad instruendum certamen reꝝ duaꝝ. Ergo illecebrę istæ uoluptatum arma sunt illius, cuius opus unum est expugnare uirtutem, iustitiāq; ab oībus excludere. His blandimentis titillat animas & suauitatibus. Scit. n. quia mortis est fabricatrix uoluptas. Nam sicut Deus hoīem ad uitam non nisi per uirtutem ac laborem uocat: ita ille ad mortem per delitias ac uoluptates, sicut ad uerum bonum per fallacia mala: sic ad ueꝝ malum per bona fallacia puenitur. Cauenda sunt igitur oblectamenta ista tanq̄ laquei & plagæ: ne suauitudium mollicie capti, sub ditionem mortis cum ipso corpore redigamur: cui nos mancipauimus.

Vnguentis uti insipientis est.

¶ De uoluptate tactus, & quare sit in hoīe uehementior q̄ in cæteris aīalibus: & q̄ntas p eum diabolus turpitudines ingerat: & spicula gehēnæ. Et de licito coitu: & illicito. Et quare inter oīa animantia sola mulier post cōceptum sit patiens uiri. Et quis sit continentiæ uel incontinentiæ fructus. Cap. XXIII.

Enio nunc ad eam, q̄ percipiť ex tactu uoluptatem, qui sensus est q dem totius corporis. Sed ego nō de ornamentis aut uestib9: sed de sola libidine dicendū mihi puto, q̄ maxime cohercenda est: qa maxime nocet. Cū excogitasset Deus duoꝝ sexuū rōnem, attribuit ipsis ut se inuicē appeterent: & cōiunctiōe gauderent. Itaq; ardentissimā cupiditatem cunctoꝝ animantium admiscuit copibus: ut in hos affectus aui dissime ruerent: eaq; ratione ꝓpagari & multiplicari genera possent. Quæ cupiditas & appetentia in hoīe uehementior & acrior inuēitur, uel quia hominum multitudinem uoluit esse maiorem, uel quoniā uirtutem soli hoī dedit, ut esset laus & gloria in cohercendis uoluptatibus: & sui abstinentia. Scit ergo aduersarius ille noster, quanta sit uis huius cupiditatis: quam quidā necessitatem dicere maluerunt, eamq; a recto & bono, ad malum & prauum transfert. Illicita enim desideria imittit, ut aliena contaminent, quibus habere propria sine delicto licet. Obiicit qppe occulis irritabiles formas: suggeritq; fomenta & uitiis pabulū subministrat: tū intimis uisceribus stimulos oēs conturbat & cōmouet, tū & naturalē illū incitat: atq; inflamat ardorē donec irretitum hoīem implicatumq; decipiat. At neqs esset: qui pœnaꝝ metu abstineret alieno, lupanaria quoq; constituit: & pudorem infœlicium mulieꝝ publicauit, ut ludibrio haberet, tā eos qui faciūt: q̄ quas pati necesse est. His obscœnitatibus animas ad sanctitatem genitas, uelut in cæni gurgite demersit pudorem extinxit, pudicitiam flagitauit. Idem etiā mares admiscuit maribus: & nefandos coitus cōtra naturā cōtraq; īstitutū Dei machiatus ē: sic ibuit hoīes, & armauit ad nefas oē. Quid. n. pōt esse sanctū his qui ætatem imbecillam & præsidio indigentem, libidini suæ depopulādā fœdādāq; substrauerint? Non

Libido cur aiantibus īgenita.

Flagitare pudicitiā.

Pædiconū scelus.

potest hęc res pro magnitudine sceleris enarrari. Nihil ãplius istos appellare possum: q̃ impios & parricidas: qbus nõ sufficiat sexus a Deo datus: nisi & suũ sexũ ꝓfane ac petulãter illudãt. Hæc tñ apud illos leuia et q̃si honesta sunt. Quid dicã de his, qui abhominandã non libidinẽ sed insaniã potius exercent? Piget dicere. Sed qd his fore credamus, quos nõ piget facere? & tñ dicendũ est: qa fit. De istis loquor, quoꝝ teterrima libido & execrabilis furor: nec capiti qdem pcit. Quibus hoc uerbis aut indignatiõe tm̃ nefas ꝓsequar? uicit officium linguę, sceleris magnitudo. Cum igit̃ libido hæc edat opa: & hæc facinora designet, armandi aduersus eã uirtute maxima sumus. Quisqs affectus illos frænare nõ põt, cohibeat eos intra ꝑscriptum legitimi tori: ut & illud qd' auide expetit, assequat̃: & tñ in peccatũ nõ incidat. Nã quid sibi hoĩes pditi uolunt? Nẽpe honesta opa uoluptas sequit̃: si ipsam p se appetunt: iusta & legitima frui licet. Qd' si aliq necessitas ꝓhibet: tũ uero maxĩa adhibenda uirtus erit, ut cupiditati cõtinentia reluctet̃. Nec tm̃ alieis toris q̃ attingere non licet: uerum etiam publicis uulgatisq; corpibus abstinendũ, Deus pcepit. Docetq; non cum duo inter se copa fuerint copulata: unum corpus efficere. Itaq; qui se cæno imerserit, cæno sit oblitus necesse est, et corpus quidem cito ablui põt: mens autẽ cõtagione impudici corporis inqnari nõ põt, nisi ex longo tpe & multis bonis opibus ab ea q̃ inhæserit, colluuiõe purgari. Oportet ergo sibi quenq; pponere duoꝝ sexuum cõinctionem generãdi causa, datam esse uiuẽtibus. Eãq; legem his affectibus positã: ut successionem parent. Sicut autẽ dedit nobis oculos Deus: nõ ut spectemus, uoluptatẽq; capiamus: sed ut uideãus propter eos actus, qui ptinent ad uitę necessitatem. Ita genitalem corpis ptem: qd' nomen ipsum docet: nulla alia eã nisi efficiendæ sobolis accepimus. Huic diuinæ legi sũma deuotiõe parendum est: sint oẽs qui Dei discipulos se ꝓfitebunt̃: ita morati & instituti, ut impare sibi possint. Nã qui uoluptatibus idulgent, qui libidini obsequunt̃ hi aĩam suã corpi mãcipãt: ad mortẽq; cõdemnãt: qa se corpi addixerunt in quo hẽt mors ptãtem. Vnusqsq; igit̃ q̃ntum põt formet se ad uerecũdiã diã: pudorẽq; colat, castitatẽ mente & conscĩa tueat̃. Nec tñ legibus publicis pareat: sed sit supra oẽs lege q legem Dei sequit̃. Quibus bonis si assueuerit, iã pudebit eũ in deteriora descendere. Modo placeãt recta & honesta, q̃ melioribꝰ iucundiora sunt: q̃ praua & inhonesta peioribus? Nõdũ oĩa castitatis officia executus sum, quã non modo Deus intra priuatos parietes: sed ẽt ꝑscriptio lectuli terminat, ut cũ quis hẽat uxorẽ: neq; seruã neq; liberã hr̃e isuper uelit sed mr̃imonio fidẽ seruet. Non. n. sicut iuris publici rõ est: sola mulier adultera est, q̃ hẽt alium. Maritus autẽ ẽt si plures hẽat: a crĩe adulterii solutus est. Sed diuina lex ita duos in mr̃imoniũ qd' est in corpus unũ pari iure cõiungit, ut adulter hẽat̃ qsqs cõpagẽ corpis i diuersa distraxerit. Nec ob aliã cãm Deus, cũ cęteras aĩantes suscepto fœtu maribus repugnare uoluisset, solã oĩum mulierẽ patiẽtẽ uiri fecit. s. ne fœminis repugnãtibus libido cogeret uiros aliud appetere, eoq; facto castitatis gloriã nõ tenerẽt. Sed neq; mulier uirtutẽ pudicitiæ caperet, si peccare nõ posset. Nã quis mutũ aĩal pudicũ eẽ dixerit: qd' suscepto fœtu mari repugnat? Qd' ideo facit, qa necesse est in dolorem atq; in periculum ueniat, si admiserit. Null igitur laus est non facere

Irrumatorũ libido execrabilis

Castitatis officia.

Adultera sola mulier ex iure ciuili.

Mulier ex oibus aiantibus susce pto fœtu uiri patiẽs

nõ facere quod nõ possis facere. Ideo autem pudicitia in homine laudatur, quia non naturalis est sed uolũtaria. Seruãda igitur fides ab utroq; alteri est, immo exemplo cõtinẽtiæ docẽda uxor: ut se caste gerat. Iniquũ est. n. ut id exigas: qđ ipse præstare non possis. Quæ iniquitas id effecit profecto, ut essent adulteria: fœminis ægre ferẽtibus pstare se fidẽ: non exhibentibus mutuã charitatẽ. Deniq; nulla est tam perditi pudoris adultera, quæ non hãc cãm uitiis suis ptendat: iniuriam se peccãdo non facere sed referre, quod optime. Quintilia. expressit. Homo inqt neq; aliẽi mrimonii abstinẽs, neq; sui custos: que inter se natura cõnexa sunt. Nã neq; maritus circa corrumpẽdas alioꝝ cõiuges occupatus, põt uacare domesticæ sanctitati. Et uxor cũ in tale incidit matrimoniũ, exẽplo incitata aut imitari se putat: aut uindicari. Cauẽdũ est igit̃ ne excusationẽ uitiis nr̃a intemperãtia demus, sed assuescãt inuicẽ mores duoꝝ: & iugũ paribus aĩs ferãt. Nos ipsos in altero cogitemus. Nam fere in hoc iustitiæ summa cõsistit, ut non facias alteri quicqđ ipse ab altero pati nolis. Hæc sunt quæ ad cõtinẽtiã pcipiunt̃ a Deo. Sed tñ si qs diuina pcepta circũscribere se putet posse adducat̃ illa: ut oĩs calũnia & occasio fraudis remoueat̃, adulterũ esse qui a marito dimissam duxerit: & eũ qui pter crimen adulterii uxorẽ dimiserit: ut alterã ducat. Dissociari. n. corpus & distrahi Deus noluit. Præterea nõ tñ adulteriũ esse uitãdũ, sed ẽt cogitationẽ, neq; as piciat alienã, & aĩo cõcupiscat. Adulterã. n. fieri mẽtẽ: si uel imaginẽ uoluptatibus ipsa sibi depinxerit. Mens est. n. pfecto q̃ peccat, q̃ immoderatæ libidinis fructũ cogitatione cõplectit̃. In hac crimẽ ẽ: in hac oẽ delictũ. Nã & si corpus nulla sit labe maculatũ nõ cõstat tñ pudicitię rõ: si aĩus incestus ẽ: nec illibata castitas uideri põt: ubi cõsciẽtiã cupiditas inqnauit. Nec uero aliqs existimet difficile eẽ, iponere frenos uoluptati, eãq; uagã & errantẽ castitatis pudicitiæq; limitib9 includere: cũ ppositum sit hoibus oibus eã uincere, ac plurimi beatã atq; incorruptã corpis integritatẽ retinuerunt: multiq; sint q, hoc cœlesti gñe uitæ fœlicissime pfruant̃. Q đ qdẽ nõ ita Deus fieri pcepit tãq; astringat, qa generari hoĩes oportet, sed tanq; sinat. Scit. n. quãtã his affectibus imposuerit necessitatẽ. Si qs hoc inqt facere potuerit, habebit eximiã incõparabilemq; mercedẽ. Q đ continẽtiæ genus q̃si fastigiũ ẽ oĩumq; consumatio uirtutum. Ad quã si qs eniti atq; eluctari potuerit: hũc seruum domini sui: hunc discipulũ magister agnoscet. Hic terrã triumphabit: hic erit cõsimilis Deo: qui uirtutem Dei cœperit. Hæc quidem difficilia uidentur: sed de eo loquimur cui calcatis omnibus terrenis iter in cœlum paratur. Nam quia uirtus in Dei agnitione cõsistit, omnia grauia sunt: dum ignores: ubi cognoueris facilia, per ipsas difficultates nobis exeundum est, qui ad summum bonum tendimus.

Adulteria uñ nata.

Quintil. locus ex declamat.

Diuortiũ sublatũ iure diuino.

Mens adultera est.

¶ De pœnitentia & fructu eius, & conscientiæ stimulis, & districto Dei iudicio: & quibus sacrificiis: & in qua ara possit placari. Cap. XXIIII.

NEc tamẽ deficiat aliquis: aut de se desperet, si aut cupiditate uictus aut libidine ipulsus, aut errore deceptus, aut ui coactus, ad iniustitiæ uiam lapsus est. Potest enim reduci ac liberari si eum pœniteat actoꝝ: et ad meliora cõuersus satis Deo faciat: qđ fieri posse Cicero non putauit, cuius hæc in acadæmico tertio uerba sunt. Quod si liceret his qui

Pœnitentiæ locus est apud deum.

in itinere deerrassent, sic uiam deuiam secutos corrigere errorem in pœnitendo, facilior esset emēdatio temeritatis. Licet plane. Nā si liberos nostros cū delictorū̄ suorū cernim⁹ pœnitere: correptos eē arbitramur, & abdicatos abiectosq; rursus tū suscipimus: fouemus: amplectimur: cur desperemus clemētiā Dei pr̄is pœnitēdo posse placari? Ergo idē dominus ac parēs indulgētissimus remissurū se pœnitētibus pctā pmittit, & obliturū oēs inīqtates nr̄as: si iustitiam denuo cœperimus opari. Sicut. n. nihil pdest male uiuenti ante actæ uitę pbitas, quia superiuenens nēqtia iustitię opa deleuit: ita nihil officiūt pctā uetera correcta: qa superueniens iustitia labē uitę prioris aboleuit. Q uē. n. facti sui pœnitet: errorē suū pristinum intelligit. Ideoq; grēci melius & significātius μετάνοιαν dicūt: quē nos latine possumus dicere resipiscentiā. Resipiscit. n. qsi suā mentem ab insania recœperit, quē errare piget: castigatq; seipsum demētiæ, & cōfirmat aīum suū ad rectius uiuendum, tum ipsum maxime cauet: ne rursus in eosdem laqueos inducatur. Deniq; muta quoq; aīalia cum fraude decipiunť: si aliquo se modo in fugā extricauerint fiunt postmodum cautiora: uitantq; semper ea oīa, in quibus dolos insidiasq; senserunt. Sic hominem pœnitentia cautum ac diligentem facit ad euitanda peccata: in quæ semel fraude deciderit. Nemo enim potest esse tam prudens: tam circunspectus: ut non aliquando labatur. Et iccirco Deus imbecillitatem nostram sciēs pro sua pietate aperuit nobis portum salutis, ut huic necessitati, cui fragilitas carnis subiecta est: medicina pœnitentiæ subueniret. Ergo quicunq; aberrauerit referat pedem seq; q̄ primum recipiat ac reformet.

Pœnitētia græce q̄uo Metanea quid.

Verg. loco.

Sed reuocare gradum superasq; euadere ad auras Hoc opus hic labor est. Degustatis. n. male iucūdis uoluptatibus, uix diuelli ab his pn̄t: facilius recta seq̄renť, si eaū suauitates nō attigissent: sed si eripiant se malæ seruituti: cōdonabitur his oīs error: si errorem suū uita meliore correxerint. Nec lucrari se quisq̄ putet, si delicti conſciū non habebit. scit. n. ille oīa in cuius conspectu uiuimus, nec si uniuersos hoīes cœlare possumus: Deū possumus, cui nihil abscōditū, nihil pōt eē secretū. Seneca exhortatiōes suas mirabili sn̄ia terminauit. Magnū inqt nescio qd maius: q̄ cogitari pōt numē est: cui uiuēdo operā damus. Huic nos approbem⁹. Nā nihil pdest inclusā eē cōscientiā, patemus Deo. Q uid uerius dici pōt ab eo q Deū nosset: q̄ dictū ē ab hoīe uerę religionis ignaro? nā & maiestatē Dei expssit maiorē eē dicendo, q̄ ut eā cogitatio mētis hūanæ cape posset, & ipm ueritatis attigit fontē, sentiēdo uitā hoīum supuacuā nō esse (ut Epicurei uolūt) sed Deo ab his operā uiuēdo dari: siqdē iuste ac pie uixerint. Potuit eē uerus Dei cultor siqs illi mōstrasset: & cōtempsisset pfecto Zenonem & magistrū suum Socionē: si uere sapiētię ducem nactus eēt. Huic nos inqt approbemus. Cœlestis prorsus orō, nisi accederet ignoratię confessio, nihil pdest inclusā habere coscientiā: patemus Deo. Nullus ergo mēdatio, nullus dissimulationi locus est: qa parietibus oculi hominum submouenť: Dei āt diuinitas nec uisceribus submoueri potest: quominus totum hominem pspiciat & norit. Idem in eiusdem opis primo. Q uid agis inqt? qd machinaris? qd abscōdis? Custos te tuus sequiť. Alium tibi peregrinatio subduxit, alium mors, aliū ualitudo. Hęret hic, quo carere nunq̄ potes. Q uid locum

Peccati latebram nō esse

Socion Senecæ magister.

abditum legis: & arbitrium remoues? Puta tibi contigisse ut oculos omnium effugias demens. Q uid tibi ,pdest non habere consciũ, habenti cõsciam, non minus mirabiliter de conscia & Deo Tullius: Meminerit inqt Deum se habere testẽ.i. (ut ego arbitror) mentẽ suã, qua nihil homini dedit ipse diuinius. Itẽ cũ de bono & iusto uiro loqueretur. Itaq; talis uir inqt non mõ facere, sed ne cogitare qdem quicq̃ audebit, quod non audeat prædicare. Purgemus igiť conscientiã: quæ oculis Dei est puia: & (ut idẽ ait) semper ita uiuamus: ut rõnem nobis reddendã arbitremur, putemusq; nos momentis oĩbus non in aliquo (ut ille dixit) orbis terræ theatro ab hoĩbus: sed desuper spectari ab eo: q & iudex & testis ipse futurus ẽ: cui rationẽ uitæ reposcenti actus suos inficiari nõ licebit. Ergo satius est, aut effugere conscientiã: aut nos ipsos ultro aperire animã & perniciem rescisis uulneribus effundere: qbus nemo alius mederi potest: nisi solus ille qui gressum claudis: uisum cæcis reddidit, maculata purgauit mẽbra, mortuos excitauit. Ille ardorem cupiditatis extinguet: extirpabit libidines: inuidiã distrahet: irã mitigabit. Ille reddet uerã & perpetuã sanitatẽ. Appetẽda est hęc oĩbus medicina: qm̃ maiori periculo uexať ãia q̃ corpus, et q̃ primũ latẽtibus morbis adhibẽda ẽ curatio. Neq;.n.si utať aliqs oculoꝶ acie clara, mẽbris oĩb9 integris corprois toti9 fortissima ualitudine, tñ eũ dixerim sanũ si efferať ira, supbia tumidus infleť: libidini seruiat: cupiditatibus inardescat, sed eũ potius, qui ad alienã fœlicitatẽ nõ attollat oculos, opes non admireť, alienã mulierẽ sancte uideat: nihil oĩno appetat, nõ cõcupiscat alienum, non inuideat ulli: non fastidiat quenq̃, sit humilis, misericors: beneficus, mitis: humanus, pax in aĩo eius perpetua uersetť. Ille hõ sanus, ille iustus: ille pfectus est. Q uisqs igiť, his oĩbus p̃ceptis cœlestibus obtẽperauit, hic ẽ ueri Dei cultor, cuius sacrificia sunt mãsuetudo animi: & uita innocens, & actus boni. Q uæ oĩa qui exhibet, toties sacrificat: quoties bonũ aliqd ac piũ fecerit. Deus.n. nõ desiderat uictimã, neq; muti aĩalis: neq; mortis ac sanguinis, sed hominis uitã. Ad qd̃ sacrificiũ neq; uerbenis opus est, neq; fibris: neq; cespitibus: quæ sunt utiq; uanissima: sed his quæ de intimo corde ,pferunť. Itaq; in arã Dei, quæ uere maxima est: & quæ in corde hoĩs collocata coinquinari non põt sanguine, iustitia imponiť: patientia: fides: innocentia, castitas: abstinentia. Hic est uerissim9 ritus: hæc illa lex Dei (ut a Cicerõe est dictũ) p̃clara & diuina semperq; recta & honesta iubet: Vetatq; praua & turpia: cui parẽtem sanctissimæ ac certissimæ legi iuste ac legitime necesse est uiuere. Cuius legis pauca equidẽ capita posui: q; sum pollicitus ea me tantũmodo esse dicturũ, quæ summũ fastigiũ uirtuti & iustitiæ imponeret. Si qs uolet cætera oĩa cõpræhẽdere ex fonte ipso petat, unde ad nos riuus iste manauit.

Conscientiæ testimonium.

Cõfessio peccatorũ quantum ualeat.

Verbenæ in sacrificiis.

Cespites ad rem diuinam.

¶ De differentia doni, & sacrificii diuini: & forma laudandi Deum: & orationis forma & fructu. Cap. XXV.

NVnc de sacrificio ipso dicamus pauca. Ebur inquit Plato nõ castũ donũ Deo. Q uid ergo? Picta. s. & texta p̃tiosa: immo uero non castum donũ Deo quicquid surripi, quicquid corrũpi potest. Sed sicut hoc uidit non oportere uiuenti offerre: aliquid quod sit ex mortuo corpore, cur illud non uidit, non debere incorporali corporale

Ebur non castũ deo donum.

munus offerri? Quãto melius & uerius Seneca? Vultis ne uos inqt Deũ cogitare magnũ & placidũ: & maiestate leni ferendũ, amicũ et semp in ꝓximo, nõ imolatiõibus & sanguine multo colẽdũ. Quæ.n. ex trucidatiõe immerẽtiũ uoluptas est? Sed mente pura, bono honestoq; ꝓposito: non tẽpla illi congestis in altitudinem saxis struenda sunt, in suo cuiq; cosecrandus est pectore. Vestes igit: gemmas: & cætera q̃ hñtur in ꝑtio: si qs putet Deo chara, is plane qd sit Deus nescit: cui putat uoluptati eẽ eas res: quas ẽt hõ si qs contẽpserit, iure laudabit. Quid ergo castũ, qd Deo dignũ, nisi qđ ipse in illa diuina lege sua poposcit? Duo sunt q̃ offerri dẽant, donũ & sacrificiũ: donũ in perpetuum: sacrificiũ ad tp̃s. Veꝝ apud istos q nullo mõ rõnẽ diuitatis intelligũt, Donũ est qcqd auro argẽtoq; fabricat: Itẽ qcqd serico & purpura texit. sacrificiũ ẽ & uictima & q̃cũq; in ara cremant. Sed utroq; nõ utit Deus, qa & ipse incorruptus ẽ: & illud totũ corruptibile. Itaq; Deo utrũq; incorpale offerendũ est, quo utit. Donũ ẽ integritas aĩ, sacrificiũ laus & hymnus. Si.n. Deus uĩ, ergo his rebus coli debet, q̃ non uident. Nulla igitur alia religio est uera: nisi quæ uirtute ac iustitia cõstat. Quõ aũt Deus iustitia hoĩs utat, intellectu facile est. Si.n. iustus fuerit hõ, accepta imortalitate ĩ ęternũ Deo seruiet. Hoĩes aũt nõ nisi ad iustitiã nasci: tũ phĩ ueteres tũ ẽt Cice. suspicat disserens.n. de legibus. Sed oium inqt q̃ in hoium doctoꝝ disputatione uersant: nihil est ꝑfecto ꝓ̃stabilius: q̃ plane itelligi nos ad iustitiã eẽ natos. Id ergo solũ Deũ exhibere atq; offerre debem⁹: ad qđ capiẽdũ nos ip̃e gñauit. Hoc aũt duplex sacrificii genus q̃ sit uerissimũ Trismegistus Hermes idoneus testis ẽ. Qui nobiscũ, id ẽ cũ ꝓphetis, quos seqmur: tã uerbis q̃ re cõgruit: de iustitia sic locutus ẽ. Hoc uerbũ o fili adora & cole. Cult⁹ aũt Dei unus ẽ malũ nõ eẽ. Itẽ in alio sermõe ꝑfecto cũ exaudisset Asclepiũ q̃rentẽ a suo filio, utrũ placeret pr̃i eius offerri thus & alios odores ad sacrificiũ Dei: exclamauit. Bene bene o mi nate, o Asclepi. Est enĩ maximũ tale qd de illo uno ac singulari bono in aĩum iducere. Hæc & his similia huic nõ cõueniũt. Oium.n. q̃cũq; sunt plenus est & oium minime idigẽs. Nos uero gr̃as agẽtes, adoremus. Huius.n. sacrificiũ sola bñdictio. Et recte. Verbo.n. sacrificari oportet Deo: siqdẽ Deus uerbũ est (ut ip̃e cõfessus est). Sũmus igit colendi ritus est: ex ore iusti hoĩs ad Deum directa laudatio: q̃ tñ ip̃a ut Deo sit accepta, & humilitate: & timore, & deuotiõe maxima opus ẽ, neq; forte integritatis et innocẽtię fiduciã gerẽs, tumoris & arrogãtiæ crimẽ incurrat: eoq; facto gr̃am uirtutis amittat. Sed ut sit Deo charus omniq; macula careat: misericordiã Dei semp iploret: nihilq; aliud ꝑcet, nisi peccatis suis ueniã: licet nulla sint. Si qdẽ aliud desiderauit, nõ est opus dicto sciẽti: qd uelimus: siqd ei boni euenerit: gr̃as agat: siqd mali, satisfaciat: & illud sibi ob peccata sua fateatur euenisse, nihilominus in malis gr̃as agat: & in bonis satisfaciat; ut idẽ sit semp & stabilis, & immutabilis, & incõcussus. Nec tñ hoc in tẽplo putet sibi esse faciẽdũ: sed & domi & in ipso etiã cubili suo. Secum deniq; habeat Deum semper in corde suo cõsecratum, qm̃ ipse est Dei templum. Quod si Deo patri ac domino hac assiduitate: hoc obsequio: hac deuotione seruierit: consumata & perfecta iustitia est: quam qui tenuerit: hic (ut ante testati sumus) Deo paruit, hic religioni atq; suo officio satisfecit.

Deus honesto ꝓposito colendus.

Donum deo dignũ

Donũ qd.

Sacrificiũ quid.

Hoĩes ad iustitiã natos.

Cultus dei qui.

L. Cœ.

¶ L. Cœ. Lactātii Firmiani diuinarꝫ institutionū aduersus gēteis. Liber. VII. & ultimus. ¶ De diuino præmio, id est de uita beata & ultimo futuro Iudicio ad Constantinum Imperatorem.

¶ Quid sit dictum in præcedentibus libris, quid restat dicendum in ultimo: qui sint credituri ueritati: & qui non: & quare. Caput primum.

Bene habet.

Ene habet, iacta sūt fundamēta (ut ait eximius orator) Verꝫ nos nō tm̄ fundamēta iecimus, q̄ firma & idonea eēnt operi pferēdo; sed magnis robustisq; molibꝰ: ædificiū totū pene usq; ad summā pduximus, Restat id, qd ē multo facilius, uel tegere uel ornare: sine quo tm̄ priore opa inutilia sunt & ingrata. Nā qd prodest aut falsis religiōibus liberari, aut intelligere uerā? Quid aut uanitatē falsæ sapientiæ puidere, aut quæ sit uera cognoscere? qd inquā pdest cœlestē illā iustitiā defēdere? qd cū magnis difficultatibus cultum Dei tenere: q̄ est summa uirtus? nisi cū diuinū præmiū beatitudinis ppetuæ subsequat̄, de q̄ nobis est in hoc libro disserēdū: ne priora oia irrita & infructuosa uideāt̄: si hoc cuius cā illa suscœpta sunt, in incertū relinqmus: ne qs forte arbitret̄ tātos labores incassum suscipi: dū eorꝫ cœlesti mercede diffidit, quā Deus statuit ei, q hæc suauia terræ bōa pro sola nudaq; uirtute cōtempserit. Satis & huic parti faciamus: tū testimōiis diuinarꝫ lrarꝫ, tū etiā pbabilibus argumētis, ut æque clarꝫ sit: & futura pn̄tibus: & diuina terrenis & ppetua breuibus eē anteponenda, qm̄ tpalia sunt pmia uitiorꝫ, sempiterna uirtutū. Exponā igit̄ rōnē mūdi: ut facile possit intelligi qn̄ & q̄re sit effectꝰ a Deo, qd' Plato q de mundi fabricatiōe disseruit: nec scire potuit: nec explicare; q̄ppe q cœleste mysteriū: qꝫ nō nisi pphetis ac Deo docēte discit̄: ignorabat. Ideoq; in in ppetuū dixit esse fabricatū, qd' longe secus ē: qm̄ qcqd est solido ac graui corpore, ut initiū cœpit aliqn̄, ita finem capiat necesse ē. Nā Aristo. cū non uideret queādmodū posset tāta rerꝫ magnitudo interire: & hāc pscriptionē uellet effugere, semp ait fuisse mundum: ac semp futurꝫ prorsus nihil uidit, qa quicquid est, aliqn̄ habuerit principium necesse est, nec oīno qcq̄ pōt eē nisi cœperit. Nā cū terrā, & aquā, & igne disparire cōsumiq;, extinguiq; uideamus, quæ sint utiq; mūdi ptes intelligit̄, totū esse mortale, cuius mēbra sunt mortalia. Ita fit, ut natū sit quicquid pōt interire: sed & omne quod sub uisum oculorꝫ uenit, & corporale (ut ait Plato) & solubile sit necesse est. Vnus igit̄ Epicurus authore Democrito ueridicus in hac re fuit. q ait, & ortū aliqn̄: & aliqn̄ eē periturꝫ. Nec tn̄ rōnem ullam reeddere potuit: scilicet aut quibus de causis hoc tantū opus aut quo tpe resoluat̄. Quod qm̄ nobis Deus reuelauit, nec cōiecturis id assequimur: sed traditione cœlesti: docebimus sedulo, ut tandem studiosis ueritas appareat, nec uidisse nec cōprehēdisse phos ueritatē, Sed ita leuiter odoratos: ut tn̄ unde eos ille odor sapiētiæ tā suauis: tā iucūdus afflaret: nullo mō senserint. Interim necessariū puto admonere lecturos: qꝫ hæc nostra q̄ tradimus: prauæ uitiosæq; mentes aut oīno nō intelligent: Hebetatur enim

Mundus a deo fabricatus in ppetuum.

Mundum semp fuisse & semp futurum.

Visibilia oia corporalia sunt & solubilia.

Mundū & ortū & aliquādo periturū.

acies eoꝝ terrenis cupiditatibus q̄ sensus oẽs grauãt:imbecillesq̃ reddunt: aut & si intelligent:dissimulabũt tñ & esse hæc uera nolent: qa trahunt a uitiis & scientes malis suis fauent, quoꝝ suauitate capiunt, & uirtutis uiã deserunt, cuius acerbitate offendunt, nã q auaritia & opum inexplebili q̃dam siti flagrãt, qa non possunt uenditis aut elargitis q̄ amãt: tenui cultu uita degere: Sine dubio malunt id esse affectum: q̃ desideriis suis renunciare cogunt. Item q libidinum stimulis incitati (ut ait poeta) in furias igne͡q ruunt: uti͡q incredibilia nos afferre dicunt: qa uulnerãt aures eoꝝ p̄cepta cõtinẽtiæ, q̄ illos uoluptatib⁹ suis ꝓhibent qbus aĩam suam cũ corpore adiudicauerunt. Qui uero ambitiõe inflati: aut amore potentię inflãmati, oẽ studium suũ ad honores acq̃rendos cõtulerunt, ne si solem q̃dem ipsum gestemus in manibus, fidem cõmodabunt ei doctrinæ, q̄ illos iubet oĩ potentia & honore cõtempto humilis uiuere: atq̃ ita humiles, ut & accipere iniuriã possint, & referre nolint si aciperint. Hi sunt hoĩes, q contra ueritatem clausis oculis quoquomõ latrãt. Qui ãt sani sunt uel erunt .i. non ita uitiis immersi ut sanabiles non sint: & credent his & libẽter accedent: & q̃cũq̃ dicimus apta, & plana, & simplicia, & qđ maxime opus est: uera & inexpugnabilia illis uidebunt. Nemo uirtuti fauet, nisi qui sequi põt: seq autem nõ facile est oĩbus. Hi possunt: quos paupertas & rerum iđigentia exercuit: & capaces uirtutis effecit. Nã si uirtus est tolerãtia maloꝝ non capiunt ergo uirtutem, q semp in bonis fuerunt, qa mala ne͡q expti sunt ne͡q ferre pñt assuetudĩe ac desiderio bonoꝝ, quæ sola nouerunt. Eo fit ut paupes & humiles deo credãt facilius, qui sunt expediti q̄ diuites, qui sunt impedimentis plurimis iplicati, immo cathenati & cõpediti seruiunt ad nutum dñæ cupiditati, quæ illos inextricabilibus uinculis irretiuit, nec pñt in cœlum aspicere, q̃m mens eoꝝ in terrã prona: humi͡q defixa est. Virtutis ãt uia non capit magna onera portãtes angustus admodum trames est, ꝑ quem iustitia hoĩem deducit in cœlum. Hũc tenere non põt, nisi q̃ fuerit expeditus & nudus. Nã isti locupletes multis & igẽtibus sarcinis onerati, ꝑ uiã mortis incedũt, quæ lassima ẽ, q̃m late ꝑditio dñat. His acerba sũt: his uenena, quæ deus ad iustitiã p̄cepit, quæq̃ nos dei magisterio de uirtute ac ueritate disserimus. Quib⁹ si repugnare audebũt necesse ẽ hostes se eẽ uirtutis iustitiæq̃ fateant, Aggrediar nũc qđ supest, ut finis operi possit iponi. Id aũt superest ut de iudicio dei disseram⁹ qđ tũc cõstituet cũ dñs nr̃ redierit in terrã, ut unicui͡q ꝓ merito aut p̄miũ persoluat aut penã. Ita͡q ut in q̃rto lib. de p̄mo aduẽtu ei⁹ diximus, sic in hoc, sedm referam⁹ aduẽtũ, quẽ iudæi quo͡q cõfitent & sperãt, sed frustra, q̃m necesse est ad eos cõsolãdos reuertat ad quos cõuocãdos prius uenerat, nã qui uiolauerũt impie hũilẽ, sentiẽt in ꝑtãte uictorẽ. Ea͡q omnia quæ legũt & nõ intelligũt eo cõpensante patient, quippe q peccatis omnib⁹ inq̃nati & insuper s̄cto cruore perfusi ab illo ipso cui nefãdas man⁹ intulerũt sint ad æterna supplicia destinati, sed erit nobis cõtra iudæos sepata materia, in qua illos erroris & sceleris cõuincemus, nũc ignaros ueritatis istruamus.

¶ Quod aureum sæculum .i. fœlicissimus status futurus est, post iudicium. Et quare ratio mundi non põt ab homine apprehendi, & q̃ ueram sapientiam nõ assequitur quis beneficio naturæ, sed gratiæ. Cap. II.

Libidinis sti muli.

Virtuti q fauet. Virtutem nõ capiunt fortunati.

Locupletes ꝑ uiam mortis incedunt.

Dispositione

Ispositióe summi Dei sic ordinatū, ut iniustum hoc sæculū decursō tempoꝝ spatio, terminū sumat, extinctaq; protinus omni malitia, & pioꝝ aīs ad beatā uitā reuocatis, qetum, trāquillū, pacificū, aureū deniq; (ut poetæ uocant) sæculum, Deo ipso regnante floreścat. In primis causa erroꝝ oīum phīs hæc fuit, q̄ rōnem mundi q̄ totam sapientiam continet non comprehenderunt. Ea uero sensu ꝓprio & interna intelligentia non pōt comprehendi, q̄ illi sine doctore per seipsos facere uoluerunt. Itaq; in uarias sibi sæpe contrarias sentētias inciderunt, ex quibus exitum nō haberent & in codē luto (sicut Comicus ait) hæsitauerunt. s. assumptionibus eoꝝ nō rñdente rōne, cum assumpsissent, quidem uera, sed q̄ affirmari probariq; non possent sine sciētia ueritatis rerumq; cœlestium, q̄ (ut sæpe iā dixi) non potest esse in hoīe, nisi Deo docēte pcepta. Nā si potest homo intelligere diuina, potest & facere. Nā intelligere est quasi e uestigio subsequi. Non pōt aūt facere q̄ Deus: qui mortali corpe indutus est. Ergo nec intelligere qdem pōt q̄ fecit Deus. Quod aūt fieri non possit, ex imensitate reꝝ atq; opeꝝ diuinoꝝ facile est unicuiq; metiri, Nā si mūdū cū oībus q̄ sunt in eo, contemplari uelis, intelliges ꝓfecto quātum Dei opus humanis operibus antestet. Ita q̄tū inter opa diuina & hūana īterest, tm̄ distare iter Dei hoīsq; sapientiā necesse est. Nā qa Deus incorruptus atq; immortalis, & iō pfect⁹, quia sempiternus est, sapientia quoq; eius pinde ut ipa pfecta est. Nec obstare illi qcq̄ pōt, qa nulli rei Deus ipse subiectus est. Homo aūt qa subiectus est passioni, subiecta est & sapientia eius errori, & sicut hoīs uitā multæ res inpediunt, quominus possit esse ppetua, ita sapientiā quoq; eius multis rebus impediri necesse est: quominus in pspiciēda penitus ueritate pfecta sit. Ergo nulla est humana sapientia, si per se ad notionē ueri sciētiāq; nitat, qm̄ mens hoīs cū fragili corpe illigata, & in tenebroso domicilio inclusa neq; liberius euagari, neq; clarius pspicere ueritatem pōt, cuius notio diuinæ cōditionis est. Deo.n. soli opa sua nota sunt: hō aūt nō cogitando, aut disputādo assequi eam potest: sed discēdo & audiēdo ab eo; qui scire solus pōt & docere. Ideo M. Tullius sentētiā Socratis de Platone trāsferēs dicentis, uenisse tēpus ut ipse migraret e uita. Illos aūt apud quos causam suā porabat, agere uitā. Vtrum melius sit inquit, dii immortales sciunt, hominem autem arbitror scire neminem. Quare necesse ē omnes philosophiæ sectas alienas eē a ueritate, quia homines erant, qui eas cōstituerunt, nec ullum fundamentum aut firmitatem possunt habere, quæ nullis diuinarum uocum fulciuntur oraculis.

In luto hæret.

Intelligere quid.

Sapientia humana nulla est.

Mori melius sit an uiuere dii sciunt.

¶ Quantū errauerint stoici de rōne mūdi & authore oīum Deo, & hoīe per quē factus est mundus: & q̄ manifeste cōtra Epicurum rōnibus doceatur, mūdum & omnia quæ in eo sunt Dei prouidentia gubernari. Cap. III.

T qm̄ de phīoꝝ erroribus loquimur: Stoici naturam in duas diuidunt partes, unam q̄ efficiat, alteram q̄ se ad efficiendum tractabilem præbeat. In illa prima esse uim sentiendi, in hac materiam, nec alteꝝ sine altero esse posse. Quomodo idē esse pōt quod tractat, & quod tractaf? Si qs dicat idem esse figulū, quod lutum, aut lutum idem esse quod figulum, nonne aperte insanire uideatur? At isti uno naturæ

Natura duplex.

nomine duas res diuersissimas comprehenderunt, Deũ, & mũdum: artificem, & opus, dicuntq; alterum sine altero nihil posse, tanq̃ natura sit Deus mundo termi natus, nam interdum sic confundunt, ut sit Deus ipse mens mundi, & mundus sit corpus Dei. Quasi uero simul esse cœperint mundus & Deus, ac nõ ipse mundũ fecerit, quod & ipsi fatentur alias, cum hominum causa pdicant esse fabricatum. & esse sine mundo si uelit, posset. Si quidem Deus est diuina mẽs & æterna, a cor pore soluta & libera, cuius uim maiestatem quoniam intelligere non poterãt, mis cuerunt eum mundo, id est operi suo. Vnde est illud Virgilianum.

Deus mundi mens. Mundus dei copus

Verg. loc.

Totamq; infusa per artus Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.
Vbi est ergo illud, quod iidem ipsi aiunt & factum esse diuina puidẽtia, & regi? Si.n.fecit mũdum, fuit ergo sine mũdo. Si regit, nõ utiq; sicut mens corpus regit: sed tãq̃ dñs domum, nauimq; gubernator, auriga currum, nec tamen mixti sunt his rebus, quas regunt. Nam si hæc omnia quę uidemus, Dei membra sunt: iã in sensibilis ab his cõstituitur Deus, quoniam membra sensu carent, & mortalis ẽ, qm̃ uidemus membra esse mortalia. Possum enumerare quoties repentinis quas satæ motibus, uel hiauerint terræ: uel descenderint in abruptũ, quoties demersæ fluctibus & urbes & insulæ abierunt in profundum, frugiferos cãpos, paludes inundauerint, flumina & stagna siccauerint: montes ẽt uel deciderint abrupti, uel planis fuerint adæquati, plurimasq; regiones & multoq; fundamẽta mõtium latẽs & internus ignis absumit. Et hoc parum ẽ, si mẽbris suis nõ parcit Deus, nisi ẽt ho mini liceat aliquid in Dei corpus: Maria extruuntur, montes exciduñt & ad eruẽ das opes interiora terræ uiscera effodiũtur. Quid, q̃ ne arari quidem sine lacera tione diuini corporis põt, ut iã scelerati & impii simus, qui Dei mẽbra uiolemus? Patitur ne ergo uexari corpus suum Deus: & debilẽ se uel ipe facere, uel ab homi ne fieri sinit? nisi forte diuinus ille sensus, qui mundo & omnibus mundi partibus permixtus est, primã terræ faciem reliquit, ac se in ima demersit, ne quid doloris de assidua laceratiõe sentiret. Quod si hoc uanum & absurdum est, tam igit̃ ipsi eguerunt, q̃ hæc indigent sensu: qui non perspexerũt diuinum quidem spiritum esse ubiq; diffusum, eoq; oĩa cõtineri. Nec tñ ita ut Deus ipe, q̃ ẽ incorruptus, gra uibus corruptiblibus elementis misceat̃. Illud ergo rectius quod a platone sum pserunt, a Deo factum esse mundũ, & eius prouidẽtia gubernari. Oportebat igi tur & Platonẽ, & eos qui idẽ senserũt docere atq; explicare, q̃ cã quæ rõ fuerit tan ti operis fabricãdi: q̃re hoc aut cuius gratia fecerit. At idẽ stoici hominũ inquiunt cã mundus effectus est, audio. Sed Epicurus ignorat ipsos homines quare aut q̃s effecerit. Nam Lucretius cum diceret mundum non esse a diis constitutũ, sic ait Dicere porro hominũ cã uoluisse parare. Præclarã mũdi naturã: Deinde intulit: Desipere, ẽ qd.n.imortalib9 atq; beatis. Gratia nostra queat largirier ẽmolumẽti? Vt nostra quicq; causa agere aggrediantur? Et merito. Illi.n.nullã rationem afferebãt: cur humanũ genus uel creatum uel in stitutum esset a Deo. Nostrum hoc officium est sacramentum mundi et hominis exponere, cuius illi expertes sacrarium ueritatis nec attingere, nec uidere potuerũt. Ergo (ut paulo ante dicebã) cum assumpsissent id quod erat uerũ, id est mundum a Deo

Terrarũ casus.

Mundum a deo fctm et eius pui dentia gubernari. Mundus hoium cã factus.

Lucretii locus.

a Deo factum, & hominum causa esse factum, tñ qm̃ eos in consequentibus ratio deficit, nõ potuerunt defendere id qd' assumpserãt. Deniq; Plato ne Dei opus imbecillum & ruinosum faceret, in æternum dixit esse mansurum. Si hoĩum cã fcm̃ est: & ita factum est, ut esset eternus, cur ergo ipsi quoq; cã factus est, nõ sunt sempiterni? Si mortales propter quos factus est, ergo & ipse mortalis, atq; solubilis. Neq;.n. pluris est ipse q̃ hi, quoq; grã factus est, q. si ei rõ q̃draret, intelligeret perituq; esse quia factus est: nec posse in eternum manere, nisi qd' tangi non põt. Qui autẽ negat hoĩum cã factum, hic nullam rõnẽ tenet. Si.n. dicit ipsum fabricatorẽ sua cã tãta hęc opa cẽ molitũ, cur ergo nos nati sumus? Cur mũdo ipso fruimur? Quid sibi uult humani generis, cæterorumq; aiantium fictio? Cur aliena cõmoda intercœpimus? Cur deniq; augemur? minuimur? interimus? Quid habet rõnis ipsa generatio? qd ppetua successio? Nimiq; uideri Deus uoluit, & suis uariis imaginibus tanq̃ sigilla cõfingere, q̃bus se oblectaret, & nihilominus tñ si ita cẽt, curæ haberet aiantes, pcipueq; hoiem, cuius imperio cuncta subiecit. Qui autẽ dicunt semper fuisse mundum, omitto illud, qd' esse ipsum sine aliquo principio non põt, unde extricare se nequeunt, Sed hoc dico si semper mundus fuit, nullam potest habere rationem. Quo.n. potuit in eo ratio moliri qd' nunq̃ sumpsit exordium? Nã prius q̃ fiat aliquid, aut struat, opus est cõsilio, ut disponi possit, quẽadmodum fiat, nec incipi quicq̃ põt, sine prouisiõe rõnis. Itaq; oẽ opus ratio pcedit, non habet ergo rationem quod factum nõ est Atqui mundus habet rationem qua & constat & regit. Ergo & factus est, & si factus est, resoluet. Reddant ergo isti rationem si possunt cur aut factus in principio sit aut postea resoluatur. Qd' quia docere non poterat Epicurus siue Democritus, sua sponte natum esse dixit, seminibus inter se passim coeuntibus, quibus iterum resolutis: dissidium atq; interitum secuturum. Corrupit ergo quod recte uiderat, & totam rationem penitus ignorantia rationis euertit, redegitq; mundum, & omnia quæ in eo geruntur, ad similitudinem cuiusdam somni uanissimi, siquidem rebus humanis nulla ratio subsistati. Cum uero mundum omnesq; partes eius, ut uidemus, mirabilis ratio gubernet, cum cœli temperantia & æqualis in ipsa uarietate cursus astrorum luminumq; cœlestium: temporum constans ac mira descriptio, terrarum uaria fœcunditas, plana camporum munimenta, & aggeres montium, uiriditas ubertasq; siluarum: fontium saluberrima eruptio: fluminum oportuna inundatio, maris opulenta & copiosa interfusio, uentorum diuersa & utilis aspiratio: Cæteraq; omnia ratione summa constent, quis tam cæcus est, ut existimet sine causa esse facta, in quibus mira dispositio prouidentissimæ rationis elucet? Si ergo sine causa nec est, nec fit quicq̃ omnino, si & prouidentia summi Dei ex dispositione rerum, & uirtus ex magnitudine, & potestas ex gubernatione manifesta est, hebetes ergo & insani, qui prouidentiam non esse dixerunt. Non improbarem si deos iccirco non esse dicerent, ut unum dicerent. Cum autem ideo ut nullum qui eos delirasse non putat, ipse delirat.

Mũdus in æternum mansurus

Mundum semp fuisse.

Mundum sua spontè natum. Mũdum interituq;.

Mundi mirabilis rõ ordo & dispositio.

Prouidentia mundũ regi.

¶ Quod omnis res ad aliquẽ usum facta est, etiã illa oĩa quæ uidentur esse mala: & quare homo creatus sit corpore fragilis, & capax rationis. Cap. IIII.

Ed de prouidentia satis in primo libro diximus: quæ si est, ut apparet ex mirabilitate operũ suorũ, necesse est, etiam hoiem cæterasq; animãtes eadẽ prouidentia creauerit. Videamus ergo, quæ rõ fuerit fingẽdi gñis humani, qm̃ constat id quod stoici dicunt, hoium causa mundum esse fabricatum, q̃q̃ in hoc ipso nõ mediocriter peccent, q non hominis cã dicunt, sed hoium. Vnius. n. singularis appellatio totũ cõprehendit humanũ genus. Sed hoc iõ, qm̃ ignorãt unũ hoiem a Deo eẽ formatũ putãtq; hoies in omnibus terris & agris tanq̃ fungos esse generatos. At Hermes nõ ignorauit hoiem, et a Deo & ad Dei similitudinẽ factũ, sed redeo ad ꝓpositũ. Nihil ẽ (ut opinor) qd̃ sit pp seipsum factũ, sed qcq̃d oĩno fit, ad usum aliquẽ fieri necesse est. Quis est enim uel tã ineptus, uel tã ociosus: ut aggrediat̃ facere aliquid frustra ex quo nullã utilitatẽ: nullũ cõmodũ speret? Qui domũ ædificat, nõ iccirco ædificat, ut tãtũ modo domus sit, sed ut in ea possit habitari. Qui nauẽ fabricat, nõ iõ assumit operã ut tm̃ nauis appareat, sed ut in ea nauiget̃. Item q uas aliqd instruit aut format, non ꝓpterea id facit, ut tm̃ fecisse uideat̃, sed ut uas illd effectũ capiat aliqd necessariũ. Similiter cætera q̃cũq; fiũt, nõ utiq; insupuacuũ, sed ad usus aliquos laborãtur. Mũdus igit̃ a Deo fact⁹ est, nõ utiq; pp ip̃m mũdũ. Neq;.n. aut calore solis, aut lunæ, aut aspiratione uẽtoꝝ, aut hũore hymbriũ, aut alimonia frugũ cum sensu careãt: indiget. Sed ne illud qdẽ dici põt, q; Deus pp seipsũ fecerit mundũ, qm̃ potest esse sine mundo, sicut fuit antea. Et his oĩbus quæ in eo sunt, queq; gñant̃, Deus ipse nõ utit̃. Apparet ergo aĩantium cã mundũ esse cõstructũ, qm̃ his reb⁹ q̃bus constat aĩantes fruunt̃, quæ ut uiuere, ut constare possint: oĩa his necessaria tpibus certis subministrant̃. Rursus cæteras aĩntes hoĩs cã esse factas ex eo claꝝ est, q; homini seruiunt, & tutelæ eius atq; usibus data sunt, qm̃ siue terrenæ sunt, siue aquatiles, nõ sentiunt mundi rõnẽ sicut hõ. Rñdẽdum ẽ hoc loco phĩs, maxi meq; Ciceroni, q ait. Cur oĩa nostri cã cum faceret tãtã uim natricũ uiparumq; fecerit? cur tã multa pæstifera terra mariq; dispserit? Ingẽs ad disputãdum locus ẽ, sed ut in trãscursu breuiter stringẽdus est. Quoniã hõ ex rebus diuersis ac repugnãtibus configuratus est: aĩo & corpe.i.cœlo atq; terra, tenui & comprehẽsibili, æterno ac tpali, sensibili atq; bruto, luce p̃dito atq; tenebroso, ipsa rõ ac necessitas exigebat, & bona homini ꝓponi & mala, bona q̃bus utat̃, mala quæ uitet & caueat. Iccirco.n. data est illi sapientia, ut cognita bonoꝝ malorũq; natura, in appetendis bonis & malis declinãdis uim suæ rõnis exerceat. Nã cęteris aĩalibus q̃bus sapiẽtia data non est, munita indumẽtis naturalibus & armata sunt. Homini autem pro his oĩbus qd̃ erat præcipuum, rõnem dedit solã. Itaq; nudum formauit & inermẽ, ut eum sapientia & muniret & regeret. Munimenta & ornamenta eius non foris sed intus, non in corpe sed in corde constituit. Nisi ergo essent mala quæ caueret, quæ a bonis utilibusq; distingueret, non esset ei sapiẽtia necessaria. Sciat ergo Marcus Tullius aut ideo homini datã esse rõnẽ, ut & pisces caperet usus sui gratia, & natrices, uiperasq; uitaret salutis suæ causa: Aut iccirco bona ei malaq; ꝓposita, quia sapientiã acceperat, cuius uis oĩs in discernendis bonis malisq; uersatur. Magna igitur & recta & admirabilis est uis, & ratio: & potestas hominis:

Mundum non pp se ip̃m neq; pp deum: sed aĩantium causa factum.

Viperæ cur a deo creatæ. Pæstifera cur tã multa terra mariq; dispersa.

Homo cur nudus & inermis a deo creatus.

propter

propter quem mundum ipsum & uniuersa q̃eunq; sunt, Deus fecit, tantumq; illi honoris habuit, ut eũ pficeret uniuersis, qm̃ solus poterat Dei opa mirari. Optie igit Asclepiades noster de puidentia summi Dei differens, in eo libro quem scripsit ad me. Atq; ideo inquit merito quis arbitret proximũ sibi locũ diuinã prouidentiã dedisse ei, qui potuit intelligere ordinatiõem suã? Nam soli iste est, quis eũ uidet ita ut intelligat qa sol est, & quãtum gratię afferat ceteris institutis? Hoc cœlum est, quis id suspicit? terra hæc, quis eam colit? hoc pelagus, quis in eo nauigat? hic est ignis, quis eo utit? Instituit ergo summus Deus nõ propter se, quia nihilo indiget, sed propter hominem, qui his congruenter uteretur.

Asclepiades ad Lactã. de prouidentia scripsit.

¶ Quare homo creatus sit, & quare ex contrariis constet, & q; ei domiciliũ constitutum sit in medio, & uita duplex proponitur, quaꝝ alterã ministrat natura, alteram largit gr̃a. Et quid significet q; homo primũ quadrupedibus cõformatur, & postea erigitur: & tandem utit exercitio rationis. Cap. V.

Reddamus nunc rõnẽ, q̃re hoiem ipsum fecerit Deus. Q d si phi fecissent, aut defendissent illa q̃ uera inuenerãt, in proximos errores non incidissent. Hæc est sũma, hic cardo reꝝ est: quẽ qui nõ tenuerit, ueritas illi omnis elabit. Hoc est deniq; quod efficit illis non quadrare rationẽ, quæ illis si effulsisset, si sacramentum hois omne cognouissẽt, nunq̃ disputationes eoꝝ & oẽm philosophiam de transuerso academia iugulasset. Sicut ergo mundum nõ ꝓpter se Deus fecit, quia cõmodis eius nõ indiget, sed ꝓpter hominem qui eo utitur, ita ipsm hominem propter se. Quæ utilitas Deo in hoie inqt Epicurus, ut eũ pp se faceret? Scilicet ut eẽt q opa eius intelligeret, qui puidentiã dispõnẽdi, rõnẽ faciendi, uirtutẽ cõsumãdi, & sensu admirari, & uoce ꝓloqui posset. Quoꝝ oium summa hæc ẽ, ut Deũ colat. Is.n. colit q hæc intelligit, is artificẽ reꝝ oium: is ueꝝ patrẽ suũ debita ueneratiõe ꝓsequtur, q̃ uirtutẽ maiestatis eius de suoꝝ opeꝝ inuentiõe, inceptiõe, pfectione metit. Q d planius argumentũ pferri põr, & mundũ hois & hoiem sui cã Deũ fecisse, q̃q ex oibus aiantib9 solus ita formatus ẽ, ut oculi eius, ad cœlum erecti facies ad Deum spectãs, uultus cũ suo parẽte cõis sit, ut uideat hoiem Deus, q̃si porrecta manu alleuatũ ex hũo, ad cõtemplatiõem sui excitasse? Quid ergo inqt Deo cultus hois cõfert, bono & nulla re idigẽti? uel si tñ honoris hoi hũit, ut ipius cã mũdũ fabricaret ut instrueret eũ sapientia, ut dñm uiuentiũ faceret, eũq; diligeret tã q̃ filiũ, cur mortalẽ fragilẽq; cõstituit? cur oibus malis quẽ diligebat: obiecit, cum oporteret & beatũ eẽ hoiem tãq̃ cõiũctũ, & ꝓximũ Deo: & ppetuũ sicut ipe ẽ ad quẽ colendũ & cõtẽplandũ figuratus ẽ? Quãq̃ hæc fere in prioribus libris sparsim docuimus, tñ qm̃ ꝓpric id materia nunc exigit, quia de uita beata disserere ꝓpositũ est, explicanda sunt ista diligentius & plenius, ut dispositio Dei, & opus suo lũtasq; noscat. Cum posset semper spiritibus suis immortalibus innumerabiles animas procteare, sicut angelos genuit, qbus immortalitas sine ullo malloꝝ piculo aut metu cõstat, excogitauit tñ inenarrabile, opus queadmodũ in finitã multitudinem crearet animarũ:, q̃s primo imbecillibus fragilibusq; corporibus illigatas, constitueret inter bonum malumq; medias, ut constantibus ex utrisq; naturæ uir

Homo cur a Deo creatus.

Homo ad cõtẽplationem cœli erectus.

tutem proponeret, ne immortalitatem delicate assequerentur ac molliter, sed ad il
lud æternitatæ ineloquibile p̄mium, summa cū difficultate ac magnis laboribus
peruenirent. Ergo ut eos grauibus & uexabilibus membris īdueret, qm̄ cōsistere
in medio inani nō poterāt, pōderibus & grauitate corpis deorsum p̄mente: sedem

Elementorū dispositio.

illis ac domicilium primo condendum esse decreuit. Itaq; ineffabili uirtute ac po-
tentia p̄clara mundi opa molitus est suspēsis in altitudiem leuib9 elemētis, & gra-
uibus in imis dep̄ssis, & cœlestia firmauit, & terrena cōstituit. Nō est necesse nūc

Terra sedes hominum.

exequi singula qm̄ in secundo libro uniuersa executi sumus. Lumina igit̄ posuit
in cœlo quoꝝ moderatiōe, & claritas, & motus aptissimus ad utilitates uiuentium
tempatus est. Terrę aūt quā sedē uoluit esse fœcunditatem uariā gignendi ac ꝓse
rendi dedit, ut ubertas frugum, & herbaꝝ, & uitentiū ꝓ natura & usu cuiusq; ge-

Homo fictus ex terra.

neris alimoniā ministraret. Tū perfectos oībus q̄ ad cōditiōem mundi ptinebāt,
hoīem finxit ex ipsa terra, quā illi a pīcipio in hītaculum p̄parauit. i. spūm suum
terreno corpe induit, & inuoluit, ut cōpactus ex rebus diuersis ac repugnantibus
bonum ac malū capet, & sicut terra ipsa fœcunda est ad fruges parienda, ita cor-
pus hoīs qd̄ assumptum est e terra, gn̄randi copiā facultatemq; ꝓcreādæ sobolis
accepit, at qm̄ fragili materia formatus in æternum manere non poterat, peracto
temporalis uitæ spatio cederet, & illud qd̄ fragile atq; imbecillū gerebat, ꝑpetua

Homo cur mortalis a deo factus & fragilis.

successiōe renouaret. Cur igit̄ eum mortalem finxit atq; fragilē, cum illius cā mū
dum ædificasset? Primum ut infinita uis aīaꝝ gigneret, oēmq; terrā multitudinę
oppleret, deinde ut proponeret hoī uirtutem. i. tollerantiā maloꝝ ac bonoꝝ: p quā
posset p̄mium immortalitatis adipisci: Nam qa homo ex duab9 rebus cōstat, cor
pore atq; aīa, quoꝝ alteꝝ terrenum est, alteꝝ cœleste: duæ uitę hoī attributæ sunt,
una temporalis q̄ corpori assignatur, altera sempiterna, quæ aīæ subiacet. Illā na-
scendo accepimus, hanc assequimur laborando, ne immortalitas homini (ut ante
diximus) sine ulla difficultate constaret. Illa terrena est, sicut corpus, & iō finitur.
Hæc uero cælestis, sicut aīa: & ideo terminum non habet. Illam primā nescientes
accepimus, hāc secundā scientes. Virtuti. n. nō naturæ dat̄: qa uoluit nos Deus
uitam nobis in uita cōparare. Iccirco hāc nobis pn̄tem dedit, ut illā ueram & ppe
tuam aut uitiis amittamus, aut uirtute mereāur. In hac corporali nō est summum
qm̄ sicut necessitate diuina nobis data est, ita rursus diuina necessitate soluet̄. Ita
quod finem habet, summū si bonū nō habet. In illa uero spiritali, quā per nos ipsi
acquirimus: summū bonū continet̄, quia nec malum pōt habere, nec finē cuius
rei argumentū natura & rō corpis p̄bet. Cætera nanq; aīalia in humū uergunt: qa
terrena sunt, nec capiunt immortalitatē q̄ de cœlo est. Homo autem rectus in cœ
lum spectat, qa ꝓposita est immortalitas, nec tn̄ uenit, nisi tribuatur homini a deo
Nam nihil interesset inter iustū & iniustum, siqdem oīs homo natus immortalis
foret, ergo immortalitas non seq̄lla naturæ, sed merces p̄miumq; uirtutis est. De-
niq; homo non statim qn̄ natus est, rectus ingredit̄, sed quadrupes primo quia rō
corporis & huius præsentis uitæ cōmunis est nobis, cum mutis animalibus. Post
deinde confirmatis uiribus erigitur, & lingna eius in eloquium soluitur, & mutū
animal esse desinit. Quæ ratio docet mortalem nasci hominem. Postea uero im

mortalem

mortalem fieri, cum cœperit ex Deo uiuere, idest iustitiam sequi, quæ continetur in Dei cultu cū excitauerit hoīem Deus ad aspectū cœli ac sui. Quod tūc fit, cū homo cœlesti lauacro purificatus, exponit infātiā cū omni labe uitæ prioris, & in cremento diuini uigoris accepto, fit homo pfectus & plenus. Ergo qa uirtutē proposuit homini Deus, licet aīa & corpus consociata sint, tñ contraria sunt, & impugnant inuicem animi bona, mala sunt corporis.i.opum fuga, uoluptatum interdictio, doloris mortisq; contemptus. Itē corporis bona, mala sunt animi, hoc ē cupiditas & libido, quibus & opes appetūtur, & suauitas uariaꝝ uoluptatū, qb⁹ eneruatus animus extinguit̃. Ideo necesse est iustū & sapientē in oībus malis esse: qm̄ maloꝝ uictrix est fortitudo. Iniustos aūt in diuitiis: in honore, in ptāte. Hęc.n. bona corporalia & terrena sunt. Illi aūt terrenā uitā agunt, nec assequi immortalitatē queunt, qa se uoluptatibus dediderūt, quæ sunt uirtutis inimicæ. Itaq; uita hęc temporalis illi æternæ debet esse subiecta, sicut corpus aīæ. Quisqs ergo animæ uitā maluerit, uitam corporis cōtēnat necesse est, nec aliter eniti ad summum poterit nisi quæ sūt ima despexerit. Qui autem corporis uitā fuerit amplexus, & cupiditates suas in terrā deiecerit: illam superiorem uitam consequi non potest. Sed qui mauult bene uiuere in ęternū: male uiuet ad tp̄s, & afficiet̃ oībus molestiis et laboribus: q̄diu fuerit in terra, ut habeat diuinum ac cœleste solatium. Et qui maluerit bene uiuere ad tempus, male uiuet in æternum, quia damnabitur Dei sentētia ad pœnam, qui cœlestibus bonis terrena p̄posuit. Propterea igitur coli se Deus expetit, & honorari ab homine tanq̄ pater, ut uirtutem & sapientiam teneat, quæ sola immortalitatem parit. Nam quia nullus alius præter ipsum donare eam potest, quia solus possidet pietatem hominis. Qui Deum honorauerit, hoc afficietur præmio, ut sit in æternum beatus, sitq; apud Deum & cum Deo semper.

¶ Item quare mundus creatus sit, quare hō. q̄ inanis sit cultus deoꝝ. Cap. VI.

Nunc totā rationem breui circunscriptiōe signemus, ideirco mūdus factus est, ut nascamur. Iō nascimur ut agnoscamus factorē mundi ac nr̄i Deū. Iō agnoscimus ut colamus. Iō colimus ut immortalitatē ꝓ mercede laboꝝ capiamus, qm̄ maximis laborib⁹ cultus Dei cōstat. Ideo p̄mio īmortalitatis afficimur: ut similes angelis effecti summo patri ac Deo in ppetuum seruiamus: & simus æternū deo regnum. Hæc summa reꝝ est: hoc arcanū Dei: hoc mysterium Dei, hoc ministerium mundi, a quo sunt alieni, q seq̄ntes p̄ntem uoluptatē, terrestribus ac fragilibus bonis se addixerūt, & aīas ad cœlestia gēitas, suauitatib⁹ mortiferis, tāq̄ luto cęno ue demerserunt. Quæramus nunc uicissim, an in cultu deoꝝ ratio ulla subsistat, qui simul nati sunt: ideo tantum ab hoībus coluntur, ut præstent illis opes honores uictorias quæq; alia non nisi ad p̄sens ualent. Si sine eā gignimur: si in hominibus ꝑreā dis prouidentia nulla uersat̃: si casu nobismetipsis ac uoluptatis nostræ gratia nascimur: si nihil post mortem sumus: quid potest esse tā supuacuum tam inane, tā uanum q̄ humana res, & q̄ mundus iste qui cum sit incredibili magnitudine tom mirabili rōne cōstitutus tā rebus ineptis uacet. Cur.n. uētoꝝ spiritus citēt nubes. Cur emicent fulgora, tonitrua mugiāt, hymbres cadāt, ut fruges terra ꝓducat, ut

Mundus a Deo cur fabricatus. Hō quare creatus.

uarios fœtus alat? Cur deniq; omnis natura rerũ laboret, ne qd desit earum rerũ, qbus uita hoĩum sustinet? si est inani: si ad nihilũ interimus, si nihil est in nobis maioris emolumẽti Deo? Quod est dictu nefas, nec putãdũ est fieri posse, ut nõ ob aliquã maximã rõnẽ fuerit cõstitutũ, quod uideamus maxima rõne cõstare: q̃ potest eẽ ratio in his erroribus prauaꝝ religonũ & in hac psuasione philosophorũ, q̃ putant aĩas interire? Profecto nulla. Quod.n. habent dicere. Cur dii hoĩbus tã diligenter suis queq; tẽporibus exhibeãt? An ut illis far & meꝝ demus: & odorem thuris & sanguinẽ pecudũ? q̃ neq; immortalibus grata eẽ possunt, qa sũt fragilia, neq; usui eẽ exptibus corpoꝝ, qa hęc ad usum corporaliũ data sũt. Et tñ si ea desiderarent sibiipsi possent exhibere cum uellent. Siue igit intereunt aĩæ, siue in æternũ manẽt quã rõnẽ cõtinet cultus deoꝝ, aut a quo mundus factus ẽ? Cur aut qñ: aut quo, usq;, quatenus hoies: aut quãobrẽ procreati? Cur nascuntur, itereũt, succedũt, renouant? Quid ue ex cultibus deoꝝ assequunt, q post mortẽ nihil futuri sunt? Quid præstãt? Quid pollicent? Quid minant aut hoĩbus aut diis dignum? Vel si manent animæ post obitũ, qd de his faciunt facturi ue sunt? Quid illis opus est thesauro animarũ? Ipsi illi ex quo fonte oriuntur? Quo aut quare, aut unde multi sunt? Ita fit ut si ab illa rerum summa, quam superius comprehendimus aberraueris, omnis ratio intereat, & ad nihilum omnia reuoluantur.

¶ Quare philosophi nequiuerint comprehendere ueritatem integre, quam tamen sicut exempla declarant, particulatim comprehẽderunt totam, sed defendere nequiuerunt. Cap. VII.

Vam summã qa philosophi non cõprehenderũt, nec ueritatẽ comprehẽdere potuerunt, quãuis ea fere quibus summa ipsa constat, & uiderint & explicauerint, sed diuersi ac diuerse omnia illa ꝓtulerũt, non annectentes nec causas reꝝ, nec consequentias: nec rationes ut summam illã quæ continet uniuersa, & compingerent, & implerent. Facile est aũt docere pene uniuersam ueritatẽ p philosophos & sectas eẽ diuisã. Non.n. sic philosophiã nos euertimus (ut academici solẽt) qbus ad oĩa respõdere ꝓpositũ est: qd est potius calũniari & inuidere, sed docemus nullã sectã fuisse tã deuiam: nec philosophoꝝ queq̃ tã inanem, q nõ uiderit aliqd ex uero. Sed dũ cõtradicẽdi studio insaniunt, dum sua etiã falsa defendũt, alioꝝ etiã uera subuertũt non tñ illis, ueritas elapsa ẽ, quã se q̃rere simulabãt, sed ipi etiã potissimũ suo uitio pdiderũt. Qd si extitisset aliqs q ueritatẽ sparsam p singulos: p sectasq; diffusam colligeret in unum ac redigeret in corpus, is pfecto non dissẽtiret a nobis. Sed hoc nemo facere nisi ueri peritus ac sciens potest. Verũ aũt scire non nisi eius est, q sit doctus a Deo. Nemo.n. põt aliter repudiare q̃ falsa sũt, eligere ac ꝓbare q̃ uera, sed si uel casu id efficeret: certissime philosopharet. Et q̃uis non posset diuinis testimoniis illa defendere, tñ seipam ueritas illustraret suo lumine. Quare incredibilis ẽ error illoꝝ, q cum aliquã sectã ꝓbauerint, eiq; se addixerint cæteras dãnãt tãq̃ falsas & inanes, Armãtq; se ad præliãdum, nec qd defẽdere debeãt sciẽtes: nec qd refutare incursantq; passim sine delectu oĩa quæ afferũt, quicũq; dissentiunt. Ob has eorũ ptinacissimas contẽtiones nulla extitit philosophia, quæ ad ueꝝ ꝓpius accederet.

Philosophi cur ueritatẽ asseq non potuerunt.

Nam

Nam particulatim ueritas ab his tota cōprehēsa est. Factū eē mūdum a deo dixit Plato. Idē pphetæ loquunt̄. Idēq; ex Sibyllæ carminibus apparet. Errāt ergo qui oīa uel sua spōte nata esse dixerunt uel minutis seminibus cōglobatis, qm̄ tāta res, tā ornata tā magna, neq; fieri, neq; dispōi & ordinari sine aliquo prudētissimo au thore potuit: & ea ipsa rōne: qua constare ac regi oīa sentiunt̄: sollertissimæ mētis artificem confitētur. Hominū cā mundum & oīa, quæ in eo sunt eē facta stoici lo quuntur, idē nos diuinæ litteræ docēt. Errauit ergo Democritus: qui uermiculoꝝ modo putauit effusos esse de terra nullo authore nullaq; rōne. Cur. n. formatus sit homo: diuini sacramēti est, quod qa ille scire nō poterat, humanā uitā deduxit ad nihilū. Ad uirtutē cāpescendā nasci hoīes Ariston disseruit. Idē nos monemur ac discimus a pphetis. Igit̄ falsus Aristippus, qui hominē uoluptati. i. malo tanq̄ pe cudē subiugauit. Immortales eē aīas Pheræcydes & Plato disputauerūt. Hæc ue ro ppria ē in nr̄a religione doctrina. Ergo Dicearchus cū Democrito errauit, qui perire cū corpore ac dissolui argumētatus est. Esse inferos Zenon stoicus docuit, & sedes pioꝝ ab impiis eē discretas, & illos quidē quietas ac delectabiles incolere regiōes: Hos uero luere pœnas in tenebrosis locis atq; in cœni uoraginibus horrēdis. Idē nobis pphete palā faciūt. Ergo Epicurus errauit: q poetarū id eē figmētū putauit: & illas inferorū pœnas, quæ ferunt̄: in hac eē uita īterp̄tatus est. Totā igit̄ ueritatē & oē diuinæ religiōis arcanū phi attigerūt. Sed aliis refellentibus defendere id quod inuenerāt, nequiuerunt: quia singulis rō non quadrauit nec ea q̄ uera senserāt: in summā redigere potuerunt: sicut superius nos fecimus.

Mundus a deo factus

Mundus hoium cā factus.

Homines e terra effusi.

Homo natus ad uirtutem.

Animæ immortales.

Inferos eē

¶ De immortalitate animæ: & quibus eam argumētis Plato sit conatus astruere. Caput. VIII.

Vnum est igit̄ summū bonū īmortalitas: ad quā capiēdā & formati a principio, & nati sumus. Ad hāc tēdimus: hāc spectat hūana natura: ad hāc nos puchit uirtus. Q d bonū qa comprehēdimus, superest etiā ut de ipsa īmortalitate dicamus. Platōis argumenta q̄uis ad rē cōferāt multū: tn̄ paꝝ habēt firmitatis ad pbādā & īplendam ueritatē: qm̄ nec rōnē mysterii magni toti⁹ cōsumauerat: in unūq; collegerat: nec summū bonum cōprehēderat. Nā licet ueꝝ de īmortalitate aīæ sentiret, tn̄ non ita de illā, tāq̄ de summo bono disserebat. Nos igit̄ certiorib⁹ signis eligere possum⁹ ueritatē. qui eā nō ancipiti suspitione collegim⁹, sed diuia traditione cognouim⁹. Plato āt sic argum̄tatus est: īmortale eē quicqd per seipsum & sentit, & semp mouet̄. Q uod. n. principium motus non habet, nec finē habituꝝ, qa deseri a semet ipso non pōt, qd argumētum ēt mutis aīalibus æternitatē daret, nisi adiectione sapiētiæ discreuisset. Addidit igit̄ ut effugeret hāc cōitatē fieri nō posse qn sit īmortalis aīus hūanus, cuius miranda sollertia inueniendi, & celeritas cogitādi, & facilitas pcipiendi atq; discēdi, & memoria pteritoꝝ: & prouidētia futurorū: & artium plerūq; īnumerabiliū sciētia, q̄ cæterę careāt aīantes, diuia & cœlestis apparet, origo animi qui tanta capiat, tāta contineat quid nulla reperiat̄ in terra. Siquidem ex cōcretione terrena nihil habeat admixtū, sed necesse est in terrā resolui: quod est in hoīe ponderosum et dissolubile. Q uod autem tenue ac subtile: id uero esse in

Animas esse immortales.

Animus humanus a cœlo.

diuiduum,ac domicilio corporis uelut carcere liberatum:ad cœlũ & naturã suã puolare. Hæc fere Platonis collecta breuiter:quæ apud ipm late copiosecꝫ explicantur. In eadem snia fuit etiam pythagoras antea,eiusdẽcꝫ pceptor pheræcydes quem Cicero tradit primũ de æternitate aiaꝝ disputasse. Qui oẽs licet eloquentia excellerent:tñ in hac dũtaxat contentione non minus authoritatis habuerunt:qui contra hanc sniam disserebãt. Diceārchus primo,deinde Democritus:postremo Epicurus,adeo ut res ipsa,de qua inter se pugnabant,in dubiũ uocaretur. Denicꝫ & Tullius expositus horum omnium de immortalitate ac morte sententiis,nescire se quid sit uerum pronunciauit. Harum inquit sententiarum:quæ uera sit deus aliquis uiderit. Et rursus alibi. Quoniam utracꝫ inquit earum sentẽtiarum doctissimos habuit authores:ne quid certi sit diuinari potest. Verum opus nobis diuinatione non est:quibus ueritatem diuinitas ipsa patefecit.

Animas interire.

¶ Quæ sit de immortalitate animæ fidelis assertio. Et ꝙ laborum uirtutumcꝫ finis beata æternitas est. Cap. IX.

His itacꝫ argumentis quæ nec Plato:nec ullus alius fuenit,animarum æternitas pbari ac perspici põt:quæ nos breuiter collegimus: qm̃ properat oratio ad narrãdũ iuditiũ Dei maximũ:quod in terra propinquante sæculoꝝ fine celebrabit̃. Ante omnia qm̃ Deus ab hoie uideri nõ põt,ue quis tñ ex eo ipso putaret Deũ nõ esse,quia mortalibus oculis non uideret̃:inter cætera institutoꝝ suorũ miracula,fecit etiã multa, quoꝝ uis quidẽ apparet:substantia tñ non uideret̃. sicut ẽ uox,odor,uẽtus:ut harum rerũ argumẽto & exẽplo:ẽt Deum licet sub oculos nõ uenit:de sua tñ ui, & effectu:& operibus cerneremus. Quid uoce clarius? aut uẽto fortius? aut odore uiolẽtius? Hæc tñ cũ per aerẽ ferunt̃,ad sensuscꝫ nostros ueniunt:& eos potẽtia sua impellunt:non cernuntur acie luminũ:sed aliis corporis partibus sentiuntur. Similiter Deus non aspectu nobis alioue fragili sensu cõprehẽdendus est,sed mentis oculis intuendus:cum opa eius pclara & mirãda uideamus. Nam illos qui nullũ omnino Deũ esse dixerunt,non modo philosophos:sed ne hoies quidẽ esse dixerim,qui mutis simillimi ex solo corpore constiterũt,nihil oino cernentes aio: & ad sensum corporis cuncta referentes:qui nihil putabant esse,nisi quod oculis contuebãtur. Et quia uidebãt aut bonis accedere aduersa,aut malis psp̃era,fortuitu geri oĩa crediderũt:& natura mundũ non prouidentia constitutũ. Hinc iã prolapsi sunt ad deliramẽta,quę talẽ sniam necessario sequebãtur. Quod si est Deus et incorporalis:et inuisibilis:et æternus,ergo nõ iccirco iterire aiam credibile est; quia non uidet̃ postq̃ recessit a corpe,qm̃ cõstat eẽ aliqd sentiẽs ac uigẽs:qd nõ ueniat sub aspectũ. At.n.difficile ẽ aio cõprehẽdere,queadmodũ possit aia retinere sensum sine his partibus corpis,in qbus inest officiũ sentiẽdi. Quid de Deo. Nũ facile ẽ cõprehẽdere queãdmodum uigeat sine corpe? Quod si deos eẽ credunt: qui si sunt:uticꝫ sunt expertes corpoꝝ:necesse est humanas aias candẽ rõne subsistere:qm̃ ex ipsa ratione ac prouidẽtia intelligitur esse qdam in hoie ac Deo similitudo. Denicꝫ illud argumẽtum quod M. Tul. uidit,satis firmum ẽ ex eo æternitatẽ aię posse dignosci:qa nullum sit aliud aial,quod habeat noticiã Dei aliquã,re

Deus & si uideri non põt ex operibus eẽ cognoscitur.

Animam corpe solutã non interire.

Ciceron. Locus ex Tuscul.

ligioq; sit pene sola, quæ hoiem discernat a mutis, quæ cũ in hoiem solum cadat,
profecto testat̃ id affectare nos: id desiderare, id colere, quod nobis familiare, qđ
proximũ sit futurũ. An aliqs cũ cæterarũ aiantiũ naturã cõsiderauerit, quas ꝓnis
corpibus abiectas in terrãq; prostratas, summi Dei prouidẽtia effecit: ut ex hoc ĩ
telligi possit, nihil eas rõnis habere cũ cœlo, põt non ĩtelligere solũ ex oibus cœle-
ste ac diuinũ aial eẽ hoiem: cuius corpus ab humo excitatũ uultus sublimis, sta-
tus rectus originẽ suã q̃rit: & quasi contẽpta hũilitate terræ ad altũ nitit̃, quia sen
tit summũ bonũ in summo sibi eẽ q̃rendũ, memorq; conditiõis suæ qua deus illũ
fecit eximiũ: ad artificẽ suũ spectat. Quã spectatiõem. Trismegestus θεώριαν re-
ctissime noiauit, quæ in mutis aialibus nulla est. Cũ autẽ sapiẽtia, quæ soli homini
data est nihil aliud sit: q̃ Dei notitia apparet aiam nõ interire, neq; dissolui: sed ma
nere in sempiternũ, qa Deũ q sempiternus ẽ, & q̃rit, & diligit ipa cogẽte natura,
sentiẽs uel unũ orta sit, uel quo reditura. Præterea nõ exiguũ ĩmortalitatis argumẽ- Ignis ĩ usu tm̃ hois.
tũ est, ꝙ hõ solũ cœlesti elemẽto utat̃. Nã cum rerũ natura his duobus elemẽtis: q̃
repugnãtia sibi & inimica sunt: cõstet igne & aq̃, quorũ alterũ cœlo, alterũ terræ
ascribit̃. Cæteræ aiantes qa terrenæ mortalesq; sunt, terreno grauiq; utunt̃ elemẽ- Lux ꝑ uita quare ponatur.
to, hõ solus ignẽ in usu hẽt, qđ est elemẽtũ leue sublime: cœleste. Ea uero quæ põ
derosa sunt ad mortẽ deprimũt, & quæ leuia sunt ad uitã subleuãt: qa uita ĩ sũmo Virtus hoĩ tãtũ data.
ẽ, mors in imo. Et ut lux eẽ sine igne nõ põt: sic uita sine luce. Igit̃ ignis elemẽtũ Virtus præter naturã.
est lucis ac uitæ: unũ apparet hoiem, qui eo utit̃, ĩmortalẽ sortitũ eẽ cõditionẽ: qa
id illi familiare est, qđ facit uitã. Virt⁹ quoq; hoĩ soli data, magno argumẽto est im
mortales esse aias: q̃ nõ erat scđm naturã, si aĩa extinguit̃, Huic.n. pñti uitę nocet.
Nã uita ista terrẽna: quam cõem cum mutis aĩalibus ducimus: & uoluptatem ex-
petit; cuius uariis fructibus ac suauitatibus delectat̃: & dolorẽ fugit, cuius asperi
tas naturã uiuẽtiũ acerbis sensibus lędit & ad mortẽ ꝑducere nitit̃, q̃ dissoluit aĩan
tes. Si ergo uirtus & ꝓhibet his bonis hoiem q̃ naturaliter appetunt̃, & ad susti-
nẽda mala ĩpellit, q̃ naturaliter fugiunt̃. Ergo malũ ẽ uirt⁹, & inimica naturæ, stul
tumq; iudicari necesse ẽ q eã seqt̃, qm̃ se ipse lędit & fugiẽdo bõa pñtia, & appetẽ
do æque mala sine spe fruct⁹ ãplioris. Nã cum liceat nobis iucundissimis frui uo
luptatib⁹: nõne sensu carere uideamur si malimus in humilitate, ĩ egestate: in cõtẽ
ptu, in ignominia uiuere aut ne uiuere qdẽ, sed dolere cruciari & mori? Ex qbus
malis nihil amplius asseq̃mur: quo possit uoluptas omissa pensari? Si ãt uirt⁹ ma
lũ nõ ẽ facitq; hõeste, ꝙ uoluptates uitiosas turpesq; cõtẽnit, & fortiter, ꝙ nec do-
lorẽ nec mortẽ timet ut offm̃ seruet: Ergo mai⁹ aliqđ bonũ assequat̃ necesse est q̃
sũt illa q̃ spnit. At uero morte suscepta qđ ulterius bonũ spari põt, nisi æternitas.

¶ Item de ĩmortalitate aĩæ. & ꝙ uirtus semel habita perpetuat̃, & amitti nõ põt.
Et ꝙ uita duplex est: & itẽ mortes duæ homini præponuntur. Cap. X. Vitia oia tpalia.

Ranseamus nũc uicissim ad ea, quę uirtuti repugnãt ut etiã his im Ira qũo sedetur.
mortalitas aĩæ colligat̃. Vitia oia tpalia sunt ad p̃sens enim cõmo-
uet̃, ire impetus recepta ultione sedat̃: libidinis uoluptas corpis fi Libido cũ corpe extiguitur.
nis ẽ. Cupiditatẽ aũt satietas earũ rerũ quas expetit aut aliorũ affe
ctuũ commotiones interimũt. Ambitio postq̃ honores quos uolu Cupiditas qñ interit.

Ambitio qñ consenescit. Virtus amitti non potest.

it adepta est, consenescit. Item cætera uitia consistere ac permanere non possunt: sed ipso fructu quē expetunt finiuntur. Recedunt ergo & redeunt. Virtus aũt sine ulla intermissione perpetua est: nec discedere ab eo põt: qui eã semel cupit. Nã si habeat interuallũ, si aliquando ea carere possumus, redibunt protinus uitia, quę uirtutẽ semp ĩpugnãt. Non est igit̃ cõprehẽsa si deserit: si aliqñ secedit. Cũ uero sibi domiciliũ stabile collocauit in oĩ actu uersari eam necesse est. Nec põt fideliter depellere uitia & fugare, nisi pectus qd̃ insedit perpetua statione munierit. Ipsa ergo uirtutis perpetuitas indicat humanũ aĩum si uirtutẽ cœperit, permanere, qa & uirtus perpetua est: & solus aĩus hũanus uirtutẽ capit. Q m̃ igit̃ cõtraria sunt uitia uirtuti, oĩs rõ diuersa & cõtraria sit necesse est, qa uitia cõmotiones & perturbationes aĩ sunt. Virtus econtrario lenitudo & tranquillitas animi est. Q uia uitia tpalia & breuia sunt, uirtus perpetua & constãs & par sibi semp. Q uia uitiorꝝ fructus idest uoluptates æque ut ipsa breues tpalesq; sunt. Virtutis ergo fructus ac p̄miũ sempiternũ est: qa uitiorꝝ cõmodũ in p̄ñi est uirtutis igit̃ ĩ futuro. Ita fit ut in hac uita uirtutis p̄miũ nullũ sit, qa uirtus adhuc ipsa est. Nã sicut uitia cum in actu suo finiunt̃ uoluptas & p̄mia eorꝝ sequuntur: ita uirtus cum finita est merces eius insequit̃. Virtus aũt nunq̃ nisi morte finitur: qm̃ & in morte suscipiẽda

Ciceron. locus ex Tuscul.

summum eius offm̃ est. Ergo p̄miũ uirtutis est post mortem. Deniq; Cicero ĩ Tusculanis, q̄uis dubitãter tũ sensit summum hoĩ bonum non nisi post mortẽ contingere. Fidẽdi aĩo, inquit, si ita res ferret gradiet̃ ad mortẽ, in q̃ aut summum bonũ aut nullum malum eẽ cognouimꝰ. Mors igit̃ nõ extinguit hoĩem, sed ad p̄mium uirtutis admittit: qui aũt se (ut ait idẽ) uitiis ac sceleribus contaminauerit uoluptatiq; seruierit is uero dãnatus æternã luet pœnã, quã diuinæ litteræ secundam mortem nominãt: quæ est perpetua & grauissimis cruciatibus plena. Nã sicut duæ uitæ ꝓpositæ sunt homini, quarum altera ẽ animæ, altera corporis: ita & mortes duæ ꝓpositæ sunt, una pertinens ad corpus: qua cunctos secundum naturam fungi necesse est. Altera pertinens ad animam, quæ scelere acquiritur: uirtute uitatur. Vt hæc uita temporalis est, certosq; terminos habet, quia corpis est: sic & mors equę temporalis est, certumq; habet finem quia corpus attingit.

¶ De resurrectione corporꝝ mortuorum, & morte, & aĩarꝝ ꝑpetuitate. Cap. XI.

Resurrectio mortuorum.

Mpletis ergo tp̄ibus, quę Deus mortuis statuit: terminabitur ipsa mors. Et qa tpalẽ uitã tpalis mors seqtur: cõsequẽs est, ut resurgãt aię ad uitã ꝑennẽ: qa finẽ mors tpalis accipit. Rursus sicut uita animi sempiterna ẽ, in qua diuinos & ineloqbiles ĩmortalitatis suę fructus capit, ita & mors eius ꝑpetua sit necesse est: in qua ꝑennes pœnas & infinita tormenta ꝓ peccatis pẽdit. Ergo in ea cõditiõe res posita est, ut qui beati sunt in hac uita tẽporali atq; terrena semp miseri sint futuri, quia iã bonis q̃ maluerunt potiti sunt quod his euenit qui deos adorãt, Deũ negligũt. Deinde q iustitiã sequentes in hac uita miseri fuerint & cõtẽpti, & inopes, & ob ipsam iustitiã contumeliis & iniuriis sæpe uexati, quia nec aliter uirtus teneri potest: semper beati sunt futuri: ut qa mala iam pertulerunt, etiã bonis fruantur. Q uod his utiq; contingit: qui contẽptis terrestribus diis: & fragilibus bonis, cœlestẽ religionem

Dei

Dei sequuntur, cuius bonum sicut ipse qui tribuit: sempiterna sunt. Quid opera corporis atq; animi? Nonne indicāt esse animā mortis expertē? Nam corpus qa ipsum fragile est, atq; mortale, quęcūq; opa molitur. ea caduca sunt. Nihil.n. Tullius ait esse, quod sit, manibus humanis laboratū, quod nō aliquando ad interitum redigat: uel iniuria hoium: uel ipsa cōfectrice oium uetustate. At uero animi opera uidemus æterna. Nam quicūq; cōtēptui psentiū studētes, in memoriam monumenta ingenioꝝ factorūq; magnoꝝ reliquerūt, hi plane mentis suæ ac uirtutis nomen indelebile qsierūt. Ergo si opera corporis iō mortalia sunt: quia ipsum mortale est: sequit ex eo ut aia imortalis appareat: qa uidemus opera eius nō eē mortalia. Eodē mō desideria quoq; corpis animiq; declarāt alterum eē mortale, alterū sempiternū. Corpus.n. nihil nisi tpale desiderat. i. cibū, potum, idumentum, qetē uoluptatē. Et tñ hæc ipsa sine ui & adminiculo animi nec cupe: nec asseq pōt. Animus āt per se multa desiderat, quæ ad officiū fructum uc corporis redundēt: eaq; non fragilia sed æterna sunt: ut fama uirtutis, ut memoria nominis. Nā cultū Dei qui constat abstinētia cupiditatū, ac libidinū, patientia doloris, ac cōtemptu mortis: etiā contra corpus aia concupiscit. Vnde credibile est nō interire aiam, sed dissociari a corpore, qa corpus sine aia nihil pōt: aius āt pōt multa & magna sine corpore. Quid, ꝗ ea, quę uisibilia sunt oculis, & tangibilia manu: quia æternam uim pati possunt: æterna esse non possunt? Ea uero quæ neq; sub tactū neq; sub uisum ueniunt: sed tātummodo uis eoꝝ: & rō: & effectus apparet: æterna sunt: qa nullā uim patiuntur extrinsecus. Corpus aūt si ideo mortale est: quia uisui pariter ac tactui subiacet, ergo & aia iccirco immortalis est: quia nec tangi pōt nec uideri.

Ciceron locus ex Tusculan. Opera manibus hominū laborata intereunt oīa.

¶ Item de imortalitate animæ contra Lucretium, & Epicurum. Et de differentia mentis & animæ, & corporum resurrectione. Cap. XII.

Nunc argumēta eoꝝ qui contradixerunt refellamus: quæ Lucreti9 tertio libro executus est: qm̄ cū corpe inqt aia nascit, cū corpe interéat necesse est. At nō est par utriusq; rō, solidū.n. & cōprehēsibile corp9 ē: & oculis & manu. Aia uero tenuis: & tactū uisūq; fugiēs. Corpus ex terra fictū: atq; cōsolidatū ē, aia in se nihil cōcreti, nihil terreni ponderis hēt (ut Plato disserebat.) Nec.n. tanta posset hēre sollertiā: tātā uim: tātā celeritatē nisi originē traheret e cœlo. Corp9 igit qm̄ fictū ex pōderoso & corruptibili elemēto, & tāgibile ē: & uisibile, corrūpit atq; occidit, nec uim repellere pōt qa sub aspectū: & sub tactū uenit. Aia aūt qa tenuitate sua omnem tactum fugit nullo ictu dissolui pōt. Ergo q̄uis iter se cōiuncta & sociata nascantur, & alteꝝ qd ē de terræna cōcretiōe formatū, q̄si uasculum sit alteri9: qd ē a cœlesti subtilitate ddductū, cum uis aliq utrūq; discreuerit, q̄ discretio mors uocatur: tum utrunq; in naturā suā recedit, qd ex terra fuit, id ī terrā resoluit, qd ex cœlesti spiritu: id cōstat ac uiget semp, qm̄ diuinus spiritus sempiternus est. Deinde idē Lucretius oblitus quid assereret, & quod dogma defenderet hos uersus posuit.

Animæ interitum qui posuerint: qbus ue rōnib9. Lucretii locus.

Cedit idem retro de terra quod fuit ante
In terram, sed quod missum est ex ætheris oris.
Id rursus cœli fulgētia templa receptant. Quod eius non erat dicere qui perire

animas cum corpibus disserebat, sed uictus est ueritate: & imprudenti rōne ucta surrepsit. Præterea idipsum qđ colligit dissolui aīam hoc est simul cum corpe interire, qm̄ simul nascant̄, & falsum est; & in contrarium conuerti pōt. Non.n.simul interit, sed aīa discedēte integrum per multos dies manet: & plerūq; medicatum diutissime durat. Nā si ut simul nascunt̄, simul interirēt, non discederet repēte aīa corpusq; desereret: sed uno tpis puncto utrūq; pariter dissiparet̄, & tā celeriter etiā corpus adhuc spiritu in eo manēte deliquesceret ac periret q̄ celeriter aīa discedit. Immo uero dissoluto corpe aīa uanesceret uelut humor fracto uase diffusus, Nā si terrenū & fragile corpus post secessum aīæ nō statim defluxit ī terrā tabescit: ex qua illi origo est. Ergo aīa quæ fragilis nō est: in eternū manet: qm̄ origo eius æterna est. Q uoniā crescit inqt sensus in pueris, & in iuuenibus uiget: & in senibus diminuit̄, apparet eē mortalē. Primū non ē idē mēs & aīa. Aliud est.n. quo uiuimus: aliud quo cogitamus. Nā dormiētiū mens nō aīa sopit̄: & in furiosis mens extinguitur: aīa manet: & iō non exanimes: sed demētes uocant̄. Mēs ergo idest intelligētia: uel auget̄, uel minuitur ꝑ ætate. Aīa in statu suo semp est. ex quo tpe spirādi accepit facultatē: eadē usq; ad ultimū durat, donec emissa corpis claustro: ad sedē suā reuolet. Deinde q; aīa q̄uis a Deo sit īspirata tm̄ qa tenebroso domicilio terrænæ carnis inclusa ē, sciētiā nō hēt, q̄ est diuinitatis. Audit ergo ac discit oīa & sapiētiā discēdo: & audiēdo capit: & senectus non minuit sapiētiam: sed auget. Si tm̄ iuuenilis ætas uirtute decursa est, & si nimia senectus fregerit mēbra non ē animæ uitiū: si uisus euanuit, si lingua torpuit: si auditus obsurduit: sed corpis. At.n. memoria defecit: qd mirū si labētis domicilii ruina ꝑmit̄ mēs: et pterita obliuiscitur, non aliter futura diuina q̄ si carcerē quo cohibet̄ effugerit. Verū eadē inqt doloti ac luctui obnoxia est, et ebrietate dementit, un̄ fragilis et mortalis apparet. Iccirco igitur uirt9 et sapiētia necessaria est: ut et mæror qui contrahitur indigna patiēdo ac uidēdo: fortitudine repellatur et uoluptas non mō potādi sed ēt cæterarū rerū abstinētia superet̄. Nā si careat uirtute, si uoluptatibus dedita molliatur morti fiet obnoxia: qm̄ et uirtus (ut docuimus) immortalitatis est fabricatrix, et uoluptas mortis. Mors aūt sicut oñdi: non funditus ꝑimit ac delet: sed æternis afficit cruciatibus. Nā interire ꝑrsus anima nō pōt: qm̄ ex Dei spū q̄ æternus est originē cœpit. Anima ēt inqt morbū corpis sentit: et obliuionē sui patitur. Et si cut ægrescit sic etiā sæpe sanatur. Hoc est ergo cur maxime uirt9 adhibēda sit ne illo corpis dolore frangatur: et obliuione sui nō aīa sed mēs patiatur. Q uę qm̄ certa corporis regione consistit: cū eā partē uis aliq̄ morbi uitiauerit: mouetur loco: et q̄si conqssata de sede sua migrat, reditura. s. cū medela, et sanitas domiciliū suū reformauerit. Nā qa aīa ē iūcta cū corpore si uirtutē careat contagio ei9 ægrescit: et ibecillitas de societate fragilitatis redūdat ad mētē. Cum autē dissociata fuerit a corpore uigebit ipa per se nec ulla iā fragilitatis conditione tēptabit̄: qa indumētū fragile ꝓiecit. Sicut oculus inqt euulsus a corpore, ac separat9 nihil pōt uidere ita et anima separata nihil sentire, qa et ipsa pars est corporis. Falsum hoc: et dissimile ē. Anima.n. non pars corporis, sed in corpore ē. Sicut id qđ uase contineī uasis pars non ē, nec ea q̄ in domo sunt partes domus eē dicuntur: ita nec aīa pars est corporis

Lucretii Locus

Mens ab aia differt.

Aia mor bū corpis sentit.

corporis: qa corpus uel uas animæ est uel receptaculum. Iam illud argumentum multo magis inane est: qđ qdem ait animã qa non citius emittat̃ e corpore mortalem uideri: sed paulatim se ex omnibus membris explicet a summis pedibus incipiens: q̃ si esset æterna uno temporis momento erũperet: qđ fit in his q ferro intereunt. Quos ãt morbus interemit: spũm diutius exhalãt, ut paulatim frigescentibus membris aĩa efflet̃, q̃ cum materia sanguinis contineat̃, sicut lumen oleo, et materia febrium calore cõsumpta: necesse est membrorũ summa quæq; frigescere, qm̃ uenæ exiliores in extrema corporis porrigunt̃: & extremi, ac tenuiores riui deficiente uena fontis arescunt. Nec tñ qa sensus corporis deficit, animæ sensum extingui & occidere putãdum est. Nõ.n.anima corpore deficiẽte: sed corpus aĩa decedente putrescit: qa sensum oẽm trahit secum. Cum ãt pñs anima sensum tribuat corpori, & uiuere id efficiat: fieri non põt ut non ipa p se uiuat, & sentiat, qm̃ ipa est: & sensus: & uita. Nã q, ait: Q đ si immortalis nostra foret mens: Non tãtum moriens se dissolui q̃reret̃. Sed magis ire foras, uestemq; relinq̃re ut anguis. Equidem nunq̃ uidi q quereret̃ se morte dissolui: sed ille fortasse Epicureum aliquẽ uiderat: ẽt dum morit̃ philosophãtem ac de sua dissolutione in extremo spũ differentem. Quomodo fieri põt utrũ dissolui se sentiat: an corpore liberari, cum in exitu lingua mutescat? Nã dum sentit, & loq potest nõdum dissolutus est: ubi dissolutus est, nec sentire iã: nec loq potest. Ita q̃ri de dissolutione aut nondum potest, aut iã non potest. At.n.prius q̃ dissoluat̃, intelligit se dissolutum iri. Quid, q, uidemus plærosq; moriẽtium nec dissolui conq̃rentes (ut ait) sed exire se & pficisci & ambulare testãtes, idq; aut gestu significãt, aut si adhuc pñt, & uoce pronũciãt? Vñ apparet non dissolutionem fieri: sed separationem, q̃ declarat animã permanere. Cætera Epicuri dogmatis argumenta Pythagoræ repugnãt differẽti migrare animas de corporibus uetustate, ac morte confectis, & insinuare se nouis, et recens natis. Et easdem semp renasci: modo in homine, modo in pecude, modo in bestia: modo in uolucre, & hac ratione immortales esse, q, sæpe uariorũ, ac dissimilium corporũ domicilia cõmutẽt. Quæ sñia deliri hominis qm̃ ridicula est: & mimo dignior q̃ scolastico: ne refelli qdem serio debuit. Quod qui facit: uidetur uereri ne quis credat. Prætereunda sunt igitur nobis ea quæ pro falso contra falsum differebantur: satis ea refutasse: quæ contra uerum disputata sunt.

Mors quare grauis & q̃rula.

Animas migrare de corporibus in noua corpa.

¶ Quibus testimoniis immortalitas animæ approbatur: & futurum iudicium Dei. Et quantum Aristoxenus alios uicerit in errore. Cap. XIII.

Eclaraui (ut opinor) aĩam nõ esse solubilẽ: supest cĩtare testes quorũ authoritate argumẽta firment̃. Neq; nũc pphetas in testimonium uocabo, quorũ ratio & diuinatio in hoc solo posita est: ut ad cultum Dei: & ad immortalitatẽ ab eo accipiendã creari hoiem doceãt: sed eos potius quibus istos, qui respuunt ueritatem credere sit necesse. Hermes naturam hominis describens ut doceret quemadmodũ esset a deo factus hæc intulit κὰι τὸ αὐτὸ ἐξ ἀμφοτέρων φύσεων τῆς τε ἀθανάτου κὰι τῆς θνητῆς μίαν ἐποίει φύσιν ἀνθρώπου, τὸν αὐτὸν πῆ μὲν ἀθάνατον, πῆ δὲ θνητὸν ποιήσας κὰι τοῦτον φέρων ἐν μέσω θείας κὰι ἀθανάτου φύσεως, κὰι τῆς θνητῆς κὰι μεταβλητοῦ κατεστήσατο, ἵνα ὁρῶν ἅπαντα, ἅπαντα κὰι θαυμάσῃ.

Ideſt & idem ex utraq; natura mortali & immortali unã faciebat naturã hominis, eũdem:in aliquo q̃dem immortalẽ,in aliquo aũt mortalem faciens, & hunc ferẽs i medio diuię & imortalis naturæ & mortalis mutabiliſq; cõſtituit ut oĩa uidẽs oĩa mireť: Sed hũc fortaſſe aliqs in numero pħoꝝ cõputet:quis in deos relatus Mercurii noĩe ab Ægyptiis honoreť nec plus ei authoritatis tribuat:q̃ Platoni aut Pythagorę. Maius igiť teſtimonium reqramus. Polytes quidã cõſuluit Apollinem mileſium utrũne maneat anima poſt mortẽ,an reſoluať,& reſpõdit his uerſibus.

Homo ex duabus naturis mortali.ſ.& immortali.

ψυχὴ μὲν μέχρις οὗ δεσμοῖς πρὸς σῶμα κρατεῖται φθαρτὰ νοοῦσα πάθη θνηταῖς ἀλγηδόσιν εἴκει, ἡνίκα δ᾽ ἀνάλυσιν βροτέην μετὰ σῶμα μαρανθὲν ὠκίστην εὕρηται ἐς αἰθέρα πᾶσα φορεῖται αἰὲν ἀγήραος οὖσα, μένει δ᾽ εἰς ἅπαν ἀτειρής. πρωτόγονος γὰρ τοῦτο θεοῦ διέταξε πρόνοια. Ideſt Anima q̃dẽ quoad uinculis corporeis teneť: corruptibiles paſſiones ſentiens, mortalibus cedit doloribus. Cũ uero humanã ſolutionem uelociſſimã poſt corruptum corpus inuenerit:omnis in æthera fertur:nunq̃ ſeneſcens:& manet in æternũ ſine pœna. Primogenita etenim hoc diuina diſpoſuit prudentia. Q uid carmia Sibyllina? Nõne ita eẽ declarãt,cũ fore aliqñ denunciant,ut a Deo de uiuis ac mortuis iudiceť,quoꝝ exempla poſt inferemus. Falſa eſt igiť Democriti,& Epicuri ſententia, & Dicearchi de animi diſſolutione, q ꝑfecto nõ auderent de interitu animarum mago aliquo p̃nte diſſerere, q ſciret certis carminibus ciere ab inferis animas: & adeſſe, & præbere ſe humanis oculis uidendas: & loqui,& futura p̃dicere. Et ſi auderent: re ipſa & documentis p̃ſentibus uincerẽtur. Sed quia non peruidebant animæ rationem, quæ tam ſubtilis eſt: ut oculos humanæ mentis effugiat,interire dixerunt. Q uid Ariſtoxenus qui negauit omnino ullam eſſe animam,etiam cum uiuit in corpore? Sed ſicut in fidibus ex intentione neruorum effici concordem ſonum, atq; eantum, quem muſici harmoniam uocant,ita in corporibus ex compage uiſcerum ac uigore membrorum uim ſentiendi exiſtere,quo nihil dici delirius poteſt. Verũ ille oculos quidem habuit incolumes cor tñ cæcum,quia uiuere ſe & habere mentem qua idipſum cogitauerat:nõ uidebat. Sed pleriſq; hoc philoſophis accidit:ut putarent omnino non eſſe quicquid oculis non apparet cum mentis acies multo clarior eſſe debeat: q̃ corporis: ad ea perſpiciẽda, quorum uis ac ratio ſentitur potius q̃ uidetur.

Animæ æternitas.

Manium euocatio.

Animã eẽ harmoniã.

¶ De fine mundi & errore Chaldeoꝝ. De ætate mũdi. Et q̃ poſt ſex ætates, ideſt ſex mille annoꝝ ſtatus mũdi mutabiť & renouabiť. Et q̃ mille anni ſunt unus dies Dei. Et q̃ mille annos regnabũt electi Dei in terra poſt iudiciũ. Cap. XIIII.

Q Vonia de immortalitate diximus aiæ: ſequitur ut doceamus q̃tenus hoĩ & qñ tribuať:ut in hoc quoq; prauitatis & ſtultitiæ ſuæ ꝑſpiciãt errores q, mortales quoſdã decretis placitiſq; mortalium deos eſſe factos opinantur,uel q̃ artes inuenerant,uel q̃ uſum quarundam frugum docuerãt:uel q̃ utilia uitæ hominũ ꝓuiderant:uel q̃ immanes beſtias interemerant. Q uæ merita q̃ longe ab immortalitate ſemota ſint, & docuimus in prioribus libris:& nũc docebimus: ut appareat ſolã eſſe iuſtiã q̃ uitam homini pariat æternã & ſolum Deum q æternæ uitæ præmium largiať. Nam illi q ſuis meritis immortales facti eſſe dicũť,qa nec iuſtitia nec ulla in his uera uirtus fuit,nõ immortalitatem

talitatem ſibi, ſed mortem peccatis ac libidinibus quæſierunt. Nec cœleſte premi
um, ſed inferna ſupplicia meruerunt q̃ pendunt ſimul cum his omnibus, qui eos
coluerunt. Cuius iudicii propinq̃re tempus oſtendã, ut & iuſtis merces digna ſol
uatur, & pœna merita impiis irrogetur. Plato, & multi alii philoſophoꝝ cum igno
rarent originem rerum, ſupremũq; illi tempus quo mundus eſſet effectus, multa
milia ſęculoꝝ fluxiſſe dixerunt. Ex quo hic pulcherrimus mũdi ornatus extiterit.
ſicuti fortaſſe caldæi, qui (ut Cicero tradidit in libro de diuinatione primo) q̃drin
genta ſeptuaginta milia annoꝝ monumẽtis cõprehẽſa ſe habere delirãt: in quo ſe
q̃a poſſe argui non putabãt, liberꝝ ſibi crediderunt eſſe mẽtiri. Nos aũt quos diui
næ litteræ ad ſciam ueritatis erudiũt, principiũ mundi finẽq; cognouimus, de quo
nunc in fine operis diſſeremus, q̃m in principio libri explicauimus. Sciant igitur
philoſophi q ab exordio mundi ſæculoꝝ milia enumerant, nondum ſextum mille
ſimum annũ eſſe concluſum, quo numero expleto, conſumationem fieri neceſſe
eſt, & humanaꝝ reꝝ ſtatum in melius reformari, cuius rei argumentum prius eſt
enarrandũ, ut rõ eluceſcat. Mundũ Deus, & hoc naturæ admirabile opus (ſicut
canis ſacræ ſcripturæ continetur) ſex dieꝝ ſpacio conſumauit, diemq; ſeptimum
quo ab operibus reqeuit, ſanxit. Hic eſt autem dies ſabbati, q in lingua Hebręoꝝ
a numero nomen accepit: unde ſeptenarius numerus legitimus & plęnus eſt. Nã
& des ſeptem ſunt, quibus ꝑuicem reuolutis orbes conficiunt̃ annoꝝ, & ſeptem
ſtellæ q̃ nõ occidunt, & ſemptem ſidera, q̃ uocant̃ errãtia, quoꝝ diſpares curſus,
& inæq̃les motus reꝝ ac tempoꝝ uarietates efficere credit̃. Ergo q̃m ſex dieb9 cũ
cta Dei opera ꝑfecta ſunt, ꝑ ſæcula.i. ſex milia manere in hoc ſtatu mundum ne
ceſſe eſt. Dies enim magnus Dei mille annoꝝ circulo terminat̃: ſicut indicat pro
pheta dicens. Ante oculos tuos domine mille annoꝝ tanq̃ dies unus. Et ſicut deus
ſex illos dies in tantis rebus faciendis laborauit: ita & religio eius, & ueritas in his
ſex millibus annoꝝ laborare neceſſe eſt, malitia ꝓualente ac dominante. Et rurſus
q̃m perfectis opibus requieuit die ſeptimo, eumq; benedixit, neceſſe eſt uir in fine
ſexti milleſimi anni malitia oĩs aboleat̃ e terra, & regnet ꝑ annos mille iuſtitia ſitq;
tranquillitas & reqes a laboribus, quos mundus iã diu ꝑfert. Veꝝ q̃tenus id eue
niat, explicabo ſuo ordine. Sæpe minora, & exigua magnoꝝ figuras & ꝓmoſtra
tiones eſſe, ut hũc diem noſtꝝ q ortu ſolis, & occaſu finit̃, diei magni ſpeciẽ gere
re: quẽ circuitus annoꝝ mille determinat. Eodẽ mõ ẽt figuratio terreni hoĩs cœle
ſtis populi ꝓferebat in poſteꝝ fictionem. Nã ſicut ꝑfectis oĩbus q̃ in uſum hoĩs
molitus eſt Deus: ipm̃ hoĩem ſexto die ultimũ fecit, eũq; induxit in hũc mũdum,
tanq̃ in domum iã diligenter inſtructã. Ita nunc ſexto die magno uetus hõ uerbo
Dei fingit̃.i. ſanctus populus doctrina, & pręceptis Dei ad iuſtitiã figurat̃. Et ſi
cut tunc mortalis atq; imꝑfectus e terra fictus eſt: ut mille annis in hoc mundo ui
ueret: ita nunc ex hoc terreſtri ſęculo fingit̃ homo ꝑfectus, ut uiuificatus a Deo
in hoc eodẽ mundo ꝑ annos mille dominet̃. Q̃uo autem cõſumatio futura ſit, &
q̃lis exitus humanis rebus impendat, ſi quis diuinas literas fuerit ſcrutatus inueni
et. Sed & ſęculariũ ꝓphetaꝝ cõgruentes cum cœleſtibus uoces, finem reꝝ, & oc
caſum poſt breue tẽpus annũciant, deſcribentes q̃ſi fatigati & delabentis mundi

Mundi origo.

Seculorũ multa milia.

Cicer. loco. ex diuin.

Sabbatum q̃d & uñ.

Septẽarius numerus legitimus eſt & plenus.

Mundi cõſumatio.

ultimam senectutem. Quæ uero a pphetis & uatibus futura esse dicãtur, priusq̃ superueniat extrema illa conclusio, collecta ex omnibus & coaceruata subnectã.

❡ Quod submersio pharaonis & Ægyptioꝝ, & liberatio Hebræoꝝ de seruitute ægypti præfigurauit liberationẽ electoꝝ: & reprobationem dãnatoꝝ, quæ futura est in fine mundi. Et q̃ signa multa sicut illã, ita & hãc præcedẽt liberationem, & q̃ Romanũ imperiũ ante delebitur. Et q̃ in Asiã summa ptãs omniũ reuertet. Et quibus ætatum gradibus roma creuerit & deficiet. Cap. XV.

Hæbrei ab ægypto educti

Es in arcanis sanctarũ lrarũ trãscẽdisse in egyptũ cogẽte inopia rei frumentariæ principem Hebreoꝝ cũ oĩ domo & cognatiõe. Cuius & posteri cũ diutiꝰ in ægypto cõmorãtes in magnã gentẽ creuissent: & graui atq̃ itolerabili seruitutis iugo pmerẽtur, percussit Ægyptũ Deus iſanabili plaga, & populũ suũ liberauit traductum medio mari discussis fluctibus, & in utrãq̃ partẽ dimotis, ut per siccũ populus graderetur. Conatusq̃ rex ægyptiorũ pfugos iseq̃, coeũte in statum suum pelago, cũ oĩbus copiis interceptus est. Quod facinus tã clarum tãq̃ mirabile, q̃uis ad præsens uirtutem Dei hoĩbus ostẽderet, tñ præfiguratio & figura maioris rei fuit, quã Deus idẽ in extrema tp̃is consumatione facturus est. Liberabit.n. plebem suã de graui seruitute mundi. Sed qm̃ tunc una plæbs Dei & apud unã gẽtẽ fuit: Ægyptus tunc sola percussa est. Nunc aũt, qa Dei populus ex oĩbus linguis congregatus, apud oẽs genteis cõmoratur, & ab his dominatur & p̃mitur, necesse est uniuersas natiões, idest orbem totum cœlestibus plagis uerberari, ut iustus & cultor Dei populus liberetur. Et sicut tunc signa facta sunt, q̃bus futura clades ægypti ostẽderet, ita in ultimo fient prodigia mirabilia per omnia elementa mundi, quibus iminẽs exitus uniuersis gentibus intelligatur. Propinquante igitur huius seculi termino: humanarum rerum statum commutari necesse est, & in deterius nequitia inualescente prolabi, ut iam nostra hæc tẽpora, quibus iniquitas et malitia usq̃ ad summum gradum creuit. In illius tamen insanabilis mali cõparatione fœlicia et prope aurea possint iudicari. Ita etenim iustitia rarescet, ita impietas, et auaritia, et cupiditas, et libido crebrescet, ut si qui tũ forte fuerint boni prædæ sint sceleratis: ac diuexentur undiq̃ ab iniustis, soli autem mali opulẽti sint. Boni uero in omnibns cõtumeliis atq̃ in egestate iacẽtẽ. Confundetur oẽ ius et leges peribunt. Nihil tunc quispiam habebit, nisi aut quæsitũ, aut defensum manu audacia, & ui omnia possidebũt. Nõ fides in hominibꝰ: non pax, non humanitas, non pudor, non ueritas erit. Atq̃ ita neq̃ securitas, neq̃ regimen, neq̃ reqes a malis ulla. Omnis.n. terra tumultuabitur: frement undiq̃ bella omnes gẽtes in armis erũt & se inuicẽ oppugnabũt. Ciuitates finitimæ iter se p̃liabunt. Et prima oĩum Ægyptus stultarũ superstitionũ luet pœnas, & sanguine uelut flumine operiet. Tunc peragrabit gladius orbẽ metẽs oĩa, & tãq̃ messem cuncta psternens. Cuius uastitatis: & cõfusiõis hæc erit cã: q̃ romanũ nomẽ, quo nũc regit orbis (horret aius dicere: sed dicã quia futurũ ẽ) tollet de terra, & imperiũ in Asiã reuertet, ac rursus oriẽs dñabit, atq̃ occidens seruiet. Nec mirũ cuiq̃ debet uideri si regnũ tãta mole fundatũ, ac tam diu per tot, et tales uiros auctũ, tãtis deniq̃ opibus cõfirmatum

Temporũ nforum describit iniq tatem

Romani imerii pdi ctus occasus.

firmatum aliquando tamen corruet. Nihil est humanis uiribus laboratũ qđ nõ ab humanis æque uiribus destrui possit. Q m̃ mortalia sunt opa mortaliũ. Sic & alia prius regna cũ diutius floruissent nihilominus tñ occiderũt. Nã Ægyptios: & psas: & græcos: & assyrios ꝑditũ est regimẽ habuisse terraꝝ, qbus omnib9 destructis ad Romanos quoq; rerum summa puenit. Q ui quanto cæteris oĩbus regnis antestant: tanto maiore decident lapsu, quia plus habent põderis ad ruinam q̃ cæteris altiora. Non inscite Seneca Romanæ urbis tẽpora distribuit p ętates. Primã enim dixit infantiã sub rege Romulo fuisse: a quo & genita & q̃si educata sit Roma. Deinde pueritiã sub cæteris regibus: a quibus & aucta sit & disciplinis pluribus institutisq; formata. At uero, T arquinio regnãte cum iam quasi adulta eẽ cœpisset seruitium nõ tulisse: qđ reiecto supbæ dominatiõis iugo maluisse se legibus obtemperare q̃ regibus. Cũq; esset adolescẽtia eius fine punici belli terminata: tũ deniq; confirmatis uiribus cœpisse iuuenescere. Sublata igitur Carthagine, q̃ diu æmula imperio romani fuit: manus suas in totum orbẽ terra mariq; porrexit: donec regibus cunctis & nationibus subiugatis cum iã belloꝝ materia deficeret uiribus suis male uteret: quibus se ipsa confecit. Hæc fuit prima eius senectus cum bellis lacerata ciuilibus atq; intestino malo pressa: rursus ad regimẽ singularis imperii recidit q̃si ad alterã infantiã reuoluta. Amissa enim libertate quã Bruto duce & authore defenderat: ita consenuit tanq̃ sustentare se ipsa non ualeret, nisi adminiculo regẽtium niteretur. Q uod si hæc ita sunt, quid restat nisi ut sequat interitus senectutem. Et id futurum breui conciones prophetarum denũciãt sub ambage alioꝝ nominum: ne facile quis intelligat. Sibyllæ tamẽ aperte interiturã esse Romam loquuntur: & quidem iudicio Dei q; nomen eius habuerit inuisum: & inimica iustitiæ alumnum ueritatis populum trucidarit. Hydaspes quoq; qui fuit medorum rex antiquissimus, a quo amnis quoq; nomen accepit, qui nunc Hydaspes dicitur admirabilis omnium sub interpretatione uaticinantis pueri ad memoriam posteris tradidit sublatum iri ex orbe imperium nomenq; Romanum, multo ante præfatus q̃ illa troiana gens conderetur.

Romæ tẽpora distributa per ætates.

Hydaspes rex.

Hydaspes flu. unde.

¶ Q uomodo imperii uentura sit destructio: & quæ illi signa præcessura sint secundum uaticinia prophetarum & Sibyllæ. Cap. XVI.

Vomodo ãt id futuꝝ sit, neq; s incredibile arbitreť, ostendã. In primis multiplicabiť regnum, & summa reꝝ ptãs p plurimos pissipata & consicia minueť. Tũc discordiæ ciuiles in ppetuũ serenť, nec ulla requies bellis exitialibus erit, donec & reges decẽ pariter existãt, q orbẽ terræ nõ ad regẽdum sed & cõsumãdum partianť. Hi exercitibus i immẽsum auctis & agroꝝ cultibus destitutis, qđ ẽ principiũ euersiõis, & cladis, diperdent oĩa & cõminuent, & uorabũt. Tunc repẽ te aduersus eos hostis potẽtissimus ab extremis finibus plagæ septẽtrionalis orieť, q tribus ex eo numero deletis, q tunc asiã obtinebunt, assumeť in societatẽ a cæteris, ac priceps oĩum cõstitueť. Hic insustẽtabali dñatiõe uexabit orbẽ, diuina & humana miscebit, infanda dictu, & execrabilia molieť: noua consilia in pectore suo uolutabit ut proprium sibi constituat ĩperiũ, & leges cõmutabit: & suas sanciet: cõtaminabit, diri

piet, ſpoliabit: occidet. Deniq; imutato noīe atq; imperii ſede trāſlata, confuſio ac perturbatio humani generis conſequet̃. Tam uero deteſtabile atq; abominandū tēpus exiſtet, q̄ nulli hoīum ſit uita iucūda. Euertent̃ funditus ciuitates, atq; interibūt nō mō ferro atq; igni, uerū ēt terræmotib9 aſſiduis, & eluuie aquaꝝ, & morbis frequentibus, & fame crebra. Aer. n. uitiabit̃, & corruptus ac peſtilens fiet, & mō importūis hymbribus, mō inutili ſiccitate, nūc frigoribus, nūc æſtibus nimis nec terra homini dabit fructū, nec ſeges q̄c̄q̄, nō arbor, nō uitis feret. Sed cum in flore ſpē maximā dederint, in fruge decipiēt. Fontes quoq; cum fluminibus areſcent, ut ne potus q̄dē ſuppetat, & aquę ī ſanguinē. aut ī amaritudinē mutabūtur. Propter hæc deficiēt, & in terra q̄drupedes, & in aere uolucres: & in mari piſces. Prodigia quoq; in cœlo mirabilia mētes hoīum maximo terrore cōfundēt. Et crines cometaꝝ, & ſolis tenebræ, & color lunæ, & cadentiū ſideꝝ lapſus. Nec tū hæc uſitato mō fient, ſed exiſtent ſubito & ignota & iuiſa oculis aſtra, ſol in perpetuū fuſcabit̃, ut uix inter noctē diēq; diſcernat. Luna iā nō tribus deficiet horis: ſed ꝑpetuo ſanguine obfuſa, meatus extra ordinarios peraget, ut non ſit homini prōptū aut ſideꝝ curſus, aut rōnē tēpoꝝ agnoſcere. Fiet. n. uel æſtas ī hyeme, uel hyems in æſtate. Tūc annus breuiabit̃, & mēſis minuet̃, & dies in anguſtū coartabitur. Stellæ uero creberrimæ cadēt, ut cœlū omne cæcū ſine ullis luminibus appareat. Mōtes quoq; altiſſimi decident, & planis æquabunt̃, mare innauigabile cōſtituetur. Ac ne q̄d malis hominum terræq; deſit, audiet̃ de cœlo tuba, quod hoc modo Sibylla denunciat dicens: σάλπιγξ οὐρανόθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει. Ideſt tuba de cœlo uocē luctuoſam emittet. Itaq; trepidabunt omnes, & ad luctuoſum illū ſonitū cōtremiſcent. Tunc uero ꝑ irā dñi aduerſus homines q̄ iuſtitiā Dei non agnouerunt, ſæuiet ferrum, ignis, fames, morbus. Et ſuper omnia metus ſemper impendens, tunc orabunt Deum & non exaudiet, optabitur mors, & nō ueniet, nec nox quidem requiem timori dabit, nec ad oculos ſomnus accedet. Sed animas hominum ſollicitudo ac uigilia macerabit, plorabunt, & gement, & dentibus ſtridebunt: gratulabuntur mortuis: & uiuos plangent. His & aliis pluribus malis ſolitudo fiet in terra & erit deformatus orbis atq; deſertus, quod in carminibus Sibyllinis ita dicitur ἔσαι κόσμος ἀπολλυμένων ἀνθρώπων. Ideſt erit mundus immundus pereuntibus hominibus. Ita enim conficiet̃ humanum genus, ut uix decima pars hominum relinquatur, & unde mille proceſſarant, uix prodient centum. De cultoribus etiā Dei duæ partes interibūt, & tertia quæ fuerit probata, remanebit.

¶ De aduentu magni prophetæ qui helias dicitur, & quomodo interficietur ab Antichriſto, & reſurget die tertia & aſcendet in cœlum. Et de perſecutione eccleſiæ, quam inferet Antichriſtus, & de miraculis eius. Cap. XVII.

Heliæ aduētus, eiuſq; prodigioſa miracula.

Ed planius quomodo id eueniat, exponam. Imminente iā tempoꝝ concluſione, propheta magnus mittetur a Deo, qui conuertat, homines ad Dei agnitionem: & accipiat poteſtatem mirabilia faciendi. Vbicunq; non audierit eum homines: claudet cœlum, & abſtinebit hymbres: & aquā conuertet in ſanguinem, & cruciabit illos ſiti ac fame. Et quicunq; conabit̃ eum lædere, procedet ignis de ore eius atq; comburet

buerit illũ. His prodigiis atq; uirtutibus cõuertet multos ad Dei cultum, pactisq; operibus eius, alter rex orieť ex Syria malo spiritu gẽitus, euersor ac ꝑditor gñis humani, q reliqas illius prioris mali cũ ipso simul deleat. Hic pugnabit aduersus ꝓphetam Dei, & uincet, & interficiet eũ, & insepultũ iacere patieť. Sed post diẽ tertiũ reuiuiscet, atq; in spectãtibus & mirãtibus cunctis rapieť in cœlũ. Rex uero ille deterrimus erit qdem & ipse, sed mẽdaciorũ prophete & seipsum cõstituet ac uocabit deũ & se coli iubebit ut Dei filiũ. Et dabiť ei potestas, ut faciat signa & prodigia: qbus uisis irretiat hoĩes ut adorent eũ. Iubebit ignẽ descẽdere de cœlo, & solẽ a suis cursibus stare, & imaginem loqui & fient hæc sub uerbo eius, qbus miraculis etiã sapientum plurimi allicienť ab eo. Tunc eruere Dei templũ conabitur, & iustum populum persequeť, & erit ꝑssura & contritio, qualis nunq̃ fuit a principio mundi. Quicunq; crediderint atq; accesserint ei, signabunť ab eo tanq̃ pecudes. Qui aũt recusauerint notã eius, aut in montes fugient, aut comprehensi exquisitis cruciatibus necabunť. Idem iustos homines obuoluet libris prophetarũ atq; ita cremabit, & dabiť ei desolare orbem terræ mensibus. xlii. Id erit tempus quo iustitia proiicieť, & innocentia odio erit: quo mali bonos hostiliter ꝑdabunť: Non lex aut ordo aut militiæ disciplina seruabiť: Non canos quisq̃ reuerebitur: Non officium pietatis agnoscet: Non sexus aut infantiæ miserebiť: Cõfundentur omnia, & miscebuntur contra fas: contra iura naturæ. Ita quasi uno cõmuni grauiq; latrocinio terra uniuersa uastabitur. Cum hæc ita erunt tunc iusti & sectatores ueritatis segregabunt se a malis, & fugient in solitudines. Quo audito impius rex inflamatus ira, ueniet cum exercitu magno, & admotis omnibus copiis circundabit montem, in quo iusti morabuntur ut eos comprehendat. Illi uero ubi se clausos undiq; atq; obsessos uiderint exclamabunt ad Deũ uoce magna, & auxilium cœleste implorabunt, & exaudiet eos Deus, & emittet regem magnũ de cœlo, qui eos eripiat & liberet, omnesq; impios ferro igniq; disperdet.

Antichristus.

¶ Quomodo hæc pronunciata sint & uaticiniis prophetarum, & oraculis gentilium uatum, & uersibus Sibyllinis. Cap. XVIII.

HÆc ita futura esse, tum prophetę omnes ex Dei spiritu, tum etiã uates ex instinctu dæmonum cecinerunt. Hydaspes enim, quẽ superius noĩaui, descripta iniquitate sęculi huius extremi pios ac fideles a nocẽtibus segregatos ait cum fletu, & gemitu extensuros esse ad cœlum manus: & imploraturos fidem iouis. Iouem respecturũ ad terrã, & auditurũ uoces hoĩum, atq; ĩpios extincturũ. Quæ oĩa uera sũt, ꝑter unũ ꝙ iouẽ dixit illa facturũ, q̃ Deus faciet. Sed & illud nõ sine dęmonũ fraude subtractũ ẽ. Missũ iri tũc a prẽ filiũ Dei, q deletis oib9 malis pios liberet, qd Hermes tñ nõ dissimulauit. In eo. n. libro q: λόγος τέλειος inscribiť, post enumerationẽ malorũ de quibus diximus subiecit hæc græco sermone ἐπὰν δὴ ταῦτα γένηται ὦ ἀσκληπιὲ τότε ὁ κύριος καὶ πατὴρ καὶ θεὸς καὶ τοῦ πρώτου καὶ ἑνὸς θεοῦ δημιουργὸς ἐπιβλέψας τοῖς γενομένοις καὶ τῇ ἑαυτοῦ βουλήσει τοῖς τοιούτοις τὸ ἀγαθὸν ἀντερείσας τῇ ἀταξίᾳ καὶ ἀνακαλεσάμενος τὴν πλάνην καὶ τὴν κακίαν ἐκκαθάρας πῇ μὲν ὕδατι πολλῷ κατακλύσας πῇ δὲ πυρὶ ὀξυτάτῳ

διακαύσας. ἐνίοτε δὲ πολέμοις, καὶ λοιμοῖς ἐκπιέσας ἤγαγεν ἐπὶ τὸ ἀρχαῖον καὶ ἀποκατέστησε τὸν ἑαυτοῦ κόσμον: Ideſt cum hæc ita facta fuerint o aſclepi, tunc dominus & pater & Deus, & primi, & unius Dei creator reſpiciens quæ facta ſunt, & ſuam uolũtatem in huiuſmodi bonum, ꝓponens temeritati, & errorem reuocans, malitiã purgabit. Partim quidem aqua nimia diſſoluens partim igne rapido cremãs, interdũ bellis, ac peſtilentiis percutiẽs ad ſtatum priſtinum perduxit, ſuumq́ꝫ reſtituit mũdum. Sibyllæ quoq́ꝫ non aliter fore oſtendunt, q̃ ut Dei filius a ſummo patre mittatur, qui & iuſtos liberet de manibus impiorum, & iniuſtos cum tyrannis ſæuiẽtibus deleat, e quibus una ſic tradidit: ἥξει καὶ μακάρων ἐθέλων πόλιν ἐξαλαπάξαι καί κέν τις θεόθεν βασιλεὺς πεμφθεὶς ἐπ' ἰδίων πάντας ὀλεῖ βασιλεῖς μεγάλους καὶ φῶτας ἀρίστους εἶθ' οὕτως κρινεῖται ὑπ' ἀφθίτου ἀνθρώποισι. Ideſt ueniet & beatorum uolens urbem expugnare, & quidam a Deo miſſus res ad ſuos omnes perdet reges magnos & uiros optimos ſic iudicabitur ab immortalibus hoĩbus. Item alia Sibylla: καὶ τότ' ἀπ' ἠελίου πέμψει θεὸς βασιλῆα ὃς πᾶσαν γαῖαν παύσει πολέμοιο κακοῖο. Ideſt. Tũc ex ſole Deus mittet regem, qui omnem terram placabit a bello malo. Et rurſus alia. ἡμετέρας τε ζυγὸν δουλείας δυσβάστακτον ἐπ' αὐχένι κείμενον ἀρεῖ καὶ θεσμοὺς ἀθέους λύσει δεσμούς τε βιαίους: Ideſt iugum noſtræ ſeruitutis intolerabile in collo poſitum tollet, & leges impias ſoluet, uincula uiolenta.

¶ Quomodo Chriſtus & quibus ſignis præcedentibus deſcendet de cœlo, ut interficiat Antichriſtum, & tyrannos, & impios deleat de terra. Et ꝙ uigiliæ nocturnæ chriſtianorum ideo inſtitutæ ſunt: ꝙ Chriſtus de nocte uenturus eſt. Et ꝙ dii & cultores eorum dabuntur incendio, ut Sibylla prædixit.

Caput XIX.

Pꝓpreſſo igitur orbe terræ cum ad deſtruendam immenſaꝝ uirium tyrannidem humanæ opes defecerint, ſiquidem capto mũdo cum magnis latronũ exercitibus incubabit, diuino auxilio tanta illa calamitas indigebit. Commotus igiť Deus, et ancipiti periculo, et miſerãda comploratione iuſtorum mittet protinus liberatorẽ. Tunc aperietur cœlum medium intempeſta nocte & tenebroſa, ut in orbe toto lumen deſcendẽtis Dei tanq̃ fulgor appareat, quod Sibylla his uerſibus locuta eſt. ἐπὰν ποτ' ἂν ἔλθῃ πῦρ ἔσσαι σκότος ἐν μέσῃ νυκτὶ μελαίνῃ. Ideſt cũ uenerit ignis erũt tenebræ in media nocte obſcura. Hæc eſt nox: quæ a nobis propter aduẽtum regis ac Dei noſtri peruigilio celebrať, cuius noctis duplex eſt rõ, qđ in ea et uitã tũ recepit cũ paſſus eſt, & poſtea orbis terræ regnum recepturus eſt. Hic eſt enim liberator, & iudex, & ultor, & rex, & Deus, quem nos Chriſtum uocamus, q̃ priuſq̃ deſcendat, hoc ſignum dabit. Cadet repẽte gladius e cœlo, ut ſciant iuſti ducẽ ſanctæ militiæ deſcenſurum, & deſcendet concomitãtibus angelis in medium terræ, & præcedet eum flamma inextinguibilis, & uirtus angelorum tradet in manus iuſtorum multitudinem illam, qui montem circũſederit, & concidetur ab hora tertia uſq́ꝫ ad ueſperum: & fluet ſanguis more torrentis, deletiſq́ꝫ omnibus copiis

Vigiliæ xpianorũ cur inſtitutæ.

impius

impius solus effugiet, & peribit ab eo uirtus sua. Hic est autem qui appellatur antichristus, sed se ipse Christum mentietur, & contra uerum dimicabit, & uictus effugiet, & bellum sæpe renouabit, & sæpe uincetur, donec quarto prælio confectis omnibus impiis debellatus & captus, tandem scelerum suorum luet pœnas. Sed & cæteri principes & tyranni qui contriuerunt orbem: simul cum eo uincti adducentur ad regem, & increpabit eos & coarguet. Et exprobabit his facinora ipsorum, & damnabit eos ac meritis cruciatibus tradet. Sic extincta malitia & impietate compressa, requiescet orbis, qui per tot sæcula subiectus errori ac sceleri, nefandam pertulit seruitutem. Non colentur ulteris dii manu facti, sed a templis & puluinaribus suis deturbata simulacra igni dabuntur. Et cum donis suis mirabilibus ardebunt, quod etiam Sibylla cum prophetis cõgruens futurum esse prædixit τρίψουσι δ' εἴδωλα βροτοὶ καὶ πλοῦτον ἅπαντα. Idest conterẽt autẽ simulacra homines & diuitias omnes. Erythræa quoq; idem spopondit. ἔργα δὲ χειροποίητα θεῶν συγκαύσονται. Idest opera autẽ deorum humanis manibus facta exurentur.

¶ Quomodo aperientur inferi, & resurgent mortui. Et qui iudicandi sunt, & qui non. Et quomodo hæc Sibylla prædixerit. Et qua ratione anima cum immortalis sit patibilis esse possit secundum stoicos. Cap. XX.

Post hæc aperientur inferi, & resurgent mortui, de quibus iudicium magnum ipse idẽ rex ac Deus faciet, cui sũmus pater iudicandi & regnandi dabit maximã potestatem, de quo iudicio ac regno apud erythræã Sibyllã sic inuenit' in græco elogo. ὁππότε καὶ τὸ λάβῃ τέλος αἴσιμον ἦδε βροτοῖσι ἀφίξηται δὴ κρίσις ἀθανάτοιο θεοῖο ἥξει τ' ἀνθρώπους μεγάλη κρίσις ἦδε καὶ ἀρχή. Idest cum autem dies iste finem fatalem acceperit & ad mortales iudicium immortalis Dei uenerit, ueniet super homines magnum iudicium & initiũ. Deinde apud aliam: ταρτάρεον δὲ χάος τότε δείξει γαῖα χανοῦσα ἥξουσι δ' ἐπὶ βῆμα θεοῦ βασιλῆος ἅπαντες. Idest Tartareum autem chaos tunc ostendet dehiscens terra. Venient autẽ ad tribunal Dei reges omnes. Et alio loco penes eandem οὐρανὸν εἱλίξων γαίης κευθμῶνας ἀνοίξω καὶ τότ' ἀναστήσω νεκροὺς μοῖραν ἀναλύσας καὶ θανάτου κέντρον καὶ ὕστερον εἰς κρίσιν ἄξω κρίνων εὐσεβέων καὶ δυσεβέων βίον ἀνδρῶν. Idest Cœlum uoluens terræ latebras aperiam, & tunc leuabo mortuos, fatum soluens: & stimulum mortis, posteaq; in iudicium ducam iudicans piorum atq; impiorum uitam uirorum. Nec tamen uniuersi tũc a Deo iudicabuntur, sed hi tantum qui sunt in Dei religione uersati, Nam qui Deum non agnouerunt: quoniam sententia de his in absolutionem ferri non potest, iam iudicati damnatiq; sunt: sanctis literis contestantibus nõ resurrecturos eẽ impios ad iudicium. Iudicabuntur ergo, qui Deum scierunt, & facinora eorum in mala opa cum bonis collata ponderabuntur: ut si plura & grauia fuerint bona iustaq;, dentur ad uitam beatam. Si autem mala superauerint, cõdenentur. Hic fortasse dixerit quispiam. Si est immortalis anima, quomodo passibilis inducitur ad pœnam sentiens. Si enim ob merita punitur, sentiet utiq; dolorem, atq; ita etiam mortẽ. Si morti non est obnoxia, nec dolori quidem. Patibilis ergo non est. Huic quęstioni siue argumẽto, ita a stoicis occurritur. Animas quidem hominum permanere,

Iudicium dei de uiuẽtibus & mortuis.

Impii non resurgent ad dei iudicium.

Animæ cũ sint imortales qũo pœnas inferorum sentient.

nec interuentu mortis in nihilum resolui, sed eorum qui iusti fuerunt, puras & impatibiles, & beatas ad sedem cœlestem, unde illis origo est, remeare: uel in campos quosdam fortunatos rapi, ubi fruantur miris uoluptatibus. Impios uero, quoniam se malis cupiditatibus inquinauerunt, mediam quandã gerere inter immortalem mortalemq; naturam, & habere aliquid imbecillitatis ex contagione carnis, cuius desideriis ac libidinibus addictæ, ineluibilem quendam fucum trahant labemq; terrenam, Quæ cum temporis diuturnitate penitus inhæserit, eius naturę reddi animas, ut si non extinguibiles in totum quoniam ex Deo sunt, tamen cruciabiles fiant per corporis maculã, quæ peccatis inusta sensum doloris attribuit.

Verg. loco Quam sententiam poeta sic explicauit: Quin & supremo cũ lumine uita reliqt.
Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes
Corporeæ excedunt pæstes penitusq; necesse est
Multa diu concreta modis inolescere miris:
Ergo exercentur pœnis, ueterumq; malorum Supplicia expendunt.

Hęc ppemodũ uera sunt. Anima.n.cũ diuortiũ fecit a corpe: ẽ (ut idẽ ait poeta)
Par leuibus uentis, uolucriq; simillima somno.

Quia spiritus ẽ & ipa tenuitate incõptehensibilis, sed nobis q̃ sumus corporales: Deo autem cui subiacet posse omnia comprehensibilis.

¶ De potentia Dei quæ pro merito cuiusq; põt & hoĩes: & angelos punire. De carnis immortalitate post resurrectionẽ. De differentia ignis gehennalis: & ignis cõis. Et quid in electis: & quid in reprobis operetur. Cap. XXI.

Primum igitur dicimus tantam esse Dei potestatem, ut etiã incorporalia comprehendat & quemadmodum uoluerit, afficiat. Nam & angeli Deum metuunt, quia castigari ab eo possunt inenarrabili quodam modo. Et dæmones reformidant: quia torquentur ab eo & puniuntur. Quid ergo mirum si cum sint immortales animæ, tamen patibiles sint Deo? Nam cum in se nihil habeant solidum & tractabile a solidis & corporalibus nullam uim pati possunt, sed quia in solis spiritibus uiuunt a solo Deo tractabiles sunt: cui uirtus: & substantia spiritalis est. Sed tamen docent nos sanctæ literæ quemadmodum pœnas impii sint laturi. Nam quia peccata in corporibus contraxerunt, rursus carne induentur ut in corporibus piaculum soluant: & tamen non erit caro illa, quam Deus homini superiecerit, huic terrenæ similis: sed insolubilis ac permanens in æternum: ut sufficere possit cruciatibus & igni sempiterno: cuius natura diuersa est ab hoc nostro, quo ad uitæ necessaria: utimur qui nisi alicuius materiæ formite alatur extinguitur. At ille diuinus per seipsum semper uiuit, ac uiget sine ullis alimentis, nec admixtum habet fumum, sed est purus ac liquidus: & in aquæ modum fluidus: Non enim ui aliqua sursum uersus urgetur, sicut noster, quem labes terreni corporis quo tenetur, & fumus intermixtus exilire cogit, & ad cœlestem naturam cum trepidatione mobili subuolare. Idem igitur diuinus ignis una eademq; ui atq; potẽtia & cremabit impios, & recreabit, & quantu e corporibus absumet: tantum reponet ac sibi ipse æternum pabulũ subministrabit: quod poetæ in uulturem: & Tityum transtulerunt

Ignis inferni cuiusmodi.

Tityi pœna.

tulerũt:ita fine ullo reuiuiſcẽtiũ corpoꝝ detrimẽto aduret tãtum:ac ſenſum dolo ris efficiet. Sed & iuſtos cũ iudicauerit De⁹ ẽt igni eos examinabit. Tũ quoꝝ pec cata uel pondere uel numero ꝑualuerint: pſtringent̃ igni atq; amburent̃. Quos aũt plena iuſtitia, & maturitas uirtutis incoxerit:ignẽ illũ nõ ſentient. Habent.n. aliq̃d in ſe Dei, q̃d uim flãmę repellat ac reiiciat. Tãta uis ẽ inocẽtiæ: ut ab ea ignis ille refugiat innoxius: q accipit a deo hãc ptãtẽ, ut ipios urat, iuſtis obtẽperet. Nec tñ q̃ſq̃ putet aĩas poſt mortẽ ꝑtinus iudicari. Nã oẽs in una cõicq; cuſtodia detinẽ tur, donec tp̃s adueniat quo maximus iudex meritoꝝ faciat examẽ. Tũ quoꝝ fuerit ꝓbata iuſtitia, hi pmiũ imortalitatis accipiẽt. Quoꝝ aũt pc̃tã & ſcelera detecta nõ reſurgẽt: ſed cũ ipiis i eaſdẽ tenebras recõdent̃ ad certa ſupplicia deſtinati.

❡ Quod hæc a quibuſdam dicuntur eſſe poetica: & unde ad notitiam uenerunt poetarum tribus de cauſis corruperint ueritatem; lethæum amnem & alia phantaſtica induxerint. Cap. XXII

Igmẽta hęc poetaꝝ q̃dã putãt ignorãtes, unᷓ illa poetæ acceperint. ac negãt hæc fieri poſſe: nec miꝝ ita illis uideri. Aliter.n.q res hẽt, tradit̃ a poetis, q licet ſint multo atiqores q̃ hiſtorici & oratores: & cętera gñã ſcriptoꝝ, tñ quia myſteriũ diuini ſacramẽti neſciebãt & ad eos mẽtio reſurrectionis futuræ obſcuro ore puenerat eã uero temere ac leuiter auditã, in modũ cõmẽtitiæ fabulæ ꝓdiderũt. Et tñ iidẽ teſtati ſũt: nõ authorẽ ſe certũ, ſed opiniõẽ ſeq, ut Maro q ait. Sit mihi fas audita loqui. Quãuis igitur ueritatis arcana in pte corruperint: tñ ipa res eo uerior inuẽitur, q̃ cũ ꝓphetis in pte cõſentiũt: q̃d nobis ad ꝓbationem rei ſatis eſt. Errori tñ eorum ſubeſt rõ nõnulla. Nã cũ ꝓphetæ aſſiduis cõtiõnibus ṗdicarẽt iudicaturũ eſſe de mortuis filiũ Dei: & hęc annũtiatio nõ lateret, qm̃ rectorem cœli nõ aliũ putabãt q̃ Iouẽ iudicare apud iferos: Iouis filiũ tradiderũt. Sed tñ nõ Apollinẽ, aut liberꝝ: aut Mercurium, q cœleſtes putantur, ſed Deum q & mortalis fuerit & iuſtus uel Minoẽ, uel Æacũ, uel Rhadamanthũ. Corruperũt igit̃ poetica licẽtia q̃d accepe rant: uel opinio ueritatẽ ṗ diuerſa ora ſermoneſq; uarios diſſipata mutauit. Nã q̃ pactis apud iferos mille annis: rurſus ad uitã reſtitui cecinerũt. Maro. ita dicente

Has omnes ubi mille rotam uoluere per annos.
Lethæum ad fluuium Deus euocat agmine magno
Scilicet immemores ſupera ut cõuexa reuiſant.

Rurſus: & incipiẽt in corpora uelle reuerti. Hæc eos rõ feſellit: q̃ reſurgẽt defuncti nõ poſt mille ãnos mortis ſuę: ſed ut reſtituti rurſus i uitã mille annis cũ Deo regnẽt. Deus.n.ueniet in orbe hoc ab oĩ labe purgato, ut rediuiuas iuſtoꝝ aĩas corpibus innouatis ad ſẽpiternã beatitudinẽ ſuſcitet. Ita pter aquã obliuiõis uera ſunt cætera, quã iccirco finxerũt neqs illis oppõeret. Cur ergo nõ meminerũt ſe aliqñ uixiſſe, aut q fuerit aut q̃ geſſerint? Sed nihilominus tñ ueriſimile nõ putat̃: & res tota uelut licẽter: & fabuloſæ ficta reſpuit̃. Nobis aũt de reſurrectione affirmantibus atq; docentibus aĩas ad alterã uitã nõ oblitas ſui: ſed in eodẽ ſenſu ac figura eẽ rediturus: illud opponit̃. Tot iã ſęcula trãſierũt: qs unq̃ unus ab inferis reſurrexit, ut exẽplo eius fieri poſſe credamus? At enim reſurrectio fieri nõ poteſt dominante adhuc iniu

Q

Poetæ cæteris ſcriptoribꝰ antiquiores.

Verg. loco

Verg. loco

Aĩas ad uitam rurſus reditur.

ſtitia. Hoc.n.in ſeculo necantur homines ui ferro: inſidiis: uenenis afficiunt̃ iniu riis: egeſtate: carceribus, tormentis, pſcriptionibus. Eo accidit q̃ iuſtitia inuiſa ẽ: q̃ oẽs qui Deum ſequi uolũt nõ mõ odio hñtur, ſed uexant̃ omnibus cõtumeliis: & excrucianť multiplici genere pœnaꝝ, & ad impios cultus manufactoꝝ deorũ non ratione, aut ueritate: ſed nefanda corporum laceratione coguntur. Nunc igiť oportet ad hæc eadem reſurgere ac reuerti hoĩes ad uitã in qua tuti eẽ non poſſint Cum ergo iuſti tam uiles habeant̃: tam facile tollant̃, qd putemus futurũ fuiſſe, ſiquis ab inferis rediẽs uitam poſtliminio recepiſſet? Auferet̃ profecto ab oculis hominum: ne uiſo eo uel audito deos uniuerſi relinquerẽt, & ad unius ſe Dei cul tum regionemq̃ conuerterẽt. Ergo ſemel fieri reſurrectionem neceſſe eſt, cũ ma lũ fuerit ablatum: qm̃ eos q̃ reſurrexerint, nec mori iã ulterius nec uiolari ullo mõ fas ẽ, ut beatã poſſint agere uitam, quorum mors reſignata eſt. Poetæ uero cũ ſci rent hoc ſeculum malis oĩbus redundare, obliuionis amnẽ induxerunt, ne laboꝝ ac malorum memores animæ reuerti ad ſuperos recuſarent. Vnde Virgilius.

O pater an ne aliquas ad cœlum hinc ire putandum eſt:
Sublimes animas, iterumq̃ ad tarda reuerti
Corpora, quæ lucis miſeris tam dira cupido?

Ignorabat.n. quomodo aut quando id fieri oporteret. Itaq̃ renaſci eas putauerũt: & denuo ad uterum reuolui, atq̃ ad infantiã regredi. Vnde & Plato de anima diſ ſerens: ex hoc ait poſſe cognoſci animas eſſe immortales atq̃ diuinas: q̃ in pueris mobilia ſunt ingenia, & ad percipiendum facilia, q̃ ea quæ diſcant: ita celeriter ca piant: uti non tunc primum diſcere illa uideãtur ſed recognoſcere atq̃ reminiſci: in quo uir ſapiens poetis ineptiſſime credidit.

Poſt limi nio uitã re cipere.

Animas re naſci.

Puerorum ingẽia mo bilia & ad pcipiendũ facilia.

Reminiſcẽtia Pla tonis.

¶ De reſurrectione. Et q̃ Pythagoras & alii philoſophi inepte locuti ſunt & de anaſtaſi mentientes animas in uaria, tranſire corpora. Cap. XXIII.

On igiť renaſcent̃, quod fieri non põt, ſed reſurgent, & a Deo cor poribus induent̃: & prioris uitę factorũq̃ oĩum memores erunt: et in bonis cœleſtibus collocati, ac fruẽtes iucunditate innumerabiliũ copiarum præſenti Deo gratias agent, q̃ malũ omne deleuerit q̃ď eos ad regnum uitãq̃ perpetuã ſuſcitarit. Qua de Anaſtaſi philo ſophi quoq̃ dicere aliquid conati ſunt tam corrupte q̃ poetæ. Nam Pythagoras tranſire animas in noua corpora diſputauit: ſed ineptæ quod ex hominibus in pe cudes & ex pecudibus in homines & ſeipſum ex Euphorbo eſſe reparatum. Me lius Chryſippus: quem Cicero ait fulcire porticum ſtoicorum: qui in libris quos de prouidentia ſcripſit: cũ ď innouatione mundi loqueretur: hæc intulit. τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος δῆλον ὡς οὐδὲν ἀδύνατον καὶ ἡμᾶς μετὰ τὸ τελευτῆσαι πάλιν περιόδων τινῶν εἰλημμένων χρόνου εἰς ὃ νῦν ἐσμὲν καταστήσεσθαι σχῆμα. Ideſt. Quod cum ita ſit, apparet nil eſſe impoſſibile: & nos poſt exceſſum noſtrum rurſus ſpatiis qbuſdã reuolu tis temporum, in hunc ſtatũ reſtituit: in quo nũc eſſe uidemur. Sed nos ab huma nis ad diuina redeamus. Sibylla iterum dicit: ἄπιστον γὰρ ἅπαν μερόπων φῦλος ἀλλ' ὁπόταν ἤδη κόσμου καὶ θνητῶν ἔλθῃ κρίσις ἣν θεὸς αὐτὸς ποιήσει κρίνων ἀσεβεῖς θ' ἅμα εὐσεβέας τε καὶ τότε δυσσεβέας μὲν ἐπὶ ζόφον ἐν πυρὶ πέμψει. ὅσσοι δ' εὐσεβέουσι πάλιν ζήσουσ' ἐπὶ

Reſurre ctio mor tuorum.

Aĩas in no ua corpa tranſire.

Chryſip pus Stoi corũ porti cũ fulcit.

Mundi in nouatio.

...ἐν πλγαῖς πνεύματος θεοῦ δόντος, τιμὴν ἅμα καὶ βίον αὐτοῖς. Ideſt. Et enim difficile ad credendum omne hominum genus. Sed cum iam mundi: & mortalium uenerit iudicium: quod Deus ipſe faciet iudicãs pios ſimul & impios: tunc demũ impios quidem in ignem, & tenebras mittet. Q ui autem pietatem tenent: iterum uiuent in terra, ſpiritu Dei dante honorem ſimul, & uitam ipſis. Q uod ſi non modo prophetæ, ſed etiã uates: & poetæ, & philoſophi Anaſtaſium mortuorum futurã eẽ conſentiunt, nemo quærat a nobis quemadmodum fieri poſſit. Nec enim diuinorum operum poteſt reddi ratio. Sed ſi a principio Deus hominem neſcio quo immemorabili modo inſtituit: credamus ab eodẽ reſtitui ueterẽ poſſe, q̃ nouũ fecit.

¶ Q uomodo ſecundum uaticinia Sibyllæ poſt iudicium per mille annos regnabit in terra filius Dei cum electis ſuis in ſancta ciuitate quam conſtituet. Et q̃ diabolus uincetur mille annis: & omnis creatura manſueſcet: & ad iucunditatem ſeruiet homini. Et q̃ Chriſtus ab omnibus coletur ut Deus & dominus.

Caput. XXIIII.

Vnc reliqua ſubnectam. Veniet igitur ſummi & maximi Dei filius ut uiuos ac mortuos iudicet, dicente Sibylla, πάσης γὰρ γαίης τότε ἐν τῶν σύγχυσις ἔσαι αὐτὸς ὁ παντοκράτωρ ὅτ᾽ ἂν ἔλθῃ βήματι κρίναι ζώντων καὶ νεκύων ψυχὰς καὶ κόσμον ἅπαντα. Ideſt. Totius enim terræ mortalium confuſio tunc erit, & ipſe omnipotentes cum uenerit in tribunali iudicare uiuorum mortuorumq; animas & mundum omnem. Verum ille cum deleuerit iniuſtitiam, iudiciumq; maximum fecerit, ac iuſtos qui a principio fuerunt, ad uitam reſtaurauerit, mille annis inter homines uerſabitur, eoſq; iuſtiſſimo imperio reget. Q uod alibi Sibylla uaticinans furenſq; proclamat. Reſtaurare.

κλῦτε δέ μου μέροπες βασιλεὺς αἰώνιος ἄρχει:

Ideſt. Audite me homines: rex ſempiternus dominabitur. tunc qui erũt in corporibus uiui non morientur, ſed per eoſdem mille annos infinitam multitudinẽ generabũt, & erit ſoboles eorũ ſancta & Deo chara. Q ui autem ab inferis ſuſcitabũtur, hi præerunt uiuentibus uelut iudices. Gentes uero non extinguent̃ omnino: ſed quædam relinquentur in uictoriam Dei, ut triumphent̃ a iuſtis ac ſubiugent̃ ꝑpetuæ ſeruituti. Sub id tempus etiã princeps dæmonum, qui ẽ machinator omnium maloꝝ, uincietur cathenis, & erit in cuſtodia mille annis cœleſtis imperii: quo iuſtitia in orbe regnabit, neq; malum aduerſus populum Dei moliat̃. Poſt cuius aduentum congrebunt̃ iuſti ex omni terra: peractoq; iudicio ciuitas ſancta cõſtituet̃ in medio terræ: in qua ipſe conditor Deus cum iuſtis dominãtibus cõmoretur, quam ciuitatem Sibylla deſignat cum dicit: καὶ πόλιν ἣν ἐποίησε θεὸς ταύτην ἐποίησε λαμπροτέραν ἄστρων καὶ ἡλίου ἠδὲ σελήνης. Ideſt urbem quã fecit Deus eã clariorem fecit aſtris, atq; ſole, lunaq;. Tunc auferentur a mũdo tenebræ illæ: quib⁹ offenditur atq; obcæcatur cœlum: & luna claritudinem ſolis accipiet: nec minuet̃ ulterius. Sol autem ſepties tanto q̃ nunc eſt: clarior fiet. Terra uero aperiet fœcũditatẽ ſuam: & uberrimas fruges ſua ſponte generabit, rupes montium melle ſudabunt: per riuos uina decurrent, & flumina lacte inundabunt. Mundus deniq; ipſe gaudebit: & omnis rerum natura lætabitur: erepta & liberato dominio ma-

li,& impietatis:& ſceleris,& erroris. Non beſtiæ per hoc tempus ſanguine alentur:non aues præda ſed qeta & placida erunt oĩa, leones: & uituli ad pſepe ſimul ſtabunt,lupus ouem non rapiet, Canis non uenabitur:accipitres & aquilæ nõ nocebunt,infans cum ſerpentibus ludet. Deniq; tunc ſcintilla: quæ poetæ aureis tẽporibus facta eſſe iã Saturno regnante dixerunt. Q uorum error hinc exortus ẽ, q prophetæ futurorum plæraq; ſic proferunt:& enunciant:quaſi iã peracta. Viſiones enim diuino ſpiritu offerebantur oculis eorum:& uidebantur illa in cõſpectu ſuo,quaſi fieri ac terminari.Q uæ uaticinia eorum,cũ paulatim fama uulgaſſet,quoniam profani a ſacramento ignorabant quatenus dicerentur: complęta iã eſſe ueteribus ſæculis illa omnia putauerunt,quæ utiq; fieri complęriq; non poterant homine regnãte.Cum uero delętis religionib9 impiis, & ſcelere compreſſo: ſubiecta erit Deo terra. Cedet & ipſe mari uector,nec nautica pinus

Vates iter dum futura ſic enunciant quaſi iam peracta.

Verg.loco. Mutabit merces:omnis feret omnia tellus
Non raſtros patietur humus,non uinea falcem
R obuſtus quoq; iam tauris iuga ſoluet arator:
Tunc etiam molli flaueſcet campus ariſta,
Incultiſq; rubens pendebit ſentibus uua,
Et duræ quercus ſudabunt roſcida mella:
Nec uarios diſcet mentiri lana colores,
Ipſe ſed in pratis aries iã ſuaue rubenti Muricei iã croceo mutabit uellera luto.
Spõte ſua ſãdyx paſcẽtes ueſtiet agnos. Ipſę lacte domũ referẽt diſtẽcta capellę
Vbera: nec magnos metuent armenta leones.

Q uę poeta ſcdm Cumeæ Sibyllæ carmina prælocutus ẽ. Erythræa uero ſic ait: οὐ δὲ λύκοι σὺν ἄρνεσσ' ἐν οὔρεσιν ἀμιλλοῦνται. χόρτον παρ' λίγκες τ' ἐρίφοισιν ἅμα βόσκονται ἄρκτοι σὺν μόσχοισιν ὁμοῦ καὶ πᾶσι βροτοῖσι. σαρκοβόρος τε λέων φάγεται ἄχυρον παρὰ φάτναις. σὺν βρέφεσί τε δράκοντες ἅμα τέκεσι κοιμήσονται: Ideſt:nec lupi cũ agnis in montibus dimicabunt. Herbamq; lynces pariter cum hædis paſcentur. Vrſi cũ uitulis ſimul omnibuſq; animalibus,carniuorans leo comedet paleas ad pręſepia: cum infantibus dracones ſine matribus dormient.Et alio loco de libertate rerum. καὶ τότε δὴ χαρὰν μεγάλην θεὸς ἀνδράσι δώσει· καὶ γὰρ γῆ καὶ δένδρεα καὶ ἄσπετα θρέμματα γαίης δώσουσι καρπὸν τὸν ἀληθινὸν ἀνθρώποισι οἴνου καὶ μέλιτος γλυκέως, λευκοῦ τε γάλακτος: καὶ σίτου, ὅπερ ἐστὶν βροτοῖς κάλλιστον ἁπάντων. Ideſt:& tũc gaudium magnũ Deus dabit hominibus. Nam & terra.& arbores: & innumerabilia terræ pecora dabunt fructum ue℞ hominibus uini, & mellis dulciſſimi,& cãdidi lactis,atq; tritici:quod eſt hominibus optimum omnium.Et alia eodem modo. εὐσεβέων δὲ μόνων ἁγία χθὼν πάντα τάδ' οἴσει· νᾶμα μέλιτος ἀπὸ πέτρης ἠδ' ἀπὸ πηγῆς καὶ γάλακτος ἀμβροσίης ῥεύσει πάντεσσι δικαίοις: Ideſt.prio℞ autem ſola ſancta terra omnia hæc feret fluenta mellis de petra atq; de fonte & lac immortalitatis manabit omnibus iuſtis. Viuent itaq; homines tranquilliſſimam uitam & copioſiſſimam, & regnabunt cum Deo pariter, & reges gentium uenient a finibus terrę cum donis ac muneribus ut adorẽt:& honorificẽt regẽ magnũ:cuius nomẽ erit pręclarũ ac ueneirabile uniuerſis nationibus,quæ ſub cœlo erũt, & regibus q dominabũtur in terra.

 Quod

❡ Quod non restãt ex q̃rundã scripturarũ assertione, nisi ducẽti anni usq; ad rerum innouatinẽ. Et q; finis non aderit, nisi Roma destructa. Cap. XXV.

HÆc sunt quæ a prophetis dicunt̃, quorũ testimonia & uerba ponere opus nõ esse duxi: qm̃ eẽt infinitũ: nec tãtam rerum multitudinẽ mẽsura libri capet, tã multis uno spiritu similia dicentibus, simulq; ne fastidiũ legentibus fieret: si ex omnibus collecta & translata cogerem. Præterea ut ea ipsa q̃ dicerem nõ nr̃is: sed alienis lr̃is potissimum cõfirmarẽ: docerem q; nõ mõ apud nos: uerũ etiã apud eos ipsos, q nos insectant̃ ueritatẽ cõsignatã teneri, quã recusant agnoscere. Qui ãt hęc diligẽtius uoluerit: scire ex ipso fonte hauriat, & plura q̃ nos in his libris cõplexi sumus admirabilia reperiet. Fortasse nũc q̃spiã reqrat, qñ ista quæ dixim⁹ sint futura: iã superius oñdi. Complętis annorũ sex milibus mutationẽ istã fieri oportere, & iã ppinquare illũ summum cõclusionis extremę diem de signis, quę dicta sunt a pphetis licet noscere. Prædixerũt enim signa quibus cõsumatio tẽporũ expectanda sit nobis in singulos dies: & timenda. Qñ tñ cõplęat̃ hæc summa, docẽt hi qui de tẽporibus scripserunt, colligẽtes ea ex litteris sanctis, & ex uariis historiis: quantus sit numerus annorũ ab exordio mundi: qui licet uarient, & aliquãtulum numeri eorũ summa dissentiat, omnis tamen expectatio non amplius, q̃ ducentorum uidetur annorum. Etiam res ipsa declarat lapsum ruinamq; rerum breui fore nisi quod incolumi urbe Roma nihil istius uidet̃ esse metuendũ. At uero cũ caput illud orbis ceciderit & pyra esse cœperit quod Sibyllæ fore aiunt: quis dubitet uenisse iam finem rebus humanis orbiq; terrarũ. Illa est enim ciuitas, quæ adhuc sustentat oĩa: precandusq; nobis & adorandus est Deus cœli: si tñ statuta eius: & placita differri possunt, ne citius q̃ putemus tyrannus ille abominandus ueniat: qui tantum facinus moliatur: ac lumen illud effodiat: cuius interitu mundus ipse lapsurus est. Nunc ad cætera exequenda redeamus, quæ deinceps secutura sunt.

Lactantii uanitas.

Romæ interitu: mũdus ipse lapsurus est.

❡ Quod elapsis mille anni aure sęculi, post iudiciũ soluet̃ itẽ diabolus: & cõcitabit gentes: ut sanctam expugnent ciuitatem & obsidebunt eam, & quomodo eam eam omnino Deus destruet, & pœnis æternis tradet, electis hoĩbus translatis gloriam angelorum post resurrectionem secundam. Cap. XXVI.

DIximus paulo ante in priocipio regni sancti fore: ut a Deo princeps dæmoniorum uinciatur. Sed idem cum mille anni regni, hoc est septem milia cœperint determinari, soluetur denuo: & ex custodia missus exibit. At omnes gentes quæ tũc erunt sub ditione iustorũ concitabit, ut inferrant bellum sanctæ ciuitati. Et colligetur ex omni orbe terræ innumerabilis populus nationum: & obsidebit & circundabit ciuitatem: tunc ueniet nouissima ira Dei super gentes, & debellabit eas usq; ad imum. Ac primum concutiet terram q̃ ualidissime, & a motu eius scindentur montes Syriæ: & subsident colles in abruptum: & muri omnium ciuitatum concident, & statuet Deus solem triduo ne occidat: & inflamabit eum: & descendet æstus nimius, & adustio magna supra perduelles & ipsos populos: & hymbres sulphuris: & grandines lapidum: & guttæ ignis, & liquescent spiritus eorum in calore: &

corpora contererentur in grandine: & ipsi se inuicem gladio ferient: replebunt mõtes cadaueribus & cãpi operiẽtur ossibus. Populus aũt Dei tribus illis diebus sub concauis terræ occultatus erit, donec ira Dei aduersus gẽtes extremũ iudiciũ terminet. Tũc exibunt iusti de lateribus suis, & inueniẽt oĩa cadaueribus atq; ossib9 tecta. Sed & genus oẽ impiorũ radicitus interibit: nec erit in hoc mundo ulla natio amplius pter solã gẽtem Dei, tum per annos septẽ ppetes intactæ erunt siluæ, nec excidetur de montibus lignũ. Sed arma gẽtiũ cõburent, & iã nõ erit bellum, sed pax, & requies sempiterna. Cum uero cõpleti fuerint mille anni renouabit mundus a Deo, & cœlũ cõplicabit: & terra mutabit, & transformabit Deus homines in similitudinem angelorum, & erunt candidi sicut nix: uersabunt semper in cõspectu oĩpotentis, & domino suo sacrificabũt & seruiẽt in æternũ. Eodẽ tpe fiet secũda illa & publica omniũ resurrectio etiã, in qua exterminabũt impii ad cruciatus sempiternos. Hi sunt qui manufacta coluerunt: q dñm mũdi ac parẽtẽ uel nescierunt uel abnegauerũt. Sed & dñs illorũ cũ ministris suis cõprehendet ad pœnamq; dãnabit, cũ quo pariter oĩs turba impiorũ pro suis facinoribus in cõspectu angelorũ atq; iustorũ perpetuo igni cremabitur in æternũ. Hæc est doctrina sctõrũ pphetarum quem christiani sequimur. Hęc sapientia nostra: quã isti qui fragilia colunt uel inanem philosophiam tuentur tanq̃ stultitiam uanitatemq; deridẽt: q nos defendere hanc publice atq; asserere non solemus. Deo iubente ut quieti ac silentes arcanũ eius in abscondito atq; intra nostram conscientiam teneamus. Nec aduersus istos uere profanos: qui non discendi sed arguendi atq; illudendi gratia inclementer Deum ac religionem eius impugnant, pertinaci contentione certemus. Abscondi enim tegiq; mysterium q̃ fidelissime oportet: maxime a nobis qui nomen fidei gerimus. Verum illi hanc taciturnitatem nostram ueluti conscientiam malam criminantur. Vnde etiam quasdam execrabiles opiniones de pudicis & innocentibus fingunt: & libenter his quæ finxerunt credunt.

Resurrectio secunda.

¶ Exhortatio ut oẽs pperent ad suscipendam cum religione sapientiam, p quas ad beatissimam peruenitur æternæ uitæ beatitudinem. Cap. XXVII.

Voniã decursis ppositi opis septẽ spatiis ad metã puecti sumus, supest ut exortemur oẽs ad suscipiẽdã cũ uera religione sapientiã; cuius uis & officiũ in eo uertit, ut contemptis terrestribus & abiectis erroribus, quibus antea tenebamur fragilibus seruiẽtes & fragilia cõcupiscẽtes, ad æterna cœlestis thesauri præmia dirigamur. q̃ ut capere possimus: q̃primum omittendæ sunt huius pñtis uitæ illicibiles uoluptates, q̃ aĩas hoĩum pniciosissima suauitate deliniũt. Quãta fœlicitas existimanda est subtractis his labibus terræ: pficisci ad illũ æqssimũ iudicẽ, patẽtẽq; indulgẽtissimũ: q pro laborib9 requiẽ, pro tenebris claritatẽ: pro terrænis ac breuibus bonis æterna & cœlestia largiat. Qua cũ mercede acerbitates ac miseriæ, quas ppetimur in hoc mũdo faciẽtes opa iustitiæ, cõferri & coequari nullo mõ pñt. Proinde si patiẽtes, si beati eẽ uolumus, cogitãda ac pponẽda nobis sũt nõ tm̃ Terẽtiana illa. Molendũ eẽ usq; in pristinũ, uapulandũ, hñdę cõpedes. Sed his multo maiora. Carcer, cathenæ: tormenta patiẽda, sustinendi dolores: mors deniq; ipsa

& suscipienda est, & ferenda cum liqueat conscientiæ nr̃æ nec fragilem istã uolu ptatẽ sine pœna: nec uirtutem sine diuino p̃mio fore. Vniuersis igit᷑ opor tet ope rã dare, ut se q̃primũ ad rectam uiã dirigãt, ut susceptis operatisq; uirtutibus hu ius uite laboribus patienter exactis consolatorem Deum habere mereant᷑. Pater enim noster ac dominus qui cõdidit firmauitq; cœlum: q solem cũ cæteris sideri bus illuxit: qui libratam magnitudine sua terram uallauit montibus: mare circun dedit: amnibusq; distnxit: & quicq̃d est in hoc opere mũdi conflauit, ac perfecit e nihilo, perspectis erroribus hominũ ducem misit, q nobis iustitiæ uiam pãderet. Hunc sequamur omnes, hunc audiamus, huic deuotissime pareamus: quoniam solus (ut ait Lucretius.) Veridicis hominũ purgauit pectora dictis. Et finem sta tuit torpedinis atq; timoris: Exposuitq; bonũ summum, quo tendimus oẽs. Q uid foret: atq; uiã monstrauit limite, pno Q ua possemus ad id recto cõtẽdere cursu. Nec monstrauit tãtum, sed etiam precessit, ne quis difficultatis gratia iter uirtutis horreret. Deserat᷑ (si fieri) potest uia perditiõis et fraudis, in qua mors uoluptatis illecebris adopta cœlat᷑. Et quãto q̃sq; ab annis in senectutẽ uergẽtibus appropin quare cernit illũ diem: quo sit ei ex hac uita migrãdum cogitet, q̃ purus abscedat: q̃ innocens ad iudiciũ ueniat, non ut faciunt quidã cæcis mentibus nixi: qui iã de ficientibus corporis uiribus in hoc admonẽtur instãtis ultimæ necessitatis, ut cu pidius & ardentius hauriendis libidinibus intendant. Q ua ex uoragine liberet se q̃sq; dum licet, dum facultas adest: seq; ad Deũ tota mente conuertat: ut illum diẽ securus expectet, quo præses dominusq; mũdi Deus de singulo℞ factis cogitatio nibusq; iudicabit. Q uæcũq; hic expetunt᷑ non tãtum negligat sed effugiat potio remq; animam suã iudicet, q̃ bona ista fallacia, quo℞ incerta et caduca possessio ẽ, Migrant enim cotidie & multo uelocius exeunt: q̃ intrauerant. Et tamen si no bis usq; ad ultimum liceat istis frui aliis certe relinquenda sunt. Nihil nobiscũ fer re possumus nisi uitam bene atq; innocenter actam. Ille ad Deũ copiosus, ille opu lentus adueniet, cui astabunt cõtinẽtia, misericordia: patiẽtia, charitas, fides. Hęc est hæreditas nostra, quæ nec eripi cuiquã potest nec transferri ad alium. Et quis est qui hæc bona parare ac acquirere sibi uelit. Veniant qui esuriunt ut cœlesti ci bo saturati sempiternam famem ponant. Veniãt qui sitiunt, ut aquam salutarem de penni cœlestisq; fonte plenissimis faucibus trahant, Hoc cibatu atq; potu Dei & cæci uidebunt: & surdi audient: & muti loquent᷑: & claudi ambulabũt: & mor tui reuiuiscent: & stulti sapient, & ægroti ualebunt. Q uisq; s enim coruptelas ter ræ uirtute calcauerit, hunc arbiter ille summus & uerax ad lucem uitamq; perpe tuã suscitabit. Nemo diuitiis, nemo fascibus, nemo etiam regia potestate confisus sit, immortalem ista non faciunt. Nam quicunq; rationem hominis abiecerit ac p̃ sentia secutus in humum se ipse prostrauerit, tanq̃ desertor domini & imperato ris & patris sui punietur. Intendamus igitur iustitiæ, quę nos inseparabilis comes ad Deum sola perducet. & dum spiritus hos regit artus: infatigabili militia Deo militemus stationes uigiliasq; celebremus. Cõgrediamur cũ hoste, quẽ nouimus fortiter: ut uictores ac deuicto aduersario triumphantes præmium uirtutis, quod ipse promisit a Deo consequamur. Liber septimus Finit.

Bona fortunæ fallacia.

¶ L. Cœlii Lactantii Firmiani De Ira Dei ad Donatum, Liber unus incipit. Caput primum.

Deum non irasci nec cuiq̃ nocere.

Nimaduerti sæpe Donate plurimos existimare: quod etiam non nulli philosophorum putauerunt non irasci Deum, qm̃ uel benefica sit tantũmodo natura diuina: nec cuiq̃ nocere p̃stantissimæ atq; optimæ congruat potestati: uel certe nil curet omnino: ut neq; ex beneficẽtia eius quicq̃ boni perueniat ad nos, neq; ex maleficentia q̃cquam mali. Quorũ error q̃ maximus est & ad euertendum uitæ humanæ statum spectat coarguẽdus est a nobis: ne ipse fallaris impulsus authoritate hoium q̃ se putant esse sapientes, nec tñ nos arrogantes sumus, ut comprehensam nr̃o ingenio ueritatem gloriemur. Sed doctrinam Dei sequimur, qui scire solus potest & reuelare secreta. Cuius doctrinæ philosophi expertes existimauerũt naturam rerum oium, cõiectura posse dep̃hendi. Quod nequaq̃ fieri potest, q̃a mens hois tenebroso corporis domicilio circũscripta, longe a dei p̃fectione summota est. Et hoc differt ab humanitate diuinitas q; humanitatis est ignoratio: diuinitatis scientia.

Ignoratio humanitatis est.

Vnde nobis aliquo lumine opus est ad depellendas tenebras, q̃bus offusa est hominis cogitatio: qm̃ in carne mortali agentes nostris sensibus diuinare non possumus. Lumen autem mentis humanæ Deus est: quem qui cognouerit & in pectus admiserit illuminato corde mysteriũ ueritatis agnoscet. Remoto autem Deo cœlestiq; doctrina, oia erroribus plena sunt. Recteq; Socrates cum eẽt oium philosophorũ doctissimus: tñ ut cæterorũ argueret insaniam q̃ se aliquid tenere arbitrabantur ait, se nihil scire nisi unũ, q; nihil sciret. Intellexit. n. doctrinã illã nihil hẽre in se certi nihil ueri, nec ut putabant q̃dã dissimulauit ipsam doctrinã, ut alios refelleret. Sed uidit ex p̃te aliqua ueritatẽ, testatusq; est ẽt in iudicio (sicut tradit̃ a Platone) q; nulla eẽt hũana sapiã: adeo doctrinã qua tñ ph̃i gloriabant̃ cõtẽpsit: derisit: abiecit: ut idip̃m p̃ summa doctrina p̃fiteret̃, q; nihil scire didicisset. Si ergo nulla ẽ sapiã humana: ut Socrates docuit: ut Plato tradidit, apparet eẽ diuinã, nec ulli alii q̃ deo ueritatis notitiã subiacere. Deus igit̃ noscendus est, in quo sola ueritas est. Ille mundi parẽs & cõditor rerũ, q̃ oculis non uidet̃: mente uix cernit̃. Cuius religio multis modis impugnari solet ab his, qui neq; uerã sapientiã tenere potuerunt: neq; magni: & cœlestis arcani comprehendere rationem.

Socrates philosophorũ doctissimus. Scio hoc Scio hoc unũ: q; nihil scio.

¶ De gradibus per quos ad ueritatem ascenditur: & qui de ipsis gradibus deiiciantur. Caput. II.

Am cũ sint gradus, per quos ad domiciliũ ueritatis ascendit̃: non est facile cuilibet euehi ad summũ. Caligãtibus. n. ueritatis fulgore luminibus, q̃ stabilẽ gressum tenere nõ possunt: reuoluunt̃ i planũ. Primus aũt gradus ẽ intelligere falsas religiões & abiicere impios cultus humana manu fabricatos. Secũdus uero p̃spicere aĩo q; unus sit Deus sũmus: cui⁹ ptãs ac p̃uidẽtia effecerit a principio mũdũ & gubernet in posterũ. Tertius cognoscere ministrũ eius ac nunciũ: quẽ legauit in terram:

Christus dei minister ac nuncius.

quo

quo docente liberati ab errore quo implicati tenebamur, formatiq; ad ueri Dei cultum iustitiam disceremus E quibus oibus gradibus (ut dixi) pronus est lapsus, & facilis ad ruinã, nisi pedes incõcussa stabilitate figant. De primo gradu eos excuti uidemus, q cum falsa intelligãt, tamen uerum non inueniunt, contẽptisq; terrenis fragilibusq; simulacris non ad colendum se Deum cõferãt, quẽ ignorãt, sed mundi elementa mirantes cœlum: terram, mare, solem, lunam, cæteraq; astra uenerantur. Sed imperitiã hoꝝ iam coarguimus in secundo diuinaꝝ institutionum libro, De scdo uero gradu dicimus cadere, q consentiunt unum esse summum Deum, idem tñ a philosophis irretiti, & falsis argumentationibus capti, aliter de unica illa maiestate sentiunt q̃ ueritas habet; q aut figurã negãt habere ullã Deum, aut ullo affectu cõmoueri putant, quia sit oĩs affectus imbecillitatis, q̃ in Deo nulla est. De tertio uero hi ꝓcipitant, qui cum sciant legatum Dei, eundemq; diuini & immortalis tẽpli conditorem, tñ aut nõ accipiunt eum, aut aliter accipiunt q̃ fides poscat, quos ex parte iam refutauimus, in quarto supradicti operis libro, & refutabimus postea diligentius, cum respondere ad oẽs sectas cœperimus: q̃ ueritatem dum disputãt perdiderunt. Nũc uero contra eos disseremus: qui de secundo gradu lapsi praua de summo Deo sentiũt. Aiunt.n. quidã nec gratificari eum quicq; nec irasci, sed securum & quietum immortalitatis suæ bonis perfrui. Illi uero iram tollunt, gratiã relinquunt Deo. Naturam.n. summa uirtute ꝓstãtem & nõ maleficam esse debere, ita oẽs philosophi de ira consentiunt, de gratia discrepãt. Sed ut ad ꝓpositã materiã per ordinẽ descendat oratio, huiusmodi facienda nobis & exequenda partitio est, cum diuersa & repugnãtia sint, ira & gratia. Aut ira tribuẽda est Deo & gratia detrahenda, aut utrũq; pariter detrahendũ. Aut ira demẽda est, & gratia tribuenda, aut neutrum tribuẽdum. Aliud amplius pręter hæc nihil põt capere natura, ut necesse sit in uno istotum aliquo uerum, quod quæritur inueniri. Consideremus singula, ut nos ad latebras ueritatis & ratio & ordo deducat.

¶ Quod nullus asseruit Deum irasci, & gratia non moueri. Cap. III.

Primũ illud nemo de Deo dixit unq̃ irasci eum tantummodo, & gratia non moueri. Est.n. disconueniens Deo, ut eiusmodi potestate sit præditus, qua noceat & absit: prodesse uero ac benefacere nequeat. Quæ igitur ratio, quæ spes salutis hominibus proposita est, si malorum tantummodo author est Deus? Quod si sit iam maiestas illa uenerabilis, nõ ad iudicis potestatem, cui licet seruare ac liberare, sed ad tortoris & carnificis officium deducitur. Cum autem uideamus nõ modo mala esse in rebus humanis, sed etiam bona, utiq; si Deus non est, authorem esse alterum necesse est, qui contraria Deo faciat; & det nobis bona. Si est, quo nomine appellandus est? Cur nobis qui malefecit notior est, q̃ ille q bene? Si aũt nihil põt esse ꝑter Deum absurdum est, & uanum putare diuinã ꝑtãtem, qua nihil ẽ maius, nihil melius nocere, prodesse non posse, & ideo nemo extitit, qui auderet id dicere: qa nec rõnem habet nec ullo modo põt credi. Quod quia conuenit, trãseamus & ueritatem alibi requiramus.

Deũ irasci & grã non moueri inconsentaneum.

¶ Contra Epicurum disputat, qui negabat Deum irasci, gratificari & omnia prouidere. Caput. IIII.

Vod sequit' de schola Epicuri ē, sicut irā in Deo nō esse, ita neq gratiā qdē. Nam cū putaret Epicurus alienū esse a Deo malū facere qđ ex affectu iracūdiæ plerūq nascit', ademit ei ēt beneficentiā, qm̄ uidebat cōseqns esse, ut si habeat irā Deus, habeat & grām. Itaq ne illi uitium cōcederet, etiā uirtutis fecit exptem. Ex hoc inqt beatus & incorruptus ē, qa nihil curat, neq habet ipse negocium, neq alteri exhibet. Deus igitur nō est si nec mouet', quod est ꝓprium uiuētis, nec facit aliqđ impossibile homini quod ꝓprium Dei, si oīno nullā habet uoluntatē, nullū actū, nullā deniq adminstrationem, q̄ Deo digna sit. Et q̄ maior, & q̄ dignior administratio Deo assignari pōt, q̄ mūdi gubernatio, q̄ cura uiuētium, maximeq gn̄is humani, cui oīa terræna subiecta sunt? Quæ igit' in Deo pōt esse beatitudo si semp qetus & immobilis torpet? si pcantibus surdus, si colētibus cæcus? Quid tā dignū, tā ꝓprium Deo, q̄ ꝓuidētia? Sed si nihil ꝓuidet, amisit oēm diuinitatē. Qui ergo totā uim, totā Deo substātiā tollit, qđ aliud dicit nisi Deū oīno nō eē? Deniq M. T. a Possidonio dictū refert id epicuꝝ sensisse nullos deos eē: sed ea q̄ de diis locutus sit: depellendæ inuidiæ cā dixisse. Itaq uerbis illū deos relinqre: re aūt ipa tollere: qb9 nullū motū: nullū tribuit offm̄. Qđ si ita ē: qđ eo fallicius, qđ a sapiēte & graui uiro debet esse alienū. Hic uero si aliud sensit, & aliud locutus ē, qđ aliđ appellādus ē q̄ deceptor biliguis: malus & ꝑpea stultus? Sed nō erat tā uersutus Epicurus ut fallēdi studio ita loqret', cū ēt scriptis ad ęternā memoriā cōsignaret, sed ignorātia ueritatis errauit. Inductus. n. a principio uerisimilitudine unius sniæ necessario in ea q̄ seqbāt' incurrit. Prima. n. snia fuit ira Deo nō cōuenit. Qđ cū illi ueꝝ & iexpugnabile uideret' nō poterat cōseqntia recusari, qa uno affectu amputato ēt cæteros affect9 adimere Deo necessitas ipsa cogebat. Ita q nō irascit', utiq nec grā mouet', qđ est iræ cōtrarium, iā si nō ira in eo nec grā ē, utiq: nec metus, nec lætitia: nec mœror, nec misericordia. Vna ē. n. rō cunctis affectibus, una cōmotio, q̄ in Deum cadere nō pōt. Quod si nullus affectus in Deo ē qa qcqđ afficit' ibecillū ē, ergo nec cura ullius rei, nec ꝓuidentia ē in eo. Hucusq pꝰuenit sapiētis hoīs disputatio: cætera q̄ sequunt' obticuit. s. qa nec cura sit in eo nec ꝓuidentia, ergo nec cogitationē aliq̄, nec sensum in eo eē nullum, quo efficit' ut nō sit oīno. Itaq cū gradatim descēdisset in extrēo gradu cōstitit, qa pcipitiū uidebat. Sed qđ ꝓdest reticuisse ac piculū dissimulasse? Necessitas illū uel īuitū cadere coegit. Dixit. n. qđ noluit qa argumētū sic ordinauit, ut ad illud qđ euitabat, necessario deueniret. Vides igit' quo pueniat' ira sublata, & Deo adēpta? Deniq āt nullus id credit, aut admodū pauci & qdē scelerati ac mali, q sperāt ꝓ peccatis suis īpunitatē. Quod si & hoc falsum inuenit' nec irā in deo eē, nec grām. Veniamus ad illud quod tertio loco positū est.

¶ Contra Stoicos dicentes in Deo esse gratiam, sed non iram. Cap. V.

Existimantur Stoici, & alii nonnulli aliqto melius de diuinitate sensisse, qui aiunt grām in Deo esse, irā nō esse. Fauorabilis ac popularis oro nō cadere in Deum hanc animi pusillanimitatē, ut ab ullo se læsum putet; qui lædi non pōt, ut qeta illa & sancta maiestas conciteť, pturbetur: insanit quod est terrenæ fragilitatis. Irā. n. cōmotionem mentis esse ac perturbationem, quæ sit a deo

Deū nec irasci nec gratia moueri.
Deus nihil curat.
Epicurum sēsisse nullos deos esse.
Deo non conuenit ira.
Deus si nō irascit' grā nō mouet'
Affectus imbecillitatis est.
Epicurus uerbis deos reliquit re sustulit.
Deum grā moueri nō aūt ira.
Ira quid.

a Deo aliena? Quod si hominem quoq;, qui modo sit sapiēs & grauis ira nō decet? Siquidē cū in animū cuiusquā incidit, uelut sæua tempestas, tantos excitet fluctus, ut statū mentis immutet, ardescant oculi, os tremat, lingua titubet, dētes cōcrepent: Alternis uultum maculet nūc suffusus rubor, nūc pallor albescēs: q̄nto magis Deū non deceat tam fœda mutatio? Et si homo qui habet imperiū ac potestatem late noceat, per irā, sanguinē fundat, urbes subuertat, populos deleat, prouincias ad solitudinē redigat, quāto magis Deū qui habeat totius generis hūani: et ipsius mūdi ptātem pditu℞ fuisse uniuersa credibile sit, si irasceret? Abesse igit ab eo tā magnū, tā pnitiosum malū oportere, & si absit ab eo ira & cōcitatio, quia & deformis, & noxia est, nec cuiq̄ male facit, nihil aliud supest nisi ut sit lenis, trāquillus, ppitius, beneficus, cōseruator. Ita.n. demum & cōis oium pater, & optimus, & uere maximus dici poterit, quod expetit diuina cœlestisq; natura. Nam si inter hoies laudabile uidet, pdesse potius q̄ nocere, uiuificare q̄ occidere, saluare q̄ pdere, nec immerito innocētia inter uirtutes numerat, & q hæc fecerit diligit, pfert, ornatur: benedictis oibus uotisq; celebrat: Deniq; ob merita & beneficia Deo simillimus iudicat, q̄to magis ipsum Deū patrē diuinis pfectisq; uirtutibus pcellētē, atq; ab oī terræna labe sūmotū, diuinis & cœlestibus beneficiis oē genus hoium pmereri? Speciose ista populariterq; dicunt, & multos illiciūt ad credendū. Sed qui hæc cōsentiūt, ad ueritatē quidē propius accedūt, sed in parte labuntur naturā rei pa℞ cōsiderātes. Nē si Deus non irascit impiis & iniustis, nec pios utiq; iustosq; diligit. Ergo cōstātior est error illo℞, qui & irā simul & gratiā tollūt. In rebus.n. diuersis, aut in utrāq; partē moueri necesse est, aut in neutrā. Itaq; qui bonos diligit, & malos non odit, nec bonos diligit, quia & diligere bonos ex odio malo℞ uenit, & malos odisse ex bono℞ charitate descendit. Nemo est q amet uitā sine odio mortis, qui appetat lucē, nisi qui tenebras fugit. Adeo natura ista cōnexa sunt, ut alte℞ sine altero fieri nequeat. Si quis dominus habēs ī familia seruos bonū ac malū, non utiq; aut ambos odit, aut ambos beneficiis & honore prosequit, quod si faciet, & iniquus & stultus est. Sed bonum & alloquit amice, & ornat, & domui ac familiæ, suisq; oibus reb⁹ pficit: Malū uero maledictis, uerberibus: nuditate, fame, siti, cōpedibus punit, ut & hic exemplo cæteris sit ad non peccādum: & ille ad pmerēdū ut alios metus coherceat, alios honor puocet. Qui ergo diligit & odit, q odit & diligit, sunt.n. qui diligi debeant, sunt q odio haberi. Et sicut is qui diligit confert bona in eos quos diligit, ita qui odit: irrogat mala his quos odio habet. Quod argumentū quia ue℞ ē dissolui nullo pacto pōt. Vana ergo & falsa est snia eo℞, qui alte℞ Deo tribuūt: alte℞ detrahūt, nō minus q̄ illo℞, qui utrunq;. Sed illi (ut ostēdimus) ex parte nō errāt: sed id qd' melius est ex duobus retinent. Hi uero quos ratio & ueritas argumēti huius inducit falsa oino snia suscepta ī maximū errorē cadūt. Nō.n. sic opertebat eos argumētari, quia Deus non irascit, ergo nec gratia cōmouet. Sed ita quia Deus gratia mouet, ergo & irascit. Si.n. certum & indubitatum fuisset non irasci Deum, tūc & ad illud alte℞ ueniri esset necesse: Cum autem sit ambiguum de ira, pene manifestum de gratia absurdum ē: ex incerto certum uelle subuertere, cum sit promptius de certis incerta firmare;

Irati uultus.

Iræ mala.

Deus tranquillus & lenis & ppitius.

Beneficii laus.

Bonos qui diligit: malos odit. Malos qui nō odit bonos nō diligit.

Deū gratia moueri & irasci.

¶ Quod deus irascitur. Cap. VI.

Æ sunt de Deo philosophorum sententiæ. Aliud præterea nihil quisq̄ dixit. Quod si hæc quæ dicta sunt, falsa esse deprehendimus, unū illud extremū superest in quo solo possit ueritas īueniri, quod a philosophis nec susceptū est unq̄, nec aliquādo defensum consequēs eē: ut irascat̄ Deus, q̄m gratia commouetur. Hæc tuēda nobis, & asserenda sñia est. In eo. n. summa oīs, & cardo religionis pietatisq̄ uersat̄, neq̄ honos ullus deberi potest Deo, si nihil præstat colenti, nec ullus metus si non irascitur non colenti.

¶ Quod philosophi errant, & quod homines ab aliis animātibus maxime differunt religione, quæ hominis est propria. Cap. VII.

Vm sæpe phī per ignorantiā ueritatis a rōne desciuerint atq̄ in errores inciderint inextricabiles. Id. n. solet his euenire, qđ uiatori uiā nesciēti, & nō fatenti se ignorare dum uagat̄, dum pcōtari obuios erubescit. Illud tñ nullus philosophus asseruit unq̄ nō nihil inter hoiem & pecudē interesse, nec oīno quisq̄ modo sapiēs, qui uel leuiter rōnale aīal cū mutis & irrationabilibus coæquarit, quod faciunt q̄dam imperiti atq̄ ipsis pecudibus similes: qui cum uētri ac uoluptati se uelint tradere: aiunt eadem ratione se natos, qua uniuersa quæ spirant, qđ dici ab homine nefas est. Quis. n. tam indoctus ut nesciat? Quis tam imprudens: ut non sentiat aliquid inesse in hoie diuini? Nondū uenio ad uirtutes animi & ingenii, quibus hoīs manifesta cognitio est. Nonne ipsius corpis status & oris figura declarat nō esse cū mutis pecudib9 æquales? Illarum natura in humū pabulūq̄ postrata est, nec habet quicq̄ cōe cū cœlo quod non intueat̄. Homo aūt recto statu, ore sublimi ad contēplationē mundi excitatus cōfert cum Deo uultū, & rationē cognoscit. Propterea nullū ē aīal (ut ait Cicero) præter hoiem, quod hēat aliquā notitiā Dei. Solus. n. sapiētia instructus est, & religionē solus intelligit, & hæc est hoīs atq̄ mutorum, uel pcipua, uel sola distantia. Nam cætera quæ uident̄ hominis eē ppria, & si nō sint talia in mutis, tñ similia uideri possunt. Proprius hoīs sermo est, tñ & in illis quædā similitudo sermonis. Nā & dignoscūt inuicē se uocibus, & quū irascūtur, edūt sonū iurgio similē, & cū se ex interuallo uidēt, gratulādi officiū uoce declarāt. Nobis quidē uoces eorum uidentur incognitæ, sicut illis fortasse nostræ. Sed ipsis q̄ se intelligunt uerba sunt, deniq̄ in oī affectu certas uocis notas exprimunt quibus habitum mentis ostendant. Risus quoq̄ est hoīs pprius, & tñ uidemus in aliis aīalibus quædā signa lætitiæ: cū ad lusum gestiunt: aures admulcēt: rictū cōtrahūt, frontē serenant: oculos in lasciuiā resoluunt. Quid tā ppriū homini q̄ rō & puidentia futuri? At qui sunt aīalia quæ latibulis suis diuersos & plures exitus pandāt: ut si quod periculū inciderit, fuga pateat obsessis: qđ nō facerēt: nisi inesset illis intelligētia & cogitatio. Alia puidēt in futurum, ut igentē formicæ farris aceruū cōportāt, hyemis memores, tectoq̄ reponūt, ut apes q̄ natale solum & certos nouere penates. Venturæq̄ hyemis memores, æstate laborē. Experiunt̄, & ī mediū q̄sita reponūt: lōgum est si exeq uelim quæ a singulis generibus aīaliū fieri soleāt humanæ sollertiæ simillima. Q đ si horum oīum quæ ascribi homini solent in multis quoq̄

Hoies eadē rōne natos: q̄ uniuersa quæ spirant.

Hō tātum dei notitiā habet.

Sermo hominis proprius.
Aialia muta habent similitudinē quandā sermonis.
Risus hois proprius.
Aialibus mutis uel se rationē.

Formica futuri prouida.
Apū solertia.

quocq; deprehēditur similitudo, apparet solam esse religionem cuius in mutis uel brutis, nec uestigium aliquod, nec ulla suspitio inueniri pōt, religionis. n. est propria iustitia, quæ nullū aliud aīal attingit. Homo. n. solus imperat, cætera sibi cōciliata sunt. Iustitiæ aūt Dei cultus ascribitur, quē q non suscipit, hic a natura hoīs alienus uitā pecudū sub humana spē uiuit cū uero a cæteris aīalib9 hoc pene solo differamus: q soli oīum diuinā uim ptātemq; sentimus. In illis autem nullus sit intellectus Dei certe illud fieri nō pōt ut in hoc uel multa plus sapiant uel hūana natura desipiat, Cum hoi ob sapiētiam, & cuncta q̄ spirant: & oīs rex natura subiecta sit. Q uare si ratio, si ius hoīs hoc præcellit & superat cæteras animantes: q solus notitiam Dei capit, apparet religionem nullo modo posse dissolui.

Religio hois ppria

¶ Cōtra Epicurū religionē subuertentē, & q religio sit habenda. Cap. VIII.

DIssoluitur autem religio si credamus Epicuro illa dicenti:
Omnis enim per se diuum natura necesse est:
Immortali æuo summa cum pace fruatur.
Semota a nr̄is oculis seiūctāq; longe. Iā priuata dolore oī priuata periclis. Ipsa suis pollens opibus nil indiga nr̄i, Nec bn̄ pro meritis capit: nec tāgit ira. Q uæ cū dicit utrū aliquem cultum Deo putat esse tribuendū? an euertit oēm religionem? Si. n. Deus nihil unq̄ boni tribuit, si colentis obseqo nullā gr̄am refert: qd tā uanum tā stultum, q̄ templa ædificare sacrificia facere dona cōferre, rē familiarem minuere, ut nihil asseq̄mur? At. n. naturā excellentem honorari oportet. Q uis honos deberi pōt nihil curāti & ingrato? An aliqua rōne obstricti esse possum9 ei, q nihil habeat cōe nobiscum? Deus (inqt Cicero) si talis est ut nulla gr̄a, nulla hoīum charitate teneatur: ualeat. Q uid. n. facere ppitius hoi pōt, quid cōtemptius dici potuit in Deum? Valeat inqt. i. habeat & recedat qn̄ pdesse nulli pōt. Q uod si negocium Deus nec habet, nec exhibet cur nō ergo delinquam9 quotiens hoīum conscientiam fallere licebit, ac leges publicas circūscribere? Vbicunq; nobis latendi occasio arriserit, auferamus aliena, uel sine cruore, uel etiam sanguine, si præter leges nihil est amplius quod colēdum sit. Hæc dum sentit Lucretius, religionem funditus delet, qua sublata confusio ac pturbatio uitæ seqtur. Q uod si religio tolli nō potest ut & sapientiam retineamus, qua cōis uita sit tutior, qūo religio ipsa sine metu tueri, aut custodiri potest. Q uod. n. non metuit: cōtēnitur: quod cōtemnit utiq; non colitur. Ita fit ut religio, & maiestas, & honor, metu constet. Metus aūt non est ubi nullus irascitur. Siue igit gratiam Deo, siue iram, siue utrūq; detraxeris, religionem tolli necesse est, sine qua uita hominū stultitia, scelere, imanitate cōpletur. Multum. n. refrenat hoīes cōscientia, si credam9 nos in conspectu Dei uiuere, si non tantum quæ gerimus uideri desuper, sed etiā quæ cogitamus aut loquimur audiri a Deo putemus. At enim prodest id credere (ut quidā putāt) non ueritatis gratia, sed utilitate, quoniā leges conscientiā punire non possunt: nisi aliquis desuper error impediat ad cohibenda peccata. Falsa est igitur oīs religio, & diuinitas nulla est. Sed a uiris prudentibus uniuersa cōfecta sunt, quo rectius innocentiusq; uiuat. Magna hæc & a materia, quā pposuimus aliena quæstio est. Sed quia necessario incidit debet quāuis breuiter attingi:

Lucretii locus

Cicer loco

Valeat qd.

Religio sine metu custodiri non potest.

Maiestas & honor metu constant.

Cōscientia refrænat homines.

¶ Varias opiniones de mundi opificio & gubernatione enumerat. Cap. IX.

Vm sentẽtiæ philosophorũ prioris tp̃is de ꝓuidẽtia consensissent: nec ulla esset dubitatio, quin mundus a Deo & ratione esset istructus & rõne regeret: Primus oĩum Protagoras extitit tp̃ibus Socratis, qui sibi diceret nõ liquere utrũ eẽt aliqua diuinitas nec ne: Q uæ disputatio eius adeo impia & contra ueritatẽ: & religionẽ iudicata est, ut & ip̃m Athenienses expulerint suis finibus, & libros eius q̃bus hæc continebãtur in concione exusserint. De cuius sentẽtia non est opus disputare q̃a nihil certi pronunciauit, Post hæc Socrates & auditor eius Plato, & qui de schola, Platonis tanq̃ riuuli diuersas in partes profluxerunt: Stoici & ꝑipatetici in eadem fuere sn̄ia, qua priores, postea uero Epicurus Deũ q̃dẽ esse dixit, q̃a necesse sit esse aliq̃d in mundũ p̄stans, & eximiũ, & beatũ ꝓuidentiã tñ nulla. Itaq; mundũ ip̃sum nec rõne ulla, nec arte, nec fabrica instructũ. Sed naturã rerũ quibusdã minutis seminibus & insecabilibus conglobatã. Q uo q̃d repugnãtius dici possit non uideo. Et. n. si est Deus: utiq; ꝓuidẽs est ut Deus, nec aliter ei põt diuinitas attribui, nisi, & præterita teneat, & præsentia sciat, & futura ꝓspiciat. Cum igĩ prouidentiã sustulit, etiã Deũ negauit eẽ. Cum aũt Deũ esse ꝓfessus est, & ꝓuidẽtiã simul esse cõcessit. Alterũ. n. sine altero nec eẽ prorsus nec itelligi põt. Verũ his postea tp̃ibus q̃bus in ph̃ia defloruerat: extitit athenis q̃dã Diagoras qui nullum eẽ oĩno Deũ diceret ob eãq; sn̄iam noĩatus est atheos. Itẽ Cyrenæus Theodorus ambo quia nihil noui poterãt reperire oĩbus iã dictis & inuẽtis, maluerũt cõtra ueritatẽ id negare, in quo priores uniuersi sine ambiguitate consenserãt. Hi sunt q tot sæculis & i genijs assertã, atq; defensam ꝓuidẽtiã calũniati sũt. Q uid ergo utrũ ne istos minutos & inermes philosophos ratione an uero ueritate p̄stantiũ uirorũ re fellemus an potius utroq;? Sed ꝓperãdũ est ne lõgius a materia deuageẽ oratio.

¶ Q uod mundus Dei prouidẽtia factus sit, & gubernetur. Cap. X.

Vi nolunt diuĩa ꝓuidẽtia factũ eẽ mundũ: aut principijs iter se temere coeũtibus dicunt eẽ cõcretum, aut repẽte natura extitisse. Naturã uero (ut ait Straton) habere in se uim gignendi & uiuendi, sed eam nec sensum habere ullũ nec figurã. ut itelligamus oĩa q̃s sua spõte esse generata nullo artifice nec authore. Vtrũq; uanũ & impossibile. Sed hoc, euenit ignorãtibus ueritatẽ: ut quiduis potius excogitent q̃ id sentiant q̃d rõ deposcit. Primum minuta illa semina quorum concursu totũ eẽ mundũ loquuntur: ubi aut unde sint q̃ro? quis illa uidit unq̃? quis sensit? quis audiuit? An solus Leucippus oculos habuit? solus mentẽ? Q ui ꝑfecto solus oĩum cæcus, & excors fuit, qui ea loqueretur, quæ nec æger quisq̃ delirare nec dormiens posset somniare. Q uattuor elemẽtis constare oĩa philosophi ueteres differebat. Ille noluit: ne alienis uestigijs uideretur insistere. Sed ipsorum elementorũ alia uoluit esse primordia, quæ nec uideri possint, nec tangi, nec ulla corporis parte sentiri. Tam minuta sunt inq̃t, ut nulla sit acies ferri tam subtilis, qua secari ac diuidi possint. Vnde illis nomen imposuit atomorũ. Sed occurrebat ei, q̃ si una esset oĩbus eadẽq; natura, non possent res efficere diuersas tanta uarietate, quantã uidemus inesse mũdo.

Protagoras deos in dubium reuocauit.

Prouidentiã sustulit Epicurus.

Diagoras atheos.

Mundũ ex atomis cõcretum: aut natura repente extitisse.

Natura q̃d

Atomos excogitauit leucippus.

Atomi unde.

D ixit

Dixit ergo læuia esse, & aspera, & rotunda, & angulata, & hamata. Quãto meli9 fuerat tacere q̃ i usus tam miserabiles, tam inanes habere linguã: & quidẽ uereor ne non minus delirare uideatur qui hæc putet refellenda. Respondeamus tñ uelut aliqua dicenti. Si læuia sunt, & rotunda utiq; non possunt inuicẽ se apprehendere: ut aliqd corpus efficiãt: ut si quis miliũ uelit in unã coagmentationẽ cõstringere, læuitudo ipsa granoꝶ in massam coire non sinat. Aspera inquit, & angulata sunt & hamata, ut possint cohærere. Diuidua ergo & secabilia sunt. Hamis enim necesse est, & angulos eminere, ut possint amputari, ita qd' amputari ac diuelli potest, & uideri poterit & teneri. Hæc inquit per inane irreqetis motibus uolitãt: & huc atq; illuc ferũtur, sicut pulueris minutias uidemus in sole cũ per fenestram radios ac lumẽ imiserit. Ex his arbores, & herbæ, & fruges oẽs oriunt', ex his aĩalia & aqua & ignis, & uniuersa gignũtur, & rursus in eadẽ resoluunt'. Ferri hoc põt quãdiu de rebus paruis agitatur: ex his ẽt mundus cõplatus est. Impleuit numerũ perceptæ insaniæ ut nihil ulteri9 adiici posset: sed iuenit tñ ille qd adderet. Q̃m est oẽ inqt infinitũ nec põt quicq̃ uacare: necesse est ergo innumerabiles eẽ mundos. Quæ tãta uis fuerat atomoꝶ, ut moles tã inextimabiles ex tã minutis conglobarentur? Ac primũ requiro quæ sit istoꝶ seminũ, uel ratio uel origo. si. n. ex illis sunt oĩa: ipsa igitur unde esse dicemus? quæ natura tãtã copiã ad efficiendos innumerabiles mundos subministrauit. Sed concedamus, ut ipune de mundis delirauerit, de hoc loquamur in quo sumus, & quẽ uidemus: Ait omnia indiuiduis corpusculis fieri, si hoc ita esset nulla res unq̃ sui generis semine indigeret, sine ouis alites nascerentur: ac oua sine partu. Item cætera uiuentia sine coitu, arbores & q̃ gignuntur e terra propria semina non haberent, quæ nos cottidie tractamus & serimus. Cur ex frumento seges nascitur, & rursus ex segete frumentũ? Deniq; atomorum coitio & cõglobatio efficeret omnia: et in aere uniuersa cõcrescerẽt, si quidẽ per innane atomi uolitãt: cur sine terra, sine radicibus, sine humore, sine semine non herbæ: non arbor, non fruges oriri aut generari possunt? Vnde apparet nihil ex atomis fieri, quãdoquidẽ una, quæq; res habet propriã certãq; naturã: suum semen, suam legem ab exordio datam. Deniq; Lucretius quasi oblitus atomorum quos asserebat: ut redargueret eos, qui dicũt ex nihilo fieri omnia his argumentis usus est, quæ contra ipsum ualerent, sic enim dixit:

Atomi irrequietis motibus p inane uolitãt.

Mundos eẽ innumerabiles.

Nã si de nihilo fierẽt ex oibus rebus: Omne genus nasci posset, nil semine egeret

Item postea Nil igitur fieri de nihilo posse putandum est.

Semine qñ opus est reb9 quo queq; creatæ Aeris in teneras possint pferrier auras. Quis hũc putat habuisse cerebrum, cum hæc diceret nec uideret sibi esse contraria? Nihil enim per atomos fieri exide apparet, q, semẽ cuiusq; rei certum est, nisi forte et ignis et aquæ naturã ex atomis esse credemus. Quid, q, durissimi rigoris materia: si ictu uehemẽtiore collidãtur ignis excutitur? Nam in ferro aut silice atomi latẽt? Quis inclusit? Aut cur sua spõte nõ emicant? aut quomodo semina ignis in materia frigidissima pmanere potuerunt? Omitto silicẽ ac ferrũ. Orbẽ uitreũ plenũ aquæ si tenueris in sole, de lumine quod ab aqua refulget, ignis accẽditur, etiam in durissimo frigore. Num etiã in aqua ignẽ eẽ credẽdũ est? atqui de

Lucretii locus.

sole ignis ne æstate quidem accendi potest. Si cære inhalueris, uel si uapor leuis
aliquid attigerit, aut crustã marmoris: aut laminã, paulatim per minutissimos ro-
res aqua concrescit. Item de halitu terræ aut maris nebula existit, quæ aut disper-
sa humefacit quicquid texerit, aut collecta ĩ arduos mõtes in sublime uẽto rapta,
stipatur in nubem atq; hymbres maximos deiicit. Vbi ergo dicimus liquores na-
tos esse? Num in uapore: num in halitu nũ in uento. Atqui nihil potest cõsistere
in eo quod nec tãgitur nec uidetur. Quid ergo de aĩalibus loquar, in quorum cor-
poribus nihil sine rõne, sine ordine, sine utilitate, sine specie figuratum uidemus?
Adeo ut solertissima & diligẽtissima oĩum partium mẽbrorũq; descriptio casum
ac fortunã depellat. Sed putemus artus & ossa, & neruos, & sanguinẽ de atomis
posse cõcrescere. Quid sensus, cogitatio, memoria, ingeniũ, quib9 seminibus co
agmẽtari possunt? minutissimis inquit. Sunt ergo alia maiora. Quomodo igitur
insecabilia? Deniq; si ex inuisibilibus sunt quæ uidentur, cur igitur nemo uidet?
Sed siue inuisibilia q̃ sunt in hoĩe cõsideret, siue tractabilia q̃ ueniunt sub aspectũ:
rõne utraq; cõstare quis nõ uidet? Quomodo ergo rõne coeuntia possunt aliq̃d
efficere rationale? Videmus.n. nihil esse in omni mundo, quod non habeat in se
maximã mirabilemq; rõnem. Quæ quia supra hoĩs sensum & ingenium est: cui
rectius q̃ diuinæ ꝓuidentiæ tribuenda est, an si simulacrum hoĩs & statuam ratio
& ars fingit, ipsum hoĩem de frustis temere concurrentibus fieri putabimus? Et
q̃d simile ueritatis in ficto, cũ summum & excellens artificiũ nihil aliud nisi umbrã
& extrema corpis lineamẽta possit imitari? num potuit humana solertia dare ope-
ri suo aut motũ aliquẽ, aut sensum? Omitto sensum uidẽdi, audiẽdi, odorãdi, cæ-
terorũq; mẽbroꝝ, uel apparentiũ, uel latentium mirabiles utilitates. Quis artifex
potuit aut cor hoĩs, aut uocem, aut ipsam fabricare sapiẽtiã. Quisq̃ ne igit̃ sanus
existimat, quod homo rõne & cõsilio facere nõ possit, id cõcursu atomoꝝ passim
cohærentiũ perfici potuisse? Vides in q̃ deliramenta inciderunt dum nolunt effe-
ctionẽ curamq; reꝝ Deo dare? Cõcedamus tñ his ut ex atomis fiant q̃ terrena sũt,
num etiã cœlestia? Deos aiunt incorruptos, æternos, beatos esse, solisq; dant im-
munitatem, ne cõcursu atomoꝝ concreti esse uideant̃. Si.n. deos quoq; ex illis cõ-
stituissent dissipabiles fierent seminibus aliq̃n resolutis atq; in naturã suã reuertẽ-
tibus. Ergo si est aliq̃d quod atomi nõ effecerint, cur nõ cætera eodẽ mõ intelliga-
mus? Sed q̃ro anteq̃ mundum primordia ista generarẽt: cui sibi dii habitaculum
non ædificauerunt? Videlicet nsi atomi coissent cœlumq; fecissent, adhuc dii per
medium in aere penderent. Quo igit̃ cõsilio q̃ rõne de cõfuso aceruo se atomi cõ-
gregauerunt: ut ex aliis inferius terræ cõglobarent̃: cœlũ desuper tenderet̃: tãta
sideꝝ uarietate distinctũ, ut nihil unq̃ excogitari possit ornatius? Tanta ergo qui
uideat & talia, põt existimare nullo effecta esse cõsilio, nulla ꝓuidentia, nulla rõne
diuina: sed ex atomis subtilibus exiguis concreta esse tanta miracula? Nonne ꝓdi-
gio simile est aut natum esse hoĩem q̃ hæc diceret, aut extitisse q̃ crederent? ut De-
mocritum, q̃ auditor eius fuit: uel Epicuꝝ in quem uanitas oĩs de Leucippi fonte
ꝓfluxit? At.n. (sicut alii dicunt) natura mundus effectus est, q̃ sensu & figura ca-
ret. Hoc uero multo est absurdius. Si natura mundũ fecit, consilio, & rõne fecerit
necesse

Deos ex Atomoꝝ coucursu nõ esse cõcretos.

Mundum natura effectum.

necesse est. Is.n.facit aliq̃d, q̃ aut uolũtatẽ faciẽdi hẽt, aut sciam. Si caret sensu ac figura q̃uo põt ab ea fieri, qđ & sensum hẽat & figurã? Nisi forte q̃s arbitret̃ aialiũ fabricã, tã subtiliter a nõ sentiẽte natura formari animariq̃ potuisse, aut istam cœli speciem tã ꝓuidenter ad utilitates uiuẽtiũ tẽperatã, ne scio quo casu: sine cõditore: sine artifice subito extitisse. Siq̃d inq̃t est Chrysippus qđ efficiat ea, q̃ hõ licet rõne sit p̃ditus: facere nõ possit id ꝓfecto est maius & fortius, & sapienti⁹ homine. Hõ autẽ nõ põt facere cœlestia, ergo illud qđ hæc efficiet uel effecerit: superat hoiem arte: cõsilio, prudẽtia, potestate. Q uis igit̃ põt esse nisi Deus? Natura uero, quam ueluti matrẽ eẽ reꝶ putant, si mentẽ non habet nihil efficiet unq̃, nihil moliet̃. Vbi.n.nõ est cogitatio, nec motus est ullus nec efficacia. Si aũt consilio utit̃ ad incipiẽdum aliq̃d, rõne ad disponendũ: arte ad efficiendum, uirtute ad cõsumandum: ptãte ad regendum & cõtinendũ, cur natura potius q̃ Deus nominet̃? Aut si concursus atomoꝶ uel carens mente natura ea quæ uidemus efficit, q̃ro cur facere cœlũ potuerit: & urbẽ aut domum non potuerit? cur mõtes marmoris fecerit, colũnas & simulacra non fecerit? At q̃ potuerant atomi ẽt ad hæc efficiẽda cõcurrere, siq̃dẽ nullam põnem relinquunt quam non experiant̃. Nam de natura q̃ mentem nõ habeat nõ est mirandum: q̃ hæc facere oblita sit. Q uid ergo est? Vtiq̃ Deus cum incoharet hoc opus mundi, quo nihil potest eẽ nec dispositi⁹ ad ordinẽ: nec aptius ad utilitatem: nec ornatius ad pulchritudinem, nec maius ad molem, q̃ fieri ab hoie non poterant fecit ipse, in q̃bus etiam hoiem ip̃m cui particulam de sua sapia dedit, & instruxit eũ rõne quantum fragilitas terrena capiebat: ut ipse sibi efficeret, q̃ in usus suos essent necessaria. Si uero in hui⁹ mũdi (ut ita dixerim) republica nulla ꝓuidentia est, q̃ regat, nullus Deus q̃ administret, nec oĩo sensus ullus in hac reꝶ natura pollet: Vñ igit̃ mens humana tã sollers: tam intelligens orta esse credet̃? Si.n.corpus hoĩs ex humo factum est, unde hõ nomen accepit? Aius ergo q̃ sapit, rector est corporis, cui mẽbra obsequunt̃ tanq̃ regi & imperatori, q̃ nec aspici: nec cõp̃hendi põt, nõ potuit ad hoiem nisi a sapiente natura ꝑuenire. Sed sicut oẽ corpus mens & aius gubernat, ita & mundum Deus. Nec.n.uerisimile est, ut minora & humilia regimẽ habeant, maiora & summa nõ hẽant. Deniq̃ M.Cicero in Tusculanis & in cõsolatiõe, aioꝶ inq̃t nulla in terris origo inueniri potest. Nihil est inq̃t in animis mixtũ atq̃ cõcretum: aut qđ ex terra natum atq̃ factum esse uideat̃, nihilq̃ humidum aut flabile: aut igneum. His.n.naturis nihil inest: qđ uim memoriæ mentis cogitationis habeat. quo & p̃terita teneat: & futura ꝓuideat: & cõplecti possit p̃ñtia, quæ sola diuina sunt. Nec etiã inueniunt̃ unq̃ unde ad hoiem uenire possint, nisi a Deo. Exceptis igit̃ duobus tribusue calũniatoribus uanis, cũ cõstet diuina prouidentia mundũ regi sicut & factus est, nec sit quisquã qui Diagoræ Theodoriq̃ sententiã, uel Leucippi inane commentum, uel Democriti Epicuriq̃ leuitatem p̃ferre audeat authoritati, uel illorum septem priorum: qui sunt appellati sapientes, uel Pythagoræ, uel Socratis uel Platonis: cæterorumq̃ philosophorum: qui esse prouidentiam iudicauerunt. Falsa igitur est illa sententia: qua putant terroris ac metus gratia religionem a sapientibus institutam quo se homines imperiti a peccatis abstine-

Mundum a deo fabricatum.

Natura rerum mater

Mundo nihil ordinatius nihil aptius: nihil pulchrius nihil maius.

Homo unde.

Animorum origo cœlestis.

Religio terroris gratia a sapientibus instituta.

rent, quod si uerum sit, ergo derisi ab antiquis sapientibus sumus: quod si fallēdi nostri atq; adeo totius generis humani causa cōuentati sunt religionem, sapiētes igiť nō fuerunt: qa in sapiēte non cadit mēdacium. Sed ut fuerint sapientes: q̄ tan ta fœlicitas mentiēdi: ut nō tantūmō indoctos, sed Platonē quoq; ac Socratē falle rent: & Pythagoram. Zenonem, Aristotelem maximarum sectaꝝ principes tam facile deluderent? Est igitur diuina prouidētia ut senserunt hi homines: quos no minaui cuius ui ac potestate omnia quæ uidemus: & facta sunt: & reguntur. Nec .n. tāta reꝝ magnitudo, tanta dispositio, tanta in seruādis ordinibus temporibusq; constantia: aut olim potuit sine prouido artifice oriri: aut constare tot sæculis sine incola potenti, aut in perpetuum gubernari sine perito rectore, qđ ratio ipsa declarat. Quicquid est enim quod habet rationem, ratione sit ortum necesse est, Ratio autem sentientis sapientisq; naturæ, nihil aliud potest esse q̄ Deus, Mūdus autem qm̄ rationem habet qua & regitur & constat: ergo a Deo factus est. Quod si est conditor rectorq; mūdi Deus, recte igitur ac uere religio constituta est. Authori enim rerum parentiq; communi honos ueneratioq; debetur.

Mendaciū non cadit in sapientē.

Mundū a deo factū.

¶ Vtrū unius Dei an pluriū deoꝝ ꝓuidētia mūdus regať & constet. Cap. XI.

Deū unum esse nō plures.

Voniā cōstitit de ꝓuidentia, sequiť ut doceamus utrum ne multoꝝ esse credenda sit an potius unius. Satis (ut opinor) docuim⁹, uel ōndimus in nr̄is institutionib⁹: deos multos esse nō posse: q̄ diuina uis ac ptās si distribuať in plures: diminuiť utiq; & mortalis ē. Si uero mortalis non est, nec minui nec diuidi pōt. Deus igiť unus est in quo uis & ptās consumata est, nec minui pōt nec augeri. Si aūt sunt multi, dum habent singuli potestatis aliqd ac numinis summa ipsa decrescit. nec poterūt singuli habere totum qđ ē cōe, cum pluribus: unicuiq; tm̄ deerit, quātū cæteri possidebunt. Non pn̄t igiť in hoc mundo multi esse rectores: nec in una domo multi dn̄i: nec in naui una multi gubernatores, nec in armēto aut grege duces multi nec in uno regimine multi reges, Sed nec in cœlo qdem multi soles eē poterunt: sicut nec aīę plures in uno corpore: adeo in unitate natura uniuersa consentit. Quod si mūdum Spiritus intus alit, totāq; infusa parctus Mēs agitat molē: & magno se corpore miscet. Apparet testimonio poetæ unum esse mundi habitatorem Deum. Siqdē corpus oē nisi ab una mente incoli, regiq; non pōt. Omnem igiť diuinā ptātem necesse est in uno eē cuius nutu & īperio regant oīa: & iō tātus est, ut ab hoīe nō possit aut uerbis enarrari, aut sensibus æstimari. Vn̄ igiť ab hoīes opinio multoꝝ deoꝝ psuasione peruenit? Nimiꝝ hi oēs q coluntť ut dii: hoīes fuerūt, & iidem primi ac maximi reges: sed eos aut ob uirtutem qa ꝓfuerant hominū generi: diuinis honoribus affectos esse post mortem, aut ob beneficia & inuenta, qbus humanā uitā excoluerant: immortalem memoriā cōsecutos qs ignorat? Nec tm̄ mares, sed & fœminas. Quod cum uetustissimi Græciæ scriptores, quos illi theologos nuncupant: tum ēt Rōani græcos secuti & imitati docent quoꝝ præcipue Euhemerus ac nr̄ Ennius: q eorum omnium natales, coniugia: progenies: imperia, res gestas, obitus: simulacra demonstrant. Et secutus eos Tullius tertio de natura deorum libro dissoluit publicas religiones: sed tamen ueram quam ignorabat: nec ipse nec alius quisquam

potuit

potuit inducere. Adeo & ipse testatus est falsum quidem apparere ueritatē tamen latere. Vtinā inquit tam facile uera inuenire possem, q̄ falsa cōuincere. Quod quidem non dissimulanter: ut academicus sed uere atq; ex animi sententia proclamauit, quia ueritas humanis sensibus erui non pōt, quod assequi ualuit humana ꝓuidentia, id assecutus est, ut falsa detegeret. Quicq̄d. n. fictū & cōmētitiū: q̄a nulla rōne subnixū ast facile dissoluit̄. Vnus est igit̄ princeps & origo reꝝ Deus: sicut Plato in Timæo & sensit & docuit. cuius maiestatē tātā eē declarat: ut nec mente cōprehēdi: nec lingua exprimi possit. Idē testat̄ Hermes, quē Ci. ait ī nūero deoꝝ apud Ægyptios haberi: eū. s. qui ob uirtutē multarūq; artiū sciētiā Trismegistus noīatus, & erat nō mō Platone: ueꝝ Pythagora septēq; illis sapientibus lōge antiquior. Apud Xenophontē Socrates disputās ait formā Dei nō oportere cōquiri. Et Pla. in legū libris. Quid oino sit Deus nō esse q̄rēdū, q̄a nec inueniri possit, nec enarrari. Pythagoras quoq; unū Deū confitet̄, dicēs incorporalē esse mentē, quæ per oēm reꝝ naturā diffusa & intēta: uitalē sensum cunctis aīantibus tribuat. Antisthenes aūt in physico unū eē naturalē Deū dixit quis gētes & urbes suos habeant populares. Eadē fere & Aristoteles cū suis pipateticis, & Zenon cū suis stoicis. Longū est. n. singuloꝝ sentētias exequi licet diuersis nominibus sint abusi, ad unā tn̄ ptātē quæ mundū regeret, concurrerūt. Sed tn̄ summū Deū cū & philosophi: & poetæ: & ipsi deniq; qui deos colunt, sæpe fateant̄: de cultu tamē & honoribus eius nemo unq̄ requisiuit: nemo disseruit ea. s. ꝑsuasione: qua semp beneficum incorruptumq; credentes: nec irasci eum cuiq̄: nec ullo cultu indigere arbitrabantur, adeo religio esse non potest: ubi metus nullus est.

Deus unus ac multis incōprehēsibilis.

Trismegistus qui.

Dei formā nō oportere cōquiri.

Quod religio sit: & hominis sit. Caput. XII.

Nunc q̄m rn̄dimus īpiæ quorūdā detestabiliq; prudētiæ, uel potius amētiæ, redeamus ad ꝓpositū. Diximus religiōe sublata, nec sapiētia teneri posse, nec iustitia, cū diuinitatis itellectus q̄d differimus a beluis: in hoīe solo repiat̄, quas nisi cupiditates nr̄as Deus q falli non pōt, cohercuerit, scelerate impieq; uiueremus. Spectari ergo actus nr̄os adeo, nōmō quo ad utilitatē cōis uitæ attinet: sed ēt ad ueritatē, q̄a religiōe iustitiaq; detracta, uel ad stultitiā pecudū amissa rōne deuoluimur: uel ad bestiaꝝ imanitatē: imo uero amplius: siq̄dē bestiæ sui gn̄is aīalib⁹ parcūt. Quid erit in hoīe truculētius: q̄d imitius si dēpto metu supiore, uim legū: aut fallere potuerit aut cōtēnere? Timor igit̄ Dei solus est q custodit hoium inter se societatē per quā uita ipa sustinet̄: mūit̄: gubernat̄. Is aūt timor aufert̄: si fuerit hoi ꝑsuasum ꝙ ire sit expers Deus, quē moueri & idignari nō mō cū iniusta fuerit hois utilitas, sed etiā rō ipsa & ueritas persuadet. Rursus nobis ad superiora redeūdum est ut quia docuimus a deo factum esse mundum, doceamus quare sit effectus.

Quod omnia tam bona q̄ mala hominis gratia facta sunt. Cap. XIII.

Si cōsideret aliqs uniuersam mūdi administratiōnē: intelliget ꝑfecto q̄ uera sit snīa stoicoꝝ, qui aiūt nr̄a cā mūdum esse cōstructū, Oia. n. quibus cōstat queq; gn̄at ex se mūdus, ad utilitatē hominis ac cōmodata sunt. Homo utit̄ igni ad usum calefaciēdi & luminis: & coq̄ndo

Mundus hoīum cā conditus. Hominū causa facta omnia.

rum ciborum: ferrique fabricandi. Vtitur fontibus ad potum, & ad lauacra: fluminibus ad agros irrigandos terminandasque regiones. Vtitur terra ad percipiẽdam frugum ubertatem: collibus ad conserenda uineta, montibus ad usum arborum atq; lignorum. Vtitur mari non solum ad commertia & copias ex longinqs regionibus ferendas, uerum etiam ad ubertatem omnis generis piscium. Quod si his elementis utitur: quibus est proximus: non est dubium quin & cælo: quoniam & cælestium rerum efficiat ad fertilitatẽ terrę ex qua uiuimus. temperata sunt. Sol irrequietis cursibus & spatiis inæqbilibus orbes annos conficit, & aut oriens diem promit ad laborem: aut occidens noctem superducit ad requiem, & tum abscessu longius ad meridiem, tum accessu propius ad septentrionem, hyemis & æstatis uicissitudines facit, ut & hybernis humoribus ac pruinis in ubertatem terra pinguescat: & æstiuis caloribus ut uel herbidæ fruges maturitate durẽtur, uel quæ sunt in humidis, incocta & feruefacta mitescant. Luna quoq; nocturni temporis gubernatrix: & amissi ac recepti luminis uicibus menstrua spacia moderatur & cæcas tenebris horrentibus noctes fulgore suæ claritatis illustrat: ut æstiua itinera: & expeditiones, & opera sine labore ac molestia cõfici possint. Siquidem.

Solis meatus & cathólica.

Lũa quos usus homini præstat.

Nocte leues melius stipulæ, nocte arida prata
Tondentur, noctis lentus non deficit humor,
Et quidam seros hiberni ad luminis ignes
Peruigilat: ferroq; faces inspicat acuto.

Astra quã hẽant utilitatem.

Venti qd ad uitã cõferant.

Astra etiam cætera uel ortu: uel occasu suo certis stationibus opportunitates tẽporum plane subministrant. Sed & nauigiis quo minus errabundo cursu per immensum uagentur regimen præbent, cum ea rite gubernator obseruans, ad portum, destinati littoris prouehantur: Ventorum spiritu attrahuntur nubes ut sata hymbribus irrigentur, ut uites fœtibus, arbusta pomis exuberẽt. Et hæc per orbẽ uicibus exhibentur: ne desit aliquãdo quo uita hominum sustineatur. At enim cęteras animantes eadem terra nutrit, & eiusdem fœtu etiam muta pascuntur. Nũ etiam mutorum causa deus laborauit? Minime: Quia sunt ratiõis expertia. Sed intelligimus & ipsa eodem modo ad usum hominis a deo facta partim ad uestiũ: partim ad operis auxilia, ut clarum sit diuinam prouidẽtiam rerum & copiarum abundantia hominum uitam instruere atq; ornare uoluisse: ob eamque causam & aerem uolucribus, & mare piscibus, & terram quadrupedibus impleuit. Sed academici contra stoicos differentes solent quærere: cur si deus omnia hominum causa fecerit: etiam multa contraria & inimica, & pæstifera nobis reperiantur tam in mari quam in terra? Quod stoici ueritatem non respicientes ineptissime reppulerunt. Aiunt enim multa esse in gignentibus & in numero animalium quorum lateat utilitas, sed eam processu temporum inueniri: sicut iam plura prioribus seculis incognita necessitas & usus inuenerit. Quæ tãdem utilitas potest in muribus: in blattis, in serpentibus reperiri: quæ homini molesta & pniciosa sunt? An medicina in his aliqua latet? Quæ si est, inuenietur aliquando nempe aduersus mala, cum id illi quærãtur esse oĩno malum. Viperam ferunt exustam in cinerem q; dilapsam, mederi eiusdem bestiæ morsui. Quanto melius fuerat eam prorsus non

Noxia cur mari terra q inueniantur. Ciceron. locus

Vipa suo morsui remedium.

fus non

ſus non eſſe q̄ remedium contra ſe ab ipſa deſiderari? Breuius igitur ac uerius reſpondere potuerunt in hũc modum. Deus cum formaſſet hominem ueluti ſimulacrum ſuum: quod erat opificii ſummum inſpirauit ei ſapientiam ſoli, ut omnia imperio ac ditioni ſuæ ſubiugaret, oībuſq; mundi cõmodis uteretur. Propoſuit tamen ei & bona & mala: quia ſapientiã dedit, cuius oīs ratio in diſcernendis malis ac bonis poſita eſt. Non poteſt enim quiſq̄ eligere meliora, & ſcire quid bonũ ſit niſi ſciat ſimul reiicere ac uitare quæ mala ſunt. Inuicem enim ſibi alterutrŭ con nexa ſunt: ut ſublato alterutro: utrũq; tolli ſit neceſſe. Propoſitis igitur bonis maliſq;: tum demum opus ſuum peragit ſapientia. & qdem bonum appetit ad utilitatem malum reiicit ad ſalutẽ. Ergo ſicut bona innumerabilia data ſunt homini quibus frui poſſet, ſic etiã mala q̄ caueret. Nam ſi malum nullum ſit periculumq;, nihil deniq; quod lædere hominem poſſit: tollitur oīs materia ſapientiæ: nec erit homini neceſſaria. Poſitis enim tantũmodo in conſpectu bonis: quid opus eſt cogitatione: intellectu: ſcientia: ratione? Quocunq; porrexerit manum, id naturæ aptum & cõmodum ſit. ut ſiquis uelit apparatiſſimam cœnã infantibus qui nõdum ſapiant apponere, utiq; id appetent ſinguli: quo unũquẽq; aut impetus: aut fames aut etiã caſus attraxerit: & quicqd ſumpſerint: id illis erit utile ac ſalubre. Quid igitur nocebit eos ſicuti ſunt permanere: & ſemper infãtes ac neſcios eſſe rerum? Si aũt admiſceas uel amara: uel inutilia. uel etiam uenenata, decipiuntur utiq; per ignorantiam boni ac mali niſi accedat his ſapientia: per quam habeant malorum reiectionẽ bonorumq; delectum. Vides ergo magis pp mala opus bonis eſſe ſapientia: quæ niſi fuiſſet propoſita, rationale animal non eſſemus. Quod ſi hæc ratio uera eſt: quam ſtoici poſuerunt: diſſoluitur etiam argumentum illud Epicuri: Deus inquit aut uult tollere mala, & non põt: aut poteſt & non uult, aut neq; uult neq; poteſt, aut & uult & poteſt. Si uult & non põt imbecillis eſt: quod in deũ nõ cadit. Si põt & non uult, inuidus quod æque alienũ a deo. Si neq; uult neq; poteſt & inuidus & imbecillis eſt, ideoq; neq; deus. Si uult & põt, quod ſolũ deo conuenit: unde ergo ſunt mala? Aut cur illa non tollit? Scio pleroſq; philoſophoꝝ qui prouidentiam defendunt, hoc argumẽto pturbari ſolere: & inuitos pene adigi, ut deum nihil curare fateantur, quod maxime quærit Epicurus. Sed nos ratione perſpecta, formidoloſum hoc argumentum facile diſſoluimus. Deus enim põt quicquid uelit: & imbecillitas uel inuidia in deo nulla eſt poteſt igitur mala tollere, ſed non uult: nec ideo tamen inuidus. Iccirco.n. non tollit, quia & ſapientiã (ſicut docui) ſimul tribuit: & plus boni ac iucunditatis in ſapientia q̄ in malis moleſtiæ. Sapientia etiam facit ut etiam deum cognoſcamus, & per eam cognitionẽ immortalitatẽ aſſequamur quod eſt ſummum bonũ. Itaq; niſi prius malum agnouerimus: nec bonũ poterimus agnoſcere. Sed hoc nõ uidit Epicurus nec alius quiſq̄, ſi tollantur mala, tolli pariter ſapientiã: nec ulla in hoīe uirtutis remanere ueſtigia: cuius rõ ſuſtinẽda & ſuperãda maloꝝ acerbitate cõſiſtit. Itaq; propter exiguũ compendium ſublatorum malorum maximo: & uero, & proprio nobis bono careamus. Conſtat igitur omnia propter hominem propoſita tam mala q̄ etiam bona.

Sapientiæ rõ oīs poſita in diſcernendis bonis ac malis.

Mala unde ſunt eur.

Mala deus cur non tollit.

¶ Cur deus fecerit hominem. Caput. XIIII.

Equitᵉ ut ostendam cur fecerit hominē ipsum deus. Sicut mundum propter hominē machinatus est: ita ipsum ꝑpter se tanq̄ diuini templi antistitem, spectatorem operū rerūq; cœlestium. Solus ē enim: qui sentiēs capaxq; rōnis intelligere possit deū, q opa eius admirari uirtutē potestatemq; perspicere. Iccirco.n.consilio:mente prudētia instructus ē. Ideo solus ꝑter cæteras animantes rectus corpore ac statu factus est: ut ad cōtemplationem parētis sui excitatus esse uideatᵉ. Ideo sermonē solus accepit, ac linguā cogitationis interpretē, ut enarrare maiestatē domini sui possit. Postremo iccirco ei cuncta subiecta sunt, ut factori atq; artifici deo esset ipse subiectus. Si ergo deus hominē suum uoluit esse cultorē, ideoq; illi tantum honoris attribuit, ut rerum oīum dominaretur: utiq; iustissimū esse deum colere uidelicet eum q tanta ꝑstiterit. amare hoīem, qui sit nobiscum diuini iuris societate coniunctus. Nec.n. fas ē cultorem dei a dei cultore uiolari. Vnde intelligitᵉ religionis ac iustitiæ causa esse hominē figuratū cuius rei testis est M. Tullius in libris de legibus ita dicens: sed oīum q̄ in doctorum hoīum disputatione uersantur, nihil est profecto præstabilius: q̄ plane intelligi nos ad iustitiam esse natos. Quod si est uerissimū: deus uult omnes homines esse iustos, idest deum & hominem charos habere: deum scilicet honorare tanquam patrem: hominem diligere uelut fratrem. In his enim duob⁹ tota iustitia consistit. Qui ergo aut deum non agnoscit: aut homini nocet, iniuste, & contra naturam suam uiuit, & hoc modo rumpit institutum legemq; diuinam.

Homo cur a deo facto

Hominem uiolare nefas.

Homo natus ad iustitiam.

¶ Vnde ad hominem peccata perueniant. Cap. XV.

Ic fortasse quærat aliquis unde ad hominem peccata peruenerunt: aut quæ prauitas diuini instituti regulā ad peiora detorserit: ut cum sit ad iustitiam genitus, opera tamē efficiat iniusta. Iam superius explanaui simul deum proposuisse bonum ac malum: & bonum quidem diligere, ac malum quod huic repugnat odisse. Sed ideo malū permisisse: ut & bonum emicaret, quod alterū sine altero (sicut sæpe docui) intelligimus constare non posse. Deniq; ipsum mundum ex duobus elemētis repugnantibus & inuicem copulatis esse concretum, igneo & humido, nec potuisse lucem fieri, nisi & tenebræ fuissent: quia nec superum potest esse sine infero, nec oriens sine occidēte, nec calidum sine frigido: nec molle sine duro. Sic & nos ex duobus æque repugnantibus compacti sumus: anima & corpore, quorum alterq; cœlo ascribitur quia tenue est & intractabile: alterum terræ quia cōprehensibile est: Alterum solidum & ęternum est: alterum fragile atq; mortale. Ergo alteri bonum adhæret alteri malū. Alteri lux, uita: iustitia. Alteri tenebræ mors: iniustitia. Hinc extitit in hominibus naturæ suæ deprauatio: ut esset necesse constitui legem: qua possent & uitia prohiberi & uirtutis officia imperari. Cum igitur sint in rebus humanis bona & mala: quorum rationem declaraui necesse est ad utranq; partē moueri deum, & ad gratiā cū iusta fieri uidet, & ad iram cū cernit iniusta. Sed occurrit nobis Epicurus ac dicit. Si est in deo lætitiæ affectus ad grām: & odii ad irā: necesse est habeat & timorē: & libidinē, & cupiditatē cæterosq; affectus qui sunt imbecillitatis humanæ. Non est necesse ut timeat qui irascitᵉ, aut mœreat q gaudet,

Deus an subiiciatur affectibus.

deniq;

denicp iracūdi minus timidi sunt:& natura læti minus mœrēt. Quid opus ē de humanis affectibus dicere, qbus fragilitas nr̄a succūbit. Cōsideremus diuinā necessitatē. Nolo.n. naturā dicere: qa deus nr̄ nunq̄ credit natus. Timoris affectus habet in hoīe materiā, in deo nō hēt. Homo qa multis casibus periculisq; subiectus est metuit nequa uis maior existat quæ illū uerberet, spoliet laceret, affligat: iterimat. Deus aūt in quem nec egestas: nec iniuria, nec dolor, nec mors cadit timere nullo pacto pōt, qa nihil est quod ei uim possit īferre, item libidinis rō in hoīe manifesta est. Nam q fragilis & mortalis est effectus, necesse fuit alterū sexū diuersumq; cōstitui cuius permixtione soboles effici posset: ad cōtinendā generis ppetuitatem. Hæc aūt libido in deo locū nō hēt qa & fragilitas: & iteritus ab eo alienus est: nec ulla est apud eū fœmina: cuius possit copulatiōe gaudere nec successione idiget q ipse futurus est. Eadē de inuidia & cupiditate dici possunt q̄ certis manifestisq; de causis in hoiem cadunt: in deū nullo mō. At uero & grā, & ira: & miseratio habēt in deo materiā: recteq; illis utit̄ summa illa & singularis ptās ad rex̄ cōseruatione.

¶ Quæ materia sit in deo miserationis gratia uel iræ. Cap. XVI.

Quærit quispiā quæ sit ista materia, primū accidentibus malis afflicti hoies ad deū plerūq; cōfugiūt, mitigāt obsecrāt: credentes eum posse ab his iniuriis ppulsare. Habet igit̄ cām miserādi nec.n. tā immitis est hominum contēptor: ut auxiliū laborātibus deneget. Item plurimi qbus psuasum est deo placere iustitiā eūq; qui sit dn̄s ac parens oīum uenerant̄ cū pcibus assiduis ac frequentibus uotis dona & sacrificia offerunt nomē eius laudibus psequunt̄, iustis ac bonis opibus demereri eum laborantes. Ergo ē propter quod deus & possit & debeat gratificari. Nam si nihil est tam couueniens deo q̄ beneficentia nihil aūt tam alienū q̄ ut sit ingratus necesse est ut officiis optimox̄ sancteq; uiuentiū pstet aliqd ac uicē reddat ne subeat ingrati culpā, quæ ē etiam homini criminosa. Contra aūt sunt alii facinorosi & nefarii: qui libidinibus oia polluant: cædibus uexent, fraudēt, rapiāt: peierēt, nec consanguineis nec parentibus parcant, leges & ipsum etiā deū negligant. Habet igitur ira in deo materiā, nō est.n. fas eum cum talia fieri uideat, non moueri & insurgere ad ultionem sceleratox̄ & pæstiferos nocētesq; delere ut bonis oībus consulat. Adeo & in ipsa ira est & gratificatio. Inania ergo & falsa reperiunt̄ argumēta: uel eox̄ qui cū irasci deū nolunt: gratificari uolūt: q̄a ne hoc qdē fieri sine ira pōt: uel eox̄ qui nullū animi motū eē in deo putāt. Et qa sunt aliq affectus qui nō cadūt in deū: ut libido, timor, auaritia, mœror, iuidia, oī prsus affectu eū uacare dixerūt. His.n. uacat qa uitiox̄ affect⁹ sunt, eos aūt qui sunt uirtutis. i. ira in malos: charitas in bonos, miseratio in afflictos qm̄ diuina ptāte sunt digna, pprios & iustos & ueros hēt. Quæ pfecto nisi hēat: hūana uita turbabit̄ atq; ad tātā cōfusionē deueniet status rex̄ ut cōtēptis supatisq; legib⁹ sola regnet audacia: ut nemo deniq; tutus eē possit: nisi qui uirib⁹ pualeat, itaq; q̄si cōi latrocinio terra oīs depopulabit̄. Nunc uero qm̄ & mali pœnam & boni grām, & afflicti opem sperāt: & uirtutibus locus: & scælera rariora sunt. Atq;.n. plærunq; & scelerati fœliciores sunt & bōi miseriores: & iusti ab iniustis impune uexantur. Considerabimus postea cur ista fiāt. Interim de ira

Deū misericordia tāgi.

Deum gratia capi.

Deū irasci

explicemus an sit aliq̃ in deo ut nihil curet oĩo, nec moueatʳ ad ea q̃ ĩpie geruntʳ.

¶ Quod deus administrat mundum: & regit hominum actus. Et per cõsequẽs irascitur. Cap. XVII.

Deum nihil curare.

Quies mortis aut somni est.

Animus semp irrequietus.

Deus si nocet bonus non est.

Nocẽs qs.

Eus inquit Epicurus nihil curat: nullã igitʳ habet potestatẽ, Curare enim necesse est eum: q habet ptãtẽ: uel si habet & nõ utitʳ: quæ tãta est negligẽdi cã, ut ei nõ dicã nostrum genus: sed ẽt mundus ipse sit uilis? Ideo inqt incorruptus est ac beatus: qa sp qetus. Cui ergo ministratio tantaꝝ reꝝ cessit, si hæc a deo negligantʳ q̃ uidemus rõne summa gubernari? Aut qetus esse qũo põt q uiuit & sentit? Nã qes aut somni res est aut mortis: sed nec somnus habet quietẽ. Nã cum soporati sumus: corpus qdẽ qescit, animus autem irrequietus agitatur, imagines sibi quas cernat: effingit, ut naturalem suum motum exerceat uarietate uisorum, auocatq; se a falsis dum membra saturentur ac uigorem capiant de quiete. Quies igitʳ sempiterna solius mortis est. Si autẽ mors deum non attingit: deus igitʳ nunq qetus est. Dei uero actio q̃ põt esse nisi mundi administratio? Si uero mundi curã gerit: curat igitʳ hominum uitã de us. ac singuloꝝ actus animaduertit, eosq; sapientes ac bonos esse desiderat. Hæc est uoluntas dei hæc diuina lex, quã qui sequitur: q obseruat, deo charus est. Necesse est igitʳ ut ira moueatur aduersus eum qui hãc æternam diuinãq; legem aut uiolauerit: aut spreuerit. Si nocet alicui deus, iã bonus non est. Nõ exiguo fallun tur errore: q censuram siue humanam, siue diuinam acerbitatis nomine infamant putantes nocentẽ dici oportere, qui nocentes afficit pœna. Quod si est, nocẽtes igitur leges habemus quæ peccantibus supplicia sanxerunt, nocentes iudices qui scelere conuictos pœna capitis afficiunt. Quod si & lex iusta est, quæ & nocenti tribuit quod meretur & iudex integer ac bonus dicitur: cum malefacta uindicat. Bonoꝝ enim salutem custodit, qui malos punit, ergo & deus cum malis obest, nocens non est: ipse est autem nocens: qui aut innocenti nocet: aut nocenti parcit, ut pluribus noceat. Licet quærere ab his qui deum faciunt inmobilẽ. Si quis habeat rem, domum, familiam: seruiq; eius cõtemnentes patientiã domini oĩa eius inuaserint, ipsi bonis eius fruantur, ipsos familia eius honoret. Dominus autẽ contẽnatur ab omnibus derideatur relinquatur, utrum ne sapiens esse possit qui contumelias non uindicet, suisq; rebus eos perfrui patiatʳ: in quos habeat ptãtẽ? Quæ tãta in quoq̃ põt patientia reperiri, si tñ patientia nominãda est: & non stupor qdem insensibilis? Sed facile est ferre contemptum. Quid si fiãt illa q̃ a Cicerone dicuntur, Etenim quæro siquis paterfamilias liberis suis a seruo interfectis, uxore occisa: incensa domo: suppliciũ de seruo unq̃ acerrimum sumpserit, utrum is clemẽs ac misericors an inhumanus & crudelissimus eẽ uideatʳ? Quod si eiusmodi facinoribus ignoscere crudelitatis est potius q̃ pietatis nõ est ergo uirtutis in deo ad ea quæ iniustæ fiunt non cõmoueri. Nam mundus tanq̃ dei domus est: & homines tanq̃ serui, qbus si ludibrio sit nomẽ eius, qualis aut quanta patientia est ut honoribus suis cedat, praua & iniqua fieri uideat & non indignetur, quod proprium & naturale est ei, cui peccata non placeant. Irasci ergo rationis est, auferun tur enim delicta, & refrenatur licentia, quod utiq; iuste sapienterq; fit. Sed stoici non

ci nō uiderunt esse discrimen recti & praui, esse iram iustam & iniustam: & quia medelam rei nō inueniebant, uoluerūt eam penitus excidere. Peripatetici uero nō excidendam sed temperandam esse dixerunt, quibus in sexto libro institutionum satis respondimus. Nescisse autē philosophos quæ ratio esset iræ apparet ex diffinitiōibus eoꝝ quas Seneca enumerauit in libris quos de ira composuit. Ira ē inqt cupiditas ulciscēdæ iniuriæ. alii (ut ait posidonius) cupiditas puniēdi eius: a quo te iniqꝫ putes læsum. Q uidam ita diffinierunt. Ira est incitatio animi ad nocendū ei qui aut nocuit aut nocere uoluit. Aristotelis definitio non multū a nostra abest. Ait. n. irā esse cupiditatē doloris reprimēdi. Hęc est, ira de qua superius diximus quæ etiam mutis inest. In homine uero cohibēda est: ne in aliquid maximum prosiliat per furorem. Hęc in deo esse non potest quia illæsibilis est, in homine autem quia fragilis est: inuenitur. Inurit. n. læsio dolorem: & dolor facit ultionis cupiditatem. V bi est ergo illa ira aduersus delinquentes, q̄ utiqꝫ nō est cupiditas ultionis, quia non præcedit iniuria, nō dico de his qui aduersus leges peccant, quibus & iudex sine crimine irasci potest. Fingamus tamen eum sedato animo esse debere: cū subiicit pœnæ nocentē, quia legum sit minister non animi aut potestatis suæ. Sic enim uolunt qui iram conantur euellere, sed de his potissimum dico, qui sunt nostræ potestatis, ut serui, liberi, coniuges, & discipuli, quos cum delinquere uidemus incitamur ad cohercēdum. Necesse ē enim bono ac iusto displicere q̄ praua sunt, & cui malum displicet, mouetur cū id fieri uideat. Ergo surgimus ad uindictam, non quia læsi sumus, sed ut disciplina seruetur mores corrigantur: licentia comprimatur. Hæc ē ira iusta quæ sicut in homine necessaria ē ad prauitatis correctionē, sic utiqꝫ in deo a quo ad hominē peruenit exemplū. Nam sicuti nos potestati nostræ subiectos cohercere debemus, ita etiam peccata uniuersorum deus cohercere debet, quod ut faciat, irascatur, necesse est, quia naturale est bono ad alterius peccatum moueri & incitari. ergo definire debuerunt. Ira est motus animi ad cohercēda peccata insurgentis, nam diffinitio Ciceronis, Ira est libido ulciscēdi, non multum a superioribus distat. Iram autem quam possumus uel furorem, uel iracundiam nominare, hæc non in homine quidem debet esse quæ tota uitiosa est. Ira uero quæ ad correctiōem uitiorum pertinet, nec homini adimii debet, nec deo potest, quia & utilis est rebus humanis, & necessaria.

[Margin: Ira iusta & iniusta. — Ira quid. — Ira a dolore. — Ira quid.]

¶ Q uod sine ira peccata non corriguntur. Cap. XVIII.

Q Vid opus ē inquiunt ira, cū sine hoc affectu peccata corrigi possint? At qui nullus est: qui peccatorem possit uidere trāquille. Possit fortasse qui legibus præsidet: quia facinus non sub oculis eius admittitur: moueri aduersus eum qui pōt innocens inueniri. Cūqꝫ detectum facinus in lucem uenerit, iam non sua sed legum sententia utitur: potest concedi ut sine ira faciat, hēt. n. qd' sequat'. Nos certe cū domi peccat' a nr̄is siue id cernimus siue sentimus: indignari necesse est. Ipse. n. peccati aspectus indignus ē. Nā q non mouet' omnino, aut probat delicta quod est turpis, & iniusti, aut molestiam castigandi fugit quā sedatus animus & qeta mens aspernat' ac renuit: nisi ira stimulauerit. Q ui autem commouetur tamen intempestiua leuitate: uel sępius q̄ necesse

[Margin: Iudex aio sedato reos audire debet & cur.]

Ignoscēdū peccatis non est. Archytæ Tarētini tēperantia

est uel etiā semp ignoscit. Is plane & illoꝝ uitā pdit quoꝝ audacia nutrit ad facinora maiora & sibi ipsi æternā molestiaꝝ materiā subministrat. Vitiosa est ergo in peccatis iræ suæ cohibitio. Laudat̃ Archyta Tarentinus, qui cū in agro corrupta eē oia cōperisset, uillici sui culpā redarguēs. Miseꝝ te inqt: quē iā uerberibus necassem, nisi iratus essem. Vnicū hoc exēplū tēperātiæ putant, sed authoritate ducti nō uident q̃ inepta & locutus fuerit, & fecerit. Nam (sicut ait Plato) nemo prudens punit, qa peccatum est, sed ne peccet̃. Apparet q̃ malū uir sapiens ꝓposuerit exēplum. Si.n. senserint serui dn̄m sæuire cum non irascit̃, tū parcere cum irascit̃ non peccabunt utiq; leuiter ne uerberent̃. Sed quantum poterunt grauissime, ut stomachum eius incitēt atq; impune discedant. Ego uero laudarem, si cum fuisset iratus, dedisset iræ suæ spacium, ut residēre p interuallum ipis animi tumore haberet modum castigatio. Non ergo pp iræ magnitudinem donāda erat pœna, sed differenda, ne aut peccanti maiorem iusto dolorem inureret, aut castiganti furorē nunc uero quæ tandem æqtas, aut sapiētia est, ut aliquis ob exiguum dolorem puniatur? aut ob maximum nō puniatur? Quod si naturam reꝝ causasq; didicisset nūquam tam importunam continentiam profiteretur, ut nūq̃ seruus iratum sibi fuisse dominum gratularetur. Nam sicut corpus humanum deus multis & uarijs sensibus ad usum uitæ necessarijs instruxit, sic & animo uarios attribuit affectus quibus uitæ ratio constaret, ut libidinem ꝓducendæ gratia sobolis dedit sic iram cohibendorum causa delictorum. Verum hi qui nesciunt fines bonorum, ac maloꝝ sicut libidine utuntur ad corruptelas, & ad uoluptates, sic irā & affectum, ad nocēdum, dum his quos odio habent, irascunt̃ aut paribus, aut etiam superioribus. Hinc cottidie ad maxima facinora ꝓsilitur, hinc tragœdiæ sæpe nascuntur. Esset igitur laudandus Archytas, si cum alicui ciui & pari facienti sibi iniuriam fuisset iratus, repsisset se tū, & patientia furoris impetum mitigasset. Hæc sui cohibitio gloriosa est, qua compescitur aliquod imminens magnum malum. Seruorum autem filiorumq; peccata nō cohercere peccatum est. Euadent.n. ad maius malū ꝑ impunitatem, hic non cohibenda ira, sed etiā si iacet, excitanda est. Q d' autē de homine dicimus, id etiam de deo: qui hominem similem sui fecit. Omitto de figura dei dicere, quia stoici negant habere ullam formam deum, & ingens alia materia nascitur si eos coarguere uelimus, de animo tantum, loquor si deo subiacet cogitare: sapere, intelligere, prouidere, præstare. Ex omnibus autem animalibus homo solus hoc habet. Ergo ad dei similitudinē factus est. Sed ideo ꝓcedit in uitiū quia de terræna fragilitate permixtus, non potest id quod a deo sumpsit: incorruptū puruq; seruare, nisi ab eodem deo iustitiæ præceptis imbuatur.

Peccata q̃re puniant̃

Pœna pp iræ magnitudinē donanda non est.

Seruorum peccata nō cohercere peccatū est

¶ Quod homo ex corpore uitia, & ex anima uirtutes habeat. Et q; cum uelit deus homines bonos, eorum uitiis irascitur. Cap. XIX.

Animi corporisq; pugna.

SEd qm̄ compactus est (ut diximus) e duobus, animo & corpore, in altero uirtutis in altero uitia continentur: & impugnāt se inuicem, Animi enim bona quæ sunt in continendis libidinibus contraria sunt corpori, & corporis bona q̃ sunt in oi gn̄e, uoluptatum inimica sunt animo. Sed si uirtus animi repugnauerit uoluptatibus easq; compresserit: erit uere

deo

deo similis. Vnde apparet aiam hominis q̃ uirtutem diuinã capit, non esse morta lẽ. Sed discrimẽ illud est quod cũ uirtus habeat amaritudinẽ, & sit dulcis illecebra uoluptatis: uincũtur plurimi & abstrahunť ad suauitatẽ. Hi uero quia se corpori rebusq; terrænis addixerũt præmunť in terrã, nec assequi possunt diuini numinis gratiã, quia se uitiorum labibus inquinauerũt. Qui aũt deum secuti, eiq; parẽtes corporis desideria cõtempserint, & uirtutẽ præferẽtes uoluptatibus innocẽtiam iustitiãq; seruauerint, hos deus ut sui similes recognoscit. Cũ igiť sanctissimã legẽ posuerit, uelit uniuersos innocẽtes ad beneficos esse: põt ne non irasci, cum uidet cõtẽni legẽ suã: abiici uirtutẽ: appeti uoluptatẽ? Quod si ẽ mũdi administrator: sicut eẽ debet, nõ utiq; cõtẽnit id quod ẽ in oĩ mũdo uel maximũ. Si ẽ prouidus (ut oportet deũ) cõsulunt utiq; generi humão, quo sit uita nr̃a et copiosior, & melior & tutior. Si ẽ pater ac deus uniuersorum, certe & uirtutibus hoium delectať, & uitiis cõmoueť, ergo & iustos diligit, & impios odit. Odio inqt opus non est, semel.n. statuit bonis p̃miũ, & malis pœnã. Quod si aliquis iuste innocẽterq; uiuat & deũ nec colat: nec curet oino: ut Aristoteles cæteriq; philosophorum, cedet ne huic impune? Quod cũ legi dei obtẽperauerit, ipsum tñ ſpreuerit: est igitur aliquid propter quod deus possit irasci, tanq̃ fiducia integritatis aduersus eũ rebellandi. Si huic potest irasci, propter superbiã: cur non magis peccatori qui legẽ cum ipso pariter latore contempserit? Iudex peccatis ueniam dare non potest, quia uoluntati seruit alienæ. deus autẽ potest, quia est legis suæ ipsæ disceptator & iudex, quã cum poneret, non ademit sibi omnẽ potestatem: sed habet ignoscendi licentiam.

Homo qs. deo similis.

¶ Quod malorum felicitas iræ dei non contradicat. Et q̃ sit deus patiẽtissimus.

Caput. XX.

SI põt igiť irasci, cur ergo inqt aliqs & qui peccãt sæpe felices sunt, & qui pie uiuunt sæpe miseri? Quia fugitiui & abdicati libere uiuunt & qui sub disciplina patris aut dñi sunt, strictius & frugalius. Virtus.n. per mala & probať & constat, uitia per uoluptatẽ, nec tamen ille qui peccat, sperare debet perpetuam impunitatẽ quia nulla est perpetua felicitas. Sed scilicet ultima semper

Expectãda dies hoĩ est, diciq; btũs, Ante obitũ nemo, supremaq; funera debet.

Vt ait poeta nõ insuauis. exitus est qui arguit felicitatẽ, & nemo iudicium dei põt nec uiuus effugere: nec mortuus. Habet.n. potestatẽ & uiuos præcipitare de summo: & mortuos æternis afficere cruciatibus. Immo inquit si irascitur deus statim debuit uindicare, & pro merito quẽq; punire. At enim si id faceret: nemo superesset. Nullus est.n. qui nihil peccet, & multa sunt q̃ ad peccandũ irritent: Ætas, uiolentia, egestas, occasio, p̃mium. Adeo subiecta ẽ peccato fragilitas carnis qua induti sumus, ut nisi huic necessitati deus parceret, nimium fortasse pauci uiuerent: propter hanc causam patiẽtissimus est, & iram suam cõtinet. Nam quia perfecta est in eo uirtus: necesse est patiẽtiã quoq; eius esse perfectã: quę & ipsa uirtus est. Quã multi ex peccatoribus iusti posterius effecti sunt, ex malis boni, & ex improbis cõtinẽtes. Quã multi in prima ętate turpes & oĩum iuditio dãnati: postmodũ tñ laudabiles extiterunt, quod utiq; nõ fieret, si oẽ peccatũ pœna sequereť. Leges

Ouidii locus.

Peccandi fomẽta q.

Deus patientiss. est

publicæ manifestos reos dãnant, sed plurimi sunt quorum peccata occultant̃, plurimi qui delatorem comprimunt aut precibus aut præmio: plurimi qui iudicia eludunt per gratiã uel potentiam. Quod si eos oẽs qui humanam pœnã effugiunt, censura diuina dãnaret esset homo aut rarus, aut nullus in terra. Deniq; uel una illa causa delendi generis humani iusta esse potuisset: q; hoĩes contempto deo uiuo terrænis fragilibusq; figmentis honorem diuinum tanq̃ cœlestibus detulerũt adorantes opera humanis digitis laborata. Cumq; illos deus artifex ore sublimi statu recto figuratos, ad cõtemplationem cœli & notitiam dei excitauerit, curuare se ad terram maluerũt pecudum modo. Humilis. n. & curuus, & pronus est, q ab aspectu cœli deiq; patris aduersus terram quã calcare debuerat idest de terra ficta & formata uenerat̃. In tanta igitur impietate hominum tantisq; peccatis id assequit̃ patientia dei. ut se ipsi homines damnatis uitæ prioris erroribus corrigãt. Deniq; & boni sunt iustiq; multi: & abiectis terrænis cultibus: maiestatem dei singularis cognoscunt. Sed cum maxima & utilissima sit dei patientia, tamen quamuis sero noxios punit, nec patitur longius procedere, cũ eos incmẽdabiles esse peruiderit.

¶ Si deus irascitur, cur hominem irasci prohibuit. Cap. XXI.

Vperest ũa & extrema questiox. Nã dixerit fortasse quispiã adeo nõ
Ira cur in hõie compescenda. irasci deũ, ut & in p̃ceptis hoĩem irasci uetet. Possẽ dicere re q; ira hominis refrænanda fuerit, qa iniuste sæpe irascit̃, & p̃ñtẽ hẽt motũ, qa temporalis est. Itaq; ne fierent ea quæ faciunt p irã. & humiles, & mediocres, & magni reges temperari debuerit furor eius, & comprimi ne mentis impos aliquod inexpiabile facinus admitteret. Deus aũt & nõ ad p̃ñs irascitur, & qa æternus est p̃fectæq; uirtutis, nunq̃ nisi merito irascit̃. Sed tñ nõ ita res se habet. Nam si omnino prohiberet irasci, ipse quodãmodo reprehensor opificii sui fuis-
Iræ sedes in iecore. set, quia in principio iram iecori hoĩs indidisset, siquidem creditur cãm huius cõmotionis in humore fellis contineri. Nõ igit̃ in totũ prohibet irasci: qa is affectus necessario datus est. Sed prohibet in ira p̃manere. Ira. n. mortaliũ debet esse mortalis, nã si maneat: cõfirmant̃ inimicitiæ ad perniciẽ sempiternam. Deniq; rursus eum irasci quidem, sed tamen non peccare præcepit, non utiq; euellit iram radicitus sed temperauit, ut in omni castigatiõe modũ ac iustitiã teneremus: Qui ergo irasci nos iubet, ipse utiq; irascit̃: qui placari celerius p̃cepit, est utiq; ipse placabilis. Siquidem præcepit, quæ sunt iusta, & rebus utilia cõmunibus. Sed quia dixeram nõ esse irã dei temporalem, sicut hoĩs, q p̃sentanea cõmotiõe feruescit, nec facile regere se põt pp fragilitatẽ intelligere debemus, qa sit æternus deus: irãq; eius in æternum manere: sed rursum quia uirtute sit maxima p̃ditus, in ptãte hẽre irã suã, nec ab ea regi, sed ip̃m illã queadmodũ uelit moderari, qd' utiq; nõ repugnat supiori. Nã si prorsus immortalis fuisset, ira eius nõ eẽt satisfactiõi aut gratiæ post delictum locus, cũ ipse hoĩes ante solis occasum recõciliari iubeat. Sed ira diuina in æternum manet aduersus eos, qui peccant in æternum. Itaq; deus nõ thure, nõ hostia, non p̃ciosis muneribus, quæ omnia sunt corruptibilia, sed morum emendatione placatur, & qui peccare desinit, iram dei mortalem facit. Iccirco enim nõ ad præsens noxium queq; punit, ut habeat homo resipiscendi sui facultatem.

¶ Epilogus

¶ Epilogus & inductio authoritaum ſibyllæ Erythreæ ad iram dei probandam. Caput. XXII.

Æc habui quę de ira dei dicerem Donate cariſſime, ut ſcires quemadmodũ refelleres eos, q̃ deũ faciũt immobilẽ. Reſtat more Ciceronis utamur epilogo ad porãdũ: ſicut ille in tuſculanis de morte diſſerens fecit. Ita nos in hoc ope teſtimonia diuina, quibus credi poſſit adhibere debemus, ut illoꝝ pſuaſionẽ reuincamus, q ſine ira deũ eſſe credentes, diſſoluunt oẽm religionem, ſine qua (ut oſtẽdimus) aut immanitate bæluis, aut ſtultitia pecudibus adęquamur. In ſola.n. religiõe.i. in dei ſummi notione ſapientia eſt Prophetæ uniuerſi diuino ſpiritu repleti: nihil aliud q̃ de gratia dei erga iuſtos & ira eius aduerſus impios loquuntur, quoꝝ teſtimonia nobis q̃dẽ ſatis ſunt. Verum his q̃m nõ credunt iſti q ſapientiã capillis & habitu iactant, rõne quoq; & argumentis fuerant a nobis refellendi. Sic.n. ꝑpoſtere agit̃: ut humanam diuinis tribuant authoritatem, cum potius humanis diuinã debuerint. Q ue nun ſane omittamus, ne nihil apud iſtos agamus & in infinitum materia ꝓcedat. Ea igitur quæramus teſtimonia, quibus illi poſſint aut credere, aut certe nõ repugnare. Sibyllas plurimi & maximi authores tradiderunt græco rũ Ariſtarchus & Apollodorus Erythreus: noſtroꝝ Varro & Feneſtella. Hi oẽs ꝓcipuã & nobilem pręter cęteras Erythrãã fuiſſe cõmemorant. Apollodorus q̃dem ut de ciui ac populari ſua gloriat̃. Feneſtella uero etiam legatos Erythras a ſenatu ẽſſe miſſos refert: ut huius Sibyllæ carmina Romam deportarent̃, & ea cõſules Curio & Octauius in capitolio quod tunc erat curante Q ui. Catulo reſtitutum, ponerent. Apud hanc de ſummo & cõditore rerum deo huiuſmodi uerſus reperiunt̃.

Margin: Ciceron. Epilogi. — Phi barba ac pallio tenus. — Sibyllæ q. — Sibyllini libri in capitolio cõditi. — Curio & Octauius conſules Capitoliũ a Q. Catulo reſtitutum.

ἄφθαρτος κτίστης αἰώνιος τ' αἰθέρα ναίων
τοῖς τ' ἀκάκοις ἄκακον προφέρων πολὺ μείζονα μισθὸν
τοῖς δὲ κακοῖς ἀδίκοις τε χόλον καὶ θυμὸν ἐγείρων.

Ideſt incorruptibilis & conditor æternus in aere habitans, bonis bonum præferens iuſtis multo maiorem mercedem, iniuſtis autem & malis iram & furorem excitans. Rurſus alio loco enumerans: quibus maxime facinoribus incitetur deus, hæc rettulit.

φεῦγε δὲ λατρείας ἀθέμους, θεῷ ζῶντι λάτρευε·
μοιχείας τε φύλαξαι, καὶ ἄρσενος ἄκριτον εὐνὴν
ἰδίαν γενεὰν παίδων τρέφε, μηδὲ φόνευε.
καὶ γὰρ ἀθάνατος κεχολώσεται, ὅς κεν ἁμάρτῃ.

Margin: Pædicorũ ſcelus.

Ideſt fuge ſceleratas religiones & uiuo deo ſerui: ab adulterio te abſtine, & maſculi permixtione praua, propriam generationem crea, & ne occidas. Hic enim deus immortalis iraſcitur, qui hæc agunt, indignatur ergo aduerſus peccatores.

¶ Authoritatibus aliarum Sibyllarum iram dei probat. Caput. XXIII.

Erũ q̃a plures (ut oſtẽdi) Sibyllę a doctiſſimis authoribus fuiſſe traduntur unius teſtimonium ſatis non ſit ad confirmandã ſicut intendimus ueritatem. Cumeæ quidem uolumina, quibus romanorum fata conſcripta ſunt, in arcanis habentur, Cęteraꝝ tũ fere omnium libelli, quominus in uſu ſint omnibus non uetantur. Ex quibus alia

Margin: Sibyllini libri.

denuaciàns uniuersis gentibus iram dei ob impietatem hominum, hoc modo exorsa ē. ἐρχομένης ὀργῆς μεγάλης ἐπὶ κόσμον ἀπειθῆ ἔσχατον εἰς αἰῶνα θεοῦ μηνύματα φαίνω. πᾶσι προφητεύουσα κατὰ πόλιν ἀνθρώποισι. Ideſt. Veniēt iræ magnæ ſuper mūdū dei pronūciationes enarro: oībus hominibus in urbibus prophetans. Alia quoq; per indignationem dei aduerſus iniuſtos cataclyſmum priore ſeculo factum eſſe dixit, ut malitia generis humani extingueret. ἐξ οὗ μηνίσαντος ἐπουρανίοιο θεοῖο. αὐταῖσι πολίεσσι καὶ ἀνθρώποισιν ἅπασιν. γῆν ἐκάλυψε θάλασσα κατακλυσμοῖο ῥαγέντος. Ideſt. Ex quo iraſcente cœleſti deo ipſas ciuitates cum hominibus cunctis & terram mare cooperit diluuio rupto. ſimili modo deflagrationem poſtea futuram uaticinata ē: qua rurſus impietas hominum deleatur καί ποτε τὴν ὀργὴν θεὸν οὐκ ἔτι πραΰνοντα, ἀλλ' ἐξεμβρίθοντα, καὶ ἐξολύοντα τε γένναν ἀνθρώπων ἅπασαν ὑπ' ἐμπρησμοῦ πέρθοντα. Vnde apud naſonem de Ioue ita dicitur.

Diluuium cur factū.

Ouidii locus.

Mundum deflagratum.

Eſſe quoq; in fatis reminiſcitur affore tempus
Quo mare, quo tellus, corruptaq; regia cœli,
Ardeat, & mundi moles operoſa laboret.

Quod tūc fiat neceſſe eſt, cum honor & cultus dei ſummi apud homines interierit. Eadem tamen placari cum pœnitentia factorum & ſui emendatione cōteſtās hæc addidit. ἀλλ' ἐλέει μετάθεσθε βροτοὶ δὴ μὴδ' πρὸς ὀργὴν παντοίην ἀγάγητε θεὸν μέγαν. Omnes ergo homines trāſferte uos, neq; ad iram ducite deum magnum. Itē paulopoſt οὐκ ὀλέσει, παύσει δὲ πάλιν χόλον ἤπερ ἂν ἄρα πάντες εὐσεβίην περὶ θυμῷ ἐνὶ φρεσὶν ἀσκήσωντι. Neq; perdet, iræ autem parcet, cum omnes pietatem ex mēte percipietis. Deinde alia Sibylla cœleſtium terrænorumq; genitorum diligi oportere denunciat, ne ad perdēdos homines indignatio eius inſurgat. μή ποτε θυμωθεὶς θεὸς ἄφθιτος ἐξαπολέσσῃ πᾶν γένος ἀνθρώπων βίοτον καὶ φῦλον ἀναιδές. δεῖ στέργειν γενετῆρα θεὸν σοφὸν αἰὲν ἐόντα. Ne forte iratus incorruptibilis deus omne genus hominū perdat, uitam tribuens improbam. Oportet enim genitorem deum amari, qui plenus eſt & ſapiens. Ex his apparet uanas eſſe rationes omnium philoſophorū, qui deum putant ſine ira, & inter cæteras laudes eius id ponunt, quod eſt contra ipſam maieſtatem. Regnum hoc imperiumq; terrenum niſi metus cuſtodiat, ſoluitur. Aufer iram regi, non modo nemo parebit, ſed etiam de faſtigio, præcipitabitur: immo uero cuilibet humili et pe hunc effectum? quis eum non ſpoliabit? quis non deridebit? quis non afficiet iniuria? Ira nec indumenta, nec ſedem, nec uictum poterit habere, aliis q̄cquid habuerit diripientibus, nedum putemus cœleſtis imperii maieſtatem ſine ira & metu poſſe conſiſtere. Apollo Mileſius de iudæorum religione conſultus, reſpōſo hoc indidit: ἣ δὲ θεὸν βασιλῆα καὶ γεννητῆρα πρὸ πάντων, ὃν τρέμεται γαῖα καὶ οὐρανὸς ἠδὲ θάλασσα, ταρτάρειοί τε μυχοὶ καὶ δαίμονες ἐκφρίττουσιν. Ideſt. Regē autem & genitorem omnium ante omnia, quem terra cōtremiſcit, cœlumq;, & mare, & latebræ tartareæ, & demones abhorreſcunt. Si tā lenis eſt, q̄ philoſophi uolunt, quomodo ad nutum eius non modo dæmones & miniſtri tandem poteſtatis, ſed etiam cœlum, & terra & rerum natura omnis contremiſcit? Si enim nullus alteri ſeruit niſi coactus, omne igitur imperium metu conſtat. Metus autem per iram. Nam ſi non moueatur quis aduerſus parere nolentem

Iræ affectꝰ utilis.

Deum tremiſcit elementa.

Tartari latebræ.

Imperium metu conſtat.

Metus ira conſtat.

nolentem, nec cogi poterit ad obsequium. Consulat unusquisque affectus suos, iam intelligit neminē posse sine ira & castigatiōe ipso subiugari. Vbi ergo ira nō fuerit, impiū quoque nō erit. Deus aūt hēt ipiū, ergo & irā q̄ cōstat impiū: hēat necesse ē.

Concludit Deū amādū, uerēdū, honorificādū, & metuēdū. Cap. XXIIII.

Vapropter nemo uaniloquentia philosophorum inductus, ad cōtēptū se Dei erudiat, quod est maximū nefas. Debemus hunc oēs & amare quia pater est, & uereri quia dñs, & honorificare quia beneficus, & metuere quia seuerus utraque persona in eo uenerabilis. Quis salua pietate nō diligat animæ suæ parentem? Aut quis impune cōtemnat eum, qui rerum dñator habeat in oēs uerā & æternā ptātem? Si patrē consideres, ortū nobis ad lucem qua fruimur, subministrat, per illum uiuimus, per illū in hospitiū huius mūdi intrauimus. Si Deum cogites, ille nos innumerabilibus copiis alit, ille sustentat, in huius domo habitamus, huius familia sumus, & si minus obsequēs q̄ decebat, minusque q̄ officiosa dñi parētis immortalia merita poscebāt, tñ plurimū proficit ad ueniā consequendā, si cultū eius nationemque teneamus, si abiectis humilibus terrenisque tā rebus q̄ bonis cœlestia & diuina sempiterna meditemur. Quod ut facere possimus Deus nobis sequēdus est, Deus adorādus, qm̄ i eo est materia rerū, & rō uirtutū, & fons bonorum. Quid.n. Deo aut potētia maius ē, aut rōe pfectius ē: aut claritate luculētius? Qui qm̄ nos ad sapientiā genuit, ad iustitiā procreauit, nō ē fas hoiem relicto Deo sensus ac uitæ datore, terrenis fragilibusque famulari, aut quætēdis tpōralibus bonis inhærentē: ab innocētia & pietate discedere. Nō faciūt beatū uitiosæ ac mortiferæ uoluptates, nō opulētia libidinū incitatrix, nō inanis ambitio: nō caduci honores, quibus illaqueatus aīus humanus & corpori mancipatus, eterna morte dānat, sed innocētia sola, sola iustitia cuius legitima & digna merces ē immortalitas, quā statuit a pricipio Deus sanctis & incorruptis mētibus, quæ se a uitiis & ab omni labe terrena integras inuiolatasque cōseruāt. Huius præmii cœlestis ac sempiterni participes esse nō possunt, qui fraudibus rapinis circūscriptiōibus conscientiā suā polluerūt, quique iniuriis hominū, nefariis cōmissis inclubiles sibi maculas inusserunt. Proinde uniuersos oportet: qui sapientes: qui hoies merito dici uolūt, fragilia cōtemnere, terrena calcare, humilia despicere, ut possint cū Deo beatissima necessitudine copulari. Auferat impietas, discordie, dissensionesque turbulentæ ac pestiferæ sopiātur, quibus humanæ societates & publici fœderis diuina coniunctio rumpit, dirimit, dissipat. Quātū possumus boni ac benefici esse meditemur. Siqd nobis opū, siqd suppetit copiarū, nō uoluptati unius, sed multorum saluti impartiat. Voluptas.n. tā mortalis est q̄ corpus, cui exhibet ministerium. Iustitia uero, & beneficētia tā īmortales q̄ mens, & aīa quæ bonis operibus similitudinē Dei assequit. Sit nobis Deus nō in tēplis, sed in corde nrō cōsecratus: Destructibilia sūt oia quæ manu fiūt, mūdemus hoc tēplū qd nō fumo nō puluere: sed malis cogitatiōibus sordidat, quod nō cęteris ardētibus, sed claritate ac duce sapiētia illuminat. In quo si Deū semp crediderimus eē pñtem, eius diuinitatis potētia ita uiuemus, ut & propitium semper habeamus, & nunq̄ uereamur iratū.

L. Cœlii Lactantii Firmiani de ira Dei liber finit.

Deus hominum pater.

Opulētia libidinum incitatrix

Innocētia & iustitiæ merces est immortalitas.

❡ L. Coelii Lactantii Firmiani de opificio Dei, uel formatione hominis Liber unus, ad Demetrianum auditorem suum.

❡ Procemium in quo narrat cur hoc opus assumpserit. Caput primum.

Vam minime sim quietus, & in summis necessitatibus, ex hoc libello poteris existimare, quem ad te rudibus pene uerbis prout ingenii mediocritas tulit Demetriane perscripsi, ut & cottidianũ studiũ meũ nosses, & nõ deessem tibi præceptor ẽt nunc, sed honestioris rei melioris ꝗ doctrinæ. Nam si te ĩ literis nihil aliud q̃ linguã instruentibus auditorẽ satis strenuum ꝓbuisti, quãto magis in his ueris & ad uitã pertinentibus docilior esse debebis? apud quẽ nũc profiteor nulla necessitate uel rei, uel tpis impediri, quominus aliquid excudã, quo philosophi nostræ sectæ quam tuemur, ĩstructiores doctioresꝗ ĩ posterꝝ fiãt. quis nũc male audiãt, castigẽturꝗ uulgo, ꝗ aliter q̃ sapiẽtibus conuenit, uiuãt. & uitia sub obtẽtu nõis cælẽt. quibus aut mederi oportuit, aut ea ꝓrsus effugere, ut beatũ atꝗ incorruptũ sapientiæ nomen, uita ipsa cum ꝑceptis congruente ꝑstarent. Ergo tñ ut nos ipsos simul & cæteros instruã, nullum laborem recuso. Neꝗ.n. possum obliuisci mei tum ꝑsertim cum maxime opus sit meminisse: sic ne tui qdẽ ut spero & opto. Nã licet te publicæ rei necessitas a ueris & iustis opibus auertat, tñ fieri nõ põt quin subinde in cælum aspiciat mens sibi cõscia recti. Ego qdem lætor oĩa tibi q̃ pro bonis habentur ꝓspere fluere, sed ita si nihil de statu mentis immutent. Vereor .n. ne paulatim cõsuetudo uel iucunditas earꝝ rerꝝ (sicut fieri solet) in aĩum tuũ repat. Ideoꝗ te moneo: repetens iterũꝗ monebo, ne oblectamẽta ista terræ, ꝓ magnis aut ueris bõis habere te credas, q̃ sunt non tm̃ fallacia q̃a dubia, uerꝝ etiã insidiosa qa dulcia. Nã & ille colluctator & aduersarius noster scis q̃ sit astutus, & idem ipse uiolentus, sicuti nunc uidemus. Is hæc oĩa q̃ illicere possunt, pro laqueis hẽt, & qdem tã subtilibus, ut oculos mẽtis effugiãt, ne possint hoĩs ꝓuisione uitari. Sũma ergo prudẽtia est pedetẽtim ĩcedere, qm̃ utrobiꝗ saluti insidet, & offensacula pedibus latẽter opponit. Itaꝗ res tuas ꝓprias in qb9 nũc agis: suadeo, ut ꝓ tua uirtute, aut cõtemnas si potes, aut nõ magnope mireris. Memẽto & ueri parẽtis tui, & ĩ qua ciuitate nomẽ dederis, & cuius ordinis fueris, intelligis ꝑfecto qd loquar. Nec.n. te superbiæ arguo cuius in te ne suspicio qdẽ ulla est, sed ea q̃ dico, ad mẽtẽ referẽda sunt nõ ad corpus, cuius oĩs rõ iõ cõparata est, ut aĩo tanq̃ dño seruiat & regatur nutu eius. Vas ẽ.n. quodãmodo fictile, quo aĩus .i. hõ ipse uerus cõtinet, & quidẽ nõ a Prometheo fictũ (ut poetæ loquunt) sed a summo illo rerum cõditore ac artifice Deo, cuius diuinã ꝓuidẽtiã ꝑfectissimãꝗ uirtutẽ, nec senso cõprehẽdere, nec uerbo enarrare possibile est. Tẽtabo tñ qm̃ corpis & animi facta mentio est, utriusꝗ rõnẽ quãtũ pusillitas intelligentiæ meæ ꝓuidet, explicare. Quod officiũ hac de cã maxĩe suscipiẽdã puto, ꝗ M. Tullius uir ingenii singularis in q̃rto de republica libro cum id facere tentasset. nihil ꝓrsus fecit, materiã late patẽtẽ angustis finibus terminauit

Verg. loc.

Ciceron. locus.

terminauit leuiter summa quæq; decerpens. Ac ne ulla esset excusatio: cur eum locum non fuerit executus, ipse testatur ẽ nec uolũtatẽ sibi defuisse, nec curã. In libro enim de legibus primo, cum hoc idem summatim stringeret sic ait. Hunc locũ satis (ut mihi uidet) in his libris quos legistis: expressit Scipio. Postea tñ in libro de natura deorum secundo, hoc idem latius exequi conatus. Sed quoniã nec ibi quidẽ satis expressit, aggrediar hoc munus: & sumam mihi audacter explicandum: quod homo disertissimus pene omisit intactum. Forsitan rephendas: q; in rebus obscuris coner aliqd disputare cum uideas tanta temeritate homines extitisse: q uulgo philosophi nominantur, ut ea quæ abstrusa prorsus atq; abdita Deus esse uoluit, scrutarentur: ac naturam rerum cælestiũ terrænarumq; conquirerent, quæ a nobis lõge remotæ, neq; oculis contrectari, neq; tangi manu: neq; percipi sensibus possent. Et tamem de illarum omnium ratione sic disputant, ut ea quæ asserunt probata, & cognita uideri uelint. Quid est tandem cur nobis inuidiosum quisquam putet, si rationem corporis nostri inspicere & contẽplari uelimus? Quæ plane obscura non est, quia ex ipsis membrorum officiis & usibus partium singulorum quanta ui prouidentiæ quisq; factus sit, intelligere nobis licet.

Ciceronis locus

Quæ Deus homini, & quæ cæteris animalibs dedit. Cap. II.

Homini sẽsus a deo datus.

DEdit enim hoi artifex ille noster ac parẽs Deus sensum atq; rõnẽ, ut ex eo appareret nos ab eo eẽ generatos: qa ipse intelligentia, ipse sensus ac rõ est. Ceteris aĩantibus qm̃ rõnalẽ istã uitã non attribuit; quẽadmodũ tñ uita eoꝝ tutior esset ante puidit. Oẽs enim suis ex se pelibꝰ texit, quo facilius possent uim pruinaꝝ ac frigora sustinere. Singulis aũt generibus ad ppulsandos impetus externos sua propria munimenta constituit, ut aut naturalibus tælis repugnẽt fortioribus, aut q̃ sunt imbecilliora subtrahant se periculis pernicitate fugiendi, aut quæ simul & uiribus, et celeritate indigẽt astu se protegãt, aut latibulis sæpiant. Itaq; alia eorum uel plumis leuibus in sublime suspensa sunt uel suffulta ungulis, uel instructa cornibus: quibusdam in ore arma sunt dẽtes, aut in pedibus adunci ungues: nulliq; munimentum ad tutelã sui deest. Si qua uero in prædam maioribus cedunt; ne tamẽ stirps eorum funditus interieret, aut in ea sunt relegata regiõe, ubi maiora eẽ nõ possunt, aut acceperũt uberem generandi fœcunditatem: ut & bestiis quæ sanguine alunt: uictus suppeteret ex illis, & illatam tñ cladem ad conseruationem generis multitudo ipsa superaret. Hoiem aũt rõne concessa & uirtute sentiendi atq; eloquẽdi data eoꝝ q̃ cæteris aĩalibus attributa sunt: fecit expertẽ qa sapientia reddere poterat q̃ illi naturæ conditio denegasset: statuit nudũ & inermẽ: qa & ingenio poterat armari: & rõne uestiri. Ea uero ipsa quæ mutis data: & hoi denegata sunt: quæ mirabiliter hoĩ ad pulchritudinem faciant: exprimi non põt. Nã si homini ferinos dentes, aut cornua aut ungues, aut ungulas aut caudã: aut uarii coloris pilos addidisset: quis nõ sentit q̃ turpe aĩal eẽt futuꝝ: sicut muta si nuda & inermia fingerent? Quibus si detrahas uel naturalẽ sui corporis uestẽ: uel ea qbus ex se armãtur nec speciosa poterũt eẽ nec tuta, ut mirabiliter si utilitatẽ cogites instructa: si speciẽ ornata uideãtur. Adeo miro mõ cõsentit utilitas cũ decore. Hoiem uero: quẽ ęternũ aĩal atq; imortale fingebat: nõ so-

Aĩalia muta quæ tot tuta sint a deo.

Homo cur editus i lucẽ nudus & i ermis:

rinsecus ut cætera, sed interius armauit: nec munimētum eius in cope: sed in aīo posuit. qm̄ superuacuum fuit cū illi quod erat maximū tribuisset, corporalibus eum tegere muuimentis: cum p̄sertim pulchritudinem humani corporis impedirent.

¶ Contra Epicureos disputat, qui opera naturæ damnabāt, & præcipue q᷑ homo cæteris animantibus imbecillior oriatur. Cap. III.

VNde ego ph̄orꝫ qui Epicuꝫ sequūtur, amētiā soleo mirari, q naturæ opera rep̄hendūt, ut ōndant, nulla p̄uidentia instructū cē ac regi mūdum. sed originem reꝫ insecabilibus ac solidis corporibus assignant
Atomi rerum oium semina.
quoꝫ fortuitis concursiōibus uniuersa nascuntur & nata sunt. Præterea quæ ad ipsum mundū uitio dāt, in quo ridicule insaniūt, id sūmo,
Hominē nimis imbecillē & fragilē nasci.
quod ad re nde qua nunc agimus pertinet. Querunt hoiem nimis imbecillū & fragilem nasci, q̄ cætera animalia nascūtur: quæ ut sunt edita ex utero, p̄tinus in pedes suos erigi, & gestire discursibus, statimq; aeri tolerando idonea esse. q᷑ in lucem naturalibus indumentis munita p̄cesserint, hominē contra nudum & inermem tanq̄ ex naufragio in huius uitæ miserias proicii & expelli, q neq; mouere se loco ubi effusus est, possit nec alimentū lactis appetere, nec iniuriā tēpis ferre. Itaq; naturā non
Naturam hoi nouercam.
matrem esse humāi generis, sed nouercam, quæ cum mutis tā liberaliter se gesserit
Lucretii locus.
hominem uero sic effuderit, ut inops & infirmus, & omni auxilio indigens, nihil aliut possit q̄ fragilitatis suæ conditionem ploratu ac fletibus ominari, scilicet. Cui tātum in uita restet transire maloꝝ. Quæ cū dicunt uehemēter sapere credunt. p̄pterea q᷑ unusq̄sq; inconsiderate suæ conditioni ingratus est. Ego uero illos nunq̄ magis desipere contendo: q cum hoc loquunt. Considerans. n. conditioēm reꝫ intelligo nihil fieri aliter debuisse: ut non dicā potuisse, q Deus pōt omnia, sed necesse est q᷑ illa prouidentissima maiestas id effecerit: quod erat melius & rectius. Libet igitur interogare istos diuinoꝫ opeꝫ reprehēsores, qd in homine deesse, quia imbecillior nascitur, credant. Num iccirco minus educent homines? nū minus ad summū robur ætatis prouehant? num imbecillitas aut incrementum impediat aut salutē? qm̄
Hois educatio laboriosa.
q̄ desunt rō dep̄hendit. At hominis inqunt educatio maximis laboribus constat, pecudum. s. conditio melior: q᷑ hæ omnes cū fœtū ediderint, nō nisi pastus sui curam gerunt, ex quo efficit ut uberibus sua sponte distētis alimentū lactis fœtibus ministretur, & id cogēte natura sine sollicitudine appetāt. Quid aues? quaꝫ rō diuersa
Nidificandi ratio.
ēst. Nonne maximos suscipiūt in educādo labores, ut interdū aliqd humanæ intelligentiæ habere uideant? Nidos. n. aut luto ædificant, aut uirgultis & frondibus cōstruunt: & ciboꝫ exptes incubant ouis: qm̄ fœtus de suis corporibus alere datum non est: cibos conuehunt: & totos dies in huiusmodi discursione consumunt. Noctibus uero defendunt: fouent, protegunt. Quid amplius facere homines p̄nt, nisi hoc solum fortasseq;: non expellūt adultos: p̄petua necessitudine ac uiculo charitatis adiunctos hn̄t. Quid q᷑ auiū fœtus multo fragilior q̄ homines? Quia non materno corpore ipsum animal edunt, sed quod materni corporis fotu & calore tepefactum animal efficiat, quod tamen cum spiritu fuerit animatum. Id uero implume, ac tenerum non modo uolandi, sed ambulandi quoq; usu caret. Num ergo ineptissimus sit: si quis putet male cum uolucribus egisse naturam? primum q᷑ bis nascuntur.

bis nascunt̃ : deinde q̃ tã infirmæ, ut sint quæsitis p laborem cibis a parentibus nutriendæ. Sed illi fortiora eligunt, imbecilliora ꝑtereunt. Q uæro igit̃ ab his qui conditionem pecudum suæ ꝓ̃tulerunt, qd eligãt si Deus his deferat optionem, utrũ malint humanã sapientiã cum imbecillitate, an pecudum firmitatem cum illaꝝ natura? Scilicet nõ tam pecudes sunt, ut non malint uel fragiliorẽ multo q̃ nunc est, dũ modo humanã, q̃ illã inrationabilẽ firmitatẽ. Sed uidelicet prudentes uiri neq; hominis rationem uolunt cũ fragilitate: neq; mutoꝝ firmitatem sine ratiõe. Q d' nihil est tã repugnãs tã contrarium. q̃ unũquodq; animal aut ratio instruat necesse est, aut conditio naturæ. Si naturalibus munimentis instruat̃. supuacua ratio ẽ. Q uid enim excogitabit? qd faciet? aut qd molietur? Aut in quo lumen illud ingenii oñdet cum ea q̃ põt esse rõnis, ultro natura concedat? Si autem rõne sit ꝓditum: qd opus erit sæpimentis corporis? cum semel concessa ratio naturæ munus possit implere? Q uæ qdem tñ ualet ad ornandũ tuendumq; hominem, ut nihil potuerit maius ac melius a deo dari. Deniq; cum & corpis non magni homo, & exiguaꝝ uiriũ, & ualitudinis sit infirmæ, tñ qm̃ id qd est maius accepit: & instructior est cæteris aialib⁹ & ornatior. Nam cũ fragilis imbecillisq; nascatur tñ & a mutis omnibus tutus ẽ: & ea omnia q̃ firmiora nascunt̃, et si uim cæli fortiter patiant̃: ab homine tñ tuta esse non põt. Ita fit ut plus homini conferat ratio, q̃ natura mutis, qm̃ in illis nec magnitudo uirium: neq; firmitas corpis efficere põt: quominus aut opprimant̃ a nobis: aut nr̃æ subiecta sint ptãti. Potest ne igit̃ aliqs cũ uideat etiã boues: uaccas cũ immanissimis corporibus seruire homini: qri de opifice reꝝ deo, q̃ modicas uires, q̃ paruũ corpus accepit: nec bñficia in se diuina pro merito æstimat: qd' est ingrati: aut (ut uerius loquamur) insani. melius igit̃ Plato ut hos (credo) ingratos refelleret: naturæ grãs egit: q̃ hõ natus esset, qd' & ipsum qle sit nõ est huius materiæ põderare. Q uãto melius & sanius qui sensit conditionem hominis cẽ meliorẽ: q̃ isti qui se pecudes natos esse maluerunt. Q uod si Deus in ea forte conuerterit animalia: quoꝝ fortẽ ꝓ̃tulerũt suæ: iam ꝑfecto cupiãt remigrare, magnisq; clamoribus cõditionẽ pristinã flagitent, qa nõ est tãti robur ac firmitas copis: ut officio linguæ careas, aut auium p æterem libera discursatio, ut manibus indigeas. Plus. n. manus ꝓ̃stanteq̃ leuitas ususq; pennarũ, plus lingua q̃ totius corpis fortitudo. Q uæ igitur amentia est ea præferre, quæ si data sint, accipere detrectes.

Hõ nisi sit Imbecillis uti rõne non potest

Ratio plus homini confert q̃ natura mutis.

Plato nãæ grãs egit q̃ hõ nat⁹ esset.

Cõtra Epicureos cõqrẽtes hoĩes morbis & ĩmaturæ morti sbiectos. C. IIII.

Idem q̃runt̃ hoĩem morbis & immaturæ morti esse subiectũ. Indignãtur uidelicet nõ deos se esse natos. Minime inquiũt, sed ex hoc ostẽdimus hoĩem nulla ꝓuidentia esse factũ, qd' aliter fieri debuit: Q uid si ostẽdero id ipsum magna rõne ꝓuisum cẽ: ut morbis uexari posset, & uita sua in medio cursus sui spatio rumperet̃? Cum. n. Deus animal qd fecerat: sua sponte ad mortem transire cognouisset: ut mortem ipsam q̃ est dissolutio naturæ capere possit: dedit ei fragilitatem quæ morti aditum ad dissoluendum animal inueniret. Nã si eius roboris fieret: ut ad eum morbus & ægritudo adire non posset: ne mors quidem posset: quoniam mors seq̃la morborum est. Immatura uero mors quomodo abesset ab eo: cui esset constituta natu-

Hõ morbis & imaturæ morti subiect⁹

ra? Nēpe nullū hoīem mori uolūt, nisi cū cētesimū ætatis cōpleuerit annū? Quo illis in tāta repugnātia rex rō poterit cōstare? Vt.n. añ annos centū mori qsq; non possit, aliqd' illi roboris qd' sit īmortale tribuēdū ē. Quo cōcesso necesse ē conditio nē mortis excludi. Id āt ipm cuiusmodi pōt eē, quod hoīem cōtra morbos & ictus extraneos: solidum atq; expugnabile faciat? Cū.n. constet ex ossibus & neruis & uisceribus & sāguine: qd hox pt eē tā firmū ut fragilitatē repellat ac mortē? Vt igit homo indissolubilis sit añ illud tps. qd' illi putāt oportuisse cōstitui, ex q ei materia corpus attribuāt? Fragilia sunt oīa q uideri ac tangi pnt. Supest ut aliqd ex cælo petant, qm in ter ra nihil ē quod nō sit infirmū. Cū ergo sic hō formādus eēt a deo ut mortalis eēt a liqñ: & p se ipm mobilis sp res ipsa exigebat: ut terræno & fragili corpore fingeret. Necesse ē igit ut mortē recipiat qlibet qm corporalis est. Corpus enim qd' libet solubile atq; mortale est. Stultissimi ergo sunt q de morte immatura querunt: qm naturæ cōditio locū illi facit. Ita cōsequens erit, ut morbis quoq; subiectus sit. Neq;.n. patit natura: ut abesse possit infirmitas ab eo corpore: quod iccirco non solidū, firmūq; natū est, ut aliqñ soluēdū sit. Sed putemus fieri posse quēadmodū uolunt, ut hō ea cōdtiōe nascat: q morbo morti ue subiectus sit, nisi peracto ætatis suæ spatio: ad ultimā pcesserit senectutē, Non igit uident si ita sit constitutum, qd sequat Hoīem utiq; nisi certo tpe mori nullo modo posse, sed si phiberi ab altero uictu pōt: mori poterit. Res igit exigit, ut hoi q ante certum diem mori non pōt, cibox alimētis qa subtrahi pnt, opus non sit. Si opus cibo nō erit: iā nō homo ille sed Deus fiet. Ergo (ut supius dixi) qui de fragilitate hoīs q̄runtur: id potissimū quæruntur, quod non immortales & sempiterni sint nati. Nemo.n. nisi senex mori debet. Nēpe iō mori debet qa Deus non est. At q mortalitas non pōt cum īmortalitate coniungi. Si enim mortalis est in senectute, immortalis esse in adolescentia nō potest. Nec est ab eo cōditio mortis aliena qui qnq; moriturus est. nec ulla immortalitas est, cui sit terminus constitutus. Ita fit ut & immortalitas exclusa in ppetuū & ad tps recepta mortalitas: hoīem constituat in ea conditione: ut sit in qlibet ætate mortalis. Quadrat igitur necessitas undiq;, nec debuisse aliter fieri, nec fas fuisse. Sed isti rōnem seqntium non uidēt: qa semel errauerunt in ipsa summa. Exclusa.n. de rebus humanis diuina prouidentia: necessario seqbat, ut omnia sua sponte sint nata. Hinc inuenerunt illas minutox seminum plagas & concursiones fortuitas, qa rerum originē non uidebāt. In qs se angustias cum coniecissent iam cogebat eos necessitas existimare animas cū corpoibus nasci: & itē cū corpibus extingui. Assumpserant.n. nihil fieri mente diuina, qd' ipm nō aliter pbare poterāt, q si ostēderent esse aliq in qbus uideret prouidentiæ ratio claudicare. Rephenderunt igit ea: in q bus uel maxīe diuinitatē suā puidentia mirabiliter expssit: ut illa q retulit: de morbis & immatura morte, cum debuerit cogitare his assumptis q necessario seqntur. Sequent aute illa q dixi: si morbū non reciperent, neq; tectis neq; uestibus indigerent. Quid.n. uētos, aut hymbres: aut frigora metuerēt: quox uis in eo est: ut morbos afferant? Iccirco.n. accepit sapientiam: ut aduersus nocentia fragilitatem suam muniat. Sequitur necessario: ut qm retinendæ rationis causa morbos capit, etiam mortem semper accipiat, quia is ad quem mors non uenit: firmus sit necesse est. In

Prouidentiæ rōem claudicare

firmitas

firmitas autem habet in se mortis conditionem. Firmitas uero ubi fuerit, nec senectus locum potest habere: nec mors quæ sequitur senectutem. Præterea si mors certæ constituta esset ætati: fieret homo insolentissimus, & humanitate omni careret. Nam fere iura omnia humanitatis, quibus inter nos cohæremus: ex metu & cõscientia fragilitatis oriunt̃. Deniq; imbecilliora & timidiora quæq; animalia congregant̃, ut qm̃ uiribus tueri se nequnt, multitudine tueantur. Fortiora uero solitudines appetunt, qm̃ robore uiribusq; confidunt. Homo quoq; si eodem modo haberet: ad propulsanda pericula suppetens robur: nec ullius alterius auxilio indigeret, quæ societas esset? quę notitia inter se? qs ordo? quę ratio? quę humanitas? aut quid esset deterius homine? quid efferacius? quid immanius? Sed qm̃ imbecillis est, nec per se potest sine homine uiuere: societatem appetit: ut uita communis & ornatior fiat & tutior. Vides igit̃ omnem hoĩs rationem in eo maxime stare: q; nudus fragilisq; nascit̃: q; morbis afficit̃, q; immatura morte mulctat̃? Quæ si homini detrahant̃: ratiõem quoq; ac sapiẽtiam detrahi necesse est. Sed nimis diu de rebus aptis disputo: cum sit liquidum nihil sine puidentia nec factum eẽ unq̃ nec fieri potuisse. De cuius opibus uniuersis (si nũc libeat) disputare p ordinem infinita materia est. Sed ego de uno corpore hominis tm̃ institui dicere, ut in eo diuinæ prouidentiæ ptãtem quãta fuerit, oñdam, his dũtaxat in rebus: quæ sunt comprehensibiles & apertæ. Nam illa quæ sunt animæ: nec subiici oculis: nec comprehendi queunt. Nunc de ipso uase hominis loquimur, quod uidemus.

Aialia timida congregantur

Homo cur appetat societatem.

¶ De differentia creatiõis aĩalium brutoꝝ & hoĩs secundũ corpus. Cap. V.

IN principio cũ Deus fingeret animalia: noluit ea in rotundã formę spẽm cõglobare atq; colligere; ut & moueri ad ambulãdũ: & flectere se in quamlibet partem facile possent, sed ex ipsa corpois summa pduxit caput. Item pduxit mẽbra q̃dã longius, quæ uocant̃ pedes ut alternis motibus solo fixa pducerent animal, quo mens tulisset: aut quo petendi cibi necessitas puocasset. Ex ipso autẽ uasculo corporis q̃tuor fecit extantia: bina posterius: quæ sunt in omnibus pedes. Itẽ bina capiti & collo p ximaq quæ uarios animantibus usus pbent. In pecudibus.n. ac feris sunt pedes posterioribus similes. In homine autẽ manus, q̃ non ad ambulãdum: sed ad faciendũ operãdũq; sunt natæ. Est & tertiũ genus, in quo priora illa neq; pedes neq; manus sunt, sed alæ: in qbus pennæ p ordinem fixæ uolãdi exhibent usum. Ita una fictio diuersas species & usus habet. Atq; ut ipsam corporis crassitudinem firmiter comprehenderent: maioribus & breuibus ossibus inuicem colligatis quasi carinam cõpegit: quã nos dicimus spinã. Eamq; noluit ex uno ppetuoq; osse formare: ne gradiendi flectendiq; se facultatem aial non haberet. Ex eius parte q̃si media costas id est transuersa & plana ossa porrexit in diuersum: qbus clementer curuatis: & in se uelut in circulum pene conductis, interna uiscera, contegant̃: ut ea q̃ mollia & minus ualida fieri opus erat: illius solidæ cratis amplexu possent esse munita. In summa uero constructionis eius: quam simile nauis carinæ diximus: caput collocauit: in quo esset regimen totius animantis. Datũq; illic hoc nomen est, ut quidem Varro ad Ciceronem scribit: q; hinc capiant initium sensus ac nerui. Ea uero quæ dixi

Aialiũ aptissima forma.

Caput. Pedes.

Manus. Alæ. Spina q̃ in hoie. Costæ q̃.

Caput uñ.

mus de corpore uel ambulandi, uel faciendi, uel uolandi cā esse ,ꝑducta, neq; nimiū longis pp celerē mobilitatē neq; nimium breuibus pp firmitatē, sed et paucis, & magnis ossibus cōstare uoluit. Aut.n. bina sunt: ut in hoīe: aut quaterna aut ī q̄drupede: q̄ tñ non fecit solida: ne in gradiendo pigritia & grauitas retardaret, sed cauata & ad uigorē corporis conseruandū medullis intrinsecus plena, eaq; rursus non æq̄liter porrecta finiuit, sed summas eo⁊ partes crassioribus nodis conglobauit, ut & substringi neruis facilius, & uerti tutius possent. Vñ sunt uertibula nominata. Eos nodos firmiter solidatos læui quodā operculo texit, qd' dicitur chartilago, ut sine attritu & sine sensu doloris aliquo flecterent, eosdē tamē non in unum modum formauit. Alios enim fecit simplices & in orbem rotundos, in his dūtaxat articulis, in quibus moueri mēbra in oēs partes oportebat, ut in scapulis: qm̄ manus utrūlibet agitari & contorqueri necessarium est. Alios aūt latos & æquales & in unam partē rotūdos: & in his utiq; locis ubi tātūmodo curuari mēbra in oēs partes oportebat, ut in genibus & in cubitis & in manibus ipsis. Nā sicut manus ex loco unde oriuntur a corpore, ubiq; uersus moueri speciosum simul & utile fuit, sic ꝑfecto si hoc idem etiā cubitis accideret: & superuacuus esset huiusmodi motus & turpis. Iam.n. manus amissa dignitate quā nunc habet: mobilitate nimia promuscidi similis uideret: essetq; homo plane anguimanus. Q d' genus in illa immanissima belua mirabiliter effectum est. Deus.n. qui prouidentiā & ꝑtātem suam multa⁊ rerum mirabili uarietate uoluit ōndere, qm̄ caput eius animalis non tam lōge porrexerat: ut terrā posset ore contingere, quod erat futu⁊ horribile atq; te t⁊. Et quia os ipsum prosusis dentibus sic armauerat, ut etiam si contingeret: pascendi, tamen facultatem dentes adimerent, produxit inter eos a summa fronte mollē ac flexibile mēbrum, quo prendere: quo tenere quodlibet posset, ut rationem uictus capiendi, uel dentium prominens magnitudo: uel ceruicis breuitas non impediret

Medullæ.

Vertibula. quæ: Chartilago.

Scapulæ.

Genua. Cubita.

Promuscis in elephante.

¶ Contra Epicurum, qui ex atomis fortuito concurrentibus compactum fabricatumq; hominem disputauit. Cap. VI.

Non possum hoc loco teneri, quominus Epicuri stultitiā rursum coarguam. Illius.n. sunt oīa q̄ delirat Lucretius. Q ui ut ōnderet aīalia non artificio aliquo diuinę mētis: sed ut solet fortuito esse nata, dixit in principio mūdi alias quādā innumerabiles aīantes mirādā specie & magnitudine fuisse natas, sed eas ꝑmanere nō potuisse, q̄ illas aut sumendi cibi facultas aut coeūdi generandiq; rō defecisset. Videlicet ut & atomis suis locū faceret ꝑinfinitū & inane uolitātibus diuinā ꝑuidētiā uoluit excludere. Sed cū uideret in oībus q̄ spirāt: mirabilē ꝑuidentię inesse rōnem, quæ malū uanitas erat dicere fuisse aīalia ꝑdigiosa: in qbus rō cessasset. Q m̄ igr̄ oīa q̄ uidemus cū rōne nata sunt id.n. ipsum nasci efficere: nisi rō nō pōt: manifestū est nihil oīno rōnis expers potuisse gñari. At.n. prouisum est in singulis qbusq; fingendis, quatenus & ministerio membro⁊ ad necessaria uitæ uteret: & quatēus sciūgātis corporibus elata soboles: uniuersas gñatim cōseruaret aīantes. Nam si pitus architectus cū magnū aliquod ædificiū facere cōstituit, primo oīum cogitat quæ summa perfecti ædificii futura sit, & ante emetitur quē locū leue pondus expectet: ubi magni

Animalia fortuito nata.

Lucretii locus.

Architecti officium.

operis

operis statura sit moles, quæ columnaꝝ interualla: qui aut ubi aquaꝝ cadētiū decursus & exitus, & receptacula? Hæc inq̄ prius præuidet, ut quæcunq; sunt pfecto opi iam necessaria: cū ipsis fundamentis pariter ordiatur. Cur Deū qsq̄ putet machinā dis aīalibus nō añ prouidisse quæ ad uiuendum necessaria essent, q̄ ipsam uitam daret? Quæ utiq; constare non posset, nisi prius effecta essent quibus constat. Videbat igit Epicurus in corporibus aīalium diuinæ rōnis sollertiam, sed ut efficeret: qđ ante imprudēter assumpserat: adiecit aliud deliramentum superiori congruens. Dixit enim neq; oculos ad uidendum esse natos, neq; aures ad audiendum neq; pedes ad ambulandum, qm̄ membra hæc prius nata sunt: q̄ esset usus uidendi & audiendi & ambulandi, sed horum omnia officia ex natis extitisse. Vereor ne huiusmodi portenta & ridicula refutare, nō minus ineptum esse uideatur. Sed libet ineptire, qm̄ cū inepto agimus ne ne se ille nimis argutum putet. Quid ais Epicure? Nō sunt ad uidēdū oculi nati. Cur igit uident? Postea inqt usus eoꝝ apparuit. Uidēdi ergo causa nati sunt, siquidem nihil possunt aliud q̄ uidere. Itē membra cetera cuius rei causa nata sunt: ipse usus oñdit. Qui utiq; nullo modo posset existere nisi essent membra oīa tam ordinate tam prouidenter effecta ut usum posset habere. Quid.n. si dicas aues non ad uolandum esse natas, neq; feras ad sæuiendum: neq; pisces ad natandum, neq; hoīes ad sapiendum, cum appareat ei naturæ officioq; seruire animātes, ad quod est quæq; generata? Sed uidelicet qui summam ueritatis amisit: semp erret necesse est. Si.n. non puidentia: sed fortuitis atomoꝝ concursionibus nascunt oīa, cur nunq̄ fortuito accidit sic coire illa principia, ut efficerent aīal eiusmōi, qđ naribꝰ potius audiret, odoraret oculis: auribus cerneret? Si.n. primordia nullum genus positionis inexptū relinquunt: oportuit eiusmōi cottidie mōstra gñari: in qbus mēbrorum ordo pposterus: & usus longe diuersus existeret. Cū uero uniuersa gña & uniuersa quoq; membra: leges suas & ordines: & usus sibi attributos tueantur manifestum est nihil fortuito esse factum: qm̄ diuinæ rationis dispositio ppetua seruatur. Verum alias refellemus Epicurum, nunc de prouidētia (uti cœpimus) disseramus.

Membra aīantibus ad aliqu. usum non esse nata.

De Dei prouidentia circa uniuersalem hominis fabricam. Cap. VII.

Deus igit solidamenta corpis q̄ ossa dicuntur: nodata & adiuncta inuicem neruis alligauit atq; cōstrinxit: qbus mēs si excurrere aut resistere uelit, tanq̄ retinaculis uteretur: & qdem nullo labore nulloq; conatu sed minimo nutu totius corporis molē tēperaret ac flecteret. Hęc aūt uisceribus opuit, utquęcunq; locum decebat, utq; solida ossa cōclusa tegerentur. Item uisceribus ipsis uenas admiscuit quasi riuos per corpus omne diuisos: per quæ discurrens humor & sanguis, uniuersa membra succis uitalibus irrigaret: & ea uiscera formata in eum modum q unicuiq; generi ac loco aptus fuit superiecta pelle contexit. Quā uel sola pulchritudine decorauit, uel setis adoperuit uel squammis muniuit: uel plumis insignibus adornauit. Illud uero cōmētū dei mirabile: q̄ una dispositio & unus habitus innumerabiles aīantiū perferat uarietates. Nā in oībus fere q̄ spirant; eadē series & ordo mēbroꝝ est. Primū.n. caput & huic annexa ceruix. Itē collo pectus adiunctū, & ex eo pminētes armi adhærens pectori uenter. Item uentri subnexa genitalia. Ultimo loco femora pedesq;. Nec solū mēbra

Ossa.

Viscera.

Venæ.

Membrorū series & ordo.

suum tenorem ac sitũ in oĩbus seruãt, sed ẽt ptes mẽbro℞. Nam in uno capite ipso certam sedem possident aures: certã oculi, nares item, os quoq; & in ore dentes & lingua. Quæ omnia cum sint eadem in omnibus animantibus, tñ infinita & multiplex diuersitas figurarum est. q, ea quę dixi, aut productiora, aut contractiora linia mentis uarie differentibus comprehensa sunt. Quid illud? Nonne diuinum q, in tanta uiuentium multitudine unum quodq; animal in suo gñe & specie pulcherrimum est? Vt si quid uicissim de altero in alte℞ transferatur, nihil impeditius ad usiliaté, nihil deformius ad aspectum uideri necesse sit. Vt si elephanto ceruicẽ prolixam tribuas, aut camelo breuem. uel si serpentibus pedes aut pilos addas: in quibus porrecti æqualiter corporis longitudo nihil aliud exibeat, nisi ut maculis terga

Serpentiũ lapsus uñ Quadrupedũ forma. Caudæ usus.

distincti & squamarum læuitate suffulti, in lubricos tractus sinuosis flexibus labe rentur. In quadrupedibus autem idem artifex contextũ spinæ a summo capite deductum: longius extra corpus eduxit: & acuminauit in caudam ut obscœne corporis partes, uel pp fœditatem tegerentur: uel pp teneritudinem munirentur, ut animalia q̃dam minuta & nocentia motu eius arcerentur a corpore. Quod mẽbrum si detrahes imperfectum fit animal ac debile. Vbi autẽ rõ & manus ẽ: nõ est id tã necessariũ, q̃ indumentum pilo℞. Adeo in suo quoq; gñe aptissime congruũt: ut neq; nudo quadrupede, neq; homine tecto excogitari q̃q̃ turpius possit. Cũ tñ ipsa nuditas hoĩum mire ad pulchritudinem ualeat: nõ tñ etiã capiti cõgruebat. Texit ergo illud pilo. Et q̃a in summo futu℞ erat, quasi summũ ędificii culmen ornauit, qui ornatus nõ est in orbẽ coactus, aut in figurã pilei teres factus ne q̃busdã ptibus nudis esset informis, sed alibi infusus alibi retractus, p cuiuslibet loci decentia. Frons ergo uallata p circuitum: & tẽporibus effusi añ aures capilli: & ea℞ summæ ptes in coronę modũ cinctæ: & occipitium oẽ cõtectum: speciẽ miri decoris ostentat. Iã barbæ rõ incredibile est quantũ conferat ad dignoscendã corpo℞ maturitatem: uel ad differentiam sexus uel ad decorẽ uirilitatis ac roboris: ut uideatur omnino non constatura fuisse totius corporis ratio, si quicq̃ aliter esset effectum.

Capitis sedes & forma.

Frons. Capilli. Barba.

¶ De forma hominis & ominum membrorum habitudine: sed specialiter de auribus & oculis. Cap. VIII.

Nunc rõnẽ totius hoĩs oñdã, singulorũq; mẽbro℞: q̃ in corpore apta aut operta sunt: utilitates & situs explicabo. Cũ igitur statuisset Deus ex oĩbus aĩalibus solũ hoiem facere cælestẽ: cætera uniuersa terræna, hunc ad cæli contẽplationẽ rigidũ erexit: bipedẽq; cõstituit. s. ut eadem spectaret: uñ illi origo est. Illa uero depressit ad terram, ut q̃a nulla his ĩmortalitatis expectatio ẽ toto corpore ut in humũ p̃iecta: uẽtri pabuloq; seruirẽt. Hoĩs itaq; solius recta rõ, & sublimis status & uultus Deo pñi coĩs ac pximus, originẽ suam fictorẽq; testatur: Eius prope diuina mens: q̃a non tñ aĩantum q̃ sunt in terra: sed etiã sui corporis est sortita dominatũ: in summo capite collocata: tanq̃ in arce sublimis specula cu oĩa & contuet̃. Hãc eius aulã Deus non obductã porrectãq; formauit: ut in mutis aĩalibus: sed orbi & globo similem: q, orbis rotunditas perfectæ rationis est ac figuræ. Eo igitur mens & ignis ille diuinus tanq̃ cælo tegitur. Cuius cum sumum fastigium naturali ueste texisset: priorem

Hõ cur bipes & rigidus ad cæli cõteplatione erectus.

Mens in summo capite.

partem

partem quæ dicitur facies, necessariis membrorum ministeriis, & instruxit pariter: & ornauit. Ac primum oculoꝝ orbes concauis foraminibus conclusit, a quo foram frontem nominatã, Varro existimauit, & eos neq; minus neq; amplius, quã duos esse uoluit: ꝙ ad spẽm nullus est perfectior numerus q̃ duoꝝ, sicut & aures duas, quarũ duplicitas incredibile est quantã pulchritudinẽ p̃seferat: & tũ pars utraq; similitudine ornata est, tũ ut uenie͂tes altrinsecus uoces facilius colligantur. Nã & forma ipsa mirãdũ in modũ ficta, qđ eaꝝ foramina uoluit esse nuda & inobsepta, quod & minus decoꝝ, & minus utile fuisset, qm̃ simpliciũ cauernarum angustias p̃teruolare uox posset: & spargi, nisi pceptam per cauos sinus, & repcussu retenta foramĩa ipsa cõueherent, illis similia uasculis, qbus impositis solent angustiora uasa cõpleri. Eas igit̃ aures quibus est inductũ nomẽ a uocibus hauriẽds. Vnde Virgilius: Vocẽq; his auribus hausi, qa uocẽ ipsam græci ἀκοὴν uocãt ab auditu per immutationẽ lr̃æ, aures uelut audes sunt nominatæ. Noluit Deus artifex mollib9 pelliculis informare quæ pulchritudinẽ demerent pendulas atq; flectentes neq; duris ac solidis ossib9 ne ad usum inhabiles essent, immobiles, ac rigẽtes, sed qđ eẽt hoꝝ mediũ excogitauit, ut eas chartilago mollior alligaret, & hẽret, aptã simul & flexibilẽ firmitatẽ. In his audiendi tm̃ officiũ cõstitutũ, est, sicut in oculis uidendi Quoꝝ p̃cipue inexplicabilis est ac mira subtilitas, quia eoꝝ orbes gẽmaꝝ similitudinem p̃ferentes, ab ea parte qua uidẽdũ fuit, membranis perlucentibus texit: ut imagines reꝝ cõtra positaꝝ tanq̃ in speculo refulgẽtes ad sensum intimum penetrarẽt. Per eas igit̃ mẽbranas, sensus ille qui dicit̃ mens, ea quæ sunt foris transpicit, ne forte existimes aut imaginũ incursione nos cernere (ut philosophi dixerũt) qm̃ uidẽdi officiũ in eo debet esse, qđ uidet, nõ in eo quod uidet̃: aut intentione aeris cum acie, aut effusiõe radioꝝ: qm̃ si ita esset, radiũ quẽ oculis aduertimus uideremus: donec intentus aer cũ acie: aut effusi radii ad id quod uidẽdum esset p̃uenirẽt. Cum aũt uideamus eodem momento temporis plærunq; uero aliud agẽtes, nihilominus tñ uniuersa quæ cõtra sunt posita, intueamur: Verius & manifestius est mẽtem esse quę per oculos ea quæ sunt opposita, transpiciat q̃si p fenestras lucente uitro aut speculari lapide obductas. Et icciro mẽs & uolũtas ex oculis sæpe dignoscit̃. Quod qdẽ ut refelleret Lucretius ineptissimo usus est argumento. Si. n. mens ingt per oculos uidet, erutis & effosis oculis magis uideret, qm̃ euulsæ cum postibus fores, plus inferunt luminis, q̃ si fuerint obductæ. Nimirum ipsi uel potius Epicuro qui eũ docuit, effosi oculi erãt, ne uiderent effossos orbes, & ruptas oculoꝝ fibras, & fluentem p uenas sanguinẽ, & crescentes ex uulneribus carnes & obductas ad ultimum cicatrices nihil posse lucis admittere. nisi forte auribus oculos similes nasci uolebãt, ut non tã oculis q̃ foraminibus cerneremus, quo nihil ad spẽm fœdius, ad uisum inutilius fieri põt. Quantulum. n. uidere possemus, si mens ab intimis penetralibus capitis per exiguas cauernarum rimulas attenderet, ut si quis uellet transpicere per cicutã, non plus p̃fecto cernat q̃ cicutæ ipsius capacitas cõprehendat. Itaq; ad uidendũ mẽbris potius in orbẽ cõglobatis opus fuit, ut uisus in latum spargeret̃, & quę in primori facie adhęrerent: ut libere possint oĩa contueri. Ergo ineffabilis diuinæ p̃uidẽtiæ uirtus fecit duos simillimos orbes, eosq; ita deuinxit: ut non in totũ cõuerti: sed moueri tñ ac flecti cũ mõ possent.

Facies. Oculi. Frons unde. Aures.

Virgi.

Carthilago aurid.

Vidẽdi uis unde.

Mens per oculos uidet.

Oculi mentis indices.

Lucretii locus.

Orbes autem ipsos humoris puri ac liquidi plenos esse uoluit, in quorum media parte scintillæ luminum conclusæ tenerentur: quas pupillas nuncupamus, in quibus puris ac subtilibus cernendi sensus ac ratio continetur. Per eos igitur orbes seipsam mens intendit, ut uideat, miraq; ratione in unum miscetur & coniungitur amborum luminum uisus.

Pupillæ quas

¶ Contra eos qui sensus falsos esse contendunt. Cap. IX.

Libet hoc loco illorum reprehẽdere uanitatẽ, qui dum uolunt ostendere sensus falsos esse multa colligunt in quibus oculi fallantur, inter quæ illud etiam, quod furiosis & ebriis omnia duplicia uideantur. Quasi uero eius errori obscura causa. Ideo enim fit: quia duo sunt oculi. Sed quõ id fiat accipe. Visus oculoꝝ intentione animi cõstat: Itaq; qm̃ mens (ut supra dictum est) oculis tanq̃ fenestris utitur, nõ tm̃ hoc ebriis aut insanis accidit, sed etiam sanis ac sobriis. Nam si aliqd nimis ꝓpius admoueas, duplex uidebitur. Certum ẽ enim interuallum ac spacium quo acies oculorũ coit. Item si retrorsum auoces aĩum, quasi ad cogitandum & intentionẽ mentis relaxes, cum acies oculi utriusq; diducit̃, tunc singuli uidere incipiunt separati m. Si autem rursus intẽdens aciemq; direxeris, coit in unum quicquid duplex uidebat̃. Quid ergo mirum, si mens ueneno ac potentia uini dissoluta dirigere se non potest ad uidendum sicut ne pedes quidem ad ambulandum neruis stupescentibus debiles? aut si uis furoris in cerebrum sæuiens, concordiam disiungit oculorum? Quod adeo uerum est, ut luscis hoibus si aut insani aut ebrii fiant, nullo pacto possit accidere, ut aliquid duplex uideant. Quare si ratio apparet cur illi falluntur, manifestũ est non esse falsos sensus, qui aut non falluntur, si sint puri & integri: aut si falluntur, mens tamen non fallitur, quæ illorum nouit errorem.

Oculi falluntur. Furiosis oia duplicia, uideantur & cur. Ebriis oia duplicia uideantur & cur.

Sensus nõ esse falsos.

¶ Ad oculorum fabricam redit & omnium membrorum habitudinem, sed specialiter quæ usq; ad uentrem per cutem apparent. Cap. X.

Sed nos ad Dei opera reuertamus. Vt igitur oculi munitiores essent ab iniuria eos ciliorum tegminibus occuluit: unde oculos dictos esse Varroni placet. Non & ipsæ palpebræ quibus mobilitas inest, palpitatio uocabulum tribuit, pilis in ordine stantibus uallatæ, septum oculis decentissimum prebent. Quarum motus assiduus incomprehensibili celeritate concurẽs, & uidendi tenorem non impedit: & reficit obtutum. Acies enim idest membrana illa perlucens, quam siccari & obarescere nõ oportet, nisi humore assiduo tersa pure niteat, obolescit. Quid ipsa superciliorum fastigia pilis breuibus odornata? Nonne quasi aggeribus & munimentum oculis, nequid superne indicat: & speciem simul præstant? Ex quorum confinio nasus exoriẽs, & ueluti equali porrectus iugo, utranq; aciem simul & discernit, & munit. Inferius quoq; genarũ non indecens tumor in similitudinem colliũ leniter exurgens ab omni parte oculos efficit tutiores, prouisumq; est ab artifice summo, ut si quis forte uehementior ictus extiterit, eminentibus repellatur. Nasi uero pars superior usq; ad mediũ solida formata est. Inferior autem chartilagine adhæret molli ita ut ad usum digitorum possit esse tractabilis. In hoc autem quamuis simplici membro tria sunt officia constituta. Vnum

Oculi unde. palpebræ quæ et unde. Acies quæ. Supercilia. Nasus. Genæ.

ducendi

ducendi spiritus. Alterum capiendi odoris. Tertium ut per eius cauernas purgamẽta cerebri defluant. Quas ipse Deus quam mirabili, q̃ diuina rõne molitus est, ut tñ hiatus ipse nasi oris spẽm non deformaret. Quod erat plane futurũ, si simplex foramẽ pateret. At id uelut pariete per medium ducto intersepsit atq; diuisit, fecitq; ipsa duplicitate pulcherrimũ. Ex quo intelligit quãtum dualis numerus una & simplici cõpage solidatus ad rerũ ualeat pfectionẽ. Nam cũ sit corpus, unus tñ totũ ex simplicibus membris cõstare non poterat, nisi ut essent partes uel dextræ uel sinistræ. Itaq; ut pedes duo & item manus, nõ tñ ad utilitatẽ aliq̃ usumq; uel gradiendi uel faciẽdi ualent, sed & habitũ decoremq; admirabilẽ cõferũt. Sic & in capite quod totius diuini opis q̃si culmen est, & auditus in duas aures, & uisus in duas acies, & odoratio in duas nares a summo artifice diuisa est, quia cerebrũ in quo sentiendi rõ est, quis sit unum, tñ in duas partes mẽbrana interueniẽte discretũ est, sed & cor quod sapiẽtiæ domiciliũ uidetur, licet sit unũ duos tñ intrinsecus sinus hẽt, qbus fõtes uiui sanguinis continent, septo intercedẽte diuisi, ut sicut in ipso mũdo summa rerũ uel de simplici duplex, uel de duplici simplex & gubernat & continet totũ, ita in copore de duobus uniuersa compacta indissociabilẽ p̃tẽderẽt unitatẽ. Oris quoq; species & rictus ex trãsuerso patefactus, q̃ utilis, q̃ decens sit, enarrari non põt, cuius usus in duobus constat officiis, sumẽdi uictus & eloquendi. Lingua intus inclusa, quæ uocẽ motib9 suis in uerbis distendit, & est interpres animi. Nec tñ sola põt per se eloquẽdi mun9 implere nisi acumẽ suum palato illiserit, nisi adiuta uel offensione dẽtiũ, uel cõpressione labiorũ. dẽtes tñ plus cõferũt ad loquẽdũ. Nã & infantes nõ ante incipiũt fari: q̃ dentes habuerit: & senes amissis dẽtibus ita balbutiũt: ut ad infantia reuoluti denuo esse uideant. Sed hæc ad hoiem solũ ptinent, aut ad aues, in quibus acuminata & uibrata certis motibus lingua, innumerabiles cãtuum flexiones, & sonorũ uarios modos exprimit. Habet p̃terea & aliud officium, quo in oĩbus: sed tñ solo in mutis utitur: q; contritos & cõmolitos dentibus cibos colligit, & cõglobatos ui sua deprimit, & transmittit ad uentrẽ. Itaq; Varro a ligãdo cibo putat linguæ nomẽ ipositũ. Bestias ẽt potu adiuuat. Protẽta n. cauataq; hauriũt aquã eãq; cõprehensam linguæ sinu ne tarditate ac mora defluat ad palatũ celeri mobilitate complodunt. Hæc itaq; palati concauo tanq̃ testudine tegit, eãq; dẽtiũ ordine sępiens Deus q̃si muro circũuallauit. Dẽtes autem ipsos ne nudi ac restricti magis horrori q̃ ornamento eẽnt, gingiuis mollibus quæ a gignendis dentibus uocant, ac deinde labiorũ tegminibus honestauit. Quorum duities sicut in molari lapide maior est & asperior, q̃ in cæteris ossibus, ut ad cõtinendos cibos pabulumq; sufficerent. Labra ipsa quæ q̃si ante cohærebant q̃ decenter intercidit, quorũ supius sub ipsa medietate uariũ; lacuna quadã leui quasi ualle signauit, inferius honestatis grã foras molliter explicauit. Nã quod attinet ad saporem capiendũ, fallit qsquis hũc sensum palato inesse arbitrat. Lingua ẽ enim qua sapores sentiuntur, nec tñ tota. Nam partes eius quæ sunt abutroq; latere teneriores, saporem subtilissimis sensibus trahunt. Et cũ neq; ex cibo q̃cq̃, neq; ex potione minuatur: tñ inenarrabili modo penetrat ad sensum sapor eadem rõne: qua nihil de quacunq; materia odoris decerpit. Cætera q̃ decora sint: uix exprimi põt. Deductũ clementer a genis mentum, & ita inferius cõclusum, ut acumẽ eius extremũ

Nares.
Dualis numerus ad pfectionẽ multũ ualet.
Cordis duo sinus.
Os.
Lingua.
Dentes. Senes cur balbutiãt.
Lingua usi
Gingiuæ.
Labra.
Sapor utrũ palato an lingua sentiatur.
Mentum.

Collum. Brachia. Lacerti. signare uideatur leuiter impressa diuisio. Rigidum ac teres collum scapulæ uelut mollibus iugis a ceruice dimissæ: ualida & substricta neruis ad fortitudinē brachia insignibus toris extentum lacertorum ingens robur utilis ac decens flexura cubitorum. Manus. Q uid dicā de manibus rōnis ac sapiæ ministris? Q uas sollertissimus artifex plano ac modice concauo sinu fictas, ut si qd tenedū sit apte possit insidere, in digitos Digiti. terminat: in qbus difficile ē expediuit, utrum ne spēs an utilitas maior sit. Nam & numerus pfectus ac plenus: & ordo ac gradus decentissimus: & articulo℞ pariū curuatura flexibilis, & forma unguiū rotūda concauis tegminibus digito℞: fastigia comprehēdēs atq; firmans: ne mollitudo carnis in tenēdo cederet, magnū pbet ornatū. Illud uero ad usum miris modis habile, q unus a cæteris separatus: cū ipsa manu orit & in diuersum maturius findit. Q ui se uelut obuium cæteris pbēs oēm Pollex qs. & unde. tenendi faciendiq; rōnē uel solus, uel pcipue possidet tanq̄ rector oium atq; moderator. Vnde etiā pollicis nomē accepit, q ui & ptāte inter cæteros polleat. Duos qdē articulos extātes hēt, nō ut alii trinos, sed unus ad manus carnē nectit pulchritudinis gratia. S. n. fuisset tribus articulis & ipse discretus fœda & indecora species ad-Pectus. emisset manibus honestatē. Nā pectoris latitudo sublimis & exposita oculis, mirabilē pfert habitus sui dignitatē. Cuius hæc cā est, q uidet hoiem solum Deus ueluti supinum formasse. Nā fere nullū aial iacere in tergū pōt: Mutas autem aiantes qsi altero latere iacentes finxisse, atq; ad terrā cōpressisse. Iccirco illis angustum pectus & ab aspectu remotū, & ad terram uersus subiectū. Hoīs aūt paēs & rectū, q a ple-Papillæ. nū rōnis a cælo datum humile aut indecens ēē non debuit. Papillæ quoq; leuiter eminentes & fuscioribus ac paruis orbibus coronatæ, nō nihil addūt uenustatis, fœminis ad alendos fœtus datæ, maribus ad solum decus, ne informe pectus, & qsi mutiVenter. Vmbilicus lum uideretur. Huic subdita est planicies uentris, quā mediā fere umbilicus nō indecenti nota signat, ad hoc factus, ut per eū fœtus dum est in utero, nutriatur.

¶ De uisceribus & intestinis usq; ad membra genitalia. Cap. XI.

SEquitur necessario ut de internis quoque uisceribus dicere incipiam quibus non pulchritudo, quia sunt abdita, sed utilitas incredibilis attributa est, quoniam opus fuerat, ut terrænum hoc corpus suco aliquo, de cibis ac potib? aleretur, sicut terra ipsa hymbribus ac pruinis. Prouidentissimus artifex in medio eius receptaculum cibis fecit, quibus concoctis & liquefactis, uitales succos membris omnibus dispartiret. Sed cum homo constet ex corpore atq; anima, illud quod supra dixi receptaculum soli corpori præstat alimentum, animæ uero aliam sedem dedit. Fecit enim genus quoddam uiscerum molle Pulmo aeris capax. atq; rarum, quod pulmonem uocamus, in quod spiritus reciproca uicissitudine cōmearet, eumq; non uteri modum finxit, ne effunderetur simul spiritus aut inflaret in simul. Ideoq; ne plenum qdē uiscus effecit: sed inefflabile atq; aeris capax ut paulatim spūm reciperet, dū uitalis uentus p illā spargit raritatem, et eundē rursus paulatim redderet, dum se ex illo explicat. Ipsa. n. uicissitudo flādi & spirandi respirandiq; Aura uitalis. tractus uitam sustentat in corpore. Q oniam ergo duo sunt in homine receptacula, unum aeris quod alit animam, alternm ciborum quod alit corpus, ut flecti ceruix ac moueri facile possit, duas esse per collum fistulas necesse est, cibalem ac spiritalem, quarum

quarum superior ab ore ad uentrem, ferat, inferior a naribus ad pulmonem. Quarũ
ratio & natura diuersa est. Ille.n. qui est ab ore transitus, mollis effectus est, & q̃ sem
per clausus cohæreat sibi: sicutos ipm̃. qm̃ potus & cibus dimota & patefacta gu-
la, quia corpales sunt, spatiũ sibi transmeandi faciunt. Spiritus cõtra q̃ est incorpalis
ac tenuis, qa spatiũ sibi facere non poterat, accepit uiã patentem, quæ uocat̃ gurgu- Gurgulio quid.
lio. Is constat ex ossibus flexuosis ac mollibus, quasi ex ãnulis in cicutæ modum in
uicem compactis & cohærentibus, patetq; semper hic trãsitus. Nullã.n. reqem me-
andi hẽre spũs põt, quia is qui semp commeat, demissa utiliter de crebro mẽbri por-
tione, cui uua nomẽ est, uelut occursu quodam refrænat̃: ne aut teneritudinem do- Vua quæ.
micilii cum impetu ueniens attracta pæstilenti aura corrũpat, aut totã nocendi uio
lentiã, internis receptaculis pferat. Ideoq; etiã nares breuiter sunt aptæ, q̃ icciro sic Nares unũ.
noiant̃, quia per eas uel odor, uel spiritus nare non desinit. Tamen hæc fistula spiri
talis non tm̃ ad nares, uerũ quoq; ad os iter patet in extremis palati regionibus: ubi
se folles faucium spectantes uuã tollere incipiunt in tumorem. Cuius rei cã & rõ nõ
obscura est. Loquendi.n. facultatem non haberemus, si sicut gulæ iter ad os tm̃: ita
gurgulio ad nares tm̃ pateret. Aperuit igitur uiam uoci diuina sollertia ex illa fistula
spiritali, ut posset lingua ministerio suo fungi, & uocis ipsius inoffensum tenorem,
pulsibus suis in uerba concidere. Qui meatus si aliquo mõ interceptus sit: mutum Muti cur
faciat necesse est. Errat.n. pfecto quisqs aliam cãm putat cur hoies muti sint. Non homines.
enim (ut uulgo credit̃) uinctam gerunt linguã. sed hi uocalẽ illũ spũm p nares q̃si
mugientes pfundunt, q; uoci transitus ad os aut nullus oĩno est, aut non sic patens
ut plenã uocem possit emittere. Quod plerunq; natura fit, aliq̃n etiam casu accidit:
ut morbo aliquo hic aditus obseptus uocem non transmittat ad linguã, faciatq; de lo Muti cur
quentibus mutos. Qd̃ cũ acciderit auditũ quoq; obstrui necesse est, ut qnia uocem etiã surdi.
emittere non põt ne admittere qdẽ possit. Loquendi ergo cã patefactus est hic mea-
tus. Illud quoq; p̃stat, ut in lauacris celebrandis, quia nares calorẽ ferre non possunt,
aer feruens ore ducatur. Itẽ si forte spiramenta narium frigoris pituita p̃cluserit per
os auram trahere possumus, ne obstructa meandi facultate, spiritus strãgulet̃. Cibi
uero in aluum recepti, & cum potus humore pmixti, cũ iã calore pcocti fuerint, corũ Ciborũ suc
succus in enarrabili modo per membra diffusus, irrigat uniuersum corpus & uege- cus irrigat uniuersum corpus & uegetat.
tat. Intestinorũ quoq; multiplices spiræ ac longitudo in se conuoluta, & uno tamen
substricta uinculo q̃ mirificum dei opus est. Nam ubi maceratos ex se cibos aluus Intestinorum spiræ.
emiserit, paulatim per illos internorũ anfractus extrudunt̃, ut quicq̃d ipsis inest suc-
ci, quo corpus alit̃ membris oibus diuidat̃. Et tm̃ ne qui forte obhæreant ac resistant
quod fieri poterat pp ipsorum uoluminum flexiones in se sæpe redeuntes, & fieri si-
ne pernicie non poterat: oppleuit ea intrinsecus crassiore succo, ut purgamenta illa
uentris ad exitus suos facilius per lubricum niterẽtur. Illa quoque ratio subtilissima
est, q; uesica cuius usum uolucres non hñt, cum sit ab intestinis sepata, nec ullã hẽat Vesica.
fistulã, qua ex illis urinam trahat, complet̃ tm̃ & humore distendit̃. Id qũo fiat nõ est
difficile peruidere. Intestinorũ.n. partes, quæ ab aluo cibum potumq; suscipiunt, pa-
tentiores sunt q̃ cæteræ spire, & multo tenuiores. Hæ uesicã circũplectunt̃, & cõti-
nent. ad quas partes cum potus & cibus mixta peruenerint, fimũ qdẽ crassius fit &

trāſmeat. Hūor aūt oīs p illā teneritudinē pcolat̄, eūq; ueſica cui9 æque tenuis ſub tiliſq; membrana ē, abſorbet & colligit, ut foras qua natura exitū pateſecit: emittat.

¶ De membris conceptionis, & ipſiuscōceptus phyſica rōne. Cap XII.

Vena genitalis q̄ ſemen continet.

De utero quoq; & conceptione qm̄ de internis loqmur, dici neceſſe eſt, neq̄d pteriſſe uideamur. Q uæ quanq̄ in opto latent, ſenſus tñ atq; intelligentiā latere nō poſunt. Vēa in maribus q̄ ſemē continet duplex eſt. paulo interior, q̄ illud hūoris obſcœni receptaculū. Sicut. n. renes duo ſunt: itemq; teſtes, ita & uenæ ſeminales duæ: in una tñ cōpage cohærentes, qd̄ uidemus in corporib9 aīaliū, cū interſecta pateſiūt. Sed ille dexterior maſculinū cōtinet ſemen ſiniſterior fœmininū, & iō in toto corpe ps dextra maſculina eſt: ſiniſtra

Semen genitale.

uero fœminina. Ipm̄ ſemen qdem aiūt ex oī corpore ad uenā genitalē cōfluere, ibiq; concreſcere. Sed hoc hūana mens qūo fiat, non pōt cōphendere. Item in fœminis

Vterus muliebris. Cōceptus qūo fiat:

uterus in duas ſe diuidit ptes, q̄ in diuerſum diffuſæ ac reflexæ cicūplicantur, ſicut arietis cornua. Q uæ pars in dextrā retorquet̄, maſculina eſt, q̄ in ſiniſtram fœminina. Conceptū igitur Varro & Ariſto. ſic fieri arbitrant̄. Aiūt non tm̄ maribus ineſſe

Semē ſanguis purgatus. Quid hois primum ſiguretur.

ſemen, uerum etiā fœminis & inde plerūq; matrib9 ſimiles pcreari, ſed earū ſemen ſanguinem eſſe purgatū. Q ui ſi recte cū uirili mixtum ſit, utraq; concreta, & ſimul coagulata informari. Et primum qdem cor hoīs cōfingi, q̄ in eo ſit & uita hoīs, & ſapia. Deniq; totum opus q̄dragesimo die cōſumari. Ex abortionibus hæc fortaſſe collecta ſunt. In auium tñ fœtibus primū oculos fingi dubiū nō eſt: qd̄ in ouis ſæ

Filioꝝ ſimilitudines unde.

pe deprehendimus. Vn̄ fieri non poſſe arbitror: qn̄ ſictio a capite ſumat exordiū, Similitudines aūt in corpibus filiorū ſic fieri putāt. Cū ſemina inter ſe pmixta coaleſcāt, ſi uirile ſupauerit, pr̄i ſimilē puehi ſiue marē ſeu fœminā. Si muliebre pualuerit: pgeniem cuiuſq; ſexus ad imaginem rn̄dere maternā. Id aūt pualere duobus qd̄ fuerit uberius. Alteꝝ. n. quodammodo amplectit̄ ac includit. Hinc plerūq; fieri ſolet, ut unius tm̄ liniamenta ptendant. Si uero æqua fuerit ex pari ſemēte pmixtio, figuras quoq; miſceri, ut ſoboles illa cōis aut neutrū referre uideatur, qa totū ex altero non habet, aut utrunq; quia partē de ſingulis mutuata eſt. Nā in corporib9 aīaliū uidemus aut confundi parētū colores: ac fieri tertiū neutri gn̄antium ſimile: aut utriuſq; ſic exprimi, ut diſcoloribus membris per oē corpus cōcors mixtura uariet̄.

Semi mares unde.

Diſpares quoq; naturæ hoc mō fieri putantur, cū forte in læuā uteri ptē maſculinæ ſtirpis ſemen inciderit marē qdē gigni opinatio eſt. Sed qa ſit in fœminina parte cōceptus: aliqd in ſe hr̄e fœmineum, ſupra q̄ decus uirile patiat̄: uel formā inſignē, uel nimium candorē, uel corpis læuitatē, uel artus delicatos: uel ſtaturā breuē, uel uocē gracilē, uel aīum imbecillū, uel ex his plura. Itē ſi ptem in dextrā ſemen fœminini ſe

Virgines unde.

xus influxerit, fœminā qdē pcreari, ſed qm̄ in maſculina pte cōcepta ſit hr̄e in ſe aliqd uirilitatis, ultra q̄ ſexus rō pmittat: aut ualida mēbra aut immoderatā lōgitudinē, aut fuſcum colorē, aut hiſpidā faciē, aut uultū indecorū, aut uocē robuſtā: aut aīum audacē: aut ex his plura. Si uero maſculinum in dexterā, fœmininū in ſiniſtrā puenerit utroſq; fœtus recte puenire, ut & fœminis p oia naturæ ſuæ decus conſtet & ma

Sexus duo cur.

rib9 tā mēte q̄ corpore robur uirile ſeruet̄. Illd̄ uero ipm̄ q̄ mirabile cōſtitutū a deo, eſt: qd̄ ad conſeruationē geneꝝ ſinguloꝝ duos ſexus maris ac fœminæ machinatus

eſt, quibus

est, quibus inter se per uoluptatis illecebras copulatis successiua soboles pareretur: ne oẽ genus uiuentiũ cõditio mortalitatis extingueret. Sed plus roboris maribus attributũ est, quo facilius ad patiẽtiã iugi maritalis fœminæ cogerent. Vir itaq; noiatus est, q maior in eo uis ẽ q̃ in fœmina, et hic uirtus nomẽ accepit. Itẽ mulier (ut Varro interptat) a mollicie ẽ dicta immutata et detracta lr̃a, uelut mollier. Cui suscepto fœtu cũ ptus appropinq̃re iã cœpit, turgescentes iã mãmæ dulcibus succis distẽdunt: & ad nutrimẽta nascẽtis fontibus lactis fœcundũ pectus exuberat. Nec.n. decebat aliud q̃ ut sapiens aĩal a corde alimoniã duceret. Idq; ipm sollertissime cõparatũ est ut candens ac pinguis humor teneritudinẽ noui copis irrigaret, donec ad capiẽdos fortiores cibos, & dentibus instruat, & uiribus roboret. Sed redeamus ad ppositũ, ut cætera quæ supsunt, breuiter explicemus.

Vir unde: Virtus uñ. Mulier uñ

Lactis alimonia.

¶ Cõtra illos q per uoluptatẽ mẽbris genitalibus abutunt, & subditorũ membrorũ forma. Cap. XIII.

Oterã nunc ego ipsorũ quoq; genitaliũ mẽbrorũ mirificã rõnem tibi exponere: nisi me pudor ab hmõi sermone reuocaret. Itaq; a nobis indumento uerecũdiæ q̃ sũt pudẽda uelent. Q d ad hãc rẽ attinet, quæri satis est, hoies impios ac pphanos summũ nefas admittere q diuinũ & admirabile dei opus ad ppagãdã successionẽ inexcogitabili rõne ptũ, & effectũ: uel ad turpissimos q̃stus, uel ad obscœnæ libidinis pudẽda opa cõuertũt, ut iã nihil aliud ex re sanctissima petãt, q̃ inanẽ & sterilẽ uoluptatẽ Q uę reliq corpis ptes nõ carent rõne ac pulchritudine. Cõglobata in nates caro q̃ sedendi officio apta & eadẽ firmior q̃ in cæteris mẽbris, ne pmẽte corpis mole ossibus cederet. Item fœminũ deducta: & latioribus toris ualida lõgitudo quo facilius onus corpis sustineret, q̃ paulatim deficientem in angustum genua determinãt, quorũ decentes nodi flexurã pedibus ad gradiendum, sedẽdũq; aptissimã pbẽt. Itẽ crura nõ æquali mõ ducta, ne indecens hitudo deformaret pedes, sed teretibus suris clementer extantibus sensimq; tenuatis, et firma sunt & ornata. In plãtis uero eadẽ q dẽ: sed tñ lõge dispar in mãibus rõ est. Q uæ qm̃ totius opis q̃si fundamẽta sunt mirificus eas artifex nõ rotunda specie, ne hõ stare nõ posset, aut aliis ad stãdũ pedibus indigeret, sicut q̃drupedes: sed porrectiores longioresq; formauit, ut stabile corpus efficerent planicie sua. Vñ illis inditũ nomẽ est. digiti æquæ totidẽ quot in manibus spẽm magis q̃ usum pferẽtes. Ideoq; & iuncti & breues, & gradatim cõpositi. Q uorũ qui est maximus, qm̃ illũ sicut i manu discerni a cæteris opus nõ erat, ita in ordinẽ redactus est, ut tñ ab aliis magnitudine ac modico iteruallo distare uideat. Hæc eorũ speciosa germanitas, non leui adiumẽto nisũ pedũ firmat. Cõcitari.n. ad cursũ nõ possumus nisi digitis in humũ pressis, soloq; nitẽtibus, ipetũ saltũq; capiamus. Explicasse uideor oĩa, quorũ rõ intelligi põt. Nunc ad ea uenio, q̃ uel dubia uel obscura sunt.

Nates.

Femen.

Crura.

Plantæ q̃ & unde.

¶ Q uod de multis quæ sunt in corpore ratio sciri nequit. Cap. XIIII.

Vlta esse constat in corpore, quorum uim rationẽq; pspicere nemo nisi qui fecit, potest. An aliquis enarrare se putat posse, quid utilitatis: quid effectus habeat tenuis mẽbrana illa perlucens, qua circũnectit aluus ac tegitur? Q uid renũ gemina similitudo? Q uos ait Varro ita dictos, q̃si riui abhis obscœni humoris oriantur qd est longe secus: quia spinæ altrinsecus su-

Renes qui & unde.

Fel iracundiæ affectũ cõtinet. Cor sedes pauoris. Splen lætitiæ sedes. Iecoris officium.

pini cohærent, & sunt ab intestinis separati. Quid splen? quid iecur? quid uiscera quasi ex conturbato sanguine uidentur esse concreta? Quid fellis amarissimus liquor? Quid globus cordis qui unus sanguinis fons est? Nisi forte illis credendum putabimus, qui affectũ iracundiæ in felle constitutũ putãt, pauoris in corde, letitiæ in splene. Ipsius autem iecoris officium uolunt esse, ut cibos in aluo concoquat amplexu & calefactu suo, quidam libidines rerum uenerearum in iecore contineri arbitrantur. Primum ista perspicere acumen humani sensus non potest, quia horum officia in operto latent nec usus suos patefacta demonstrant. Nam si ita esset, fortasse placidiora quæq; animalia uel nihil fellis omnino, uel minus haberent q̃ feræ, timidiora plus cordis: salaciora plus iecoris, lasciuiora plus splenis habuissent. Sicuti igitur nos sentimus audire auribus oculis cernere, naribus odorare, ita profecto sentiremus nos felle irasci, iecore cupere: splene gaudere. Cum autem unde affectus isti ueniant, minime sentiamus, fieri potest ut aliunde ueniãt, & aliud uiscera illa q̃ suspicamur, efficiant. Nec tñ conuincere possumus falsa illos qui hæc disputant dicere. Sed omnia quæ ad motus animi animæq; pertineant: tam obscuræ altæq; rationis esse arbitror, ut supra hominem sit ea liquido peruidere: Id tamen certum & indubitatum esse debet res tot: tanta uiscerum genera: unum & idem habere officium, ut animam contineant in corpore. Sed quid proprie singulis neruis sit iniunctum, quis scire nisi artifex potest, cui soli opus suum notum est.

¶ De obscura uocis ratione. Cap. XV.

Vox quid. Verba unde.

DE uoce aũt quã rõnem reddere possumus? Grãmatici quidem ac philosophi uocem esse definiunt, aerẽ spiritu uerberatũ. Vnde uerba sunt nuncupata, quod pspicue falsum est. Non .n. uox extra os gignit̃: sed intra. Et ideo uerisimilior est illa sentẽtia. stipatum spũm cum obstãtia fauciũ fuerit allisum, sonum uocis exprimere, ueluti cum in patẽtem cicutã labroq; subiectã dimittimus spũm & is cicutæ concauo repcussus ac reuolutus a fundo dũ descendentẽ occursu suo reddit ad exitum nitens sonum gignit, & in uocalẽ spũm resiliens per se uentus aĩatur. Quod quidẽ an uerũ sit, Deus artifex uiderit. Videt̃ enim nõ ab ore, sed ab intimo pectore oriri. Deniq; & ore clauso, & naribus emittit̃ sonus qualis potest. Preterea ex maximo spiritu, quo anhelamus, uox non efficitur, & leui & non coartato spiritu quoties uolumus efficitur. Non est igitur cõprehensum quomodo fiat, aut quid sit oĩno. Nec me nunc in academiæ sententiã delabi putes, quia non oĩa sunt incõprehensibilia. Vt .n. fatendũ est multa nesciri quæ uoluit Deus intelligentiam hominis excedere, sic tñ multa esse quæ possint & sensibus percipi, & ratione comprehendi. Sed erit nobis contra philosophos integra disputatio. Conficiamus igitur spacium quo nunc decurrimus.

¶ Vbi sit mentis sedes, & qua ratione corpori coniungatur. Cap. XVI.

Mentis sedes.

MEntis quoq; rõnẽ incõprehẽsibilẽ esse qs nesciat, nisi q oĩnu illam non habet, cum ipsa mẽs quo loco sit aut cuiusmodi nesciat? Varia ergo a phĩs de natura eius ac loco disputata sunt. Ac ego non dissimulabo quid ipse sentiam, non qa sic esse affirmẽ (quod est insipiẽtis in re dubia facere) sed ut exposita rei difficultate intelligas quãta sit diuinorũ

operum

operum magnitudo. Quidā sedem mētis in pectore esse uoluerūt: quod si ita est: quanto tandē miraculo dignū est rem in obscuro ac tenebroso habitaculo sitam: ui tanta rōnis atq; intelligentiæ luce uersari: tum q̄ eā sensus ex omni corpis parte conueniūt. ut in qualibet regione membrorū presens esse uideat. Alii sedem eius in cerebro eē dixerūt. Et sane argumētis probabilibus usi sunt, oportuisse scilicet qđ totius corporis regimen haberet, potius in summo tanq̄ in arce habitare, nec qcq̄ esse sublimius, q̄ id quod uniuersum rōne moderet: sicut ipse mūdi dn̄s & rector in summo est. Deinde q̄ sensus omnis: idest audiendi, & uidendi & adorandi ministra membra in capite sunt locata: quorū omnium uiæ nō ad pectus se ad cerebrū ferāt. Alioqui necesse nos esset tardius sentire donec sentiendi facultas longo itinere per collum ad pectus usq; descenderet. Hi uero aut non multum: aut fortasse non erant. Videtur enim mens quæ dominatum corporis tenet in summo capite constituta, tanq̄ in cælo Deus. Sed qñ in aliqua sit cogitatiōe commeare ad pectus & quasi ad secretū aliquod penetrale secedere: ut consilium tanq̄ ex thesauro recōdito eliciat ac proferat. Ideoq; cum intenti ad cogitandum sumus, & cum mens occupata in altum se abdiderit neq; audire quæ circūsonant: neq; uidere quæ obstent solemus. Id uero siue ita est admirandum profecto est quomodo id fiat: cū ad pectos ex cerebro iter pateat: Siue aūt nō, hoc tñ nihilominus admirandum est, q̄ diuina nescio qua ratione fiat: ut ita esse uideat. An pōt aliqs non admirari, q̄ sensus ille uiuus atq; cælestis, qui mens uel animus nuncupātur: tantæ mobilitatis est, ut ne tum quidem cum sopitus est conquiescat, tantæ celeritatis, ut uno temporis pūcto cælum omne collustret, si uelit, maria peruolet, terras & urbes peragret. Oīa deniq; quæ libuerit quāuis longe lateq; summota sint, in conspectu sibi ipse constituat. Et miratur aliquis si diuina mens Dei per uniuersas mundi partes intenta discurrit, & omnia regit, omnia moderatur: ubiq; presens ubiq; diffusa: cum tāta sit uis ac ptās mentis humanæ intra mortale corpus inclusæ, ut ne septis quidem grauis huius ac pigri corporis cui illigata est: coherceri ullo pacto possit, quominus sibi liberam uagandi facultatē quietis impatiens largiat. Siue igit in capite mēs habitat: siue in pectore, pōt ne aliqs cōprehendere quæ uis rōnis efficiat, ut sensus ille incōprehensibilis, aut in medulla cerebri hereat: aut in illo sanguine bipartito q est inclusus in corde: ac non ex eo ipso colligat quāta sit Dei ptās, q̄ animus seipm̄ non uidet: aut qualis, aut ubi sit: nec si uideat tamen pspicere possit: quo pacto rei corporali res incorporalis adiuncta sit. siue etiā mentis locus nullus est: sed per totum corpus sparsa discurrit: & quod etiā fieri pōt, & a Xenocrate Platōis discipulo disputatum est. Si quidē sensus in qualibet parte corporis præsto est nec quid sit mens, nec qualis intelligi potest cum sit natura tam subtilis ac tenuis: ut solidis uisceribus infusa uiuo & quasi ardenti sensu membris omnibus misceat. Illud autem caue, ne unq̄ simile ueri putaueris quod Aristoxenus dixit mentē omnino nullam eē sed quasi harmoniā in fidibus ex constructiōe corporis & compagibus uiscerum uim sentiendi existere. Musici enim intentionem concentumq; neruorum in integros modos sine ulla offensione consonantium harmoniam uocant. Volunt igitur animum simili ratione constare in homine qua concors modulatio

Mentis sedes in summo capite.

Animi celeritas.

Mētis nulla certa sedes.

Aristoxeni sententia refellitur.

Mens quasi in fidib9 harmonia.

Harmonia quid.

constat in fidibus, scilicet ut singularum corporis partium firma coniunctio mẽbrorũq; oĩum consentiens in unum uigor motum illum sensibilem faciat animumq; cõcinnet, sic ut sunt nerui bene intenti ad conspirantem sonum. Et sicuti ĩ fidibus cũ aliqd aut interceptũ, aut relaxatũ est, omnis canendi ratio turbatur & soluit̃ : ita in corpore cũ pars aliqua membrorũ duxerit uitiũ destrui uniuersa; corruptisq; omnibus atq; turbatis, occidere sensum, eamq; mortẽ uocari. Verũ ille si quicq̃ mẽtis habuisset : non harmoniam de fidibus ad hominem transtulisset. Non.n. canere sua sponte fides possunt, ut sit ulla in his comparatio ac similitudo uiuẽtis. Animus autẽ sua sponte & cogitat & mouetur. Quod si q̃d in nobis harmoniæ simile esset: ictu moueretur externo, sicut nerui manibus qui sine tacto artificis pulsuq; digitorum muti atq; inertes iacent. Sed nimirum pulsandus ille manu fuit : ut aliquando sentiret, quia mens eius ex membris male compacta torpebat.

Mors qd ex Aristoxeno.

¶ Quod anima sit æterna, & quid sit secundum philisophorum uarias opiniones. Cap. XVII.

Animã esse esse imortalem.

Superest de anima dicere, quãq; percipi ratio eius & natura non possit. Nec ideo tñ immortalem esse animã nõ intelligimus: qm̃ quicqd uiget, mouetur q; per se semper: nec uideri aut tangi potest: æternum sit necesse est. Quid autem sit anima nondum inter philosophos conuenit: nec unquam fortasse conueniet. Etenim alii sanguinem esse dixerunt, alii ignem : alii uentum, unde anima uel animus nomen accepit, quod græce uentus ἄνεμος dicitur. nec illorum tamen quisquam dixisse aliquid uidetur. Non enim si anima sanguine aut per uulnus effuso : aut febrium calore consumpto uidetur extingui : continuo in materia sanguinis animæ ratio ponenda est, ueluti si ueniat in quęstionem, Lumen quo utimur quid sit, & respondeatur oleum esse, quo consumpto illo lumen extinguitur: cum sint utiq; diuersa; sed alterum sit alterius alimentum. Videtur ergo anima similis esse lumini quæ non ipsa sit sanguis sed humore sanguinis alitur : ut lumen oleo. Qui autem ignem putauerunt hoc usui sunt argumento, qd' p̃sente anima corpus caleat, recedente frigescat. Sed ignis & sensu indiget, & uidetur, & tactu comburit. Anima uero & sensu aucta est & uideri non põt, & nõ adurit. Vñ apparet animã nescio quid esse deo similem. At illi q̃ uẽtum putãt, hoc fallunt̃, ꝙ ex aere spiritũ ducentes: uiuere uideamur. Varro itaq; definit. Anima est aer conceptus ore, deferuefactus in pulmone, tepefactus in corde, diffusus in corpus. Hęc aptissime falsa sunt. Neq; enim tam obscurã nobis huiusmodi dico esse rationem, ut ne hoc quidem intelligamus, quid uerum esse non possit. An si mihi qs dixerit æneũ esse cælum, aut uitreum (ut Empedocles ait) aerẽ glaciatum, statim ne assentiar ? qa cælum ex qua materia sit ignorem ? Sicut enim, hoc nescio : ita illud scio. Anima ergo non est aer ore conceptus : quia multo prius gignitur anima quam concipi aer ore possit. Nõ enim post partum, insinuat̃ in corpus (ut quibusdã philosophis uidetur) sed post cõceptum protinus: cum fœtum in utero necessitas diuina formauit: quia adeo uiuit intra uiscera genetricis; ut & incremento augeatur; & crebris pulsibus gestiat emicare. Denique abortum fieri necesse est, si fuerit animali intus extinctum. Cæteræ definitionis partes eo spectant, ut illis nouem mensibus quibus in utero

Aĩa quid & unde

Sanguis aĩa non est

Aĩa quid ex Varone

Cælum qd

in utero fuimus. mortui esse uideamur. Nulla ergo ex his tribus uera sententia est. Nec tamen in tantum falsos esse dicendum est qui hæc senserunt, ut omnino nihil dixerint. Nam & sanguine simul & calore, & spiritu uiuimus. Sed cum cōstet anima in corpore omnibus adunatis, non expresserunt proprie quid esset: quia tam nō potest exprimi q̄ uideri.

ℭ Vtrum animus & anima sint idem. Cap. XVIII.

Sequitur alia & ipsa inextricabilis quæstio. Idem ne sit anima & animus, an uero aliud sit illud quo uiuimus, aliud autem quo sentimus & sapimus. Non desunt argumenta in utranq; partem. Qui enim unum esse dicunt, hanc rationem sequuntur: ꝙ neq; uiui sine sensu possit, nec sentiri sine uita, ideoq; esse non posse diuersum id quod non potest separari, sed quicquid est illud: & uiuendi officium, & sentiendi habere rationem. Iccirco animum & animam indifferenter appellant duo epicurei poetæ. Qui autem dicunt esse diuersa: sic argumentantur ex eo posse intelligi aliud esse mentem: aliud esse animam: quia incolumi anima mens possit extingui, quod accidere soleat insanis. Item ꝙ anima morte sopiatur, animus somno. Et quidem sic, ut non tantum quid fiat, aut ubi sit ignoret, sed etiam rerum falsarum contemplatione fallatur. Quod quomodo ipsum fiat; non potest præuideri: cur fiat potest. Nam requiescere nullo pacto possumus nisi mens uisionum imaginibus occupata teneatur. Latet autem mens oppressa somno tanquam ignis obducto cinere sopitus: quē si paululum commoueris rursus ardescit & quasi euigilat. Auocatur ergo simulacris donec membra sopore irrigata uegetentur: Corpus enim uigilante sensu licet iaceat immobile, tamen non est quietum, quia flagrat in eo sensus, & uibrat ut flamma & artus omnes ad se astrictos tenet. Sed postquā mens ad contemplandas imagines ab intentione traducta est, tunc demum corpus omne resoluitur in quietem. Traducitur autem mens cogitatione cæca cum cogentibus tenebris secum tantummodo esse cœperit, dum intenta est in ea, de quibus cogitat, repente somnus obrepit, & in species proximas sensum ipsa cogitatio declinat. Sic ea quæ sibi ante oculos posuerat uidere quoq; incipit. Deinde procedit ulterius: & sibi auocamenta inuenit: ne saluberrimam quietem corporis interrumpat. Nam ut mens per diem ueris uisionibus auocatur, ne obdormiat, ita falsis ne excitetur. Nam si nullas imagines cernat, aut uigilare illam necesse est, aut perpetua morte sopiri. Dormiendi ergo causa tributa est a deo ratio somniandi: & quidem in commune uniuersis animantibus. Sed illud homini precipue ꝙ cum eam rationem deus quietis causa daret facultatem sibi reliquit docendi hominem futura per somnium. Nam & historiæ sæpe testantur extitisse somnia: quorum præsens & admirabilis fuerit euentus, & responsa uatum nostrorum ex parte somnii constiterunt. Quare neq; semper uera sunt, neque semper falsa Virgilio teste, qui duas portas uoluit esse somniorum: Sed quæ falsa sunt dormiendi causa uidentur: quæ uera immittuntur a Deo ut imminens bonum aut malum hac reuelatione discamus.

Aius & aia sunt idem.

Lucretii locus.

Aia ab aio diuersa.

Somnia.

Somniādi ratio.

ℭ De origine animæ an sit. Cap. XIX.

Aia an ex pře an ex matre generetur.

Llud quoq; in quæstionem uenire potest. Vtrum ne anima ex patre an potius ex matre. An uero ex utroq; generetur. Sed ego id meo iure ab ancipiti uēdico. Nihil.n.ex his tribus uerum est: q͞a neq; ex utroq;, neq; ex alterutroq; feruntur animæ. Corpus.n. ex corporibus nasci potest, quoniã confertur aliquid ex utroq;. De animis anima non potest, quia ex re tenui & incomprehēsibili nihil potest decidere. Itaq; serēdarũ animarum ratio uni ac soli Deo subiacet. Deniq; cælesti sumus omnes semine oriundi. Omnibus idē ille pater est ut ait Lucretius. Nã de mortalibus nō potest quicq̃ nisi mortale generari. Nec putari pater debet: qui transfudisse, aut inspirasse animam de sua nullo modo sentit, nec si sentiat quando tamen aut quomodo id fiat, habeat animo comprehensum. Ex quo apparet non a parentibus dari animas, sed ab uno eodemq; omnium Deo patre, q̃ legem rationemq; nascendi tenet solus: siquidem solus efficit: nam terreni parentis nihil est nisi ut humorem corporis in quo est materia nascēdi cũ sensu uoluptatis emittat uel recipiat: & citra hoc etiã opus humoris istius homo resistit: nec amplius quicq̃ pōt, ideo nasci sibi filios optãt, q͞a non ipsi faciũt. Cætera iã Dei sunt opera.s.conceptus ipse, & corporis informatio, & inspiratio animæ, & partus incolumis, & quæcunq; deinceps ad hominē conseruandum ualent, illius munus est q; spiramus: q; uiuimus, q; uigemus. Nam præter q̃ q; ipsius beneficio incolumi sumus corpore: & q; uictũ nobis ex uariis rebus subministrat sapientiã quoq; homini tribuit: quam terrenus pater nullo modo dare potest. Ideoq; & de sapiētibus stulti: & de stultis sapiētes sæpe nascuntur, quod quidam fato ac sideribus assignant. Sed non est nunc locus de fato differendi. Hoc dicere satis est, q; etiam si astra efficientiam rerum continent, nihilominus omnia adeo fieri q̃ astra ipsa & fecit, & ordinauit. Inepti ergo qui hanc potestatem Deo detrahunt, & operi eius attribuunt. Hoc igitur Dei munere cælesti atq; præclaro an utamur in nostra uoluit esse ptãte. Hoc.n.concesso ipsum hominem uirtutis sacramentis religauit, quo uitam posceit adipisci. Dedit ei & constituit aduersarium nequissimũ & fallacissimũ spiritum, cum quo in hac terrestri uita sine ulla securitatis requie dimicaret. Cur autem Deus hunc uexatorem generi hominum constituit breuiter exponam.

Sapientũ filii cur aliquãdo stulti. Stultorũ filii cur aliquando sapientes.

¶ Cur Deus dedit spiritum temptatorē. Cap. XX.

Nte omnia diuersitatem uoluit esse, ideoq; uulgo nō aperuit ueritatē sed eam paucissimis reuelauit, quæ diuersitas omne arcanũ mũdi cōtinet. Hæc est enim quæ faciat uirtutem, quæ scilicet nō modo non eēt, sed ne appareret quidem, q͞a uirtus esse nõn poterit, nisi fuerit cōpar aliquis. In quo superando uim suam uel exerceat, uel ostendat. Nam ut uictoria constare sine certamine non pōt, sic nec uirtus quidem ipsa sine hoste. Ita quoniã uirtutem dedit homini: statuit ei contrario inimicum, ne uirtus ocio torpens naturã suã pderet. Cuius oīs ratio in eo est, ut cōcussa & labefacta firmet, nec aliter ad summũ fastigiũ possit uenire, nisi trudenti manu semper agitata, se ad salutem suam dimicandi tenore fundauerit. Noluit enim Deus hoiem ad immortalem illã beatitudinem delicato itinere peruenire. Daturus ergo uirtutem, dedit hostem prius, q animis hominũ cupiditates, & uitia immitteret, q eēt author erroꝝ, malorũq; oīum

Virtus ocio torpescens naturam suam perdit.

machi

Ad usum Bibliothecæ D. Ludovici Neapolitani minimorum.

machinator:ut quoniam Deus hominem ad uitam uocat,ille cōtra ut rapiat & traducat ad mortem. Hic est qui aut inducit aut decipit eos:qui ueritati studentaut si dolo & studiis non quiuerit,uirilem gerit animam, qua sublimium uigorem labefactare conetur:infanda dictu & execrabili moliens, uexat interficit, & tamen ut prosternit multos:sic a multis uictus prostratusque discedit. Magna est enim uis hominis,magna ratio, magnum sacramentum. A quo siquis non defecerit, nec fidem suam deuotionemq; prodiderit,hic beatus:hic denique(ut breuiter finiam) similis deo sit necesse est.Erat enim quisquis hominem carne metitur.Nam corpusculum quo induti sumus:hominis receptaculum est.Nam ipse homo neq; tangi,neque aspici:neque comprehendi potest :quia latet intra hoc quod uidetur. Qui si delicatus ac tener in hac uita aliter fuerit q̄ ratio eius exposcit:si uirtute cōtempta desideriis se carnis addixerit,cadet & premetur in terram. Si autem(ut debet) statum suum quem rectum recte sortitus est, & prompte constanterque defenderit,si terræ quam calcare ac uincere debet, non seruierit uitam merebitur sempiternam.

Homo nō est id quod uidetur.

¶ Operis conclusio, & ueritatem superari non posse. Cap. XXI.

Aec ad te Demetriane interim paucis & obscurius fortasse q̄ decuit pro rerum ac temporis necessitate peroraui: quibus contentus esse debeas.Plura & meliora laturus, si nobis indulgentia cælitus uenerit:tunc & ego te ad ueræ philosophiæ doctrinam & planius & uerius cohortabor. Statui enim quam multa potero literis tradere quæ ad uitæ beatæ statum spectent. Et quidem contra philosophos: quoniam sunt ad perturbandam ueritatem pernitiosi & graues.Incredibilis est enim uis eloquentiæ & argumentandi differendiq; subtilitas:quem uis facile deceperit quos partim nostris armis:partim uero ex ipsorum inter se cōcertatione sumptis reuincemus ut appareat eos induxisse potius errorem q̄ sustulisse. fortasse mireris, q; tantum facinus audeam.Patiemur ne igitur extingui aut opprimi ueritatem? Ego uero libentius uel sub hoc onere defecerim. Nam si Mar. Tullius eloquentiæ ipsius unicum exemplar ab indoctis & eloquentibus quia tamen pro uero nitebantur:sæpe superatus est.Cur desperemus ueritatem ipsam contra fallacem captiosamq; facundiam,sua propria ui & claritate ualituram? Illi quidem sese patronos ueritatis profiteri solent. Sed quis potest eam rem defendere: quam non didicit? aut illustrare aput alios quam ipse non nouit? Magnum uideor polliceri, sed cælesti opus est munere, ut nobis facultas ac tempus ad proposita persequenda tribuatur. Quod si uita est optanda sapienti, profecto nullam aliam ob causam uiuere optauerim: quam ut aliquid efficiam: quod uita dignum sit: & quod utilitatem legentibus,& si non ad eloquentiam,quia tenuis in nobis facundiæ riuus est:ad uiuendum tamen afferat,quod est maxime necessarium. Quo perfecto, satis me uixisse arbitrabor & officium hominis implesse, si labor meus aliquos homines ab erroribus liberatos,ad iter cæleste direxerit.

M.Tulli. ab indoctis quentibus superatus

¶ L.Cœ.Lactantii Firmiani Liber de opificio dei Finis

L. Cœlii Lactantii Firmiani, Diui. Insti. Epitome acephalos ætate etiam Hierony.

Iam si Iustitia est ueri Dei cultus: qd enim tam iustũ ad æquitatẽ: tam pium ad honorem, tam necessariũ ad salutem, q̃ Deum cognoscere ut parentem, uenerari ut dñm: eiusq; legi aut pceptis obtemperare? Nescierunt ergo iustitiã philosophi, qa nec ipm Deum agnouerunt, & ideo refelli potuerunt a Carneade, cuius hæc fuit disputatio, nullum esse ius naturale. Itaq; omnes animãtes ipa ducẽte natura commoda sua defendere: & ideo iustitiã: si alienis utilitatibus consulet suas negliget: stultitiã esse dicẽdam. Quod si omnes populi penes quos sit imperium: ipiq; Romani q orbem totum possederent, iustitiã seq uelint: ac suum cuiq; restituere: quod ui & armis occupauerunt ad casas & egestatem reuertent. Quod si fecerint: iustos dicemus q̃dem, sed tũ stultos iudicare necesse est: q ut alus psint: sibi nocere contendant. Deinde si reperiat aliqs hominem: q aut aur pro auricalcho: aut argentũ p plumbo uendat p errorem, adq; id emere necessitas cogat: utrũ dissimulabit & emet paruo, an potius indicabit? iustus utiq; dicet: qa non fefellit, sed idem stultus q alteri fecerit lucrum: sibi damnum, sed facile de dãno est. Quid si uita eius in periculũ ueniet: ut eũ aliquando necesse sit aut occupare, aut mori: qd faciet? Potest hoc euenire: ut naufragio facto inueniat aliquem imbecillem tabulæ inherentem: aut uicto exercitu fugiens: reperiat aliquem uulneratũ equo insidentem, utrum ne aut illum tabula, aut hunc equo deturbabit, ut ipse possit euadere? Si uolet iustus esse non faciet. sed idem stultus iudicab: q dum alterius uitæ parcit: suã pdet. Si faciet q dẽ sapiens uidebit: qa sibi consulet: sed & idem malus: quia nocebit. Acuta ista sane: sed respondere ad ea facile possumus. Imitatio. n. nominum facit ut sic esse uideatur. Nam et iustitia imaginẽ habet stultitiæ: non tñ est stultitia. Et malitia imaginẽ sapiẽtiæ: nõ tñ: sapientia est. Sed sicut malitia ista in cõseruandis utilitatibus suis intelligẽs redargui uidet, qa nõ sapientia: sed caliditas & astutia est, ita & iustitia non debet stultitia, sed inocẽtia noiari: quia necesse est iustũ esse sapientẽ: & cum qui sit stultus, iniustũ. Nã neq; rõ, neq; natura ipsa pmittit, ut is qui iustus est: sapiens non sit: qm iustus nihil utiq; facit, nisi quod rectum & bonum est, prauum & malũ semp fugit. Quis ãt discernere bonũ & malũ, prauũ & rectũ poterit, nisi qui sapiens fuerit? Stultus aũt malefacit: quia bonũ & malũ quid sit ignorat: ideo peccat, quia non põt praua & recta discernere. Igit neq; stulto iustitiã, neq; iniusto sapientiam conuenire. Ergo stultus nõ est qui nec tabula naufragũ: nec equo sauciũ deiecerit, quia se abstinuit a nocẽdo, quod est peccatum: peccatũ autẽ uitare sapiẽtis est. Sed ut stultus prima facie uideatur illa res efficit: q extingui aiam cum corpore existimant: icirco omne commodũ ad hãc uitã referunt. Si. n. post mortem nihil est, utiq; stulte facit, qui alterius animæ parcit cum dispendio suæ: aut qui alterius lucro magis q̃ suo consulet. si mors animam delet, dãdã ẽ opera: quo iustius commo

Ius nã nullum esse

Romani oia p iniuriam occupauerant

Iustitia imaginem habet stultitiæ.

Iustus idẽ sapiens.

Stulti cur peccant.

Animæ interitus.

sõmodiusq; uiuamus. Si aũt uita post mortẽ superest æterna & beata, hanc utiq; corporalẽ cum oĩbus terræ bonis iustus ac sapiens contẽnet: quia sciet quale a deo sit pmium recepturus. Teneamus igit innocentiã teneamus iustitiã: subeamus imaginẽ stultitiæ: ut uerã sapiẽtiã tenere possimus. Et si hoibus uidet ineptum ac stultum torqueri, & mori uelle quom libere liceat abire sine noxa. Nos tñ omni uirtute omniq; patientia fidem deo exibere nitamur. Non mors terreat, nec dolor frãgat quo minus uigor animi & cõstãtia iconcussa seruet. Stultos notent: dummodo ipsi stultissimi sint, & cæci, & hebetes & pecudibus æquales: q̃ non intelligunt esse mortiferũ relicto deo uiuo. prosternere se atq; adorare terræna, qui nesciunt ex illis ęternam pœnã manere, q figmenta insensibilia fuerint uenerati: & eos q nec tormenta, nec mortẽ p cultu & honore ueri dei recusauerint: uitam ppetuam cõsecuturos: Hæc ẽ fidelissima: hæc est uera sapiã: hæc pfecta iustitia. Nihil ad nos attinet, quid iudicẽt stulti: qd homunculi sentiãt. Nos iudiciũ dei expectare debemus. ut postmodum q̃ de nobis iudicauerint, iudicemus. Dixi de iustitia qd esset, sequit ut oñdam qd sit uerũ sacrificium dei, qs iustissimus ritus colendi, ne qs arbitret aut uictimas, aut odores, aut dona præsentia desiderari a deo: a quo si fames, si sitis, si algor, si oium rerũ terrenarũ cupiditas abest, nõ ergo utit his hoibus: q̃ templis aliisq; fictilibus inferuntur: sed sicut corporalibus corporale: sic, utiq; icorporalibus icorporale sacrificium necessarium ẽ. Illis q̃ in usum tribuit hoi deus: ipẽ nõ indiget. Est oĩs terra sub ptãte ipius, nõ indiget templo, cuius domiciliũ mundus est, non indiget simulacro, qui est & oculis, & mente icõprehensibilis. nõ idiget terrænis luminibus q solem cũ cæteris astris in usum hoibus potuit accendere. Quid igitur ab hoie desiderat deus, nisi cultũ mentis: q̃ est purus & sanctus? Nã illa q̃ aut digitis fiunt aut extra hoiem sunt: hoc sacrificiũ uerũ nõ est: nec qd ex arca: sed qd ex corde pfert, nõ qd manu: sed qd mente libat. Hęc acceptabilis uictima est, quã de se ipo animus imolat. Nã qd hostiæ? qd thura? qd uestes? qd aurũ? qd argentum? qd pretiosi lapides conferunt, si colentis pura mens nõ est? Sola ergo iustitia est, quã deus expetit. In hac sacrificium in hac dei cultus est, de quo nunc mihi disserendum est, docendumq; in quibus operibus iustitiam necesse sit contineri.

Sacrificia deo grata quæ.

Duas esse humanæ uitæ uias: nec phis ignotum fuit: nec poetis: sed eas utiq; diuerso mõ induxerunt phi. Alterã industriæ, alterã inertiæ esse uoluere, sed hoc minus recte: cum eas ad solius uitæ cõmoda retulerunt: melius poetæ: qui alterã iustorũ: alteram impiorũ esse dixerunt. Sed in eo peccant: q; eas non in hac uita, sed apud iferos esse aiunt. Nos utiq; rectius, qui alteram uitæ: alteram mortis & hic tamen has uias esse dicimus. Sed illa dexterior: qua iusti sunt gradientes non in elysium ferre: sed in cælum. Immortales enim fiunt. Sinisterior ad tartarum· Æternis enim cruciatibus abdicuntur iniusti. Veneranda est a nobis iustitiæ uia, quæ ducit ad uitam, Primum autem iustitiæ officium est deum cognoscere ut parentem: eumq; metuere ut dominum, diligere ut patrẽ. Is est. n. qui nos genuit: qui uitali spiritu animauit: qui alit: qui saluos facit. Habet in nos nõ modo ut pater, uerũ etiã ut dominus licentiam uerberandi: & uitæ ac necis ptãtem: unde illi ab homine duplex honos

Vitæ duæ esse uias.

Iustitiæ officia

Deum uenator.

idest amor cum timore debetur. Secundum iustitiæ officium est hoiem agnoscere uelut fratrem. Si.n.idem deus fecit, & uniuersos ad iustitiã, & ad uitã æternã pari conditione generauit: Fraterna utiq; necessitudine choæremus, quã qui non agnoscit: iniustus est. Sed origo huius mali, quo societas inter se hominum: quo necessitudinis uinculum dissoluitur: ab ignorantia ueri dei nascitur. Qui enim fontem illum benignitatis ignorat: bonus esse nullo mõ potest. Inde est q̃d ex eo tempore, quo multi dii consecrari ab hominibus coli que cœperunt; fugata est (sicut poetæ aiunt) iustitia: sic direptum est oẽ fœdus: direpta societas iuris humani, cum sibi quisq; consulere, ius in uiribus computare. nocere inuicẽ, fraudibus aggredi, dolis circumscribere: cõmoda aliorũ incõmodis adaugere. non cognatis, non liberis, nec parentibus parcere. ad necem hominũ pocula temperare, obsidere cum ferro uias: mari infestare. libidini autem quo furor duxerit fræna laxare. nihil denique sancti habere, quod cupiditas infanda non uiolaret. cum hæc fierent, tum leges sibi homines condiderunt pro utilitate communi, ut se interim tutos ab iniuriis facerent. Sed metus legũ nõ scelera comprimebat: sed licentiã submouebat. Poterãt enim leges delicta punire: conscientiam punire non poterãt. Itaq; quæ ante palã fiebant: clam fieri cœperũt. Circũscribi etiã iura siquidem ipsi præsides legũ præmiis muneribusq; corrupti uel in remunerationẽ malorũ, uel perniciẽ iustorũ sententias uenditabãt. His accedebant dissensiones, & bella: & mutuæ deprædationes, & oppressis legibus sæuiendi ptãs licenter assumpta. In hoc statu cum essent humanæ res, misertus est nostris Deus. Reuelauit se nobis: & ostẽdit: ut in ipso religionem: fidem, castitatem: misericordiam disceremus, legemque diuinam, quæ humana cum cælestibus copulat tradente ipso domino sumeremus, qua lege uniuersi quibus irretiti sumus: errores cum uanis, & impiis superstitionibus tolleretur. Quid enim homini debeamus: eadem illa lex præscribit: quæ docet quicquid homini præstiteris: deo præstare. Sed radix iustitiæ: & omne fundamentum æquitatis est illud. Vide ut ne facias ulli, quod pati nolis, sed alterius animum de tuo metiens: si acerbum est iniuriam ferre. & qui eam fecerit: uidetur iniustus: transfert in alterius personam quod in te sentis, & in tuam quod de altero iudicas. & intelliges tam te iniuste facere: si alteri noceas: q̃ alterum: si tibi. Hæc si mente uoluemus, innocentiam tenebimus, in qua iustitia uelut in primo gradu consistit. Primus est enim non nocere proximo, sed officiose prodesse. Et sicut in rudibus agris prius quam serere incipias: euulsis sentibus & omnium stirpium radicibus amputatis: arua purganda, sic de nostris animis prius uitia detrahenda: & tunc demum uirtutes inserendæ: de quibus seminatæ per uerbũ dei fruges imortalitatis oriantur. Tres affectus uel (ut ita dicã) tres furiæ sunt: quæ in animis hominũ tantas perturbatiões ciũt, & interdum cogunt ita delinquere: ut nec famæ, nec periculi sui respectu, tuta habere permittant ira quæ uindictam cupit. auaritia quæ desiderat opes. libido quæ appetit uoluptates. His uitiis resistendum est; hæ stirpes eruendæ ut uirtutes seri possint. Hos affectus stoici amputandos peripatetici temperandos putant. Neutri eorum recte: quia neq; detrahi possunt: siquidem natura insiti habent certã magnamq; rationem, neq; minui quoniã si mala sunt: carendum est. estq; temperandum

Hõ homini frater.

Iouis seculum perditissimum.

Leges cur inuentæ.

Hõ homini qd debeat.
Alteri ne facias qd' ipse pati nolis.

Affectus tres hominũ perturbãt aios.
Ira.
Auaritia.
Libido.

dum mediocribus.si bona integris adutendum est .Nos uero neque detrahendos, neq; minuendos esse dicimus . Non.n. per se mala sunt quæ deus homini rationabi liter inseruit; sed cũ sint utiq; natura bona, qm̃ ad tuendã uitam sunt attributa male utendo fiant mala : sicut si fortissime pro patria dimicces, bonũ est, si contra patriã malum. Sic & affectus si ad usus bonos habeas: uirtutes erunt, si ad malos uitia di centur. Ira igitur ad choertionem peccatorum, i. ad regendam subiectoꝝ disciplinã data est a adeo. ut metus licentiã comprimat & compescat audaciam. Et qui termi nos eius ignorat, irascitur paribus aut fortioribus. Inde ad ĩmania facinora prosili tur, inde ad cædes, inde ad bella cõsurgitur. Cupiditas ad desideranda & cõquiren da uitæ necessaria tributa est. Sed qui nesciunt fines eius, insatiabiliter opes cõge rere nituntur. Hinc uenena hinc circũscriptiones, hinc falsa testimonia, hinc oĩum fraudum genera erumpent. Libidinis autem affectus ad procreandos filios insitus & innatus est, sed qui limites eius animo non tenent, utuntur eo ad solam uolupta tem. Inde illicitæ nuptiæ inde adulteria & stupra, inde omnes corruptelæ oriuntur. Redigendi ergo sunt isti affectus intra fines suos & in uiam rectam redigendi, in qua & si sunt uehementes, culpam tamen habere non possunt.

Affectus neq; boni neq; mali

Ira cur hoĩ ingenita.

Cupiditas ad quid.

Libido cur hoĩ innata

Ohibenda est ira cum patimur iniuriam, & ut malum cõprimatur quod ex certamine impendet, & duas maximas uirtutes innocen tiã, & patientiam teneamus. A natura frangitur, cum habemus, qđ satis est. Q uis enim furor est in his congerendis laborare, quæ aut latrocinio: aut furore: aut proscriptione, aut morte ad alios facile sit peruenire? Libido extra legitimũ torũ non euageť, sed creãdis liberis seruiat. Appe tentia.n. nimia uoluptatis, & periculũ parit, & insaniã generat. Et (quod est maxime cauendũ) morté incurrit æternã. Nihil est.n. tã inuisum deo, q̃ mens incæsta & ani mus impurus. Nec hac sola uoluptate abstinendũ sibi putet : quæ capituř ex fœmi nei corpis copulatione, sed & cæteris uoluptatibus sensuum reliquoꝝ, q̃a & ipæ sunt uitiosæ, & eiusdẽ uirtutis ẽ eas cõtẽnere. Oculoꝝ uoluptas ꝑcipiť ex rerum pulchri tudine. Auriũ de uocibus canoris & suasionibus. Nariũ de odore iocundo : saporis de cibis dulcioribus: q̃bus his oĩbus uirtus repugnare fortiter debet : ne his illece bris irrætitus aĩus a cælestibus ad terræna : ab æternis ad t̃palia: a uita immortali ad perpetuã pœnã diprimať. In saporis & odoris uoluptate hoc periculũ est: q̃ trahe re ad luxuriã poterit. Q ui . n . fuerit his deditus : aut non habebit ullã rem familia rem: aut si habuerit, assumet & aget postmodũ uitã detestabilẽ. Q ui aũt rapiť au ditu, ut taceã de cantibus, qui sensus ita sæpe deliniũt, ut etiam status mẽtis furore perturbentur cõpositis certis cantionibus, numerosisq; carminibus, aut argutis dis putationibus ad impios cultus facile traducunt. Inde est q̃ scriptis cælestibus quia uidẽtur incõpta, nõ facile creditur, quia aut ipsi sunt diserti, aut diserta legere uolũt non q̃runt uera, sed dubia, immo illis hæc uidentur uerissima ẽe, quæ auribus blan diuntur, ita respuunt ueritatẽ, dũ sermonis uarietate capiũtur. Voluptas uero quæ spectat ad uisum, multiformis est. Nã quæ percipiť ex rerũ ꝑtiosarũ pulchritudi ne, auaritiã concitat, quæ aliena esse debet a sapiente atq; iusto. Q uæ autem capiť de specie mulierũ in alteram rapit uoluptatem, de qua iam superius locuti sumus.

Opibus cõgerẽdis in tenti legãt hæc.

Voluptati bus abstinendum.

Gulæ uiti um.

Musicæ quãta uis.

Munerum editiōes saturni. Scæna liberi pr̄is ē. Circenses ludi Neptūo dicati. Homicidium execrabile. Gladiatorum ludii Comœdia. Tragœdia. Istrionum saltatio. Mimi. Circensis insania.

Vperest de spectaculis dicere. quæ qm̄ potentia sunt ad corrumpen-
dos aīmos: uitanda sapientibus & cauēda sunt aliter, ꝙ ad celebrādos
deoꝝ honores inuēta memorant. Nā muneꝝ editiones Saturno fa-
ctæ sunt. Scæna liberi pr̄is ē. Ludi uero circēses Neptuno dicati pu-
tant: ut iam qui spectat uel interest, relicto dei cultu, ad ꝓfanos ritus
transisse uideat. Sed ego de re malo dicere, q̄ de origine. Q id tā horribile, tā tetrū
q̄ hoīs trucidatio? Ideo seuerissimis legibus uita nr̄a mulctat. Iō bella execrabilia
sunt, inuenta tn̄ cōsuetudo q̄tenus homicidiū sine bello ac sine legib9 faciāt: & hoc
ut scelus uindicēt. Q uod si iteresse homicidio sceleris cōscientia est, & eodem faci-
nore spectator obstrictus ē, quo & admissor. ergo & his gladiatoꝝ sceleribus non
minus cruore ꝑfundit, qui spectat q̄ ille q facit. nec pōt esse imunis a sanguine, q
uoluit effundi, aut uideri nō iterfecisse, q̄ interfectori & fauet, & p̄miū postulauit.
Q id scæna? Num sanctior? in qua comœdia de stupris & amoribus? Tragœdia
de incæstis & paricidiis fabulatur. Istrionici etiā impudici gestus, qbus īfames fœ-
minas imitant; libidines q̄s saltādo exprimūt docent. an non minus corruptela di-
sciplinaꝝ ē? in quo fiunt ꝑ imaginē, q̄ nō sunt, ut fiāt sine pudore q̄ uera sunt. Spe-
ctant hæc adolescētes, quoꝝ lubrica ætas q̄ frenari ac regi debet, ad uitia & pecca-
ta his imaginib9 erudit. Circus nō innocētior æstimatur, sed maior hic furor est, si
qdē mentes spectantiū tanta ferunt insania, ut nō mō in cōuicia, sed ēt in rixas, nec
nō & in ꝑlia & cōtētiōes sæpe cōsurgāt. Fugienda igit oīa spectacula, ut tranqllum
mētis statū tenere possimus. Renūciādū noxiis uoluptatibus, ne deliniti suauitate
pestifera, in mortis laqueos īcidamus. Placet sola uirtus, cuius merces īmortalis ē:
cū uicerit uoluptatē. Suppositis aūt affectibus: & ꝑdomitis uoluptatib9, facilis in
cōprimēdis cæteris labor est ei: qui sit dei ueritatisq; sectator. non maledicet unq̄
qui expectabit a deo benedictionē. Hic iurabit ne deum ludibrio hēat: sed ne iura-

Iurādū nō esse.

bit qdē. nequādo uel necessitate uel cōsuetudine in piuriū cadat. Nihil subdole: ni-
hil dissimulāter loquet. neq; abnegabit qd' spopōderat. neq; ꝓmittet, qd' facere nō
possit. nō inuidebit cuiq̄ q de suo cōtētus, nec detrahet, aut male alteri uolet, in quē
forsitā beneficia dei ꝓniora sunt. Nō furabit, nec oīno qcq̄ cōcupiscet alienum, nō
dabit in usura pecuniā. Hoc ē.n. de alienis malis lucra captare, nec tn̄ negabit, siq-
dē necessitas cogit mutuari. Non erit asper in filiū nec in seruum. meminerit, ꝙ ipse

Munera nō recipienda a tenuioribus

patrē habeat ac dn̄m. Ita cū his aget queādmodū secū agi uellet. Munera supabū-
dātia nō recipiet a tenuiorib9, nec.n. iustū ē augeri p̄imōia locupletū ꝑ dāna mise-
roꝝ. Vetus p̄ceptū ē nō occidere qd' sic accipi debet: nō tāq̄ iubeamur ab homici-
dio tm̄. qd' ēt legibus publicis iubet: manus abstinere: nec iussiōe interposita, nec
uerbo licebit piculū inferre. nec infantē necare, aut exponere, nec seipsum uolūtaria
morte dānare. Idē nō adulterare, sed hoc pcepto nō solū corrūpere alienum matri-
moniū ꝓhibet: qd' ēt cōi gētiū iure dānat: uerū ēt ꝓstitutis corpibus abstinere.
Supra leges lex.n. dei est, ea quoq; q̄ pro licitis habent uetat, ut iustitiā cōsumet.
Eiusdē legis est falsum testimoniū nō dicere. qd' & ip̄m latius patet. si mendacium
nocet ei, contra quem dicitur, & fallit eum apud quem dicitur, Nunq̄ igit mentien-

Mentiēdū non esse.

dū est, qa mēdaciū semp aut fallit, aut nocet. Non est uir iustus, qui non sine noxa

uitioso

uitioso sermõe mẽtitur. Huic uero nec adulari licet. pnitiosa ē. n. ac deceptrix adulatio, sed ubiq; custodiat ueritatem, quæ licet ad pſens sit insuauis, tñ cum fructus eius atq; utilitas apparuerit, non odium pariet (ut ait poeta) sed gratiam. Adulari non licet.

DIxi de his quæ uetanť, dicã nunc breuiter quæ iubentur. Innocentiæ proxima est misericordia. Illa. n. malũ non facit, & hæc bonum operatur. Illa inchoat iustitiã hæc complet. Nã cũ imbecillior sit hominum natura q̃ cæterarũ alantiũ, quas deus, & instructas ad inferẽdã, & munitas ad uim repellãdã figurauit, affectũ nobis misericordiæ dedit, ut omne pſidiũ uitæ nostræ in mutuis auxiliis poneremus. Si. n. facti ab uno deo, & orti ab uno homine cõsanguinitatis iure sociamur. Omnẽ igiť hominem diligere debemus. Itaq; non tãtum inferre iniuriã non oportet, sed ne illatam quidẽ uindicare, ut sit in nobis pfecta innocentia. Ideo iubet nos Deus etiã pro inimicis precem facere semp. Ergo alal cõe atq; consors esse debemus, ut nos inuicẽ pſtãdis recipiendisq; auxiliis muniamus. In multis. n. casib9 & Incõmodis fragilitas nſa subiecta est. Speres tibi accidere, q alteri accidit. Ita demum excitaberis ad opẽ ferendã, si sumpseris eius aĩum, qui opẽ tantũ in malis constitus implorat. Si quis uictu indiget: impartiamur. Si quis a potentiori iniuriã sustinet, eruamus. Pateat domiciliũ nostrũ, uel peregrinis, uel idigẽtib9 tecto, Pupillis defensio, uiduis tutela nſa non desit. Redimere ab hoste captiuos magnanimi opus est. Ægros pauperes uisitare, atq; fouere, inopes, aut pauperes (si obierint) non patiamur insepultos iacere. Hæc sunt opera, hæc officia misericordiæ quæ si qs pfecerit: uerũ & acceptũ sacrificiũ Deo immolabit. Hæc lætabilior uictima est apud Deũ, qui nõ pecudũ sanguine, sed hoĩs pietate placať. quem Deus (quia Deus est) sua & ipsum lege sua & cõditiõe persequitur miseretur ei quem uiderit misericordem, inexorabilis est ei: quẽ pcantibus cernit immitẽ. Ergo ut hæc oĩa quæ Deo placent; facere possimus: contẽnenda est pecunia, & ad cælestes transferenda thesauros, ubi fur nõ effodiet: nec tubigo consumet, nec tyrannus eripiet. Sed nobis ad æternã opulentiam Deo custode seruatur. Misericordiæ affectu homini prius.

FIdes quoq; magna iustitiæ pars est, q̃ maxime a nobis: qui nomen fidei gerimus: conseruãda est pcipue in religione, qa Deus prior est & potẽtior q̃ homo. Et si est gloriosum pro amicis, pro parentibus pro liberis id est pro homine sucipere mortem & qui hoc fecerit, diuturnam memoriã laudẽq; cõsequiť, quãto magis p Deo, qui põt æternam uitam p ipali morte præstare? Itaq; cũ inciderit hmõi necessitas, ut discedere a Deo, atq; ad ritus gẽtiũ trãsire cogamur, nullus nos metus, nullus terror inflectat, quo minus tradita nobis fidẽ custodiamus. Deus sit ante oculos, sit in corde: cuius interno auxilio dolor uiscerũ, & adhibita corpi tormenta superenť. Nihil tunc aliqd q̃ uitæ imo: talis pmia cogitemus. Ita facile & si dissipandi aut urẽdi artus fuerint tolerabimus; quæ in nos tyrãnicæ dñatiõis amẽtia molieť. Postremo ipsam mortẽ nõ inuiti aut timidi, sed libẽter & interriti subire nitamur, utqui scimus quali apud Deũ gloria sumus futuri triũphato seculo ad pmissa uenientes. Quibus bonis quanta beatitudine breuia hæc pœnarũ mala, & huius uitæ damna pensemus. Quod si facultas huius gloriæ deerit: habebit fides etiam in pace mercedem. Teneatur ergo in oĩbus uitæ officiis:

teneatur in matrimonio. Non enim satis, si alieno toro, aut lupanari abstneas Qui habet coniugem, nihil quærat extrinsecus, sed contentus ea sola castiget. In uiolati cubilis sacramenta custodiat. Adulter.n. deo est pro incesto qui abiecto iugo uel in liberā uel in seruā peregrina uoluptate luxuriat. Sed sicut fœmina castitatis uinculis obligata est, & ne aliud concupiscat, ita uir eadē lege teneatᶜ, quo Deus ex uiro uxorē unius corpis cōpage solidauit. Ideo præcepit non dimitti uxorem, nisi crimine adulterii deuictā et nunq̃ coniugalis fœderis uinculum: ut si ruperit resoluatᶜ. Illud quoq; ad consumandā puditiā iungitur, ut non mō peccatum absit: uerum etiā cogitatio. Pollui.n. mentē, q̃uis inani cupiditate manifestū est. Itaq; iustū hominem qui scit se nec facere oportere, nec uelle. Purganda est igitur cōsciētia, quā Deus peruidet, qui falli non pōt. Euacueᶜ omni labe pectus: ut templum dei esse possit quod non auri nec eboris nitor, sed fidei & castitatis fulgor illustrat. Sed enim hæc oīa difficilia sunt homini, nec patiᶜ cōditio Fragilitatis naturæ esse: quē q̃ sine macula. Vltimum ergo remedium illud est, ut confugiamus ad pœnitentiam, quæ non minimū locū inter uirtutem habet, quia sui correctio est: ut cū forte aut re aut uerbo lapsi fuerimus, statim resipiscamus, ac nos deliquisse fateamur, oremusq; a deo ueniā, quam pro sua misericordia non negabit, nisi perseuerabimus in errore. Magnū est pœnitētiæ auxilium, magnū solatiū. Illa est uulnerū peccatorūq; sanatio: illa spes, illa portus salutis, quā qui tollit: uiā uitæ sibi amputat: quia nemo esse tam iustus potest ut nunquā sit ei pœnitentia necessaria. Nos uero & si nullum sit peccatum, confiteri tamen debemus: & pro debitis nostris identidem deprecari: gratias agere etiam in malis. Hoc enim semper obsequium domino deferamus.

Castigare Caste uiuere. Matrimonio seruanda fides

Pœnitētia uirtus ē et megnū auxilium.

Vmilitas.n. tam chara & amabilis deo est, ut eum angelis suscipiat peccatorē confitentē, quē in regnis cælestibus faciat pro humilitate sublimari. Hæc sunt quæ debet cultor dei exhibere. Hæ sunt uictimæ, hoc sacrificiū placabile. Hic uerus est cultus, cum hō mentis suæ pignora in arā dei cōfert, summa illa maiestas hoc cultore letatur. Hūc ut filium suscipit sibi: quia donū immortalitatis impartiᶜ. de qua nunc mihi differendū est. & arguēda est persuasio eoꝶ qui extingui aīas cū corporibus putauerunt. qui q̃a nec Deū sciebāt, nec arcanū mundi perspicere poterant, ne hōis quidē aīæq; rōnem cōprehenderūt. Quomodo.n. possent sapiētia prouidere, qui scientiā nullo modo habebant ᶜ Negantes ergo prouidentiā utiq; Deum qui fons & caput eius est, negauerunt. sequebatur ut ea quæ sunt aut semper fuisse dicerent, aut sponte esse nata, aut minutorum seminū cōglobatione cōcreta. semp fuisse dici non pōt: quia quicquid est: esse sine aliquo initio non pōt. sua sponte, aūt nihil nasci potest, quia nulla est sine ratione natura. Semina.n. principalia qūo esse potuerunt, cum & semina exordiis oriantur, & uicissim rex ex seminibus ᶜ Nullū igiᶜ semen est quod originē non habeat. Sic factū est: ut cū putarēt mundū nulla prouidentia factū ne hoiem q̃dem putarunt aliqua rōne generari. Quod si nulla esset in fingēdo homīe ratio uersata, mortalem igitur aīam esse posse. Alii uero ex aduerso & Deū esse unum, & ab eo mundum, & hominem esse factum, & animas immortales existimauere. Sed cum ea senserunt, ii tamen diuini operis atq; consilii, nec causas, nec rationes, nec exitus

Prouidentiā sustulit Epicurus.

Deo unus Mundus a deo factꝰ Homo a deo creatꝰ

perspexerunt

perspexerunt, ut omne ueritatis arcanum consumarent, atque ueluti fine concluderent. Sed quod illi facere non potuerunt quia ueritatẽ ꝑpetuo non tenebãt, nobis faciendũ est qui eã cognouimus, Deo annunciante. Cõsideremus igit̃ quæ rõ fuerit huius tãti tã[que] immẽsi op[er]is fabricãdi. Fecit Deus mũdũ sicut Plato existimauit, sed cur fecit nõ oñdit: q[uia] bonus inq[ui]t, & inuidẽs nulli fecit, quæ bona sunt. Atqui uidemus in re[rum] natura & bona esse & mala. Potest ergo existere peruersus aliq[ui]s qualis fuerit Atheos ille Theodorus & Platoni respondere, immo quia malus est fecit quæ mala sunt. Q[uo]mõ illum redarguet? si quæ bona sunt Deus fecit unde igit̃ mala eruperunt? quæ plerun[que] etiã præualẽt, in materia inquit continebant̃. Bona igitur & mala: aut nihil fecit Deus, si bona tãtũ fecit, æterniora sunt mala: quæ facta nõ sunt q̃ bona quæ habuerunt exordiũ. Finẽ igit̃ habebunt quæ aliq[ua]ñ cœperũt, & permanebunt quæ sem[per] fuerunt. Mala igit̃ potiora sunt. Si aũt potiora esse non possunt, ne æterniora quidẽ possunt. Ergo aut utra[que] semper fuerunt: & Deus ociosus: aut utra[que] ex uno fonte fluxerũt. Est.n. conueniens ut Deus oĩa fecerit potius. qui nihil ergo secundũ sñiam Platonis. Ideo Deus & bonus est quia bona facit: & malus quia mala. Quod si fieri nõ põt, apparet non iõ factũ esse mundũ, quia mundus bonus est qm̃ enim cõplexus & bona & mala, nec fecit ꝑpter se quicquã sed ꝑp aliud. Domus.n. ædificatur non ad hoc solum ut sit domus, sed ut suscipiat & tueatur habitantem. Item nauis fabricatur non ad hoc: ut nauis uideatur; sed ut in ea possint homines nauigare. Vasa aũt fiũt nõ ut uasa sint solum: sed ut capiãt quæ sunt usui necessaria. Sic & mundũ Deus ad usum aliquẽ fecerit necesse est. Stoici aiunt eã hominum factũ esse & recte. Hoĩes.n. fruunt̃ his oĩbus bonis quæ mundus in se continet. Sed ipsi hoĩes cur facti sint, aut quid in illis habeat illa fabricatrix prouidentia non explicant̃. Immortales esse aĩas idẽ Plato affirmat, sed cur aut qñ aut q[uo]mõ: aut per quẽ imortalitatẽ assequant̃: aut tantũ illud mysterium cur hi qui sunt immortales futuri, prius mortales nascantur: deinde decurso t[em]p[or]is uitæ spatio at[que] abiectis fragilium corpo[rum] exuuiis: ad æternã illã beatitudinẽ transferantur, nõ cõprehẽdit, de[n]i[que] nec iudiciũ dei, nec discrimen iusti & iniusti explicauit: sed aĩas quæ se sceleribus immiserint, hactenus condẽnari putauit, ut in pecudibus renascãtur & ita peccato[rum] suorum luere pœnas, donec rursus ad figuras hominum reuertãtur. Et hoc fieri semper nec circa finẽ. transmeandi ludum mihi nescio quem inducit somnio simile, cui nec ratio ulla, nec Dei gubernatio nec consilium aliquod inesse uideatur.

Mundum cur fecerit deus

Deus bonus & nulli inuidẽs.

Bona & mala unde

Mala & bona uñ.

Mundus hoium cã factus.

Aiæ imortales.

Scelerum pœnæ post obitũ

Aias in pecudibus renasci

Icã nunc quæ sit illa sñia, quã nec hi quidẽ qui uera dixerunt, collatis in unũ causis at[que] fictionibus connectere potuerunt. Factus a Deo mundus, ut homines nascerentur. Nascunt̃ aũt hoĩes ut Deũ patrẽ agnoscãt, ut colãt in quo iustitia est. Colũt ut mercedem immortalitatis accipiant. Accipiũt immortalitatẽ, ut in æternũ Deo seruiãt. Vides ne quemadmodũ sibi connexa sint, & prima cum mediis, & media cum extremis? Inspiciantur singula & uideamus utrũ ne illis ratio quoque subsistat. Fecit ergo Deus mundũ ꝑp hominẽ. Hoc qui non uidet, non multũ distat a pecude. Quis cœlũ suscipit nisi hõ? Quis solẽ? Quis astra? Quis opa dei miraf̃: nisi hõ? Quis colit terrã? Quis ex ea fructum capit? Quis nauigat mare? Quis pisces? Quis

Mundus hoium cã factus.

uolatilia? Quis quadrupedes habet in potestate, nisi homo? Cuncta igitur ꝓpter hoiem deus fecit, quia usui hoium cuncta cessere. Recte ergo uiderunt philosophi sed illud quod sequitur, nō uiderunt: q̄ ipm̄ hoiem pp se fecerit. Erat.n. cōsequēs & necessariū, & piū, ut cum hois cā tantā operā molitus sit: cum tantū illi honoris tātum illi ptātis tribuerit ut dn̄etur mūdo, hō agnosceret, dn̄m tātorum beneficiorum auctorē qui fecit mundū pp ipsum: & ei cultū & honorē debitū redderet. Hic Plato aberrauit, hic pdidit, quamprimū arripuerat, ueritatē, cū de cultu eius dei quem conditorem re℞ ac parentē fatebaẗ, obticuit, nec intellexit hoiem deo potestatis uinculis esse religatū, unde ipsa religio nominatur. Et hoc est solū: pp quid immortales aiæ fiant. Sensit tn̄ æternas esse, sed non per gradus ad eā sniam descendit. Amputatis.n. mediis, incidit in totius ueritatē, quasi per abruptū aliquod p̄cipitium: nec ulterius progressus est, qm̄ casu ad eā, non rōne peruenerat. Colēdus est igitur Deus, ut per religionē quæ eadem iustitia est accipiat homo a deo immortalitatem, nec est ullum aliud pręmiū pię mentis, q̄ si est Inuisibilis nō pōt ab inuisibili Deo nisi inuisibili mercede donari. Plurimis uero argumentis colligi potest æternas esse animas. Plato ait. Quod per seipm̄ mouetur neq̄ principium motus neque finem posse habere. Animū aūt hois per se semper moueri, quia sit ad cogitandū mobilis, ad inueniendū sollers, ad percipiendū facilis, ad discendū capax, ut qui p̄terita teneat præsentia cōprehēdat, futura prospiciat, multarūq̄ re℞ & artium sciēuā complectatur: immortalē esse siquidē nihil habeat in se terræni pōderis labe concretū. Præterea ex uirtute an uoluptate intelligiẗ æternitas animæ? uoluptas oīs cōis aīalibus: Virtus solius est hois. Illa uitiosa est, hæc honesta. Illa secundū naturā: hæc aduersa naturæ: nisi aia immortalis est. uirtus.n. pro fide, pro iustitia, nec egestatē timet, nec exiliū metuit, nec carcerē perhorrescit: nec dolorem reformidat, nec mortem recusat: Quæ quia natura contraria sunt, aut stultitia est uirtus, si & commoda impedit, & uitæ nocet. Aut si stultitia non est ergo aīa immortalis est, & iō præsentia bona contēnit, quia sunt alia potiora quæ post dissolutionē sui corpis assequatur. Illud aūt maximum argumentum immortalitatis: quo Deum solus hō agnoscit. In mutis nulla suspitio religionis, quia teeræna ꝓspiciunt. Homo ideo rectus cælum aspicit, ut Deū quærat. An pōt ergo esse mortalis, q̄ immortalē desiderat? Nō pōt esse solubilis, qui cū Deo & uultu, & mēte cōis est. Deniq̄ cælesti elemento qd' est ignis hō solus utiẗ. Si.n. lux per ignē, uita per lucē: apparet eū qui usum ignis habet nō esse mortalē, qm̄ id illi proximū: id familiare est: sine quo nō potest nec lux nec uita cōstare. Sed quid argumētis colligimus æternas esse aīas, cū habeamus testimonia diuinā? Id.n. sacræ liræ ac uoces ꝓphetaꝝ docēt. Quod si cui paꝝ uideaẗ, legat carmina Sibyllaꝝ. Apollinis quoq̄ Melisii responsa consideret, ut intelligat delirasse Democritū, & Epicurū & Dicearchū, qui soli oīum mortaliū, quod est euidens negauerūt. Cōfirmata immortalitate, supest dicere a quo ei tribuaẗ. cum certa & cōstituta diuinitus tpa cōpleri cœperint, et interitū et cōsumationē re℞ fieri necesse ē ut innoueẗ a Deo mūdus. Id uero tempore in proximo est, quantum de numero anno℞: deq̄ signis quæ prædicta sunt a philosophis colligi potest. Sed cū sint innumerabilia quæ de fine seculi & consumatiōe tēpo℞ dicta sunt, ea ipsa quæ dicunẗ nuda ponenda

Hō cur a deo factus

Aīas eē immortales. ex Platōe.

nenda sunt, qm̃ (ut testimoniis utamur) imēsum est, si qs illa desiderat, aut nobis minus credit: adeat ad sacrariū cælestiū lr̃az, qrū fide instructior errasse pħos senti at qa aut æternū eē hūc mūdū, aut infinita eē annoz milia putauerūt: ex quo fuerit instructus. Nondū. n. sex millia cōpleta sunt, quo numero cōsumato, tū demū malū omne tolletur, ut regnet sola iustitia, qđ quatenus euenturū sit paucis explicabo.

Æc a prophetis & a uatibus futura dicunť. cum cœperit mundo finis ultimus propinquare, malitia inualescet, oīa uitioz & fraudū genera crebrescent. Iustitia interibit, fides, pax, misericordia, pudor ueritas non erit. Vis & audacia p̄ualebit. Nemo qcq̄ habebit, nisi male partum, manuq3 defensum. Si qui erunt boni, prædæ ac ludibrio habebunť. Nemo pietatem parentibus exhibebit. Nemo infantis aut senis miserebitur. Auaritia libido uniuersa corrumpet. Erūt cædes & sanguinis effusiones. Erūt bella non mō externa & finitima, uerū etiā intestina. Ciuitates inter se belligerabūt. Omnis sexus & oīs ætas arma tractabunt. Nō imperii dignitas conseruabiť. Nō militiæ disciplina: sed more latrocinii deprædatio & uastatio fiet. Regnū multiplicabitur decē uiri occupabunt orbem, & partienť, & uorabunt: & existet longe potētior ac nequior: qui tribus deletis Asiam possidebit, cæteris in ptāte sua redactis & abscissis, uorabit oēm terrā, leges nouas statuet, ueteres abrogabit. Rēp. suam faciet, nomen imperii sedemq3 mutabit. Tunc erit tp̄s infandū & execrabile, quo nemini libeat uiuere. Deniq3 in eum statū res cadet, ut oēs uiuos lamētatio, mortuos gratulatio sequatur. Ciuitates & oppida interibūt, mō ferro & igni, mō terræmotibus crebris, mō aquaz inundatione, mō pæstilentia & fame. Terra nihil feret aut rigorib9 nimiis, aut caloribus sterilis. Aqua oīs partim mutabiť in cruorē: partim in amaritudine uitiabiť: ut nihil sit nec ad cibos utile: nec ad potum salubre. His malis accident ꝓdigia hoībus ad timorē. Cometæ crebro apparebunt. Sol perpetuo squalore fuscabiť. Lunā color sanguinis obumbrabit, nec amissæ lucis dāna repatabit. Stellæ oēs decidēt, nec tpibus sua rō cōstabit, hyeme ac æstate confusis. Tunc et annus. & mensis & dies breuiabiť, & hanc esse mundi senectutē & defectionū Trismegistus elocutus est, quæ cum uenerit, adesse tempus sciēdū est, quo Deus ad cōmutādum sæculum reuertať. Inter aūt hæc mala surget rex impius non mō generi hominum, sed ēt Deo inimicus. Hic reliqas illius prioris tyranni cōteret: cruciabit: uexabit, interimet. Tunc ēt lachrymæ: luctus, & gemitus ꝑpotēs: & ad eum cassæ p̄ces, nulla reqes ad formidinē, & somnus ad qetē. Dies cladem nox metus augebit semper. Sic orbis terraz pene ad solitudinē hoīum redigetur. Tūc impius iustos hoīes ac deditos Deo duobus & quadraginta mēsibus psequeť: & se coli iubebit ut Drū. Se. n dicet eē Deū cū sit antichristus. qui ut aduersari, & ut ei possit accipiet ptātem mirabilia faciendi, ut ignis descēdat de cælo ut sol desistat a cursu, ut imago quā posuerit, loquatur. Quibus prodigiis alliciet multos ut adorent eum signumque eius in manu aut fronte suscipiant. Et qui non adorauerit, signumq3 susceperit, exqsitis cruciatib9 morietur. Ita fere duas partes exterminabit, tertia in desertas solitudines fugiet. Sed ille proteruia implacabili furens adducet exercitum & obsidebit montem; quo iusti confugerint. Qui cum se uiderint circunsessos, implorabunt au-

Mundi finis.

Antichristus qui.

xilium Dei uoce magna, & audiet eos Deus, & immittet eis liberatorem. Tunc cælũ intẽpesta nocte patefiet & descẽdet Christus in uirtute magna, & antecedet eum claritas ignea, & uirtus inæstimabilis angelorum, & extinguetur ois illa multitudo impiorum, & torrẽtes sanguinis current, & ipse ductor effugiet, atq; exercitu sæpe reparato, quartũ prælũ faciet, quo captus cũ cæteris tyrannis tradet exustioni. Sed & ipse dæmonũ princeps auctor & machinator malorum cathenis igneis alligatus custodiæ dabit, ut pacem mundus accipiat, ut uexata seculis terra requiescat. Pace igitur parta, compressoq; omni malo, rex ille iustus & uictor, iudiciũ magnũ de uiuis & mortuis faciet super terrã, & uiuentibus quidẽ iustis tradet in seruitutẽ gẽtes uniuersas. Mortuos aũt ad æternã uitã suscitabit, & in terra cum his ipse regnabit, & condet sanctã ciuitatẽ. Et erit regnũ iustorum mille annis. Per idẽ tps stellæ cãdidiores erũt, & claritas solis augebit, & luna nõ patiet diminutionem. Tunc descendet a Deo pluuia bedictionis matutina & uespertina, & omnẽ frugem terra sine labore hoĩum procreabit. Stillabũt mella de rupibus, lactis & uini fontes exuberabunt. Bestiæ deposita feritate mansuescẽt. Lupus inter pecudes errabit inoxius. Vitulus cũ leone pascet. Colũba cũ accipitre cnogregabit. Serpens uirus non hebit. Nullũ aĩal uiuet ex sanguine. Omnibus.n. Deus copiosum atq; innocentem uictũ dabit. Peractis uero mille annis: ac resoluto dæmonũ principe, rebellabunt gentes aduersus iustos, & ueniet innumerabilis multiudo ad expugnandã delendãq; sanctorum gentẽ. Concutiet.n.a fundamentis suis terrã, & corruẽt ciuitates & pluet sup impios ignẽ cũ sulfure & grandine: & ardebunt, & se inuicẽ trucidabũt. Iusti uero paulisp sub terra latebũt, donec pditio fiat gentiũ: & exibũt post diẽ tertiũ, & uidebũt campos cadaueribus optos. Tunc fiet terræmotus, & scindent se mõtes & subsidẽt in latitudine uallis pfundæ: & cõgenẽ in ea corpa mortuorum, & uocabit nomẽ eius Poliandriũ. Post hæc renouabit mundũ, & transformabit iustos in figurã angelorũ, ut immortalitatis ueste donati, seruiant Deo in sempiternũ. Tũc.n. impii resurgent nõ ad uitã, sed ad pœnã: eisq; secunda resurrectio facta Deum excitabit, ut ad ppetuã tormẽta dãnet: æternis ignibus traditi merita pro sceleribus suis soluãt. Hæc omnia uera, oĩum cõsona administratione pdicta: cũ eadẽ Trismegistus, eadẽ Hydaspes: eadẽ Sibyllæ concinerit: dubitari no potest. Curæ spes oẽs uitæ, ac salutis in sola religione Dei sit posita. Itaq; nisi hõ susceperit, quẽ Deus ad liberationẽ misit, qui missus est, nisi summũ Deũ p eũ cognouerit, mandata eius legesq; seruauerit, in eas incidet pœnas de qbus locuti sumus. Proinde fragilia cõtẽnẽda sunt, ut solida cõsequamur. Spernenda terræna, ut cælestibus oneremur. Temporalia fugienda, ut ad æterna ueniamus. Erudiat se quisq; ad iustitiã: firmet ad cõtinentiã: pparet ad agonẽ, instruat ad uirtutẽ, ut si forte aduersarius indixerit bellum, nulla ui, nullo terrore: nullis cruciatibus a recto & bono diuellat. Nõ se substernat insensibilibus figmentis, sed uerum & solũ Deũ rectus cognoscat. Abiiciat uoluptates, quarum illecebris aĩa sublimis deprimit ad terram. Teneat innocentiã: prosit q̃ plurimis. Incorruptibiles sibi thesauros bonis operibus acquirat, ut possit Deo iudice pro uirtutis suæ meritis uel coronam fidei, uel præmium immortalitatis adipisci.

¶ L. Cœlii Lactantii firmiani diuinl. inst. Epitome finit.

L. Cœlii

¶ L. Cœlii Lactātii Firmiani de phœnice carmen

St locus ī priõ felix oriēte remotus
Q ua patet æterni maxīa porta poli
Nec tñ æstiuos hyemisq; ppiquꝰad
In quo sol uerno fūdit ab axe diē. (ortus
Illic planices tractus diffundit apertos,
Nec tumulus crescit, nec caua uallis hiat.
Sed nřos montes, quoꝝ iuga celsa putantur:
Per bis sex ulnas eminet ille locus.
Hic solis nemus est, & consitus arbore multa
Lucus, perpetuæ frondis honore uiret.
Cū phœthontæis flagrasset ab ignibus axis,
Ille locus flammis inuiolatus erat,
Et cum diluuium mersisset fluctibus orbem:
Deucalioneas exuperauit aquas.
Non hūc exāgues morbi, nō ægra senectus:
Nec mors crudelis: nec metus asp adit.
Nec scelꝰ infādū: nec opum uesana cupido,
Aut mars, aut ardens cædis amore furor,
Luctꝰ acerbus abest: & egestas obsita pānis
Et curæ insomnes, & uiolenta fames.
Non ibi tempestas: nec uis furit horrida uēti:
Nec gelido terram rore pruina tegit.
Nulla super campos tēdit sua uellera nubes:
Nec cadit ex alto turbidus humor aquæ.
Sed fons in medio est: quē uiuū noīe dicūt:
Perspicuus, lucens, dulcibus uber aquis.
Q ui semel erūpēs p singula tēpora mēsum:
Duodecies undis irrigat omne nemus.
Hic genus arboreū procero stipite surgens
Non lapsura solo mitia poma gerit.
Hoc nemꝰ hos lucos auis incolit unica phœnix
Vnica sed uiuit morte refecta sua.
Paret et obseqē Phœbo memoranda satelles
Hoc natura parens munus habere dedit.
Lutea cū primum surgens aurora rubescit,
Cum primum rosea sidera luce fugat.
Ter quater illa pias immergit corpus ī undas
Ter quater e uiuo gurgite libat aquam.
Tollitur: ac summo consedit in arboris altæ
Vertice: quæ totum despicit una nemus.
Et cōuersa nouos Phœbi nascentis ad ortus
Expectat radios: & iubar exoriens.
Ast ubi sol pepulit fulgentis limina portæ
Et primum emicuit luminis aura leuis.
Incipit illa sacri modulamina fundere cantus
Et mira lucem uoce ciere nouam.
Q uam nec iulææ uoces: nec tibia possit
Musica cyrrhæis assimilare modis.
Sed neq; olor moriens imitari posse putatur
Nec cyllenææ fila canora lyræ.
Postq̄ Phœbus equos in apta refudit olympi
Atq; orbem totum protulit usq; means.
Illa ter alarum repetito uerbere plaudit:
Non errabilibus nocte dieq; sonis.
Atq; eadem celeres etiam discriminat horas
Igniferumq; caput ter uenerata, silet.
Antistes nemorum luci ueneranda sacerdos
Et sola arcanis conscia phœbe tuis.
Q uæ postq̄ uitæ iam mille peregerit annos
Ac se reddiderint tempora longa grauem.
Vt reparet lassum spatiis urgentibus æuum:
Assueti nemoris dulce cubile fugit.
Cunq; renascendi studio loca sancta reliquit:
Tūc petit hūc orbē: mors ubi regna tenet
Dirigit in Syriam celeres longæua uolatus:
Phœnicis nomen cui dedit ipsa uetus.
Secreto sq; petit deserta per auia lucos.
Hic ubi per saltus sylua remota latet:
Tum legit aerio sublimem uertice palmam,
Q uæ gratū phœnix ex aue nomē habet:
Q uā nec dēte nocens aīal prumpere possit:
Lubricus aut serpens: aut auis ulla rapax.
Tū uentos claudit pēdentibus æolus antris
Ne uiolent flabris aera purpureum.
Neu concreta noto nubes per inania cæli,
Summoueat radios solis, & obsit aui.
Construit inde sibi seu nidum, siue sepulchrū
Nam perit: ut uiuat, se tamen ipsa creat.
Colligit hinc succos, & odore diuite sylua,
Q uos legit assyrius: quos opulētus arabs
Q uos aut Pygmææ gentes, aut india carpit:
Aut molli generat terra Sabæa sinu.

Vt possit renasci, hæc appetit ante mori
Ipsa sibi proles: suus est pater, & suus hæres
Nutrix ipsa sui: semper alumna sibi.
Ipsa qdem sed nõ eadẽ: qa & ipsa: nec ipsa est
Æternam uitam mortis adepta bono.

Ouidius methamor. xv. de Phœnice,

N Ec tñ ex aliis gñis primordia ducit
V na ẽ: q̃ repet: seq; ipa r̃semictales.
Assirii ph. uocãt ñ fruge nec herbis
Sed thuris lachrymis, & succo uiuit amomi
Hæc ubi quinq; suæ compleuit secula uitæ
Illicis in ramis: tremulæq; cacumine palmæ
V nguibus: ac puro nidum sibi cõstruit ore.
Q uo simul ac casias, & nardi lenis aristas
Q uassaq; cũ fulua sbstrauit cinama myrrha
Se super imponit, finitq; in odorib9 æuum.
Inde ferunt totidẽ quæ uiuere debeat annos
Corpore de primo uolucrẽ phœnica renasci

Dantes.

C Ossi per gli gran saui se confessa
Che la phænice more e poi rinasce
Q ñ al cinquecenteno anno se rapssa
Herba ne biada in sua uita non pasce:
Ma sol de incenso lachryme & amomo
E nardo: e myrrha son le ultime fasce.

L. Cœ. Lactãtii Firmiani de resurrectionis dominicæ die.

S Alue festa dies toto uenerabilis æuo
Q ua de9 īfernũ uicit: & astra tenet
T pa florigero rutilãt disticta sereo
Et maiore poli lumine porta patet.
Altius igniuomum solem cæli orbita ducit:
Q ui uagus oceanas exit: & intrat aquas.
Armatus radiis elementa liquentia lustrans
Hac in nocte breui tendit in orbe diem.
Splendida sincero producunt æthera uultu
Lætitiamq; suam sydera clara probant.
Terra ferax uario fundit munuscula cultu
Cum bene uernarit reddit & annus opes.
Molia purpureũ pingunt uiolaria campũ:
Prata uirẽt herbis, & micat herba comis
Paulatim subeunt stellantia lumina florum:
Floribus arrident gramina cuncta suis.
Semine deposito late seges exilit aruis
Spondẽs agricolæ uincere posse famem.
Caudice deserto lachrymat sua gaudia palmes
Vñ meq; tribuat, dat mõ uitis aquã
Cortice de matris tenera lanugine surgens
Præparat ad partum turgida gẽma sinũ
Subq; hyemis tempus foliorũ crine refuso
Iam reparat uiridãs frondea tecta nemus
Mixta salis, abies, corylus, siler, ulmus, acer: salix.
Plaudit q̃q; suis arbor amœna cõis. nux
Cõstructura fauos apis hic aluearia linquẽs
Floribus instrepitans põlite mella rapit. poplite
Ad cãtus reuocatur auis: quæ carmie clauso
Pigrior hyberno frigore muta fuit:
Hinc philomela suis attẽperat organa cãnis
Fitq; repercusso dulcior aura melo.
Ecce renascentis testatur gratia mundi.
Omnia cum domino dona redisse suo.
Nanq; triũphãti post tristia tartara Christo
V ndiq; frõde nemus, grãmia flore fauẽt
Legibus inferni oppressis, sup astra meãtẽ
Laudant rite Deũ lux: polus, arua fretũ.
Q ui crucifixus erat Deus ecce poia regnat
Dantq; creatori cuncta creata precem.
Mobilitas anni: mensum: lux alma dierum
Horarũ splẽdor stridula, cuncta fauent.
Hic tibi sylua comis, plaudit quoq; cãp9 aristis
Hinc grates tacito palmite uitis agit. uicit
Hinc tibi nũc auiũ resonãt uirgulta susurro
Has inter nimio passer amore canit.
Xp̃e salus rẽq;: bone cõditor, atq; redẽptor:
V nica progenies ex deitate patris.
Irrecitabiliter manans de corde parentis:
Verbum subsistens, & patris ore potẽs.
Æqualis concors: socius: cum patre coæuus
Q uo sumpsit mũdus pricipe principiũ.
Æthera suspẽdis, sola cõgeris æquora fũdis:
Q uæq; locis habitãt, q̃ moderata uigẽt.
Q ui genus hũanũ cernẽs mersũ eẽ pfundo
Vt hominẽ eripes: es quoq; fact9 homo
Nec nostro tantũ uoluisti e corpore nasci.

Sed cato quæ nasci pertulit, atq; mori.
Funeris exequias pfis nouus auctor & orbis
Intra mortis iter dando salutis opem.
Tristia cessarunt infernæ uincula legis,
Expauitq; chaos luminis ore premi.
Depereũt tenebræ Christi fulgore fugatæ:
Æternæ noctis pallia crassa cadunt.
Sollicitã sed redde fidẽ præcor, alma põtas:
Tertia lux rediit: surge sepulte meus.
Nõ decet ut uili tumulo tua membra teganť
Non pretium mundi uilia saxa premant:
Indignũ est cuius claudunť cuncta pugillo:
Vt tegat inclusum rupe uetante lapis
Lintea tolle precor sudaria linque sepulchro
Tu satis es nobis: & sine te nihil est.
Solue catenatas inferni carceris umbras:
Et reuoca sursum quicquid ad ima ruit.
Redde tuam faciẽ: uideant ut secula lumen:
Redde diem: qui nos: te moriente fugit
Sed plãe iplesti remeãs pie uictor olympũ.
Tartara pressa iacent, nec sua iura tenẽt.
Inferus isaturabiliter caua guttura pãdens:
Qui raperet semper fit tua præda Deus.
Eripis innumeꝛ populum de carcere mortis
Et sequitur liber, quo suus auctor abis.
Euomit absortam pauide fera belua plebem
Et de fauce lupi subtrahit agnus oues.
Hic tumulũ repetẽs ꝑ tartara carne resũpta
Belliger ad cælos ampla trophæa refers.
Quos hũit pœnale chaos: iam reddidit iste
Et quos mors peteſt, hos noua uita tenet.
Rex sacer ecce tui radiat ps magna trophæi,
Cum puras animas sacra lauacra beant.
Candidus egreditur nitidis exercitus undis:
Atq; uetus uitium purgat in amne nouo.
Fulgentes aias uestis quoq; candida signat,
Et grege de niueo gaudia pastor habet.
Aditur hac felix concors mercede sacerdos,
Qui dare uult domino dupla talenta suo
Ad meliora trahens gentili errore uagantes:
Bestia ne raperet munit ouile Dei.
Quos priꝰ eua nocẽs ifecerat: hos mõ rddit
Ecclesiæ pastor ubere lacte suo.
FINIS.

¶ Ex priore epistola diui Pauli ad Corinthios Cap. xi.

¶ Hoc autem præcipio non laudans quod non in melius sed in deterius cõuenitis. Primũ quidem conuenientibus uobis in ecclesiã, audio scissuras esse inter uos: & ex pte credo: nam oportet & hæreses eẽ, ut & q̃ ꝓbati sunt manifesti fiant in uobis. Cõuenietibus ergo uobis in unum iã nõ ẽ dñicam cœnã mãducare. Vnusqsq; .n. suam cœnam ꝓsumit ad mãducandũ. Et alius qdem esurit: alius aũt ebrius ẽ: nunqd domos nõ hẽtis ad manducãdũ & bibẽdũ? An ecclesiam Dei contemnitis. & confunditis eos qui non hñt? Quid dicam uobis? Laudo uos in hoc non laudo. Ego. n. accepi a dño quod & tradidi uobis: qm̃ dominus Iesus in qua nocte tradebatur accepit panẽ: & gratias agens fregit, & dixit Accipite & mãducate. Hoc est corpus meum quod ꝓ uobis tradeť. Hoc facite in meã cõmemorationẽ. Similiter & calicem, postq̃ cœnauit: dicẽs. Hic calix nouũ testamẽtũ est in meo sanguine. Hoc facite quotienscũq; bibetis in meam cõmemorationẽ. Quotiescũq; enim manducabitis panem hunc & calicem bibetis mortem domini annũciabitis donec ueniat, Itaq; qcunq; manducauerit panem & biberit calicem domini indigne reus erit corporis & sanguinis domini.

¶ Ioannis Chrysosthomi uiri Eloquẽtissimi ac Sanctissimi in Diui Pauli ad Chorinthios particulam quæ legiť in cœna domini præclara enarratio: interpræte Hieronymo Donato patritio Veneto Viro Clarissimo.

Ecessarium est huius criminis causam afferre: quo deinceps facilior, magisque perspicua sit omnis orõ. At uero, quod nã hoc crimen est. Sed nos non ignorare oportet, q quemadmodũ primi illi tres mille credẽtes simul, oẽs uescebãtur, & simul oĩa possidebãt. Ita eodẽ tpe, quo hæc edidit Apostolus: fieri consueuerat. Minus tñ exacte & indiligẽtius id obseruabatur: nã ueluti quædam cõis illius uictus reliquiæ supererant, & ad posteros usq; deuenerãt. Verũ ubi euenit; ut ex his alii diuitias possiderẽt: Alii ad inopiã deducerent̃: nõ iã ulterius bona sua oĩa ex uetere cõsuetudine in mediũ ꝓponebãt: Sed certe, ut æquũ erat diebus legittimis, ac solẽnib9 mẽsas cões & publicas ꝑparabant: & post mysterioꝝ cõione, egregio cõuentu oẽs simul in cõmunia cõuiuia descendebãt. Et q diuites censebant̃ epulas atq; obsonia in mediũ afferebãt & paupes ac nihil habentes ad publica & in cõe ꝓposita prãdia cõuocabant̃: atq; una eodẽ conuiuio uescebantur: Verũ morem hunc etiã in posteꝝ aboluerũt: huius rei nõ aliam causam afferre est: quã q indiuisas ueluti factiões inciderant & alii sese aliis adixerant: atq; alii alioꝝ se esse ꝓfitebant̃. Quod in pricipio epistolæ corrigens significatũ est inquit mihi de uobis fratres mei ab iis, q sunt chloes: qa contentiões inter uos sunt. Hoc aũt dico uobis, qa unusq;q; urm dicit: ego quidẽ sum Pauli; ego aũt Apollo: ego uero cæphę, nõ q sese Paulo ab ecclesia diuisi qppiã addixissent: neq; .n. id passus esset Paulus sed malos mores ex diuitũ opulentia radicitus extirpare cupiens seipsum quoq; imiscuit id in primis oñdere cupiens q si quis etiã ipsi Paulo subscripsisset, a cõi ecclesiæ corpore diuulsus rem absurdã: & maxime legi cõtrariã se aggressum esse cognosceret: q si qs sese Paulo addicere sine legis trãsgressiõe non põt qnto minus iis: qui lõge Paulo inferiores esse noscunt̃. Post quã igit̃ mos hic antiquior in desuetudinem abiit atq; oĩo diuulsus est. Mos inquã elegantissimus & saluberrimus quippe qui egregium amoris & beniuolentiæ argumentũ atq; occasionem præbebat: & paupertatis consolatiõem, diuitiaꝝ modestiam. Maxime philosophiæ occasionẽ: humilitatis doctrinã ꝑ se ferebat. Postquã sublata esse tot bõa animaduerut Apostolus, merito in hoc acerbius inuehit̃. Dicens: hoc autem præcipio non laudans. In priore enim crimine quasi multis præcepta seruantibus cũ loqui cæpisset, dixit. Laudo autẽ uos, quot semper mei memores estis, hoc autem loco, cõtrario utitur sermone: hoc autem præcipiens nõ laudo. Quapropter, neq; subinde post reprehensiõem illã: q idolis imolata comedentes insequit̃, in hoc crimen inuectus est. Sed qm asperius id fuerat de cõa & capillo sermonem interposuit: ne post magnorũ criminum rephensionem rursum in aliud graue crimen transgressionem faciens acerbior appareat: iam igit̃ uehementius inuehitur dicens: hoc aũt pcipiens non laudo, hoc inq̃ quod dicturus sum quid sibi uolunt hæc uerba hoc autem præciens non laudo? non recipio uos inquit: quia me in necessitatem consilii constituistis. nõ laudo quia ad eam rem doctrina indigetis: qa a me estis cõmonẽdi atq; instruẽdi. uides ne quomodo cõfestim expſatione maximam facti absurditatẽ atq; inconuenientiã oñdit? Enim uero quotiens is, qui peccat admõitiões in sua errata non admittit. Merito crimen nulla uenia dignum incurrit. Quare non laudas? quia inquit: non in melius. Sed in deterius cõuenitis: hoc est quia nihil in uirtutem ꝓficitis. Quũ.n. adiuuanda sit liberalitas, ut incrementa ampliora & maiora recipiat; uos liberalitatis morem: q diu ꝑualuerat: minuere non dubitastis atq; ita minuere, ut meis uobis opus sit pceptis: ut ad pristina instituta redeatis. Post hæc ne ꝓpter pauperes solum ista dixisse uideatur non confestim mensaꝝ sermonem aggredi

bati sunt, maīfesti fiāt, illi inquā: q in uobis eiusmodi sunt. Neq̄ .n. rep̄hendēs maṇifestos efficit, ne in īpudentiā ꝓlabant̄. neq̄ tñ eos extollit laudibus, ne molliores reddat: sed in suspēso uerba dimittit ut ea suæ q̄sq̄ consciētiæ accōmodare ualeat. Neq̄ uero mihi hoc loco Paulus tā paupes cōsolari uī q̄ eos diuites: q consuetudinē non corrupere. Enīuero credibile ē in iis nō defuisse aliquos, q consuetudinē ueterē nō reliq̄ssent, iō dixit ex pte credo. Iure igiᷓ illos ꝓbatos uocauit non solū q cū cæteris cōsuetudinē obseruassent, ueꝝ ēt q sine iis legē hāc pulcherrimā inuiolatā custodissent & hos atq̄ illos, hoc laudis stimulo ad exercēda opa studiosiores reddere conaᷓ. Deīceps, reliq̄ huius criminis spēm attingit: q̄ nā hęc ē? Cōuenientibus inqᷓ uobis in unū nō est dñicā cœnā māducare. Vides ne iā quātis conatib⁹? quo narratiōis ordine cōgressum hūc apparauerit? ipsa inqᷓ huius forma spēsq̄ cōuenꝫus longe ab amore & fraterna charitate diuersa est, unus sane uos excepit locus in unū oēs cōuenitis. Mensa uero cōuentui fcā dissimilis est, neq̄ dixit cōuenientibus uobis in unū non una comeditis: nō in cōe uescimini, ueꝝ longe aliter eoꝝ mentes maiore q̄dā terroris incussiōe momordit, dicēs nō est dñicā cœnā manducare. hinc q̄ eos ad eā uesperā remittit: q̄ pleā illa uerēdi horroris mysteria tradidit Xp̄s: atq̄ ea de causa cōuiuiū illud cœnæ uocabulo cōp̄hendit. Ea .n. cœna simul oīs hūit in medio discūbentis non tā diuites & paupes: q̄ id qd' infinita rōne distabat: Discipulos & p̄ceptorē. Cōsidera p̄ceptorē. & ꝓditorē: ꝓditor inq̄ cū Xp̄o & cæteris discipulis discubuit, Xp̄s ꝓditorē a cœna nō depulit: q̄ n illi cibos obtulit, & diuinorum muneꝝ participē efficit. Deinceps declarat Paulus: cur non cōtingat eos dñicā cœnā manducare. unusq̄sq̄ .n. inqᷓ suā cœnā assumit ad manducandū, & alius q̄dem esurit: alius aūt ebrius est. Aīaduertere q̄so q̄uō cos semetipsos confundere oñdit. Nanq̄ qd dñicū est, priuatū efficiūt. Q uo fit ut ipsi in primis ii sint: qui iniuria a se ipsis afficianᷓ. quū mēsam suā tāta dignitate defraudēt. Sed quo nā pacto dicet q̄spiam? q̄ cœna dñicā, hoc ē herilem: cōem cōseruis esse debere certissimū ē. Q uæ .n. sunt dñi nō huius illius ue serui sunt, nō priuati singuloꝝ sed conuiuia cūctoꝝ. Q uod igiᷓ dñicū est cōe est, si .n. dñi tui est: quēadmodū certe ē: nō debes id diuellere: & uelut in priuata conferre, sed tanq̄ rem dñi conseruis tuis in cōe proponere id .n. uere dñicū est. At qui dū solus comedis: id nō sinis eē dñicū: nō sinis esse cōe. Atq̄ iō subdit dicēs unusquisq̄ suam cœnā assūmit, & nō dixit scindit: aut separat: sed assumit & quiete, ac sensim uelut helluōes atq̄ ipudētissimos crapulatores criminaᷓ. qd' est sequēti orōne facilius apparet. subdit .n. & alius quidem esurit: alius aūt ebrius est utrūq̄ pfecto ad immodestiā ptinet: & indigentiā & excessus. En alterū crimē eosdē arguit: & q ꝓpria mēsam honore defraudēt: & qd in crapulā ebrietatēq̄ labanᷓ. Et qd infestius & molestius ē astāte famelica & esuriēte caterua paupeꝝ. Enīuero q̄ oībus in cōe cōstituēda eē oportuit soli epulātur & nō satiati simul & temulenti ꝓdeunt: & ideo nō inqᷓ. Alius quidē esurit. Alius aūt satur ē: sed ebrius est: utrūq̄ profecto crimē p se accusatione dignū est. Nāq̄ ebriari etiā nō despectis pauperibus culpa est: & rursum despicere pauperes ēt citra ebrietatem repręhensiōe dignū est. At qui ubi utrūq̄ adiūctum est, quāta criminis accessio, & excessus sit, facile potes existimare. Oñsa igiᷓ delicti indecētia. Maiore deinceps iracun

tradidit pro te: Tu aũt fratri tuo pro te ipso cibos denegas? At uero quonã pacto se aira dño accepisse? Neq;.n.aderat Paulus quũ hęc doceret dñs. Sed eclesiã psequebat. Sed id dictũ est, ut intelligas, nihil plus mẽsam illã dñi hũisse, quã eas q̃ postea factæ sunt. Enimuero pariter hodie dñs idẽ est: qui opatur & pbet oĩa, queãdmodũ eo tpe pbuit & opatus est. Neq; uero solũ ob hãc causam noctis illius mentionẽ fecit: Sed ut nos etiã alia rõne cõpungeret. Nanq; sicut memoriæ nr̃æ, ea potissimum uerba mandamus, quæ nos audire contigit ab iis, qui in huius uitæ discessus articulo constituti sunt ad quæ defunctoꝝ hæredes si qd præter eoꝝ mandata temere cõmittere audent impense excitare solemus & dicere. Reuocate in memoriã, atq; aduertite: uobis hanc a patre ultimã uocem emissam: hæc ab eo, illa nocte qua emissurus erat spũm uobis fuisse mandata. ita hoc loco Paulus orõni suę plenos cuiusdam horroris stimulos addere cupiens: Recordamini inqt quæso hanc ultimã uobis sacroꝝ disciplinã a Xpo traditã, hæc ea nocte: qua pro uobis immolari debuit, ab ipso eẽ isti tuta atq; mandata; quũ eã uobis cœnã dedit postq̃ nõ erat alterã apparaturus. Ita q̃ deinceps acta sunt, narrat dicẽs. Accepit panẽ: & bñdicẽs, fregit, & dixit accipite, comedite, hoc est corpus meum, qd' pro uobis tradet. Si igit ad Eucharistiã accedis, quæ gratitudo, & gratiaꝝ actio est: Nihil indignũ eucharistia facias fratrẽ nõ cõfũdas esurientẽ despectui nõ hẽas, non sis temulẽtus & ebrius. Ecclesiã ne cõtẽnas. accedis.n.pro iis, q̃ accepisti gr̃as acturus, qn ergo mutuã potius uicẽ reddis, nec te a proximo tuo diuellas & separes. Enim uero Xp̃s mẽnsam oĩbus ex æquo distribuit dicens, accipite, & comedite, ille corpus ꝓpriũ ex æquo tradidit. Tu cõem panẽ distribuere nõ uis? Profecto pro oĩbus pariter traditus est, pro oĩbus ex æquo corpus effectũ est. Sĩr, & calicẽ postq̃ cœnauit, dicens, hic est calix noui testamenti in meo sanguine hoc facite quotienscũq; bibitis, in meã cõmemorationẽ. Quis ais commemorationẽ Xp̃i facis q pauperẽ despicis & nullo mẽtis horrore cõcuteris? At uero si filii aut fratris, q uita functi sunt cõmemorationẽ feceris te cõsciẽtia peuns nisi seruato more paupes cõuoces. Nũc ubi dñi tui cõmemorationẽ facis neq; mẽsam simplicẽ illis pbes, sed qd illud est: qd' dr̃? Hic calix nouũ testm̃ est &c. Erat sane ueteris testamenti calix sacrificioꝝ libamina & aĩaliũ sanguis rõne carentiũ. Postq̃.n.sacrificauerãt calice, & phiala sanguinẽ accipiebãt & simul bibere consueuerãt. Veꝝ ubi loco sãguinis aĩaliũ rõne caretiũ sanguinẽ ꝓpriũ Xp̃s induxit, ne q; hæc audiẽs tumultuaret aĩo & fluctuosa qdã mentis agitatione uexaret: testamẽti illius ueteris mentionẽ egit. Post hæc de cœna illa differens apostolus aptat pñtia pteritis ut non aliter ppati sint, ac si eodẽ uespe & in eadẽ mẽsa discũberent: & ab eodẽ Xp̃o idẽ sacrificiũ exciperẽt. Ideo dixit. Quotiẽscũq;.n.mãducabitis panẽ hunc & calicẽ bibetis mortẽ dñi annũciabitis, donec ueniat. Queãdmodũ.n.Xp̃s in pane & calice, hoc dixit facite in meã cõmemorationẽ: & nobis ĉãm mysterii nõ exp̃ssit. Id pter cætera sufficere existimans ad assequẽda fundamenta pietatis. Si.n.cõsideraueris qd pro te dñs passus sit, fies pculdubio sapientior. Ita & hic rursum inqt Paulus. quotienscũq; comeditis mortem dñi annunciatis. Et hæc illa ipsa cœna est. Mox ostendere uolens: q hæc cœna, usque ad consumationem permanet. Dixit donec ueniat. Quare quicunq; comederit panem hunc, & biberit calicem domini indigne. Reus erit

corporis & sanguinis domini. Quãobrem quia effundit sanguinẽ & non sacrificiũ sed iugulationem præ se fert. Quemadmodum.n. ii qui eo tpe christũ punxere nõ ut biberent eius sanguinem; sed ut effunderent idem sane facit, q xpi sanguinem bibit indigne, & nullum ex eius potione fructũ recipit. Vides inquã terroris oñnẽ extulit & rephensionẽ supramodũ exaggerauit? oñdens eũ q indigne bibiturus est, tãti se criminis pticipem esse facturũ? At q quõ non bibit indigne, q despicit esurientem, neq tñ despicit: Sed cõfundit? Si.n. nõ dare paupibus eiicit regno quẽpiã (& si uirgo sit) immo non abũde ac largiter dare. Nã uirgines illæ oleũ sane hũerũt. sed non abũde hũerunt. Considera qle crimen sit tot iã simul delicta ppetrare: q delicta dicet qspiã? q d ais: q delicta? Mẽsæ huius pticeps effectus es. In q quũ esse te oporteat mansuetũ & facilem, & angelis natura parem, contra crudelior & improbior factus es. Sãguinẽ gustasti Dñicũ, & fratrẽ tuum non agnoscis? Qua uenia dignus es? q si añ non agnouisses, ex huius mensæ occasionẽ agnoscere debueras. At uero mensæ honorem detrahis, quũ eum, q dignus est, ut tantæ mensæ sit pticeps: tu etiã epulis tuis indignũ putas. Non audisti qta passus sit his: q centũ denarios a cõseruo repetiit? Quo mille talentorũ sibi facta a dño largitione subinde priuatus est. Non aduertis qs, nec unde sis gẽitus, qs factus sis, neq teipm recognoscis, q uirtute atq officio longe paupiores iis, q pecunia paupes sunt infinitis pstus onustusq delictis? hæc tñ oĩa absfte Deus expulit & mensa eiusmodi dignũ fecit. Tu uero in fratrẽ tuũ exuta prsus, hũanitate nihil flecteris. Quid ergo aliud supest? nisi ut tortoribus iure tradaris? Hæc uerba intenti audiamus oẽs q nũc una cũ paupibus ad hanc mensam accedimus. Et mox exeũtes paupes non aspicimus. Sed eos esurientes: saturi atq ebrii pterimus quo crimine eo tpe potissimũ corinthii culpabantur. Et qñ dicet quispiã hoc euenit? Sane quidem semp. Sed in diebus festis ac solẽnibus maxime; tunc quum maxime id fieri non deberet. Enim uero tũc post communionem confestim ebrietas: & pauperum despectus accipitur, & quum sumpto christi sanguine, tps sit sobrietatis atq ieiunii, in petulantiam lasciuiam debacchationemq plaberis, quod si bonum quẽpiã cibũ sumpseris, teipsum opportune obseruas, ne alterũ cibũ, qui malus sit accipias, & priorem posteriore corrumpas. At uero spiritalibus cibis assumptis: sathanicas delitias superinducere non dubitas cõsidera quid post cœnam illam egerint apostoli nonne ad orationes & diuinas laudes reuersi sunt? nonne in sacras illas excubias addicti? nonne in longam illam & multa philosophia refertam disciplinam descenderunt: magna enim illa subinde atque admiranda Cristus præcepta disseruit; Dum ad uocandos illos qui eum crucifixuri erant Iudas prexisset. Nonne audisti, quo pacto illi tres mille credentes (communione suscepta) semper erãt orationi deseruientes & disciplinæ, non ebrietati aut impudicitiæ? Tu autem antequam suscipias ieiunio & abstinentia uteris ut communione dignus prodeas, quum autem susceperis ubi potissime omnis modestia seruanda est solues & præcipitas omnia alioquin non conuenit ante communionem seruare sobrietatem: sumpta uero communione non idem facere? Decet enim in utroq tempore seruare modestiam. Maxime uero, ubi sponsus exceptus ẽ ante.n. quam exceperis, ut dignus sis eo qd exceptururus es. Et postea quã excepisti ne indignus uidearis eius qd

exceperis

excceperis Quid ergo inquies sumpta cõione ieiunandum est? nõ hoc dico nõ te ad hanc necessitatem impello, q̄q̄ id honestũ ē, ut id facias nõ cogo. Sed ne in delitiis si ne satietate uerseris admoneo. Si.n.id nullo tpe fieri cõuenit et id Paulus ostēdit, dicens mulierē q̄ in delitiis uersat̄ uiuentem esse mortuā, multo magis tũc morietur. Si.n.mulieri delitiæ mors est, multo magis uiro. Quod si hoc crimē alio ullo tpe nos interimit multo magis id post sacrorũ mysteriorũ cõmunionem eueniet. Tu ergo uitæ panem accipiens: opus mortis efficis, & nõ horres: nescis quanta ex delitiis mala proueniũt. risus intempestiui inordinata colloqa, indecentes & perniciei plenæ facetiæ, nugæ inutiles: Postremo alia cõplura, q̄ uel referre turpissimum est: & hæc facis mensæ Christi cõuiua futurus. Ea p̄sertim die, q̄ carnem eius lingua contingere dignus effectus es, igit̄, ut hæc tibi non accidāt instrue dexterā linguā & labia: q̄ in te ad ingressum Christi, ueluti uestibula facta sunt, considera tps quo accedis & a sensuali mensa cõparationem faciens ad diuinā illā cœnā mentis oculos intende, ad cœnā dico dñi ad uigiliā discipulorũ ad noctē illā sacrā quimo si qs diligētius inquirat ipræsentiarũ uera nox est. uigelemus igit̄ cũ dño cũ discipulis cõpungamur, tempus orõnis est, nõ ebrietatis, semp id q̄dē. Sed in diebus solēnibus potissime. Nāq; solēnitates & festa ideo instituta sunt, non ut turpitudini seruiamus, non ut delicta congregemus, sed ut illa prorsus abiiciamus. Et q̄q̄ fortasse hæc frustra dico, non cessabo dicere, licet.n.nõ omnes dicto audientes estis, nõ tamen oẽs obauditis: q; si ēt oẽs obaudietis, uos mihi p̄stiteritis: Maior mihi merces est: & uobis iudicium maius Ne igit̄ malum hoc ultra serpat: Rursum non cessabo dicere, fortasse.n. fortasse uos ui assiduitatis accēdā. Iccirco uos suadeo ne in nr̃um iudiciũ hæc faciamus. Nutriamus Christũ: potũ demus Christo: induamus Christũ, hæc mensa illa cælesti digna sunt opa, audisti sacras laudes, uidisti spiritalis nuptias. Cõuiua factus es mensæ regalis, spũ sancto repletis es. Egisti una cũ seraphin læta tripudia: cũ supnis ptātibus societatē inisti tantā lætitiā non ꝑicias: Tantum thesaurũ non effundas ne super inducas ebrietatem, q̄ oĩs tristitiæ mater est: & diaboli lætitia, q̄ in finitorũ malorũ cā est. hinc sopor morti simillimus: hinc capitũ grauedines, hinc ægritudines hinc obliuio & imago cadaueris, ꝓculdubio si se tibi amicus quispiā obuius facturus ē nisi nolet esse nõ uelis. Dic mihi, quũ Christũ intus habeas, audes in ebrietatem prolabi? At qui dices, amo delitias. Non igitur cessare potes a temulantia? ego quoq; te in delitiis uolo uersari. Sed in ueris delitiis, & quæ nullis unq̄ temporibus emarcescent: quæ sunt ueræ delitiæ? q̄ semper in flore sunt, in conuiuium Christũ cõuoca. Da illi quæ tua immo sua sunt. Hoc sempiternæ semperq; floridæ uoluptatis est. At non sunt ista sensibilia quæ simul quum apparent euanescunt, unde & qui delicate uixit: nihil melius: imo aliquid peius consequutus est eo: qui in delitiis non uixerit, hic enim tanquā in portu sedet, ille in torrente quodā, & obsidione ægritudinum receptus tēpestatem hanc ferre non potest. Ne igitur hæc nobis accidant, modum & temperantiam prosequamur. Sic enim futurum est corpus rite dispositum: & anima in tuto collocabitur, & præsentibus futurisq; malis absoluemur, quibus liberati: regnum cæleste consequi ualeamus gratia & clemētia domini nostri Iesu Christi cui sit gloria in sæcula sæculorum. Amen. Huius enarrationis finis.

¶ Sermo Laurentii Vallæ de myſterio Euchariſtiæ.

SCio ego pleroſq; Venerandi patres & ciues egregii, qui ex hoc loco dixerunt de myſterio Euchariſtiæ in admiratione tanti ſacramenti fuiſſe immoratos, dum aperire ſtudent atque oſtendere quanta diuinitas quantum miraculum ſit ut panis qui per nos ex tritico conficitur ui diuinorum uerborum ex ſacerdotis ore prolatorum conuertatur non ſolum in hoīem ſed quod omnem intellectum ſupergredi uidetur in Deum. Poſt quæ reliquam orationculæ meæ partem in laudibus huius ſacramenti conſumabo, Nā diuina laudare quiuis & poteſt & debet: illa uero inueſtigare & eo℞ rōnem reddere pauciſſimo℞ eſt perfectæq; ſapientum. Etenim quō panis cōuertať in Deum ſi nulla rōne ꝓbabilius facere poſſemus: tñ nihil nobis uel ad religionem uel ad diuinā ſcientiam deeſſe exiſtimare debemus: ſcientes fidē eſſe ꝓpriē cum nos Deo credimus: ſicuti amico cuipiam, cuius ueritatem cognitam habemus atq; exploratam. Vnde ſcriptum eſt. Beati qui nōn uiderunt & crediderunt. Quaſi qui non intelligunt & credūt. Nam quod quiuis uidet quid ſperať? Non enim credit alteri, ſed ſibi ipſi. Propterea de Abrahā dictū eſt: qd' in ſpem ꝑter ſpē crediſiſſet. Credit Abrahā Deo: & reputatū eſt illi ad iuſtitiā: ita nobis ad iuſtitiam reputabitur, ſi fidem pꝛæter fidē habuerim⁹ Verum ut rationem quoq; reddam non uideo cur quibuſdā tantopere hoc uideatur incredibile, panem conuerti in Deum, q̄q̄ neſcio an in Deum panis? an Deus cōuertatur in panem, Deus tamen exiſtens? Dicitur enim. Verbum caro factum eſt. Non autem caro facta eſt uerbum. Et alibi. Ego ſum panis uitæ qui de cælo deſcendi. Iam ante Euchariſtiæ ſacramentum ſe panem uocat, quaſi ſeipſum cōuerſurus in panem. Hoc eſt pro pane ſe daturus. Sed accipite quonam modo id ſit intelligendum. Filius Dei in mundum ueniens ſumpſit ex intemeratiſſimo Virginis corpore, neſcio an dicam carnem? Nam caro proprie dicitur quæ liquida non eſt: ſed ex carne, ut ſic dicam nitidiſſimum florem. Quid dicis? Nonne caro illa ſanctiſſima ex cibo facta eſt? Ita opinor: Quo autem ex cibo? Nēpe ex pane. Neq; n. ſanctiſſimam Virginem ex carne uictitaſſe credibile eſt. Ita fit ut prius panis: deinde caro fuerit id quod dominus dum incarnatus eſt, delibauit. Quō aīa hoīes aniauit pariter & diuinitate impleuit. Eadē ratione panem ſacroſancti altaris in carnem cōuertens ſeipſum: ideſt hominem Deumq; infundit. Ideoq; non uideo quid plus hæc in altari, q̄ illa in utero Virginis incarnatio habeat in credendo difficultatis atq; miraculi. At illā inquies ſemel fuit. hæc uero quotidie & eodē tēpore & plurimis in locis Hæc altera quæſtio eſt, & quæ non ſolum ad hoc ſacramentum ꝑtineret. Quomodo. n. idem Ieſus & cū Apoſtolis ī hieruſalē: & cū diſcipulis in uia loquebať? Quō eſt in cælo & inter homines? Sed ne altius q̄ uires meæ ferunt uolare uidear, afferā exēpla de medio. Cur uox mea in ueſtris omnium auribus eſt tota? Quomodo radius ſolis eodē pūcto nō dico medium aerem & extremū cæli pariter uno icto cōtingit, ſed pauimentum & tectum? Cū negare nō poſſimus, ſi uas aquæ plenum ut inquit Virgilius, accepto ſole ſummi feri at laquearia tecti, quin prius ſol aquam uerberarit, q̄ aqua ſuo ſplendore reuerberauerit tectū, Sed tñ uidemus utrūq; pariter

fieri

fieri id quod posterius est factum esse posterius affirmare non possis. Quid plura? Quis nescit unũ hominẽ diuersas ptes eodem tpe non posse intueri? Idem credere mus in pictura, quæ est hominis imago usu euenire, nec in ea posse cõtingere quod in ipso hoie nõ cõtingit, & tñ id in multis picturis licet intueri. Quod nisi inspiceres nequaq̃ adcredendũ uerbis aut rõne induceveris. Multa sunt hmõi admiranda in rebus humanis atq; coporeis. Quanto debemus existimare in spiritalibus atq; diuinis admirabiliora? An ignoramus p̃sertim rõne dictãte Deũ ubiq; esse, & oĩa esse in Deo? Nec fieri posse quin oĩa quæ sunt in eo p̃sistant per quem existunt. Quare qui de hoc Dei aduentu in mysterio panis ambigit, non diuinã naturã: sed hominis fragilitatem uidet cogitare. Maiore igit aĩo de Deo cogitãdũ: sentiendũ: loquendũ est, q̃ ut eius omnipotentiã reuocemus in dubiũ. Sed ne plura q̃ proposui loquar postq̃ ut potui ostendi q̃ de Deus in panem, uel panis in Deũ cõuertatur. Rñdeam nunc illud quod p̃misit de huius mysterii laudibus. Quod maius a Deo dari nobis donum potuit, q̃ ut seipsum donaret? Nẽpe seipsum. Et anteq̃ illuc pergamus nos paradiso afficit. An non ipse uocari se uoluit Emanuel.i.nobiscuum Deus? Si nobiscum est Deus ut certe est, quo alio tendere uelimus? Verum enim nõ præbet se nobis ille quidẽ, sed nondũ patefacta diuinitate. Quia nõdũ capaces sumus cõtemplãdæ diuinæ maiestatis. In quam intuemur per speculum in ænigmatæ, tum pro certo habemus quod nobiscum est Deus defensor, adiutor, protector. Nec nobiscum modo, uerum etiam intra nos. Quid optabili? dici & excogitari potest, q̃ Deũ manibus hominum contrectari? Ori admoueri? atq; in intima pectoris recondi? Tandiu mansurum, q̃ diu hospitium domus nostrę purũ mundumq; seruabimus. Hoc autem sacramentũ dñs noster Iesus Christus cum patribus olim in figura oñdisset discipulisq; suis aliquandiu p̃misisset, hodie in ultima ante obitũ cœna instituit, ut discipulos suos, immo & hoĩes relicturus, tñ eos non relinqueret, nisi substituto in sui locũ hoc sacro pq̃d semp aduenit, semp adest. Per quod nunquã recedit, ut non plus præbuerit angelis ascensionis cũ se illis in cęlo donauit, donauit ppetuo mansurum, q̃ hoibus cum hunc in modum nobiscũ p̃maneret. O ineffabile nõ mõ mysteriũ, sed donũ mortalibus datũ, angelis.n.cũ pares simus qd Iesum Christũ quẽadmodum & illi possidemus: tñ in hoc superiores cẽseri debemus, quod ex ore nostro id qd angelis non licet mysteriũ hoc sacrmq; cõficitur. Vere dictus Emanuel, nobiscum Deus, q; magis nobiscũ, q̃ cũ angelis est. Neq; ab re. Quoniam nobis q̃ angelis est ipse similior. Ex quo illud quoq; intelligi licet quod Deus apud pias neq; incredulas mentes oñdit: sicut panem illũ cõuertit: sic nos in die iudicii cõuertet in Deũ. Nos enim membra eius erimus, ut sit caput totius copis. O rem quæ uere exuperat oẽm sensum. Hoiem qd dicam, ex pane alitum: ex limo factũ supra cælos ascendere & Deum effici? Hoc ergo demõstrat: Hoc promittit Hæc hostia uere credẽtibus, quæ nunc a latinis uocat Eucharistia græco noie. Quod proprie significat gratiarum actio. Vel quia Christus cum panem in manu accepit, gratias egit. Vel qa nos in eo accipiendo gratias illi agere oportet. Quamobrẽ ut iam finẽ faciam cũ semp alias, tum p̃cipue hoc sacro die una cum domino nostro Iesu Christo, qui patri gratias egit, agere debemus, cui sit gratiaq; actio, & gloria in sæcula sæculorum. Amen.

¶ Adhortatio Philippi ad quendam theodosium iudæum ut Christi religionem relicta iudæorum superstitione coleret ex suida.

Empore Iustiniani Imperatoris christianissimi factus est homo quidam inter iudæos princeps, et nomen Theodosius erat. Is cum & Imperatori, & plerisq; notus esset, tum uel maxime Philippo cuidã amicus, atq; familiaris. Cum igitur & sæpe adhortatus fuisset a Philippo Theodosius, ut christianã fidem missa iudaica perfidia sequeretur, tum uero impensius die quadam ad eum sic est loquutus. Quamobrem inquit Theodosi, cum uir sis sapiens, & apprime peritus legis, ac prophetarum: sciasq; probe omnia legis, prophetarumq; in Iesu domino consumata fuisse, christianam uerã religionem non sequeris? quæ te ad salutem recta uia pducere potest, mihi.n. psuadeo quod ignorantia scripturarũ te nõ teneat. Propera igitur credere in saluatorem dñm nostrum Iesum Christũ, ne in perfidia permanens, reus efficiaris æternæ pœnæ. Ad quem iudæus. Gratias ait ago, habeoq; tibi Philippe q; salutem meã quæritans conaris magnopere me christianũ efficere. Quapropter tanq̃ si coram Deo essem, q nouit secreta cordiũ, sincere, ac sine dolo cũ omni ueritate uerba hæc tibi faciã. Quod itaq; Iesus, a lege pphetisq; pphetizatus: etiã uobis christianis adoratus aduenerit: certus admodum sum, tibiq; tanq̃ uero amico pfiteor. Sed humana quodam oĩone detentus, christianus nõ fio, & ob hoc, memet cõtineo. Nũc.n. cum sim iudæus, princeps sum iudæorũ in maximis honoribus, in plurimis facultatibus: in oĩbus deniq; quæ ad uitã bene degendã ptinent cõstitutus, factus aũt christian9 oĩbus his priuarer, quæ in uita humana iudicantur bona. Nã & si patriarcha uniuersalis ecclesiæ essem, nõ me putarem, tot, tãtisq; fruiturum bonis. Ne igit' præsentib9 bonis priuer, futurã cõtemno uitã, & male qdẽ agens. Vt uero uerbis meis fidem faciã cõfisus in nr̃a ppetua beneuolentia, aperiã tibi arcanum max. inter nos hebræos abscõditũ, ex quo certe scimus, Christũ a uobis adoratũ illũ esse quẽ lex, atq; pphetæ pconizauerũt, nõ solũ ex his q̃ de illo scripta sunt, sed ẽt ex scripto inter nos mysterio abscõdito, mysteriũ itaq; hoc ẽ. Antiqs tpibus, cũ tẽplũ in Hierusalẽ cõstruebatur, mos erat iudæis.xxii. sacerdotes in tẽplo constituere. s. tot numero, quot lr̃as hẽmus, unde & diuinos codices.xxii. numeramus. Erat igit' in templo codex: in quo uniuscuiusq; sacerdotis nomẽ, cognomenq; scribebat', itẽ patris, atq; mr̃is. Mortuo uero aliquo sacerdote, reliqui in tẽplo cõueniebãt eligebãtq; alium in demortui locum, numerũ sacerdotalẽ adimplentes, electũq;, in codice conscribebãt. Verbi gratia; Calẽ. septẽb. decessit Isaac beniamin Abrahæ, saræq; filius, surrogatus est in ei9 locum Samuel Ezechiel Solamonis, uriæq; filius. Hac itaq; consuetudine inter hæbræos durante, euenit eo tempore quo Iesus in iudæa erat, unũ ex.xxii. sacerdotibus diẽ suũ obiisse, ante quã Iesus cœpisset se notũ facere, doceretq;, ut in se crederẽt. Cõuenietibus itaq; sacerdotibus ad electionem, & unoquoq; ex sñia digniorẽ pponente, reliquisq; non approbantibus, quod neminẽ ad integrã pfectãq; sacerdotalẽ uirtutem inueniebant, qppe aut prudẽs erat, bonisq; moribus, uitaq; modesta pbatus, sed ignorantia legis, ac pphetarũ, indignũ sacerdotio iudicantes, aut e diuerso,

uir eruditus, sed haud pbatæ uitæ: hoc itaq; mõ, multis ĩprobatis, unus ex sacerdo tib9 ad electionẽ assurgẽs, sic ẽ loquutus. Multos inqt pr̃es noiastis, sed dignũ neminẽ iudicastis, ego uero Iesũ filiũ Ioseph pponõ eligoq;: ætate qdẽ iuuenẽ: cęterũ & uita hõestissima; & bõis ac integerrimis moribus & doctrina pfecta, egregie ornatũ. Mea, n. s̃nia, nemo unq̃ par huic uisus ẽ, aut in scripturarũ eruditiõe, aut in uitæ moꝝq; integritate, qd' oĩbus hierusalẽ habitãtibus claꝝ & mãifestũ est. Hac orõne audita, reliq sacerdotes s̃niam pbauerũt: Iesũq; ĩ sacerdotẽ receperũt, dignissimũ oĩum sacerdotio iudicãtes. Dicebãt uero qdã eũ nõ esse ex tribu leui, sed ex tribu Iuda credentes filiũ esse Ioseph: q ex tribu Iuda erat. Non. n. licebat cuiq̃ sacerdotalẽ dignitatẽ asseq, nisi eẽt ex tribu leui, Sacerdos uero q eũ pposuerat r̃ndẽs mixtũ affirmauit genus eius eẽ, multis. n. antea seculis: mixtionẽ q̃dam fcãm fuisse duarũ tribuũ, & exinde genus Ioseph descẽdere, hoc dicto, approbantes reliq sacerdotes Iesum in defuncti sacerdotis locũ: sacerdotẽ cõstituere. Cõsuetudie itaq; exñte non solũ nomẽ creati sacerdotis in codice scribere, ueꝝ etiã patris, atq; matris oportuit eos parentes uocare, & ab ipsis sua noĩa scire. Sacerdos q Iesum proposuit, patrẽ eius Ioseph decessisse dixit, solãq; matrẽ uiuere. Matre in concilio accersita, rogataq; nomẽ pferre, testariq;, an Iesus ei9 filius eẽt: & quo pr̃e genitus. Maria r̃ndit Iesum filiũ esse meũ fateor. Ego. n. pepi eũ, cuius rei: testes fide dignos adducere possum, eos q in partu meo affuerunt, qd' autẽ in terris pr̃em nõ hẽt, uel ex hoc dignoscere potestis, uirginẽ. n. me existentẽ in galilæa, Angelus dñi non dormientẽ sed uigilantẽ inueniẽs, euãgelizauit mihi, ex spiritu scõ me cõcipere filium, cuius nomẽ iussit uocare Iesum, Virgo itaq; cõcepi, uirgo peperi, & uirgo pmansi. His auditis, accersitisq; obstetricibus fidelissimis, iusserunt sacerdotes: ut q̃ diligenter perscrutarẽtur, an Maria uirgo esset. Obstetrices re uera integra inuẽta, affirmarunt uirginẽ esse. Hi etiã adducti, qui in partu affuerãt: testificati sunt Iesum Mariæ filiũ esse. Stupentibus itaq; sacerdotibus de his quæ de partu Mariæ testificabant. Iteꝝ rogata est ab eisdẽ, qui dixerunt, Fare, age cõfidenter ore tuo Maria: cuius, ac cuius est filius, ut sic eum scribamus, quos. n. nobis dixeris, parentes illos, & non alios conscribemus. Maria aũt r̃ndens, uere ait, ego eum peperi, inscia in terra de patre eius, sed ab angelo audiui esse filiũ Dei. Filius ẽ ergo mei innuptę Mariæ, uirginis, & filius Dei. His dictis, codicẽ adduxerũt: & cõscripserũt. Die tali talis sacerdos decessit, filius talis, ac talis, in eius locũ oĩbus suffragiis surrogatus est sacerdos: Iesus filius Dei uiui: & Mariæ uirgis. Hic codex ĩ destructiõe hierusalẽ diligẽtia pncipũ iudæoꝝ saluatus est, & nunc est in tyberiadæ paucis admodũ iudæis, & illis qdẽ fidelibus hãc rẽ sciẽtibus mihi uero tanq̃ principi, magistroq; gẽtis reuelatũ est. Non. n. solũ ex lege, atq; pphetis cognoscimus, certiq; sumus X̃pm a uobis xp̃ianis adoratũ filiũ eẽ Dei uiui, q pp salutẽ mũdi in terra descẽdit, ueꝝ ẽt ex scriptione quæ usq; ad hodiernũ diem pmanet in tyberiade. His a iudæo relatis: mox christianus diuino zelo cõmotus: ad sacratissimũ Imperatorẽ proficisci uoluit, eiq; oẽm rẽ pãdere: ut supradictũ codicẽ Imperator ex Tyberiade, missis illuc legatis acciperet: ad arguendam iudæorum perfidiam. Et iudæus, rem inquit prorsus impossibilem aggredi conaris, Omnia enim iudæi magis patientur, quã hmõi Codi-

cem tradant, quod si uis maior eos superauerit, codicem corrumpent. Noli igitur cã esse magnorum malorum, ego.n.tibi huiusmodi rem tanq̃ uero amico communicaui, ut cognoscere posses, me fidem christianam, non ignorantia relinquere, sed una quadã gloria. Philippus itaq; uera esse credens quæ a iudæo audiuerat, Imperatori quidẽ nunciauit nihil: ne imperator christianissimus frustra graue susciperet bellum. Plerisq; uero amicorum, rem omnem ordine narrauit, quibus referentibus nos quoq; oĩa supradicta accepimus. Curauimus ergo perquam diligenter inuestigare an ueram narrationem iudæus retulerit de huiusmodi scriptione sacerdotali. Et inuenimus Iosephum in historia de captiuitate iudæorum, cuius sæpe meminit Eusebius Cæsariensis in ecclesiastica historia de captiuitate dicentem in commentariis suis, quod Iesus in templo cum reliquis sacerdotibus sanctificabat. Hoc itaq; apud Iosephum inuenientes uirum antiquum, & parum post Apostolos florentẽ. Quæ sciuimus etiam inuenire hunc sermonem in sacra scriptura confirmatum. Inueniemus. igitur in sanctissimo euangelio lucæ quod cum esset ingressus Iesus synagogam iudæorum, datus est ei liber, & legit Isaiam prophetam dicentem. Spiritus domini super me, cuius gratia unxit me, & euangelizare pauperibus misit me. Quare animaduertimus quod nisi ordinem aliquem sacrum habuisset Iesus inter iudæos ei datus non fuisset liber ut i synagoga legeret ad audientiam populi. Nam neque nobis christianis licet in ecclesia sine aliquo sacro ordine legeret. Quamobrem credere licet, ueram fuisse iudæi narrationem.

Io. Petrus Valerianus Bellunensis piis Lectoribus. S.

¶ Nequid xpianæ pietatis amatori desit, ĩpresso iã elegãtissimo Lactãtii Firmiani ope: In quo ea quæ ad Deũ & trinitatẽ spectãt luculenter admodum elucubrauit, ui sum est cũ iis Tertulliani dissertationem, qua delirã hæreticoꝝ opinionẽ reprobat diluit, ac refellit, & aliq̃d de Eucharistia subiũgere: quod mysteriũ a Lactãtio aut intactũ: aut incuria tẽpoꝝ deperiisse constabat. Quare præclarã Io. Chrisostomi Viri & sanctitate, & eruditione clarissimi enarrationẽ, in diui Pauli ad Corinthios pericula q̃ legit̃ in cœna Dñi, ab Hieronymo Donato. P. V. Viro undecunq; laudatissimo latinitate donatã, addere collibuit, neq; non sincerissimã Laurentii Vallensis in eandem materiam oratiunculam ac in Iudaicã perfidiam manifestarium ex suda testimonium, ex quo deprehenditur q̃ ipsi quoq; Iesum Christum Setera nostrum Dei filium esse non inficiantur: quæ omnia benigne lector & usui & oblectamento futura christicolis omnibus opinabamur. Vale.

¶ Diuina opera Lactãtii Firmiani & aliorum supradictorum Impresse Venetiis mira arte & diligentia Iouannis de tridino cognomento Tacuini finiunt. M. cccccxxi. die. xxvii. Februarii dominante inclyto principe Leonardo Lauredano.

¶ Registrum huius operis.
ABCDEFGHIKLMNOPQRSTV. Omnes sunt quaterni.

ℭQ. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI APOLOGETICVS ADVERSVS GENTES.

De Ignorantia Caput Primum.

I NON licet uobis Romani Imperii Antiſtites in aperto & ipſo fere uertice ciuitatis p̃ſidẽtibus ad iudicãdũ palã diſpicere: & coram examinare qd ſit liquido in cauſa chriſtianoꝝ, ſed ad hanc ſolã ſpeciem authoritas ueſtra de iuſtitiæ diligentia in publico aut timet aut erubeſcit inquirere, ſi deniq; quod proxime accidit domeſticis iudiciis nimis onerata ſectæ huius infeſtatio obſtruit uiã defenſioni, liceat ueritati uel occulta uia tacitarum litteraꝝ ad aures ũras peruenire: nihil de cã ſua deprecaẽ, qa nec de cõditione miraẽ, ſcit ſe peregrinã in terris agere, inter extraneos facile inimicos inuenire. Cæteꝝ genus ſedem, ſpem, gratiam, dignitatẽ in cœlis habere, unũ geſtit interdũ ne ignorata damnetur, quid hic deperit legibus in ſuo regno dominantibus ſi audiatur? An hoc magis gloriabitur ptãs eaꝝ, quo etiã auditam dãnabunt ueritatẽ? Cæteꝝ inauditã ſi dãnent præter inuidiã iniquitatis, etiã ſuſpitionem merebunẽ alicuius cõſcientiæ: nolentes audire: quod auditũ dãnare non poſſint: hanc itaq; primam cãm apud uos collocamus iniquitatis odii erga nomen chriſtianũ. Quã iniquitatẽ idem titulus & onerat & reuincit, qui uidetur excuſare ignorãtia ſcilicet. Quid enim iniquus, q̃ ut oderint homines quod ignorãt, etiã ſi res meretur odiũ? Tunc enim mereẽ cũ cognoſcitur an mereatur: uacante autẽ meriti noticia, unde odii iuſticia defenditur? quæ non de euẽtu: ſed de cõſciẽtia ꝓbanda eſt, cũ ergo ꝓpterea oderint hoĩes, qa ignorant quale ſit: quod oderũt cur non liceat eiuſmodi illud eſſe: quod non debeant odiſſe? Ita utrunq; ex alterutro redarguimus: & ignorare illos dum oderunt, & iniuſte odiſſe dum ignorant. Teſtimoniũ ignorantiæ eſt, q̃ iniquitatem dum excuſat condemnat, cũ oẽs q retro oderãt, qa ignorabant q̃le ſit, quod oderant. ſimul ut deſinunt ignorare ceſſant & odiſſe. Ex his fiũt chriſtiani utiq; de cõperto, & incipiunt odiſſe quod fuerãt & profiteri quod oderãt, & ſunt tãti quanti & denotanẽ, obſeſſam uociferantur ciuitatem in agris, in caſtellis, in inſulis ob chriſtianos: oẽm ſexũ ætatem cõditionem etiã dignitatem trãſgredi ad hoc nomen quaſi detrimento merent: nec tñ hoc ipſo modo ad æſtimationem alicuius latentis boni ꝓmouent aĩos. Non licet rectius ſuſpicari: non libet propius expediri: hic tñ urbana curioſitas torpeſcit. amant ignorare cũ alii gaudeãt cognouiſſe. Quãto magis hos Anacharſis dẽotaſſet imprudentes: de prudentibus iudicãtes: q̃ muſicos de muſicis malũt neſcire: qa iam oderunt, adeo quod neſciant p̃iudicãt id eſſe, qđ ſi ſciant odiſſe nõ poterant: qñ ſi nullum odii debitũ depræhendaẽ optimũ utiq; ſit deſinere: iniuſte odiſſe. Si uero de merito cõſtet, non mõ nihil odii detrahatur: ſed amplius acquiraẽ. Ad perſeuerantiam etiã iuſtitiæ ipſius authoritate Sed nõ ideo inqt bonũ. quia multos cõuertit: quãti. n. ad malũ pformanẽ? quãti trãſlugæ in puerſum? quis negat? tñ quod uere malum eſt, ne ipſi qdem quos rapit defendere pro bono audẽt, omne malũ aut

timore aut pudore natura perfudit. Deniq; malefici gestiunt latere deuitant apparere trepidāt dēphensi negāt accusati, nec torti qdem facile aut sp confitent̄, certe cōdēnati merēt, dinumerāt in semetipsos mētis male impetus, uel fato, uel astris sputant; uolunt.n. suū esse: qa malū agnoscunt christianis uero qd simile? neminē pudet, neminē pœnitet nisi plane retro non fuisse. Si denotatur, gloriatur si accusat̄ nō defendit. Interrogatus uel ultro cōfitet̄: dānatus grās agit. Quid hoc mali ē quod naturā mali non habet? Timorē: pudorē: tergiuersationē, pœnitētiā, deplorationē. Quod hoc mali est? cuius reus gaudet? cuius accusatio uotū ē, & pœna fœlicitas: nō potes demētiā dicere, q reuinceris ignorare? Si certum est deniq nos nocētissimos eē, cur a uobis ipis aliter tractamur: q̄ pares nři. i. cæteri nocētes cum eiusdem noxæ eadē tractatio deberet puenire. Quodcūq; dicimur, cū alii dicunt̄ & pprio ore & mercenaria aduocatiōe utunt̄ ad innocētiæ suæ cōmēdationē: rñdēdi altercādi facultas patet: qñ nec liceat indefensos & inauditos oino damnari: sed xpianis solis nihil pmittit̄ loq: qd̄ causam purget: qd̄ ueritatē defendat qd̄ iudicē non faciat iniustū. Sed illud solum expectat̄ quod odio publico necessarium est, confessio nominis nō examinatio criminis; qñ si de aliquo nocente cognoscatis non statim cōfessio eo nomine homicidiæ uel sacrilegi uel incesti uel publici hostis: ut de nřis eulogiis loquar cōtenti sitis ad pnunciandum, nisi & consequentia exigatis qlitatem facti, locū, numerū tēpus conscios. Cap. II.

E nobis nihil tale cū æque extorquere oportet: qd̄ eum falso iactat̄ q qsq iā infanticidia degustasset: qd̄ incesta cōcelebrasset: qui coci qui canes affuissent. O q̄ta illius pšidis gloria si eruisset aliquem eui cētum iam infantes comedisset. At q inuenimus inqsitionē quoq; in nos phibitam. Plin. secundus cum puinciam regeret: damnatis qbusdā xpanis, qbusdam gradu pulsis: ipsa tñ multitudinem perturbatus, qd de cætero ageret consuluit tunc Traianum imperatorem: allegans pter obstinationem nō sacrificandi nihil aliud se de sacris eorū comperisse: q̄ cœtus ante lucanos ad canendum Christo & deo, & ad cōsœderandā disciplinā, homicidiū, adulteriū, fraudē: pfidiam, & cætera scelera prohibentes, tunc traianus rescripsit. Hoc genus inqrendos qdē non esse: oblatos uero puniri oportere. O sniam necessitate confusam: negat inqrēdos ut inocētes, & mādat pūiri ut nocentes. Parcit: & sæuit: dissimulat: & aiaduertit. Quid temetipsū censura circūuenis? Si dānas cur nō & inqris? Si nō inqris cur nō & absoluis? Latronibus uestigādis p uniuersas puincias militaris statio sortitur, in reos maiestatis et publicos hostes ois hō miles est: ad socios ad cōscios iuqsitio usq; extendit̄: solū: xpianū inqri non licet, offerri licet: qsi aliud esset actura inqsitio q̄ oblatio. Dānatis ergo oblatū: quem nemo uoluit reqsitum: qui puto iā non meruit, iō pœnam qa nocens est: sed quia nō reqrendus inuentus. Itaq; nec in illo ex forma maloꝝ iudicandoꝝ agitis erga nos, quod cæteris negantibus adhibetis tormenta ad cōfitēdū solis xpianis ad negandū, cū si malū esset: nos qdem negaremus non uero cōfiteri tormentis cōpelleretis, neq; enim iō non putaretis reqreda: qōnibus scelera qa certi essetis admitti ea ex nominis cōfessione: q hodie de confesso homicidia scientes homicidiū quid sit nihilominus ordinē extorquetis admissi, quo puersius cū psumatis de sceleribus nřis ex nois cōfessiōe cogitis tormentis

mētis de cōfessiōe decedere, ut negātes nomē pariter utiq; negemus & scelera, de qbus ex cōfessiōe nōis p̄sump seratis. Sed opinor nō uultis nos perire: quos pessimos creditis. Sic.n. soletis diceē homicidæ: necari laniari iubere sacrilegū si cōfiteri perseuerauerit. Si nō ita agitis circa nos nocentes: ergo nos innocētissimos iudicatis, cum quasi innocentissimos non uultis in ea cōfessione perseuerare quam necessitate non iustitia damnandam a uobis sciatis. Vociferatur homo christianus sum quod est dicit, tu uis audire quod non est: ueritatis extorquendæ præsides de nobis solis mendaciū elaboratis audire. Hoc sum inquit quod queris an sim: qd me torques in puersum? cōfiteor & torques, qd faceres si negarē? plane aliis negātib9 nō facile fidē accōmodatis: nobis si negauerimus: statī creditis suspecta sit nobis ista puersitas: neq; uis lateat ī occulto q̄ nos aduersus formā aduersus nām iudicādi cōtra ipas quoq; leges ministret: nisi fallor.n. leges malos erui iubēt non abscōdi: cōfessos dānari pscribūt nō absolui. Hoc senatuscōsultū, hoc principiū mādata definiūt: hoc imperiū cuius ministri estis ciuilis nō tyrānica damnatio ē. Apud tyrānos.n. tormenta etiā pro pœna adhibentur, apud uos soli qōi temperātur uestrā illis seruire legem usq; ad cōfessionē necessariū: & si confessione pueniantur, uacabūt. snia opus est: debito pœnæ nocēs expungēdus ē: nō eximēdus deniq; illū nemo gestit absoluere, nō licet hoc uelle, Ideo nec cogitur qsq̄ negare xpianū hoīem oīum scelerų reų, deoų iperatoų, legū moų naturæ totius inimicū existimas & cogis negare ut absoluas, quē nō poteris absoluere nisi negauerit. Præuaricaris in leges, uis ergo neget se nocētē, ut eum facias innocentē, equidem inuitum non de præterito reų uū ista puersitas? ut ēt illud nō recogitetis, spōte confesso magis credēdū eē, q̄ p uim negāti, uel ne cōpulsus negare: nō ex fide negarit & absolutus ibidē post tribunal de uřa rideat æmulatiōe, iterų xp̄ianus. Cū igit' in oībus in nos aliter disq̄ratis q̄ in cæteros nocētes id unū cōcedēdo: ut de eo noīe excludamur. Excludimur.n. si facimus q̄ faciūt nō xp̄iani: itelligere potestis nō scelus aliq̄d in cā eē sed nomē qd' q̄dā rō æmulæ opatiōis insequit'. Hoc primū agēs hoīes nolint scire pro certo: qd' se nescire pro certo sciūt. Iō & credunt de nobis q̄ non ꝓbant, & nolūt inq̄ri: ne ꝓbent nō esse q̄ malūt credidisse, ut noīe illius ęmulæ rōnis inimicū p̄sumptis non ꝓbatis criminibus de sua sola cōfessione damnet'. Ideo torquemur confitentes & punimur pseruātes, & absoluimur negātes, qa nominis p̄liū est. Deniq; qd de tabella recitatis illū xp̄ianū, cur nō & homicidā. Sed homicida xp̄ianus, cur nō & incęstus, uel quodcūq; aliud non esse creditis? In nobis solis pudet aut piget ipsis nominib9 scelerum pronūciare. Xp̄ianus si nullius criminis reus est. nomen ualde infestū, si solius noīs crimē est. Cap III.

Vid quod ita pleriq; clausis oculis in odiū eius inpingūt, ut bonū alicui testimoniū ferētes admisceant noīs exprobationē. Bonus uir Caius Seius sed malus tm̄ q; xp̄ianus. Itē ali9 ego Luciū sapiētē uirū repēte factū xp̄ianū defero nemo retractat, ne iō bon9 Caius, & prudēs Lucius: qa xp̄ianus: aut iō xp̄ianus quia prudēs & bonus. Laudant q̄ sciunt, uituperāt q̄ ignorant, & id quod sciunt, eo quod ignorant irrūpunt, cū sit iustius occulta de manifestis præiudicare, q̄ manifesta de occultis prędānare: aliis quos retro ante hoc nomē uagos uiles improbos nouerāt: ex ipso de-

notāt quod collaudāt, cæcitate odii in suffragiū impingūt, q̄ mulier, q̄ lasciuā: q̄ festiua, q̄ iuuenis q̄ Lucius: q̄ Amasius facti sunt xp̄iani. Ita nomen emēdationi imputatur nōnulli etiā de utilitatib9 suis cū odio isto paciscūtur, cōtēti iniuria dū ne domi habeant qd' oderūt. Vxorem iā pudicā maritus iā nō zelotypus filiū subiectū pr̄ retro patiens abdicuit, seruū iā fidelē dn̄s olim mitis ab oculis relegauit. ut quisq; hoc nomen emendatū offendit: tāti nō ē bonū esse quāti odiū xp̄ianoꝝ: nunc igitur si nois odiū ē. Q uis nois reatus: q̄ accusatio uocabuloꝝ nisi aut barbaꝝ sonat aliq̄ uox nois, aut infaustū: aut maledicū: aut impudicū. Christianus uero q̄tū interpretatio est de unctione deducit. Sed & cū pperā xp̄ianus pnunciat a nobis. Nā nec nois est noticia penes uos de suauitate uel bēignitate cōpositū est oditur ergo in hoībus innocuis ēt nomen innocuū. At. n. secta oditur in homine utiq; sui authoris. Q uid noui si aliq̄ disciplina de magistro cognomentū sectatoribus suis inducit nonne philosophi de authoribus suis nuncupantur Platōici: Epicurei. Pythagorici ēt a locis conuēnticuloꝝ & stationū suaꝝ stoici: achadēici, atq; medici ab Erasistrato: & grāmatici ab Aristarcho, coci etiā ab Apicio, nec tū queq̄ offendit pfessio nois cum institutiōe transmissa ab institutore: plane si qui pbāt malam sectā & ita malū & authorē is probabit & nomē malū dignum odio de reatu: sectæ: & authoris. Ideoq; ante odiū nois cōpetebat pri9 de authore sectā recognoscere: uel authorē de secta. At nunc utriusq; inq̄sitiōe & agnitione neglecta nomē: detinet: nomen expugnat, & ignotam sectā ignotū & authorē uox sola pdānat, quia noiant nō qa reuincunt, atq; ideo q̄si pfatus hæc ad sugillādā odii erga nos publici iniq̄tatē iam de cā innocētię cōsistā nec tm̄ refutabo q̄ nobis obiiciūt. Sed ēt in ipsos retorquebo q obiiciunt ex hoc quoq; sciant hoīes in xp̄ianis non esse, q̄ in se nesciuntur esse simul uti erubescāt accusantes non dico pessimi optimos: sed iam ut uolunt compares suos. Respōdebimus ad singula quæ in occulto admittere dicimur, q̄ illos palam admittentes inuenimus in quibus scelesti: in quibus uani: in quibus dānādi: in quibus irridendi deputamur. Sed quoniam cum ad omnia occurrit ueritas nostra: postremo legum abstruitur authoritas aduersus eam, ut aut nihil dicatur retractandum esse post leges: aut ingratis necessitas obsequii pręferatur ueritati de legibus prius concurram uobiscum ut cum tutoribus legū.

De legibus. Cap. IIII.

Am primū cū dure definitis dicēdo. Non licet eē uos. & hoc si fine ullo retractatu humāiore pscribitis: uim pfitemini: & iniq̄ ex arce dn̄atione: si iō negatis licere quia uultis, non quia debuit nō licere: quod si quia non debet ideo non uultis licere, sine dubio id non debet licere quod male fit: & utiq; hoc ipso pręiudicatur licere, quod bene fit. Si bonū inuenero eē: quod lex tua prohibuit. nōne ex illo præiudicio phibere me potest: Q uod si malum eēt iure prohiberet: si lex tua errauit, puto ab hoīe cōcepta est: neq;. n. de cœlo ruit. Miramini hoīem aut errare potuisse in lege condenda, aut resipuisse in reprobanda. non. n. & ipsius Lycurgi leges a lacedœmoniis emēdatæ: tātū authori suo doloris incusserūt, ut in secessu inedia de semet ipso iudicari. Nōne & uos quotidie experimētis illuminātibus tenebras ātiq̄tatis totā illā ueterē & squalētē siluā legū nouis principaliū rescriptoꝝ & edictoꝝ secu

ribus truncatis & ceditis? Nonne uanissimas papias leges, q̃ ante liberos suscipi cogũt: q̃ Iuliç mrĩmõiũ cõtrahi: post tãtę authoritatis senectutẽ heri Seuerus cõstãtissimus pricipũ exclusit? Sed & iudicatos ĩ ptes secari a creditorib9 leges erãt cõsensu tñ publico crudelitas postea erasa ẽ in pudoris notã: capitis pœna cõuersa est. Bonoꝝ adhibita ꝓscriptio suffũdere maluit hoĩs sanguinẽ q̃ effũdere. Q đ adhuc uos repugnãdæ leges latẽt: q̃s neq; ãnoꝝ nũerus neq; cõditoꝝ dignitas cõmẽdat, sed æqtas sola, & iõ cũ iniquæ recognoscunẽ merito dãnanẽ: licet dãnent qũo iniquas dicimus, immo sit non puniũt ẽt stultas? si uero facta? cur de solo nomine puniũt facta: q̃ in aliis de admisso nõ de noĩe ꝓbata defendunt, incestuosus sum? cur con requirũt infanticida? cur non extorquẽt? in deos, in cæsares aliquid cõmitto: cur non audior? q habeo quo purget, nulla lux uetat disuti: qđ prohibet admitti qa neq; iudex iuste ulciscitur, nisi cognoscat admissum ẽẽ qđ non licet: neq; quis fideliter legi obseqtur: ignorãs quale sit quod ulciscitur lex. Nulla lex sibi soli conscientiam iustitiæ suæ debet, sed eis a quibus obsequiuum expectat. Cære rũ suspecta lex est; q̃ probari se non uult. Improba autem si non ꝓbata dominẽ.

¶ Contra idola Caput. V.

T de origine aliquid retractemus eiusmodi legũ uetus erat decretum: ne q deus ab imperatore cõsecrareẽ: nisi a senatu ꝓbareẽ. M. Aemilius de deo suo alburno: facit & hoc ad cãm nrãm, qđ apud uos de humano arbitratu diuinitas pẽsitaẽ. nisi hoĩ deus placuerit: deus non erit: hõ iã deo ꝓpiti9 ẽẽ debit. Tiberius ergo cuius tpe nomen xp̃ianũ in seculũ introiuit ãnunciatũ sibi syria palestinaq; illic ueritatẽ illius diuinitatis reuelarat, detulit ad senatũ cũ ꝓrogatiua suffragii sui senatus, qa nõ ipe ꝓbauerat respuit. Cæsar ĩ snia mãsit, cõminatus piculũ accusatorib9 xp̃ianoꝝ cõsulite cõmentarios urõs illic repietis primũ Neronẽ in hãc sectã: tũ maxime Rõæ oriẽtẽ cæsarião gladio ferocisse: sed tali dedicatore dãnatiõis nr̃æ ẽt glorieũr q. n. scit illũ itelligere põt nõ nisi aliqd bonũ grãde a Nerõe dãnatũ tẽptauerat & Dõitianus ꝑnomine: Nerõis de crudelitate, sed q̃a & hõ facile cœptũ repssit restitutis ẽt quos relegauerat, tales sp nobis ĩsecutores iniusti ipii turpes, quos et ip̃i dãnare cõsuestis, a qbus dãnatos restituere soliti estis. Cęteꝝ de tot exinde ꝑncipibus ad hodiernũ diuinũ hũanũq; sapiẽtibus edite aliquẽ debellatorẽ xp̃aoꝝ at nos cõtra rio edim9 ꝓtectorẽ. Si lr̃æ Marci Aurelii grauissimi impatoris reqrãẽ qbus illam germãicã sitim xp̃ianoꝝ forte militũ ꝑcatiõibus ĩpetrato ibri discussam cõtestaẽ, sicut palã ab eiusmodi hominibus pœnã dimouit, ita alio mõ palã dipsit, adiecta, etiam accusatoribus damnatione, & qdem tetriore. Caput. VI

Vales ergo leges istæ q̃s aduersus nos soli exercẽt ĩpii: iniusti turpes demẽtes uãi, q̃s Traianus ex pte frustratus ẽ, uetãdo inqri xp̃ĩaos, q̃s nullus Hadrianus q̃q̃ curiositatũ oĩum explorator, nullus Vespasianus q̃q̃ iudæoꝝ debellator, nullus pius, nullus uerus ĩpressit: facilius utiq; pessimi ab optimis qbusq;, ut ab æmulis q̃ suis sociis eradicãdi iudicarẽtur. Nũc religiosissimi legũ pr̃noꝝ ĩstitutoꝝ ꝓtectores & cultores: rñdeant uelim de sua fide & honore & obseqo erga maioꝝ cõsulta si a nullo desciuerũt: si ĩ nullo exorbitauerũt si nõ necessaria & aptissima quæq; disciplinæ oblitterauerũt, q̃m illæ

leges abierũt ſumptũ & ambitionẽ cõprimentes: q̃ centũ æra nõ amplius ĩ cœnã
ſubſcribi iubebant, nec amplius q̃ unã ĩferri gallinã: & eã non ſaginatã q̃ patriciũ
qđ decem pondo argẽti habuiſſet ꝓ magno titulo ambitionis ſenatu ſũmouebat,
q̃ theatra ſtruprãdis morib9 oriẽtia ſtatim deſtribuebãt, q̃ dignitatẽ & honeſtoꝝ
nataliũ inſignia nõ temere, nec ĩpune uſurpari ſinebãt. Video.n.& cẽtenarias cœ
nas a centẽis iã ſeſtertiis dicẽdas: & in lãces paꝝ ẽ ſi ſenatoꝝ & nõ libertinoꝝ: uel
adhuc flagra rũpẽtiũ argẽtaria metalla ꝓducta uideo & theatra nec ſingula ſatis
eſſe, nec nuda. Nã ne uel hyeme uoluptas impudica frigeret primi lacedæmõii pe
nulã ludis excogitarunt: uideo & iter mr̃onas atq; poſtribulas nullũ de habitũ di-
ſcrimen relictũ circa fœminas qdẽ ẽt illa maioꝝ ĩſtituta ceciderũt: q̃ modeſtiæ. q̃
ſobrietati p̃rocinabant͛, cũ auꝝ nulla norat p̃ter unico digito quẽ ſpõſus oppigno
raſſet ꝓnubo ãnulo, cũ mulieres, uſq; adeo uino abſtinerent: ut mr̃onã ob reſigna
tos cellę uinariæ loculos ſui inedia necarint. ſub Romulo uero q̃ uinũ attigerat, ĩ-
pune a Mecenio martio trucidata eſt. Iccirco & oſcula ꝓpinqs offerre & neceſſi-
tas erat ut ſpiritu ĩdicarent͛: ubi ẽ illa fœlicitas mr̃imonioꝝ de morib9 utiq; ꝓſpe-
rata, q̃ p annos ferme ſexcẽtos ab urbe cõdita nulla repudiũ dõus ſcripſit? nunc ĩ
fœminis p̃ auro nullũ leue eſt mẽbꝝ: p̃ uino nullũ libeꝝ ẽ oſculũ: repudiũ uero iã
& uotũ eſt q̃ſi mr̃imonii fructus ẽt circa ipos deos urõs q̃ ꝓſpecte decreuerãt, pa
tres ueſtri iidẽ obſequẽtiſſimi reſcidiſtis, libeꝝ patra cũ myſteriis cõſules ſenat9
authoritate nõ mõ urbe: ſed uniuerſa Italia eliminauerũt. Serapidẽ & Iſidẽ & Ar
pocratem cũ ſuo Cynocephalo capitolio ꝓhibitos inferri. i. curia deoꝝ pulſos Pi-
ſo & Gabinius cõſules nõ utiq; xp̃iani euerſis ẽt aris eoꝝ abdicauerũt turpium &
ocioſaꝝ ſupſtitionũ uitia cohibẽtes, his uos reſtituris ſũmã maieſtatẽ contuliſtis.
Vbi religio? ubi ueneratio maiorib9 debita a uobis, habitu uictu & ĩſtructu, ſen
ſu: ipo deniq; ſermõe ꝓauis renũciaſtis? Laudatis ſemp antiqtatẽ: & noue de die
uiuitis, ꝗoñditur dum a bõis maioꝝ inſtitutis deceditis, ea uos retinere & cucto-
dire q̃ nõ debuiſtis: cum q̃ debuiſtis nõ cuſtoditis. Adhuc qđ uidebimini fideliſ-
ſime tueri a patrib9 traditũ ĩ quo pricipaliter reos trãſgreſſiõis xp̃iãos deſtinaſtis:
ſtudium dico deoꝝ colendoꝝ, de quo maxitne errauit antiquitas: licet Serapidi iã
iã Romano aras: reſtruxeritis, licet Baccho iã italico furias ueſtras imolaretis ſuo
loco oñdã, ꝓinde deſpici, & negligi: & deſtrui a uobis aduerſus maioꝝ authorita
tem: nunc.n. ad illã occultoꝝ facinoꝝ infamiã rñdebo, ut iam inde ad manifeſtiora
pergã. Dicimur ſceleratiſſimi de ſacrmento infanticidii: & pabulo Iudæ: & poſt
conuiuiũ inceſto qđ euerſores luminum canes: leõnes ſcilicet tenebraꝝ libidinum
impiaꝝ inuerecũndiam procurẽt. Dicimur tñ ſemp, nec uos quod tã diu dicimus
eruere curatis. Ergo aut eruite ſi creditis, aut nolite credere, qui non eruiſtis: de ue
ſtra nobis diſſimulatione p̃ſcribit͛ non eſſe: quod nec ipſi audetis eruere: lõge ali-
ud munus carnificii in chriſtianos impatis: nõ utdicant q̃ faciunt, ſed ut negẽt qđ
ſunt cenſus iſtius diſciplinæ, ut iã edidimus a Tiberio eſt, cum odio ſui cœpit ue-
ritas ſimul atq; apuit inimica eſt, tot hoſtes eius quot extrãei, & quidem ꝓprie ex
æmulatione iudæi ex concuſſioae milites, ex natura ĩpſa etiam domeſticis noſtris
quotidie obſiderunt, quotidie ꝓdimur in ipſis plurimum cœtibus & congregatiõ
nibus noſtris opprimimur. Quis unq̃ taliter uagiẽti infanti ſupuenit, qs cruenta

ut inuenerat cyclopũ & syrenaꝶ ora iudici reserauit? qs uel in uxorib9 aliq̃ immũda uestigia dephẽdi? quis talia facinora cum inuenisset celauit, aut uendidit ipsos trahẽs homines? Si splatemus qñ proditum est, qđ admittimus. Immo a quibus prodi potuit, ab ipsis.n.reis nõ utiq̃, cum uel ex forma oĩbus mysteriis silẽtii fides adhibeat, samothracia & eleusinia reticentur. quanto magis talia quę prodita matri, humanã animaduersionẽ ꝓuocabunt dum diuina seruãtur. Si ergo nõ ipsi ꝓditores sui sequit ut extranei, & unde extraneis noticia, cũ semper etiã impiæ initiationes arceant profanos, & arbitris caueatur, nisi si impii nimis metuunt.

¶ Non esse credendum famæ. Cap. VII.

Atura famæ oĩbus nata est. utrũ est fama malũ quo nõ ueloci9 ullũ: cur malum fama? qa uelox an qa plurimũ mẽdax, q̃ nec tuuc quidẽ cũ aliquid ueri affert sine mẽdacii uitio est detrahẽs, adiiciẽs: demutãs de ueritate. Q uid? qđ ea illi cõditio ẽ, ut nõ nisi cum mẽtit̃ perseueret, & tãdiu uiuit, q̃ diu nõ ꝓbat. Siqdẽ ubi ꝓbauit cessat eẽ, & q̃si offõ nũciãdi functa rẽ tradit, & exinde res tenet̃: res noĩat̃, nec quisq̃ dicit uerbi grã: fama est hoc Romæ factũ, aut fama est illũ ꝓuinciã sortitũ. Sed sortit9 est ille ꝓuinciã, & hoc factũ Romæ, fama icerti ẽ locum nõ hẽt ubi certũ est, an uero famę credat, nisi icõsideratus, quia sapiens nõ credit icerto, oĩum est existimare quãtacunq; illa ambitiõe diffusa sit, q̃tacunq; asseueratiõe cõstructa, qđ ab uno aliqñ pricipe exorta sit, necesse ẽ exide itra duces linguaꝶ: & aurũ serpat, & ita modici seminis uitiũ cætera rumoris obscurat: ut nemo recogitet ne primum mendacium seminauerit qđ sæpe fit: aut igenio æmulatiõis aut arbitrio suspitiõis aut nõ noua sed igenita quibusdã mentiendi uoluptate. Bene autẽ quod oĩa tp̃s reuelat testibus etiã ur̃is prouerbiis atq; sentẽtiis ex dispõne naturæ, q̃ ita ordinauit, ut nihil diu lateat ẽt qđ fama non distulit. merito igit̃ fama tã diu cõsciẽtia sola est sceleꝶ xp̃ianoꝶ, hãc indicẽ aductsus nos profertis. q̃ quod aliqñ iactauit tantoq; spatio in opinionem corroborauit: usq; adhuc probare non ualuit. Cap. VIII.

T fidem naturæ ipsi9 appellẽ aduersus eos qui talia credenda esse ꝓsumunt, ecce ꝓponimus hoꝶ facinoꝶ mercedem uitã æternã repromittunt, credite interim. de hoc.n. quæro an & qui crediderit tãti habeas ad eã tali conscientia peruenire, ueni, demerge ferrum in infantem nullius inimicũ, nullius reum, oĩum filium, uel si alterius offm̃ est, tu mõ assiste morienti hoĩ anteq̃ uixit, fugientem aĩam nouã expecta excipe rudem sanguinem, eo partem tuum satia, uescere libenter. Interea discũbẽs dinumera loca, ubi mr̃ ubi soror nota diligenter, ut cum tenebræ ceciderit caninæ non erres. piaculum.n. admiseris, nisi incestum feceris, talia initiatus & consignatus uiuis in æuum, cupio r̃ndeas si tãti æternitas aut si non iõ nec credẽda ẽt si crediderit, nego te uelle, etiã si uolueris nego te posse, cur ergo alii possunt si uos non potestis? cur non possitis si alii p̃nt? alia nõ opinor natura Cynopenæ aut Si capodes alii ordines dentium, alii ad icestã libidinẽ nerui, q istã credis, de hoĩe potes facere, hõ es & ipse quod & xp̃ianus, qui non potes facere, non debes credere, hõ est enim & christianus, quod & tu. Sed ignorãtibus subiicitur & imponitur: nihil.n. tale de christianis asseuerari sciebant, obseruandum utiq; sibi & omni uigilantia

inuestigādum. At q uolētib⁹ initiari moris ē opinor pri⁹ pr̄ēm illum sacroꝝ adire
q̄ ꝑparāda sint d̄scribere, tum ille īfās necessari⁹ adhuc tener, q nesciat mortē qui
sub cultro tuo rideat. Item panis quo sanguinis uirulentiā colligas. ꝑterea cādela-
bra & lucernæ & canes aliqui & offulæ q̄ illos ad euersionē luminū extēdāt an̄ oīa
cum m̄re & sorore tua uenire debebis, q̄d si noluerint uel nullæ fuerit, q̄d deniq;
singularis xp̄iani, nō erit opinor legitim⁹ xp̄ianus nisi fr̄ aut fili⁹ q̄d nunc & si ista
oīa ignaris ꝑparātur, certe postea cognoscunt, & sustinent & ignoscunt. Timent
plecti si ꝓclamēt, qui defendi merebunť, qui ēt ultro ꝑire malint q̄ sub tali cōscien
tia uiuere. Age nunc timeāt, cur ēt ꝑseuerent, Seqť .n. ne ultra uelis id te esse q̄d si
prius scisses nō fuisses. Hæc quo magis refutauerim a uobis fieri ońdā, ꝑtim in ap
to & partim in occulto, ꝑq̄d forsitan & de nobis credidistis infantes penes aphri-
cā Saturno imolabātur, palamusq; ad ꝓcōsulatum Tiberii q eosdem sacerdotes
in eisdem arborib⁹ templi sui obūbrancibus sceleꝝ uotiuis crucibus exposuit, te-
ste militia pr̄iæ nr̄æ, q̄ id ipsum munus illi ꝓcōsuli functa est. Sed & nunc in occul
to ꝑseuerať hoc sacrum facinus, nō soli uos cōtemnūt xp̄iani, nec ullum scelus in
ꝑpetuū eradicať: aut mores suos aliquis deus cum ꝓprius filiis mutat. Saturn⁹ nō
peꝑcit extraneis, utriq; nō pcendo ꝑseuerabat, quos quidē ipsi parentes sui offere-
bāt, & libentes rn̄debāt, & īfantib⁹ blādiebanť: ne lachrymantes imolarenť, & tn̄
multum homicidio ꝑricidium differt, maior ætas apud gallos Mercurio ꝓsecať,
remitto Tauricas fabulas theatris suis. Ecce in illa religiosissima urbe Æneadaꝝ
pioꝝ est Iuppiter quidā quē ludis suis hūano ꝓluunt sanguine, sed bestiaꝝ īquius
opinor hoc mun⁹ q̄ hoīs: an hoc turpi⁹ q; mali hoīs: certe tn̄ de homicidio fundiť:
O Iouem xp̄ianum & solum pr̄is filium de crudelitate, sed q̄m de īfāticidio nihil ī
terest, sacro an arbitrio ꝑpetreť licet parricidium homicidio iťersit. cōuertar ad po
pulum q̄d uultis ex his circunstātib⁹, & in xp̄ianoꝝ sanguinis hiātibus ex ipsis ēt
uobis iustissimis & seuerissimis in nos ꝑsidibus apud cōscias pulsem q natos sibi
liberos enectēt. Siquidē & de genere necis differt utiq; crudeli⁹ in aq̄ ꝑpūm extor
q̄tis, aut frigori & famæ & canib⁹ exponitis. ferro .n. mori ætas quoq; maior opta-
uit. nobis uero homicidio sp, interdicto etiā cōceptum utero, dū adhuc sanguis in
hoīem deliberať, dissoluere non licet, homicidū festinatio est ꝓhibere nasci, nec re
fert natā quis eripiat aiam, an nascentiū distribuet: hō est & qui est futurus ēt fru
ctus oīs iā in semine est de sanguinis pabulo & eiusmodi tragicis ferculis legite,
uec ubi relatum sit, est apud Herodotū opinor diffusum brachiis sanguinem ex
alterutro degustatū: natiōes quasdā fœderi cōparasse. Nescio quid & sub Catili-
na degustatum est. Aiunt apud quosdā gentiles scythaꝝ defunctum quē q̄ a suis
comedi, lōge excurro, hodie istic bellonæ sacratus sanguis de femore ꝓscisso ī pal
mulā exceptus, & suis datus signatis. Itē illi q munere in harena noxioꝝ iugulato-
rem sanguinem recentem de iugulo decurrentē exceptū auida siti comitiali mor-
bo medentes auferunt, ubi sunt item illi q de harena ferinis obsoniis cœnāt: qui de
apro, qui de ceruo petunt. Ap ille quem cruentauit, lutādo detersit: Ceru⁹ ille ī gla
diatoris sanguine iactauit, ursoꝝ aluei appetunť, trucidātib⁹ adhuc se uisceribus
humanis: Ructať ꝓinde ab hoīe caro pasta de hoīe. Hæc qui editis q̄tū abestis a
cōuiuiis xp̄ianoꝝ: Minus autē & illi faciunt qui libidine fera hūanis mēbris in hi-
ant, quia

ant,q̃a uiuos uorãt,minus humano sanguine ad spurcitiã cõsecrãtur, quia futuꝝ sanguinẽ lãbũt,nõ edũt infãtes plane,sed magis puberes.Erubescat error uester christianis,q ne aĩaliũ qdẽ sanguinẽ,qđ in epulis exculẽtis habem⁹, qui ꝓpterea quoq; suffocatis & morticinis abstinemus,ne quo sanguine cõtaminemur,uel in tra uiscera sepulto,deniq; inter temptamenta christianorum botulos ẽt cruore distentos admouitis,certissimi.s.illicitum esse penes illos per q̃d exorbitare eos uultis.Porro quale est,ut quos sanguinẽ pecoris horrere confiditis humano inhiare credatis,nisi forte suauiorem eum experti quẽ qđe ipm ꝓinde examinatorẽ xp̃ianoꝝ adhiberi:ut foculũ,ut accerram opottebat proinde.n. probarẽtur sanguinẽ humanum appetendo:quemadmodum sacrificium respuendo alioquin necando si non gustassent quemadmodum si imolassent,& utiq; non deesset uobis in auditione custodiatum,& damnatione sanguis humanus,proinde incesti: qui magis q̃ quos ipse Iuppiter docuit.Persas cum suis matribus misceri Ctesias refert.Sed & macedones suspecti,quia cum primum Oedipum tragœdiam audissent ridentes incesti dolorem,Emene dicebant.Iam nunc recogitare quantũ liceat errorib⁹ ad incesta miscere materias pessumitate luxuriæ.In primis filios exponitis suscipiendos ab aliqua prætereunte matre extranea:uel adoptandos melioribus parentibus emancipati alienati generi,necesse est quandoq; memoriam dissipari, & simul error impegerit exinde iam tradux proficiet incesti serpente genere cum scelere.Tunc deinde quocunq; in loco domi pegre trans freta,comes est libido,cuius ubiq; saltus facile possunt alicubi ignaris filios pangere,uel ex aliqua seminis portione uti aspersum genus per cõmertia humana cõcurrat in memorias suas:neq; eas cœtus icesti sanguinis agnoscat,nos ab isto cuẽtu diligentissima & fidelissima castitas sepsit,q̃tũcũq; ab stupris,& ab omni post m̃rimoniũ excessu:tm̃ & ab incesti casu tuti sumus.Q uidã multo securiores totã uim huius erroris uirgini cõtinẽtia depellũt,senes pueri si hæc in uobis eẽ cõsideraretis ꝓinde in christianis nõ eẽ pspiceritis:iidẽ oculi tenũciassẽt utrũq; sed cæcitati duæ spẽs cõcurrũt:ut q nõ uidẽt quæ sunt,uidere uideanť quæ nõ sunt,sic p oĩa nũc de mãifestioribus dicã.

¶ De non colendo idolo. Cap. IX.

DEos inquitis non colitis,& pro imperatoribus sacrificia non impenditis,sequitur ut eadem ratione pro aliis nõ sacrificemus,quia nec ꝓ uobis ipsi semel deos non colendos. Itaq; sacrilegii & maiestatis rei cõuenimur.Summa hæc causa immota est,& utiq; digna cognosci. Si non præsumptio aut iniquitas iudicet,altera quæ desperet, altera quæ recusat sat ueritatem,deos uestros colere definimus. ex quo illos non esse cognoscimus. Hoc igitur exigere debetis uti probemus non esse illos deos & iccireo nõ colendos,q̃a tũc demũ coli debuissent si dii fuissent. Tũc & christiani puniendi si quos nõ colerẽt,q̃a putarẽt nõ eẽ cõstaret illos deos eẽ:sed nobis inquitis dii sunt. Appellamus & prouocamus a uobis ad cõscientiã uestram illa nos iudicet,illa nos dãnet,si poterit negare,oẽs istos deos uestros hoĩes fuisse,sed & ipsa inficias si ierit de suis antiquitatũ istrumẽtis reuinceť.de quibus eos didicit testimoniũ phibẽtibus ad hodiernũ:& ciuitatibus,in quibus nati sunt,& regionibus in quibus aliqđ operati uestigia reliquerũt:in quibus ẽt sepulti demõstrãtur.Nũc ergo per singu

los decurrã, tot ac tãtos nouos ueteres seruos barbaros græcos romanos peregrinos captiuos adoptiuos proprios communes masculinos fœminas rusticos urbanos nauticos militares, ociosum est ẽt titulos persequi ut colligam in compendiũ: & hoc non quo cognoscatis, sed recognoscatis, certe enim oblitos agitis.

¶ De saturno & Ioue. Cap. X.

Nte saturnũ deus penes uos nemo est, ab illo cẽsus totius uel potioris uel notioris diuinitatis. Itaq; q̃d de origine cõstiterit, id & de posteritate conueniet: Saturnũ itaq; quãtum litteræ docẽt neq; Diodorus græcus aut Thallus, neq; Cassius Seuerus, aut Corneli⁹ nepos neq; ullus cõmentator eiusmodi antiquitatem aliud quã hoĩem ꝓmulgauerunt. Si q̃ras reꝝ argumẽta, nusq̃ iuenio fideliora, q̃ apud ipsam Italiã, in q̃ Saturnus post multas expeditiões postq̃ attica hospitia cõsedit: exceptus ab Iano uel Iane, ut Salii uolunt. Mõs quẽ coluerat saturnius dictus, ciuitas quam debellauerat saturnia usq; nũc est. Tota deniq; Italia post œnotria saturnia cognominabat᷑ ab ipso primum tabula & imagine signatus numus, & inde ærario p̃sidet. Tñ si hõ saturnus utiq; ex hoĩe, & q̃a ab hoĩe, nõ utiq; de cœlo & terra, sed cuius parẽtes ignoti erãt. facile fuit eoꝝ filiũ dici, quoꝝ & oẽs possumus uideri. Quis.n. nõ cœlum & terrã matrẽ ac patrẽ uenerationis & honoris gratia appellet, uel ex cõsuetudine humana, qua ignoti, uel ex inopinato apparẽtes de cœlo supuenisse dicunt᷑. Proinde saturno repẽtino ubiq; cœlitẽ cõtigit dici. Nã & terræ filios uulgus uocat quoꝝ genus incertum est. Taceo q̃d ita rudes adhuc hoĩes agebãt, ut cuiuslibet noui uiri aspectu, quasi diuino cõmouerẽtur. Cũ hodie iã politi, quos ante paucos dies luctu publico mortuos sint cõfessi, in deos cõsecrẽt. Satis iã de saturno, licet paucis. Et Iouẽ ostẽdemus tã hoĩem q̃ ex hoĩe, & deinceps totũ generis examen tam mortale q̃ seminis sui par est, q̃m sicut hoĩes fuisse nõ audetis negare. Ita post mortem deos factos instituistis asseuerare, cãs quę hoc exegerint retractemus, in primis q̃dẽ necesse est cõcedatis eẽ aliquẽ sublimiorẽ deũ, & mãcipẽ quendã diuinitatis q̃ ex hominibus deos fecerit, nã neq; sibi illi potuissent sumere diuinitatẽ: quã nõ habebãt, nec aliis præstare eã nõ habẽtibus. nisi qui ꝓprie possidebant. Cæteꝝ si nemo esset qui deos faceret frustra præsumitis deos factos auferẽdo factorẽ certe q̃dẽ si ipsi se facere potuissent, nunq̃ hoĩes fuissent, possidẽtes. s. melioris cõditiõis potestatẽ. Igitur si est qui faciat deos reuertor ad causas examinãdas faciẽdorum ex hoĩbus deoꝝ: nec ullas inuenio nisi si ministeria & auxilia officiis diuinis desiderauit ille magnus deus. Primo indignũ est ut alicuius opera indigeret, & q̃dem mortui cũ dignius ab initio deus aliquẽ fecisset, q̃ mortui erat operã desideratur⁹. sed nec opi locũ uideo. Totũ.n. hoc mũdi corpus siue ĩnatũ & in factũ secũdum Pythagorã, siue natũ & factũ secũdũ Platonẽ semel utiq; in hac cõstructiõe dispositũ & instructũ & ordinatũ cũ oĩ rõnis gubernaculo ĩuẽtum est, imꝑfectũ nõ potuit esse quod perficit oĩa. Nihil Saturnũ & Saturniã gentẽ expectabat. Vani erunt hoĩes, nisi certi sint a primordio & pluuias de cœlo ruisse, & sidera radiasse & lumina floruisse, & tonitrua mugisse: & ipsum Iouẽ quæ in manu eius ponitis fulmina timuisse. Itẽ oẽm frugem ante Liberum & Cererẽ & Mineruam. immo ante illũ aliquem principem hoĩem de terra exuberasse quia nihil cotinẽdo, & su-

stinendo

stinēdo homini ꝓspectum post hoiem potuit inferri, deniq; inuenisse dñr necessa
ria ista uitę nō istituisse, qđ autem inuenit᷑ fuit, & qđ fuit nō eius deputabit᷑ q inue
nit, sed eius q instituit, erat. n. anteq̄ inueniretur. Cæteꝝ si ꝑpterea Liber deus qđ
uitem demōstrauit, male cū Lucullo actum est: q primus cerasa ex pōto Italiæ ꝓ
mulgauit, qđ non est ꝑpterea consecratus, ut nouæ frugis author, qa inuētor &
oñsor. Q uāobrē si ab initio & instructa & certis exercendoꝝ officioꝝ suoꝝ rōni
bus dispensata uniuersitas cōstitit, uacat ex hac parte cā allegādæ humanitatis in
diuinitatē quia quas illis stationes & potestates distribuistis tam fuerunt ab initio
q̄ & fuissent ēt si deos istos nō creassetis. Sed conuertimini ad cām aliā respondē
tes collationem diuinitatis meritoꝝ remunerādoꝝ suisse rōnem: & huic cōcedetis
opinor illum deum deificium iustitia præcellere, q nec temere, nec indigne, nec ꝓ
dige tm̄ præmium dispensarit. Volo igit᷑ merita recensere, an eiusmodi sint ut il
los in cœlum extulerint: & non potius in imum tartaꝝ merserint, quem carcerem
pœnarum infernarum cum multis affirmatis. Illuc enī abstrudi solēt impii, quiq;
in parentes & sorores incesti, & maritaꝝ adulteri, & uirginum raptores, & puero
rum contaminatores, & qui sæuiunt & qui occidunt: & q furantur, & qui decipi
unt, & quicunq; similes sunt alicuius dei uestri, quem hominem integrum a cri
mine aut uitio probare poteritis nisi hominem negaueritis. At quin ut illos homi
nes fuisse non possitis negare, etiā istæ notæ accedūt: quæ nec deos postea factos
credi permittunt. Si enim talibus uos puniendis pręsidetis, si cōmertiū colloquiū
cōuictum maloꝝ & turpiū ꝓbi quiq; respuistis. Hoꝝ aūt pares deus ille maiesta
tis suæ consortio abstruit. Q uid ergo dānatis quoꝝ collegas adoratis? Sugillatio
est in cœlo uestra iustitia deos facitis, criminosissimos quosq; ut placeatis diis ue
stris, illoꝝ est honor consecratio coequalium. Sed ut omittam huius indignitatis
retractatum, probi & integri & boni fuerunt, qđ tm̄ potiores uiros apud inferos
reliquistis, aliquem de sapientia Socratem, de iustitia Aristidem, de militia The
mistoclem, de sublimitate Alexādrū, de fœlicitate Polycratem, de copia Cræsum
de eloquentia Demosthenem. Q uis ex illis diis uestris grauior & sapientior Ca
tone? Iustior & militatior Scipione? Q uis sublimior Pompeio? Fœlicior Scyl
la copiosior Crasso Eloquentior Tullio? Q uanto dignius istos deos ille assumen
dos expectasset? præscius utiq; potiorum properauit, opinor, & cœlū semel clu
sit: & nunc utiq; melioribus apud inferos musitantibus erubescit.

De simulacris Cap. XI.

Esso iā de istis: ut q sciā me ex ipsa ueritate demōstratuꝝ quid nō
sint cū ostendero qđ sint? Q uātū igit᷑ de diis uestris noīa solum
modo uideo, quoꝝ ueteꝝ mortuoꝝ, & fabulas audio, & sacra de
fabulis recognosco. Q uātum aūt de simulacris ipsis nihil aliud
repræhendo, q̄ matres sorores eē uasculorum instrumentorūq;
cōium, uel ex iisdem uasculis & instrumentis quasi fatum consecratione mutan
tes licentia artis trāsfigurāte, & qdem cōtumeliosissime & in ipso opere sacrilege
ut re uera nobis: maxime qui ꝑꝑ deos ipsos plectimur, solatiū pœnaꝝ esse possit
qđ eadem & ipsi patiūtur ut fiāt, crucibus & stipitibus impositis christianos, qđ
simulacrū nō prius argilla deformat, cruci et stipiti superstructa. In patibulo pri

mum corpus dei nr̄i dedicatur, ungulis deraditis latera christianoꝝ. At in deos uestros p oĩa mēbra ualidius incumbunt, asciæ & runcinę & scobinę ceruices po nim9ante plumbum & glutinū & gōphos sine capite sunt dii ur̄i. Ad bestias impellimur certe q̄s libero & Cybele & cœlesti applicatis ignibus utimur hoc & illi, a prima q̄dē massa in metalla dānamur: inde cēsentur dii uestri, in insulis relegamur solet & in isula aliqs deus uester, aut nasci, aut mori, si p hæc cō stat diuinitas aliqua, ergo cum q puniunť cōsecrātur, & numina erūt dicēda supplicia, sed plane nō sentiunt has iniurias, & cōtumelias suæ fabricationis dii uestri, sicut nec obsequia: o impiæ uoces: o sacrilega cōuicia: infrendite īspumate: iidē estis qui Senecā aliquē pluribus, & a maioribus de uestra superstitione perorātem repræhendistis. Igiť si statuas & imagines frigidas mortuoꝝ suoꝝ simillimas non adoramus quas milui & mures & araneæ intelligunt, nōne laudē magis q̄ p̄cenā merebať repudiū agniti erroris. Possumus.n. uideri ledere eos, quos certi sumus oīno nō cē. Quod nō est, nihil ab ullo patiť, quia nō est. Sed nobis dii sunt inquis, & quomodo uos e cōtrario īpii, & sacrilegi, & irreligiosi erga deos nr̄os reprærhendimini q quos præsumitis esse negligitis, quos timetis destruitis, quos ēt iudicatis illuditis. Recognoscite si mentiar, primo qui cū alii alios colitis, utiq; quos nō colitis offenditis: prælatio alterius sine alterius cōtumelia non pōt p̄cedere, quia nec electio sine reprobatione, iā ergo cōtēnitis quos reprobatis, quos reprobādo offendere nō timetis. Nā ut supra præstrinximus status dei cuiusq; in senatus estimationem pēdebat. Deus non erat, quem homo consultus noluisset, & nolendo damnasset.

¶ De laribus. Cap. XII.

Domesticos deos quos lares dicitis domestica potestate tractatis, pignerādo uenditando demutando, aliquando in caccabulum de Saturno aliquando in trullam de minerua, & quisq; cōtritus atq; conscussus est, dum diu coliť, & quisq; dñm sanctiorē exptus est: domesticam necessitatē, publicos æque publico iure fœdatis, quos in hastario uectigales habetis. Sic capitolium sic olitorium forum petiť: sub eadē uoce preconis, sub eadem hasta, sub eadem annotatione, q̄storis diuinitas addicta conducitur, sed.n. agri tributo onusti uiliores hominum capita stipendio censa ignobiliora. Nā hæc sunt notę captiuitatis. dii uero qui magis tributarii magis sancti. Immo qui magis sancti magis tributarii maiestas quæstuaria efficitur, circuit caupo nas religio mendicans, exigitis mercedem pro solo templi, pro aditu sacri, non licet deos nosse gratis, uenales sunt: quid omnino ad honorandos eos facitis quod non etiam mortuis uestris cōferatis, ædes proinde: aras proinde: idem habitus & insignia in statuis: ut ætas: ut ars: ut negociū mortui fuit: ita deus est quo differt ab epulo iouis Silicernium? a Simpulo obba? ab haruspice polinctor? Nā & haruspex mortuis apparet. Sed digne imperatoribus de functis honorē diuinitatis dicatis: quibus & uiuentibus eum addicitis, accepto ferrēt dii uestri: immo gratulabuntur, quod pares ei fiant domini sui. Sed cum larentiam publicum scortum: uelim saltem Laidem aut phyrnem inter Iunoēs & Cereres, ac dianas adoretis, cum Simonem magum statua & inscriptione sancti dei inauguratis: cū de pædagogiis aut aulicis nescio quem Cinædum deum facitis, licet non nobiliores dii ueteres,

tamen

tamē cõtumeliā a uobis deputabũt hoc & aliis licuisse: qđ solis antiquitas cõtulit:

· De sacrificando. Cap. XIII.

Olo & ritus uestros recensere, non dico quales sitis in sacrificando: cum enecta & rabidosa & saniosa quæq; mactatis: cum de opimis & integris superuacua quæq; truncatis capitula & ungulas: quę domi quoq; pueris uel canibus destinassetis: cũ de decima Herculis, nec tertiam partem in aram eius imponitis: laudo magis sapiētiam quod de perdito aliquid eripitis. Sed cõuersus ad litteras uestras quibus informamini ad prudentiam & ad liberalia officia: quanta inuenio ludibria. Deos inter se ꝑpter troianos & achiuos: ut gladiatorum paria congressos depugnasse. Venerem hũana sagitta sauciatam quod filium suum Æneam pene interfectum ab eodem Diomede rapere uellet: Martem tredecim mensibus in uinculis pene cõsumptum. Iouem ne eandem uim a cæteris cœlitibus experiretur: opera cuiusdam monstri liberatum: & nunc flentem Sarpedonis casum: nunc fede subantem in sororem sub commemoratione nõ ita dilectarum iam pridem amicarum: exinde quis non poeta ex authoritate principis sui: dedecorator inuenitur deorum? Hic Apollinem Admeto regi pascendis pecoribus addicit. Ille Neptuni structorias operas Laomedõti locat. Est & ille de lyricis Pindarum dico, qui Æsculapium canit auaritiæ merito: qua medicinam nocenter exercebat fulmine uindicatum. malus Iuppiter si fulmen illius: est impius in nepotem inuidus in artificem: Hęc neq; uera prodi: neq; falsa confingi apud religiosissimos oportebat. Nec tragici quidem aut comici parcunt, ut non erumnas, uel errores domus alicuius dei præferent: taceo de philosophis Socrate contentus, qui in contumeliam deorum quercum & hircum & canem deierabat: sed propterea damnatus est Socrates quia deos destruebat: Plane olim id est semper, ueritas odio est, tamē cum pœnitentia sententiæ Athenienses & criminatores Socratis postea afflixerint, & imaginem eius auream in templo collocarint rescissa damnatio testimonium Socrati reddidit. Sed & Diogenes nescio quid in Herculem ludit, & Romanus cynicus Varro trecentos Ioues, siue Iuppiteres dicendum sine capidibus introduxit.

¶ De fabulis & nimiis deorum fœditatibus. Cap. XIIII.

Ætera lasciuiæ ingenia etiā uoluptatibus uris per deoꝝ dedecus operant᷑ despicite lētuloꝝ & hostilioꝝ uetustates utrũ mimos an deos urõs ĩ iocis & strophis rideatis. Mecchũ anubiũ & masculũ lunā & Dianā flagellatā, & iouis mortui testamētũ recitatum: & tres hercules famelicos irrisos. Sed & histrionũ lrę oēm fœditatē coꝝ designāt. Luget sol filiũ iactatũ de cœlo lætantibus uobis: & Cybele pastorē suspirat fastidiosum nõ erubescētib9 uobis: & sustinetis Iouis eulogia cantari: & Iunonē Venerē Mineruā a pastore iudicari. Quid qđ imago dei urĩ ignominiosissimũ caput & famosum uestit, qđ corpus impuꝝ: & ad istā artē effœminatiõe ꝑductũ mineruam aliq̃ uel Herculem repræsentat? nõne uiolat᷑ maiestas & diuinitas constuprat᷑: laudātibus uobis? plane religiosiores estis in cauea, ubi sup sāguinem humanũ: super inqnamēta pœnoꝝ ꝑinde saltant dii urĩ, argumēta & historias noxiis ministrātes, nisi qđ & ipsos deos uros sępe noxii īduũt. uidimus aliqñ

castratū Attin illū deū ex pesinūte: & qui uiuus ardebat. Herculem induerat, Risimus & inter ludicras meridianorum crudelitates Mercuriū mortuos cāterio examinantē. Vidimus & Iouis fratrē gladiatorum cadauera cū malleo deducētem. singula ista, queq; adhuc quis posset inuestigare, si honorem inquirant diuinitatis: si maiestatis uestigia obsoletant, de cōtemptu utiq; cēsentur, tā eorum q eiusmodi factitāt, q̄ eorum qbus factitāt, sed ludicra ista sint. cæterum si adiiciā q̄ non minus conscientiæ oium recognoscēt in tēplis adulteria cōponi, iter aras lēocinia tractari: in ipsis plerunq; æditoorum & sacerdotū tabernaculis, sub iisdem uittis & apicibus & purpure is thure flagrāte libidinem expūgi: nescio ne plus de uobis dii ursi: q̄ de xp̄ianis q̄rant: certe sacrilegi de ursis semp appræhendunt: xp̄iani templa nec interdiu norunt, spoliarent forsitā ea & ipsi. si & ipsi ea adorarēt. Quid ergo colūt, q talia nō colunt. Iam qdem intelligi subiacet ueritatis eē cultores: q mendacii nō sint. Nec errare amplius in eo, in quo errasse se recognoscēdo cessauerint hoc prius capite, & omnem hinc sacri nostri ordinē haurite: repercussis tamen opinionibus falsis.

¶ De capite asinino & cæteris insignibus: quorum cultura christianis obiiciebatur. Cap. XV.

Iam quidā somniastis caput asininū esse deum nr̄um. Hanc Cornelius Tacitus suspitionē eiusmodi inseruit. Is. n. in qnto historiarum suarum bellū iudaicū exorsus ab origine gētis ēt de ipsa tā origine q̄ de nomine & religione gentis: q̄ uoluit argumentatus. Iudæos refert ægypto expeditos siue ut putauit extorres uastis arabiæ in locis aquarum egentissimos cum siti macerarent: onagris: q forte de pastu potū petituri æstimabātur in dicibus fontibus usos: ob eā grām cōsimilis bestiæ effigiem cōsecrasse. Atq; ita inde opinor p̄sumptū nos quoq;, ut iudaicæ religiōis ppinquos, eidem simulachro initiari. At. n. idem Cornelius Tacitus, sane ille mendaciorum loquacissimus in eadē historia refert. Gn. Pōpeiū cū Hierusale cœpisset, pptere a q; tēplū adiisset speculandis iudaicæ religionis arcanis, nullū illic reperisse simulachrum, & utiq; si id colebatur quod aliqua effigie repræsentabatur, nusq̄ magis q̄ in sacrario suo exhiberetur eo magis: quia nec uerebant extraneos arbitros: quanq̄ uana cultura. Solis. n. sacerdotibus adire licitum & conspectus cæterorum. uelo ppāso interdicebat. Vos tamen non negabitis, & iumenta omnia, & coctos canterios cum sua hippona coli a uobis. Hoc forsitan improbandum: quod intra cultores omnium pecudum bestiarumq;: asinarii tantum sumus. Sed & qui crucis nos religiosos putat, cōsecrāeus noster erit, cum lignū aliquod ppitiatur, uiderit habitus cum materię qualitas eadē sit: uiderit forma: dum id ipsum dei corpus sit: & tamē quāto distinguitur a crucis stipite Pallas attica: & Ceres farrea quę sine effigie rudi palo & informi ligno pstat: Pars crucis est omne robur, quod erecta statiōe desiguur, nos sic forte integrum & totum deo colimus. Diximus originem deorum uestrorum a plaustris de cruce induci. Sed & uictorias adoratis, cū in trophęis cruces intestina sint trophæorum: religio Romanorum tota castrensis signa ueneraf, signa iurat: omnibus diis præponit omnes illi imaginum suggestus insignes monilia crucium sunt. Sypara illa uexillorum & Labarorum stolę crucium sunt laudo diligētiā, noluistis nudas & incultas cruces consecrare. Alii plane humanius et uerisimilius

solem

solē credūt deū nrm. Ad persas si forte deputabimur, licet solem nō in linteo depi- ctum adoremus habētes ipsum ubiq; in suo clypeo, deniq; inde suspicio: q; inno tuerit nos ad oriētis regionē peccari. Sed & pleriq; urum affectatione aliqñ & cœ lestia adorādi ad solisortū labia uibratis: æque si diē solis lætitiæ indulgemus: alia longe rōne q̄ religione solis: scdo loco ab eis sumus qui diē Saturni ocio & uictui decernunt exorbitantes & ipsi a iudaico more: quē ignorāt. Sed noua iam dei nri in ista ciuitate pximc editio publicata est. Ex quo quidā in frustrandis bestiis mer cenarius noxius picturā pposuit cum eiusmodi inscriptione deus xpianoꝝ ono- nychitis: erat auribus asininis, altero pede ūgulatus: librum gestatis & togatus. Risimus & nomen & formā, sed illi debebāt adorare statim biforme numē quia, & canino & leonino capite cōmixtos: & de capro & de ariete cornutos, & a lūbis hircos: & a cruribus serpentes, & planta uel tergo alites deos receperunt. Hæc ex abundanti ne quid rumoris in repercussum, quasi de conscientia, prætérissemus quæ omnia conuersi iam ad demonstrationem religionis nostræ repurgabimus.

¶ De deo quem xpiani colunt. Cap. XVI.

Vod colimus & nos deus unus est q totā molē istam cū omni instru mēto elementoꝝ corpoꝝ spirituū, uerbo, quo iussit, rōne, qua dispo- suit: uirtute, qua potuit, de nihilo expressit in ornamentū maiestatis suæ: unde & græci nomen mundo cosmon accomodauerunt: inuisi- bilis est, & si uideatur incompræhensibilis, & si per gratiam repræsentetur inæsti- mabilis: & si humanis sensibus æstimetur. Ideo uerus & tantus est. Cæteꝝ quod uideri cōiter: quod cōpræhendi: qd' æstimari potest, minus est & oculis, qbus oc- cupatur, & manibus: quibus contaminatur & sensibus, qbus inuenitur, qd' uero immensum est: soli sibi notum est: hoc quod est deum æstimari facit: dum æsti- mari non capit: ita enim uis magnitudinis: & notum hominibus obiecit, & igno- tum & hæc est summa delicti nolentiū recognoscere, quē ignorare non possunt. uultis ex operibus ipsius tot ac talibus, quibus cōtinemur, quibus sustinemur: q- bus oblectamur, etiam qbus exterremur: uultis ex animæ ipsius testimonio com- probemus, quæ licet carcere corporis pressa, licet institutiōibus prauis circū scri- pta, licet libidinibus & concupiscentiis euigorata: licet falsis diis exancillata: cum tamē resipiscit, ut ex crapula ut ex somno: ut ex aliqua ualitudie: & sanitatē suā patitur, deum nominat solū, quia proprie uerus hic unus deus bonus & magnus & quod deus dederit omnium uox est. Iudices quoq; cum testatur, illum deus ui- det: & deo cōmendo: & deus mihi reddet. O testimonium animę naturaliter chri stianæ: deniq; pronuntians hæc non ad capitolium, sed ad cœlum respicit. Nouit enim sedem dei uiui ab illo: & inde descēdit sed quo plenius & impressius tam ip- sum: q̄ dispositiones eius & uoluntates adiremus instrumentum adiecit litteratu- ræ: si quid uelit de deo inquirere, & inquisito inuenire: & inuēto credere: & credi- to deseruire: uiros enim iustitiæ innocentia dignos deū nosse: & ōndere a primor- dio in seculū emisit spiritum diuino mūdatos, quo pdicarēt deū unicū esse: q uni- uersa cōdiderit: qui hoiem de humo instruxerit. Hic. n. est uerus Prometheus: q seculū certis tpoꝝ dispositionibus & exitibus ordinauit, exinde q̄ signa maiestatis suæ iudicātis ediderit p lbres: p ignes, q̄s demerendo sibi disciplinas determinaue

rit. q̄ ignoratis & disertis, sed obseruātibus his p̄mia destinarit, & q̄ p̄dicto quo isto iudicaturus sit suos cultores ī uitæ æternæ retributionē p̄fanos in ignē eq̄ ppe tē suscitatis oībus ab initio defunctis & reformatis & recensitis ad utriusq; meriti dispūctionē: hæc & nos risimus aliqñ: de uris fuimus: fiunt nō nascunť christiāi.

¶ De prophetis. Cap. XVII.

Vos diximus prædicatores, prophetæ de officio prophetandi uocantur: uoces eorum itemq; uirtutes: quas ad finem diuinitatis edebāt in thesauris litterarum manent nec istæ latent. Ptolemæorum eruditissimus, quem Philadelphum supernomināt: & omnis litteraturę sagacissimus cum studio bibliothecarum Pisistratum (ut opinor) æmularetur: inter cętera memoriarum, quibus aut uetustas: aut curiositas aliqua ad famam patrocinabatur, ex suggestu Demetrii phalerei grammaticorum tunc probatissimi, cui prę fecturā mandauerat, libros a iudæis quoq; postulauit, p̄prias atq; uernaculas litteras, quas soli habebant: ex ipsis. n. & ad ipsos semper p̄phetæ perorauerant, scilicet ad domesticam dei gentem ex patrum gratia hebræi retro qui nunc iudæi.

¶ De scripturis dominicis. Cap. XVIII.

Gitur & litterę hebrææ & eloquiū. Sed ne noticia uacaret: hoc quoq; Ptolemæo a iudeis subscriptum est septuaginta & duobus interpræ tibus indultis, quos Menedemus quoq; philosophus p̄uinciæ iudææ de sententiæ comunione suspexit: affirmauit hæc uobis ēt Aristæas ita ī græcū stilum ex aperto monumento reliqt. hodie apud Serapæum Ptolemæi bibliothecæ cum ipsis hæbraicis litteris exhibenť. Sed & iudæi palā lectitant: uectigalis libertas uulgo aditur Sabbatis oībus: qui audierit, inueniet deum. q etiā studuerit intelligere, cogetur & credere, primam instrumentis isti authoritatem summa antiquitas uendicat, apud uos quoq; religionis est instar: fidem de tempo ribus asserere: omnes itaq; substantias: omnesq; materias origines ordines uenas ueterani cuiusq; stili nostri gentes etiam plærasq; & urbes insignes historiarum, & causas memoriarum, ipsas deniq; effigies litterarum indices custodesq; rerum, & puto adhuc minus dicimus ipsos inquam deos uestros, ipsa templa & oracula & sacra: unius interim p̄phetæ scrinium seculis uincit, in quo uidetur thesaurus collocatus totius iudaici sacramenti, & inde etiam nostri.

¶ De Moyse propheta. Cap. XIX.

Iquidem audistis interim Moysem argiuo inacho parē ætate octingentis pene annis ante. V. C. Centum septuaginta danaum ipsum apud uos uetustissimum p̄uenit: mille circiter cladē Priami antecedit: possem ēt dicere quingētis amplius & Homeꝝ: habens quos sequar. cæteri quoq; prophetæ & si Moysi posthumant: extremissimi tamen eorū nō retrosiores reprehēdunť primoribus uestris sapiētibus legiferis & historicis.

¶ De statu temporum. Cap. XX.

Æc quibus odinibus probari possint: non tā difficile est nobis exponere: q̄ enorme & arduū. Sed interim longū multis in nostris cū digitoꝝ supputariis gesticulis assidēdū est. Referanda antiqssima rum ēt gentiū archiua ægyptioꝝ chaldeoꝝ phœnicū: aduocādi eorum municipes,

rum municipes, per quos notitia subministrata est: aliq̃ Manethon ægyptius: & Berosus chaldæus, sed & Hieronymus phœnix tyri rex: Sectatores quoq; eorum Mendesius. Ptholemæus & Menander Ephesius & Demetrius Phalereus: & rex Iuba, & Appion, & Thallus: & q istos aut probat aut reuincit: iudæus Iosephus antiquitatum iudaicarum uernaculus uindex, græcorum etiam censuales cōferē/ di & quæ quando sint gesta. ut concathenationes temporum aperiantur, per q̃ lu/ ceant annaliū numeri, peregrinandum est in historias & lr̃as orbis & tñ quasi par/ tem iam ꝓbationis ītulimus: cū per q probari possint aspersim⁹: ueꝝ differte præ/ stat, ne uel minus ꝓsequamur festinādo, uel diutius euagemur ꝓsequēdo. plus iam offerimus ꝓ ista dilatione. maiestatē scripturarū, si nō uetustate diuinas ꝓbamus si dubitatur antiquitas: ne hoc tardius aut aliūde discendum: coram sunt quæ do cebunt: mundus & sæculū & exitus: qcqd agitur ꝓnunciabatur: qcqd uidetur au/ diebatur: qđ terræ uorant urbes: quod īsulas maria fraudant. quod externa atq; in terna bella dilaniant, quod regnis regna compulsāt, quod fames & lues & locales q̃q; clades & freq̃ntiū plærūq; mōtiū uastāt, quod humiles sublimitate, sublimes humilitate mutantur: qđ iusticia rarescit & iniq̄tas īcrebescit. Bonarum oīum dis ciplinarum cura torpescit: qđ etiā officia tēpoꝝ & elemētoꝝ munia exorbitanť: quod & monstris & portentis naturaliū forma turbať: ꝓuidenter scripta sunt dū patimur leguntť: dum recognoscimus probantur, idoneum opinor testimonium diuinitatis ueritatē diuinationis. Hinc igiť apud nos futuroꝝ quoq; fides tuta est iam scilicet probatoꝝ: q̄a cum illis quæ quotidie probantur prædicebantur, eedē uoces sonant, eedem litteræ notant: idem spiritus pullat, unum tempus est diuina tioni futura præfari apud homines, si forte distinguitur dum expungitur: dū ex futuro præsens: dehinc ex præsenti præteritum deputatur. Quid deliquimus oro uos futura quoq; credentes qui iam dicimus illis per duos gradus credere.

¶ De christo & quid christiani differant ab hebræis. Cap. XXI.

SEd qm̄ edidimus antiq̄ssimis iudæoꝝ instrumentis sectam istam esse suffultam: quam aliquando nouellam, ut Tiberii tpibus plæriq; sciūt ꝓfitentibus nobis quoq; fortasse an hoc noīe de statu eius retractetur quasi sub umbraculo insignissimæ religionis certæ licitæ aliquid pro/ prie ꝓsumptionis abscondat, uel quia præter ætatem neq; deuictus exceptionibus neq; de solennitatibus dierum, neq; de ipso signaculo corporis: neq; de consortio noīs cum iudæis agimus, qđ utiq; oporteret si eidem deo manciparemur. Sed ut uulgus iam scit xp̄m ut aliquem hoīum qualem iudæi iudicauerunt. quo facilius quis nos hominis cultores existimauerint: ueꝝ neq; de xp̄o erubescimus, cum sub nomine eius deputari & damnari iuuat, neq; de deo aliquid præsumimus aliter. Necesse est igitur pauca de christo, ut de deo totum. Iudæis erat apud deum grã, ubi & īsignis iustitia: & fides originalium auctoꝝ: unde illis & generis magnitu/ do & regni sublimitas floruit: & tāta fœlicitas: ut de dei uocibus quibus edocebā tur de promerendo deo: & non offendendo ꝓmonerentur. Sed quanta deliquerīt fiducia patrum inflati ad declinandum deriuantes a disciplina in prophanū mo/ dum, & si ipsi non confiterentur: probaret exitus hodiernus ipsorum: dispersi pa/ labundi: & cœli & soli sui extorres uagātur per orbem sine homine sine deo rege,

quibus nec aduenarum iure terram p̄riam salté uestigio salutare conceditur,cū hæc illis sanctæ uoces præminarentur, eadem semper oēs ingerebant fore, uti sub extimis curriculis sæculi:ex omni iā gente & populo & loco cultores sibi alleget deus multo fideliores in quos gratiam transferet pleniorem quidē ob disciplinæ anctoris capacitatē uenit.igitur qui ad reformandam & illuminandā eam uenturus a deo p̄nunciabatur Christus ille filius dei. Huius igit̄ gratiæ disciplinæq; arbiter & magister illuminator atq; deductor generis humani filius dei annunciabatur,non quidē ita genitus:ut erubescat in filii nomine:aut de patris semine nō de sororis incæsto, nec de stupro filiæ aut coniugis alienæ deū patrem passus est: squamatum aut cornuū aut plumatū amatorē in auro cōuersum. Danaæ Iouis ista sunt numini uestri.Cæterum dei filius nullā de impudicitia habet matrem et quam uidetur habere nupserat:sed prius substantiā edisseram, & iam natiuitatis qualitas intelligitur,iam ediximus deum uniuersitatem hāc mūdi uerbo & tōne & uirtute molitum. Aput uestros quoq; sapientes λόγον: idest sermonē atq; rationem cōstat artificē uideri uniuersitatis. Hunc.n.zenō determinat factitatorē q cūcta in dispositiōe formauerit eundē & factum uocari & deū animū Iouis & necessitatē oīum rerū. Hæc Cleanthes in spiritu cōgerit, quē permeatorē uniuersitatis affirmat. Et nos etiā sermoni atq; rōni: Itē q; uirtuti p quæ oīa molitum deum ediximus,p̄priam substantiam spiritus inscribimus, cui & sermo insit prænunciāti, & ratio adsit disponenti,& uirtus præsit pficienti. Hunc ex deo prolatum didicimus,& platione generatū: & iccirco filium:& deum dictū ex unitate substantiæ. Nam & deus spūs etiam cū radius ex sole porrigit̄:portio ex sūma. Sed sol erit in radio:quia solis est radius:nec separatur substātia,sed extēdit̄. Ita de spiritu spūs: & de Deo Deus. Vt lumen de lumine accensum manet ītegra & indeffecta materiæ matrix.& si plures īde traduces qualitatū mutueris, ita & qd de deo perfectū est. Deus est & dei filius:& unus ambo. Ita de spiritu spiritus:& de deo deus modulo alterum numerum gradu non statu fecit:& a matrice non recessit.sed excessit. Iste igitur dei radius, ut tætro semp prædicabat̄,delapsus in uirginē quandā & in utero eius caro figuratus nascitur homo deo mixtus, caro spiritu instructa nutritur,adolescit,affatur,docet,operatur:& christus est. Recipite īterim hanc fabulam.similis est uestris dum ostendimus quō christus probetur:& q penes nos eiusmodi fabulas æmulas ad destructionē ueritatis istiusmodi pministrauerint. Sciebant & iudæi uenturum esse christum.s.quibus p̄phetæ loquebant̄: nam & nūc aduentū eius expectant,nec alia magis inter nos & illos compulsatio est: q̄ q; iam uenisse non credunt Duobus.n.aduentibus eius significatis,primo qui iam expunctus est in humilitate conditionis humanæ.Secundo qui cōcludēdo sæculo imminet in sublimitate diuinitatis exertæ. Primum nō intelligendo. Secundū quem manifestius prædicatum spetant unum existimauerunt,nec enim intelligerent pristinum credituti si intellexissent, & consequuturi saltē si credidissent, meritum fuit delictum eorū. Ipsi legunt ita scriptum mulctatos se sapientia,& intelligētia,& oculorum,& aurium fruge. Quem igitur solum hominem modo præsumpserant de humilitate, sequebatur uti magnam æstimarēt de potestate cum illo uerbo dæmonia de hoībus excuteret,cæcos illuminaret: leprosos purgaret paralyticos

raliticos restringeret, mortuos deniq; uerbo redderet uitæ, elementa ipsa famulatrent, compescens procellas, & fretra ingrediens, ostendens sese uerbum dei: idest λόγον illud primordiale primogenitum uirtute & ratione comitatum, & spiritu instructum eundem qui uerbo oĩa & faceret & fecisset. Ad doctrinam uero eius quia reuincebantur magistri primoresq; iudæorum ita exasperanbatur, maxime q ad eum ingens multitudo deflecteret, ut postremo oblatũ põtio Pilato syriam tunc ex parte romana ꝓcuranti uiolentia suffragiorũ in crucẽ iesu dedi sibi extorserint. prædixerat & ipse ita facturos parũ si nõ & ꝓphetæ retro ẽtiã suffixus multa mortis illius ꝓpria oñdit insignia. Nam spũm cũ uerbo sponte demisit pueniẽto carnificis officio. Eodem momẽto dies mediũ orbẽ signante sole subducta est. Deliquium utiq; putauerũt, q id quoq; super christo prædicatum nõ scierunt: & tñ eũ mundi casum relatũ ĩ archiuis uestris habetis. tunc iudæi detractum & sepulchro conditũ magna etiã militari manu custodiæ diligentia circũsederunt, ne qa præedixerat tertia die resurrecturum se a morte, Discipuli furto amoliti cadauer fallerẽt suspectos. Sed ecce die tertia cõcussa repẽte terra, & mole reuoluta, quæ obstruxerat sepulchrum, & custodia pauore disiecta, nullis a parentibus discipulis nihil ĩ sepulchro repertum est, præterq̃ exuuiæ sepulti: nihilominus tñ primores quorũ itererat, & scelus diuulgare: & populũ uectigalẽ, & famulaĩ ẽ sibi a fide reuocare ĩ surreptum a discipulis iactitauerunt. nã nec ille se in uulgus eduxit ne impii errore liberarentur, ut & fides non mediocri pmio destinata difficultate cõstaret. Cum discipulis autẽ qbusdam apud galileã iudeæ regionẽ ad. xl. dies egit, docens eos quæ docerẽt, dehinc ordinatis eis ad officium pdicandi p orbẽ circũfusa nube in cœlũ est receptus, multo melius q̃ apud uos asseuerare de Romulo peu li solent. ea oĩa super xpo Pilatus & ipse iam pro sua cõscientia christianus Cæsari tũc Tiberio nũciauit. Sed & cæsares credidissent super xpo: si aut cæsares non essent sæculo necessarii, aut si & christiani potuissent eẽ cæsares. Discipuli quoq; diffusi per orbem ex præcepto magistri dei paruerunt, qui & ipsi a iudæis insequentibus multa perpessi, utiq; pro fiducia ueritatis libenter. Romæ postremo p Neronis sæuitiam sanguinem christianum seminauerunt. Sed monstrauimus uobis idoneos testes christi ipsos illos quos narratis: multum est si eos adhibeam, ut credatis christianis, propter quos non creditis christianis.

¶ De christo & deo omnipotente, Cap. XXII.

INterim hic est ordo nostræ institutionis hunc edidimus & sectæ & nominis censum cũ suo auctore, nemo iam infamiã incutiat, nemo aliud existimet, qa nec fas ẽ ulli de sua religione mẽtiri ex. eo. n. qd aliđ a se coli dicit q̃ colit negat q colit: & culturã & honorẽ ĩ alterũ affert & trãsferẽdo iã nõ colit, qđ negauit, dicimus & palam dicimus & uobis torquẽtibus lacerati & cruẽti uociferamur. Deũ colim⁹ p xpm illũ hoĩem. putate p eũ & ĩ eo se cognosci uult deus & coli ut iudæis rñdeamus & ipsi deũ p hoĩem moysen colere didicerunt ut græcis occurrã: Orpheus pieriæ musæus athenis Melãpus argis Trophoni⁹ bœotiæ initiatiõib⁹ homines: obligauerũt ut ad uos quoq; dñatores gẽtiũ aspiciã: hõ fuit Põpili⁹ Nũa q romãos operosissimis supstitiõibus onerauit, liceuerit & xpo cõmẽtari diuinitatẽ rẽ ꝓpriã, nõ qa

rupices & adhuc feros hoĩes multitudini tot numinũ demẽdo℞, attonitos efficiẽdo ad hũanitatẽ tẽparet qđ numa: Sed q iã ex politos,& ipsa urbanitate deceptos ĩ agnitionem ueritatis ocularet. Quæ nũc ergo si uera est ista diuinitas xpi. Si ea est qua cognita qs reformetᷣ ad bonũ, sequtur ut falsæ renũcietᷣ ĩcõperta ĩ primis illa oĩ rõne, quæ delitescens sub noĩbus & imaginib⁹ mortuo℞ qbusdã signis & miraculis & oraculis fidẽ diuinitatis operatᷣ, atq; adeo dicim⁹ esse substantias q̃sdã spiritales, nec nouũ est nomen. Sciunt dæmones philosophi Socrate ipso ad dæmonii arbitri nõ expectãte. Quidni? cũ & ip si dæmoniũ adhesisse a pueritia dicatur, dehortato plane a bono. oẽs sciũt poetæ, ẽt uulgus ĩ doctũ ĩ usum maledictis frequentãt Sathanam principem huius mali generis, prohinde de propria consciẽtia aĩæ ea demex sacramẽti uoce ꝓnunciat. Angelos quoq; etiã Plato non negauit, utriusq; noĩs testes esse, uel magos asserũt. Sed quõ de angelis qbusdã sua sponte corruptis corruptior gens dæmoniũ euaserit dãnata a deo cũ generis auctoribus,& cum eo quẽ diximus pricipe apud litteras sanctas ordine cognoscitᷣ. Nũc de operatione eo℞ satis erit exponere: opatio eo℞ est hoĩs euersio, sic malicia spiritalis a primordio auspicata est ĩ hoĩs exitiũ. Itaq; corpibus qdẽ & ualitudines ĩfligũt & aliquos casus acerbos aĩæ uero repẽtinos & extraordiarios p uim excessus, suppetit illis ad utrãq; substantiã hoĩs alẽdã subtilitas & tenuitas sua multũ spiritalib⁹ uirib⁹, licet & ĩuisibiles & ĩsensibiles ĩ affectu potius q̃ ĩ actu suo appareant, si poma si fruges nescio qđ auræ latens uitium ĩ flõre præcipitat, ĩ germine examinat, ĩ pubertate cõuulnerat, ac, si cæca rõne tẽtatus aer pæstilebres haustus suos effundit. eadem igitᷣ obscuritate cõtagiõis aspiratio dæmonũ & angelo℞ mẽtis quoq; corruptelas agit furorib⁹ & amẽtiis fœdis, ac sæuis libidinib⁹ cũ errorib⁹ uariis: quo℞ iste potissimus q eos istos captis & circũscriptis hoĩm mẽtib⁹ comedat, ut & sibi pabula propria nidoris & sanguinis ꝓcuret simulacris imaginibus oblata,& quæ illi accuratior pascua est, qua hominem e cogitatu ueræ diuinitatis auertat præstigiis falsis, quas & ipsas quõ operetᷣ, expediã. Omnis spũs ales est. Hoc Angeli & Dæmones. Igitur momento ubiq; sunt. Totus orbis illis locus unus est, qđ ubi geratur tam facile sciunt q̃ enunciant uelocitas diuinitas creditur, q̃ substãtia ignoratur, sic & auctores interdum uideri uolunt eornm quæ annunciant,& sunt plane malorum nõnunq̃ bonorum tamen nunq̃. dispositiones etiam dei,& nunc prophetis cõcionantibus excerpunt,& nunc lectionibus resonantibus carpunt. Ita & hinc sumentes qnasdã temporum sortes emulantur diuinitatem dum furantur diuinationẽ. In oraculis autem quo ingenio ambiguitates tẽperẽt ĩ euẽtus sciunt Crœsi, sciunt pyrrhi: cæterum testitudinẽ decoqui cũ carnibus pecudis Pythius eo modo renũciauit, quo supra diximus, momento apud Lydiã fuerat habens de incolatu aeris & de uicinia siderũ & de cõmertio nubium cælestes sapere paraturas, ut & pluuias quas iã sentiũt reptomittãt: benefici plane & circa curas ualitudinũ, lædũt. n. prĩo, dehinc remedia præcipiunt ad miraculũ noua siue cõtraria, postq̃ desinũt lædere & curasse credunt. Quid ergo de cæteris ĩgeniis uel etiã uiribus fallaciæ spiritalis edisserã? Phãtasmata Casto℞ & aquã cribro gestatã & nauẽ cingulo ꝓmotam,& barbam tactu irrufatã, & ut numĩa lapides crederentᷣ,& deus uerus nõ quæreretᷣ.

¶ De phantasmatibus magicæ & dæmoniis. Cap. XXIII.

¶ Porro si

Orro si & magi phantasmata edũt, etiam defunctorum inclamãt animas. Si pueros in eloquium oraculi eliciunt. Si multa miracula circulatoriis pstigiis ludunt. Si & somnia immittunt: habentes semel inuitatorum angelorum & dæmonum, assistentem sibi potestatem: per quos & capræ & mensæ diuinare cõsueuerunt, quãto magis ea potestas de suo arbitrio, & pro suo negocio studeat totis uiribus operari quod alienæ præstant negociationi, aut si eadem & angeli & dæmones operãtur, quæ & dii uestri: ubi est ergo præcellentia diuinitatis, quam utiq; superiorem omni potestate credendũ est. nõ ergo dignius præsumetur ipsos esse, qui se deos faciant, cum eadem edant: quæ faciant deos credi, quam pares angelis & dæmonibus: deos esse locorum differentia distinguitur (opinor) ut tẽplis deos existimetis, quos alibi deos non dicitis, ut aliter dementare uideatur, qui sacras turres peruolat, aliter qui tecta uiciniæ transilit: & alia uis pronuncietur in eo qui genitalia uel lacertos, alia qui sibi gulam proseeat, cum par exitus furoris & una rõ est inuestigationis. Sed hactenus uerba: iam hinc demõstratio rei ipsius, qua ostendem9 unã esse utriusq; nominis qualitatẽ, edatur hic aliqs sub tribunalibus uestris quẽ dæmone agi cõstet: iussus a quolibet christiano loqui spiritus ille tam se dæmonẽ confitebitur de uero, q̃ alibi deũ de falso. Æquæ producatur aliquis ex his q de deo pari existimatur, quis aeris maleficum numẽ de nidore cõcipiũt qui ructãdo curãt, q anhelando pfantur. Ista ipsa uox cœlestis pluuiaꝝ pollicitatrix. Iste ipse Æsculapi9 medicinaꝝ demõstrator: alia de morituris socordio & dẽatio, & Asclepiodoto sũministrat, nisi se dæmões cõfessi fuerit christiano mentiri, nõ audẽtes ibidẽ illius christiani pcacissimi sanguinẽ fundite: qd isto ope mãifestius? qd hac probatiõe fidelius? simplicitas ueritatis in medio est, uirtus illi sua assistit, nihil suspicari licebit magia, aut aliqua eiusmodi fallacia fieri dictis non stetis, si oculi uestri & aures pmiserint uobis, quid autẽ inniti põt aduersus id quod ostendit nuda sinceritate? si altera parte uere dei sunt, cur sese dæmonia mẽtiunt, an ut nobis obsequantur? Iam ergo subiecta christianis diuinitas uestra. nec diuinitas deputãda est, quæ subdita est homini: & si quid ad decus facit æmulis suis, si altera parte dæmones sunt uel angeli: cur se alibi pro diis agere respondẽt? Nam sicut illi qui dii habẽtur dęmones se dicere noluissent: si uero dii essent. s. ne de maiestate se deponerent. Ita & isti quos directo dęmones nostis nõ auderẽt alibi pro diis agere. si aliqui oĩno dii essent: quoꝝ nominibus utuntur. uererent. n. abuti maiestate superiore sine dubio & timẽdorum. ideo nulla est diuinitas ista quã tenetis. qa si rẽt ne q; a demoniis affectaret in cõfessione: neq; a diis negaret. cũ ergo utraq; pars cọ currit in confessionẽ deos esse negans, agnoscite unũ genus esse. i. dæmonas. uerꝫ utrobiq; iam deos q̃rite. quos cum præsumpseratis dæmõas eẽ cognoscitis. eadẽ uero opera nostra ab eisdem diis uestris nõ tantũ hoc detegẽtibus: q; neq; ipsi dii sint: neq; ulli aliĩ. etiam illud in continenti agnoscitis quid sit uere deus, & an ille: & an unicus quem christiani profitemur. & an ita credendus colendusq;. ut fides uel disciplina disposita est christianoꝝ. Dicent ibidem et quis ille christus cum sua fabula? Si homo communis conditionis? si magus si post mortẽ de sepulchro a discipulis surreptus? Si nunc deniq; penes ĩferos: si nõ in cœlis potius? & inde uẽtu

tus cum totius mundi motu cum horrore orbis: cum plāctu oīum, nō xpianoꝝ: ut dei uirtus: & dei spiritus. & sermo: & sapientia. & ratio. & dei filius. qđ cū rideatis, rideāt & illi uobiscum: negent christum oēm ab æuo aīam restituto corpe iudicaturū. Dicāt hoc pro tribunali si forte Minoen & Radamanthū secundū consensum Platonis & poetarū hoc esse sortitos, suæ saltem ignominiæ & damnationis notam refutent. Renunciāt se immūdos spiritus esse, quod uel ex pabulis eorum sanguine & fumo, & putidis rogis pecoꝝ, & impuratissimis linguis ipsoꝝ uatum intelligi debuit. Renuant ob maliciam prædānatos se in eūdem iudicii diem cum omnibus cultoribus & operationibus suis. At qui omnis hæc nostra in illos dominatio & potestas dominatione christi ualet, & de cōmemoratione eoꝝ q̃ sibi a deo per arbitrum christum imminentia expectant, christum timentes in deo & deum in christo subiiciuntur seruis dei & christi: ita de contactu deq; afflatu nostro cōtēplatione & repræsentatione ignis illius correpti etiam de corporibus nostro imperio excedunt inuiti, & dolentes, & uobis p̄sentibus erubescentes, credite illis quū de se loquūtur, qui mentientibus creditis, nemo ad suum dedecus mentitur, quin potius ad honorem, magis fides prona est aduersus semetipsos confitentes, q̃ ꝑ semetipsis negantes, Hæc deniq; testimonia deorum uestrorum christianos facere cōsueuerunt, quia plurimum illis credēdo in christo domino credimus. Ipsi literarum nostrarum fidem accendunt. Ipsi spei nostræ fiduciam ædificant, colitis illos quos scitis esse de sanguine christianorū. Nollēt itaq; uos tam fructuosos tā officiosos sibi admittere, uel ne a uobis quādoq; xp̄anis fugentur, si illis sub christiano uolēte uobis ueritatē probare, mētiri liceret, omnis ista cōfessio illoꝝ: qua se deos negant esse, quaq; non alium deum respondent præter unum cui nos mancipamur: satis idonea est ad depellendum crimen læsæ maxime romane religionis. Si enim non sunt dei pro certo, nec religio ꝑ certo est: si religio nō est: nec ꝑ certo rei sumus læse religionis. At econtrario in uos exprobatio resultauit: qui mendacium colentes ueram religionem ueri dei nō mō negligēdo quin isup expugnādo deum uerum committis crimen ueræ irreligiositatis. Nā ut constaret illos deos esse: nonne conceditis de æstimatione communi aliquem esse sublimiorem et potētiorem uelut principem mundi perfectæ peritiæ et maiestatis: nam et sic plæriq; disponunt diuinitatem ut imperium summæ dominationis esse penes unum, officia eius penes multos uelint, ut Plato Iouem magnum in cœlo comitatū exercitu describit deorum pariter et dæmonum. Itaq; oportere et procurātes et praefectos et præsides pariter suscipi, et tamen quod facinus admittit, qui magis ad Cæsarē promerendum et operam et spem suam transfert, nec appellationem dei ita ut imperatoris in aliquem principem confitetur cum capitale esse iudicetur alium præter Cæsarem et dicere et audire: colat alius deum, alius Iouem, alius ad cœlum supplices manus tendat, alius ad arā fidei manus: alius si hoc putatis nubes numeret orans, alius lacūaria: alius suam animam deo suo uoueat, alius hirci. Videte enim ne et hoc ad irreligiositatis eulogiū cōcurrat adimere libertatē religiōis et interdicere optionē diuinitatis, ut nō liceat mihi colere quē uelim, sed cogar colere quem nolim. Nemo se ab inuito coli uellet, ne hō qdē, atq; ideo et ægyptiis permissa est tam uanæ superstitionis potestas auibus et bestiis cōsecrādis, et capite dānandi, q

aliquem

aliquē hmōi deū occiderit. Vnicuiq; ēt ꝓuinciæ & ciuitati ſuus de9 eſt: ut Syriæ Aſcarte, ut Arabiæ Diaſares, ut Norico Tibilenus, ut Aphricæ cæleſt9: ut Mauritaniæ Reguli ſui romanas ut opinor ꝓuincias edidi, nec tñ rōanos dños eaꝝ, qa Romæ nō magis coluntᷣ, q̄ q p ipſā quoq; italiā municipali cōſecratione cēlentᷣ: cruſtuminiēſiū Deluētinus, Narniēſiū Viridianus: æſculanorū Ancharia: Volſiniēnū Nurſia, otriculanoꝝ Valētia, Sutrinorū Norcia, Faliſcorū i honore eſt pr̄curis: unde accepit cognomen Iuno. ſed nos ſoli arcemur a religionis ꝓprietate. Lædimus Romanos nec romani habemur, qa nō romanorum deum colimus, bene ꝙ omnium deus eſt, cuius uelimus aut nolimus oēs ſumus. Sed apud uos qd uis colere ius eſt præter deum uꝝ, quaſi non hic magnus omnium ſit deus, cuius omnes ſumus.

¶ De religione Romanorum. Cap. XXIIII.

SAtis mihi qdē uideor ꝓbaſſe de falſa & uera diuinitate, cum demōſtrauit quēadmodum probatio cōſiſtat nō modo diſputationibus nec argumētationibus, ſed ipſorum etiā teſtimoniis quos deos creditis, ut nihil iam ad hāc cām ſit retractādum. Q m̄ tñ romani nominis proprie mentio occurrit, non omittā congreſſionē, quā ꝓuocat illa p̄ſumptio dicētiū, romanos pro merito religioſitatis diligentiſſime in tantū ſublimitatis elatos ut orbem occuparint, & adeo deos eſſe, ut præter cæteros floreant, qui illis officium præter cæteros faciant. ſ. iſta merces romanis a diis pro gratia expenſa eſt. Sterculus, & Mutunus & Laurētina ꝓuexit imperiū: peregrinos enim deos non putem extraneæ genti magis fautum uoluiſſe quam ſuæ & patriū ſolum in quo nati adulti nobilitati ſepultiq; ſunt transfretanis dediſſe, unde Cybele ſi urbem Romam: ut memoriam Troiani generis adamauit: uernaculi ſui ſcilicet aduerſus achiuorum arma protectiᷣ ſi adulteros tranſire proſpexit, quos ſciebat græciam phrygiæ debellatricem ſubacturos. Itaq; maieſtatis ſuæ in urbē collatæ grande documentum noſtræ etiam ætatis propoſuit, cum M. Aurelio apud Syrmium reipu. exēpto die. xvi. calē. aprilis. Archigallus ille ſanctiſſimus die. ix. calen. earūdē quo ſanguinem impurum lacertos quoq; caſtrādo libabat pro ſalute imperatoris Marci iam interpreti ſolita æque imperia mandauit. O nuncios tardos, o ſomniculoſa diplomata, quorum uitio exceſſum imperatoris non ante Cybele cognouit, ne deam talē riderēt xp̄iani, ſed nō ſtatim & Iuppiter cretam ſuam romanis faſcibus concuti fineret, oblitus antrum illud idæum & æra corybātia, & iucundiſſimum illic nutricis ſuæ odorem, nonne omni capitolio tumulum ſuum præpoſuiſſet, ut ea potius orbi terræ p̄celleret, quæ cineres Iouis texit, uellet Iuno punicā urbē poſt habita Samo dilectam ab Æneadarū utiq; genere deleri, quod ſi hic illius arma, hic currus fuit, hoc regnū dea gentibus eſſe: Si qua fata ſināt, iā tūc tēditq; fouetq;: Miſera illa cōiūx Iouis & ſoror aduerſus fata nō ualuit, plāe fato ſtat iuppiter ipſe. Nec tm̄ tñ honoris romani dicauerūt fatis dedētib9 ſibi Carthaginē aduerſus deſtinatū, uotūq; Iunonis q̄tū ꝓſtitutiſſimæ lupæ laurentinæ.

¶ De regno deorum. Cap. XXV.

PLures deos ueſtros regnaſſe certum eſt. Igitur ſi conferendi imperii tenet poteſtatem cum ipſi regnarent a quibus acceperant eā gratiam, quā coluerat Saturnus & Iuppiter aliquem opinor Sterculum: Sed roma-

ni postea cum indigenis cultoribus suis.ēt si q̄ nō regnarunt:tñ regnabat ab aliis nondum cultoribus suis,ut qui nondum dii habebant.Ergo aliorum est regnum dare,quia regnabat multo antequā isti dii inciderētur:sed q̄ uanum est fastigium romani nois religiositatis meritis deputare,cū post imperium siue adhuc regnū religio ꝓfecerit.Ageiā rebus religio ꝓfecerit,nā & si a Numa cōcepta est curiositas supstitiosa,nondum tñ aut simulacris aut tēplis res diuina apud romanos constabat,frugi religio & pauperes ritus,& nulla capitolia certantia cœlo, sed temeraria de cespite altaria & uasa adhuc samia:& nidor ex hillis,& de9 ipse nusq̄.Nōdum.n.tuuc ingenia græcoꝝ atq; thuscorum fingendis simulacris urbē inundauerant.Ergo non ante religiosi romani q̄ magni.Ideoq; non ob hoc magni quia religiosi.At qui qūo ob religionē magni quibus magnitudo de irreligiositate puenit.ni fallor.n.oē regnū uel imperium bellis quæritur & uictoriis ꝓpagatur.porro bella & uictoriæ captis & euersis plurimū urbibus constāt.Id negociū sine deorū iniuria non est,eædem strages mœnium & tēplorum pares cædes ciuium & sacerdotum.Nec dissimiles rapinæ sacrarum diuitiarum & ꝓphanarum.tot igit̄ sacrilegia romanorū quot trophea,tot de diis quot de gentibus triumphi,tot manubiæ quot manēt adhuc simulacra captiuorum deorum:& ab hostib9 ergo suis sustinēt adorari,& illis imperium sine fine decernunt,quorum magis iniurias q̄ adulationes remunerasse debuerant.Sed qui nihil sentiunt:tā īpune læduntur q̄ frustra coluntur,certe non potest fidei conuenire,ut religionis meritis excreuisse uideantur,qui ut sugessimus religionem,aut lædendo creuerunt:aut crescendo læserunt etiam illi quorum regna conflata sunt in imperii romani summam:cum ea amitterent sine religionibus non fuerunt.

❡ De regno dei. Cap. XXVI.

Idete igitur ne ille regna dispenset,cuius est & orbis qui regnatur & homo ipse qui regnat, ne ille uices dominationum ipsis temporibus in sæculo ordinauerit, qui ante omne tempus fuit:& sæculū corpus temporum fecit : ne ille ciuitates extollat aut deprimat, sub quo fuit aliquando siue ciuitatibus genus hominum . Quid erratis ? prior est quibusdam diis suis? Siluestris Roma:ante regnauit:quam tantum ambitum capitolii extrueretur.Regnauerunt & babylonii ante pontifices:& Medi ante.xv.uiros: & Ægyptii ante Salios:& Assyrii ante Lupcos & Amazones ante uirgines uestales.Postremo si Romanæ religiones regna præstant nunq̄ retro iudea regnasset despectrix cōium istarum diuinitatum:cuius & deum uictimis : & templum donis:& gentem fœderibus aliquandiu Romani honorastis:nunq̄ dominaturi eius si deo non deliquisset:ultimo in christum. Satis hæc aduersus intentionem læsæ diuinitatis:q; non uideamur lædere eam quam ostendimus non esse.

❡ De spiritu dæmoniaco. Cap. XXVII.

Gitur prouocati ad sancrificādū obstruimus gradū ꝓ fide cōsciētiæ uræ:qua certi sumus ad quos ista pueniāt officia.sub imaginū ꝓstitione & humanoꝝ nominum consecratione.Sed quidā demētiam existimāt:quod cū possimus & sacrificare in pñti & illæsi abire manente apud animum ꝓposito:obstinationē saluti pferamus.

Datis

Datis.s.consiliũ quo uobis abutamur,sed agnoscimus unde talia suggerant,quis totum hoc agitẽt:& quomodo nunc astutia suadendi,nũc duricia sæuiendi ad cõstantiam nostrã deiiciendam operetur. Ille scilicet spiritus dæmoniacæ & angelicæ paraturæ:q noster ob diuortiũ æmulus:& ob dei gratiam inuidus de mẽtibus uestris aduersus nos præliatur, occulta inspiratione modulatis & subornatis ad omnem quam in primordio exorsi sumus,& iudicandi peruersitatem & sæuiẽdi iniquitatem. Nam licet subiecta sit nobis tota uis dæmonum:& eiusmodi spiritũ. ut nequam tamen serui metui nõnunquã contumaciã miscent,& lædere gestiunt, quos alias uerent:odiũ enim etiã timor spirat præter quã & desperata cõditio eorum ex prædãnatione solatiũ reputat fruendæ interim malignitatis de pœne mora:& tamẽ apprehẽsi subigunt & cõditioni suæ succidunt,& quos de longinquo oppugnant de proximo obsecrant. Itaq; cũ uice rebellantiũ ergastuloꝝ siue carcerum uel metalloꝝ:uel hoc genus pœnalis seruitutis erũpunt: aduersum nos in quoꝝ potestate sunt certi & impares se esse & hoc magis perditos ingratis resistimus,& equales repugnamus:perseuerantes in eo quod oppugnaut,& illos nunq̃ magis detriumphamus q̃ cum pro fidei obstinatione damnamur.

¶ De regno imperatoris. Cap.XXVIII

Voniam autem facile iniquum uideretur liberos homines inuitus urgeri ad sacrificandum:Nam & alias diuine rei faciendæ libens animus inducitur,certe ineptum existimaretur,siquis ab alio cogeretur ad honorẽ deoꝝ quos ultro sui cã placare deberet:ne pre manu esset iure libartatis dicere. Nolo mihi Iouem propitium. Tu qui es?me conuiniat Ianus iratus ex pua uelit fronte. Quod tibi mecum est?formati estis ab iisdem utiq; spiritibus ut nos pro salute imperatoris sacrificare cogatis & imposita est tam uobis necessitas cogendi q̃ nobis obligatio periclitandi. Ventum est igitur ad secundum titulũ læsæ augustioris maiestatis. Si quidem maiore formidine & callidiori timiditate Cæsarem obseruatis q̃ ipsum de olympo Iouem etiã merito si sciatis. Quis enim ex uiuẽtibus nõ cuilibet mortuo potior?Sed nec hoc uos ratione facitis potius q̃ respectu presentaneæ potestatis. Adeo & in isto irreligiosi deos uestros erga deprehendimini cũ plus timoris humano dominio dicatis. ciuitatis deniq; apud uos per omnes deos q̃ per unum genium Cæsaris peieratur.

¶ An possint prodesse Idola. Cap.XXIX

Onstet igitur prius si isti quibus sacrificatur salutem imperatoribus uel cuilibet homini impertiri possunt:& ita nos crimini addicite. Si angeli aut dæmones substantia pessimi spiritus beneficium aliquod operantur,si perditi conseruant,si damnati liberant:si deniq; quod conscientia uostra estimortui uiuos tuentur. Nam utiq; suas primo statuas & imagines & ædes tuerentur, quæ (ut opinor) Cæsarum milites excubiis salua præstant,puto autem hæ ipse materiæ de metallis Cæsarum ueniunt:& tota templũ de nutu Cæsaris constant:multi deniq; Dii habuerunt Cæsarem iratum. Facit ad causam si & propitius illis aliquid liberalitatis aut priuilegii confert. Itaq; sunt in Cæsaris potestate cuius & toti sunt quomodo habebunt salutem Cæsaris in potestate:ut eam prestare posse uideantur quam facilius ipsi a

Cæsare consequuntur?

ℭ De potestate Imperatorum. Cap.XXX.

Deo ergo cõmittimus in maiestatem imperatorũ quia illa nos subiicimus rebus suis?quia non ludimus de officio salutis ipsorum? qui eam non putamus in manibus esse plumbatis?Sed uos religiosi qui eam quæritis ubi non est petitis a quibus dare nõ potest.præterito eo in cuius est potestate. Insuper eos debellatis qui eã sciunt petere: qui etiam possint impetrare:dũ sciunt petere. Nos enim pro salute Imperatorum deum uocamus æternum deum uerum& deũ uiuumiquem & ipsi Imperatores propitium sibi præter cæteros malunt.Sciũt quis illis dederit imperiũ, sciũt qnis homines quis & animas sentiunt eum deum esse solum in cuius solius potestate sunt a quo sunt secundi:post quem primi ante oẽs & super omnes deos qui diu cum super omnes homines qui utiq; uiuunt,& mortuis antistant re.cogitant quousq; uires imperii ualeant & ita deum intelligunt aduersus quem ualere non possunt per eũ ualere se cognoscũt:cælũ deniq; debellet Imperator,cælũ captiuum triumpho suo inuehat, cœlo mittat excubias,cœlo uectigalia imponat. Nõ potest,ideo magnus est:quia cœlo minor est,illius enim est ipse cuius & cœlũ est, & oĩs creatura,inde est impator uñ & hõ anteq̃ ĩperator ĩde potestas illi uñ & spiritus illuc suspiciẽtes christiani manibus expãsis quia innocuis:capite nudo quia non erubescimus,deniq; sine monitore,quia de pectore oramus,præcantes sumus omnes semp ꝓ oĩbus,imperatoribus uitã illis prolixam, imperiũ securũ.domum tutam exercitus fortes:senatũ fidelẽ:populũ probũ, orbem quietum, & quecunq; hoĩs & cæsaris uota sunt. Hæc ab alio orare non possum q̃ a quo scio me consecuturũ:qm̃ & ipse est, qui solus præstat, & ego sum cui impetrare debetur famulus eius qui eum solum obseruo qui ei offero opimã & maiorẽ hostiã,quã ipse mandauit:orationem de carne pudica de anima innocẽti de spiritusancto profectam. Nõ grana thuris unius assis non a radice arboris lachrymas:nec duas meri guttas nec sanguinẽ reprobi hominis mori optãtis:& post oĩa inquinamenta,etiã cõsciẽtiam spurcam,ut mirer:cũ hostiæ probẽtur,penes uos a uitiosissimis sacerdotibus cur præcordia potius uictimarum q̃ ipsorum sacrificantium examinantur?Sic ita q; nos ad deum expansos ungulæ fodiant cruces suspendant, ignes lambant gladii guttura detruncent bestiæ insiliant,paratus est ad omne supplicium ipse habitus orantis christiani. Hoc agite boni præsides.extorquete animam deo supplicãtem pro imperatore:hic erit crimen,ubi ueritas & dei deuotio est.

ℭ De oratione pro inimicis. Cap.XXXI.

Dulati nunc sumus Imperatori:& mẽtiti uota quæ diximus ad euadendam.s.uim plane ꝑficit ista fallacia. Admittitis enim nos ꝓbare quodcunq; deffendimus. Q ui ergo putas nihil nos de salute Cæsarum curare.Inspice dei uoces litteras nostras quas neq; ipsi supprimimus:& pleriq; casus ad extraneos transferũt. Scitote ex illis præceptum esse nobis ad redundantiam benignitatis: etiam pro inimicis deũ orare,& persecutoribus nostris bona precari,qui magis inimici & persecutores christianorum q̃ de quorum maiestate conuenimur in crimen?sed etiã nominatim atq; ma-

nifeste:

nifeste orate inquit pro regibus & pro principibus & potestatibus ut oĩa trãquil la sint, uobiscũ enim cõcutitur Imperiũ concussis etiam cæteris membris eius: uti q & nos licet extranei a turbis æstimemur in aliquo loco casus inuenimur.

¶ Item pro imperio & potestate Romanoꝝ. Cap. XXXII.

St & alia maior necessitas nobis orandi pro impatoribus: etiam ꝑ omni statu Imperii, rebusq romanis q uim maximã uniuerso orbi immentem ipsamq clausulam seculi: acerbitates horrendas cõminantem Romani imperii commeatu scimus retardari. Itaq nolumus experiri: & dum præcamur differri. Romanæ diuturnitati fauemus. Sed & iuramus sicut non per genios cæsarum ita per salutem eorũ quæ, est angustior omnibus geniis. Nescitis genios dæmones dici, & inde diminutiua a uoce dæmonia. Nos iudicium dei suspicimus in Imperatoribus qui gentibus illos præfecit. id in eis scimus esse quod deus uoluit & pro magno adiumento habemus. Cæterũ dæmonas. i. genios adiuuare consueuimus ut illos de hominibus exigamus non ueritate ut illis honorem diuinitatis conferamus.

¶ De Imperatore. Cap. XXXIII.

Ed quid ego amplius de religione atq pietate christiana in Imperatorẽ quam necesse est. Suspiramus ut eum quem dominus noster elegerit, ut merito dixerim noster est magis Cæsar ut a norsto deo constitutus Ita q ut in eo plus. ego illi operor in salutem. Si quidem non solum ab eo postulo eã qui potest præstare: aut q talis postulo, qui merear impetrare. Sed etiam q temperans maiestatem Cæsaris infra deũ magis illum cõmendo deo cui soli subiicio. Subiicio autem cui non adæquo. Non enim deum imperatorem dicam, uel quia mentiri nescio, uel quia illum deridere nõ audeo, uel quia nec ipse se deum uolet dici: si homo sit interest homini deo cædere. Satis habebat appellari imperator. Grande & hoc nomẽ est, quod a deo traditur. negat illum imperatorem qui deũ dicit: nisi homo sit non est Imperator. Hominem se esse etiam triumphans in illo sublimissimo curru admonetur. Suggeritur enim ei a tergo. Respice post te. Hominem memento te. etiam utiq hoc magis gaudet: tanta se gloria coruscare ut illi admonitio conditionis suæ sit necessaria: Minor etat si tunc deus diceretur. Maior est qui reuocatur ne se deum existimet.

¶ De augusto Imperatore. Cap. XXXIIII.

Vgustus imperii formator ne dominum quidem dici se uolebat, & hoc enim dei est cognomen. Dicã plane imperatorem dñm sed more cõi. Sed qñ non cogor ut dñm dei uice dicam. Cæteꝝ liber sum illi. Dominus. n. meus unus est deus omnipotens: æternus: idem q & ipsius. q pater patriæ est quõ dñs est? Sed & gratius nomen est pietatis q ꝑtãtis, etiam familiæ magis patres q domini uocantur: tanto abest: ut Imperator deus debeat dici, quod non põt credi non modo turpissima, sed & perniciosa adulatione: tanq si habens impatorẽ alteꝝ appelles: nõne maximam & inexorabilem offensam contrahes, eius quem habuisti: etiã ipsi timendã quem appellasti? esto religiosus in deũ q uis illum propitium imperatori, desine alium deũ credere atq ita & hunc deum dicere, cui deo opus est, si non demendatio erubescit adula

est perscrutari super cæsaris salute, nisi a quo aliquid aduersus illam cogitatur uel optatur? aut post illam speratur & sustinetur? non enim ea mente de caris consulitur qua de dominis aliter curiosa est sollicitudo sanguinis: aliter seruitutis.

❡ De æqualitate oĩum personarum. Cap. XXXVI.

SI hæc ita sunt ut hostes deprehendantur qui Romani uocabātur: cur nos q hostes existimamur Romani negamur? Non possumus & Romani non esse & hostes esse cũ hostes reperiantur q romani habebantur adeo pietas & religio & fides imperatoribus dedita non in hmõi officiis consistit qbus & hostilitas magis ad uelamentum sui potest fungi, sed in his moribus, qbus diuinitas iperat tam uere q̃ circa omnes necesse habet exhiberi. ne q.n. hæc opera bonæ mentis solis iperatoribus debentur a nobis: nullum bonum sub exceptione psonaꝝ administramus: qa nobis præstamus, q nõ ab hoĩe aut laudis aut præmii expensum captamus. Sed a deo exactore & remuneratore indifferentis benignitatis. Idẽ sumus impatoribus q & uicinis nostris. Male.n. uelle male facere: male dicere, male cogitare de quoq̃ ex æquo uetamur: quodcunq̧ nõ licet in imperatorem id nec in quemq̃ quod in neminem eo forsitan magis: nec in ipsum qui per deum tantus est.

Ne malum contra malum. Cap. XXXVII.

SI inimicos: ut supra diximus: iubemur diligere quem habebimus odisse? Itẽ si lesi uicẽ referre phibemur, ne de facto pares simus, quem possimus lædere? Nã de isto ipsi recognoscite. quotiẽs.n. in xpianos de sæuitis partim aĩs ppriis partim legibus obsequentes? Quotiens etiã pteritis uobis suo iure nos inimicum uulgus inuadit lapidibus, & incẽdiis ipsis Bacchanalium furiis? nec mortuis parcunt christianis, qn illos d requie sepulturæ de asilo quodam mortis iam alios iã nec totos auellãt dissecẽt distrahãt. qd tñ de tã cõspiratus inq̃ denotatis de tã aĩaris ad morrẽ usq̧ p iniuria repẽlatis: qm uel una nox pauculis faculis largiter ultiõis posset opari. Si malũ malo dispũgi penes nos liceret. Sed absit ut aut igni hũano uindicet diuina secta: aut doleat pati i quo probatur: si.n. hostes extraneos non tm̃ uĩdices occultos agere uellem⁹ deesset nobis uis numeroꝝ & copiaꝝ. Plures nimiꝝ Mauri & Marcomani ipsiq̧ parthi: uel q̃tæcũq̧ unius tñ loci & suoꝝ finiũ gentes: q̃ totius orbis externi sumus? & uẽa oĩa impleuimus urbes, insulas: castella, municipia, conciliabula: castra ipsa: tribus: decurias palatiũ, senatũ foꝝ, sola uobis relinqmus tẽpla: cui bello nõ idonei: nõ prõpti fuissemus? ẽt ipares copiis q tã libenter trucidamur? Si nõ apud istã disciplinã magis occidi liceret q̃ occidere? potuimus & inermes nec rebelles: sed tm̃modo discordes solus diuortiiuidia aduersus uos dimicasse. Si.n. tanta uis hoĩum i aliquẽ orbis remoti finũ abrũpissemus a uobis: suffudisset utiq̧ dãnationẽ uestrã, tot qlicunq̧ amissio ciuiũ, imo ẽt & ipsa destitutione punisset pculdubio expauissetis ad solicitudinẽ nrãm ad silentiũ reoꝝ & stuporẽ quendã. q̃si mortuæ urbis q̃sissetis. qbus i ea iperaretis plures hostes q̃ ciues uobis remãsissent. nunc.n. pauciores hostes habetis præ multitudine xpianoꝝ pœnæ oĩum ciuium pœnæ omnes ciues xpianos habẽdo. Sed hostes maluistis uocare generis humani. Quis aũt nos ab illis occultis, & usq̧ quaq̧ uastãtib⁹ mẽtes & ualitudines uestras hostib⁹ raperet? A

dæmoniorum incursib⁹ dico:q̃ de uobis sine præmio sine mercede depellimus. Suffe/cisset hoc solũ nostræ ultioni q̃ uacua exinde possessio imundis spiritib⁹ pateret. porro nec tãti præsidii cõpensationẽ cogitãtes nõ mõ nõ molestũ uobis gen⁹, uerum etiam necessariũ hostes iudicare maluistis, qa sumus plane nõ generis humani sed potius tamen erroris.

¶ De cœtu. Cap. XXXVIII.

PRoinde nec paulo leuius inter licitas factiones sectam istam deputari apottebat: a qua nihil tale cõmittitur: quale de illicitis factionib⁹ timeri solet. Nisi fallor.n. phibendarum factionũ causa de puidentia constat ac modestia pũblica: ne ciuitas in ptes scinderetur: q̃ res facile comitia cõsilia curias cõtiones spectacula et æmulis studiorum cõpulsationib⁹ inqetaret: cũ iã & in quæstu habere cœpissent uenalẽ & mercenariã hoĩes uiolẽtiæ suæ operã. At.n. nobis oĩ gloriæ & dignitatis ardore frigentib⁹ nulla est necessitas cœtus, nec ulla magis res aliena q̃ publica. Vnam oẽs rẽpublicam cognoscim⁹ mundũ. Æque specta/culis uestris iutm̃ renũciam⁹, inquantũ originib⁹ eorum: quas scim⁹ de supstitione cõ/ceptas, cũ & ipsis reb⁹ de qb⁹ exiguntur præterim⁹. Nihil est nobis dictu uisu, auditu cum isania circi: cũ ĩpudicitia theatri: cũ atrocitate harenæ, cũ xysti uanitate, quo nos offendim⁹? Si alias præsumim⁹ uoluptates. Si oblectati nouisse nolum⁹ nr̃a iniuria est, si forte nostra nõ uestra. sed reprobamus quæ placent uobis, nec uos nr̃a delectant. Sed licuit Epicureis aliquam decernere uoluptatis ueritatem. i. animi æquitatem & ampla negocia.

¶ De disciplina christianorum Cap. XXXIX.

EDam iam nũc ipse negocia x pianæ factionis, ut q mala refutauerĩ bona oñdam, corpus sum⁹ de cõscientia religionis & disciplinæ ueritate & spei fœdere. Coimus in cœtũ & aggregationẽ ut ad deum q̃õ manufacta pcationibus ambiam⁹ orãtes. Hæc uis deo grata est oramus ẽt p ĩperatorib⁹ p ministris eorum ac ptãtib⁹ p statu sæculi p rerũ qete p mora finis. coimus ad lr̃arũ diuinarũ cõmemorationẽ, si qd p̃sentiũ tẽ/porum qualitas aut p̃monere cogit, aut recognoscere. Certe fidem sanctis uocib⁹ pascimus, spem erigimus, fiduciam figimus, disciplinam pceptorum nihilomin⁹ incõculcationibus dẽsamus: ibidẽ ẽt exhortatiões castigationes, & cẽsura diuina Nam & iudicatur magno cum pondere ut apud cæteros de dei cõspectu, summũ q̃ futuri iudicii p̃iudicium est. Si quis ita deliquerit, ut a cõmunicatiõe orationis & conuentus & omnis sancti cõmertii relegetur: præsident probati quiq seniores honorem istum non pretio sed testimonio adepti, neq enim pretio ulla res dei cõstat: etiam si quod artis genus est: non de oneraria summa quasi redemptæ religionis congregatur. Modicã unusquisq stipem menstrua die uel cum uelit & si modo possit apponit. Nam nemo compellitur sed sponte cõfert: Hæc quasi deposita pietatis sunt, nam inde non epulis nec potaculis nec in gratiis uoratrinis dispensa/tur: sed egenis alendis humandisq & pueris ac pupillis re ac parentibus destitutis ætateq domitis senibus. Item naufragiis, & si qui ĩ metallis, & si qui in insulis, uel in custodiis dumtaxat ex causa dei sectæ alumni confessionis suæ sunt. Sed eiusmodi uel maxime dilectionis operatio notam nobis meruit penes quosdam. Vide in

quiuntur

inquiũt ut inuicem se diligant: ipsi enim inuicem oderunt: & pro alterutro mori sunt parati. Ipsi enim ad occidendum alterutrum paratiores erũt. Sed & q fratres nos uocamus, non alias opinor insaniunt q̃ q apud ipsos omne sanguinis nomen de affectatione simulatum est, fratres etiam uestris sumus iure naturæ matris uni⁹, & si parum homines uos, qa mali fratres. At quanto dignius fratres & dicuntur & habentur, qui unum patrem deum agnouerunt, qui unum spiritum biberunt sanctitatis: qui de uno utero ignorantiæ eiusdem ad unam lucem expirauerint ueritatis: sed eo fortasse minus legittimi existimamur, quia de nulla nostra fraternitate tragœdia exclamat: uel quia ex substantia familiari fratres sumus quæ penes uos fere dirimit fraternitatem. Itaq qui animo animaq miscemur, nihil de rei cõmunicatione dubitamus, oĩa ĩdiscreta sunt apud nos: præter uxores. In illo loco consortium soluimus in quo solo cæteri hoĩes consortium exercent, qui non amicorum solũmodo matrimonia usurpant: sed & sua amicis patientissime subministrant, ex illa credo maioꝶ & sapientissimoꝶ disciplina: Græci Socratis & Romani Catonis q uxores suas amicis cõmunicauerunt, quas in matrimoniũ duxerunt liberoꝶ causa & alibi creandoꝶ, nescio quidem an inuitas, quid.n. de castitate curarent, quam mariti tam facile donauerant: O sapientia attica: o romanæ grauitatis exemplũ: Leno est phũs & censor, quid ergo mirum si tanta caritas cõuiolat. Nam & cœmulas nostras præter q̃ sceleris ĩfames ut ꝓdigas: sugillatis: de nobis. s. Diogenis dictũ est. Megarenses obsonant, quasi crastina die morituri. Sed stipulã qs in alieno oculo facili⁹ pspicit q̃ ĩ suo trabẽ. Tot tribub⁹ & curiis & de curiis ructantibus acescit aer: aliis cœnaturis creditor erit necessarius herculanarũ decimarum polinctoꝶ sumptus stabularii supputabunt. A paturiis Dionysiis mysteriis atticis coquoꝶ delectus ĩdicitᷣ. ad fumũ cœnæ Serapicæ sparteoli excitabunt: de solo triclinio christianoꝶ retractatᷣ. cœnæ nostra de noĩe rationem suam ostendit uocatᷣ, ut quod dilectio penes græcos est quantiscũq sumptibus constet, lucrum est pietatis noĩe facere sumptum, siquidem inopes quosq refrigerio isto iuuamus non qua penes uos parasiti affectãt ad gloriã famulãdæ libertatis sub auctoramẽto uentris inter cõtumelias saginandi, sed qua penes deum maior est cõtemplatio mediocrium. Si honesta causa est conuiuii reliquum ordinem disciplinæ æstimatæ, quid sit de religionis officio: nihil utilitatis nisi modestiæ admittit: non prius discumbitur, quam oratio ad deum prægustetur, editur quãtum esuriẽtes capiũt. Bibitur quantum pudicis est utile, ita saturãtur ut qui meminerint etiã per noctẽ adorandum deum sibi esse. Ita fabulantur ut q sciant dñm audire, post aquã manualem & lumina, ut quisq de scipturis sanctis uel de proprio ingenio põt ꝓuocatur in medium deo canere, hic probatᷣ quõ biberit Æque oĩo cõuiuiũ dirimit inde discedi tur non ĩ cateruas censionũ neq ĩ classes discursationũ, nec in eruptiones lasciuiaꝶ: sed ad eandem curam modestiæ & pudicitiæ, ut q̃ non tam cœnam cœnauerit q̃ disciplinã. Hæc coitio christianoꝶ merito sane illicita: si illicitis par: merito dãnãda si qs de ea queritur: eo titulo quo de factionibus querela est: in cuius pnıciẽ aliqñ cõuenimus: Hoc sumus cõgregati: quod & dispersi. hoc uniuersi quod & singuli: nemiñẽ lædẽtes nemiñẽ cõtristãtes cũ ꝓbi, cũ boni coeũt, cũ pii: cũ casti cõgreganıur: nõ est factio dicẽda sed curia. At ecõtrario illis nomẽ factio-

nũ accõmodandũ eſt,q in odium bonoꝝ & proborum cõſpirantiq aduerſum ſan guinẽ innocentiũ cõclamant: prætexentes ſane ad odii defenſionem illã quoq; ua nitatẽ,quod exiſtimẽt omnis publicæ cladis,oĩs popularis incõmodi chriſtianos eſſe cauſam, ſi tyberis aſcendit in mœnia,ſi nilus nõ aſcendit in arua, ſi cœlum ſte/ tit,ſi terra mouit, ſi fames ſi lues: ſtatim chriſtianus ad leonem acclamatur,tantos ad unũ. Oro uos ante Tyberium.i.ante chriſti aduentũ quãte clades orbẽ & urbẽ ceciderunt. Legimus Hierapolim & delon & rhodon & cun inſulas multis cũ mi libus hominum peſſum abiiſſe. Memorat & Plato maiorem Aſiæ & Aphricæ ter/ rã atlãtico mori ereptã. Sed & mare corinthiũ terræmotus ebibit,& uis undaꝝ lu caniã italiæ abſciſſam ĩ Siciliæ nomẽ relegauit. Hæc utiq; nõ ſine iniuria incolẽtiũ accidere potuerunt,ubi uero tunc uõ dicam deoꝝ ueſtroꝝ cõtemptores chriſtia ni,ſed ipſi dii ueſtri cũ totũ orbem cataclíſmus aboleuit?nel ut Plato putauit cam peſtre ſolũmodo?poſteriores.n. illos clade diluuii cõteſtantur ipſæ urbes,in qbus nati mortuiq; ſunt:etiam quas condiderunt,neq; enim alias in hodiernum mane rent:niſi & ipſæ poſthumæ cladis illius. Nondũ iudæum ab egypto examẽ pale/ ſtina ſuſceperat,nec iam illic chriſtianæ ſectæ origo conſederat,cum regiones ac fi nes eius Sodoma & Gomora igneus imber excuſſit,olet adhuc incendio terra,& ſi qua illic arborum poma oriantur oculis tenus: cæterum contacta cineréſcunt. Sed nec Thuſcia iam tunc atq; campania de chriſtianis querebantur: cum Vulſi/ nios de cœlo põpeios de ſuo monte ꝓfudit ignis,nemo adhuc Romæ deũ uetũ adorabat cũ annibal apud cãnas p romanos annulos cædes ſuas modio metiebat̃ omnes dii ueſtri ab oĩbus colebant̃,cum ipſum capitolium ſenones occupauerũt.

¶ De aduerſis urbium. Cap. XL.

T bene quot ſi quid aduerſi accidit urbibus ædium clades ĩ̃ploꝝ q; & mœnium fuerunt: ut iam hoc reuincam non a deis euenire quia & ipſis euenit. Semper & humana gens male de deo meruit, primo quidẽ ut inofficioſa eius quẽ cũ intelligeret ex parte nõ req ſiuit: ſed & alios inſuper ſibi cõmentaretur: dehinc quod non inqrẽ/ do innocentiæ magiſtrum & nocentiæ iudicem & exactorẽ: oĩbus uitiis & crimi/ nibus inoluit. Ceterum ſi reqſiſſet,ſequebat̃ ut cognoſceret reqſitum: & recogni/ tum obſeruaret. & obſeruatum magis propitium experiretur q̃ iratum. Eundem ergo nũc quoq; ſcire habet iratum quem & retro ſemp priuſq̃ chriſtiani nomina/ rentur, quibus bonis nõ utebat̃ ante editis deos ſibi fingeret,cur non ab eo etiam mala intelligat euenire,cuius bona eſſe ſenſit̃ Illius rea eſt cuius & ingrata. etiam tamen ſi priſtinas clades comparemus,leuiora nunc accidunt,ex quo chriſtianos a deo orbis accepit. Ex eo enim & innocentia ſæculi iniquitates temperauit & de precatores dei eſſe cœperunt. denĩq; cũ ab imbribus æſtiua hiberna ſuſpendunt & annus ĩ cura eſt,uos qdẽ quottidie paſti ſtatimq; prãſuri balneis & cauponis & lu panaribus operari Aquilitia ioui imolatis. Nudipedalia populo denunciatis,cœ lum apud capitolium quæritis,nubila de laquearibus expectatis,auerſi ab ipſo & deo & cœlo. Nos uero ieiuniis aridi & omni continentia experſi ab omni uite fru ge dilati in ſacco & cinere uolutantes inuidia cœlum tundimus deum tangimus, & cum miſericordiam extorſerimus iuppiter honoratur.

¶ Quod

Quod deus spernitur & statuæ adorantur. Cap. XLI.

Os igit̃ iportuni rebus humanis: uos rei publicorũ incõmodorũ uos malorũ illices semp apud uos spnit̃, statue adorant̃: Et. n. credibilius haberi debet eũ irasci q negligat̃, q̃ q coluntur. An ne illi inqssimi, si propter christianos etiam cultores suos lædunt, quos seperare deberent a meritis christianorũ? hoc inqtis, & in deum uestrũ repcutere est: siqdem & ipse patiat̃ pp pphanos etiam cultores suos lædi. admittite prius dispositiones eius: & non retorquebitis. Qui enim semel æternum iudicium destinauit: post sæculi finẽ: nõ præcipitat discretionem, quæ est cõditio iudicii ante sæculi finem. Æqualis est interim sup oẽ hoĩum genus & indulgens & increpans: cõmunia uoluit esse cõmoda pphanis & incõmoda suis: ut pari consortio omnes & lenitatem eius & seueritatẽ experiremur: qa hæc ita didicimus: apud ipsum diligimus lenitatẽ metuimus sæueritatẽ uos cõtra utranq; despicitis. etiam sequit̃ ut omnes sæculi plagæ nobis: si forte in admonitionem: uobis in castigationẽ a deo obueniant. At q nos nullo modo lædimur: in primis qa nihil nostra refert in hoc æuo nisi de eo q̃ celeriter excedere. Dehinc qa si qd aduersi infligitur uestris meritis deputatur. Sed & si aliqua nos quoq; perstringunt, ut uobis cohærẽtes lætamur magis recognitione diuinarum predicationũ cõfirmantiũ. s. fiduciã & fidem spei nostræ. Si uero ab eis quos colitis oĩa uobis mala eueniunt nostri causa, qd colere pseueratis? tam ingratos, tam iniustos q magis uos in dolorem christianorũ iuuare & assere debuerant, quos separare deberent a meritis christianorum.

Contra eos qui infructuosos dicebant christianos. Cap. XLII.

Ed alio quoq; iniuriarum titulo postulamur, & infructuosi in negociis dicimur. quo pacto hoĩes uobiscum degentes eiusdẽ uictus habitus instructus eiusdem ad uitam necessitatis? neq;. n. brachmanæ aut indorum gymnosophistæ sumus siluicolæ & exules uitæ. Meminimus gratiã nos debere dño deo creatori nullum fructũ operũ eius repudiamus, plane tẽperamus, ne ultra modum aut pperã utamur. Itaq; non sine foro nõ sine macello nõ sine balneis, tabernis: officinis: stabulis: nundinis: uestris cæterisq; cõmertiis cohabitamus in hoc sæculo: Nauigamus & nos uobiscũ, & militamus & rusticamur & mercamur, proinde miscemus artes opera nr̃a publicamus usui uestro. Quomodo infructuosi uideamur negociis uestris cũ qbus & de quibus uiuimus nõ scio. Sed si cerimonias tuas nõ frequẽto. Attamẽ illa die hõ sum. Nõ lauor diluculo saturnalib⁹ ne & noctẽ & diẽ pdã. Attñ lauor honesta hora & salubri, quæ mihi & calorẽ & sanguinẽ seruet. Rigere & pallere post lauacrũ mortuus possum, nõ in publico liberalibus discũbo, qd' bestiariis suprema cœnãtibus mos est. Attamen ubi de copiis tuis cœno nõ emo capiti coronã, qd tua ĩterest emptis nihilomin⁹ floribus quõ utar? puto grati⁹ esse liberis & solutis & undiq; magis. Sed & si ĩ coronã coactis nõ coronã naribus admouimus, uiderĩt q pre capillũ odorant̃, cõ spectaculis nõ cõuenimus, quæ tñ apud illos cœtus ueenditantur. si deliberauero libentiusq; de propriis locis sumere, plane non emimus? Si arabis querunt̃ sciant Sabæi pluris & carioris suas merces christianis sepeliendis profligari, q̃ diis fumigãdis certe inqtis templorũ uectigalia quotidie decoquunt sti-

re homini contingat:& plerũq; in admissis delitescere & aliqñ cõtẽnere.in uoluntate uel necessitate delinquẽdi recogitat etiã pro breuitate supplicii cuiuslibet:nõ tñ ultra mortem remansuri. Sic & epicurus omnem cruciatum doloréq; depciat modicũ quidẽ cõtẽptibilẽ pnunciando,magnũ uero nõ diuturnũ enim uero nos qui sub deo oĩum speculatore dispũgimur,quiq; æternã ab eo pœnã puidemus merito soli ĩnocẽtiæ occurrimus.& p sciẽtiæ plenitudĩei& p latebrarũ difficultate & pro magnitudine cruciatus non diuturni uerum sempiterni:eum timentes quẽ timere debebit,& ipse qui timentes iudicat:Deum non procõsulem timẽtes constituimus(ut opinor)aduersus omnium criminum intentionem,quæ christianorum sanguinem flagitat,ostendimus totũ statum nostrum:& quibus modis probare possimus ita esse sicut ostendimus ex fide.s. & antiquitate diuinarũ litterarũ. Item ex cõfessione spiritalium potestatũ qui nos reu incere audebit?non arte uerborum,sed eadem forma qua probationem constituimus de ueritate. Sed dũ unicuiq; manifestatur ueritas nostra,interim credulitas dum de bono secte huius obducitur:quod usui iam & de cõmerito innotuit,non utiq; diuinũ negociũ existimar,sed magis philosophiæ genus.eadẽ inqt & philosophi monẽt & profitent̃ innocẽtiã,iustitiã,patiẽtiã,sobrietatẽ,pudicitiã.Cur ergo quib⁹ cõparamur de disciplina:proinde illis non adequamur ad licentiam impunitatéq; disciplinæ?uel cur & illi ut pares nostri nõ urgentur ad officia quæ nos obeũtes periclitamur?Quis enim philosophum sacrificare: ut deierare : aut lucernas meridie uanas proferre compellit?Quinimmo & deos uestros palam destruunt,& superstitiones uestras cõmentariis quoq; accusant: laudãtibus uobis. pleriq; etiam in principes latrant sustinentibus uobis, & facilius statuis & salariis remunerantur, q̃ ad bestias pronunciantur,sed merito philosophi,non enim christiani cognominantur. Nomẽ hoc philpsophorũ dæmonia nõ fugat:quidni?cum secundũ deos philosophi dæmonas deputẽt.Socratis uox est:si dæmoniũ pærmittat.Idem & cũ aliqd de ueritate sapiat deos negans.Æsculapio tamen gallinaceũ prosecari iam in fine iubebat credebat ob honorem patris eius,quia Socratẽ Apollo sapientissimũ omniũ cecinit.o Apollinẽ incõsideratũ sapiẽtiæ testimoniũ reddidit ei uiro qui negabat deos esse inquantũ odiũ flagrat ueritas intantum qui eam ex fide præstat offendit. qui aũt adulterat & affectat hoc maxime nomine gratiam pangit apud insectatores ueritatis qua in lusores & corruptores:Mimice philosophi affectant ueritatẽ & affectando corrũpunt,ut qui gloriã captant christiani,eam necessario appetũt & integre præstãt,ut q saluti suæ curant,adeo neq; de sciẽtia neq; disciplina ut putatis æquamur:Quid.n.Thales illi princeps physicorũ sciscitãti Crœso de diuinitate certũ renũciauit?cõmeatus deliberandi sæpe frustratus.deum quilibet opifex christianus & inuenit & ostẽdit.& exinde totum quod in deo quæritur re quoq; assignat,licet Plato affirmet factitatorem uniuersitatis,neq; inueniri facilẽ & inuẽtum enarrari in oẽs difficilẽ.Cæterũ si de pudicitia prouocemur lego partem sñiæ atticæ in Socratẽ corruptorẽ ad olescentiũ pnũciatam. Sexũ nec fœmineũ mutat christianus.noui & phyrnẽ meretricẽ Diogenis supra recubantis ardorem subãtem Audio & quẽdã Speusippũ de Platonis schola in adulterio piisse,christiãis uxori suæ soli masculus nascit̃.Democrit⁹ excæcãdo semetipsũ q; mulieres sine cõ

cupiscētia aspicere nō posset & doleret:si nō esset potitus, icōtinētiā emēdatiōe ꝑ fitet. At christianus saluis oculis fœminā uidet aīo aduersus libidinē cæcus est. Si de probitate defēdā ecce lutulētis pedibus Diogenes supbos Platonis totos alia supbia deculcat. christianus nec in pauperem superbit Si de modestia certem. Ecce Pythagoras apd' thurios. Zenō apud prienēses tyrānidē affectāt: Christiāus uere nec ciuitatē. Si de æquanimitate cōgrediar. Lycurgus apocarthesin optauit ꝙ leges eius lacones emēdassent, xp̄ianus ēt dānatus grās agit. Si de fide cōparem Anaxagoras depositū hostib⁹ denegauit xp̄ianus ēt extra fidelis uocat̄. Si de simplicitate consistā Aristoteles familiarē suū Hermiā turpiter loco excere fecit xp̄ianus nec inimicū suū ledit. Idem Aristoteles tā turpiter Alexādro regendo potius adulatur q̄ plato a Dionysio uentris gratia uenditat̄ Aristippus in purpura sub magna grauitatis superficie nepotat̄, & Hippias dum ciuitati insidias disponit occidit̄ ihoc pro suis oī atrocitate dissipatis nemo unq̄ tēptauit christianus, sed dicet aliqs etiā de nostris excedere quosdā a regula disciplinæ, desinūt tū christiani hēri penes nos: philosophi uero illi cū talibus factis in nomine & in honore sapiētiæ ꝑseuerant, adeo qd simile philosophis & christianis gratiæ discipulis, & cœli famæ negociator, & uite uerboꝝ & factoꝝ operator, & rerum edificator & destructor, Amicus & inimicus erroris ueritatis interpolator & integrator & exp̄ilator & furator eius, & custos antiqor omnibus ueritas ni fallor, & hoc mihi ꝓficit antiqtas p̄structa diuina litteraturæ quo facile credā thesaurū eam fuisse posteriori cuiqꝫ sapiētiæ, & si non onus tñ uoluminis tēperarē etiā excurrerē in hāc quoqꝫ ꝓbationē Quis poetarū, qs sophistaꝝ, q nō oīno de ꝓpherarū fonte potauerit? Inde igitur philosophi sitim. ingenii surrigauerūt ut quæ de nostris hñt ea nos cōparent illis. Inde opīor & a qbusdā quoqꝫ eiecta philosophia a thebanis dico a spartiatis & argiuis dū a uestra conātur, & homines gloriæ ut diximus, & eloquētiæ solius libidinosi siqd in sanctis scripturis offēderūt, digestis ex improstituto curiositatis ad propria operauerūt: neqꝫ satis credēres diuina esse quo minus interpolarēt, neqꝫ satis intelligētes ut adhuc tūc sub nubila etiā ipsis iudæis obūbrata, quoꝝ ꝓpria uidebantur. Nā & si qua simplicitas erat ueritatis eo magis scrupulositas hūana fidē aspnata mutabat ꝑ quod incertū miscuerūt ēt qd' inuenerat certū. Inuentū. n. solū modo deū non ut inuenerāt disputauerūt ut de qualitate & de natura eius & de sede disceptēt. Alii incorporalē asseuerāt, alii corpalē ut tā platonici q̄ stoici, alii ex atomis: alii ex nūeris. Sicut epicurus & Pythagoras: alii ex igne q̄liter Heraclito uisum est. & platonici quidē curantē reꝝ cōtra Epicurei ociosum & inexercitū: & ut ita dixerim neminē humanis reb⁹ positū uero extra mundū. Stoici q figuli mō extrinsecus torqueat molē hāc intra mūdū: platonici q gubernatoris exēplo intra illud maneat qd' regat: sic & de ipso mundo natus innatu sue sit, decessurus mānsurusue sit uariant: sic & de aīe statu, quam alii diuinā & æternam: alii dissolubilem contēdunt, ut quis sensit ait intulit aut reformauit. Nec mirum si uetus instrumētum ingenia philosophoꝝ interuerterunt, ex hoꝝ semine & nostrā hāc nouiciolam paraturā uiri quidā suis opinionibus ad philosophicas sentētias adulterauerūt, & de una uia obliquos multos tramites & inexplicabiles sciderūt. Quod ideo suggesserim ne cui nota uarietas sectare hui⁹ in hoc quoqꝫ nos philosophi adæq̄re uideatur:

re uideatur: & ex ueritate defensionum uindicet ueritatem: expedite autem præscribimus adulteris nostris illã esse regulã ueritatis quæ ueniat a Christo transmissa p comites ipsius qbus aliquanto posteriores diuersi isti cõmẽtatores ꝓbabunť oĩa aduersus ueritatẽ de ipsa ueritate cõstructa sunt:operantib⁹ æmulationẽ istam spiritibus erroris:ab iis adulteria hmõi salutaris disciplinæ suborta: ab his q̃dã ẽt fabulæ imissæ q̃ dissimilitudĩe fidẽ ĩfirmarent ueritatis uel ẽt si potius euincerẽt ut qs iõ nõ putet xp̃anis credẽdũ,qa nec poetis & p̃his: uľ iõ magis poetis & p̃his existimet credendũ qa nõ xp̃anis. Itaq; & ridemur deũ p̃dicãtes iudicaturũ. Sic.n.& poetæ & p̃hi tribunal apud inferos ponũt. Si gehẽnã cõminemur q̃ est ignis arcani subterraneus ad pœnã Thesaurus ꝓinde decachinamur. Sic.n.& pyriphlegethon apud mortuos amnis est,& si paradisum noĩemus locũ diuinæ amœnitatis: recipiẽdis sanctorũ spiritibus destinatũ: materia quadã igneæ illius zonæ a notitia orbis cõis segregatum elysii campi fidẽ occuparunt. Vñ hæc oro uos p̃his aut poetis tam consimilia non nisi de nr̃is sacr̃s ut de priorib⁹. Ergo fideliora sunt nr̃a magisq; credenda quorũ imagines quoq; fidem inueniunt de suis sensibus. Iam ergo sacr̃a nr̃a imagines posteriorũ habebuntur, quod uerũ forma nõ sustinet: nunq̃ .n. corpus umbra a ueritatem imago præcedit. Age iam si quis p̃hus affirmet: ut ait Laberius de sñia Pythagoræ hoĩem fieri ex mulo, colubrum ex muliere & in eã opinionem oĩa argumenta eloquii uirtute detorserit:nõne & sensum mouebit,& fidem infiget,etiã aĩalibus abstinendi. Propterea psuasum qs hẽat ne forte bubulam de aliquo proauo suo obsonet. At.n. xp̃anus si de hoie hoiem ipsumq; de Gaio gaium reducere repromittat lapidibus magis nec saltem cædibus a populo exigetur:si quæcunq; rõ præest aĩarum humanarũ reciprocandarũ in corpora, cur nõ eandem substantiam redeant, cum hoc sit restitui id esse quod fuerat. Iam non ipse sunt quæ fuerant:qa non potuerunt esse quod nõ erant nisi desinant esse quod fuerant. Multis etiam locis ex optio opus erit: si uenimus ad hanc partẽ lasciuire qs inq̃ bestiam reformari uidit:sed de nr̃a magis defensione q proponimus multo utiq; dignius credi hoĩem ex hoie reditũ quemlibet pro quolibet: dum eadẽ qualitas aĩæ in eandem restauretur conditionem: & si nõ effigiem certe qa rõ restitutionis destinatio iudicii est necessario idẽ ipse q fuerat exhibebitur, ut boni seu cõtrarii meriti iudiciũ a Deo referat. Iõq; rep̃sentabunť & corpa qa neq; pati q cq̃ põt aĩa sola sine materia stabili.i.carne eo q oĩno de iudicio dei pati debẽt. Aĩæ nõ sine carne meruerunt, ĩtra quam oĩa egerunt, sed qũo inqs dissoluta materia exhiberi põt. Cõsidera temetipsum o hõi & fidem rei ĩuenies. Recogita qd fueris ante q̃ esses utiq; nihil, meminisses.n.si qd fuisses. Qui ergo nihil fueras priusq̃ esses, idẽ nihil fueris cum esse desieris, cur nõ posses esse rursus de nihilo: eiusdem authoris uoluntate: qui te uoluit esse ex nihilo. Quid uoui tibi eueniet: q nõ eras, factus es cum iterũ nõ eris: fies. Redde rõnem si potes: q̃ factus es: & tunc reqres q̃ fies. Et tñ facilius utiq; fies q fuisti aliqñ qa æque nõ difficile factus es, qď nunq̃ fuisti aliqñ. Dubitabitur credo de Dei uiribus, q tm̃ corpus hoc mundi de eo qď fuerat: non minus q̃ de morte uocationis & inanitatis imposuit aĩatum sp̃ũm oĩum aĩarũ aĩatore signatum, & ipsum humanæ resurrectionis exemplum in testimonium nobis. Lux cotidie ĩterfecta resplendet, & tenebræ pari uice decedendo succedunt: syde

ra defuncta uiuescunt:ipsa ubi finiuntur incipiunt fructus cõsumantur & redeunt: certe semina nõ nisi corrupta & dissoluta fœcundius surgunt:oĩa peundo seruantur:oĩa de īteritu reformant̃.Tu homo tm̃ nomen si ītelligas te uel de titulo Pythiæ dicens dñm oĩum morientium resurgentiũue ad hoc morieris:ut pereas ubi cũq; resolutus fueris q̃cunq; te materia destruxerit hauserit aboleuerit in nihilũ ꝓdigerit,reddet te eius est nihilum ipsum cuius & totũ ergo iq̃tis sp moriendum erit & sp resurgendum,si ita reꝝ dñs destinasset:īgratis expieris cõdõnis tuæ legẽ. At nunc nõ aliter destinauit q̃ p̃dicauit:q̃ rõ uniuersitatẽ ex diuersitate cõposuit: ut oĩa æmulis substantiis sub unitate cõstarẽt ex uacuo ex solido ex aĩali & īaĩali ex cõpræhẽsibili & īcõphensibili ex luce & tenebris & ipsa uita & morte eadem æuũ quoq; ista destinata distincta condõne conseruit,ut prima hæc pars ab exordio reꝝ quam īcolimus tpali ætate ad finẽ defluat. Sequens uero quã expectamus in īfinitam æternitatẽ ꝓpagetur. Cum ergo finis & limes medius q̃ īterhiat affuerit:ut etiam mundi ipsius species transferatur,æque tpalis: q̃ illi dispositioni æternitatis aulæ uice oppansa est, tunc restituetur oẽ humanũ genus ad expugnandũ qđ in isto æuo boni,seu mali meruit: & exinde dependendũ īmensam æternitatis ꝑpetuitatẽ. Ideoq; nec mors:iam nec rursus ac rursus resurrectio. Sed erimus iidẽ q̃ nunc nec alii post dei q̃dem cultores apud deum semp supinduti substantia ꝓpria æternitatis. Prophani uero & q̃ non ītegre ad Deũ in pœna æque iugis ignis habentes ex ipsa natura eius diuinam.s.subministrationẽ īcorruptibilitatis. Nouerunt & philosophi diuersitatem arcani & publici ignis. Ita longe alius est qui usui humano:alius q̃ iudicio dei apparet:siue de cœlo fulmina stringens : siue de terra per uertices mõtiũ eructas,non.n.assumit qđ exurit:sed dum erogat reparat adeo manẽt montes semp ardentes:& q̃ de cœlo tangitur saluus est:ut nullo iam igni decinerescat:& hoc erit restimoniũ ignis æterni hoc exẽplũ iugis iudicii pœnã nutriẽtes montes utuntur & durant. Quid nocẽtes & dei hostes:hæc sunt quæ in nobis solis p̃sumptiones uocantur in p̃his & poetis sũmæ sciæ & īsignia īgenia. Illi prudentes:nos inepti. Illi honorãdi:nos irridendi,īmo eo amplius & puniendi falsa,nunc sint quæ tuentur:& merito p̃sumptio:attamen necessaria īepta:attamen utilia. Siquidem meliores fieri coguntur qui eis credunt metu æterni supplicii:& spe æterni refrigerii,itaq; nõ expedit falsa dici:nec īepta haberi,q̃ expedit uera p̃sumi nullo titulo dãnari licet,q̃ ꝓsunt oĩno. In uobis itaq; p̃ sumptio est hæc ipsa q̃ damnat utilia ꝓinde nec inepta esse p̃t:certe & si falsa & inepta ,nulli tñ noxia. Nam & multis aliis similia q̃bus nullas pœnas irrogatis uanis & fabulosis iacusatis & impunitis ut īnoxii. Sed in eiusmodi.n.si utiq; irrisioni iudicãdũ est, nõ gladiis & ignibus & crucibus & bestiis,de qua iniquitate sæuiciæ non modo cæcũ hoc uulgus exultat & insultat:sed & quidam urm̃ q̃bus fauor uulgi de iniquitate captatur:gloriãtur non quasi totum quod in nos potestis nr̃m sit arbitrium certe si uelim xp̃anus sum tunc ergo me dãnabis si dãnari uelis,cũ uero qđ in me potes nisi uelim non potes. Iam meæ uolũtatis est,quod potes nõ tuæ potestatis, proinde & uulgus uana de nr̃a uexatione gaudet,proinde.n.nr̃um est gaudium : qđ sibi uindicant qui malunt damnari q̃ a deo excidere, contra illi qui nos oderunt dolere non gaudere debæbant cõsecutis nobis quod eligimus. Ergo inquitis cur

quærimini

quærimini q̃ uos insequamur,si pati uultis cũ diligere debeatis p quos patimini
qđ uultis plane uolumus pati:ueꝝ eo more quo & bellũ miles, nemo q̃ppe libẽs
patit̃ cũ & trepidare & piclitari sit necesse,tñ & pliatur oibus uiribus & uincẽs in
prælio gaudet q de plio q̃rebatur,qa & gloriã cõseqtur & pdã pliũ ẽ nobis qđ ꝑ
uocamur ad tribunalia ut illic sub discrimine capitis ꝑ ueritate certem⁹. Victoria
ẽ aũt ꝑ quo certaueris obtinere,ea uictoria hẽt & gloriã placẽdi Deo,& pdã uiuẽ
di in æternũ,sed obducimur certe cũ obtinuimus, ergo uicimus cũ occidimur, de
niq̃ euadimus cũ obducimur. Licet nũc sarmẽticios & semassios appellatis qa ad
stipitẽ dimidii assis reuicti sarmẽtoꝝ ambitu exurimur. Hic est hĩtus uictoriæ nr̃æ
Hæc palmata uestis:tali curru triũphamus,merito itaq̃ uictis nõ placemus, ꝑpea
n. despati & pditi existimamur. Sed hæc despatio & pditio pœnæ uos in cã gloriæ
& famæ uexillũ uirtutis extollunt. Muti⁹ dextrã suã libẽs ĩ ara reliqt. o sublimitas
aĩ Empedocles totũ se se Cataneñ æteneis ĩcẽdiis donauit,o uigor mẽtis. Aliq̃ car
thaginis cõditrix rogo se pm mr̃imoniũ dedit,o pconiũ castitatis: Regulus ne un⁹
ꝑ multis hostib⁹ uiueret toto corpe cruces patit̃,o uirꝝ fortẽ & in captiuitate ui/
ctorẽ. Anaxar. cũ ĩ exitu ptisane pilo cõiũgeret tũde tũde aiebat Anaxarchi fol/
lẽ. Anaxarchũ.n.nõ tũdis o phi magnanimitatẽ q̃tali đ suo exitu ẽt iocabat̃:omit
to q cũ gladio ꝑprio aliõue gñe mortis mitiore de laude pepigerũt. Ecce.n.& tor
mẽtoꝝ certamĩa coronant̃ a uobis. Attica meretrix carnifice iã fatigato postremo
linguã suã comestã ĩ faciẽ tyrãni sæuiẽtis expuit ut expueret & uocẽ ne cõiuratos
cõfiteri posset,si ẽt uicta uoluisset zeno Elates cõsult⁹ a Dionisio,qđ nã phia pstа/
ret cũ rñdisset cõtẽptũ mortis ĩpassibilis flagellis tyrãni obiect⁹ sniam suã ad mor/
tẽ usq̃ signabat:certe laconũ flagella sub oculis ẽt hortãtiũ ꝑpĩquoꝝ acerbata tñ
honor est tolerãtiæ,deĩde cõferũt q̃tũ sanguis fuderĩt o gloriã licitã qa hũanã cui
nec psumptio pdita,nec psuasio despata reputat̃ ĩ cõtẽptu mortis & atrocitatis oĩ
mõ aĩ tñ ꝑ pr̃ia,ꝑ ĩpio,ꝑ amicitia pati pmissum ẽ:q̃tũ ꝑ deo nõ licet,& m̃ illis oĩ
bus & statuas diffunditis:& imagines ĩscribitis,& titulos ĩcĩditis in æternitatẽ q̃tũ
de monumẽtis potestis.i.pstatis:& ipsi quodãmõ mortuis resurrectionẽ hãc q̃ ue
ram a deo spat,si ꝑ deo patiat̃ ĩsan⁹ ẽ. Sed hoc agite bõi psides meliores multo apđ
pplm si illis xp̃anos imolaueritis:cruciate:torq̃te:dãnate atterite nos. Probatio ẽ
n.ĩnocẽtiæ nr̃æ iniq̃tas ur̃a. Iõ nos hæc pati Deus patitur. Nam & ꝑxime ad leno/
nẽ damnando xp̃anam potius q̃ ad leonẽ cõfessi estis labẽ pudicitiæ apđ nos atro
ciorẽ oĩ pœna & oĩ morte reputari,nec q̃cq̃ tñ ꝑfuit. Exq̃sitior q̃q̃ crudelitas ur̃a
illecebra est magis sectæ. Plures efficimur quotiẽs metimur a uobis Sẽtẽ ẽ sanguis
xp̃anoꝝ,multi apud uos ad tolerantiam doloris & mortis hortãtur, ut Cicero in
Tusculanis,ut Seneca in fortuitis:ut Diogenes:ut Pyrron ut Galinicus. Nec tñ
tãtos ĩueniunt uerba discipulos,quantos xp̃ani factis docendo. Illa ipsa obstina/
tio q̃ exprobatis magistra est. Quis.n.nõ cõtẽplatiõe eius cõcutitur ad req̃rendũ
qđ itus ĩ re sit? Quis nõ ubi req̃siuit accedit:ubi accessit pati exoptat:&ut dei gra
tiã redimat:ut oẽm ueniam ab eo cõpẽsatiõe sanguĩs sui expedita:omnia.n. huic
opi delicta donantur, Inde est q̃ ibidẽ sententiis uestris gratias agimus,ut est æmu
latio diuinæ rei & humanæ:cum damnamur a uobis a Deo absoluitur.

Quinti septimi Florentis Tertuliani Apologeticus explicit.

Item Sermo pulcherrimus de uita æterna. Cap.xlvii.

Sicut dicit Augustinus. Beata est uita cū id qđ hoīb⁹ optimū est hr̄ & amatur. Si alicui nūciaret̄ q̄ esset hæres alicuius magnæ possessiōis uel hæreditatis: unū magnus honor sibi uel suis posset euenire multū gauderet & magnas expēsas faceret & poneret se in multis miseriis & trāsiret maria & mōtes ut cito ueniret ad hoc & si dimitteret se exhæredari: accideret ex prauitate magna & defectu cordis. Deus āt nūciat amicis q̄ sūt hæredes uitæ: & regni æterni. Iob.xxxvi. Annūciat aīco qm̄ possessio ei⁹ sit.i.q̄ hēat ibi ius, & q̄ ad eā possit ascēdere: nisi ex prauitate cordis & defectu pdat. Sup hoc expauit cor meū fcm̄ ī tali excessu quasi motū de loco suo. Paꝝ fuit q̄ saltaret de uētre ob sui desideriū. Vita æterna debet̄ nobis iure hæreditario. Turpe est cū terra aliq̄ uēdit̄: si ab eis q̄ nō sūt de cognitōe emat̄. Sicut nos oēs sumus fr̄es xp̄i: unū hæreditatē regni cœloꝝ qua uēditiōi exponit emere debemus. Hære.xxxii. Eme agrū meū q̄ est in anathot: tibi.n.cōpetit iure ꝓpinquitatis. Itē libenter dr̄ res emi in qua quis nec falli pōt nec dānificari. Tale ē regnū cœlorū q̄ūcūq̄ cōstet. Prouerbio.ulti. Cōsiderauit agrū & emit illū. Et sequtur. Gustauit & uidit qm̄ bona est negociatio eius. Itē Deus multū ōndit æternā uitam uel gratiam ualere & magnam esse qm̄ eam tm̄ chare uendit amicis: quos nullo mō decipet. Petrus emit eam martyrio crucis. Paulus amputatōe capitis: & sic de aliis. Ipse.n.filius dei emit eā amicis suis effusiōe sanguis sui. Magna ergo īsania uī illi q̄ credit ad melius foꝝ habere uinū q̄ filius uel serui domus uel ēt paterfamilias. Sic q̄ paradisum ad melius foꝝ uult habere q̄ sancti uel ipse Christus Lu.ult. Nōne oportuit Xp̄m pati &c̄. Gra: Quis sanctoꝝ sine tribulatōe coronatus est sta præcedentium recolamus, & non erunt grauia q̄ toleramus. Item si homo tm̄ laborat ꝓ uita ista q̄ misera & fluida est, q̄rum deberet laborare ꝓ uita æterna. Augustinus. O amatores mundi nō est reqes ubi q̄ritis eam. Beatam uitam q̄ritis ī regione mortis, nō est hic, q̄ūo ibi beata uita ubi nec uita. Q̄ď si amatis istam miseram fluidamq̄ uitam, ubi cū tanto labore uiuitis, q̄to magis amare debetis illā beatam uitam ubi nullū dolorem sustinebitis. Si hō tm̄ cauet sibi a nociuis cibis ꝓ uita tpali quare nō ꝓ uita æterna? q̄ p mala opa amittitur Iob.vi. Nunq̄ poterit gustari qđ gustatū affert mortē? Itē hō īdigens oī bono libenter q̄reret patriam ubi bonis oībus abundaret sine fine hæc est uita æterna. Iudicum.xvii. Da uobis dn̄e locū in quo nullus rei est penuria. Deutero.viii. Oīum reꝝ abundantia pfrueris. Augustinus Cur p multa uagaris homuntio q̄rendo aīæ tuæ & corpis tui bonū. Ama unū bonum in quo sunt oīa bona & sufficit. Quid.n.amas caro mea? qd desideras aīa mea? Ibi est qcqd amatis, qcqd desideratis. Si delectat pulchritudo. Fulgebunt iusti sicut sol ī regno patris eoꝝ. Absalonis formositas ibi esset deformitas & tm̄ in toto israel non erat pulchrior illo: ita q̄ a planta pedis usq̄ ad uerticē non erat ī eo ulla macula. Cur ergo quæris pulchritudinem q̄ sicut flos marcescit & cadit: & despicis illam q̄ dabitur humilib⁹ & despectis. Phil.iiii. Saluatorē expectamus q̄ refor. &c̄. Si delectat uelocitas. Certe ubi uoluerit spūs ibi ꝓtinus erit corp⁹ sicut sol statim cū nascitur in oriente: apparet in occidente. Tunc saliet sicut ceru⁹ claudus:

ultū ualet grā et eterna uita siquidē tam cara: uendit amicis:

Sta præcedentium recolamus et non erunt grauia q̄ toleramus:

claudusiut dr Esa.xxv. Si libertas. Liberabitur creatura a seruitute corruptionis i libertatẽ gloriæ filioꝝ dei. Illa q̄ sursum est Hierusalẽ libera est, Si care emit aliq̄n hõ libertatẽ tpalẽ, q̄re nõ æternã ubi mortua manus nõ accipit nec census reddit. Si lõga & salubris uita d̄sideratur. Ibi æterna sanitas, & uitæ æternitas. Ibi nullus moritur, qa nullus ibi oritur: sed iusti i ppetuũ uiuent & salus iustoꝝ a dño. Ibi nullus i trinsecus morb⁹ nullus extrĩsecus, sed sũma i carne sanitas in aĩa tota trãqllitas, qa xp̃s erit uita tua, nec te senectus cõsumit. Si satietas: Psal. Satiabor cũ appuerit gloria tua. Christus. n. erit cib⁹ tuus ne esurias potus ne sitias. Apoca. vii. Nõ esurient neq; sitient amplius neq; &c. Chryso. Ibi satiati desiderabimus, ne satietas gñet fastidiũ, desiderantes satiabimur: ne cũ anxietate satiet desideriũ. In p̃nti nõ satiatur oculus uisu nec auris auditu ipletur. Ecc. i. Sed tũc ĩplebitur ĩ bonis desideriũ tuũ Si melodia uel lætitia. Vacabimus dei laudib⁹ q̄ erit omnia in oĩbus, ubi nec ulla desidia cessabitur: nec ulla ĩdigẽtia laborabitur. psal. Sicut lætãtiũ oĩm hĩtãtio est in te. Gaudiũ & lætitia iuenientur in ea & gratiaꝝ actio, & uox laudis si sapientia. uel cognitio, ipsa sapĩa oñdit seipsam, tunc cognoscẽt a minimo usq; ad maximũ. Bernardus: Cognoscemus p̃ris potẽtiã: Filii sapiam, spũs sancti benignissimã clementiam, & ita habemus illius sũmæ trinitatis cognitionem. Chry. Quid est qd̃ nõ sciat q̄ scientem oĩa uidet. Ioan. xvii. Hæc est uita æterna ut cognoscant te ueꝝ Deũ & quẽ misisti Iesum xp̃m. Si cõis si amicicia uel dilectio. Diliget Deũ plusq̄ seipso. Et iã se iuicẽ tanq̄ seipsos. Et deus ipsos plusq̄ illi seipsos. Et tãta uis charitatis oẽs sibi sociat ut qd̃ in se nõ accipiat i alio accepisse gaudeat. Si pax & cõcordia Illis erit una uolũtas, ibi nihil aduersũ: nec a seipso: nec ab alio qspatie: qa erit illis oĩb⁹ uolũtas. Idẽ in illa æterna p̃ria ubi ĩmortales erimus nec p̄lia erũt ulla nec de bita: sed uera pax. Si potẽtia q̄rit, & oĩpotẽs erit qlibet uoluntatis suæ. Nã sicut p̃t Deus qd̃ uult p seipsum, ita poterunt illi qd̃ uolent p seipsos: qa sicut nõ aliud uolent q̄ ille, ita ille uolet qcqd illi uolent, & qd̃ ille uolet non poterit non esse. Si diuitiæ diliguntur. Gloria & diuitiæ in domo eius. Fideles seruos suos supra multa cõstituet: ut dicit Math. xxv. Grego. si uero diuites esse cupitis ueras diuitias amate. Esa. xxxiii. Oculi tui uidebũt hierusalem ciuitatem opulentã. Si honor ibi erit uerus honor q nulli denegabitur nulli concedetur ĩdigno. Imo filii uocabuntur: qa ubi erit Deus & ipsi. Volo p̃r ut ubi ego sum illic sit & minister meus. Io. xii. Si securitas. Viuent cum oĩ tranqllitate securi: qa iustoꝝ aĩæ ĩ manu Dei sunt &c. Sap. iii. Bernardus. O ciuitas cœlestis mansio secura patria totũ cõtinens qd̃ delectat, populus sine murmure: ĩcolæ quieti: homines nullam indigẽtiam habentes. O q̄ gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei. Si requies ibi requies sine labore Apoca. xiiii. Amodo iam dicit spiritus ut requiescant a laboribus suis. Sed delitiæ uel uoluptates. Omnes delitiæ quæ sunt in mundo: & erunt usq; ad dicm iudicii minores sunt respectu illius suauitatis quomodo sit una gutta aquæ respectu totius maris. Bernardus. Tantata est iocunditas & suauitas illius cœlestis patriæ, q̄ si non liceret ibi esse nisi per unius horæ moram omnes huius uitæ dies pleni delitiis merito contemnentur: Cui comparata omnis aliunde suauitas dolor est: omnis iucunditas mœror: omne dulce amarum: omne odoriferum fœdum,: omne quo dcunq; aliud delectari dici molestum: cum Dei bonitas in infinitum excedat om

nem bonitatem. Bernardus. Si tanta inuenitur delectatio in porticula creaturæ ꝙ non potest homo ab ea separari, q̃ta erit in ipso creatore. Si gutta inebriat, multomagis totus fons. Si diuinæ bonitatis uestigia tm̃ hñt suauitatis, qd ipe fons pietatis Deus. Itē solus odor q datur sanctis in pñti plus ualet & delectat q̃ totũ gaudiũ huius mũdi qd ergo erit de ueritate dulcedinis. Augustin⁹ Quicqd uoles erit & quicqd noles nõ erit. Gregorius. Nihil exterius qđ appetatur: nihil iterius qđ fastidiatur: cor humanũ idigēs cor exptũ erũnis, q̃tũ gauderes si in his oĩbus abũdares. Dedignetur ergo fratres unusqsꝙ uestrũ ultra uelle seruire pcõ cui tanta pmittũtur i cœlo & multa alia q̃ oculus nõ uidit: nec auris audiuit: nec in cor hoĩs ascendit: q̃ pparauit dñs Deus electis suis ut dĩ. i. Corin. ii. Ad q̃ perducere dignetur. Qui uiuit & regnat per oĩa sæcula sæculorum. Amen. FINIS.

TABVLA

FINIS.

Quinti sep. Tertuliãi apologetic⁹ aduersus gētes cũ sermõe pulcherrimo de æterna uita explicit: Qđ op⁹ mira arte & diligentia Ioannis de Tridino cognomento Tacuini ipræssum fuit Venetiis. M.D.XXI. die. ultimo Aprilis: dominante inclyto principe Leonardo lauredano.

¶ Registrum huius operis. a b c d sunt terni preter d est duernus.

